

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
TÁRSADALMI—TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK OSZTÁLYÁNAK
KÖZLEMÉNYEI

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI
FOGARASI BÉLA, MOLNÁR ERIK, SZABÓ IMRE

SZERKESZTI
SZABÓ IMRE

IX. KÖTET 1. SZÁM

1959

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
TÁRSADALMI—TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK OSZTÁLYÁNAK
KÖZLEMÉNYEI

A szerkesztőbizottság tagjai
FOGARASI BÉLA, MOLNÁR ERIK, SZABÓ IMRE

Szerkeszti
SZABÓ IMRE

Technikai szerkesztő
MÁDL FERENC

KIADÓHIVATAL: BUDAPEST, V., ALKOTMÁNY U. 21.
SZERKESZTŐSÉG: BUDAPEST V., SZÉCHENYI RKP. 3.

A Magyar Tudományos Akadémia II. Társadalmi—Történeti Tudományok Osztályának Közleményei változó terjedelmű füzetekben jelennek meg és az Akadémia II. Osztályának előadó ülésein bemutatott dolgozatokat, magyar nyelven még nyomtatásban meg nem jelent értekezéseket közölnek a társadalmi—történeti tudományok (történelem, filozófia, klasszika-filológia, régészet, művészettörténet, néprajz, pedagógia, jog, közgazdaságtan, földrajz) köréből. Évenként általában négy füzet jelenik meg.

Kéziratok a következő címre küldendőek:

Magyar Tudományos Akadémia
II. Osztályának Közleményei
Budapest, V., Széchenyi rakpart 3.

Ugyanerre a címre küldendő minden szerkesztőségi levelezés.

Minden szerzőt megjelent munkájáért 100 különlenyomat és nyomtatott 40 000 „n”-enként 400,— Ft tiszteletdíj illet meg. Közlésre el nem fogadott kéziratokat a szerkesztőség lehetőleg visszajuttat a szerzőhöz, de felelősséget a beküldött kéziratok megőrzéséért vagy továbbításáért nem vállal.

A Közlemények előfizetési ára belföldi címre 40,— Ft, külföldi címre 60,— Ft. Belföldi megrendelések az Akadémiai Kiadó (Budapest, V., Alkotmány u. 21. Magyar Nemzeti Bank egyszámlaszám 05-925-111-44), külföldi megrendelések a „Kultúra” Könyv és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, VI., Népköztársaság útja 21., Magyar Nemzeti Bank egyszámlaszám 43-790-057-181) útján eszközölhetők.

A Magyar Tudományos Akadémia II. Osztálya a következő idegen nyelvű folyóiratokat adja ki:

1. *Acta Historica*
2. *Studia Historica*
3. *Acta Archaeologica*
4. *Acta Ethnographica*
5. *Acta Historiae Artium*

Acta Historica szerkesztősége: Budapest, V., Belgrád rakpart 5.

Studia Historica szerkesztősége: Budapest, V., Belgrád rakpart 5.

Acta Archaeologica szerkesztősége: Budapest V., Pesti Barnabás u. 1.

Acta Ethnographica szerkesztősége: Budapest, Egyetem, Néprajzi Intézet, V., Pesti Barnabás u. 1.

Acta Historiae Artium szerkesztősége: Budapest, Egyetem, Művészettörténeti Intézet, V., Pesti Barnabás u. 1.

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
TÁRSADALMI-TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK OSZTÁLYÁNAK
KÖZLEMÉNYEI

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI
FRISS ISTVÁN, MOLNÁR ERIK, SZABÓ IMRE

SZERKESZTI
SZABÓ IMRE

IX. KÖTET

TARTALOMJEGYZÉK

Az Osztályvezetőség beszámolója a Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi—Történeti Tudományok Osztályának 1958. évi munkájáról	1
<i>Erdős Péter</i> : Értékkategóriák a szocialista tervgazdaságban	27
<i>Peschka Vilmos</i> : A népi demokratikus állam funkciói	77
<i>Balázs Béla</i> : A Horthy-fasizmus társadalmának és ideológiájának néhány jellemző vonása	97
<i>Eörsi Gyula</i> : Kísérlet egy egységes polgári jogi felelősségi rendszer felvázolására	117
<i>A. V. Bolgov</i> : A kolhozrendszer továbbfejlesztésének és a munkás-paraszt szövetség erősítésének újabb szakasza	139
<i>Sándor Vilmos</i> : Az 1958. évi budapesti történetész konferenciáról	155
<i>Paulinyi Oszkár</i> : A Magyar Tudományos Akadémia Csehszlovákiai Társadalomtudományi Kutatócsoportja	161
<i>Krónika</i>	171
<i>Fogarasi Béla</i> , 1891—1959 (Nekrológ)	193
<i>Ortutay Gyula</i> : Variáns, invariáns, affinitás (A szájhagyományozó műveltség törvényszerűségei)	195
Tudományos ülésszak a Tanácsköztársaság kikiáltásának 40. évfordulóján	239
<i>Rákos Ferenc</i> : A Magyar Tanácsköztársaság jogalkotása (könyvismertetés)	259
<i>Sós Vilmos</i> : A dialektikus logika kidolgozásának jelentős állomása (könyvismertetés) ..	273
<i>Hajdu Gyula</i> : Bolgár Elek, Válogatott tanulmányok (könyvismertetés)	293
<i>Csizmadia Andor</i> : A kostanzi „bulla” hatása a főkegyúri jog fejlődésére	301
Magyar Szabadtéri Néprajzi Múzeumi Ankét	325
<i>Barabás Jenő</i> : Opuscula ethnologica memoriae Ludovici Biro sacra (könyvismertetés) ..	369
<i>Székely András</i> : Budapest természeti képe (könyvismertetés)	389
<i>Bakonyi Pál—Köte Sándor</i> : Tanulmányok a neveléstudomány köréből (könyvismertetés) ..	403
<i>Rózsa György</i> : A világ társadalomtudományi folyóiratainak repertóriuma	423
<i>Krónika</i>	427

TARTALOMJEGYZÉK

Az Osztályvezetőség beszámolója a Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi—Történeti Tudományok Osztályának 1958. évi munkájáról	1
<i>Erdős Péter</i> : Értékkategóriák a szocialista tervgazdaságban	27
<i>Peschka Vilmos</i> : A népi demokratikus állam funkciói	77
<i>Balázs Béla</i> : A Horthy-fasizmus társadalmának és ideológiájának néhány jellemző vonása	97

СОДЕРЖАНИЕ

Доклад Руководства о работе Отделения общественных и исторических наук Венгерской Академии Наук в 1958 году	1
<i>Петер Эрдьш</i> : Категории стоимости в социалистическом плановом хозяйстве	27
<i>Вилмош Пешка</i> : Функции народно-демократического государства	77
<i>Бела Балаж</i> : Некоторые характеристические особенности общества и идеологии Хорти-фашизма	97

/

SOMMAIRE

Rapport de la Direction de la Section des Sciences Sociales et Historiques de l'Académie des Sciences Hongroise sur les travaux de la Section en 1958	1
<i>Péter Erdős</i> : Catégories de valeur dans l'économie planifiée socialiste	27
<i>Vilmos Peschka</i> : Les fonctions de l'Etat de démocratie populaire	77
<i>Béla Balázs</i> : Quelques traits caractéristiques de la société et de l'idéologie du régime fasciste de Horthy	97

INHALT

Bericht über die wissenschaftliche Arbeit der Klasse für Gesellschafts- und Geschichtswissenschaften der Ungarischen Akademie der Wissenschaften im Jahre 1958....	1
<i>Péter Erdős</i> : Wertkategorien in der sozialistischen Planwirtschaft	27
<i>Vilmos Peschka</i> : Die Funktionen des volksdemokratischen Staates	77
<i>Béla Balázs</i> : Einige charakteristische Eigenschaften der Gesellschaft und Ideologie des Horthy-Faschismus	97

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki felelős: Farkas Sándor

A kézirat nyomdába érkezett: 1958. XI. 25. — Terjedelem: 10,50 (A/5) ív

47552/59 — Akadémiai Nyomda Budapest — Felelős vezető: Bernát György

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Eörsi Gyula</i> : Kísérlet egy egységes polgári jogi felelősségi rendszer felvázolására	117
<i>A. V. Bolgov</i> : A kolhozrendszer továbbfejlesztésének és a munkás-paraszt szövetség erősítésének újabb szakasza	139
<i>Sándor Vilmos</i> : Az 1958. évi budapesti történész konferenciáról	155
<i>Paulinyi Oszkár</i> : A Magyar Tudományos Akadémia Csehszlovákiai Társadalomtudományi Kutatócsoportja	161
<i>Krónika</i>	171

СОДЕРЖАНИЕ

<i>Дьюла Эрши</i> : Попытка на изображение единой системы ответственности по гражданскому праву	117
<i>А. В. Болгов</i> : Новая фаза дальнейшего развития колхозной системы и укрепления рабоче-крестьянского союза	139
<i>Вилмош Шандор</i> : Будапештская конференция историков в 1958 г.	155
<i>Оскар Паулини</i> : Исследовательская Группа Венгерской Академии Наук, занимающаяся вопросами общественных наук в Чехословакии	161
<i>Хроника</i>	171

SOMMAIRE

<i>Gyula Eörsi</i> : Ebauche d'un système uni de la responsabilité civile.....	117
<i>A. V. Bolgov</i> : Une nouvelle étape du développement progressif du régime kolkhozien et du raffermisssement de l'alliance des ouvriers et des paysans.....	139
<i>Vilmos Sándor</i> : La conférence des historiographes à Budapest en 1958.....	155
<i>Oszkár Paulinyi</i> : Le Groupe de Recherches sociologiques de l'Académie des Sciences hongroise en Tchécoslovaquie.....	161
<i>Chronique</i>	171

INHALT

<i>Gyula Eörsi</i> : Umriß eines einheitlichen zivilrechtlichen Haftungs-Systems	117
<i>A. V. Bolgov</i> : Die neuere Etappe der Weiterbeförderung des Kolchos-Systems und der Festigung des Arbeiter- und Bauern-Bündnisses	139
<i>Vilmos Sándor</i> : Über die budapester Historiker-konferenz 1958	155
<i>Oszkár Paulinyi</i> : Die Gesellschaftswissenschaftliche Forschungs-Gruppe der Ungarischen Akademie der Wissenschaften in der Tschechoslowakei.....	161
<i>Chronik</i>	171

HIBAIGAZÍTÁS

Lapunk előző, IX/1. számában megjelent *Balázs Bélának* a Magyar Tudományos Akadémia 1958. évi nagygyűlése keretében elhangzott „A Horthy-fasizmus társadalmának és ideológiájának néhány jellemző vonása” című előadása. Az előadás szövegébe (110. o. 2. bek., 2. mondat) a magyar nagyburzsoázia és középburzsoázia összetételét illetően sajnálatos technikai hiba csúszott. A helyes szöveg a következő: „A magyar nagyburzsoázia és középburzsoázia jelentős részében zsidó származású volt”

OSZTÁLYVEZETŐSÉGI BESZÁMOLÓ

A MTA TÁRSADALMI—TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK OSZTÁLYÁNAK
1958. ÉVI MUNKÁJÁRÓL

I. Bevezető megjegyzések

1. Az Osztályvezetőség 1957. decemberi beszámolója értékelte a társadalomtudományok hazai fejlődésének általános eredményeit, elemezte azt a konszolidációs folyamatot, amely intézeteinkben, s a társadalomtudományi kutatóhelyeken általában lezajlott, jelezte és megbírálta a társadalomtudományok körében jelentkezett helytelen tudományos és tudománypolitikai nézeteket és elképzeléseket; rámutatott arra, hogy hazánkban jelenleg a revizionizmus, a marxizmus-leninizmus tételeinek revizionista eltorzítása vagy tagadása és a burzsoá nézetek elleni küzdelem feladatait kell előtérbe állítanunk s ma elsősorban ez a küzdelem határozza meg a társadalmi-történeti tudományok terén kötelességeinket. A beszámoló végül az elmélyült, marxista-leninista kutatómunkára, intézeteink eszmei-politikai megerősítésére, kiváló fiatal marxista kutatóknak a tudományos és tudományszervező munkába való bevonására hívott fel.

Amint arra az ez évi beszámoló további adatai részletesen utalnak, az említett területeken akadémiai vonatkozásban, intézeteinkben, bizottságainkban, tudományszervező munkánkban kétségtelenül értünk el számottevő eredményeket. Tovább folyt intézeteink eszmei-politikai megszilárdulása, növekedett a tudományos munka mennyisége és minősége; bizottságaink általában hatékony, szocialista tudománypolitikánk fő irányának megfelelő tevékenységet fejtettek ki; fejlődött könyvkiadásunk, javultak folyóirataink.

Mindezeknek a továbbiak során részletezendő eredményeknek hangsúlyozása mellett az Osztályvezetőség e beszámoló központi céljának jelen viszonyaink között azt tartja, hogy e munka továbbfolytatására és meggyorsítására serkentsen, felhívja a figyelmet a társadalomtudományok lényegesen nagyobb ütemű fejlesztésének elengedhetetlen szükségességére, különösképpen pedig arra a szerepre, amely társadalomtudományi kutatóintézetekre vár az ideológiai küzdelemben. Az e téren adódó feladatainkból következő az idei nagygyűlés központi társadalomtudományi programja, ezek megoldását szolgálták intézeteink nagygyűlési előadásai.

2. Társadalomtudományunk fő feladatait, mint ismeretes, az MSZMP művelődési politikájának irányelvei világosan kijelölték. Az irányelvek megállapítják, hogy társadalomtudományunk az elmúlt években maradandó eredményeket ért el, különösen a múlt feltárásában, marxista értékelésében; az irányelvek felhívják figyelmünket arra, hogy a társadalomtudományi kutatómunkának különös jelentősége van a kulturális forradalom vitelében, dolgozó népünk társadalmi tudatának átalakításában, az e téren mutatkozó elmaradás leküzdésében. A munkánk alapvető irányát meghatározó irányelvek szerint kutatásainknak ki kell terjedniük a marxizmus-leninizmus általános kérdéseire, fel kell tárniuk társadalmi fejlődésünk sajátos problémáit, ellentmondásait s a konkrét magyar viszonyok elemzéséből és általánosításából kiindulva kell hozzájárulást adniuk a marxista-leninista társadalomtudomány fejlődéséhez. Az irányelvek legfontosabb feladatként jelölik meg a dialektikus materializmus elméletének meghonosítását az egyes tudományágakban, illetőleg az ilyen irányú munka erélyes folytatását; a reakciós filozófiai irányok és a társadalomtudományok különböző területein még élő antimarxista nézetek elleni küzdelmet; a Horthy-rendszer és a mai kapitalizmus lényegének feltárását és következetes bírálatát; az 1956. évi ellenforradalom ideológiájának részletes elemzését és leleplezését. Mindeme feladatok elvégzésének alapvetően hozzá kell járulniuk a marxizmus-leninizmus tudományos igazságainak elterjesztéséhez, a szocializmus magasabbrendűségének bizonyításához, egész ideológiai-politikai nevelőmunkánk, propagandánk és agitációnk tudományos megalapozásához, a burzsoá nézetek, a revizionista álláspontok, a nacionalizmus befolyásának megszüntetéséhez.

A Pártnak ez az útmutatása jelentős segítség a társadalomtudományi munka továbbvitelében. Ennek az útmutatásnak különösen lényeges eleme a társadalomtudományi kutatások feladatainak szocialista építőmunkánkkal, a kulturális forradalom vitelével, a társadalmi tudat átalakításával való kapcsolatbahozása s annak a szerepnek megvilágítása, amelyet a társadalomtudományoknak e téren játszaniuk kell.

3. Azok között a hibák között, amelyeket a múltban a társadalomtudományok terén elkövettünk, nagy szerepet játszott a dogmatizmus mellett, azzal szoros összefüggésben a marxizmus-leninizmus vulgarizáló tárgyalása, a valóban kutatójellegű, alkotó társadalomtudományi munka elhanyagolása, — egy olyan szemlélet térhódítása, amely a társadalomtudományok feladatát elsősorban egy helytelen aktualizálásban, a mindennapi politikai feladatok társadalomtudományi illusztrálásában látta; ennek folyományaképpen a tudományos munkát gyakran felcserélték a közvetlen agitációs-propagandamunkával. Az ilyen törekvések helytelenségének felismerése a társadalomtudományokkal foglalkozók bizonyos köreibben azonban az ellenkező véglet-hez vezetett: a társadalomtudományi kutatómunka és az agitációs-propagandatevékenység éles szembeállításához. Jelei voltak annak, hogy a kutatók

egy része olyan témák kiválasztására és feldolgozására törekedett, amelyek távol állottak népi demokratikus fejlődésünk legégetőbb kérdéseitől ; egyesek tévesen fogták fel a szocializmus építésében nyújtandó társadalomtudományi segítség jellegét, sok esetben a múlt kérdései felé fordultak, távolmaradtak az ideológiai küzdelemtől, olykor teljesen hamis nézetek foglyai lettek a tudomány általános feladatait illetően.

Fejlődésünk mai szakaszán különösen jelentős, hogy e szemlélet maradványait leküzdjük s kialakítsuk, illetőleg tudatosítsuk a helyes viszonyt társadalomtudományi kutatómunkánk és ideológiai-politikai nevelőmunkánk, agitációs-propagandatevékenységünk között. Hogy ez a viszony nem lehet a függetlenség, az egymástól való éles elválasztottság, sőt szembeállítottság viszonya, az ugyanúgy nyilvánvaló, mint a két feladatkör azonosításának vagy egybeolvasztásának helytelensége ; ma azonban, figyelembe véve társadalomtudományi kutatóink egy részének felfogását, mindenekelőtt az első nézet megcáfolására kell hatékony erőfeszítéseket tennünk. Kutatóink előtt világossá kell tennünk, hogy — miként arra az irányelvek egyértelműen utalnak — a mi társadalomtudományi munkánkknak kiemelkedő szerepet kell játszaniuk az ideológiai küzdelem megalapozásában, társadalomtudományi tevékenységünknek e küzdelem szerves részévé, hatékony erejévé kell válnia.

A társadalomtudományi kutatásoknak a szocializmus építésében betöltendő feladatait illető helyes felfogásnak meg kell mutatkoznia mindenekelőtt tudományos tervezésünkben, témaválasztásainkban. A tudományos kutatásokat elsősorban azok felé az alapvető kutatást igénylő kérdések felé kell irányítanunk, amelyek társadalmi életünk központi jelentőségű, időszerű, égető kérdései s amelyekre elméleti igényű, fundamentális kutatáson alapuló választ s gyakorlati megoldáshoz tudományos segítséget éppen társadalomtudományunk hivatott adni ; kutatásainkat abba az irányba kell vinnünk, hogy elméletileg megalapozzuk kulturális forradalmunk feladatainak megoldását, az ellenséges, a marxizmus-leninizmustól idegen nézetek, a burzsoá ideológia, a revizionizmus elleni küzdelmet, segítsük népgazdaságunk, államunk szocialista fejlődését. A hamis aktualizálást a helyes, igaz tudományos időszerűségnek kell felváltania, nem pedig a múlt felé fordulásnak, a tudomány feladatait illető hamis, a marxizmus-leninizmustól idegen szemléletnek. Ez nemcsak nem mond ellent az alapvető kutatások elsőrendű szükségességének, hanem egyenesen azok irányába mutat ; éppen ezek a kutatások hivatottak arra, hogy szilárd alapokra helyezték világnézeti küzdelmünket.

A kifejtettekre figyelemmel az Akadémia új módon kívánja rendezni a tudományos tervezést, s ennek körében is elsősorban a távlati tervezést ; elkészültek a kutatási tervek a Társadalmi—Történeti Tudományok Osztályában is azoknak a legáltalánosabb témáknak kijelölésére, amelyek az elmondottnak megfelelően jelzik hosszabb időre társadalomtudományi kutatásaink fő irányait. E távlati terveket bizottságaink megtárgyalták, megtették észre-

vételeiket s elkészítették azokat a további terveket, amelyek e fő feladatok alapján közelebbről vizsgálandó kérdéseket jelölik ki. Kétségtelen, hogy e terveknek sok szempontból elsősorban irányító jellegük van; ma még nem látjuk mindenütt megvalósításuk reális feltételeit, de e tervek alkalmasak arra, hogy kutatóink — s elsősorban fiatal kutatóink — érdeklődését társadalomtudományunknak szocialista fejlődésünkkel összefüggő fő problémái felé irányítsuk.

Világos azonban, hogy mindez nemcsak a tervezés s nem egyedül a távlati problémák kijelölésének kérdése, hanem ennél közvetlenebbül jelentkező feladatok megoldását is jelenti. E távlati tervekbe felvett témák kutatásának megvalósítása során s ezekkel egyidejűleg olyan munkásságra, könyvekre, tanulmányokra, előadásokra, vitákra van szükség, amelyek máris közrehatnak az emberek gondolkodásának átalakítására irányuló hatalmas feladat megoldásában, az ideológiai küzdelemben. Nem minden alap nélkül ér bennünket az a szemrehányás, hogy intézeteink egyike-másika nem játszik elég kiemelkedő szerepet kulturális fejlődésünkben, hogy bizonyos fókig elszigetelődik a tudományos kérdések iránt érdeklődő értelmiségünkötől, hogy túlzottan elzárkózik. Anélkül, hogy visszatérnénk bizonyos hibás módszerekhez és követelményekhez, itt joggal meg lehet kívánni intézeteinktől, sőt bizottságainktól is, hogy az Akadémia jelentőségének megfelelően hatékony tényezővé váljanak kulturális életünk egy-egy területén s egyrészt munkájuk eredményét mind szélesebb körökben ismertessék, másrészt hassanak közre a marxizmus-leninizmuson alapuló tudományos világnézet széles körökben való elterjedéséhez. Ez nemcsak az intézetek dolgozóinak személyes feladata, de feladata az intézeteknek és bizottságoknak, mint intézményeknek és testületeknek is. E téren egyébként az Osztályhoz tartozó akadémiai folyóiratokra is felelősségteljes feladat hárul s nyilvánvaló, hogy ezek szerkesztését az említett irányban kell fejleszteni és javítani.

4. Mindez természetesen összefügg intézeteink s részben bizottságaink összetételével, belső szervezetével is. A jelzett irányú társadalomtudományi munka eredményes elvégzésének feltétele, hogy intézeteink egyértelműen marxista-leninista kutatóközpontokká váljanak, amelyek félreérthetetlenül a dialektikus materializmus világnézetének alapjain állanak s annak módszerét alkalmazzák a kutatásokban, — amelyeken belül megszűnik az ideológiai bizonytalanság, az ellenforradalom során fellepett helytelen, revizionista, kispolgári nézetek befolyása. Ennélfogva állandó, de ma különösen időszerű feladatunk, hogy intézeteinket szakadatlanul erősítsük népi demokráciánkhöz hű, a marxizmus-leninizmus alapjain álló kutatókkal, elsősorban fiatal kutatókkal. Intézeteink feladata e téren az is, hogy mind nagyobb mértékben járuljanak hozzá a fiatal magyar szocialista tudósgeneráció kineveléséhez, elsősorban a munkás—paraszt fiatalok köréből keressenek utánpótlást, segítsék fiatal kutatóinkat a tudományos fokozatok elnyerésében, biztosítsák fejlődésüket megfelelő tanulmányutakkal, alkotószabadság biztosításával stb.

Bizottságainkat e feladatok ellátása érdekében úgy kell kialakítanunk, hogy azok ne a különböző tudományos irányok képviselőinek testületei legyenek, hanem egyértelműen vállalják tudománypolitikai célkitűzéseinket s tudományszervező munkájukkal közreműködjenek azok megvalósításában; mint egész tudományos életünkben, itt is biztosítanunk kell a tehetséges fiatal kutatók bevonását ebbe a tudományszervező munkába. Mindez nyilván a bizottságaink tevékenységének megélénküléséhez is vezet majd; erre pedig annál inkább szükség van, mert bár e bizottságokat 1958-ban jelentősen átalakítottuk s megerősítettük, azok egy része még mindig nem fejt ki megfelelő élénk tevékenységet s nem éri el e téren azt, amit az ellenforradalom előtt már elért. Különös feladata e bizottságoknak, hogy tudományos vitákat rendezzen az adott tudományterület legfontosabb kérdéseiről, megjelent tudományos munkákról, a tudományterület folyóiratairól, a tudományszervezés és tudománypolitika időszerű kérdéseiről.

Aligha lehet kétséges, hogy a Párt által adott útmutatások követésével társadalomtudományunk egésze s ezen belül akadémiai része, elsősorban társadalomtudományi intézeteink munkája szükségszerűen fellendül, amint-hogy ennek figyelemre méltó jelei észlelhetők már most is egyes intézeteink körében. E fejlődés és fellendülés fokozása, intézeteink további politikai-szakmai erősítésének segítése érdekében az Akadémia elnöksége meg kívánja vizsgálni az elkövetkező időszakban társadalomtudományi intézeteink helyzetét, problémáit s megfelelő intézkedéseket kíván tenni, illetőleg ilyenekre javaslatot készít.

II. Intézeteink és bizottságaink munkájáról

Bár az Akadémia legutóbbi közgyűlése, illetőleg az Osztályvezetőség legutóbbi nyilvános beszámolója óta még nem telt el egy egész esztendő, intézeteink az elmúlt rövidebb időszakban végzett munkájáról is figyelemre méltó eredmények adnak számot. Erről az Osztályvezetőség a következőkben tájékoztatja a nyilvános osztályülést.

1. A *Filozófiai Intézetben* tovább folytak a dialektikus logika kutatásai a matematikai logika bírálata, a materialista dialektikus logika minőségi kategóriája, az igazságfogalom a „tisztá” logikában c. témákban. Az Intézet gondozásában megjelent Hegel: A filozófia története I. és Fogarasi Béla: Logika 4. kiadása. Az Intézet szerény méreteinek megfelelően előadások, valamint a Magyar Filozófiai Szemlében írt cikkek és tanulmányok formájában részt vett a revizionizmus hazai és külföldi megnyilatkozásai elleni harcban.

Az Intézet megtette az első lépéseket a filozófiai munka központi szervezésének kialakítása irányában is, amennyiben létrehozott egy kollektívát, amely a külföldi, elsősorban szovjet és népi demokratikus folyóiratok legfontosabb részét tartalmilag rendszeresen feldolgozza és ismerteti a filozófia

területén dolgozó kutatókkal és egyetemi oktatókkal; egy másik kollektíva is kialakulóban van a Magyar Filozófiai Szemle körül.

Ez évben megjelent a Magyar Filozófiai Szemle II. évfolyamának első két száma. A Szemle rendszeres megjelentetése egész szellemi életünk jelentős eseménye. A munkatársak köre a Filozófiai Évkönyv szerzői gárdájához képest máris számottevően kibővült, elsősorban a fiatal kutatók bevonásával. A folyóirat körül olyan aktíva van kiépülőben, amely a folyóirat témáinak sokrétűségét és tartalmát biztosítani tudja. Ilyen módon a Filozófiai Szemle mind részletesebben képes foglalkozni a dialektikus és történelmi materializmus problémáival.

Az Intézet munkáját nagymértékben akadályozza, hogy kutatóink száma igen csekély, s így a jelenlegi keretek között kutatásait nem tudja kiterjeszteni a filozófia minden, akárcsak főbb kérdéseinek a tanulmányozására; ilyen körülmények között az Intézet további fejlődéséhez, feladatainak kiszélesítéséhez és azok gyorsabb ütemben való megvalósításához elengedhetetlen az Intézet bővítése, létszámának további emelése.

2. A *Közgazdaságtudományi Intézet* eredményeket ért el a marxista közgazdasági kutatások alapjainak, a népgazdaság fontos részproblémáinak vizsgálatában (az árrendszer, a mezőgazdasági termelőség, a termékeknek önköltségmérése, a tervmutatók rendszere, az anyagi érdekelttség stb.).

Az Intézet a következő főbb témacsoportokkal foglalkozott ez év folyamán:

1. Az értékkategóriák jobb felhasználása az anyagi ösztönzés tökéletesítésére, 2. népgazdasági tervezésünk fejlesztését szolgáló, a tervezési módszerek javítására és a tervezés alapját képező objektív gazdasági összefüggések feltárására irányuló kutatások, 3. a magyar mezőgazdaság belterjes fejlesztésével és szocialista átalakításával kapcsolatos problémák megoldására irányuló vizsgálódások, 4. népi demokráciánk gazdasági fejlődésének történeti, elemző vizsgálata, 5. a tőkés gazdasági világrendszer új jelenségeinek elemzése és a modern polgári közgazdasági elméletek kritikája.

E témacsoportok keretében az Intézet ez évben 49 kutatási témával foglalkozott; egyes témákban számos intézeti beszámoló készült el és került megvitatásra, valamint sok publikáció jelent meg, illetőleg jelenik meg a közeljövőben.

A tudományos témák kidolgozása mellett az Intézet hasznos segítséget nyújtott számos gazdaságpolitikai és gazdaságfejlesztési kérdés alapelveinek kialakításában. Az Intézet 23 munkatársa összesen 58 bizottság munkájában vett részt.

1958 elején jelent meg az Intézet első Évkönyve.

Az Intézet Tudományos Tanácsa újjászerveződött és megtette az első lépéseket az Intézetben és az Intézeten kívül folyó közgazdasági kutatások koordinálására.

Az Intézet munkáját értékelő és a sajtóban is közzétett párthatározat lendületet adott a revizionista nézetek elleni harcnak a közgazdaságtudomány körében. A határozat jelentős segítséget nyújtott az Intézetnek a marxista közgazdaságtudomány elméletének fejlesztésére, népgazdaságunk gazdaságpolitikai és gazdaságfejlesztési problémáinak elemzésére irányuló munkájához. Az Intézet munkatársai több tanulmányban, cikkben felléptek a revizionizmus különböző megnyilvánulási formái ellen. Az elméleti és ideológiai kérdések tisztázásához segítséget nyújtott az Intézet pártszervezete által rendezett előadássorozat is.

A Közgazdasági Szemle fontos szerepet tölt be a közgazdaságtudomány fejlesztésében, az elért eredmények ismertetésében. Ez évben rendszeresen havonta megjelent. A lap színvonalát a monografikus vizsgálatok eredményeit elméletileg általánosító cikkek számának növelésével kellene emelni.

Jelenleg nincs a közgazdaságtudomány területén olyan szerv, amely a közgazdaságtudománnyal foglalkozók intézeten kívüli körével, az egyetemen folyó kutatások irányításával, a kádereképzés általános kérdéseivel behatóan foglalkoznék. Ezért szükséges a Közgazdaságtudományi Bizottság újbóli megszervezése.

3. A *Történettudományi Intézet* munkájának középpontjában továbbra is az egyetemi tankönyv munkálatai állottak. Ismeretes, hogy az egyetemi tankönyvek első három kötete 1957—58 folyamán megjelent; ez egész kulturális életünk jelentős eseménye. Még a múlt év decemberében megvitatásra került Magyarország története 1849—1880. c. tankönyvrészlet és elkészült ez évben az 1880—1900. közötti korszakkal foglalkozó tankönyvfejezet is. Ennek megvitatása után a jövő évben előkészíthetik a tankönyv IV. kötetének, az 1849—1900. közötti korszakkal foglalkozó résznek kiadását.

Ez év folyamán megindultak a „Magyarország története — rövid áttekintés” c. kiadvány munkálatai. Mint hazánk történetének tudományos színvonalú és marxista igényű összefoglalása, segítséget kíván nyújtani a dolgozók szélesebb körei eszmei-politikai neveléséhez. A kéziratok elkészítése a jövő év I. negyedére várható.

A Külügyminisztérium hozzájárulásával és az Országos Levéltár közreműködésével ez év folyamán megkezdődött a második világháború előzményeire, illetőleg a háború első szakaszára vonatkozó külügyminiszteri dokumentumok feltárása és sajtó alá rendezése. A sorozat megindulása nemcsak hazai, de nemzetközi vonatkozásban is figyelemre tarthat számot.

Az egyetemes történeti kutatások területén megkezdődött a második világháború történetének feldolgozása és megteremtődtek az Intézetben a feltetelei a nemzetközi munkásmozgalom kérdései kutatásának.

Az Intézet egész kollektívájának feladata, hogy meggyorsítsa az egész népünk nevelése szempontjából nélkülözhetetlen kutatásokat az utolsó 50 év története, különösen a Horthy-korszak és a felszabadulás utáni évek törté-

netét illetően. Különösen elhanyagolt terület a felszabadulás utáni politikai történet kutatása; e téren egyes tanulmányok külön-külön igen fontos témákat dolgoznak fel (pl. a Nemzeti Bizottságok szerepe, a Baloldali Blokk, a klerikális reakció szerepe stb.); ezek azonban még nem teremtik meg az alapot a korszak átfogó történetének megírásához.

Az év folyamán az Intézet gondozásában többek között megjelent a „Zsigmondkori Oklevéltár” II. kötete, továbbá a „Balcescu Miklós élete”, „A középrétegek szerepe társadalmunk fejlődésében” című könyvek. Sajtó alatt van a „Magyarország gyáripára a II. világháború előkészítése és a háború idején” című munka. Az „Értekezések a történettudomány köréből” című új sorozatnak eddig 8 fürete jelent meg.

Az Intézet „Értesítő”-je helyett „Történelmi Szemle” címmel megindul az Intézet folyóirata, melynek feladata, hogy rendszeresen képet adjon az Intézetben folyó tudományos munkáról, egy-egy nagyobb téma kidolgozása folyamán felmerült problémák megoldását rövidebb tanulmányok formájában publikálja. A folyóirat jelentőségét növeli, hogy elsősorban új- és legújabbkori történettel kíván foglalkozni.

Az Intézet számos szakmai és ideológiai vitát rendezett, amelyek hozzájárultak az Intézet dolgozóinak eszmei konszolidációjához, a téves nézetek elleni küzdelemhez, a munkatársak szakmai fejlődéséhez. A Párttörténeti Intézet, a Hadtörténeti Intézet és az ELTE közreműködésével az Intézet október végén tudományos ülésszakot rendez az 1918-as polgári demokratikus forradalom évfordulója alkalmából, a Párttörténeti Intézettel együtt pedig részt vesz a Tanácsköztársaság 40. évfordulója ünnepségeinek előkészítésében.

Az Intézet egész további munkája szempontjából alapvető jelentőségű, hogy meggyorsítsa az ideológiai-eszmei tisztázódást a munkatársak sorában, felszámolja a különböző revizionista-kispolgári nézetek maradványait, kialakítsa és megszilárdítsa az Intézet munkatársainak kollektíváját; elengedhetetlen feltétele ez annak, hogy az Intézet hathatósan közreműködjék a történettudomány számára a Párt művelődéspolitikai irányelveiben kijelölt feladatok megoldásában.

A *Történeti Bizottság* a levéltárakban folyó tudományos munka helyzetének megvizsgálásával, továbbá az egyetemeken folyó tudományos munka most előkészített felmérésével jelentős lépéseket tesz a történettudományi kutatások koordinálására. E kezdeti lépések elősegítik, hogy a Bizottság az országban folyó kutatások irányításában eredményesen közreműködjék. Kíváncsú azonban, hogy a bizottság tevékenysége szorosabban kapcsolódjék az Osztály terveihez és munkájához.

4. Az *Állam- és Jogtudományi Intézet* az állam- és jogtudományok jelentős területein: az állam- és jogelmélet, államjog, államigazgatási jog, polgári jog stb. terén végzett kutatómunkát.

Az Intézetben az állam- és jogelmélet köréből a következő fontosabb témákon dolgoznak : a jogszabályértelmezés módszere, az államforma fogalma, a jogviszony elméleti kérdései ; a népi demokratikus állam fejlődésének első szakasza, a népi demokratikus állam funkciói ; az államjog és államigazgatási jog köréből : az államigazgatás legfelsőbb szervei, az államhatalom helyi szervei a Magyar Népköztársaságban ; a polgári jog köréből : felelősség jogellenes károkozásért ; a népi demokráciák családjoga ; a büntetőjog köréből : fellebbezés a büntetőperben ; a büntetőjogi felelősség és a társadalomveszélyesség ; a fiatakorúak büntetőjoga. Az Intézet előkészíti a Magyar Tanácsköztársaság legfontosabb jogszabályainak kiadását.

Az Intézet munkájában jelentős helyet foglal el az állami szervek megkeresésére kifejtett tevékenység. Ez egyrészt a kodifikációs munkálatokban való részvételben áll, másrészt különböző anyaggyűjtések és vélemények készítésében.

Az Intézet negyedévenként Értesítőt ad ki, melyben kutatóinak és a Tudományos Tanács tagjainak elvi jelentőségű, nagyobb terjedelmű tanulmányait teszi közzé. Az Értesítőnek eddig két száma jelent meg. Az Intézet gondozásában, de az egész jogtudomány képviselőiből álló bizottság szerkesztésében jelenik meg az állam- és jogtudományok havi folyóirata, a Jogtudományi Közlöny.

Azok a revizionista, burzsoá nézetek, amelyek a társadalomtudományok területén az ellenforradalmat megelőző és követő időkben jelentkeztek, az Intézetben is éreztették hatásukat. Bár ez a hatás fokozatosan eloszlóban van, az Intézet egyes munkatársai még nem állanak eléggé szilárdan a marxizmus-leninizmus alapjain. Az Intézet elméleti, valamint új intézményeinkkel foglalkozó tanulmányokkal, előadásokkal igyekszik részt venni az ideológiai küzdelemben (így pl. az Országgyűlés szerepéről és munkájáról készített tanulmány, a Magyar Népköztársaság képviseleti rendszerével foglalkozó sajtó alatt levő monográfia, a szocialista jogfejlődés és a „nemzeti” jog kérdéseiről szóló tanulmány, új törvényeinkhez kapcsolódó tanulmányok és cikkek stb.). Ez a tevékenység azonban nem elegendő. Az Intézetnek többet kell foglalkoznia a jelenkori revizionizmus hazai és nemzetközi állam- és jogtudományi megnyilvánulásainak bírálataival és leleplezésével, több figyelmet kell fordítania a jogi közéletet foglalkoztató időszak elvi és gyakorlati kérdésekre, s nagyobb hatást kell kifejtenie a jogtudományi és jogászai életben a marxista-leninista elmélet és módszer általános elterjedése és alkalmazása érdekében.

Az Intézetnek témái kiválasztásán, kutatótevékenységén, továbbá tudományszervező munkáján keresztül is fokoznia kell részvételét az ideológiai küzdelemben ; munkáját magasabb elméleti szintre kell emelnie ; szorosabbá kell tennie kapcsolatát a többi jogtudományi, valamint az állami-jogi intézményekkel, illetőleg a tudományos feladatok kidolgozása során a többi társadalomtudományi intézettel is.

Az *Állam- és Jogtudományi Bizottság* hasznos tudományszervező és irányító tevékenységet fejtett ki ez évben. A jövőben fokoznia kell koordináló munkáját a tudományos kutatások tervezésében és irányításában, továbbá ki kell terjesztenie tevékenységét tudományos viták rendezésére az állam- és jogtudományok fontos elvi kérdéseiről.

5. A *Földrajztudományi Kutatócsoport* munkatársai több fontos monografikus feldolgozással adtak számot a Kutatócsoport munkájának fejlődéséről. Megjelent „Budapest természeti képe”, sajtó alatt van „Budapest és környékének természeti földrajza” és „A Mezőföld természeti földrajza”, befejeződött „A Dunavölgy magyarországi szakaszának kialakulása és morfológiája” című téma kutatása a természeti földrajz köréből, illetőleg „A Duna-Tisza köze mezőgazdasági földrajza” téma kutatása a gazdasági földrajz köréből.

Fejlődött a Kutatócsoport kapcsolata más rokontudományágak intézményeivel és állami szervekkel.

A Csoportnak fokoznia kell erőfeszítéseit különösen a gazdaságföldrajzi kutatások fejlesztésére, a földrajztudomány elvi kérdéseinek tisztázására és a népgazdaság fejlesztéséből a földrajztudományra háruló feladatok megoldására.

Remélhetőleg egyébként a jövő év tavaszára a Kutatócsoport elhelyezése megnyugtató módon megoldódik és a csoport kedvezőbb feltételekkel folytathatja munkáját.

A *Földrajzi Bizottság* rendezésében az év folyamán két vitaülésen igyekeztek a természeti és gazdasági földrajz viszonyát részleteiben is megvilágítani és a gazdaságföldrajz fogalmának marxista meghatározását részletesebb elemzéssel kidolgozni. Ez év elejétől a Földrajzi Bizottság munkájába bekapcsolódott a Szegedi Tudományegyetem Földrajzi Intézete is.

A Bizottság tervezetet dolgozott ki a kutatómunka szervezettebb összefogására és irányítására, a népgazdasági feladatok előkészítésében való részvétel hathatósabbá tételére. A bizottsági munka eredményességének feltétele, hogy a Bizottság határozottabban és következetesebben foglaljon állást tudománypolitikai kérdésekben.

6. A *Dunántúli Tudományos Intézet* munkatársai természeti- és gazdaságföldrajzi, valamint történeti kutatásokat végeznek a „Dél-Dunántúl természeti földrajza”, „Baranya megye gazdasági földrajza”, „A magyarországi kőszénbányászat története”, „Dél-Dunántúl mezőgazdaságának története” témákban. Az Intézet a művelt tudományágakban a Dunántúlon a tudományos élet központja. Mind kulturális munkájával, mind a gazdasági kérdésekben adott szakvéleményeivel is hasznos segítséget nyújt a helyi állami szerveknek.

Sajtó alatt van az Intézet Évkönyve.

7. Ez év szeptember 1-ével a Magyar Tudományos Akadémia Elnöksége hozzájárult a *Régészeti Kutatócsoport* megszervezéséhez. Ezzel megteremtő-

dött a régészeti kutatás egyik nélkülözhetetlen szerve s megvalósult egyik előfeltétele annak, hogy régészettudományunk korszerűbb és eredményesebb munkát végezzen. Az ásatások, különösen az ásatási technika terén régészettudományunk elmaradt a nemzetközi színvonaltól; ennek oka részben az ásatásokhoz szükséges technikai felszerelés, a megfelelő tudományos személyzet és a dokumentáció előállításához szükséges apparátus hiánya. Ez utóbbi hiány miatt az eddigi ásatásoknál veszendőbe ment számos olyan adat, amelyet csak megfelelő szakemberek, illetve felszerelések segítségével lehet megállapítani és amely nélkül a vizsgált régi társadalom életkörülményeit csak igen hézagosan ismerhetjük meg. A Kutatócsoport feladata lesz az ország régészeti kutatómunkájának korszerű színvonalra emelése, a régészettudomány legfontosabb kérdéseinek megoldásához szükséges ásatások végzése, azok feldolgozása és a történelmi materializmus módszerével átfogó régészeti munkák elkészítése. A Csoportnak saját kutatóin kívül az ország valamennyi számbajöhető, megfelelő felkészültségű régészkutatóját be kell majd vonnia munkájába.

A *Régészeti Bizottság* irányításával, az Akadémia támogatásával eredményes régészeti kutatások folytak. Befejeződött a zalavári ásatás, a X—XII. századi halimbai temető leletanyagának feldolgozása, valamint a magyar őstörténet régészetének összefoglalására irányuló előkészítő munka; befejezéshez közelednek a magyarországi koravaskori Corpus munkálatai, a bronzkori és koravaskori depotleletek katalógusa és a görög vázák és terrakották katalógusának egy-egy kötete. Megjelent Budapest Régiségei XVIII. kötete.

A Régészeti Bizottságnak a Régészeti Kutatócsoportra támaszkodva fokozott mértékben az országban folyó régészeti kutatómunka irányító szervévé kell válnia és viták rendezésével elő kell segítenie a tudományterületen felmerülő elvi problémák tisztázását.

* * *

Természetes, hogy az Osztály tudományszervező és irányító munkája lényegesen nehezebb azokon a területeken, amelyeken nincsenek akadémiai kutatóintézetek; e területeken nagyobb feladatok hárulnak az Akadémia Bizottságaira.

8. A *Művészettörténeti Bizottság* munkáját az Osztályvezetőség ez év folyamán megvizsgálta és ezzel összefüggésben megállapította, hogy a művészettörténet területén számottevő fejlődés észlelhető mind a marxista, történelmi materialista módszerek alkalmazására, mind pedig az összefogó áttekintésre és feldolgozásra való törekvésben; gyarapodtak a publikációk és emelkedett azok színvonala; megélénkült a folyóiratirodalom.

Az elmúlt évek munkájának eredményeként a Bizottság irányításával és az Akadémia támogatásával lényegében befejezést nyertek a következő

témák: „Mátyás és a renaissance”, a Maulbertsch, Masolino és Pollack-monográfiák. Megjelent „A Magyarországi festészet a XVIII. században” (orosz nyelven), „A gyulafehérvári székesegyház”; „Pest megye műemlékei I., II.” kötetei; előkészületben van a „Barokk szobrászat Magyarországon”.

Mindeme eredmények s az általános, de nem zökkenőmentes fejlődési tendencia mellett azonban a művészettörténet területén számos probléma merül fel, amelynek megoldása irányában a Művészettörténeti Bizottságnak hatékonyabban kell tevékenykednie.

A művészettörténetben 1956 óta bizonyos megtorpanás észlelhető mind a marxista módszerek kialakítására való törekvésben, mind pedig a marxista igényű konkrét elemzések terén; a művészettörténeti kutatások területén átmenetileg erősödött a pozitivisták módszer érvényesülése. Nagyobb teret kapott a kutatómunkával szemben a népszerűsítő-ismeretterjesztő kiadvány; az ilyen kiadványok kibocsátása önmagában helyes törekvés, aligha helyeslelhető azonban, ha az késlelteti a kutatójellegű munkák elkészítését. A művészettörténeti folyóiratok kevésbé foglalkoznak alapvető módszertani-ideológiai kérdésekkel. Hiányoznak az egyes műveket értékelő vagy elvi kérdéseket tárgyaló viták, aminek azelőtt a Bizottság rendezett. A Bizottság nem foglalkozik eléggé behatóan a művészettörténeti kutatási tervek összeegyeztetésével, illetőleg a távlati tervezés kérdéseivel.

Az Osztályvezetőség mindezek alapján szükségesnek tartja, hogy a Művészettörténeti Bizottság munkáját rendszeresebbé és élénkebbé tegye és erejét az említett hiányok megszüntetésére összpontosítsa.

9. A *Néprajzi Bizottság* irányító munkája eredményeképpen a néprajzi kutatás területén a középkori munkaközösség eredményes munkája mellett megindultak a Néprajzi Atlasz gyűjtőmunkálatai is és befejezést nyert a Magyar Népmese-katalógus elkészítésének első szakasza. Megjelent „A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben” c. munka és sajtó alatt van a „Biró Lajos emlékkönyv”, a „Huon-Gulf művészete” a „Magyar szokás- és hiedelemvilág”.

A néprajztudományok helyzetének felmérése után a Bizottság tervet dolgozott ki a kutatómunka eredményesebbé tételére. A Bizottság a kezdeményezés kézbe tartásával, aktivitásának fokozásával biztosítani is tudja majd a tervek megvalósítását.

10. A *Pedagógiai Bizottság* Kemény Gábor halálának 10. évfordulója alkalmával emlékülést rendezett; az Országos Béketanácsal, a Pedagógiai Tudományos Intézettel, a Pedagógus Szakszervezettel közösen pedig ünnepi Comenius-ülésszakot tartott Sárospatakon. Fontos eseménye volt pedagógiai tudományos életünknek a „Tanulmányok a neveléstudományok köréből” c. kiadvány megjelenése.

A Bizottság két vitaülése, melyet a balatonfüredi pedagógus értekezlet anyagáról és a műveltség problémájáról tartott, nem érte el a kívánt célt,

nem volt eléggé elvi szintű, s nem járult eléggé hozzá a problémák tisztázásához, a helytelen nézetek leküzdéséhez.

A Pedagógiai Bizottságnak munkáját lényegesen meg kell javítania és határozott, következetes álláspontot kell képviselnie és érvényre juttatnia a marxista neveléstudomány fejlesztése terén, a helytelen, káros burzsoá nézetek elleni küzdelemben.

11. A *Lélektani Bizottság* ez évben Elnökségi Bizottsággá szerveződött át és így munkájának irányítása már nem tartozik az Osztály hatáskörébe.

III. Az Osztály könyv- és folyóiratkiadási tevékenysége

Az Osztály kiadási tevékenysége az elmúlt időszakban nagymértékben fellendült; az előző évi 20 kiadvánnyal szemben 1958 végéig 32 kiadvány jelenik meg; ebből szeptember 1-ig 20 kiadvány már megjelent. Sajnálatos módon az Osztálynak csak az akadémiai könyvkiadás felett van megfelelő áttekintése; a továbbiakban ezen — legalább a koordinációt illetően — változtatni kívánunk.

A kiadványok a Kiadó munkájának fejlődése nyomán külsejükben is jelentősen átalakultak. Az Osztály és a Kiadó együttes munkájának eredményeképpen a megjelent kiadványok nagyrészt megfelelnek a terveknek és — ez évben először — az Osztály valamennyi tudományterületén legalább egy publikáció megjelenik. Bár a kiadványokat illető összkép ilyen módon kedvező, az egyes tudományterületek kiadványtervének teljesítése nem egyforma.

Így például a filozófiai műveknél elmaradtunk egyes tervbe vett fordításokkal; önálló monográfiák megjelentetésére — Fogarasi Béla: *Logika* c. művének 4. kiadásán kívül — nem került sor. Az állam- és jogtudományokat ez évben mindössze egy forráskiadvány képviseli. A régészeti és művészet-történeti kiadványok száma nem érte el a múlt évi számot; a régészet kiadványtervét kézirat hiányában nem teljesítette. Nagyobb számú kiadvány jelent meg a történettudományok köréből. Jelentős kezdeményezés valósult meg a „Gazdaságtörténeti Értekezések” c. sorozat megindításával, melynek célja főleg az új- és legújabbkori történelem gazdaságtörténeti fejezeteinek marxista igényű monografikus feldolgozása. A néprajztudomány terén ez évben számottevő tudományos munkák megjelenését biztosítottuk. A földrajz területén egyetlen, jelentős összefoglaló jellegű monográfia jelent meg. Külön ki kell emelni, hogy a pszichológia és a pedagógia ez évben egy-egy tanulmánykötetben a felszabadulás óta első ízben foglalta össze a tudományterület eredményeit.

A folyóiratkiadás ez évben nem gyarapodott; az Elnökség azonban jóváhagyta a Történelmi Szemle Akadémiai Kiadónál való megjelentetését. A folyóiratok kéziratai általában időben elkészülnek és megjelenésük elhúzódása rendszerint a technikai munka vontatottságának következménye. A három-

hónapos nyomdai átfutási idő a társadalomtudományi folyóiratoknál túl hosszú; megrövidítése a Kiadó fontos feladata lenne. A II. Osztály folyóiratkiadása 1959-ben az Acta Juridica megindításával bővül.

IV. Az Osztály nemzetközi kapcsolata

Az Osztály nemzetközi kapcsolatai az elmúlt évben tovább szélesedtek.

A korábbi évekhez viszonyítva ismét emelkedett a külföldi kiküldetések száma. 1955-ben és 1956-ban 11—11, 1957-ben 20, 1958-ban pedig 24 kutatónk volt ún. egyezményes külföldi tanulmányúton. Az Osztály azonban emellett devizakeretéből is küldött kutatókat hosszabb-rövidebb külföldi tanulmányútra. Míg 1957-ben összesen 36 kutatónk volt a korábbiaknál általában hosszabb idejű külföldi tanulmányúton, addig ez évben, illetve az 1957. évi nagygyűlési beszámoló időpontjától 41 kutatónk tudunk külföldi tanulmányutat, illetve kongresszuson való részvételt biztosítani.

Ugyanez a fejlődés látható külföldi vendégeink számánál is. 1955-ben 10, 1956-ban 11 külföldi vendég érkezett Magyarországra az akadémiai egyezmények keretében. 1957-ben ez a szám 25-re, ez évben pedig 41-re emelkedett.

Ha számításba vesszük végül, hogy az Osztály számos esetben segített elő önköltséges tanulmányutakat, akkor ez a fejlődés még jelentősebbé és nyilvánvalóbbá válik.

A II. Osztály más természetű külföldi vonatkozású tanulmányutakat, illetve kutatásokat is támogatott. Többek között jelentős devizamennyiséggel járult hozzá Diószegi Vilmosnak egész néprajztudományunk szempontjából fontos szibériai kutatásaihoz, amelyeket a magyarországi sámanhit eredetére vonatkozóan szovjet tudósokkal együttműködve egy évig folytatott a Szovjetunióban. Ugyancsak jelentős támogatásban részesítette az Osztály azokat a magyar honfoglaláskori történet szempontjából fontos régészeti kutatásokat, amelyeket Erdélyi István régész-aspiráns a Szovjetunió területén egy honfoglaláskori ásatás feldolgozásában végez.

Meg kell jegyeznünk, hogy a külföldi tanulmányutak száma 1959-ben bizonyos fokig csökkenni fog, mert az Akadémia — a baráti Akadémiákkal egyetértve — az ún. egyezményes kiutazások 40%-át hosszú, többhónapos tanulmányutakra kívánja fordítani. Ilyen módon, bár kevesebb személy utazik majd ki, ezek számára jobban tudjuk az elmélyült külföldi kutatás feltételeit biztosítani.

Ami a közös kutatási témákat illeti, az 1958. évi akadémiai egyezmények közül egyedül a szovjet—magyar akadémia egyezmény tartalmazott meghatározott közös témákat. A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Közgazdaságtudományi Intézete a közös közgazdaságtudományi témákról tanulmánykötetet, illetve gyűjteményes munkát ad ki, amelyben a mi Közgazdaság-

tudományi Intézetünk is közreműködik. A szovjet—magyar akadémiai egyezmény tartalmaz továbbá egy néprajzi témát, mégpedig a „Közép- és Délkelet-Európa Népei” c. kötet „Magyarország” című fejezetének feldolgozását; ezt az ELTE Néprajzi Intézete a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Néprajzi Intézetével közösen készíti. A téma feldolgozása magyar részről megindult.

A többi akadémiai egyezmény csak általánosságban szól az akadémiai társintézetek közvetlen kezdeményezés alapján létesítendő együttműködéséről. Bár éppen ezért ez a kapcsolat nem közvetlenül az Osztályon keresztül realizálódik és ezért áttekintésük számunkra bizonyos fokig nehezebb, mégis megállapítható, hogy ebben a tekintetben is értünk el jelentős eredményeket. Minden tudományágunkban a megfelelő szakfolyóiratok szerkesztőségei cikkszerések formájában létesítettek egymással kapcsolatot; intézeteink pedig rendszeresítették a publikációk kölcsönös cseréjét. A történettudományok terén meghatározott forrásanyagok filmrevétele és e filmek cseréje igen fontos formája a kölcsönös tudományos kapcsolatoknak. Ilyen filmcsere-kapcsolatunk van a Szovjetunióval, Albániával, Csehszlovákiával, Lengyelországgal és Romániával. Ezenkívül folyik a bécsi levéltárban a Magyarország történetére vonatkozóan meglevő levéltári anyagok filmezése is.

Az intézetek közötti kapcsolatoknak számos más formája van. Így a Történettudományi Intézet a Lengyel Történettudományi Intézettel különböző kiadványok elkészítésére állapodott meg; tervbe vettek 1960-ra Budapesten a lengyel és magyar humanizmus és reformáció témakörében egy közös történész-konferenciát. A Történettudományi Intézet a kapcsolatok jelenlegi formáin túl történész-vegyesbizottságok létrehozását tervezi a baráti országokkal a közös történettudományi kutatások irányítására és végzésére.

A Filozófiai Intézet részt vesz a szovjet Filozófiai Lexikonnak a magyar filozófiatörténetet érintő fejezetei, illetve címszavai megírásában és a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Filozófiai Intézetében készülő ötkötetes filozófiatörténet magyar vonatkozásainak kidolgozásában.

Az Állam- és Jogtudományi Intézet a Csehszlovák Tudományos Akadémia Jogtudományi Intézetével közös tanulmánykötetet készített a polgári jogi kodifikáció köréből, amely nyomdakész állapotban van. Az Intézet részt vesz a Szovjetunióban kiadandó és a szocialista országok képviselői rendszeréről szóló tanulmánykötet munkálataiban.

A Földrajztudományi Kutatócsoport a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Földrajzi Intézetének kezdeményezésére közreműködik a „Magyarország természeti és gazdasági földrajza” című munka elkészítésében. E munkába bekapcsolódott a Dunántúli Tudományos Intézet is.

Természetesen intézeteinknek a társintézetekkel való kapcsolata még sok más kérdésre és problémakörre is kiterjed. Általában elmondható, hogy a szocialista országokkal való tudományos együttműködésünk öröndetes módon mindinkább szélesedik s új és új formákban jelentkezik.

Az Osztály küldöttei az 1957. évi nagygyűlés óta részt vettek a következő nemzetközi tudományos kongresszusokon, illetve konferenciákon :

„Az emberiség kulturális és tudományos fejlődésének története” című nemzetközi kiadványsorozat kiadásának előkészítése ügyében rendezett konferencia — Prágában, Nemzetközi (Kelet—Nyugat) Közgazdász Értekezlet — Isztambulban, a Bécsi Egyetem Kelet-Európa Történetének Intézete fennállásának 50 éves jubileuma alkalmával rendezett tudományos ülésszak — Bécsben, Jogtudományi Konferencia — Moszkvában, Nemzetközi Összehasonlító Jogi Kongresszus — Brüsszelben, Nemzeti Atlaszok Bizottságának plenáris ülése — Moszkvában, Nemzetközi Praehistoriai Kongresszus — Hamburgban, Nemzetközi Klasszika-Archaeologiai Kongresszus — Róma—Nápolyban, a Nemzetközi Jogtudományi Egyesület Kollokviuma — Varsóban, a Nemzetközi Filozófiai Intézet konferenciája — Velence—Páduában, a XI. Nemzetközi Bizantinológiai Kongresszus — Münchenben, Nemzetközi Levéltárügyi Kongresszus — Konstanzban.

Az Osztály keretében ez évben két nemzetközi konferencia szervezésére került, illetve kerül sor :

a) Comenius „Orbis Pictus” című munkája megjelenésének 300 éves évfordulója alkalmából Sárospatakon július 17—19-én Comenius-ünnepség volt.

b) December közepén történészeink nemzetközi történész konferenciát rendeznek „A kapitalizmus fejlődése az egykori Osztrák—Magyar Monarchia országaiban” címmel.

Ami az Osztály, illetőleg intézeteink és társulataink részvételét illeti a nemzetközi tudományos szervezetekben, e téren összakadémiai méretben folyik e tagságok rendezése és a tagdíjak befizetése ; elvi állásfoglalás történt végül néhány további egyesületbe való belépésünket illetően.

V. Tudományos képzés, aspirantúra

Az Osztályhoz tartozó tudományágak területén ez évben 25 kutató védte meg sikeresen kandidátusi disszertációját. Ezek megoszlása tudományáganként : filozófia 2, történelem 3, jog 7, közgazdaságtudomány 4, régészet 2, lélektan 2, földrajz 2, művészettörténet 1. Ebből intézeteink munkatársa volt 4 fő, azaz 17,3%, rendes aspiráns 9 fő, azaz 39,1%. Opponenseknél van jelenleg 21 kandidátusi disszertáció.

Ez év szeptember 1-ével 4 belföldi rendes aspiráns és 5 szovjet aspiráns nyert felvételt. Január 1-től 21-en kaptak a TMB-től engedélyt vizsgák letételével kandidátusi disszertáció benyújtására.

Az ideai aspiránsfelvételeknél az Osztály már olyan szempontokat igyekezett érvényesíteni, amelyek figyelembevételével eredményesebbé lehet tenni a szervezett aspiránsképzést. A Szovjetunióba olyan témakörökre küldtünk ki bizonyos szakmai gyakorlattal már rendelkező, elsősorban munkás

és paraszt származású fiatal szakembereket, amelyeknél az utánpótlás itthon nem, vagy tudósaink elfoglaltsága miatt csak nehezen lenne biztosítható (régészet, egyetemes történet, közlekedésföldrajz, külkereskedelem gazdaságtana, dialektikus materializmus). Belföldi aspirantúrára olyan, arra alkalmas fiatalokat javasoltunk felvételre, akik számára a tudományos fejlődés eddigi munkahelyükön nem volt biztosítható.

Az Elnöki Tanács közelmúltban megjelent törvényerejű rendelete lehetővé teszi, hogy emeljük a tudományos fokozatok tekintélyét, emeljük a disszertációkkal, de egyben a disszertánsokkal szemben is támasztott szakmai és politikai követelményeket. A publikálási kötelezettség remélhetőleg hozzájárul a disszertációs viták javulásához, és a 9. §. alapján kiadott engedélyek felülvizsgálatával és az engedélyek megszerzésének egységes módon történő szabályozásával minősítési rendszerünk hathatósabb eszközévé válik tudományos kutatóink fejlődésének. Az említett rendelet nyomatékosan hangsúlyozza az intézetek vezetőinek kötelességét az intézet munkatársainak tudományos fejlődéséért, abból az elvből kiindulva, hogy a tudományos utánpótlás biztosításának fő eszköze az aspirantúra mellett az intézetekben és egyetemeken folyó tudományos képzés.

A minősítéssel és aspiránsképzéssel kapcsolatos munka irányítására a TMB az Osztály területén is szakbizottságot hívott életre.

Az Osztályra — ugyanakkor, amikor az aspirantúrával kapcsolatos feladatai a vonatkozó rendeletek értelmében csökkennek — komoly káderfejlesztési feladatok hárulnak; ezek egyrészt az intézetek fejlesztésével fűggenek össze, másrészt arra irányulnak, hogy elősegítsük s meggyorsítsuk a fiatal, népi demokráciánkhoz hű, elsősorban munkás—paraszt származású fiatal kutatóink fejlődését; elő kell mozdítanunk a kandidátusok, de különösen a doktorok összetételének javítását. Az Osztály ennek érdekében az intézetek és szakbizottságok bevonásával hosszabb időre megfelelő fejlesztési tervet fog kidolgozni.

VI. Az intézeteink, akadémiai státusban levő kutatóink létszámának alakulása; a céltámogatások

1. Az Osztályhoz tartozó intézetek létszáma 1957. december 31-én 227 fő, 1958 szeptemberében 242 fő volt, a kutatók aránya 1957. év végén 64%, 1958 szeptemberében pedig 66% volt. A 15 főnyi létszámemelkedésből 8 az újonnan létrehozott Régészeti Kutatócsoport létszáma, többi intézeteink növekedése átlagosan 1—3 fő.

A Gazdasági Bizottság 10.143/1958. sz. határozata értelmében április 1-i hatállyal sor került a kutatói állások bérkorrekciójára, melynek következtében a kutatói átlag-alapbér emelkedett.

A tanszéki kutatók létszáma az 1957. decemberi 22 fővel szemben 17 főre csökkent; a felszabadult álláshelyeket a Régészeti Kutatócsoportnak

adtuk. A csökkentést a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen hajtottuk végre, ahol a tanszéki kutatók egy része kizárólag oktatási tevékenységet végzett.

A tanszéki kutatók közül 10 a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen, 5 az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, 2 pedig a Kossuth Lajos Tudományegyetemen Debrecenben működik.

2. Az Osztály célhitelkerete 1958-ban 750 000,— Ft, melynek megoszlása az Osztályhoz tartozó tudományágak között a következő: régészet 28%, történettudomány 20%, művészettörténet 14%, földrajztudomány 13%, néprajztudomány 11%, pedagógia 6%, állam- és jogtudományok 3,5%, filozófia 1,8%.

Szükségesnek látszik a jövőben a filozófia, a néprajz és az állam- és jogtudományok fokozottabb támogatása.

VII. Befejezés

Az Osztályvezetőség beszámolója természetesen csak nagy vonásokban tárhatja fel társadalomtudományunk eredményeit és fejlődésének főbb vonásait s ezt is elsősorban csak akadémiai vonatkozásban teheti. E vázlatos kép is alkalmas azonban annak jelzésére, hogy társadalomtudományunk s az akadémiai intézetek az elmúlt időszak alatt eredményesen működtek. Társadalmunk gyors fejlődése a szocializmus útján azonban társadalomtudományunktól is gyorsabb fejlődést kíván, a kutatások elmélyítését, népi demokratikus fejlődésünk tapasztalatainak elméleti általánosítását és a fejlődés törvényszerűségeinek feltárását, a marxizmus-leninizmus térhódításának fokozását, hatékonyabb részvételt a világnézeti nevelésben, az ideológiai küzdelemben a burzsoá, revizionista nézetek ellen.

Mindez — amint arra utaltunk — fokozott feladatokat ró intézeteinkre, bizottságainkra. De nagy feladatok várnak magára a Társadalmi—Történeti Tudományok Osztályára, annak tagjaira is, akiknek vezető szerepet kell játszaniuk a feladatok megoldásában és elvégzésük irányításában. Sok a tennivalója az Osztályvezetőségnek, amelynek fokoznia kell tudományszervező tevékenységét; fokozódnak az osztálytitkár és a szaktitkár feladatai az Akadémia vezető szervei, az Elnökség, az Osztály és az Osztályvezetőség által adott útmutatások végrehajtásában. Az elkövetkező évnek jelentős fejlődést kell hoznia társadalomtudományunk területén; mindezeknek a szerveknek megnő a felelőssége és feladata a fejlődés segítését illetően.

Reméljük, hogy a Párt útmutatása nyomán, az Akadémia közreműködésével a társadalomtudományok, akadémiai intézeteink, kutatóink a továbbiakban hatékonyan viszik előre a marxista-leninista társadalomtudomány ügyét a népi demokráciánkban.

HOZZÁSZÓLÁSOK

A beszámoló elhangzása után *Fogarasi Béla* akadémikus, *Névai László* egyetemi tanár szólalt fel és felszólalásaikra *Szabó Imre* akadémikus, osztálytitkár válaszolt.

Fogarasi Béla akadémikus felszólalásában abból indult ki, hogy az Osztályvezetőség beszámolója igen hasznos volt a különböző társadalmi, történeti tudományok művelői számára, akik nemigen jönnek össze egymással; mindenki a saját tudományágában dolgozik és az ilyen áttekintés talán még többször és nagyobb mértékben is rendkívül hasznos volna. Egy ilyen áttekintés megmutatja azt is, hogy több történhetik a társadalmi—történeti tudományok területén, mint azok gondolják, akik vagy csak egy tudomány szempontjából nézik a fejlődést, vagy csak egyes kérdések szempontjából; rendszerint olyan kérdések szempontjából, amelyek tekintetében a fejlődés nem kielégítő.

Nagyon nehéz dolog a társadalmi tudományok fejlődését akár egy év alatt, akár néhány év alatt, valóban egzakt pontossággal, marxista precízióval értékelni. Kétségtelenül, ez nehezebb feladat, mint a matematika eredményeit értékelni. Nemcsak azért, mert a matematika rendkívül fejlett tudomány és éppen hazánkban is nagyon fejlett tudomány, hanem jellegénél fogva is sokkal egyöntetűbb, egyrétűbb és mint ilyen, inkább áttekinthető.

A társadalmi tudományok fejlődésében, azok ilyen összefoglaló értékelésében — állapította meg *Fogarasi Béla* akadémikus — két véglettől kell óvakodni. Mind a két végletre azonban megvan a hajlam, mint ahogy általában társadalmi életünkben a végletekre való hajlam igen gyakran érvényesül. Az egyik véglet vagy túlzás annak állítása volna, hogy nagyon meg lehetünk elégedve. Ennyi és ennyi előadás volt, ennyi és ennyi könyv jelenik meg, több, mint azelőtt, élénk, eleven élet folyik a tudomány területén, dolgozunk és nemzetközi kapcsolataink fejlődnek stb. stb., — végeredményben nagyon meg lehetünk elégedve. Bármilyen öröndetesek ezek az eredmények, amelyeket semmiképpen sem volna helyes lebecsülni, azért mégsem mondhatjuk azt, hogy nagyon meg lehetünk elégedve, mert a feladatok jelentőségéhez, nagyságához, nemcsak a mennyiségileg megszaporodott feladatokhoz, hanem a feladatok súlyához képest társadalomtudományunk fejlettsége távolról sem éri el azt a fokot, amelyet a feladatok megkövetelnek.

A marxizmus behatolása egyes tudományágakba az a feladat, amelyet nagyon nyomatékosan kiemelt az osztályvezetőségi beszámoló. Ezzel hosszú évek óta foglalkozunk, de továbbra is egész magyar tudományos életünknek, főleg társadalmi tudományi életünknek egyik legnagyobb kérdése. Bár van eredmény, van behatolás, van haladás, az távolról sem felel meg azoknak a követelményeknek, amelyeket a kor élénk tűz és azt lehet mondani, hogy az októberi ellenforradalom óta nagyobb mértékben, mint még megelőzőleg, vagy mindenestre nagyobb mértékben világossá válik, szembetűnővé válik az, hogy csak ezen az alapon érhetjük el azt a haladást, amelyet a szocializmus építése megkíván.

A másik véglet — mondotta továbbá *Fogarasi Béla* akadémikus — az volna, ha egy elhamarkodott általánosítás alapján sommásan negatív módon

ítélnék meg társadalomtudományunk helyzetét és fejlődését. Ez a hajlam is megvan egyes esetekben és ez ugyanannyira nem jogosult, ugyanannyira nem öleli át tudományunk differenciáltságát, fejlettségének különböző fokait, tendenciáit, mint az előző véglet. Ezért minden tudomány terén és így az összefoglaló értékelés terén is nagyon gondosan kell mérlegelnünk; egyrészt eredményeinket megállapítanunk, másrészt hibáinkat és fogyatékosságainkat kiemelnünk abból a célból, hogy korrigáljuk azokat.

Egy beszámoló keretében ez természetesen csak nagyon általánosan történt és történhetett meg, és a feladat ezt tudományunk egyes területein konkretizálni. A marxizmus fejlődését sokan túlságosan absztrakt, elvont módon képzelik el; azok is, akik ezt követelik és azok is, akik ettől visszariadnak. Tudniillik olyan módon, hogy nekünk olyan nagy általános elméleti összefoglaló értekezéseket kellene írunk, mint amilyeneket Marx, Engels vagy Lenin írtak. Senki nem mondta, hogy Marxok legyünk, de azért mégis lehet a klasszikusoktól tanulni: nevezetesen azt, hogy hogyan kell dolgozni. Ha például mi arról beszélünk, hogy Lenin 600 könyvet olvasott el az imperalizmus öt íves munkájához, ebből ugyan nem következik, hogy minden doktori disszertáns 600 könyvet olvasson el, de hogy alaposan olvasson munkákat — többek között a burzsoá irodalmat is — ez mindenestre következik és tanulságos.

Nem egyszer kiderül, hogy azok, akik túlságosan elvontnak, dogmatikusnak tartják a marxizmust, igen régi iskolák, fogalmak, elméletek — mégpedig elavult elméletek — hatása alatt dolgoznak. A magyar társadalmi élet különböző megnyilvánulásaihoz éppen az alkotó marxizmus segítségével kell közelebb jutnunk. Mi azonban társadalmi életünkhöz sok tekintetben még nem jutottunk olyan közel, mint ahogy örömdetesen közelednek már a természettudomány, az agrártudomány, a műszaki tudomány képviselői. Szabad legyen csak egy példát felhoznom. A beszámolóban szó volt arról, hogy megjelent egy pedagógiai tanulmánykötet. Sok alapos tudásról és kutatásról tanúskodó munka van benne, de a magyar iskolaügy, a magyar pedagógiai élet problémái csak rendkívül szűk területen, éppen a matematika terén nyerne a tanulmánykötetben megfelelő terjedelmet. Nagyon örömdetes, hogy a matematikai oktatás reformját a pedagógiatudomány elméleti művelői ilyen szívügyüknek tekintik, vagy talán inkább a matematikusok azok, akik a pedagógiát e tekintetben is annak tekintik. De itt van a pedagógia egész óriási területe. Sok a bizonytalanság és a középiskolai tanárok — valószínűleg az általános iskolák tanárai is — rendkívül sok kérdésben tanácsra, útmutatásra, tudományos segítségre szorulnak.

Ez a példa annak igazolására szolgáljon, hogy a társadalomtudománynak igazi, rendszeres fejlesztése kapcsolatban az elmélet tanulmányozásával, feltétlenül társadalmi életünk konkrét kérdéseinek fokozott tanulmányozását is követeli.

A továbbiakban a beszámoló egy vonatkozásban szólt a perspektivikus terv kidolgozásáról. Az utánpótlás, a káderfejlesztés vonatkozásában ez rendkívül fontos. Arra szeretném kérni a társadalomtudomány művelőit, hogy sokat foglalkozzanak, — többet, mint eddig — a perspektivikus tervvel a maga egészében; hogy ha kialakul ez a terv, abban ne csak a természettudományok szerepeljenek döntő súllyal, hanem jelentőségükben megfelelően a társadalomtudományok is.

Arról van szó, hogy egy tíz-tizenöt éves országos perspektivikus távlati terv keretében a tudományt is ilyen széles alapon kell fejleszteni. Azt hiszem, tisztelt Osztályülés — hangsúlyozta Fogarasi Béla akadémikus —, hogy a társadalomtudományok területén nagyarányú átalakulásra és átalakításra van szükség szervezeti vonatkozásban is. Mi nem elégedhetünk meg az ideológiai fejlődéssel, bár annak a középpontban kell állnia, de a két kérdés szoros kapcsolatban áll egymással. Ez az Osztály, a Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi—Történeti Tudományok Osztálya 10 éve alakult meg, az akkori helyzetnek megfelelően. Most már több probléma merült fel. Ez alatt nem a nyelvész tudósaink által felvetett problémát kell érteni, hogy nem irodalomtudomány, hanem irodalmi tudomány és nem társadalomtudományi, hanem társadalomtudományok osztálya a helyes elnevezés, hanem valóban a tudomány felépítésének a kérdéseit kell szem előtt tartani. Bármilyen örömmel üdvözljük azt a tényt, hogy itt számos tudományág művelői vannak együtt, mégis elkerülhetetlen, hogy a perspektivikus terv az Osztályt fel ne bontsa. Úgy, mint ahogy ez más népi demokratikus országokban, a Szovjetunióban, de másutt is már régen megvalósult. Ez hatványozottabban fogja elősegíteni az összes szervezési kérdést.

Megoldandó, átgondolandó az intézetek kérdése. Egyik oldalon részben szerencsés adottságok kihasználása tette lehetővé, hogy egy-egy intézet alakuljon, a másik oldalon részben a mi energiánk közbelépése kellett ahhoz, hogy egy-egy kisebb intézet meg ne szűnjék, amire rendkívül erős tendenciák voltak. De ez mind nem megoldás. Nincs egy átgondolt, valóban a korszerű tudomány szükségleteinek megfelelő koncepciónk arról, hogy milyen intézetekre van szükség, hogy az Akadémia keretében hol építsük ki a tudományos kutatást, inkább tanszékeken vagy másutt, és országos méretekben milyen jelleggel.

Ez az a korszerű kérdés, amin már erősen dolgoznak — ahogy az a mai központi előadásból is kitűnt — természettudósaink, vegyészeink, biológusaink, agrártudósaink, műszaki tudósaink, de még nem indult meg ez a munka a társadalomtudományok terén; és ott ez csak mint kollektív munka alakulhat ki. Fel kell karolnunk ezt a munkát és nem 15 évig várunk vele, mert akkor már késő lesz. Sokkal hamarabb kell — miután a perspektivikus terv most alakul — igényeinket bejelenteni; nem statisztikai igényeket, — mert erre is van hajlam — amelyeket az ország gazdasági élete nem bír el. De mégis körvonalazott igényeket, amelyekben számolnunk kell azzal, hogy a perspektivikus terv, az ország fokozott és jelentős mértékben fokozott, még az eddiginél is nagyobb mértékű gondot fordíthat a tudományok fejlesztésére, a modern célirányos tudományos eszközök megteremtésére, amihez nemcsak műszerek, vasutak és egyéb dologi feltételek tartoznak, hanem intézetek, vagy modern intézethez hasonló jellegű tanszéki kutatások is, — állapította meg végül felszólalásában Fogarasi Béla akadémikus.

Névai László alábbiakban összefoglalt hozzászólása két kérdésre terjedt ki. Az egyik az Állam- és Jogtudományi Bizottság munkájával, a másik a Bizottság szekcióinak, szakbizottságainak megszűnésével függ össze.

Teljes mértékben egyet kell érteni az osztályvezetőségi beszámolóval azzal a passzusával, amely a bizottságok működésének fontosságát hangsúlyozza a II. Osztály munkájában. Különösen emelkedik a bizottságok

munkájának jelentősége annak az általános ténynek a fényénél, hogy a bizottságok egyesítik magukban az illető tudományok akadémikus és nem akadémikus művelőit. Ennek rendkívül nagy jelentősége van az országban folyó tudományos munka társadalmi bázisának növelése, valamint az egész szaktudományos munkának az Akadémia irányítása alá vonása, illetve az akadémiai irányítás hatásossága szempontjából. Ebből a nézőpontból kiindulva a Jogi Bizottság munkáját nem lehet kielégítőnek tartani. A Jogtudományi Bizottság ebben az évben rendkívül csekély munkát végzett. Legalábbis számszerűleg nagyon ritkán ülésezett, talán mindössze kétszer-háromszor, és nem adott módot ezáltal sem a Bizottság tagjainak, sem a Bizottságon kívül álló jogi tudományos dolgozóknak arra, hogy az Akadémia keretén belül, illetve az Akadémia irányítása mellett folyó jogi tudományos munkába bekapcsolódjanak, illetve azt a maguk részéről is élénkítsék. Ennek jelentősége speciálisan a jogtudományi front vonatkozásában annál is jobban emelkedik, mivel a Jogi Bizottság korábban megvolt szakbizottságai, szekciói megszűntek; ezek beolvadtak a Magyar Jogász Szövetség megfelelő szakosztályaiba. Az eredeti elképzelés az volt, hogy gyümölcsöző együttműködés fog kifejlődni az akadémiai és a jogászszövetségi tudományos munka területén. Nem lehet azt mondani, hogy ez az együttműködés nem alakult ki. Olyan méreteket éppen az együttműködési része ennek a munkának nem öltött, mint ami az eredeti elképzelés volt, de mindenestre hátrányát érezte a Jogtudományi Bizottság területén folyó munka. Ilyen körülmények között a Jogi Bizottság fejlesztésére, munkájának megélénkítésére nagyobb gondot kellene fordítani avégből, hogy ez valóban olyan fórumává válhassék a magyar jogtudománynak, ahol akadémikusok és nem akadémikusok, a tudománynak ezen a szinten dolgozó művelői munkát végezhesse, a jogtudomány legidősebb kérdéseit megvitathassák; kialakulhasson egyáltalán az a kritikai- és vitaszellem, amelyet ma erősen nélkülözünk és amely az ellenforradalom előtti időszakban megvolt, sőt bizonyos fokig egyenesen jellemezte a jogi tudományos munkát. Ha az Állam- és Jogtudományi Bizottság munkáját megélénkítenénk, tartalmilag elmélyítenénk, akkor feltétlenül eredményesebben tudnánk harcolni a jogászok körében meglevő, de éppen részben a Bizottság munkájának is ilyenféle elsorvadása miatt felszínre nem kerülő revizionista és egyéb káros nézetek ellen. A Bizottság munkájának ilyenfajta megélénkülését tehát egyenesen bizonyosfajta feltételül is lehet tekinteni annak, hogy a jogtudományi fronton határozottabb eszmei munka folyjék.

A másik kérdés összefüggésben van az Állam- és Jogtudományi Bizottság szekciói, szakbizottságai megszűnésével. Akkor, amikor megszűntek ezek a szekciók és átkerültek a Jogász Szövetségbe, az egyik ilyen szekció, az úgynevezett Törvénykezési Jogi Szekció teljesen likvidálódott. Ennek a szaktárgyai — az elgondolás szerint — beolvadtak az anyagi-jogi (büntetőjogi és polgári jogi) tárgyakra létesített szakosztályokba. Az azóta eltelt idő — idestova már két év — azt a meggyőződést keltheti, hogy ez a szervezési megoldás nem volt helyes. Nem volt helyes, amennyiben az eljárás-jogi tudományos kutatómunka nemhogy nem élénkült meg azóta, hanem inkább visszafejlődött. Nem nyert kellő teret és kellő szervezési ösztönzést sem az Akadémia részéről, sem a Jogász Szövetség részéről. Nem lehet természetesen a tudományszervezési mozzanatok jelentőségét túlbecsülni az érdemi tudományos munkában. Ugyanakkor lebecsülni sem lehet ezt a mozzanatot, különös-

képpen nem lehet lebecsülni éppen az Akadémiánál, amelynek jelentős részben a nem akadémikusok irányában éppen tudományszervezési feladatai is vannak. A helyzet a vázoltak szerint érettnek mutatkozik arra, hogy ezt a megoldást, amelyet ebben a vonatkozásban alkalmaztunk, felülvizsgálás tárgyává tegyük és fontolóra vegyük egy ennél jobb szervezeti forma kialakítását. Tény az, hogy az Eljárási Jogi Szekció megszűnése, beolvasztása óta lezajlott tudományos kongresszusokon például csak mellékes, járulékos módon tudtak szóhoz jutni fontos eljárásjogi kérdések, vagy egyáltalában nem kerültek napirendre. Az egyetemi oktatás szervezése vonalán is már korábban olyan lépések történtek, mint például a budapesti egyetemen a Polgári Eljárásjogi Tanszék megszüntetése, ill. a Polgári Jogi Tanszékbe történő beolvasztása, amit szintén újbóli megfontolás tárgyává kellene tenni. Mindez azt mutatja, hogy bizonyosfajta tartalmi elgondolásból kiindulva nem megfelelő szervezeti formákat alakítottunk ki. A jogászok tudják, hogy a törvénykezési jog kérdésében éveken keresztül folyó viták voltak ennek a szakmának a képviselői között; a büntető per jog, a polgári per jog, a törvénykezési szervezeti jog szakemberei között. Azonban az is ismeretes a jogászok előtt, hogy egy kérdésben mindenesetre egyetértettek a különböző nézetek képviselői; abban tudniillik, hogy tudományszervezési szempontból ezeknek a szaktudományi ágaknak feltétlenül együtt kell működniük, még akkor is, ha egyébként közös vonásaikat nem is tekinti valaki túlnyomóaknak.

Ez az elgondolás és az utóbbi évek tapasztalatai teszik indokolttá egy olyan javaslat előterjesztését, hogy a Jogtudományi Bizottság — természetesen a Jogász Szövetséggel egyetértésben — tegye újbóli megvizsgálás tárgyává azt a megoldást, amelyet az ellenforradalom után a tapasztalatok szerint nem helyes módon választottunk.

Szabó Imre osztálytitkár, akadémikus a hozzászólásokra adott válaszában Fogarasi Béla akadémikus felszólalására hivatkozással utalt arra az észrevételre, hogy a beszámoló magán hordja annak a nehézségnek a következményeit, amely nehézség minden beszámoló elkészítésekor jelentkezik. Ez alkalommal ezek a nehézségek különösen számottevők voltak, mert nem is egészen egy év munkájáról kellett valamiféle áttekintést nyújtani. Bizonyos, hogy a beszámolóban egyenetlenség van az egyik vagy másik hiba irányában. Akik a tudományszervező munkában benne vannak, azoknak nagyon nehéz kívülemelkedniük ebből a munkából és a rövid időszakot illetően minden igényt kielégítő értékelést adni egy olyan széles terület egész munkásságáról, amelyről Fogarasi elvtárs helyesen jegyezte meg, hogy tervét fel kell bontani, mert enélkül irányítani, szervezni csak nehézkesen lehet.

A beszámoló ezért azt a megoldást választotta, hogy minden társadalomtudomány számára központinak tűnő egy-egy problémát emelt ki és tárgyalta bevezetésében és a továbbiakban eredményekről számolt be — gyakran számszerűekről is —, amelyek kétségtelenül nem tükrözik minden esetben a munka minőségét, de a tudományszervezéssel foglalkozóknak az is öröm, ha a könyvkiadás terén sikerül két-három kötetet még kiharcolnunk és ennél fogva valahogy több lehetőséget adni társadalomtudományi publikációkra. Ha van rá lehetőség, akkor természetesen az lenne egészséges, ha az illető tudomány szak művelői többet segítenének nekünk, egyrészt a megfelelő mű

kiválasztásában, másrészt azok bírálatában. Ezt nem lehet bürokratikusán központilag elvégezni. Ez a bizottságok feladata.

Másrészt rendkívül tanulságos volt bizonyára mindenki számára a távlati tervezésnek az az oldala, amely most fog erősödni, miután a távlati problémákat többé-kevésbé kijelöltük, mert most kell megkeresnünk azokat a szervezési, anyagi és egyéb feltételeket, amelyek elengedhetetlenek ahhoz, hogy ezeket a témákat megfelelően kidolgozhassuk. Különben valóban oda-kerülünk, hogy kiderül, hogy a szervezeti formák keretében nem tudjuk a ránk rótt feladatokat megfelelően teljesíteni.

Névai László felszólalásával kapcsolatban Szabó Imre akadémikus az osztályvezetőségi beszámolóra utalt, amely úgyszólván minden bizottság vonatkozásában hangsúlyozta — ha talán nem is egyforma éllel —, hogy bizottságaink munkájából az elmúlt időszakban hiányzott az, ami 1956 előtt öröndetesen megvolt, nevezetesen, hogy a különböző tudományágak területén megjelent könyvekről vitákat szerveztünk. A mi tudományszervezésünk menetében különös feladata a bizottságoknak a viták, a kisebb konferenciák, a megbeszélések szervezése. A jogtudomány területén erre szintén fokozottan szükség van. Azt hiszem, hogy az elkövetkező évben tudományszervező munkánk egyik fontos eleme, hogy bizottságaink ne kizárólag belső tudományszervező feladatokkal, az Akadémia Elnöksége, vagy az Osztály által rájuk rótt, bizony gyakran technikai jellegű állásfoglalásokkal foglalkozzanak, hanem tartalmi munkát is végezzenek.

A másik kérdés — amire Névai elvtárs utalt —, olyan, amely pár szóval megvilágításra szorul. Az Állam- és Jogtudományi Bizottság az elmúlt évben arra a felismerésre jutott, hogy egy ilyen nagy tudományterület, mint a jogtudomány akadémiai bizottsága a jogtudomány minden ágának művelésére nem képes, s azt nem tudja megfelelően irányítani. Nincs is hozzá személyi bázisa. Ahogy más területeken vannak társulatok, társaságok, úgy meg kellett keresni, adott esetben nem Akadémiához átvett társulat formájában, de egy létező társulattal való kooperálás formájában azt, hogy az egyes jogágak művelése a Jogász Szövetségben olyan szempontok keretében történjék, amelyekben az akadémiai bizottság tagjai és más munkaterületek tudományos dolgozói találkozhatnak. Mondható, hogy ez elvileg helyes konstrukció és a tételes jogtudomány területén eredményre is vezetett. Nem így az elméleti jellegű tárgyaknál és nem így egyéb más területeken. Ezt a feladatot — mint elméleti problémát — nyilván az Akadémia Jogi Bizottságának kell kézbe vennie.

Ami a törvénykezési jog kérdését illeti, annak nem likvidálásáról volt szó — mondotta Szabó Imre akadémikus — és ezt nem lehet az 1956-os ellenforradalmi eseményekkel kapcsolatba hozni, azok következményeként felfogni. Itt a jog egy ágazatának kérdéséről van szó. Arról, hogy a szocialista jognak van-e törvénykezési jogi ágazata. Az Állam- és Jogtudományi Főbizottság korábban rendezett erről egy meglehetősen nagy vitát. A vitán résztvevők jelentős része pozitív álláspontot foglalt el. Ez a vita azonban úgy látszik nem győzte meg a jogtudomány minden képviselőjét és napjainkban a törvénykezési jog kérdése tartalmilag, tudományosan még nem lezárt kérdés. Nemcsak nálunk, hanem még másutt sem. A Szovjetunióban ez a vita felélénkült, miután 1938-ban a törvénykezési jog mellett foglaltak állást a szovjet jogászok. Felélénkült és azt lehet mondani, hogy újabb lezáráshoz érkezett

ez év júniusában a Moszkvában tartott Jogtudományi Konferencián, amely igenlően válaszolta meg ezt a kérdést. Nekünk talán nem abban kell állást foglalnunk, hogy akár a Jogi Főbizottság, akár a Jogász Szövetség törvénykezési jogi szekciót szervezzon vagy ne szervezzon. A helyes kiindulás és álláspont inkább az — minthogy ez jogtudományi életünk kétségtelenül érdekes, lényeges problémája, összefügg szocialista igazságszolgáltatásunk szervezeti kérdéseivel, olyan probléma, amelyet a mi új viszonyaink vetnek fel —, hogy ezt a vitát újra fel kell venni, olyan szintre kell emelni és olyan módon kell lefolytatni, amelynek eredményeképpen ha nem is teljesen egyetemesen, de többé-kevésbé meggyőzőbben tudjuk elfogadtatni a tudományosan helyes álláspontot.

ÉRTÉKKATEGÓRIÁK A SZOCIALISTA TERVGAZDASÁGBAN

ERDŐS PÉTER

Ebben az előadásban értékkategóriákról lesz szó, tehát olyan fogalmakról, mint az érték, a pénz, az ár.

Nincs értékkategória árutermelés nélkül. De vajon áruk-e a termékek a szocializmusban? Nos, a marxista közgazdászok igen nagy többsége legalábbis a fogyasztási cikkeket áruknak tartja, de egyetlen valóban marxista közgazdász sem gondolja, hogy ez az áru fogalmilag azonos a szocializmus előtti áruval. Csak azért tekinti mégis árunak, mert úgy ítéli meg, hogy van elegendő olyan sajátossága, amely határozottan elüt a kétségtelenül nem-árukétól. Ha kimondjuk, hogy a szocializmus valamelyik terméke áru, akkor terminológiai kérdésben is állást foglaltunk, éspedig bővítő értelemben. Tágítottuk az árufogalmat, hogy egynémely, a klasszikus árutól elütő termékfajta is beleférjen.

Könnyelműen persze nem szabad eljárni ilyen kérdésekben. A közgazdasági terminológia fontos dolog, mégpedig legalábbis két szempontból. Az első világos: nemcsak a természettudósoknak, hanem a marxista társadalomtudósoknak is elemi érdekük, hogy közös és közérthető nyelven beszéljenek. A második talán ennél is fontosabb: politikai vonatkozású tudományágak műszavai eleve politikai színezetű kifejezések. E színezetük a szélesebb közvéleményben is bizonyos benyomásokat kelt, gyakorlati cselekvések indítékává válhat. A terminológián vitázóknak ezért nemcsak alaposan kell ismerniük a kérdéses kategóriákat, hanem a vitatott szakkifejezés várható társadalmi hatásait is meg kell fontolniuk. De legtöbbször nem maga a használt terminus magyarázza meg a kategória lényegét a valóban tudományosan gondolkodóknak, hanem a valóban ismert kategória magyarázza meg, hogy hogyan kell értelmezni a megnevezésére használt kifejezést. Csak az a fontos, hogy a terminus köznapri értelme ne legyen nyilvánvaló ellentétben az általa jelölni kívánt kategória lényegével, s csak arra kell ügyelni, hogy ráirányítsa mind a nagyközönség, mind a szakemberek figyelmét a kérdéses kategória bizonyos hangsúlyozni kívánt oldalaira. Ha valamit árunak minősítünk, árusajátságait emeljük ki, noha lehetnek nem-árusajátságai is — és megfordítva.

Ebben az előadásban nem a még kialakulatlan terminológia kérdését kívánom bolygatni. Nem akarom eldönteni, hogy a szocializmus milyen termékeiről kell kimondanunk, hogy áruk. Azt akarom megmutatni nagy vonásokban, hogy mi az, ami a szocializmus termékeiben árura vall, s mi az, ami nem-árura vall. Meg akarom továbbá mutatni, hogy árusajátságaik milyen sajátos formában jelennek meg, miben gyökereznek, s milyen módon használhatjuk fel őket a népgazdaság tervszerű fejlesztésére.

Szocializmusbeli termékeink árujellege a legszembetűnőbbben abban mutatkozik, hogy pénzért kaphatók. Nos, az árujelleg körüli vita régen eldőlt volna, ha egyértelműen kimondhatnánk, hogy a szocializmusbeli pénz pénz a szó teljes klasszikus értelmében és valamennyi vele kapcsolatba kerülő termék vonatkozásában.

De megfordítva : állíthatja-e vajon bárki is, hogy pénzünk kategórikusan nem-pénz? Mit is mondana vele? Tud-e egyáltalán a közgazdasági elmélet pénzhez hasonló kategórikusan nem-pénzről? Igen ! Ilyen a kizárólagos számolópénz vagy legfeljebb — a különbség igazán nem nagy — az évszázadok óta emlegetett, utópisták által propagált, de soha meg nem valósult munkapénz. A számolópénz vagy munkapénz nem-pénz, a benne kifejezett ár nem-ár. S a különbséget nem az teszi, hogy a pénz neve valaminő történelmileg kialakult elnevezés — dollár, rubel, forint, — a munkapénz pedig munkaidőre, tehát munkaórára, munkanapra stb. szól. Nem az elnevezés teszi a dolgot azzá, ami. Semmilyen logika sem kényszeríthet arra, hogy a munkapénz ne munkaórára, hanem pl. forintra szóljon, de ettől sem válna valódi pénzzé.

Munkapénz esetén is van a termékeknek valamiféle — hogy úgy mondjam — ára : mindegyik termékhez hozzárendelhető egy-egy gondolatbeli cédula, amelyen egy szám áll. Nagyobb szám azon, amelyiknek az előállításához több társadalmi munka kell, s kisebb azon, amelyik kevesebb munkát igényel. Végsofok : ingadozásoktól és bizonyos állandó módosításoktól eltekintve, ugyanezt a számot — ti. az áru előállításához szükséges munkaidőt — képviseli a valóságos árcédulán vagy árjegyzékben szereplő valódi ár is.

Minden társadalomnak számba kell vennie az egyes termékek előállításához szükséges munkaidőt. A termékben rejlő munkaidő mindenféle társadalom egyképpen reális közgazdasági kategóriája. Sőt : minél fejlettebb a társadalom, annál inkább az. E számbavétel célja többféle lehet. Szükség lehet rá pl. a termékek elosztásához a társadalom egyes részei vagy az egyének között. Ez történhetik egészen közvetlenül, tervszerű szétosztás módjára, történhetik úgy, hogy a részét követelőnek munkapénzzel kell igazolnia jogosultságát és jogosultsága mérvét, de úgy is, hogy a termékigénylő valódi pénzzel igazolja magát, azaz a társadalmi termékből való részesedésének jogosultságát. Maga a munkapénz, amely — mint mondtam már —, tiszta formájában sohasem valósult meg, nem-pénz : kizárólag a munkateljesítmény

számbavételére, igazolására szolgál. Ugyanerre szolgál a pénz is, de nemcsak erre. Ez a „nemcsak”, ez az „*egyéb is*” a lényeges most számunkra. Helytelen lenne genetikus értelemben azt állítani, hogy ez teszi pénzzé a pénzt. Pénzváltának más az oka. De ennek az egyének, pontosabban: ezeknek az egyéneknek a megléte mindenesetre mutatja, hogy más, több számolópénznél vagy munkapénznél. Ugyanígy a termelésben: a társadalom közvetlenül, vagy pl. a piaci kereslet közvetítésével megrendeli bizonyos termék termelését. Megteheti ezt úgy is, hogy természetes mértékegységben, pl. tonnában megjelöli a kívánt termékmennyiséget. Megszabhatja közvetlenül munkaegységben is, mondván: ennyi és ennyi munkát fordíts a termelésére! De azt is mondhatja: ilyen értékű árut, vagyis ennyi meg ennyi pénzt érő terméket termelj! Végző fokon így is egy bizonyos árufajta termelésére szolgáló munkamennyiséget jelöl meg, mint ahogy a természetes egységekben kifejezett termékmennyiség megadása is bizonyos nagyságú munka ráfordítására történő utasítással egyértelmű. De a pénzértékben megadott megrendelés nem csak ezt jelenti; egyéb hatásai is vannak — és ez ebből a szempontból a lényeges.

E közelebbről még meg nem jelölt, s még kevésbé kifejtett egyéb hatásoknak, meglétük lehetőségének elvi oka épp abban rejlik, hogy a munkamennyiség megjelölése, mérése, számbavétele nem közvetlenül munkamennyiségben, hanem kerülő úton, ti. értékben, csereértékben, árban, egyezővel érték kategóriákban történik.

Amikor a magántulajdon talajából kinövő árutermelés keretében összemérik árujukat az emberek a pénz közvetítésével, akkor lényegében társadalmi számvetés alá hocsátják munkájukat mind mennyiségi, mind minőségi viszonylatban. Az áruért fizetett és kapott ár a megtörtént számvetés jele. Nem mérhetik munkaidővel vagy egyéb fizikai egységgel a munkát: értékkel, árral, érték kategóriákkal kell mérniük. Nemcsak azért, s nem is elsősorban azért nem mérhetik a munka egységeivel a munkát, mert a társadalmilag szükséges munkaidő ismeretlen nagyság, hanem azért sem mérhetik, mert egymástól elszigetelt termelők anarchisztikus termelése olyan viszonyokat teremt, amelyek közt az arányoknak rendszeresen el kell térniük az érték arányoktól.

Az igazi áraknak *lényeges* tulajdonsága az ilyen eltérés. Az áraknak eltéréseikkel egyetemben ösztönző vagy gátló — bizonyos gazdasági cselekvések irányát kijelölő vagy legalábbis befolyásoló gazdasági hatásuk van. A szocializmusban is van eltérés az érték arányok és az ár arányok között, s az áraknak és az áreltéréseknek itt is van irányító, terelő hatásuk.

Lássuk ezt egy példán!

Fogyasztási cikk-termelésünk célja a társadalom szükségleteinek minél teljesebb kielégítése. A szükségletek meghatározott arányokban jelentkeznek. De milyenek ezek az arányok? *Gyakorlatilag* a kereslet jelzi őket számunkra.

Ez az utóbbi azonban nem csupán a cikkek hasznosságának a függvénye. Ha elegendő pénzzel a zsebemben ültem le menyasszonyommal a vendéglőben, megtehetem, hogy csak az étlap bal oldalát tanulmányozom. Hó végén és hétköznapi használatra azonban alighanem megvizsgálom az étlap jobb oldalán lévő árakat is, s alkalmasint más összetételű vacsorát rendelék, mintha ingyen adnák az ételeket. A szükséglet, illetve pontosabban: a kereslet összetétele egyebek közt az árarányoknak is függvénye.

Nem vagyunk eléggé gazdagok, hogy kinek-kinek szükségleteihez mértén ingyen adjuk a termékeket. Nem élünk a kommunizmusban. Végzett munkánk szerint pénzt kapunk a kezünkbe, s ezáltal jogot nyerünk, hogy elsajátítsuk a piacon a termékek egy hányadát. A pénz tehát ebben az esetben munkatalvány is, de korántsem csak az. A kolhoztagok igazolt munkaegységei — ha a készpénzre való jogcímtől most eltekintek — alapjában véve a munkatalvány szerepét töltik be. Zárszámadáskor jogot nyújtanak a kolhoztag számára munkaegységenként a kg kukoricára, b kg búzára, c kg burgonyára, vagyis saját munkája egy bizonyos hányadának meghatározott termékekben való közvetlen visszatérítésére. Aki viszont pénzt kap, az arra nyer jogot, hogy a pénzemegszabta keretek közt a neki tetsző választékban szerezzen be árukat. A szocializmus karikatúrája lenne az a társadalom, amelyben rendeletileg köteleznék a dolgozókat előírt választékban történő vásárlásra. Nem! Adott munkamennyiséget képviselnek a különféle fogyasztási cikkek árai, s a munkabér élvezője tetszése szerint válthatja át a piacon az egyik munkát a másik munkára. S a fogyasztási cikkek árarányainak alapja nem lehet egyéb, mint értékük aránya. Az *alapja* nem lehet egyéb — ennyi az igaz, s nem több ennél. Mert hiszen az is igaz, hogy a lakosságnak abban az összetételben kell megtalálnia az árufajtákat a piacon, amilyenben hajlandó megvásárolni őket. Ez az arány függ az összkereslettel tervszerűen egyenlővé tett vegyes árukészlet abszolút nagyságától is, de az árarányoktól is. Mások lesznek ceteris paribus a kereslet arányai, ha az árarányok pontosan fedik az értékarányokat, s ismét mások, ha eltérnek tőlük. Mi azonban korántsem tudunk mindenféle árucikket olyan arányokban termelni, amilyenekben azok épp akkor fogynának, ha árarányaik pontosan egybeesnének az értékarányokkal. Ez az egyik oka annak, hogy el kell térítenünk az árarányokat az értékarányoktól, olyképpen, hogy viszonylag alacsony árakkal növeljük egyes cikkek keresletét, s viszonylag magas árakkal csökkentjük másokét. Nem tűrhetünk sem rendszeres sorbanállást és pultalóli árusítást, sem eladhatatlan árukészleteket. De még ha tudnánk is mindent olyan arányokban termelni, hogy éppen értéáron keljen el, valószínűleg akkor sem pontosan erre törekednénk. Bizonyos értelemben a technika pillanatnyi állásától függő esetlegesség, hogy melyik áru értékesebb, s melyik kevésbé az. A termékek társadalmi hasznossága nem arányos szükségképpen az értékességével. A társadalomnak tehát gyakran érdeke, hogy innét magas árakkal elterelje, ott alacsony árakkal növelje a

fogyasztást, noha a termelés ellenkező tendenciájú kínálatot is lehetővé tenne. A pálinka és a könyv a legismertebb példa. De vannak egyéb szempontok is. Ismeretes pl. a családvédelem és a gyermekholmik olcsósága közötti összefüggés.

Fogyasztásicikk-áraink tehát nem semleges árak: nem csak a számbavételt és a munka szerinti elosztás tisztán mennyiségi szempontját szolgálják, hanem — az értékarányoktól való eltéréseik révén is — aktív ösztönző és visszatartó szerepet töltenek be. Befolyásolják, irányítják a kereslet alakulását, s ezzel egyúttal meghatározott irányban korrigálják is a munka szerinti elosztás elvét. Ugyanakkora pénzösszeg a különböző áruminőségek eltérő árszintje folytán különböző értéknagyság elsajátítására ad jogcímet, aszerint, hogy milyen árukategóriákra költjük. Ez lehetővé teszi, hogy a fogyasztási szokások különbözőségére építve másodlagosan korrigáljuk a különböző nagyságú pénzjövedelmet élvező rétegek reáljövedelmét.

Mindezt árpolitikának nevezzük, de „az értéktörvény tudatos felhasználása” címszó alatt is emlegetni szokták. Én ezt az utóbbi megjelölést terminológiaiilag indokolatlannak tartom, s az *értékkategóriák* tudatos felhasználása terminológiájával szeretném helyettesíteni. Az értéktörvény ugyanis azt az objektív tendenciát fejezi ki, hogy az árarányok az értékarányok felé, vagy pedig az értékarányok specifikus módosulatai — például a termelési árak arányai — felé tendálnak. Nagyjából ilyenek legyenek az árarányok! — ennyit követel meg az értéktörvény. Az áreltérések viszont a kereslet és kínálat törvényeihez kapcsolódnak. A kereslet és kínálat törvényei feltételezik az értéket és az értéktörvényt, s az értéktörvény feltételezi a kereslet és kínálat mindenkorai törvényeit, de nem azonosak egymással. Aki ma az értéktörvény felhasználásáról beszél, az általában az áraknak, meg a kereslet és kínálat törvényeinek az együttes felhasználására gondol. A helytelen szóhasználat azonban nemegyszer félremagyarázásra ad lehetőséget.

A szabadpiacon vagy a kolhozpiacon az értéknek, árnak, keresletnek és kínálatnak az összefüggései hasonlóan a kapitalizmusbeli összefüggésekhez. Ez annyira így van, hogy a kolhozpiacra kerülő termékeknek a szó teljes értelmében vett áruvoltát valószínűleg senki sem vonja kétségbe. A szervezetlen piacon a kereslet és kínálat ingadoztatja az áruk árát. Az állam az állami árukészletek kínálatával, valamint az állami és szövetkezeti felvásárlás által támasztott szervezett kereslettel befolyásolja az áralakulást. Ha valamilyen termékfajta jelentős része kerül szabadpiacra, akkor az áralakulás jelentősen visszahat a termelésre, tehát a kínálatra, s jelentősen befolyásolja az egyes árufajták termelésének arányait.

Másképp áll a dolog az állami szektorban termelt fogyasztási cikkekkal. Ezeknek az árai szilárdak, nem ingadoznak a kereslet és kínálat változásának a hatására. Egyesek erre hivatkozva — s az értéktörvény lényegét félremagyarázva — azt állítják, hogy itt nem is érvényesül az értéktörvény. És azt

mondják, hogy éppen ez gazdasági rendszerünk egyik legnagyobb hibája, mert — úgymond — emiatt nálunk hiányzik az a mechanizmus, amely a tőkés társadalomban önműködően jelzi, hogy hol termeltek sokat, és hol termeltek keveset.

Nos, ez az — tisztesség ne essék mondván — elemzés teljesen elrugaszkodott a tényektől: nem egyéb rendszerünk rágalalmazásánál és a kapitalizmus apológiájánál. Hallottak valamit harangozni a kereslet és kínálat törvényeiről, csak azt nem tudják, hogy mit harangoztak. Primér jelenségnek hiszik az ármozgást, noha az szekundér. Nem esnek a tőkés társadalomban addig az árak, amíg nincsenek értékesítési nehézségek. Nem az áresés figyelmeztet a túltermelésre, hanem a túltermelés figyelmezteti a tőkéseket arra, hogy jó lesz az árakat vagy a termelést, vagy mind a kettőt csökkenteni. Igaz: az áresés másodlagos jelensége figyelmeztetheti azt is, aki történetesen még nincs bajban, s csak az áresésből vesz tudomást mások értékesítési nehézségeiről. De nekünk nincs szükségünk *erre* a jelzésre, hiszen a kereskedelem jelenségeiből közvetlenül értesülhetünk arról, hogy baj van valamelyik termék értékesítése körül.

És mégis: az értéknek és áraknak, a jövedelemnek, a keresletnek és kínálatnak az összefüggései, vagyis az, amit egyszerűen csak az értéktörvény érvényesülésének neveznek, nyilvánul meg nálunk is akkor, amikor egyik-másik fogyasztási cikkünkben hiány van, mások meg raktáron maradnak. Hogy egy adott kínálat megfelelő kereslettel találkozik-e, az nálunk is függvénye az áraknak és a jövedelemnek, a szükségletek a piacon nálunk is a fizetőképes kereslet közvetítésével jelentkeznek, s az árak és jövedelmek, amennyiben már adottak (s persze más módon adottak), elvileg ugyanolyan módon határozzák meg az abszolút szükségletek és a kereslet viszonyát, módosulását, összetételét, mint bárhol, ahol árut termelnek. A különbség ott van, hogy bár az árak egyéb tényezőkkel együtt többé-kevésbé megszabják a kereslet összetételét, nálunk nem gyakorolnak szabályozó befolyást a termelésre. Állami üzemünk nem ahhoz szabják termelésüket, hogy minek magas az ára, minek alacsony. *Van* a keresletnek visszahatása a termelésre, tehát a kínálatra, s van visszahatása az árakra is. Termelésünkkel bizonyos határok között alkalmazkodni igyekszünk a kereslethez (a termelés szüli ugyan a fizetőképes keresletet, de nem alakíthatja önkényesen), s árainkat sem kezeljük abszolút szilárdaknak, hanem időnként módosítjuk őket olyképpen, hogy a megváltozott viszonyoknak megfelelően új, egyensúlyt teremtő árakat szabunk meg a fogyasztási cikkekre. Ez a visszahatás azonban nem szabályozó jellegű.

Mindezt egybevetve — úgy gondolom — nyugodtan leszögezhetjük, hogy nálunk is érvényesül az állami iparban termelt fogyasztási eszközök piacán az értéktörvény és a kereslet—kínálatnak vele egy töről fakadó törvényei, bár nem ugyanúgy, mint a kapitalizmusban. Nem spontán módon, vagyis nem a piaci áringadozásokon keresztül, hanem úgy, hogy az árakat a szocialista

állam tervszerűen szabja meg — nem pontosan az értéken, de figyelembe véve az értéktörvény követelményeit. A kínálat tervszerűen idomul a kereslet struktúrájához. Az árak az értéken alapulnak, de törvényszerűen eltérnek tőle, közvetlenül hatnak a kereslet alakulására is, s noha huzamos ideig változatlanok, időnként újból hozzá kell idomítani őket egyfelől a termelés, másfelől a kereslet összetételéhez.

Nos, ha így áll a dolog, akkor mi teheti egyáltalán kétséssé, hogy valódi árukkal van dolgunk? Okoz persze bizonyos elméleti nehézséget, hogy az érték létezése a klasszikus elmélet szerint annak a folyománya, hogy a munka nem közvetlenül társadalmi munka, hanem csak a piac közvetítésével válik azzá, holott a központi tervek szerint végzett munka közvetlenül társadalmi munka. A szokásos válasz itt a munka közvetlenül társadalmasított voltának a fokára, nem teljes érettségére hivatkozik, s én azt hiszem, hogy ez helyes is, bár a kifejtését általában elmulasztják. Még a tulajdonváltás — mindenféle áruforgalomnak egész a legutóbbi időkhöz képest nélkülözhetetlennek tekintett eleme — is megvan, mert hiszen az állami iparban termelt fogyasztási cikk ösztönösi tulajdonból egyéni tulajdonba kerül át a megvásárlásakor. Amíg szövetkezet vagy szövetkezeti paraszt vásárolja meg a szóban forgó fogyasztási cikket, addig valóban nem is merül fel kétség. Bizonyos nehézség ott kezdődik, amikor az állami szektor dolgozóira gondolunk. Ők ugyanis bért, illetve fizetést kapnak, de ez a bér vagy fizetés nem munkaerejük ára. A pénz tehát, amellyel vásárolnak, biztosan nem áruügylet folyományaként került kezükbe, s így itt, ezen a helyen, az áruforgalom köre — hogy úgy mondjam — megszakadt, még mielőtt a fogyasztási cikkek vásárlásával egyáltalán megkezdődött volna. Ebben az értelemben tehát munkapénzként került hozzájuk a pénz, s úgy tűnik, mintha csak kezükben változnék át valóságos pénzzé, amikor áruval találkozik a piacon. De maga a tulajdonváltás mégsem teheti áruvá a terméket, hiszen a fogyasztási eszközök a kommunizmusban is egyéni tulajdonba kerülnek anélkül, hogy ezáltal a termék áruvá válna. Bizonyíthatja-e tehát a fogyasztási eszköz áruváltat a tulajdonváltás és az, hogy a tulajdonváltáskor a pénznek nevezett valami is szerepet játszik? Ha ez az utóbbi egy mozzanattal korábban mintegy csak munkapénz funkciót töltött be? A pénz adása és kapása sem lehet önmagában döntő érv az árulát mellett, mert ellenkező esetben a bérből, illetve fizetésből élőknek vagy munkája vagy munkaereje is áru lenne.

Úgy gondolom, valóban teljesen nyilvánvaló ezek után az is, hogy az állami szektorban termelt fogyasztási cikkek semmi esetre sem ugyanúgy, ugyanolyan fokban áruk, mint a klasszikus árutermelés áruai. De az is érthető, hogy a közgazdászok igen nagy többsége mégis az áruk kategóriájába sorolja őket, mert úgy találja, hogy több van bennük az árukból, mint a nem-árukból, s mert ezáltal is fel akarja hívni a figyelmet annak a fontosságára, amit úgy szoktak emlegetni, hogy az értéktörvény felhasználása.

Ki kell térnem még egy kérdésre. Vannak, akik abban látják az áru-termelés szocializmusbeli fennmaradásának kizárólagos okát, hogy itt két-féle szocialista tulajdon van: össznépi és csoporttulajdon. Ennek ellenére is igenlik az állami szektorban termelt fogyasztási cikkek áruváltát és egyénenként különböző, de lényegében valami olyasmire kifutó érvekkel támasztják ezt alá, hogy áruváltuk valamiképpen a kolhozokkal bonyolódó áruforgalom következménye, ennek valamiféle kisugárzása. Én ezt az álláspontot helytelennek tartom. Elvileg elképzelhető ugyanis a szocializmus építése vagy felépítése olyan országban is, ahol nem volt kis magánmezőgazdaság, parasztság, tehát kolhozokra sincs szükség. Semmi sem indokolja, hogy ilyenkor az egyedül létező állami szektor dolgozóinak viszonya bérükhöz, vagy a fogyasztási cikkekhez — pontosabban: egymásközi viszonyuk a fogyasztási cikkek vonatkozásában — bármilyen lényeges tekintetben más legyen, mint amilyen ma nálunk vagy a Szovjetunióban. Ebből pedig az következik, hogy az állami szektorban termelt fogyasztási cikkek áruváltának a kolhoztulajdonból való levezetése külsőleges, ezoterikus, tehát nem kielégítő magyarázat. Vagy igazolható ezek áruváltja a kolhoztermelés léte nélkül is, vagy sehogyan sem igazolható. Ebből azonban nem következik, hogy a kolhoztermékek ne lennének több vonatkozásban, teljesebben áruk, mint a nem ott termelt fogyasztási eszközök. S a kolhoztermékek igen jellegzetes árusajátságai mindenesetre fokozzák a többi termék árusajátságait is.

Lényegesen több fenntartással határozhatja csak el magát a közgazdász arra, hogy az állami szektorban termelt s ugyancsak az állami szektorban felhasznált termelőeszközöket is áruknak deklarálja. Az első nehézség itt abban áll, hogy ezeknek a forgalma nem jelent tulajdonváltást, s ez merőben ellenkezik az áruról való minden megszokott képzetünkkel. Azt mondjuk, hogy a fogyasztási eszközöknek piaci forgalma van, a termelőeszközök viszont nem piac közvetítésével, hanem a tervszerű anyagi-műszaki ellátás keretében jutnak a felhasználóhoz. Nos, ha ezt a jellemzést joggal abszolutizálhatnánk, akkor az állami iparban termelt és felhasznált termelőeszközeinknek alig lehetne valami lényegi közösségük az árukkal. A tétel abszolutizálása pedig olyasvalamit jelentene, hogy az anyagi-műszaki ellátás tökéletesen centralizált, felülről mozgatott, s a vállalatoknak olyanképpen utalják ki a termelőeszközöket, hogy erre a kiutalásra a vállalatnak semmiféle saját gazdasági megfontolásaiából és érdekeiből eredő visszahatása sincs. Ez azonban a nyersanyagok esetében általában nem így van, s egyes nyersanyagok esetén is csak átmenetileg szükséges rosszként van megközelítőleg mégis így. S hogy nem így van, azt a dolgok nemismerője számára is bizonyíthatja az a tény, hogy a nyersanyagok árának megállapításakor is üzünk árpolitikát, vagyis az értéktől való áreltérítést, hogy ezzel is irányítsuk felhasználásuk arányait s persze épp ezáltal forgalmuk arányait is. Ez teljesen céltalan lenne, ha a vállalat nem szólhatna bele, hogy milyen nyersanyagot utaljanak ki számára.

Az árpolitika pedig csak a vállalat gazdasági érdekein keresztül válhat hatássossá. Ténykérdés, s a mindenkori gazdaságvezetési módszerektől függ, hogy vannak-e a valóságban ilyen vállalati érdekek, amelyeken keresztül a nyersanyagok árai terelőhatást fejthetnek ki, s ha igen, milyenek. Néhány évvel ezelőtt, amikor a termelési érték volt a legfőbb vállalati tervmutatószám, éppen azt tapasztalhattuk, hogy a hiányanyagok magas árai nemegyszer a pazarlásukra ösztönöztek, tehát rossz irányba tereltek. A lényeg azonban az, hogy igenis hatottak, volt terelőhatásuk, valódi árakként s nemcsak elszámolási árakként jelentkeztek. Azóta jelentősen megnöveltük a nyereség ösztönző szerepét, s erről az oldalról lehetővé tettük, hogy a nyersanyagárak helyes, megkívánt gazdasági hatásokat fejtsenek ki. Sok mindentől függ e hatás iránya és intenzitása, — egyebek közt attól is, hogy rendelkezik-e államunk elegendő és elég bő választékú nyersanyagtartalékkal ahhoz, hogy a vállalatok választhassanak, vagy pedig el kell fogadniuk azt, amit éppen kapnak. Első pillanatra is látszik, hogy ez az utóbbi nem kívánatos állapot, s egyebek közt az állami iparirányítás egyik legalapvetőbb elvének, az önálló elszámolásnak kellő érvényesülését is gátolja. Kellő tartalékok esetén viszont a szigorúan központosított anyaggazdálkodás keretébe bevont anyagok körét is ajánlatos szűkíteni, egyebek közt bürokratikus velejáróik felszámolása vagy nyesegetése kedvéért is — és ebben is alighanem egyetért minden közgazdász. Ha viszont a vállalatok viszonylag szabadon vásárolhatnak nyersanyagokat, olyképpen, hogy túlzott nyersanyagtartás gazdaságilag is érezhető hátrányokkal járjon számukra, — s ez nem zárja ki kényszer alkalmazását sem a szükségesnek bizonyuló keretek közt — s ha termelési tervei sem annyira kötöttek központosítottnak, hogy a részletekben ne követhessék viszonylagos szabadsággal a kereslet változását, sőt ellenkezőleg: épp ebben az utóbbiban is egy vagy más módon, mondjuk nyereségükön keresztül, anyagilag érdekeltté tesszük őket, akkor termékeik kereslete és a nyersanyagárak együttesen érezhető, sőt jelentékeny hatást gyakorolhatnak a nyersanyagok forgalmára is. Ez pedig egyértelmű azzal, hogy a nyersanyagok is sok tekintetben valódi árakként viselkednek. Mindebből még a közelmúltban is nagyon sok hiányzott, s sok hiányzik belőle ma is. De nemzetközileg is mutatkozik határozott irányzat a vázolt értelemben a nyersanyagok árujellegének fokozására, mindenesetre — és pedig igen helyesen — anélkül, hogy ebben a folyamatban akár csak megközelíteni is igyekeznének a fogyasztási cikkek árujellegének fokát.

Megint másképp áll a dolog az olyan alapvető termelőeszközökkel, mint a nagy gépek vagy éppen egész gyártelepek. Itt ma a felülről jövő intézkedés majdnem kizárólagos, az árak majdnem kizárólagosan elszámolási árak, vagyis gazdasági terelőhatásuk alig van, s így alig lehet ezeknek a termelőeszközöknek olyan lényegi vonásaira rámutatni, amelyek közösek az árukéval. Ebből sok minden teljesen indokolt is. Teljesen indokolt, hogy kül-

nösen szigorúan centralizáljuk a nagy állóeszközbeli beruházásokat, hogy különös módon szabályozzuk forgalmukat — stb. De az már sokkal kevésbé indokolt, hogy a beruházási cél érintetlenül hagyása mellett nem tesszük érdekeltté a beruházót a beruházás gazdaságos megvalósításában, hogy alig adtunk módot a szükséges állóeszköz fajták megválasztására, s hogy egyes gépek, berendezések vásárlását illetően sem hatunk irányítóan az árakon keresztül. Az effajta hiányosságok arról tanúskodnak, hogy a beruházási tevékenységet alig tudtuk beilleszteni az önálló elszámolás rendszerébe.

Azután, hogy példákkal vázoltam különböző termékeink árujellegét, vagyis azt, hogy mi vall bennük árura, s mi nem, most már megkísérlelhetem, hogy érdemben hozzászóljak a termékeink árujellegének, illetve nem-áru jellegének oka körüli vitához. E kérdés megvizsgálásakor igyekeztem figyelembe venni az eddigi magyarázatokat, de válaszom mégis csak egyéni kísérlet. Itt a szocializmus politikai gazdaságtanának egyik legnehezebb, s még el nem döntött kérdéséről van szó.

Lényegében ugyanarra a kérdésre keresek választ, ha azt kutatom, hogy miért vannak árusajátságai a termékeknek, mint ha azt kutatom, hogy miért vannak értéksajátságai. Az értéksajátosságok és az árusajátosságok meglétének ugyanaz az oka. S a feladat nem abban áll, hogy megmagyarázzuk, hogy miért kerül csereére a termék, a csere szó tágabb értelmében. Az állami vállalatban termelt termékek árusajátosságai nem következhetnek egyedül e termékek cseréjéből, amennyiben ez a csere csak javakban testet öltött emberi tevékenységek cseréje. Ilyen csere mindig van, ha van munkamegosztás, bár egyáltalán nem biztos, hogy ez a csere elvileg egyenlő munkamennyiségek cseréje. A szocializmusbeli csere viszont alapjában véve ilyen: egyenlő munkamennyiségek cseréje. De nem ennek az okát kell megmagyaráznunk. A munkamegosztás, s a tevékenységek belőle következő cseréje triviális feltétele az árusajátságok meglétének, de egyedül általa semminemű specifikus árusajátságot sem kap a termék. Az alapjában egyenlő munkamennyiségek cseréje, mint további feltétele, ugyancsak hozzátartozik az árufogalomhoz, de még mindig nem a lényege ennek a fogalomnak. Ha továbbá a munkamegosztás valamennyire is fejlett, ha a csere tömegjelenség, s ha a cserearányok valamiképpen munkarányokkal kapcsolatosak, akkor mintegy technikai szükségszerűség valamilyen csereeszköz megléte. De a mondottakból még mindig nem az következik, hogy a csereeszköz pénz, legfeljebb az, hogy munkapénz. A munkapénz mint csereeszköz révén cserélődő termékek még nem áruk, nincsenek specifikus árusajátosságaik. Ilyen árusajátosságok csak ott bukkannak fel, ahol a termékekben kicserélődő tevékenységek értékalkotó tevékenységeknek, a kicserélődő dolgok érték dolgoknak tűnnek. Nem azt kell tehát megmagyaráznom, hogy miért van csere és miért van csereeszköz, hanem, hogy miért vannak a kicserélődő termékeknek értéksajátosságai, illetve árusajátosságai, s miért vannak a csereeszköznek pénzsajátosságai.

Hasonlóképpen rég ismert tény, hogy fejlett munkamegosztás esetén szükség van nyilvántartásra, számvitelre, s hogy a nyilvántartás és számvitel közvetlenül vagy csupán végső fokon — értékkategóriák közvetítésével — munkamennyiségekre vonatkozik. Nem nehéz belátni azt sem — bár az összefüggések pontos nyomon követése igen bonyolult lenne —, hogy alapján egyenlő munkamennyiségek cseréje esetén a népgazdaság egysége megköveteli a csere alkalmával használt csereeszköz és a számvitelben csupán eszmeileg használt számolópénz egységét. Ha a termelésben közvetlenül a munka szerepel számolóegységként, a csereeszköz is közvetlenül munkáról szóló munkapénz lesz. Ha a termelés elszámolási és nyilvántartási eszköze valódi pénz, akkor ugyanez a valódi pénz lesz a csereeszköz is. Ismét nem ezt az egységet kell bizonyítanom, s nem ennek az okát kell megmagyaráznom, hanem azt, hogy miért vannak valódi pénzsajátosságai az egységes elszámolási és csereeszköznek. De épp azért soroltam fel az előadás első részében a termékeink árusajátosságait illusztráló példákat, hogy észrevegyük: tervszerűen értékformában, árban fejezi ki az állam az állami vállalat termékeinek előállításához szükséges munkát, de nemcsak azért, hogy nyilvántartsa az árral, hanem azért is, hogy ösztönözzön, irányítsa általa. Ösztönözze és irányítsa a termelést, a termelés gazdaságosságát, irányítsa a fogyasztást. Rákényszerül az utasításokkal egyetemben az árral való ösztönzésre, s az ösztönzések összességével való irányításra is. Arra kívántam rámutatni, hogy csak az ösztönzéssel és irányítással kapcsolatban találkozunk a szocializmusbeli termék specifikus áruoldalaival. Ha pedig ez így van, akkor kézenfekvő, hogy abban keressük az áru- és értéksajátosságok okát, ami nélkülözhetetlenné teszi az ösztönzést.

Tudjuk, hogy az állam különböző időszakokban más-más mértékben engedélyezett teret a termékek árusajátosságai kibontakozásának. Az idevágó változtatások természetesen nem hagyták érintetlenül a termelési viszonyokat — e viszonyok részleteikben módosultak. Fejetetejére állított dolog lenne azonban az árusajátosságok meglétéből magyarázni általában a termelési viszonyoknak az árusajátosságokkal kapcsolatos vonásait, ellenkezőleg: a termelési viszonyok megváltoztathatatlan elemeinek kell megmagyarázniuk, hogy miért van szükség áruviszonyokra. Csakhogy a termelési viszonyok sem végső kategóriák. Milyenségük további magyarázatra szorul, s a termelőerők állapotára utal. „Amilyenek a termelőerők, olyanok a termelési viszonyok” — mondta képletesen Sztálin. A szocializmusbeli termelőerők a fejlett kommunizmus termelőerőihöz viszonyítva fejletlenek. Nem nyújthatnak teljes termékbőséget. Nem elégségesek a kultúrának s nem utolsósorban a munka kulturáltságának olyan magas fokához sem, hogy a munka a tömegek feltétlen létszükségletévé válhassék. Ebből következik a termékek elosztásának szocialista elve: a munka szerinti részesedés. De ebből következik általában is az anyagi ösztönzés, az anyagi érdekeltté tétel szükségessége.

Ösztönzés a fejlett kommunizmusban is lesz, az anyagi ösztönzés, az anyagi érdekeltté tétel a fejlett kommunizmusban értelmetlenné válik. Teljes termékbőség esetén nem lehet többlet-fogyasztásicikk-juttatással, többletjövedelemmel anyagilag ösztönözni egyéneket vagy csoportokat, hiszen eleve joguk van a szükségletek szerint történő részesedésre. Az anyagi érdekeltté tétel formájában történő ösztönzés mindenekelőtt mint termelőket érinti az állami szektor dolgozóit és kollektíváit. A termelőknek mint termelőknek anyagi ösztönzésére azért van szükség, mert a nem teljes termékbőség idején kettős a viszonya az egyénnek, illetve a csoportnak a közösséghez a termelésben. Az egyén és a csoport a termeléskor a munkáját adja. Munkája a közösség számára az összjólet forrása, a maga számára azonban egyben — sőt ma még gyakran mindenekelőtt — a saját külön egyéni jövedelmének jogcíme és forrása is. Társadalmunk alapjában véve a tudatosan együttműködő termelők szövetsége, s mind tökéletesebben azzá válik. De amíg nincs teljes termékbőség, addig az osztálytársadalmi érdek sem eshetik teljesen és mindenben egybe az egyéni, illetve a csoportérdekkel. Ez ellentmondást — bár nem antagonisztikus ellentmondást — szül az egyén és csoport mint az alapjában közös érdekű társadalom tagja, s mint a társadalom különérdekkel is bíró része közt, s ez az ellentmondás nyilvánul meg a termelésben való egymáshoz viszonyulásuk kettősségében.

A termeléshez a termelőn kívül termelőeszköz is szükséges. Az állami szektor dolgozói az állami tulajdonban levő termelőeszközöket használják. A termelésben való egymáshoz viszonyulásuk kettőssége, nem antagonisztikus ellentmondása jelenik meg a termelőeszközökhöz való viszonyuk kettősségében. E termelőeszközöket működtetve, mint tudatosan társult termelők nemzeti jövedelmet termelnek, s a termelőeszközök a nemzeti jövedelem termelésének eszközei. Mint a társadalom egészétől különböző egyének jogcímet teremtenek munkájuk által egyéni jövedelmükre, s mert a termelőeszközök munkakifejtésük feltételei, egyben jövedelemszerzésük eszközei, feltételei is. Egyfelől mint a nemzeti jövedelem (vagy tágabban: a társadalmi termék) termelésének eszközeihez, másfelől mint saját jövedelmük megszerzésének eszközeihez, feltételeihez viszonyulnak a termelőeszközökhöz az egyes termelők és csoportjaik, s érdekeik kettősségének nem antagonisztikus ellentmondása e viszonyok kettősségét is ellentmondásossá teszi.

Az össznépi tulajdon részét alkotó termelési eszközökkel szükségképpen olyan vállalatok gazdálkodnak, amelyeknek több-kevesebb önállóságuk van. Az egyén csak mint egyik vagy másik vállalat kollektívájának tagja kerülhet személyes kapcsolatba a termelőeszközökkel. A termelőeszközökhöz való kapcsolata *eleve* kétféle, mert általában csak azáltal kapcsolódik az össznépi tulajdonban levő termelőeszközökhöz, hogy maga is része az összmunkásnak, míg a „saját” össznépi tulajdont képező vállalatában levő termelőeszközökkel mint a szűkebb vállalati kollektíva része, tehát mint az összmunkás egy

specializált részének tagja kerül vonatkozásba. E kétféleségben önmagában véve semmiféle szempontunkból sincs fontos ellentmondás. A szocializmusban a nem teljes termékbőség talaján azonban ellentmondás van a dolgozóknak és csoportjaiknak a termelőeszközökhöz való viszonyuk kettősségében. Itt a vállalati kollektívát és tagjait különérdekek is különös módon hozzákapcsolják ahhoz a vállalatához, mint termelőegységhez, amelynek — akárcsak az összes többi állami vállalatnak — mint a társadalom közös érdekű tagjai egyben társtulajdonosai is. Itt tehát egyebek közt az állami tulajdon egységének és többé-kevésbé önálló vállalatokban való megszervezettségének nem antagonisztikus ellentmondásaként konkretizálódik a termelők és csoportjaik érdekkettősségének ellentmondása.

Ez viszont arra vall, hogy a szocializmusbeli össznépi tulajdonnak azonkívül is megvannak a specifikus, a kommunizmusétól eltérő vonásai, hogy a szocializmusban az össznépi tulajdon állami tulajdon. A tulajdon ugyan nem embereknek és dolgoknak, hanem embereknek és embereknek a viszonya, de olyan viszony, amely dolgokra és pedig dolgokkal való rendelkezhetésre vonatkozik. A központi szerv — esetünkben az állam — ugyan elvileg korlátlanul rendelkezhetik vállalataival — ez tulajdonosi voltából következik —, de nem rendelkezhetik velük jól, ha nem biztosít bizonyos fokú önállóságot számukra, nem ruházza át rájuk rendelkezési jogának kisebb-nagyobb részét. Ez ismét csak egészen általános, mintegy technikai okokból következő szükségesség is, s önmagában nem jár semmiféle — szempontunkból fontos — ellentmondással. Az érintett ellentmondások talaján viszont az átruházott rendelkezési szabadság elkerülhetetlenül a különérdekeknek is eszközévé válik. Az az össznépi tulajdon azonban, amelynek hasznosításakor részérdekek ütköznek összérdekekkel, nem azonos a kommunizmus össznépi tulajdonával. E tulajdon egytípusú a fejlett kommunizmus össznépi tulajdonával, de emellett olyan specifikus sajátosságai is vannak, amelyek hasonlítanak a csoporttulajdon megfelelő vonásaihoz.

Még világosabb a szocializmusbeli egyéni tulajdonnak a fejlett kommunizmusbelitől eltérő volta. A teljesen fejlett kommunizmus egyéni tulajdona mindenféle értelemben megszűnik másokat kizáró tulajdon lenni: kivétel nélkül mindenki megszerezhet minden fogyasztási eszközt olyan mennyiségben, amilyenben szükségét érzi. Ez a tulajdonfajta már alig tulajdon, mert elvész annak a jelentősége, hogy kinek a tulajdona. A szocializmusban is megszerezheti mindenki az egyéni tulajdonát — épp ez teszi a magántulajdonnal szemben egyénivé — de csak munkája mennyiségének és minőségének mértéke szerint. Aki többet sajátít el az egyéni fogyasztásra szánt termékekből, mint amennyi megilleti, az másokat károsít meg. Épp ez teszi lényegessé, hogy arra, ami jogosan neki jár, más ne tarthasson igényt; ez teszi egy bizonyos értelemben még ma is másokat kizáró tulajdonná az egyéni tulajdont — bár természetesen nem a magántulajdon másokat kizáró értelmében.

De az egyéni tulajdon a termelésből, tehát a társadalmi tulajdonból származik : termeléskor a társadalom egészéé, s mégis az a hivatása, hogy egyéneké legyen, másokat kizárva a tulajdonából. A mai fokon álló egyéni tulajdon s e tulajdon szülője, a társadalmi tulajdon közt tehát ugyancsak nem antagonisztikus ellentmondás rejlik.

Nem általában az egész szocializmus, hanem csak az állami szektor termelési viszonyait vizsgáltuk, mert egyedül ezekből is magyarázhatónak kell lennie az áru jelenségének.

A termelőerők elégtelen fejlettsége, a nem teljes termékbőség talaján egy sor immanens ellentmondást találunk a termelési viszonyok rendszerében az alapvető harmónia mellett és ellenére. Ellentmondás van az egyén és a közösség egymáshoz viszonyulásának kettősségében s a termelőeszközökhöz való viszonyuk kettősségében. Ellentmondás rejlik az állami tulajdon egysége és a különálló vállalatokban való megszervezettsége között, az össznépi és az egyéni tulajdon között, s az össznépi tulajdon a csoporttulajdon egyes vonásaihoz közeledő vonásokat nyer. Ezekben, s az ilyen ellentmondásokban mutatkozik meg, hogy még nem teljesen érett a munka közvetlen társadalmi volta. Valamennyi ellentmondás csak más-más vonatkozásban való megnyilvánulása a társadalom, s a társadalom részeit alkotó egyének, illetve csoportok érdekei közti ellentmondásnak az alapvető érdekharmónián belül és mellett.

Ez az ellentmondás megvan az egyén és az egyének kisebb kollektívája, mondjuk a vállalat, a kisebb kollektíva és a társadalom, valamint az egyén és a társadalom között is. Reális, a teljes termékbőség idejéig kiküszöbölhetetlen ellentmondás. Kísérjük meg csak elnyomni valamelyik oldalát ! Próbáljuk meg például az össznépi érdekek primátusára hivatkozva teljesen elnyomni a különérdekek érvényesítését ! Elvontan tekintve módunkban áll megszüntetni a munka szerinti juttatást, az önálló elszámolást és a vele kapcsolatos gazdasági emelőket, amilyenek a prémiumok stb. Az eredmény az lesz, hogy az egyéni érdekelttség ezer illegális módon mégis áttör, s a legális anyagi ösztönzés híján a közérdekek sem érvényesülnek kellően. Kísérjük meg ellenkezőleg az egyéni érdekeket korlátlanul szabadjára engedni, s az eredmény az lesz, hogy az össznépi tulajdon válik fikcióvá.

Ilyen ellentmondások talaján azonban a számba vett és nyilvántartott, igazolt munkának, s a számbavétel és igazolás eszközének, az elszámolási és csereeszköznek elkerülhetetlenül ösztönző és irányító szerepe van. Közvetlenül a munka nem játszhatja ilyen eszköz szerepét. Elvont elméletileg persze mérhetnénk ténylegesen ráfordított munkamennyiségekkel is, de ez sem lenne semleges eszköz, hanem ösztönözne is, irányítana is, csakhogy helytelenül, esetlegesen, össze-vissza. Sőt, bizonyos vonatkozásokban állandóan káros hatásokat fejtene ki, mert a mindkét értelemben vett társadalmilag szükséges munkánál kevésbé hatékony munkát is teljes érvényűnek tüntetné fel. Ezért

kell egyfelől — legalábbis közvetve — a magánmunkák helyett társadalmi átlagmunkában mérnünk, vagyis abban a kategóriában, amely adott körülmények között az érték szubstanciájává válik. S ezért kell másfelől a társadalmi átlagmunka helyett valójában árban mérnünk, vagyis abban a kategóriában, amely már fogalmilag is magában rejti az értéknagyságtól való eltérés lehetőségét, hogy az ár eltéréssel figyelembe vehessük a társadalmilag szükséges munkának azt a másik értelmét, amely a különböző termékfajták termelésére arányosan fordítandó munkamennyiségekre vonatkozik. Legalábbis ez a fő ok, amelyet egyéb gazdaságpolitikai szükségességek, pl. a jövedelem-arányosítás szükségességei is kiegészítenek. Ilyen körülmények között viszont a termékekben rejlő és kicserélődő tevékenységek nemcsak formálisan mérődnek értékkategóriákhoz hasonló egységekben, hanem a tevékenységek sok tekintetben valóban értékalkotó tevékenységként, a kicserélendő dolgok pedig sok tekintetben valódi árusajátosságokkal rendelkező dolgokként jelentkeznek.

Ha viszont megértettük, hogy a vázolt ellentmondásokban a társadalmi érdekek az elsődlegesek, s a részérdekek csak alárendelt szerepet tölthetnek be velük szemben, akkor azt is megértjük, hogy miért nem lehet az értékkategóriákat szabadjára engedni, miért kell a társadalom kontrollja alatt állniuk. Azt az ellentmondást, amelynek mozgásformája a szocializmus előtti mindenféle áru és pénz, legáltalánosabban úgy fogalmazhatjuk meg, mint a „termelőszövetkezetként” működő ösztársadalom, s e társadalom egyes részei, az egyes termelők közti ellentmondást. Ugyanúgy fogalmazhatjuk meg a szocializmusbeli termékek árusajátosságai okát képező nem antagonisztikus ellentmondást is, azzal az igen nagy különbséggel, hogy a szocializmusban ez az ellentmondás csak kiegészítő, alárendelt jelenség a társadalom egésze és részei közti alapvető érdekösszhang mellett. Csak ha ezt beláttuk, érthetjük meg igazán, hogy mennyiben valódi árusajátóságok termékeink árusajátosságai, s mennyiben nem azok. Egyebek közt csak ennek belátása alapján érthetjük meg azt az ellentmondást is, hogy nálunk a munka közvetlenül társadalmi jellegű, s nemcsak a piac közvetítésével válik azzá, de számbavételekor, mihelyt termékbe merevedett, mégis közvetett módon értékkategóriákban kell mérni. Ennek alapján érthetjük meg, hogy a dolgozó nálunk nem áruviszony révén kerül kapcsolatba a termelőeszközökkel, amikor termel, s mégis áruviszonyba kerül a társadalommal, mint fogyasztó.

Reális ellentmondások feloldásának vagy feloldódásának a módja általában az, hogy vagy megteremtjük, vagy maguk teremtik meg maguknak azt a mozgásformát, azokat a kategóriákat, amelyekben létezhetnek. Esetünkben ilyen kategóriák a centralizált gazdaságvezetésnek alárendelt áru- és értékformák. Az ellentmondások maguk teremtik meg maguknak mozgásformaként az áru- és értéksajátosságokat, amennyiben ilyen sajátosságokat adnak egyfelől a termékeknek, másfelől az elszámolási és csere-

eszköznek, amikor nem tűrik, hogy az utóbbiak semleges, vagyis kizárólag nem-áru jellegű termékeként, nem-pénz jellegű elszámolási, illetve csere-eszközként hassanak. Részleteiben viszont az állam alakítja ki tudatosan — a lehetőségek keretei közt és a társadalmi célok megvalósítása érdekében — ezeknek a mozgásformáknak a konkrétságát. Ezt teszi, amikor egyfelől meg-
szabja a termékek árait és pénz ellenében áruba bocsátja őket, másfelől meg-
szabja az áruforgalom és az ármozgás korlátait. Amikor a munka szerinti
részesedés elve alapján s egyéb céljai érdekében szabja meg a béreket ; amikor
szabályozza az önálló elszámolást — és így tovább. Amikor viszont az állam
tudatosan és helyesen él az értékformák felhasználásának lehetőségével, akkor
egyben az értékformákat az ellentmondások *kedvező* mozgásformáivá teszi.

Nem lehet szó gyorsan fejlődő szocialista társadalomról, teljes értékű
össznépi tulajdonról, ha nem biztosítjuk az össznépi érdekek messzemenő
elsődlegességét a tőlük különböző különérdekek rovására. Az érték kategóriák
sem szüntetik meg a kétféle érdekek ellentmondását. Gazdaságpolitikánk
az össznépi érdekek szolgálatában áll, s az egyéni különérdekeket, amennyi-
ben károsak, lehetőleg el kell nyomnia. Másfelől azonban lehetőleg meg kell
szüntetnie különérdekjellegüket azáltal, hogy összhangba hozza őket a köz-
érdekkel, s itt már felhasználhatja és felhasználja őket gazdasági emelőkként.
E célra eszközként használjuk fel az érték kategóriákat, mert helyesen alkal-
mazva, kedvező mozgásformát találunk bennük az összérdekek és az egyéni
érdekek ellentmondása számára. Azért jelentik az érték kategóriák ennek az
ellentmondásnak előnyös mozgásformáját, mert olyan módon módosíthatjuk
általuk a részérdekeket, hogy a kétféle érdek nagyjából mégis egybeessék.
Mindenekelőtt ezt jelenti az áru- és pénzviszonyok felhasználása a szocializ-
mus érdekében.

Vetettünk már egy pillantást a fogyasztási eszközök forgalmára, s lát-
tuk, hogyan használhatjuk fel ott az árakat terelőként. Az egyén itt arra
törekszik, hogy a jövedelme s az árak-adta kereteken belül optimálisan elé-
gítse ki szükségleteit. Az árak révén úgy irányíthatjuk az egyént, megtartva
a szabad választási lehetőségét, hogy a fogyasztók összfogyasztása az össz-
társadalom érdekeit képviselő állam lehetőségeit és céljait tekintve is optimá-
lis legyen.

Láttuk, hogy a munka-tárgyak forgalmában is helyet adhatunk az ára-
kon keresztül történő ösztönzésnek. A vállalat közvetlen érdeke az lenne,
hogy a legkönnyebben feldolgozható nyersanyagot szerezze be — még akkor
is, ha ez a nyersanyag aránytalanul drágább a társadalomnak, mint egy
másik, nehezebben feldolgozható. Helyes árpolitikával itt is helyes irányba
terelhetjük a fogyasztást, ha a vállalatot megfelelően érdekeltté tesszük
anyagilag is az önköltség csökkentésében.

A munkásnak elvontan az a közvetlen érdeke, hogy minél könnyebben,
minél több keresethez jusson. A valóságban a helyes teljesítménybér, tehát

ismét csak egy az árakkal összefüggő kategória azt teszi közvetlen érdekévé, hogy többet adjon a társadalom számára is.

De korántsem csak az adás-vételre vagy a fizetésre — pl. bérfizetésre — szorítkozik nálunk az értékkategóriák tudatos felhasználása.

Árakban, pénzben kifejezett mutatókban adjuk meg tervutasításaink nagy részét. Ilyen tervmutató pl. a termelési érték, amelyet változatlan, vagy folyó árakban adhatunk meg. Ha jutalmazzuk a termelési terv teljesítését, vagy túlteljesítését, akkor a többtermelés nemcsak a népgazdaság egészének érdeke, hanem a vállalat közvetlen anyagi érdekévé is válik. Hasonlóképpen hozhatjuk közös nevezőre a népgazdaság egészének érdekeit a közvetlen vállalati és egyéni érdekekkel az önköltségnek, vagy a nyereségnek mint árakban kifejezett értékkategóriáknak az anyagi jutalmazás vagy büntetés megfelelően felépített rendszerébe való beépítésével. Még az sem látszik kizártnak, hogy bizonyos, igen körülhatárolt területeken az árak szabadabb képzésével is elősegíthetjük az egyéni és összérdek teljesebb egybeesését. Bizonyos mezőgazdasági idénycikkek esetén ma is ezt tesszük, s aligha tehetnénk haszonnal egyebet.

Ilyen formában az értékkategóriákon keresztül hatunk módosítóan a közvetlen érdekekre, s határozzuk meg bizonyos fokig magunk, hogy mik legyenek azok a közvetlen érdekek, éspedig úgy, hogy messzemenően egybeessenek az összérdekekkel.

Népgazdaságunk szükségképpen centralizált, de nem szükségképpen túlcentralizált gazdaság. Gazdasági tevékenységünk irányítója a terv, de a terv nem terjedhet ki minden részletre. Terveink nem jóslat-tervek, hanem utasításterv, de nem lehet mindenre utasítani, s nem az utasítás a tervszerűség megvalósításának egyetlen eszköze.

Az értékkategóriák tudatos és tervszerű felhasználásával azt kívánjuk elérni, hogy egyfelől közvetlenül is elősegítsék a közvetlen érdekeltté tétel révén az egyes tervutasítások végrehajtását, másfelől — bizonyos tartósan érvényes társadalmi célokban, mint például az önköltségcsökkentésben való *közvetlen* érdekeltté tétellel — állandóan helyes irányba tereljék a gazdálkodást ott is, olyan részletekben is, amelyekre tervutasításaink már nem terjedhetnek ki, ahol választásra van lehetőség a gazdasági cselekvés terén. Amire ezenfelül használjuk az értékkategóriákat, az számvitel, nyilvántartás s ehhez hasonló. Ha és amennyiben viszont a nyilvántartás *csak* nyilvántartás s nem ösztönzés is, annyiban és ebben a minőségben a számba vett pénzérték csak számoló pénz, s nem valódi értékkategória.

Az érték és értékkategóriák azonban ellentmondás termékei : nem jelentik és nem jelenthetik ennek az ellentmondásnak a megszüntetését.

A termelési értékben kifejezett árral dolgok, tárgyak termelésére utasítunk, de az ár nem a dolgok dologi tulajdonsága. Társadalmi tulajdonság, az össznépi és egyéni érdek ellentmondásának szülötte ; semmiféle kombináció-

ban sem lehet kizárólag és egyértelműen az össznépi érdekek kifejezője. A termelés nagyságának árformában történő előírása nemcsak a termelés növelésére ösztönöz, hanem eleve meghatározott tendenciákat teremt a termelés választékában való válogatásra, anyagigényes termelésre stb. A nyereség ösztönzőként való igénybevétele nemcsak a termelés növelésére, az önköltség csökkentésére ösztönöz, hanem minőségrontásra is, burkolt áremelésre is, sőt adott körülmények között esetleg még indokolatlan bércsökkentésre is ösztönözhet.

Azt mondhatnánk az ezekhez hasonló, s tetszés szerint szaporítható példákra, hogy a nemkívánt hatások csak a nem helyesen megválasztott mutatók s a helytelen árrendszer következményei. Nos, nem állítja senki, hogy a mai ösztönző mutatóink a lehető legjobban vannak megállapítva, árrendszerünk pedig ma nyilvánvalóan igen tökéletlen. Biztosnak látszik az is, hogy míg fogyasztási cikkeink árainak lehetőleg egyensúlyt teremtő áraknak kell lenniük, termelői áraink esetében helyesnek látszik a mértéktartóan értelmezett, ún. semleges árak követelése. Ez azt jelenti, hogy az árakban kifejezett mutatószámok, amelyeken az ösztönzés rendszere alapul, a vállalat szükséges erőfeszítéseivel legyenek arányban, s így az árak szempontjából közömbös legyen a vállalat számára, hogy mit gyárt, anyaggal vagy munkával takarékoskodik-e stb. A teljes semlegesítés azonban a számolópénzzel hozná egy szintre a pénzt és így teljes képtelenség. Az értékkategóriák és így az ár is mindig magukban rejtik azt az ellentmondást, hogy az egyéni munka hatékonyságát társadalmi hatékonyságra redukálják. Egy ár, amely adott műszaki felkészültséggel és munkaszervezettel rendelkező üzemből semleges, a másokban nem lesz az. Mindig magukban rejtik az értékkategóriák azt az ellentmondást, hogy a munka termelékenységének növekedésével csökken a termékegység értéke, és pedig különböző termékek esetében egyenlőtlenül csökken. A ma semleges ár holnapra már nem lesz az. S belejátszik a dologba az egyén és a kollektíva ellentmondása is. A vállalat szükséges erőfeszítésével kell az árak arányosnak lennie, de más gazdasági tevékenység igényli az igazgatónak, más a főmérnöknek és beosztottjainak, s megint más a fizikai dolgozóknak a maximális erőfeszítését, — a vállalat erőfeszítése is ellentmondásokat rejtő fogalom. Az értékkategóriák helyes felhasználásakor tehát csak viszonylagos optimumra törhetünk, segíthetik ezek a kategóriák az osztársadalmi célok elérését, de sohasem *csak* azt segítik elő, mindig van káros, nemkívánatos spontán hatásuk is.

Népgazdaságunk tervszerűségét az össznépi tulajdon teszi lehetővé és szükségessé. Ami áruinkban és értékkategóriáinkban nem-áru és nem-érték, az a tulajdon össznépi jellegéből folyik. Áru- és értékkategóriáink specifikusan áru és értékvolta abból következik, ami még a csoporttulajdonhoz hasonlít az össznépi tulajdonban; a társadalom tagjai és a termelőeszközök közti viszonyoknak az egyéni érdekekhez fűződő oldalából folyik. Nem idegen test

a szocializmusban, mert a szocializmus *lényege*, hogy fejletlen, a kapitalizmusból még alig kinőtt kommunizmus. El fog tűnni a fejlett kommunizmusba való átnövés folyamán, de most még a szocializmus szükséges, sőt fejlődő része. Csakhogy a fejletlen kommunizmus is kommunizmus, s az össznépi tulajdon előremutató és még a múlthoz kapcsolódó vonásai közül az előremutatóknak kell uralkodniuk. Bármilyen magától értetődő is ez az elméletben, mégis külön biztosítani kell a gyakorlatban. S eközben mindkét irányú hibák is lehetségesek.

Éveken keresztül túlságosan szűkmarkúan kezeltük az alsóbb gazdasági szervek, főképp a vállalatok viszonylagos önállóságát. A túlcentralizáció és az értékformák felhasználásának ezzel kapcsolatos túlzott háttérbe szorítása is spontaneitást szült, mert az utasítások megsértésére vagy gazdaságtalan gazdálkodásra vezetett. Teljesen jogosan vált tehát akkoriban nemzetközi méretekben követeléssé a nagyobb helyi önállóság, vagy — ami körülményeink közt ugyanoda fut ki — az értékkategóriák szélesebbkörű, hozzáértőbb felhasználásának követelménye. Proklamálta ezt a követelményt a korábbi párt- és állami vezetés is, de a megvalósításban habozás, ingadozás, késlekedés jelentkezett. A hazai közgazdasági kutatás is jórészt e témakör feldolgozása köré tömörült, s ért is el hasznos és helyes eredményeket. Ugyanakkor a készülő ellenforradalom is rávetette magát erre a témára, s az értékkategóriák felhasználása körüli vita revizionista nézetek szabad vadászterületévé vált.

Nálunk ekkorra saját elkövetett hibáink és nehézségeink s a hibák egyoldalú propagálása már-már elfeledtette értelmiségünk nagy részével hatalmas eredményeinket. Sokan, kimondva vagy — a legalitás követelményeit szem előtt tartva — kimondatlanul, a kereslet és kínálat kapitalizmusbeli mechanizmusának érvényre juttatását, majdnem szabadpiaci gazdálkodást követeltek.

Olyanok, akik tíz esztendőn keresztül tanulták, sőt tanították, hogy az értéktörvény mechanizmusának szabad érvényesülése anarchiát jelent, hatalmas társadalmi veszteségekkel jár, most a valaha volt vulgáris szabadkereskedők neofitáinak buzgalmával, csillogó szemekkel magyarázták, hogy hogyan hozza közös nevezőre a szabad verseny az egyéni érdekeket a közérdekekkel.

Számukra nemcsak Lenin nem írta meg az imperializmust, hanem a polgárok sem írtak a tökéletlen versenyről, a monopolista versenyről, s a monopóliumokról. Sok közgazdászunk felfedezte Jugoszláviát, és vele együtt felfedezte Adam Smith-t. Nem egyszerűen a burzsoá közgazdaságtanhoz nyúltak vissza, hanem a szabadversenyes kapitalizmus közgazdaszáihoz, nem is csak Smith-hez, hanem sok tekintetben egyenesen Bastiat-hoz. Az elkövetett hibákra hivatkozva eleve képtelennek ítélték az államot helyes gazdasági felismerésekre, s közvetlen beavatkozását éppúgy minden lehetséges zavar

ősökének minősítették, mint a „laissez faire” valaha volt legbuzgóbb burzsoá hívei. Ugyanakkor valami kifacsart logikával azt hirdették, hogy a közvetlen utasításokkal — úgymond — csak zavartkeltő apparátus képes lehet a közvetett irányítás sokkal nagyobb szakértelmet igénylő eszközeivel mégis tervszerűséget létrehozni.

Az Adam Smith-féle kapitalizmusban az árak szabad alakulásán keresztül tört utat az értéktörvény — nosza engedjük mi is szabadjára az árakat ! A kapitalizmust egészen jól elvezetgette a nyereség utáni hajsza — nosza : bízzuk mi is magunkat a nyereség termelés-szabályozó szerepére ! Az állam pedig lényegében csak közvetett eszközökkel, kamatpolitikával s a nyereségre való egyéb hasonló ráhatásokon keresztül terelgesse a gazdaságot. Ebben az eszmei zűrzavarban a Közgazdaságtudományi Intézet nem egy marxista kutatója — magamat is közéjük számítom — elkövette azt a súlyos hibát, hogy nem leplezte le széles körben az effajta nézeteket, s ezzel akaratlanul is a készülő ellenforradalomnak tett jó szolgálatokat. Egyesek pedig maguk is többé-kevésbé revizionista nézeteket hangoztattak vitákban, sőt a szélesebb nyilvánosság előtt is, s azzal szerelték le a félig kimondott revizionista nézetek leleplezését, hogy ilyen kifejtett formában senki sem írta le őket, valójában tehát nem is léteznek.

Vannak, akik azt hiszik, hogy a „revizionizmus” szó egyszerűen valamilyen éppen aktuális pártprogramtól való eltérés megbélyegzésére szolgáló szidalom, pedig mindenekelőtt egy bizonyos fajta mélységes tudománytalanság megjelölésére szolgál.

Miért mélységesen tudománytalanok az imént jelzett követelések? Sokféle okból. Néhányat felsorolok közülük : Kezdjük azzal, hogy az utasítás-szerű állami irányítás — az össznépi tulajdonból folyó szükségsszerűség, s a kiküszöbölésére irányuló törekvés vagy utópia, vagy a szocializmus felszámolására irányuló törekvés. Más kérdés, hogy az állami irányítás nem korlátozódhatik utasításokra. Az az elgondolás viszont, amely a lényegében szabad versennyel és az ezen keresztül tereléssel kívánja helyettesíteni, ráadásul arról is megfeledezni, hogy nincsenek már meg a csak megközelítően is szabad verseny feltételei.

Teljesen szabad verseny a kapitalizmusban sem volt soha, s a verseny ott is megszülte a monopóliumokat. A mai polgári közgazdászok már tudnak legalább annyit, hogy ha a monopólium maga határozhatja meg az árakat, akkor egy bizonyos fokon túl nem érdekelt a termelés fokozásában, a mi újdonsült szabadkereskedő kommunistáink még erről is el szerettek volna feledkezni. A monopóliumok uralma a kapitalizmusban átok, mert ott a monopólium a monopolisták magántulajdona. A monopóliumok létrejötte mégis haladás, mert a termelés társadalmazásának magasabb fokát jelenti. Feltartóztathatatlanul elvezet az állami monopolista kapitalizmushoz. Az állami monopolista kapitalizmus átok, mert az állam a tőkés monopóliumok állama.

Létrejötté mégis haladás, mert létrehozza a termelés társadalmasításának a kapitalizmusban lehetséges legmagasabb fokát.

A valóban nagyüzemi termelés, a termelés előrehaladt koncentrációja eleve kizárja a csak megközelítően is szabad versenyt, s ezáltal kizárja azt is, hogy a magára hagyott kereslet és kínálat mechanizmusa csak annyira is harmonikusan hasson, mint a monopóliumok előtti kapitalizmusban.

A jugoszlávok, akik versenyre akarják építeni gazdasági rendszerüket, természetszerűen találkoznak lépten-nyomon monopolhelyezettel, amely keresztetzi gazdaságirányító elképzeléseiket. Az már sokkal kevésbé természetes, hogy ezen meglepődnek, sőt ki akarják küszöbölni a verseny forszírozott megteremtésével. Ez utóbbi reakciós-utópista kísérlet, amelyet legfeljebb termelésük végletes felaprózása, a kisüzemi elmaradottság megörökítése árán valósíthatnának meg, ha egyáltalán eredményesen lehetne hosszú időn keresztül szembeszállni a gazdasági fejlődés törvényeivel.

„Teremtsük meg az árak szabad mozgását!” — követelik nálunk azok, akik a klasszikus kapitalizmus eszméivel segítenének mirajtunk! De már a monopolkapitalizmusban sem szabadok az árak, s a monopolkapitalizmus sem lehet meg állami árszabályozás nélkül. Nálunk azonban egyetlen tulajdonos, a társadalmat képviselő állam kezében vannak a nagy termelőeszközök. Persze, hogy nálunk is létrehozza a nagyüzem, a termelés koncentrációja a monopolhelyeztetet. De ez nálunk egyáltalán nem valami kiküszöbölendő veszély. Igaz, azok között a vállalatok között, amelyek egy-egy termelési ágban a termelés monopolistái, vagy legalábbis — polgári műszóval élve — oligopolistái, nem alakulhat ki szabad verseny, s utópia lenne, ha irányításukkor erre számítanánk. Termelésük növelésében sem igen lennének érdekelték, ha *csak* tőkés módra, a nyereségen keresztül iparkodnánk őket erre ösztönözni. De elvégre mégsem önálló tőkés monopolisták ezek a vállalatok, hanem az oszthatatlan össznépi tulajdon részei! A tőkés is utasíthatja és utasítja a vállalatát, s eszébe sem jut, hogy mindent valamiféle prémiumra bízson. A szocialista államnak is utasítania kell, de utasíthatja is a vállalatait, valahányszor ez a leghatásosabb módja a társadalmi érdekek képviselésének.

Tudománytalanok a vázolt követelések, mert teljesen hamis analógiákra építenek. Tegyük meg — úgymond — a nyereséget a termelés szabályozójává! Csakhogy a mi vállalati nyereségünk nem a tőkés nyeresége. Nemcsak azért nem az, mert nem kizsákmányolásból fakad. Nálunk a nyereség mindenekelőtt a vállalat gazdálkodásának legátfogóbb mutatója, amely egy a vállalat számára objektív adottságként létező árrendszer keretén belül képződik. Nagyságára pozitívan hat az önköltség csökkentése, amely maga is számos tényező következménye, de ezenkívül közvetlenül pozitívan hat rá a termelés növelése is. A ma ismertek közül ez az a mutató, amelynek alakulására a legtöbb olyan gazdasági tevékenység hat kedvezően, amely a népgazdaságnak is hasznos. Épp ezért már régóta kihasították a vállalatban termelt több-

lettermék értékéből, hogy alakulásán keresztül minél komplexebb módon ítélhessük meg a vállalat tevékenységét. Az utóbbi mintegy két esztendő folyamán azután ennél többet is tettünk. Kihasítottunk belőle egy — a vállalat munkájától függő nagyságú — részt, s a vállalat ezt maga használhatja fel, nagyjából a dolgozói közti szétosztásra. Amíg ezt nem tettük, alig volt gazdasági ösztönző, irányító hatása, most van. A vállalatnak jutó nyereségrészhez fűződik az ösztönző hatás. Mindenekelőtt azért előnyös ösztönző, mert nem egyes, az összefüggésekből kihasított cselekvésekkel, mint például a termelés egyoldalú mennyiségi fokozásával lehet kedvezően alakítani, hanem sokoldalúan ésszerű gazdálkodással, s ez mindenképpen kívánatos. De mindenekelőtt: jóval kisebb a tőkés átlagprofitnál, hiszen a terméktöbblet felhalmozásra és a nemtermelők eltartására szolgáló hányadának oroszlánrészét a tervszerűség kedvéért mindenképpen központosítani kell. Azután: nem egy emberé vagy a vállalati termelőkollektíván kívül álló emberek egy csoportjáé, hanem olyanoké, akik zömének cselekedeteire nem egyetlen, s nem is fő gazdasági ösztönző formájában hat; például munkásoké, akiknek közvetlen anyagi érdekeltsége elsősorban a szabályos bérükhöz fűződik. Ez a fő oka annak, hogy a bérezés terén a jugoszlávok sem nélkülözhetnek igen szigorú adminisztratív rendszabályokat. Aki ilyen körülmények között csak a nyereségrészesedésre, mint automatikus ösztönzőre kívánna támaszkodni, elkerülhetetlenül a nyereségrészesedés, a bérezés és az állományi létszám kérdései körüli állandó kollíziókkal találja magát szemben. Továbbá: felhalmozásra is egészen másképpen ösztönözhet csak, mint tőkés körülmények közt. A tőkés profit oroszlánrészével rendelkezőknek elsősorban nem arra kell ez a profit, hogy egyénileg jól, sőt luxusban éljenek — erre a profit csekély hányada is elegendő. A profit felhalmozása, a tőke gyarapítása a lényeges a mammutvállalatok közt a hatalomért folyó harcban, a kisebbek közt pedig a pusztalétért való küzdelemben. Ezért fejlődik a kapitalizmus és termelési technikája még akkor is, amikor krónikusan kihasználatlanok a kapacitások. Mi persze gyorsabban fejlődünk náluk, de éppen azért, mert nem a nyereség vagy nyereségrészesedés automatikájára bízunk fejlődésünket.

Legfőképpen azonban azért mélységesen tudománytalanok a centralizált gazdaságvezetés ellen irányuló támadások a legjobb hizemű támadók kezében is, mert valami megvalósíthatatlan, hamis ideálra, ellentmondásmentességre törnek. A centralizálás persze mindig magában rejtje a bürokratikus túlkapások és tévedések veszélyét, s ezek ellen küzdeni kell. A mi bajunk azonban nem a centralizáltság, hanem a túlcentralizáltság volt. S miközben sokan a centralizálásban vélték a lényeges ellentmondásokat felfedezni, elfelejtkeztek arról, hogy az össznépi és egyéni érdekek közti ellentmondás mindenképpen megvan, s mindenképpen ellentéteket, spontaneitást, káros hatásokat is szül. A vállalati önállóság növelésének, s vele együtt az érték-kategóriák fokozott felhasználásának ebből a szempontból optimális pontja

ott van valahol, ahol a spontaneitás — nem megszűnik, hanem — a minimumra csökken, mert a centralizáció szülte spontaneitás csökkenését még nem szárnyalja túl az önállóság-szülte, az értékkategóriák túl széleskörű felhasználásából fakadó spontaneitás-növekedés. E határ előtt az értékkategóriák helyes alkalmazásával zömükben a társadalmilag kívánatos mederbe lehet terelni a viszonylagos helyi önállóság érvényesítését. Ennél többet lehetetlenség elérni. S ez az optimális pont nyilvánvalóan a centralizáltság magas fokán van, hiszen a centralizáció az össznépi tulajdon lényegéből folyik. Revizionista jellegű tudománytalansággá pedig az teszi a szóban forgó elméleteket, hogy képviselői az össznépi és részérdekek ellentmondásos egységéből egyoldalúan a részérdekeket ragadják ki, amikor a részérdekeken keresztül ható érték-automatizmusokkal kívánják biztosítani a szocializmus, a tudatosan társult termelők gazdaságának helyes fejlődését.

Akár akarjuk, akár nem, akár felhasználjuk az értékkategóriákat, akár nem: az össznépi tulajdon a teljes termékbőségig mindig magán viseli a csoporttulajdon bizonyos jegyeit is. De lépünk túl a decentralizálásban, az értékautomatizmusok felhasználásában az optimumon, s akkor az össznépi tulajdon azonnal megengedhetetlenül közeledik a csoporttulajdonhoz. Csapjunk át jelentékeny túlzásokba, s akkor az össznépi tulajdon egyenesen átcsap a csoporttulajdonba. Megítélésem szerint a mai jugoszláv össznépi tulajdon nincs messze attól, hogy már-már inkább csoporttulajdonnak, mint össznépi tulajdonnak legyen tekinthető. S ezen aligha segít a jugoszláv elvtársaknak az a deklarációja, hogy a vállalat nem a vállalati dolgozók tulajdona. A tulajdon kérdése a termelési viszonyok kérdése, s ezeken deklarációk mit sem változtathatnak. A kereslet és kínálat törvényeinek szabadjára engedése azáltal, hogy a vállalatok irányításában csak rendkívül korlátozott teret engedélyeznek az utasításoknak, jóformán mindent a verseny feltételezésére és az értékkategóriákra alapított terelőkire óhajtanak bízni, a vállalat nyereségén, mint jóformán egyetlen idegdúcon keresztül kísérlik meg a vállalat felső irányítását, méghozzá úgy, hogy igen tág teret nyitnak az árak szabad mozgása előtt: mindez igen veszélyes mértékben közelíti az össznépi tulajdont a csoporttulajdonhoz. Éppen ez történt Jugoszláviában. Szocialista tulajdonforma lehet a csoporttulajdon is, de csak akkor, ha mellette és felette feltétlen hegemoniája van a döntő termelőeszközök össznépi tulajdonának. Vigyük az össznépi tulajdont a csoporttulajdon közvetlen közelébe, s akkor egyszerűen mindenféle tulajdon szocialista jellege kétségessé válik. Tegyük még egy további lépést: változtassuk át csoporttulajdonná az össznépi tulajdont, s máris megteremtettük a teljes anarchiát. A jugoszláv típusú gazdaságvezetés, az össznépi tulajdon olyan értelmű eltorzítása, hogy túlzottan közelítjük a csoporttulajdonhoz, a külön csoportérdekek túlzott érvényesítését jelenti, azzal az állandó veszéllyel jár, hogy a különérdek a közérdek fölé emelkedik, s a széles mederben folydogáló spontaneitás már-már anarchiába torkollik.

Az árak többé-kevésbé szabad játékanak tolerálása, amely arra csábít, hogy elsősorban árspekulációkkal igyekezzenek eredményt elérni, már egymagában is alkalmas ilyen veszély felidézésére. Igaz : az államapparátus — hiába tiltakoznak a jugoszláv elvtársak a szó ellen, az állam mégis csak állam marad — másodlagosan beleavatkozik, versenyt igyekszik teremteni, ha nem másként, hát behozatal útján ; lefölözi a túl magas nyereségeket stb., vagyis nem adja föl teljesen az össznépi tulajdon össznépi jellegét. De ez az adott állam rendkívül decentralizált. Tulajdonosi jogait jórészt leadja a helyi államszerveknek, a kommunáknak olyannyira, hogy épp erre hivatkozva van módjuk még azt is tagadni, hogy azok egyáltalán állami szervek. Így azonban a helyi hatóságok maguk is különérdekeltségekhez kötődnek például a nyereségelvonáson keresztül, s kommuna-sovinizmussá integrálják a vállalatok vállalati sovinizmusát. A helyi sovinizmus széjjelhúzó erői által is gyengített központi beavatkozás ebben a rendszerben is elkerülhetetlennek bizonyul, mert különben a tervszerűség végképp felszámolódna, de jelentős részben a megtúrt, sőt a gazdaságpolitika által kedvezményezett anarchia utólagos korrekciójára szorítkozik, s ilyen körülmények között maga is elkerülhetetlenül teremt újabb spontán elemeket.

*

Úgy gondolom, az aktualitás szempontjából sem volt teljesen érdektelen a vázolt, jórészt eléggé elvont elméleti gondolatok felvetése. A szocializmusbeli áru- és érték kategóriák körül nemzetközi méretekben vita folyik. Sokszor úgy tűnik, mintha mindössze semmitmondó terminológiai vitáról lenne szó. Valójában kétféle szélsőség : a dogmatizmus és revizionizmus harca közepette kell megtalálni a marxizmus-leninizmus útját.

Az a mintegy húsz évvel ezelőtti elmélet, amely szerint a szocialista szektor nem termel és nem termelhet árut, a szocializmus könyvszagú, skolasztikus fogalmán alapult. Egy olyan koncepción, amely csak a szocializmus legbelső lényegét vette figyelembe. Azt ti., hogy a szocializmus szabad emberek tervszerűen és szabadon együttműködő szövetsége. Csak azt látta, hogy a népgazdaság központilag irányított gazdaság, s figyelmen kívül hagyta az irányítás központosítottságának határait, abszolutizálta a tervszerűségét. Megragadta a szocializmusnak azt a lényeges oldalát, hogy itt a munka közvetlenül társadalmi jellegű, de megfeledkezett arról, hogy a munka közvetlenül társadalmi jellegének érési folyamata még távolról sem befejezett. Ez az ideológia a túlcentralizálás gazdaságpolitikájának felel meg.

Az árutermelés meglétének elvi elismerése — ami egyébként ugyancsak Sztálin nevéhez fűződik — jelentős lépés volt a szocializmus realisztikus szemlélete irányában. Nem a szocializmus absztrakt formulájából indult ki, nem abból, ahogyan entuziaszták látni akarták a körülöttük levő valóságot, hanem a megvalósult, ellentmondásokat tartalmazó szocializmusból.

Akik a termelőeszközöket is áruknak tartják, látszólag talán csak bizonyos elméleti nehézségek feloldásán fáradoznak. Valójában az a sokkal kevésbé elvont felismerés a vita egyik mozgatója, hogy a termelőeszközök forgalma sem abban az abszolút centralizált formában történik, mint amilyennek a túlcentralizált gazdaság hívei akarták látni, vagy amilyené ők akarták alakítani.

De az elmondottak után aligha kell újból hangsúlyoznom, hogy milyen veszélyes revizionista támadás folyt — különösen nálunk — ezekben a kérdésekben gazdaságunk tervszerűsége ellen. S abban, hogy egyesek minden elméleti nehézség ellenére is kereken nem-árunak deklarálják a termelőeszközöket, nyilván szerepe van annak az igen jogos törekvésüknek is, hogy gátat emeljenek a szocializmus opportunistá eltorzítása előtt, az előtt, hogy az alapvető tervszerűség rovására megengedhetetlenül közelítsék a termelőeszközök forgalmát a klasszikus, vagyis anarchikus áruforgalomhoz.

Ma a revizionista támadások visszaszorultak a felszínről, de a revizionista gondolatok tovább élnek sokak fejében. Nem lehet felesleges az ellenük való harc. Igen megkönnyíti ezt a harcot, hogy gazdaságpolitikánk máris nagyon sokat tett a túlcentralizáltság felszámolásáért, az anyagi ösztönzés helyes rendszerének kialakításáért. Gyakorlatilag egyebek közt ezért sem állanak ma gazdaságpolitikánk központjában a további változtatások: időt kell adni a már megvalósított új formák kifutásához. Az elméletnek e téren most a mai helyzet feltárása és elemzése a feladata, hogy nyugodtan elő lehessen készíteni a gazdaságvezetés módszereinek további javítását. Eközben első-sorban a revizionista torzítások ellen kell küzdenie, de fel kell vennie a dogmatikus gyanakvás elleni harcot is. Mindezt csak akkor végezheti sikerrel, ha helyesen ismeri fel az értékkategóriák és a tervszerűség viszonyának elvi kérdéseit.

Ehhez igyekeztem adalékokkal szolgálni. Csak hasznos lehet mind az elmélet, mind a gyakorlat számára, ha az elkövetkező vita tisztázza az e nem könnyű kísérlet közben bizonynyal elkövetett tévedéseimet.

HOZZÁSZÓLÁSOK

Az előadás után *Hoch Róbert*, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársa, *Szabó Kálmán*, az Országos Tervhivatal osztályvezetője, *Harsányi István* egyetemi docens, *Esze Zsuzsa*, a Közgazdasági Szemle munkatársa és *Nagy Tamás*, a Közgazdaságtudományi Intézet osztályvezetője szólalt fel és felszólalásaikra Erdős Péter válaszolt.

Hoch Róbert felszólalásában abból indult ki, hogy Erdős Péter előadásában igyekezett megoldani a szocialista árutermelés okaival és a szocialista árutermelés sajátosságaival kapcsolatos problémákat. Gondolatmenetéből különösen két alapgondolatot emelt ki. Az egyik: Erdős Péter is abból indul ki, hogy helytelen a szocialista árutermelést pusztán a szocialista tulajdon két formájából magyarázni, hogy a szocialista árutermelés okát keresni kell az össznépi tulajdonon, az össznépi szektoron belül is. A másik fontos és alapvető gondolatmenet, hogy a szocializmusban az áruk nem teljes értelemben áruk. A termékek csak bizonyos mértékben rendelkeznek az áru sajátosságaival, inkább átmenetet képeznek a teljes, klasszikus értelemben vett áruk és nem-áruk között, sőt fokozati különbségek is vannak a szocializmusbeli áruk között, aszerint, hogy milyen mértékben rendelkeznek az áru sajátosságaival. Helyeselni kell azt is, amiről az utóbbi időben sokan megfélekeznek, hogy noha helyesen keressük az össznépi tulajdonon, az össznépi szektoron belül a szocialista árutermelés okát, mindenekelőtt persze mégis a két tulajdon okozza az árutermelést, és a legerősebben azoknál a termékeknél vannak meg az árusajátosságok, amelyek a kolhoztulajdonnal kapcsolatosak.

Van azonban néhány kérdés, néhány módszer és eredmény Erdős Péter előadásában — folytatta *Hoch Róbert* —, amelyeket fontosnak tartok, és amelyekkel nem tudok egyetérteni. Mindenekelőtt arról kell beszélni, hogy amikor Erdős Péter a szocialista árutermelés okait és sajátosságait vizsgálja, többféle módon közelíti meg a problémát. De különösen két gondolatmenet látszik Erdős Péter előadásában fontosnak. Az egyik, hogy az árutermelés végső oka a termelőerők fejlettségében, illetve viszonylagos fejletlenségében van. A másik, hogy a szocializmusban az áru az állam tevékenységével, az állam elhatározásával, az állam gazdaságpolitikájával függ össze: tudniillik az állam felhasználja az árutermelés kategóriáit bizonyos célok érdekében. Természetesen a politikai gazdaságtan a termelési viszonyok elemzésekor a végső okot mindig a termelőerők állapotában és jellegében keresi. De nem helyes a termelési viszonyok konkrét vizsgálata helyett erre tenni a hangsúlyt. Nem helyes először is azért, mert a politikai gazdaságtan feladata mindig annak vizsgálata, hogy az adott termelőerőkből konkrétan és részletesen milyen termelési viszonyok következnek, és ezek hogyan függnek össze, milyen kölcsönhatásban állnak a termelőerőkkel. Másodszor: különösen nem sokat mond a termelőerőkre való hivatkozás történelmileg átmeneti korszakokban, amilyen a mi korszakunk is. Ilyenkor ugyanis a termelőerők már túlhaladták a régi termelési viszonyokat. Nem olyan abszolút mértékben haladták túl őket, hogy ezek a régi termelési viszonyok egyáltalán ne létezhetnének, hanem a termelőerők bázist képeznek a régi termelési viszonyok legfelsőbb, utolsó foka számára. Ugyanakkor ugyanezek a termelőerők már lehetővé és szükségsszerűvé teszik az új viszonyokat, de annak csak alsó fokát, a réginek sok

maradványával. És végül harmadszor : idáig is tudtuk, hogy a termelőerők mai fejlettsége, illetve viszonylagos fejletlensége még nem teszi lehetővé, hogy a kommunizmus felső fokát valósítsuk meg, de ezzel még egyáltalán nincs kielégítően megoldva a szocialista árutermelés problematikája.

A második fő gondolatmenetet illetően : az olyan megállapítás, miszerint az állam ad árusajátosságokat a termékeknek, visszafelé tett lépés nemcsak Sztálin 1952-ben kifejtett álláspontjához, nemcsak a marxista politikai gazdaságtannak az utolsó években elért eredményeihez, hanem Erdős Péter saját korábbi álláspontjához képest is, — állapította meg Hoch Róbert. Hiszen éppen ő fejtette ki annak idején nagyon világosan és meggyőzően, hogy a szocialista állam számára az indeterminizmus csak nagyon viszonylagos. Ilyen jellegű megállapítások ebben az előadásban is vannak, de ezek kétségtől szöges ellentétben állnak az olyan megállapításokkal, amelyek kaput nyitnak a voluntarizmus számára.

A legfontosabb vizsgálandó kérdés, hogy az össznépi szektorban léteznek-e árutermelési viszonyok. A szocialista árutermelés jelenségeivel foglalkozók rendszerint megakadnak maguknál a jelenségeknél. Erdős Péter alapjában véve azzal magyarázza az árjelenségeket, hogy ellentmondás van az egyéni és a társadalmi érdek között, és ezek számára teremtenek mozgásformát az árjelenségek. Ezért Erdős Péter is két dologban látja az össznépi szektoron belül az árutermelés közvetlen okát. Az egyik a munka szerinti elosztás, a második az önálló gazdaságos elszámolás. És bár vannak itt is ellentétes értelmű utalások, alapjában véve és gyakorlatilag mégis egyenlőségjelet tesz a kettő közé. Helyes Erdős Péter álláspontja arra vonatkozóan, hogy az áru klasszikus fogalmát ki kell bővíteni. Ki kell bővíteni úgy, hogy beleférjen a szocialista áru is. De nem lehet az áru fogalmát annyira kibővíteni, hogy a szocialista árutermelésnek semmi köze se legyen a szocializmus előtti árutermeléshez. Erdős Péter ismét visszafelé lép Sztálinhoz képest is. Sztálin azt mondja, hogy az árutermelés és az értéktörvény különböző termelési módokban létezik, így a szocializmusban is, s eközben éppen azt fejtegeti igen sok helyütt, hogy mi az a közös, ami mind a szocialista, mind a nem szocialista árutermelésben megtalálható. Erdős Péter előadásában elsősorban ez a kontinuitás-keresés és megmutatás hiányzik. Helyesen mutat rá, hogy a szocializmusbeli áruk különböző mértékben áruk. De itt a mértéktől függően minőségi különbséget kell tennünk.

A korábbi évek terminológiája megkülönböztette a formai árukat a lényegében vett áruktól. Ma sokan azt mondják, hogy ez dogmatikus terminológia. Persze a terminológia nem bővíti az ismereteket. De ez a terminológia kifejtve és megmagyarázva alapjában véve helyes terminológia. Gondoljunk arra, hogy a szocializmusban bizonyos termékek csak igen kismértékben rendelkeznek áru-sajátosságokkal. Bennük valóban csak formailag találjuk meg az áru maradványait, tartalmukban, lényegükben nem áruk. Nincsenek mögöttük igazi áruviszonyok. Ezzel szemben más termékek esetében és a gazdaság más szféráiban az árusajátosságok olyan mértékben vannak meg, hogy itt — természetesen a szocialista árutermelés sajátos voltából folyó megszorításokkal — már valóságos árukról beszélhetünk, mert tényleges áruviszonyok rejlenek mögöttük. A megvizsgálandó kérdés elsősorban az, hogy az árukategóriák mögött áruviszonyokat találunk-e, vagy sem. Erdős Péter helyesen mutatott rá előadásában arra, hogy az árjelleg legszembetűnőbben abban mutatkozik meg, hogy pénzért kaphatók. Ugyancsak helyeselhető az

a megállapítása is, hogy pusztán az a tény, hogy a termékeket pénzért vásárolják, még nem ad választ arra, hogy igazi áru-ról, illetve pénzről van-e szó. Éppen az a megvizsgálandó kérdés, hogy a pénz, amelyért a különböző szférákban áru vásárolható, vajon igazi pénz-e, vagy pedig számolópénz, munkapénz, pénzhez hasonló nem igazi pénz.

Hogyan lehet erre a kérdésre választ találni? Csak egyféle módon: megnézzük, hogy a pénz vagy a pénzhez hasonló jelenség milyen viszonyokat fejez ki: áruviszonyokat-e vagy sem. Marx több helyütt, s köztük éppen alapvető munkáiban, így a „Zur Kritik”-ben és a „Tőké”-ben a pénzt arról az oldaláról jellemzi, hogy lényege az, hogy forog. Itt nem valamilyen technikai jellegű meghatározásról van szó, hanem éppen az árutermelés viszonyait, az árutermelési viszonyok sajátosságait jellemzi vele Marx. Arra mutat rá, hogy ilyen viszonyok közt a termelők közötti közvetlen kapcsolatokat helyettesítő pénz-közvetítette kapcsolatok nem tervszerűek. Ellenőrizhetetlen kapcsolatok vannak. A szocialista árutermelés különös fajta árutermelés, és különössége abban áll, hogy a kapcsolatok nem pusztán és nem is elsősorban pénzkapcsolatok. De a szocialista termelési viszonyok, az össznépi tulajdon mai formája sem küszöböli ki teljesen a nem tervszerű, ellenőrizhetetlen kapcsolatokat, folyamatokat, viszonyokat.

Marx „Tőke” második kötetében a munkapénzt jellemezve, szocializmus-ról, közösségi termelésről beszélve, azt mondja, hogy ez nem pénz, nem igazi pénz, mert nem forog. Azt a kérdést kell feltennünk, hogy a mi pénzünk vajon ilyen pénz-e. Olyan pénz-e, amely nem forog? Vajon egyáltalán nem húzódnak-e meg mögötte árutermelési viszonyok? Vajon annyira különleges pénz-e a mi pénzünk, annyira különleges áru-e a mi árunk, hogy az árutermelési viszonyokhoz már semmi közük sincs? Ez aligha állítható.

Erdős Péter előadása szerint hibás az az állásfoglalás, amely az árutermelést a szocializmusban idegen testnek tekint. Azzal érvel, hogy nem idegen test, mert hiszen az áru a szocializmusból következik. Abban az értelemben persze nem idegen test, hogy a szocializmus és az árutermelés nem egymást kizáró ellentmondások, hogy a szocializmus és az árutermelés együtt létezhetnek. Sőt azt sem mondhatjuk, hogy az árutermelés olyan jelenség, amely ugyan kiküszöbölhetetlen a szocializmusban az adott termelőerők miatt, de csak gátolja a szocialista termelőerők, a szocialista viszonyok fejlődését, nem használható fel, nem szolgálja a szocializmust. Ez nyilván nem így van. Az árutermelés nyilván nem olyan jelenség, mint a burzsoá tudat, amelynek maradványai nem kiküszöbölhetők ugyan ki, de amely semmiképpen sem segíti a szocializmus fejlődését. Véleményem szerint — folytatta Hoch Róbert — azonban nem is olyan jelenség, mint — mondjuk — a munka szerinti elosztás. A munka szerinti elosztás bizonyos értelemben — és erre a klasszikusok utalnak — bizonyos maradványa a korábbi termelési módnak. A munka szerinti elosztás azonban közvetlenül a szocializmus viszonyaiból, a társadalmi tulajdonból következik. Ezzel szemben az árutermelés nem a szocialista tulajdonból, nem a társadalmi tulajdonból következik. Erdős Péter maga cáfolja meg előbbi tételét, amikor azt mondja, hogy annyiban következik az árutermelés a szocializmusból, amennyiben a szocializmus a kommunizmusnak a múlt maradványaival terhelt, viszonylag még fejletlen foka.

Miért lényeges annak megállapítása, hogy bizonyos értelemben persze idegen test a szocializmusban az árutermelés? Azért, mert a társadalmi tulajdonból valóban nem áru következik. Nemcsak arról van szó, hogy miképpen

vélekedik Marx és Lenin a szocializmusról a létrejötte előtt, és nem is csak arról, hogy a dogmatikusok mit mondtak az elképzelt szocializmusról, hanem arról is, hogy 41 éve győzött a proletárdiktatúra a Szovjetunióban, néhány évvel később vezették be a NEP-et, azóta van árutermelés. Már majdnem negyedszázada felépült a szocializmus és nem szűnt meg az árutermelés, de még ma is vitatkozunk róla, és nem tudjuk kielégítően megmagyarázni, hogyan is állunk ezzel az árutermeléssel a szocializmusban. De különösen azért fontos, hogy leszögezzük az árutermelés idegen test jellegét, mert éppen ezekből a tényekből következik, hogy egyfelől a szocializmus legbensőbb lényege: a tervszerű fejlődés, s másfelől az árutermelés között vannak bizonyos ellentmondások, továbbá az árutermelésnek megvannak a belső ellentmondásai is, és mindezzel a gazdaságpolitikának, a gazdaságvezetésnek számolnia kell.

Hoch elvtárs rövid összehasonlítást tett ezután az árutermelés szempontjából a munka szerinti elosztás és az önálló elszámolás között. A kettő között minőségi különbség van. A munka szerinti elosztásból önmagából még nem következnek az áruviszonyok. Tehát egy olyan elképzelt szocializmusban, ahol sem kolhoz, sem önálló elszámolás nincs, áruviszonyokkal sem találkozhatnánk, hanem legfeljebb csak az áruviszonyok bizonyos formái maradványaival a munka szerinti elosztás formájában.

Erdős Péter előadásában fejtegette — folytatta Hoch Róbert —, hogy a pénz, amit a munkás megkap az állami vállalatától munkabér gyanánt, ebben a mozzanatban nem igazi pénz, de igazi pénzzé válik a második mozzanatban, amikor fogyasztási cikké alakul át. Ez valóban így is van. Ez azonban magyarázatra szorul, mégpedig nem is annyira az első mozzanat, amikor tudniillik a pénz nem igazi pénz, hanem a második mozzanat, amikor a munkás kezében átlényegül a nem igazi pénz igazi pénzzé: amikor áruvásárlásra fordítja. De mert megtörténik ez az átlényegülés, a folyamatnak mindkét oldala magyarázatra szorul.

Ehhez azonban először az önálló elszámolás lényegét kell megvizsgálni. Az önálló elszámolást nem lehet pusztán csak szervezésként vagy valamiféle vezetési módszerként felfogni. Az önálló elszámolás termelési viszony, és termelési viszonyt fejez ki. Azt fejezi ki, hogy a szocializmus a mai fejlettségi fokán nem létezhetik nélküle. Azt a viszonyt fejezi ki, hogy az össznépi tulajdon konkrétan olyan formában valósul meg, amelyben létezik az önálló elszámolás rendszere. A termelő kollektívák bizonyos fokú önállósággal rendelkeznek, még hozzá az össznépi érdektől gyakran eltérő csoportérdekek viszonyai között. Itt mindkét megállapításon hangsúly van; a csoportérdeken is, a bizonyos fokú önállóságon is. Egyesek ugyanis csak azzal magyarázzák az önálló elszámolást, hogy nem lehet mindent központilag előírni, tehát bizonyos önállóságot kell a vállalatok számára adni. Ez szükséges, de nem elégséges feltétel, hiszen a kommunizmusban sem lehet mindent központilag előírni, és a kommunizmusban is bizonyos fokú önállóságuk lesz az egyes termelési egységeknek. Mások viszont a dolognak csak a másik oldalát emelik ki, és csak a csoportérdekekről beszélnek. Önmagában ez is csak szükséges, de nem elégséges feltétel. Ha ugyanis a vállalatnak nem lenne önállósága, de csoportérdek léteznék, és az állam ezt a csoportérdeket figyelembe venné és ösztönözné, akkor az önálló elszámolás semmiben sem különböznék a munka szerinti elosztástól. Akkor a vállalat tulajdonképpen egy nagy brigád lenne, amelyben az állam által kitűzött célok megvalósításáért anyagi ösztönzést, illetve juttatást vezetnek be. Persze a kommunizmusban is lesz a vállalatoknak

bizonyos fokú önállósága — a kommunizmusban sem lehet mindent központilag előírni — de a szocializmus viszonyai között nagyon sok mindent azért nem lehet előírni, mert önálló elszámolás van, mert a csoportérdek alapján van a vállalatnak önállósága. Éppen azért veszik sokan egy kalap alá az önálló elszámolást és a munka szerinti elosztást, mert nem együtt vizsgálják a két feltételt. Erdős Péter — helyesen — a kettőt együtt ábrázolja. Ezt a helyes gondolatot azonban nem viszi következetesen végig, és ezért tűnik el végül nála is a minőségi különbség az önálló elszámolás és a munka szerinti elosztás között, noha ő rámutat arra, hogy az össznépi vállalatok a csoporttulajdon bizonyos vonásaival bizonyos mértékben rendelkeznek. Az értékkategóriák aktív szerepét Erdős Péter csak abban látja, hogy ezek alátámasztják, vagy helyettesítik a tervutasításokat. Véleményem szerint — mondotta Hoch elvtárs — ez a csoportosítás így nem megfelelő. Mindenekelőtt külön kell választani a tervutasításokat, amelyek szólhatnak az adminisztratív utasítások nyelvén, vagy pedig az értékkategóriák nyelvén; és persze vannak olyan utasítások is, amelyekben kombinálva vannak az adminisztratív utasítások és az értékkategóriák nyelvén megadott ösztönzések. Ez az első csoport. A másik csoport azonban a tervszerűség által csak korlátozott, befolyásolt áru- és pénzjelenségek.

Ami az első csoporthoz tartozó értékkategóriákat és ezek aktív szerepét illeti, ezek nem igazi áruviszonyokat fejeznek ki. Még akkor sem fejeznek ki ilyeneket, ha az utasításokat az értékkategóriák nyelvén adják meg. Például elképzelhető, hogy a vállalatnak nem írják elő, hogy csökkentse az önköltséget, vagy hogy milyen mértékben csökkentse az önköltséget, hanem azt mondják a vállalatnak, hogy az önköltségs csökkentésből visszatérítést kap. Ha ezt progresszív arányban írják elő, akkor nyilván még sokkal fokozottabb az ösztönzés. Ugyanez vonatkozik az egyes munkás teljesítményére. Nyilván sokkal hatékonyabb utasítás a többtermelésre, ha azt mondják a munkásnak, hogy ha többet teljesítesz, többet kapsz, mintha anyagilag nem ösztönzik erre, csak egyszerűen megparancsolják, hogy termeljen többet. De még a fogyasztóra is ez vonatkozik. Nyilván sokkal hatékonyabb utasítás a fogyasztó számára, hogy ne vásároljon autót, ha annak 60 000 forintban állapítják meg az árát, mintha 5000 forint lenne az autó ára, de a vásárlás rendeletileg meg volna tiltva. Itt tehát utasításokról van szó, de nem áruviszonyokról.

A második csoportnál vannak az igazi áruviszonyok, és ennek megfelelően az igazi értékkategóriák. Nemcsak a kolhozpiacról van szó, hanem arról, hogy az állami vállalatokat sem lehet utasítani bizonyos tevékenységekre — sem adminisztratív eszközökkel, sem anyagi emelőkkel. A vállalat — éppen lehetőségeinél fogva — sok esetben a csoportérdek szerint jár el, és ez vagy egybeesik, vagy ellentétes az össznépi érdekekkel, de mindenesetre: ez a tevékenysége áttekinthetetlen. Természetesen olyan formákat kell alkalmazni, az önállóságot olyan mértékben kell megszabni, és olyan mértékben kell körülvenni bizonyos intézményekkel a vállalatokat, hogy a csoportérdeknek megfelelő önálló tevékenységük elsősorban a társadalmi érdekekkel essen egybe és minél kevesebb legyen a társadalmi érdekekkel ellentétes tevékenységük.

Erdős Péter továbbá azt mondja, ha közömbös árat állapítunk meg, akkor az bizonyos feltételek között és bizonyos ideig közömbös a vállalat számára. Ez nem egészen így van, hiszen éppen az áruviszonyokból következik, hogy ez az ár sem közömbös a vállalatra, mert az már iparági ár, mert a vállalatoknak nemcsak olyan viszonyuk van kereskedelmi vállalattal,

fogyasztóval, rendelőkkel, amelyben a termelés arányaitól függ például a jövedelmezőségük, hanem viszonyuk van az azonos iparágon belüli vállalatokkal is, és ugyanez az iparági ár, amely elvileg az iparág számára közömbös ár, az önálló elszámolás rendszerében dolgozó egyes vállalatok számára már korántsem közömbös. A kétféle, egymásnak ellentmondó viszony a vállalatokat különböző irányban ösztönözheti, és mindenképpen a csoportérdekeket szolgálhatja anélkül, hogy ez a központi állam számára előre áttekinthető lenne.

Az érték kategóriák mindkét csoportját tanulmányozni kell, de más alapon, más módszerekkel és más célkitűzésekkel. Az első csoportnál az áru kategóriák közötti függvénykapcsolatokat kell elsősorban vizsgálni, míg a második csoportnál, ti. ahol igazi áruviszonyok vannak, azt kell vizsgálni, hogy mi a vállalat érdeke, hogy ütközik a népgazdasági érdekekkel, hogyan kerülheti meg a vállalat a központi elgondolást a saját érdekei szerint. Tehát önálló elszámolás valóban — ahogy Erdős Péter jellemezte — az önállóság bizonyos csoportérdek alapján. S így válik világossá, hogy az össznépi szektoron belül is áruviszonyok vannak, árukapcsolatok, az egyes állami vállalatok között is.

Az áruviszonyok tekintetében meg kell különböztetni a termelőeszközök és a fogyasztási cikkek forgalmát. Mindenekelőtt a termelőeszközökről szeretnék szólni. Erdős Péter — helyesen — megkülönbözteti a munkaeszközöket és munkatárgyakat. Ez annál is fontosabb, mert az utóbbi időben ez a megkülönböztetés erősen háttérbe szorult, és rendszerint sommásan beszélnek a termelési eszközök áru vagy nem-áru voltáról. Ezt a hibát maga Sztálin is elkövette akkor, amikor nem volt hajlandó Notkinnal a munkatárgyak jellegéről, forgalmáról tárgyalni. A munkatárgyak forgalma az állami vállalatok között valóban elég jelentős mértékben rendelkezik az áruforgalom sajátosságaival, — ha nem is olyan mértékben, mint a fogyasztási cikkeké. Itt a vállalatoknak mint vásárlóknak, mint felhasználóknak rendelkezési lehetőségük van anyagi érdekük szerint. A munkaeszközökkel más a helyzet. Helyesen mondta a moszkvai értéktörvény-vitában Osztrovityanov, hogy a termelési eszközök és elsősorban a munkaeszközök a különös fajta árun belül is különös fajta árúk.

Hoch Róbert felszólalásában továbbá két vonatkozásban is vitatta Erdős Péternek azt az álláspontját, hogy a munkaeszközök forgalmában inkább csak számolópénzről van szó és nem igazi áruviszonyokról. Először : nem lehet ezt a forgalmat kivételnek — igaz, jelentékeny kivételnek¹ — feltüntetni, hanem arra kell rámutatni, hogy a munkaeszközök a legfontosabb termelési eszközök, és itt elsősorban a beruházási eszközökről, tehát a legfontosabb, legdöntőbb munkaeszközökről van szó. Másodszor : Erdős Péter azt mondja, hogy a beruházási tevékenység és az önálló elszámolás ellentmondásban vannak egymással. Az állami tulajdon azonban éppen azért össznépi tulajdon, mert az önállóságot az állam messzemenően korlátozza. Egészen más kérdés az, hogy helyes lenne fokozni a saját eszközökből fedezett beruházásokat, noha ezek az összberuházásnak csak kisebb hányadát tehetik ki. A vállalatok igényeit is jobban figyelembe kellene venniük a tervező szerveknek, s az önköltség alakulását befolyásoló jelenlegi amortizációs alap és amortizációs kulcs ösztönző hatása sem mindig helyes irányú. De mindez más kér-

¹ Az előadásnak ezt a kitételét Erdős a bírálat nyomán helyesbítette a végleges szövegben (Szerk.)

dés, mert például attól, hogy munkaeszköz-árakkal az amortizáción és önköltségen keresztül ösztönzünk, e termékek még nem válnak árukká, még nem fejeznek ki tényleges áruviszonyokat.

Mindez azonban csak a körforgás egyik mozzanatát, csak a forgalmi folyamat első fázisát érintette. Általános hiba, hogy a vizsgálat többnyire csak az első mozzanatra irányul, amelyben az áru termelő tőkévé alakul át. Meg kell vizsgálni a másik vonatkozást is, az árunak pénzzé való átalakulását. Ez roppant fontos, mert a vállalatok önállósága mindenekelőtt abban nyilvánul meg, hogy a megtermelt termék nemcsak egyszerűen az államé, hanem bizonyos értelemben a vállalaté is, más vállalat pedig csak akkor szerezhethet rá „tulajdonjogot”, ha megvásárolja. De ha a vállalat eladta a maga termékét másik ipari vagy kereskedelmi vállalatnak, akkor a terméke feletti „tulajdonjogát” elveszti.

Ebből a szempontból is különbséget kell tennünk a munkaeszközök és a munkatárgyak között. Ez utóbbiaknál világos a dolog. Itt általában nincs különbség a két mozzanat között, hiszen világos, hogy egy munkatárgyat termelő vállalat ugyanolyan kapcsolatban van azokkal a vállalatokkal, amelyeknek szállít, mint amilyen kapcsolatban van a neki nyersanyagot szállító vállalatokkal. (Persze más-más pólusán áll az ugyanolyan jellegű viszonynak.) Egészen más a helyzet a munkaeszközöknél. Ezt a felhasználó vállalat ingyen kapja, de nem a munkaeszközt előállító vállalatától, hanem az államtól. A munkaeszközt gyártó vállalat is önálló elszámolás rendszerében dolgozik, termékeit szerződés alapján értékesíti. Mégis — ebben a mozzanatban is — különbség van munkaeszköz és munkatárgy között. Ti. a munkaeszközt gyártó vállalat számára lényegesen kisebb a vevők közti válogatás lehetősége. Gyakran egyáltalán nincs válogatási lehetőség, mert az állam az egyedüli vásárló. Éppen az elmondottak miatt a piac általában sokkal ismertebb a munkaeszköz-gyártó vállalat számára, sokkal inkább dolgozik például megrendelésre. Az igazi különbség a munkaeszköz és a munkatárgy forgalma között azonban természetesen a forgalom első szakaszánál van.

Hogyan áll viszont a dolog a fogyasztási cikkekkel? Abban mindenki egyetért, hogy a fogyasztási cikkek sokkal nagyobb mértékben rendelkeznek árusajátosságokkal, mint a termelési eszközök. Ez a különbség azonban magyarázatra szorul. Nyilvánvaló, hogy nem a használati érték különbségéből következik az árujelleg különbsége. Sőt az állami vállalatok egymás közötti forgalmában önmagában véve sincs nagy különbség, aszerint, hogy munkatárgyakat, vagy fogyasztási cikkeket ad-e egyik állami vállalat a másiknak. Ez annál is inkább így van, mert nagyon sok termék, amelyik ugyanannak a gyárnak a termelvénye, az egyik vonatkozásban munkatárgy, más vonatkozásban pedig fogyasztási cikk. Ezt különösebben bizonygatni nem szükséges. A minőségi különbség termelési eszköz és fogyasztási cikk között ott kezdődik, amikor a fogyasztási cikk kilép az össznépi szektorból.

Erdős Péter helyesen mutatott rá arra, hogy ez a különbség nem azzal alapozódik meg, nem abból következik, hogy a fogyasztási cikkek össznépi tulajdonból személyi tulajdonba mennek át, hiszen ez a változás a kommunizmusban is meglesz. Más ennek az oka. Természetesen az eddig megvalósult valóságos szocializmusban elsősorban a kolhoztulajdon az ok. Nem lehet csak a kolhoztulajdonnal magyarázni, de azért nem következetlen álláspont, ha valaki ilyen külső hatással is magyarázza a fogyasztási cikkek áruvá válását. Hiszen a valóságban a kolhoztulajdon fokozza a fogyasztási cikk árujellegét

és, ha szabad olyan absztrakciót alkalmaznunk, hogy elképzelünk szocializmust kolhoz nélkül, akkor szabad az olyan szocializmus absztrakcióját is alkalmaznunk, amelyben van kolhoz, de nincs önálló elszámolás. Ilyen nem valósulhat meg, de a dolgok megértéséhez jogosult az ilyen absztrakció. Akkor pedig mindjárt kiderül, hogy a valóságban persze ezek miatt a külső okok miatt is áruvá válik a fogyasztási cikk. Ha valaki azt mondja, hogy ezek a termékek csak a kolhoztulajdon megléte miatt áruk, ez nem következetlenség, csak egyoldalúság. A valóságos szocializmusban a termékek nemcsak a kolhoztulajdon miatt, hanem belső hatás miatt is áruk.

Ennek megértéséhez vissza kell térnünk arra a kérdésre, hogy miért válik a munkás kezében a pénz igazi pénzzé, amikor fogyasztási cikket vásárol. Azért nem marad formai pénz vagy munkajegy, azért válik igazi pénzzé, mert a munkás nem közvetlenül az államtól, hanem az önálló elszámolás rendszerében működő állami vállalatoktól vásárol. Itt találjuk meg az — természetesen a szocializmus viszonyai által korlátozott — árutermelési viszonyokat, ti. azt a bizonyos forgást, amellyel Marx az igazi pénzt jellemezte. Azért válik a termék áruvá, mert a munkás nem közvetlenül az államtól, hanem az állami vállalatoktól vásárol? A dolog világosabb lesz megfordítva: azért válik a termék áruvá, mert nem közvetlenül az állam ad el a munkásnak, hanem a bizonyos fokig elkülönült állami vállalatok. Olyan szocializmust feltételezve, amelyben sem önálló elszámolás, sem kolhoz nincs, olyanban, amilyent Marx tételezett fel annak idején, nem létezne ismeretlen piac az állam számára, ha maga adná el fogyasztási cikkeit a munkásnak. Közvetlenül ismerné a vásárlóerő nagyságát, a jövedelmeket, és minthogy teljes mértékben maga szabná meg az árakat, mindezek alapján kellő módszerekkel ki tudná számítani a vásárlóerő megoszlását is. Jelenleg nem ez a helyzet. A helyzet ma az — még ha a kolhozoktól eltekintünk is —, hogy az egyes állami vállalatok számára lényegében ismeretlen a fogyasztópiac. Ezt a tényt csak hatványozza a kolhoztulajdon léte. Ebben látom annak okát — mondotta Hoch elvtárs —, hogy miért válik a pénz a munkás kezében a vásárláskor igazi pénzzé.

De miért nem pénz a kapott munkabér? Erdős Péter szerint azért, mert a munkaerő nem áru a szocializmusban. Az állítás igaz, de még nem válasz. Attól, hogy a pénz nem termékben megtestesült árut és nem munkaerőt vásárol meg, még lehet mozgása igazi pénzmozgás. Nálunk a munkabérfizetéskor azért nincs igazi pénzről szó, mert bár az önálló elszámolás rendszerében működő vállalatok veszik fel és bocsátják el az egyes munkásokat, de a munkaügyi terület az, ahol — az állóalapokkal való rendelkezésen kívül — a vállalati önállóság a leginkább korlátozott. A munkabérek az állam határozza meg és fizeti, erősen függetlenítve az egyéb forgóalapoktól, az állam szabja meg a munkafeltételeket és a munkanormákat. A vállalatnak ebbe elég kevés a beleszólása, és ha valamennyire fokoznánk is a vállalatok önállóságát e téren, akkor sem mehettünk itt egy bizonyos ponton túl, ha jól fejlődő szocializmust akarunk. Tudniillik éppen ez biztosítja mindenekelőtt azt is, hogy a munkaerő nem válhat áruvá a szocializmusban. A jugoszláv rendszerben — különösen a néhány év előtti állapotban — nem kétséges, hogy a munkás által megkapott pénz igazi pénz, mert hiszen a vállalatnak igen nagy mértékben lehetőségei vannak a munkaügyek befolyásolására, megváltoztatására. Ez természetesen rengeteg problémát is okoz a jugoszláv állam számára.

Lássuk most másfelől, ti, a munkás oldaláról tekintve a dolgot. A munkás esetében szerepe van az anyagi érdekeltségnek, amely hasonlít a csoport-érdekeltséghez, de hiányzik a másik feltétel, ti. az önállóság a termelésben. A munkás nem azt termeli az üzemben, amit ő a maga szempontjából a legelőnyösebbnek vél, hanem megmondják, előírják, hogy mit termeljen, és erre ösztönzik anyagilag.

Befejezésül arra mutatott rá Hoch elvtárs, hogy — egyetértve Erdős Péterrel — az e kérdés körül folyó vita egyáltalán nem tekinthető terminológiai vitának, és nemcsak arról van szó, hogy egy nyelven beszéljünk. Nem is csak arról van szó, hogy közvéleményt formáljunk, hanem ennél sokkal többről. Az igazi feladat a szocialista viszonyoknak és benne a szocialista árutermelési viszonyoknak a vizsgálata, mert e nélkül a vizsgálat nélkül nem tudjuk világosan és egyértelműen kiépíteni azokat az alapelveket, amelyekre a helyes gazdaságpolitikának épülnie kell. Nincs itt mód rá Erdős Péternek olyan jellegű megállapításaival foglalkozni, — állapította meg végül Hoch Róbert — mint például az árpolitika, vagy ezzel összefüggésben azzal, hogy az államnak törekednie kell-e értékhez tartó árakra, és ennek megfelelően kell-e a kínálati viszonyokat alakítani, vagy sem, hogy vajon egysúlyi árak kellenek-e a fogyasztási cikkek kiskereskedelmi ára tekintetében, és közömbös árak kellenek-e a termelői árak tekintetében stb. Hoch Róbert véleménye szerint lehetne még beszélni arról, hogy Erdős Péter nem elemzi eléggé az árutermelés viszonyait a szocializmus keretei között. Éppen ezért a gazdaságpolitikával, a gazdaságpolitikai alapelvekkel kapcsolatos megállapításai labilisak, nem tekinthetők megalapozottnak, mert ezeket az alapelveket csak a szocialista termelési viszonyok elemzése alapján lehet megalapozottan kiépíteni.

Szabó Kálmán hozzászólását az előadás tárgya rendkívüli fontosságának és elméleti jelentőségének kiemelésével kezdte. Ha vannak is még benne vitatnivalók, mégis komoly vita alapja lehet, mert egy egységes koncepcióról van szó, nem pedig felületes, át nem gondolt megállapításokról, vagy részkérdések részletes kifejtéséről.

Mindenekelőtt három dolog tetszett nagyon az előadásban — mondotta Szabó Kálmán. Elsősorban az, hogy Erdős Péter az érték kategóriák felhasználásának problémáját a tervszerűség oldaláról ragadta meg, s ez lehet az egyetlen célravezető módszer azoknak a kérdéseknek a végleges elméleti tisztázásához, amelyek az értéktörvénnyel kapcsolatban évek óta foglalkoztatnak bennünket. Módszertanilag is nagy hiba történt, amikor az elmúlt években — különösen az októberi ellenforradalom előtti időkben — igen sokan lényegében a tervszerűségtől függetlenül vetették fel az áraknak, az értéktörvény felhasználásának kérdését, és ez már önmagában, a politikai tendenciáktól eltekintve is — bizonyos lehetőséget adott az elméleti elcsúszásra.

A másik, amit elméletileg nagyon érdekesnek és fontosnak tartok: Erdős elvtárs nagyon hangsúlyozta, hogy a kereslet—kínálat törvényei, bár összefüggnek magával az értéktörvénnyel, mégsem azonosak vele. Fontos ez az elhatárolás abból a szempontból is, hogy az értéktörvény felhasználásának a vitájában tiszta vizet öntsünk a pohárba, és ne különböző nyelven beszéljünk ugyanarról a dologról. Ezzel a szétválasztással és a köztük levő kapcsolatok hangsúlyozásával teljes mértékben egyet kell érteni.

A harmadik dolog, amit nagyon fontosnak tartok az, amit Erdős elvtárs végig következetesen elmondott azzal kapcsolatban, hogy hol és milyen okokból jelentkezik spontaneitás a tervgazdálkodásban. Egyrészt a magukban a

termelési—gazdasági viszonyokban rejlő ellentmondásokból, másrészt ezek nem kellő időben való felismeréséből magyarázta a spontaneitást, és a tervszerűséggel szembenálló kategóriaként alkalmazta. Egy kérdés azonban nem látszik teljesen bizonyítotttnak és világosnak Erdős Péter előadásában. Nevezetesen: Erdős elvtárs szakít azzal az ismert politikai gazdaságtani tétellel, hogy az áruterelés létrejöttét történelmileg két körülmény hozta létre: az egyik az elszigetelt tulajdonviszonyok kialakulása, a második a társadalmi munkamegosztás. Ez egy régi tétele a marxista politikai gazdaságtannak. Az a gondolatmenet azonban, amelyet Erdős elvtárs itt felvázolt, elszakad ettől a tételtől, amely legalább is a szocializmus előtti korszakokra vonatkozóan igaznak bizonyult. Ahhoz, hogy ilyen fordulatot megtehessünk, meggyőzőbb bizonyításra van szükség, és Erdős elvtárs érvelése ebből a szempontból talán nem eléggé meggyőző.

Erdős elvtárs — ahogy már Hoch elvtárs is rámutatott — az árúviszonyok meglétét — a kolhoztulajdontól eltekintve — főképpen az egyéni és közérdek ellentmondásának meglétére építi fel. Ebből vezeti le a szocialista tulajdonviszonyoknak azt a sajátosságát, amely megkülönbözteti őket a kommunista tulajdonviszonyoktól. Ha jól értettem — mondotta Szabó Kálmán — Erdős Péter a következőképpen érvel: a termelőerők színvonala a kommunizmushoz képest fejletlen. Szűkösség van a kommunizmushoz képest. A javakat azonban el kell osztani. Ilyen szűkösség esetén az embereknek vannak egyéni érdekeik és van közérdek. A kétféle érdek egymásnak ellentmond, bár nem antagonisztikusan. Minthogy van egyéni érdek és van közérdek, és ellentmondás van köztük, a szocialista tulajdonviszonyok — a kolhoztulajdontól eltekintve — sem lehetnek mások, mint olyanok, amelyek kicsit hasonlítanak a csoporttulajdonhoz. A kérdés már most az, hogy mivel lehet ezt bizonyítani. Itt ugyanis nem az a logika, hogy adva van a termelőerők színvonala; adva vannak a különböző tulajdonformák, köztük a szocialista állami tulajdon, mégpedig úgy, hogy bizonyos önállósága van a vállalatnak, de olyképpen, hogy magukból a tulajdonviszonyoknak a jellegéből folyóan kell ennek az önállóságnak meglennie. Nem úgy van tehát, mint a kapitalizmusban, ahol eleve önálló termelők tulajdonviszonyairól van szó, ami már meghatározza a termelőmódnak a viszonyait az egyes emberek és összességük cselekvéseit, magát az egyéni érdeket és az egyéni cselekvések irányát is.

A probléma a következő: a marxista lételmélet szerint a lét határozza meg a tudatot, az objektív viszonyok határozzák meg a szubjektív cselekvést. A kérdés ehhez kapcsolódva az: milyen érvek szólnak amellett, hogy itt mintegy fordított a helyzet: az egyéni, ill. társadalmi érdekből következtünk a tulajdonviszonyok viszonylagos fejletlenségére, és nem megfordítva. Ez a kérdés egyesek előtt talán dogmatikus kérdésfeltevésnek tűnik, itt a politikai gazdaságtan olyan alapvető igazságáról van szó, amelynek a szocializmus viszonyaira való nem alkalmazása, vagy a tőle való eltérés meggyőző magyarázatot követelne.

Probléma továbbá az áru- és pénzelmélettel kapcsolatban a következő: A magántulajdonon nyugvó áruterelés esetén az áru használati értéke és értéke közötti ellentmondás visszavezethető az absztrakt munka problémájára, ez utóbbi pedig a magánmunka és a társadalmi munka ellentétére. Az az elméleti kérdés, hogy mi az alapja a használati érték és érték nem antagonisztikus, a válság csíráját nem tartalmazó ellentmondásának a szocializmusban, ahol az áruterelő munka is vitatlanul közvetlenül társadalmi munka.

Az előadásból arra következtetek, hogy Erdős elvtárs a magánmunkának és a társadalmi munkának ezt a belső és a leglényegesebbre mutató ellentmondását most pótolná valahogyan az egyéni érdek és a társadalmi érdek ellentmondásával: arra vezetné vissza a használati érték és érték ellentmondását. Ő arról beszélt, hogy a munkás egyrészt úgy viszonylik a termelőszközökhöz munkája során, mint a közösség tagja, másrészt, mint egyén, de úgy érzem, hogy Erdős elvtárs ezzel akarja pótolni azt a már régóta keresett legmélyebb ellentmondást, amely a magánmunka—társadalmi munka ellentmondásának felel meg a szocialista árutermelés esetén. Ha viszont a tulajdonviszonyokból indulnánk ki — folytatta Szabó Kálmán —, elfogadva azt a tételt, amelyet Erdős elvtárs úgy fejez ki, hogy a szocialista viszonyok között még kissé csoporttulajdon jellegű az össznépi tulajdonban levő üzem vagy termelőszköz is, és ha ebből vezethetnénk le az egyéni és a társadalmi érdek meglétét vagy ellentmondását, vagy ezzel hoznánk vonatkozásba az árutermelést, akkor tulajdonképpen azt is kimondhatnánk, hogy bár a szocializmusban az árutermelő munka közvetlenül társadalmi munka, azonban csak különös értelemben közvetlenül társadalmi munka. Abban az értelemben ugyanis, hogy a kolhozok munkája közvetlenül társadalmi munka, mert kollektíven dolgoznak és kollektív tulajdon a termékük is. Viszont ahhoz, hogy a kolhoz munka általános társadalmi munkává váljék, az kell, hogy termékei tervszerűen ugyan, de mégis gazdát cseréljenek vagy elosztásra kerüljenek. És minthogy a termelőerők, a tulajdonviszonyok ilyen fejlettségi fokán az össznépi vállalatnak is bizonyos önállósággal kell rendelkeznie, itt is igaz bizonyos értelemben, hogy amit a vállalat termel, az tulajdonképpen csak különös értelemben közvetlenül társadalmi munka terméke, de ez a munka egy másik értelemben közvetett társadalmi munka, általános értelemben vett munka, tehát realizálni kell. A realizálás tervszerűen történik, a tervszerűség törvénye maga alá rendeli az értéktörvényt. Minthogy azonban a társadalmi tudatosság foka a szocializmusban még viszonylag nagyon fejletlen a kommunizmusához képest, és ennek megfelelően a gazdasági élet átfogása sem terjedhet ki az élet minden részletére, mindig fennáll annak a lehetősége, hogy ne legyen teljesen arányos az áruösszetétel a termelő vagy a személyi fogyasztás szférájában, vagyis egyfelől nem szándékozt tartalékképződés, másfelől hiány jelentkezhetik még egy nagyon tökéletes tervgazdálkodási rendszer esetén is, akkor is, ha különösebb gazdaságpolitikai hibák nincsenek.

Összefoglalva a vázolt problémát, az előadás a következő kérdésre nem adott egyértelmű választ: milyen megfontolások miatt nem tudja levezetni a tulajdonviszonyokból az egyéni—társadalmi érdekellentétet, és miért fordítva indul ki, miért az egyéni és a társadalmi érdek ellentétéből vezeti le a szocialista tulajdonviszonyoknak ezt a csoporttulajdon jellegét.

Véleményem szerint itt nagyon sok szubjektív szemponttal is számolni kell, — hangsúlyozta felszólalásának befejezésekként Szabó Kálmán. Amikor azt mondom, hogy a társadalmi tudatosság viszonylag alacsony fokú, nemcsak arra gondolok, hogy a vezetés, támaszkodva a tudományra, nem eléggé ért még ahhoz — nem úgy, mint majd a kommunizmusban — hogy alkalmazza és felhasználja a gazdasági élet törvényszerűségeit, hogy velük összhangban irányítsa az össz gazdasági tevékenységet, hanem arra is, hogy a társadalmi tudatosság azért alacsonyabb fokú, mint amilyen a kommunizmusban lesz, mert a társadalom tagjainak a tudatossága még nem egészen társadalmi tudatosság. Igen sokszor korlátozódik cselekvésük közvetlen tárgyára, s

nem eléggé tartalmas. Nem eléggé ismerik az emberek a saját cselekvéseiket meghatározó objektív viszonyokat és összefüggéseket, s azt sem, hogy cselekvéseiknek mi lesz a társadalmi kihatása, de talán még azt sem, hogy mi az összefüggése az össz-népgazdasági tervvel. Emiatt áll elő az a helyzet, hogy amikor ellentmondások keletkeznek akár az árutermelés léte miatt, akár függetlenül tőle, akkor ahhoz, hogy az ellentmondást felismerjék vagy éppen kiküszöböljék, el kell jutnia a felismerésnek a központig, a vállalatvezetésig vagy az ipari vezetésig, vagy a népgazdasági vezetésig. Tehát megvén a lehetősége a spontán folyamatok időbeli kiterjedésének, gazdasági ténnyé válásának, míg a kommunizmusban az embereknek annyira magas lesz a társadalmi tudatossága, ismerete, hogy már születése pillanatában „rávetik” magukat az ellentmondásra, felismerik és meg tudják helyben akadályozni kifejlődését. Ebből arra lehet következtetni, hogy a kommunizmusban is igen nagy önállósága lesz az egyes vállalatoknak, talán sokkal nagyobb, mint most, éppen azért, mert ott a magas fokú társadalmi tudatosság következtében helyben mód lesz arra, hogy a népgazdaság összefüggései szerint cselekedjenek, ha valami gyakorlati probléma felmerül.

Harsányi István hozzászólásában előbb általában méltatta az előadás elméleti vonatkozású tételeit, megoldásait, majd konkrétan foglalkozott a dolgozat néhány, a gazdaságvezetés módszereivel, irányvonalával kapcsolatos megállapításával.

Mindenek előtt a túlcentralizálás fogalmával. Erdős elvtárs elég gyakran használta a túlcentralizálás fogalmát. A túlcentralizálás fogalma általában veszélyes fogalom — mondotta Harsányi István. Mi egy időben már sokat hadakoztunk azért, hogy ne általában a centralizáltságot vagy a túlcentralizáltságot, vagy a kevésbé centralizáltságot vitassuk, hanem azt, hogy az adott konkrét helyzetben a vezetésnek ilyen vagy olyan formája mennyiben segíti elő ennek a területnek vagy amannak a vállalatnak, iparágnak a fejlődését és mennyiben gátolja. A vita folyamán számtalanszor előfordult, hogy a vitában résztvevők egyike vagy másika azt hangoztatta, hogy igaz, itt vagy ott szükséges az adott centralizáció, de mégis túlcentralizálás van, s ezért más területeken tegyünk engedményeket. Mások azt hangoztatták, hogy túlzott a decentralizálás. Nagyon megnehezíti a vitát, ha nem a konkrét helyzet elemzéséből indulunk ki. Nehezen lehet elképzelni, hogy az olyan fogalmak, mint a túlcentralizálás vagy a kevésbé centralizálás önmagukban sokat érnek.

Harsányi István következő észrevétele az előadásra utalással a gazdasági vezetés egy másik vonatkozására irányult. Nevezetesen: valamikor a vezetést igen sommásan elintézték azzal, hogy nem jó. Volt egy általános közgazdasági értékelés, amely szerint gazdaságvezetésünk nem jó, általában rossz. Ez ellen egyesek igen határozottan felvették az elvi és gyakorlati harcot. Most az előadás másfajta megállapítást tett. Azt ugyanis, hogy „gazdaságvezetésünk jó, — most jó. Úgy látjuk, még bizonyos ideig ki kell futnia és ha már kifutott, akkor elemezni fogjuk”. Nos, gazdaságvezetésünk tényleg bizonyos körülmények között más értékelés alá kerül, de azért globálisan nem lehet azt mondani, mintha problémáktól mentesen élnénk, mintha nem volnának pl. olyan közismert problémák, mint a műszaki fejlődés problémája. Az ilyen sommás értékeléssel óvatosabban kell bánni, mert ilyeneknél különbségek jelentkeznek. A Közgazdasági Szemle olvasása során ui. bizonyos értéköltéletek alakulnak ki, amelyekkel később vitákat kell folytatni.

A gazdaságvezetés problémájának az adott termelési körülményektől, az adott iparág gazdasági helyzetétől, a mi viszonyainktól függetlenül történő értékelése elég nehéz, és szerintem oktatásilag megoldható, de a gyakorlati munka szempontjából nem megoldható feladat. Már többször jelentkezett az a tendencia, amely csak általában értékel, amely bizonyos kategóriákkal dolgozik. A mi konkrét helyzetünkben azonban akkor történik bizonyos fejlődés, ha először magát a tényleges termelési feltételeket vizsgáljuk meg a tényleges termelési körülmények elemzése során, függetlenül a vezetés adott módszerétől. Ha ez történik, — amire egyébként már néhány kísérlet történt — ez helyes irányba vezet bennünket. Az elemző vizsgálatot azonban a vezetés módszerétől függetlenül kell végezni. Meg kell vizsgálni, milyen az iparág, milyen kapcsolatai vannak. Ennek birtokában azt is meg kell vizsgálni, hogy adott körülmények között milyen tervezési, szervezési, árazási, terelő, utasítási, bérezési, adózási módszereket alkalmaznak. Nálunk ilyen tendenciák már érezhetők, és ez helyes, mert a vezetési és szervezési kérdések önmagukban való vitatása rendkívül meddő, veszélyes, és ilyen módon, akár a centralizálás, a túlcentralizálás, vagy az önállóság érvényesítése és egyéb ilyen általános elvek érvényesülése rövidebb időszakban alig-alig valósítható meg.

Hoch elvtárs említette az előadás kettősségét. Valóban az előadásban először egy elméleti fejtegetés bevezetése történt, ami később konkrét feltételek tárgyalására csapott át. A mai feltételek elemzése viszont bizonyos fokokig hiányos volt, és a gazdasági vezetés kérdése ettől függetlenül szerepelt benne, és azt ettől függetlenül kívánta megoldani.

Esze Zsuzsa Erdős Péter elmondott előadásában — a színvonalon kívül — legértékesebbnek azt tartotta, hogy az áruviszonyokat sokfelől próbálja megközelíteni. De ugyanebből következik az is, — mondotta felszólalásában — hogy ahány irányból megközelíti, mindig eljut egy pontig, ott megáll, s egy másik irányból ismét megközelíti. Ennélfogva előadásában vannak olyan végpontok, amelyek nem kötődnek össze. Meg kellene kísérlni legalább is egyféleképpen összekötni a végpontokat, mert ez gyakorlati szempontból sokban hozzájárulna a kérdés megoldásához.

Erdős elvtárs kiindul abból, hogy a fogyasztási cikkek úgy viselkednek, mint az áruk. Bár — mondja itt Erdős Péter — a pénz, amelyért a munkás a terméket megvásárolja, nem áru ellenében került a munkáshoz, mert a munkaerő nem áru. Az a pénz, amely a munkásnál van, hogy a fogyasztási cikkek piacán elköltsse, az első pillanatra munkapénznek látszik. Utána a termelőerők oldaláról közelíti meg Erdős elvtárs a dolgot és azt mondja: minthogy a termelőerők viszonylag fejletlenek, vannak külön érdekek, például vállalati külön érdekek, amelyeket leginkább érték kategóriákkal lehet a társadalmi érdekekkel párhuzamossá tenni. Azután azt mondja: az osztálysadalmi tulajdonnal elsősorban az állam rendelkezik, de ez a rendelkezési jog nem teljes, van a vállalatnak is rendelkezési joga, s ezért is kell, hogy legyenek érték kategóriák; az államnak ezért is kell érték kategóriákat alkalmaznia. Egy helyen végre kimondja, hogy amikor a munkás munkabért kap, akkor pénz is, mert külön érdekei, rendelkezési joga van stb.

Hogy Erdős elvtárs végül is nyitvahagyja a munkabér pénzjellegének a kérdését, az látszott Hoch Róbert felszólalásából is. Ő viszont úgy magyarázta a munkabér pénzlényegét, hogy az csak nagyon feltételeken fogadható el helyesnek. Úgy magyarázta ti., hogy azért van a munkabérnek pénz jellege, mert a pénzért nem az államtól vásárol a munkás, hanem a vállalatoktól.

Azt gondolom, hogy azokon a végpontokon, amelyeket Erdős Péter nyitva hagy, meg lehet kísérelni az összekötést úgy, hogy megtaláljuk a pénz, az áru és pénz teljes körforgását. Kiderül, hogy a munkáshoz került pénz végrehajtja a teljes körforgást anélkül, hogy a munkás árutermelő volna, vagy anélkül, hogy a munkás áruként adná el munkaerejét. Ha sikerül megtalálnunk ezt a teljes körforgást, akkor sikerült kapcsolatot teremtenünk a munka szerinti elosztás, mint a szocializmus elismert termelési viszonya és az önálló elszámolás, mint a szocializmusnak ugyancsak elismert termelési viszonya között.

Nagyon nehéz teljes bonyolultságában kifejteni a kérdést. Röviden: a munka szerinti elosztás a termelő egyén és a társadalom közötti valamiféle csereviszony, amelyben az egyén a levonások után annyit kap a társadalomtól, amennyit adott neki. S ha Erdős Péter itt megint megpróbálta volna módszerét alkalmazni, amelyet egyébként mindig alkalmazott előadásában, és azt is felvetette volna, hogy gyakorlatilag hogyan kerül az a pénz a munkáshoz, akkor abból kellett volna kiindulnia, hogy önálló elszámolás van, a vállalatok bevételeiből fedezik a kiadásokat, egyebek közt munkabérkiadásait is. A bevételeik a termékeik árbevételei. Tehát az a pénz, amely a vállalathoz kerül, a vállalat termékének a realizálásából születik, vagyis a termékek realizált értéke. Az áru realizálásából pénzt kap a vállalat, ebből a realizált termékértékből, tehát valóságos pénzből fizeti gyakorlatilag a munkabért. Ha a vállalatnak az árbevételekből nem telik a pótlásra, tehát amortizációra, anyagköltségre, és a társadalomnak jutó részre, vagyis nyereségbefizetésre, forgalmiadóra és a többire, és még a béralapra is, ha nincs elég pénz a bankszámláján, akkor behívják az igazgatót és megszigadják. Komolyan vesszük az önelszámolást, azt, hogy a vállalatnak a bevételeiből kell kifizetnie a béreket. Ennyiben a vállalat olyan, mintha árutermelő volna, olyan, mintha például kolhoz volna. Másrészt azonban az is tény, hogy ha a vállalatnak nincs pénze munkabérre, de a munkás elvégezte a munkát, akkor a bank mégis folyósítja a pénzt a munkabérre. Tehát, ha nem sikerült realizálni az árut, vagy nem termelt elég árut a vállalat, akkor is megkapja a bérfizetéshez szükséges pénzt. De a bank ilyenkor olyan pénzből ad ennek a vállalatnak, amely más vállalatból termelt termék realizálásából származik. Ez az állam bevétele, a nemzeti jövedelem bizonyos része, amellyel ebben az esetben veszteséget fedez az állam, tekintve, hogy a saját vállalatában keletkezett a veszteség. Ez az állami vállalat jellegének a másik oldala, az ti., hogy az állam vállalata. De alapjában az önálló elszámolásra nem az a jellemző, hogy a vállalat nem termel annyi termelési értéket, amennyivel fedezhetné a munkabért. A jellemző az, hogy a vállalat realizálja a termékeit, és az a pénz, amely a vállalathoz kerül, a termék realizálásából származó pénz, s mint ilyen pénz kerül a munkáshoz. Nem mint a munkaerő eladójához, nem is mint a kolhoztaghoz, aki a csoporttulajdonban levő termék árbevételéből megkapja a részét, hanem másképpen, úgy, mint az állami vállalat munkásához, de valóságos pénzként. És nem a munkás árukapcsolata révén kerül hozzá, hanem a vállalat árukapcsolata révén. A vállalatnál pedig a munkás a kollektíva egyik tagja. Arról van szó tehát, hogy az egyén és a társadalom közötti csereviszony úgy zajlik le a gyakorlatban, hogy a társadalom ad a vállalatnak ellenértéket a termékért, és a vállalat ebből az ellenértékből fizeti a munkabért. A vállalat árbevétele valahogyan közvetíti az egyén és a társadalom cserekapcsolatát, vagyis a munka szerinti elosztást. Az egyén és a társadalom

közé ékelődik az, hogy a társadalom a vállalatnak fizeti ki a termékeit. Ugyancsak a gyakorlatban látszik, hogy ez nem azon a módon történik, hogy a vállalatok valamiféle cserebankba beadják a terméket és a cserebank kifizeti nekik az ellenértéket, — nem így ad a társadalom a vállalatnak pénzt a termékért — hanem úgy, hogy a vállalat a másik vállalatnak szállít terméket, és a társadalom nevében a másik vállalatától ellenértéket kap. Az egyén és a társadalom cserekapcsolatát tehát az közvetíti, hogy az egyik vállalat a másiknak pénzt ad a termékért, s ebből a pénzből a vállalat kifizeti a munka szerinti részesedést. Ha így összekapcsoljuk a munka szerinti elosztást és az önálló elszámolást, vagyis az állami vállalatok közötti árucerekapcsolatokat, akkor kiderül, hogy a pénz megteszi a teljes körforgását. A vállalat terméke realizálódik, az áruból pénz lesz, a pénzből munkabért fizetünk, a bérből a munkás a piacon fogyasztási cikket vásárol, és a pénz ismét áruvá válik. Ha ezt végig követjük, rájövünk a szocialista áruviszonyoknak egy sor sajátosságára. Először arra, hogy az állami vállalatok között árujellegű kapcsolatok vannak. Ez ennyiben azonos azzal, amit Erdős Péter mondott, hogy ti. a szocialista állami, össznépi tulajdonnak bizonyos csoporttulajdon jellege van, mert úgy kereskednek, adnak-vesznek a vállalatok egymás között, mintha önálló tulajdonosai volnának a terméküknek. De ez csak a dolog egyik oldala. Ugyancsak a gyakorlat számtalan példájából látszik, hogy mennyire nem önálló árutulajdonosként működnek ezek az állami vállalatok. Ebben a vonatkozásban gyakorlati problémák is adódnak. A fogyasztási cikket termelő állami vállalat ti. a legtöbb esetben realizálni tudja az áruját, át tudja adni a kereskedelmi vállalatnak. A termelő vállalat szempontjából az áru realizálásával az áru átalakul pénzzé, és a folyamat megy tovább. A kereskedelmi vállalat már kevésbé lehet benne biztos, hogy az árut ő is realizálni tudja. Tehát a fogyasztási cikkek áru jellege sokkal inkább kidomborodik, sokkal több itt a spontán, kontrollálhatatlan elem, mint például a termelőeszközök vonatkozásában. Az olyan munkatárgyat termelő vállalatok, amelyből viszonylag szabadon vásárolhat a vevő, ugyancsak aránylag biztosan realizálják a termékeiket. A termelési tervek, továbbá az a körülmény, hogy a munkatárgyak az állam vállalatai körében forognak, meglehetősen biztonságot adnak arra, hogy a munkatárgyként termelt árukat a termelő vállalat el tudja adni. Tehát a termelő vállalat szempontjából ez a termék olyan, mint az áru: pénzzé válik. A felhasználó vállalat termelési tervében van bizonyos biztosíték rá, hogy tényleg pénzzé fog válni ez az áru.

A termelőeszközök másik elemének, a munkaeszközöknek a realizálása még biztosabb. Ez szinte eleve meg van tervezve a beruházási tervekben. Bár az is biztos, hogy ennek ellenére sem óv meg bennünket eleve semmi sem attól, hogy több gépet termeljünk, mint amennyi kell. Mégis világos, hogy a munkaeszközök, a munkatárgyak és a fogyasztási cikkek realizálhatósága között lényeges különbségek vannak. Gyakorlati szempontból a dolog azért érdekes, mert legtöbbször azért a nálunk szokásos technika — nem termelési, hanem pénzügyi és egyéb technika — lehetővé teszi, hogy a termelő vállalatok pénzzé tudják váltani termékeiket akkor is, ha olyan terméket termelnek, amely, minthogy sok van belőle, vagy nem olyan minőségű, nem olyan választékú, mint amilyen kellene, végül is nem használható fel. Ha másképpen nem, akkor úgy, hogy ott fekszik náluk úgynevezett elfekvő készletként, és előbb-utóbb leírják. A vállalat valahogyan megszabadul ettől a készlettől. A vállalat szempontjából az áru vagy termék realizálása sokkal valószínűbb és

biztosabb, mint a társadalom szempontjából. A társadalmilag realizálhatatlan termékkészletek végül is levonást jelentenek a nemzeti jövedelemből, vagyis a társadalom számlájára íródnak a veszteségek.

Nagy Tamás felszólalásában döntően a hozzászólók által felvetett kérdésekkel foglalkozott. Mindenekelőtt Hoch Róbert hozzászólására reflektált. Hoch elvtárs szerint nem helyes a termelőerőkre helyezni a hangsúlyt a termelési viszonyok vizsgálata helyett, amikor a szocializmusbeli áruviszonyok okát és természetét kutatjuk — mondotta bevezetőben egyetértőleg Nagy Tamás. De az előadás háromnegyed, vagy még nagyobb részében éppen a termelési viszonyok belső ellentmondásait, jellegzetességeit — persze szükségszerű jellegzetességeit és ellentmondásait — kutatta. Továbbá: a szocialista termelési viszonyok persze objektív adottságok, — ez igaz. De azért arról sem szabad megfeledkezni, hogy a szocialista termelési viszonyokat tudatosan építjük. Ezért Hoch elvtársnak az a második szemrehányása, mintha az előadás szerint az állam adna árjellegzet a termékeknek, és ez valamiféle voluntarizmusba való átcsúszás volna, teljesen indokolatlan. A termelési viszonyokat tudatosan építjük, az állam tudatosan beavatkozik a termelési viszonyok fejlődésébe, irányítja őket, de természetesen nem önkényesen — ezt nem teheti — hanem felismert gazdasági törvények alapján. S Erdős Péter éppen azt igyekezett megmutatni, hogy melyek azok az elkerülhetetlen szükségszerűségek, amelyek miatt az állam a termelési viszonyoknak nem adhat más jellegzet. De hogy az állam, illetve a tudatos cselekvés a szocialista termelési viszonyok építésében, kialakításában nagyon nagy szerepet játszik, azt ezer példa bizonyítja. Ha más nem bizonyítaná, bizonyítja a jelenlegi kínai példa is. Kínában szintén szocializmus épül és ott — mondjuk a kommunákon belül — adott körülmények között mégis olyan termelési viszonyokat alakítanak ki, — én nem tudom, hogy ezek meddig lesznek ilyenek és mi lesz a sorsuk, — amelyek hallatlanul különböznek attól, amit mi általában elképzeltünk egy alacsonyfokú termelőeszközökkel rendelkező szocialista országban megvalósítható termelési viszonyokról.

Szerintem semmiféle voluntarizmus nincs Erdős Péternek ebben az előadásában, — állapította meg Nagy Tamás. Ellenben már nagyon sokszor tapasztalható volt, hogy a sztálini mű után — amely nagyon helyesen tárta fel a voluntarizmusból fakadó hibákat, — érvényesült egy olyan szélsőség, amely a tudatos építés szerepét lebecsülte. Nem szabad lebecsülni, mert ebben a tekintetben a szocializmus azért alapvetően más, mint az összes megelőző társadalom.

Másodszor azt mondja Hoch elvtárs, hogy az előadás az önálló elszámolásban és a munka szerinti elosztásban keresi a szocializmusbeli árutermelés közvetlen okát. Erről azonban szó sincs. Az előadás lényege éppen az, hogy rámutat: a munka szerinti elosztás a közvetlen termelőknek a termelésben elfoglalt helyzetéből, a termelésben egymáshoz való viszonyából fakadó következmény. A termelőknek a termelésbeli viszonyát Erdős Péter — durván szólva — olyan viszonyként jellemzi, hogy ebben az alapvető érdekközösség talaján megvan a közvetlen érdekek bizonyos ütközése is. Ebből fakad természetesen a munka szerinti elosztás éppúgy, mint az önálló elszámolás, mert mindkettő csak mozgásformája azoknak az ellentmondásoknak, amelyek szükségképp léteznek a szocialista társadalomban, ahol a termelőeszközök köztulajdona alapján megvan az érdekösszhang, de a termékbőség hiánya miatt még vannak részérdekkütközések.

Vitatkozni szeretnék azzal is, folytatta Nagy Tamás, hogy Hoch elvtárs a munka szerinti elosztást a szocializmusban nem tekinti idegen testnek, míg az árutermelést, az árúviszonyokat és talán az önálló elszámolást is a szocializmusban valamiféle idegen testnek vagy idegenszerűségnek tekinti. Azt hiszem, ebben a kérdésben teljesen Erdős elvtársnak van igaza. Miért tekintenők a munka szerinti elosztást kevésbé idegennek a szocializmustól? Az persze igaz, hogy azáltal, hogy létezik önálló elszámolás, és létezik árutermelés, még nem tűnnek el a szocialista társadalmon belül létező bizonyos szempontból áttekinthetetlen és bizonyos szempontból szabályozhatatlan viszonyok, sőt ezáltal egyrészt még erősödnek is. De ha nem volna árutermelés, és nem volna önálló elszámolás, akkor ezek az áttekinthetetlen és szabályozhatatlan viszonyok a szocializmusban még erősebbek lennének. Egyszerűen képtelenség lenne a gazdaságot céltudatosan, rendesen irányítani, hiszen annak már tényleg sok történelmi tapasztalata volt, hogy a hadikommunizmusban milyen bajok jelentkeztek ebből a szempontból, vagy milyen bajok jelentkeztek, ha a centralizálással a vállalatok önállóságát túlságosan leszűkítjük. A szocializmus olyan vonásaitól absztrahálni, mint ahogy azt Hoch Róbert teszi, amelyek abból fakadnak, hogy az még nem kifejtett kommunizmus, és azután azt mondani, hogy ezek a vonások nem tartoznak a szocializmus lényegéhez, hanem idegenek tőle, ez abszurd dolog. A szocializmus lényegéhez hozzátartozik, hogy kommunizmus, és hozzátartozik, hogy fejletlen kommunizmus. Nem lehet a kettőt szétválasztani. Az aztán tökéletesen igaz, — de ezt viszont Erdős Péter nagyon aláhúzta — hogy ezeket a fejletlen kommunizmus-vonásokat, vagyis a kapitalizmustól bizonyos fokig örökölt vonásokat, anyajegyeket, a fejlődés során természetesen nem kibontakoztatni kell, hanem a kommunizmushoz való haladás során egyre kisebb területre kell szorítani, jelentéktelenebbé tenni, tehát a szocializmust egyre inkább a kommunizmus felé kell fejleszteni. Más kérdés az, hogy az adott helyzetben, például Magyarországon három évvel ezelőtt, az árújellegét fokozni kellett-e vagy sem. De történelmileg az árújellegnek, az értékkategóriák felhasználásának majd mindenesetre egyre kisebb lesz a szerepe.

Nem lehet továbbá egyetérteni Hoch elvtárral abban, hogy ő, — ha jól értettem — azt mondja: ha az autó árát drágán állapítom meg, vagy ha bevezetek egy olyan rendszert, hogy az önköltségsökkentés egy részét odaadom a vállalatnak, akkor ezek hatékony utasítások, de ez nem igazi értékkategória-felhasználás. Igazi értékkategória-felhasználás — folytatja Hoch elvtárs a gondolatot — csak akkor történik, ha ennek a felhasználásnak a hatása bizonyos mértékben áttekinthetetlen. Az igazság az, hogy: ha az autó árát felemelem, vagy a vállalatnak megmondom, hogy ennyit és ennyit vissz kapsz az elért önköltségsökkentésből, ez nem hatékony vagy nemhatékony utasítás, ez egyáltalán nem utasítás. A tervutasítás fogalmi körének ilyen kiterjesztése teljesen elmosza a határt az utasítás és az ösztönzés között. Itt nem utasítás történik, hanem a kereslet befolyásolása, terelése az áremeléssel. A vállalatokat is tereljük, ösztönözzük, közvetve irányítjuk, ha az elért önköltségsökkentésből odaígérünk nekik pár százalékot. Másodszor az ilyen fajta ösztönzések szükségképpen bizonyos fokig áttekinthetetlen hatásokat szülnek. Mert ha Hoch Róbert a tökélyre fogja fejleszteni a kereslet-rugalmassági számításokat, akkor sem fogja tudni tökéletes pontossággal megmondani, hogy a Moszkvics árának 45 000 forintról 65 000 forintra emelése mennyivel fogja csökkenteni, vagy egyáltalán fogja-e csök-

kenteni a Moszkvics vásárlását, és nem fogja tudni pontosan megmondani azt sem, hogy ha a vállalatnak odaigérem az önköltségsökkentés egy bizonyos százalékát, akkor ez a vállalatra pontosan milyen hatással lesz. Biztosan nem fogja tudni előre.

Hoch elvtárs leszögezi, — miközben nagyon helyesen még egyszer hangsúlyozza — hogy a termelőeszköz-forgalom sokkal kevésbé áru jellegű, és azon belül a munkaeszköz-forgalom még sokkal kevésbé árujellegű, mint a fogyasztási cikkek forgalma, hogy tényleges ellentmondás van az önálló elszámolás és a munkaeszközök központi elosztása között. Ezzel sem tudok egyetérteni — folytatta Nagy elvtárs. Ez azon múlik, hogy hogyan értem az önálló elszámolást. Ha az önálló elszámolást úgy értem, hogy az a vállalatnak valami hatalmas fokú önállósága, akkor tényleges ellentmondás van. De ha az önálló elszámolást úgy értem, — és biztosan Hoch is úgy érti — hogy az a központi irányítás és a tervszerűség keretei között mozgó önállóság, akkor semmiféle szükségképpen ellentmondás nincs a termelő eszközök központi elosztása és az önállóság között. Ellenben igenis megvan az, amit Erdős Péter mondott, hogy a beruházások valóban nincsenek jelenleg megfelelően beépítve az önálló elszámolás rendszerébe. De ez mit jelent? Nem azt jelenti, hogy azért nincsenek megfelelően beépítve, mert a vállalat nem vásárolhat szabadon termelőeszközt. Nem! Azért nincsenek megfelelően beépítve, mert az önálló elszámolásnak egyik jellegzetes vonása, jellemző vonása az, hogy a vállalat anyagilag ösztönözve legyen a ráfordításokkal való takarékoskodásban. És jelenleg az a helyzet, hogy a folyó ráfordításokkal való takarékoskodásban ösztönözve van a vállalat az önálló elszámolás rendszerében, de a beruházásokkal való takarékoskodásban nincs ösztönözve, vagy csak nagyon kicsit és perifériálisan van ösztönözve. Ezért igaz az a tétel, hogy a beruházások nincsenek megfelelően beépítve az önálló elszámolás rendszerébe, de csak ezért és semmi másért.

A következő, persze nem olyan egyszerű kérdés: a munkaerő azért nem áru, — mondja Hoch elvtárs — vagy ha úgy tetszik, amikor a munkás dolgozik és cserébe pénzt kap a szocializmusban, akkor az itt kialakuló viszony azért nem áruviszony, mert a bérezés szigorúan központilag szabályozva van. Ez teljesen elfogadhatatlan. Itt tényleg felmerül a tartalom kérdése, szemben a formával. Ha a termelőeszközök közös tulajdonban vannak, és azokkal adott fokon a munkásosztály és a parasztság állama rendelkezik, akkor tartalmilag a munkás fizetése biztosan nem származhatik a munkaerő eladásából, akár szabályozva vannak a bérek szigorúan, akár nincsenek szabályozva. Más kérdés, hogy a béreket szigorúan szabályozni kell. De itt félrevezető dolog történik. És nemcsak itt, hanem Esze elvtársnő felszólalásában is. Mellék-vágányra terelődik a dolog, amikor mindketten az egész pénzmozgás körét akarják megrajzolni, mert ez az alapvető probléma. Mintha abban a viszonyban, amelyben a gyárba leszerződő munkás áll a saját szocialista államával, az lenne a lényeges, hogy honnan jön az a pénz, amivel a munkást kifizetik. Az, hogy honnan jön a pénz, az, hogy a pénzforgalomnak ezt a teljes útját lerajzoljuk, — érdekes, különálló kérdés. De ez mit sem változtat azon, hogy itt nem történik munkaerő eladás. Ez tartalmilag nem munkaerő eladás. Azon azután külön lehet vitatkozni, hogy az a pénz, amely a legkülönbözőbb viszonyokat közvetíti, — ti. a fogyasztási cikkek eladásakor létrejövő viszonyt, a termelőeszközök eladásakor két vállalat között létrejövő viszonyt, a munkás és a vállalat közötti viszonyt, amelynek mozzanatai a leszerződés, a munka-

végzés és a bérfizetés — mindezekben a viszonyokban mennyire tartja meg külön-külön a maga pénzsajátosságát, és mennyire nem tartja meg. Nagyon vitatkozni azért nem érdemes rajta, mert a pénz, amely forog, egységes pénz. Nem a pénztartalom szempontjából kellene mindezt megnézni, hanem a pénz mögötti viszonyokéból, ott pedig nem az a kérdés, hogy a bérek szigorúan szabályozva vannak-e, vagy nincsenek.

Végül Szabó Kálmán elvtárs felvetett egy olyan kérdést, amelyről kialakult véleményem nincs, és nagyon kíváncsi vagyok, hogy Erdős Péter mit fog rá válaszolni, a legszívesebben megvárnám. Ti. azt hiszem, Szabó Kálmánnak teljesen igaza van, amikor azt mondja, hogy Erdős Péter előadásából az következik, hogy a szocializmusban az egyén, a kollektíva és a társadalom közötti érdekellentmondások nem a tulajdonviszonyokból folynak, hanem fordítva: hogy ezen szükségszerű érdekellentmondások miatt van a szocialista össznépi tulajdonnak egy bizonyos jellege. S ez tényleg megfordítása annak a szokott tételnek, amely úgy hangzott a szocializmust megelőző társadalomra vonatkozólag, hogy az áruviszonyok feltétele a munkamegosztás, oka pedig a termelőeszközök magántulajdona. Az előadásból az folyik, amit Szabó Kálmán felvetett. Azt hiszem, — mondotta Nagy Tamás — hogy azok az érdekellentétek, amelyek az alapvető érdekazonosság talaján a szocializmusban léteznek, nem a szocialista tulajdon vonásaiból magyarázandók. Amikor a marxizmus az árutermelés létezését a szocializmust megelőző társadalmakban — a munkamegosztást feltételezve — a termelőeszközök magántulajdonából magyarázta, sőt amikor a marxizmusnak az az álláspontja, hogy a termelőeszközök tulajdona határozza meg az emberek egymás közötti viszonyát a termelésben, és ez a kettő határozza meg az elosztás viszonyait, akkor ez igaz. A marxizmus itt nem valami logikai elképzelésből indult ki. Nem abból indult ki, hogy logikailag a termelési viszonyok összes elemeit csak a termelőeszközök tulajdonából lehet levezetni. Úgy képelem, hogy a marxizmus a történelmi valóságból indult ki, amely úgy festett, hogy amikor az ősközösség felbomlott, akkor tényleg a termelőeszközökre, sőt a rabszolgáltató társadalomban a rabszolgákra irányuló magántulajdon kialakulása volt az, amiből azután a termelési viszonyok összes elemei következtek. Hogy amikor a hűbéri társadalomban kialakult a kapitalista tulajdon, akkor tényleg abból következtek a termelési viszonyok összes elemei, hogy a jobbágyokat megfosztották a történelmi fejlődés során tulajdonuktól, hogy ez a tulajdon a tőkések kezében koncentrálódott. De amikor a szocialista társadalom kialakul és fejlődik, akkor nem egészen ugyanez a dolog zajlik le. Annyi igaz, hogy a szocialista társadalomban létrejövő alapvető érdekösszhang azért következik be, mert létrehozzák a termelőeszközök szocialista, főleg össznépi tulajdonát. Ennyi az igazság. De az, hogy azután ezen az érdekösszhangon belül vannak bizonyos érdekellentétek is, már nem abból következik, hogy a szocialista tulajdont felruházzák ilyen vagy olyan vonásokkal — például önálló elszámolást is létesítenek —, hanem fordítva van a dolog: a viszonylagos érdekellentétek mozgásformáját nem lehet másként megtalálni, mint úgy, hogy ha a szocialista tulajdonnak is bizonyos ilyen vonásokat adunk. Össznépi tulajdonról beszélek, mert a kolhoznál nem így áll a dolog. Ott valóban úgy áll, hogy a csoporttulajdonból folyik az érdekek bizonyos ütközése. Itt helyes, indokolt a tulajdonból levezetni az érdekütközést. Mert itt történelmileg az a helyzet, hogy a korábbi egyéni paraszti egyéni tulajdonuk feladásában csak a kolhoztulajdonig hajlandók elmenni. Sztálinnak ebben

igaza van. Viszont nem minden országban lesz ez így. Lehetséges, hogy Kínában nagyon hamar át fogják ezt a fokot ugrani. Viszont magából az össznépi tulajdonból csak érdekösszhang folyik, érdekellentét nem. Az érdekellentét abból folyik, hogy nincs teljes termékbőség stb. stb. Emiatt az egyén, a csoport, az osztársadalom érdekei között ellentétek keletkeznek, s ha ezeknek meg akarjuk teremteni a megfelelő mozgásformáját, vagyis olyan mozgásformáját, amely előnyére, s nem kárára van a szocializmusnak, akkor kénytelenek vagyunk bevezetni olyan formákat, mint az önálló elszámolás, az áru- és értékkategóriák felhasználása és így tovább. Lehet, hogy ebben a dologban tévedek, de körülbelül ez a véleményem, — fejezte be hozzászólását Nagy Tamás.

Erdős Péter válaszában abból indult ki, hogy legtöbbször azt mondták: bizonyos hiányt látnak az előadás két része között. Azt mondták, — folytatta — hogy bemutatok bizonyos ellentmondásokat, de nem mutatom be, miképpen következnek belőlük az áruviszonyok. Először is igazat kell adnom Nagy Tamásnak abban, hogy én nem a termelőerőkből magyarázom az áruviszonyokat. A termelőerőkből csak kiindulok. Azt mondom: a termelőerők magyarázzák meg a termelési viszonyok milyenségét. Közvetlenebb okként azonban a termelési viszonyokra, és pedig a termelési viszonyok rendszerére utalok. Azt mondom, hogy az áruviszonyokat, az áru létét — pontosabban az árusajátosságok létét — a termelési viszonyok rendszeréből kell megmagyarázni, mégpedig abból, ami a termelési viszonyok rendszerében változhatatlan, akarattunktól független. Másfelől: amikor az árulétet, az árukategóriákat az állam konkretizálja a gazdaságpolitikájával, tehát bizonyos teret ad annak, amit az értéktörvény érvényesülésének szoktunk nevezni, vagy ellenkezőleg, egy vagy más helyütt nem ad neki teret, akkor módosítja a termelési viszonyokat, változtat a termelési viszonyokon anélkül, hogy megváltoztatná a termelési viszonyok lényegét. Hozzáteszem: változtat az össznépi tulajdon nem lényeges sajátosságain, részsajátosságain is, mert az az össznépi tulajdon, amelyben adott rendelkezési jogköre van a vállalatnak a jelzett ellentmondások talaján, nem ugyanaz az össznépi tulajdon, mint amelyben ugyanazokat a rendelkezési jogokat az állam tartja fenn a maga számára. Változtat tehát a tulajdon jellegén, s ha és amennyiben a nagyobb szabadság irányában változtat, annyiban ez a tulajdon maga is okává válik termékeink árujellege egyik vagy másik oldalának.

Továbbá: léteznek bizonyos ellentmondások; az ellentmondások a termelési viszonyok rendszerében vannak, és mint ilyenek kiküszöbölhetetlenek. Abban van ellentmondás, ahogy az osztályok viszonyulnak egymáshoz, ahogy ti. a szocializmusban — a parasztságtól eltekintve — az osztályviszonyok az egyének, illetve csoportok egymáshoz való viszonyulásává módosulnak. Abban van az ellentmondás, ahogy az egyének a termelőeszközökhöz viszonyulnak, ami maga is metafora, mert hiszen valójában nem is a termelőeszközökhöz viszonyulnak, hanem a termelőeszközökön keresztül ismét csak egymáshoz. Abban van az ellentmondás, ahogy ez vállalati síkon érvényesül, és így a vállalatokban való megszervezettség az adott feltételek mellett maga is ellentmondásossá válik. Van továbbá ellentmondás az össznépi tulajdon és az egyéni tulajdon között. És végül: az össznépi tulajdon is más, nem pontosan ugyanaz, mintha mindezek nem lennének. Mindebből következik az, ami termékeinkben árura vall. Más szempontból megközelítve: valamiféle elosztásnak, és pedig nem jegyrendszer alapján történő elosztásnak, nem por-

ciózásnak, hanem szabad választáson alapuló elosztásnak eleve kell lennie. Ez a dolog technikai oldala. Ehhez legalább is valami pénzhez hasonlóra van szükség. De nemcsak az áruvásárlásra érvényes ez. Igaz arra is, amit ma hozraszcso-tak nevezünk, és ami a kommunizmusban már nem hozraszcso lesz — de valami lesz. Itt is eleve szükség van valamilyen pénzfélére, ha ennyiből nem is látható még be, hogy igazi pénzre. De ez a technikailag is eleve szükséges dolog, a kimutatott ellentmondások talaján feltétlen bizonyossággal árusajátosságokat, igazi pénzsajátosságokat is kap, mert ösztönöz ! Nem egyszerűen számolópénz, hanem annál több. Bizonyos technikai szükség-szerűségből is létező kategóriák a jelzett ellentmondásoknak a talaján nemcsak számolópénzt, hanem szükségképpen a számolópénznél többet, árusajátosságokkal, értéksajátosságokkal is felruházott dolgokat jelentenek.

Erdős Péter a továbbiakban az egymásra is utaló felszólalásokra a következőkben válaszolt :

Nagy Tamás Hoch Róberttel vitatkozván azt mondotta, nem helyes Hochnak az az állítása, hogy én döntően a termelőerőkkel érvelök. Bár Nagy Tamás válaszával egyetértek, Hoch Róbert megállapítása nem teljesen alap-talan. Azt hiszem, Nagy Tamásnak igaza van a lényegben : abban ti., hogy — úgy gondolom — dolgozatom általában egységes állásfoglalást tartalmaz. Hoch Róbert megállapítása mellett viszont az szól, hogy előadásomnak egy helyütt van egy pontatlan fogalmazása, amely úgy fest, mintha Hoch Róbert-nek lenne igaza. Ez a fogalmazás a következőképpen hangzik : „A tárgyalt ellentmondások miatt kell az államnak árusajátosságokat adnia a termékei-nek azáltal, hogy áraikat megszabva, áruként termeli és pénz ellenében áruba bocsátja őket.” Persze a mondatomban az volt, hogy a tárgyalt ellentmondá-sok miatt kell az államnak árusajátosságokat adnia termékeinek, és ez el-kerülte Hoch Róbert figyelmét. Mégis igaza van : a fogalmazás nem szeren-csés, mert minden fenntartás nélkül azt állítom — nem szándékosan —, hogy az állam ad árusajátosságokat a termékeknek. Valójában persze nem az állam adja ezeket ; ezek megvannak. Ehhez azonban hozzá kell tenni, hogy azért bizonyos határokon belül az állam engedélyezi, vagy nem engedélyezi bizonyos árusajátosságok létezését.

Idegen test-e vagy sem a szocializmusban az áruviszony? — volt a következő probléma, amelyet az előadás kapcsán Hoch Róbert, neki válaszolva pedig Nagy Tamás érintett. Nem a terminológia határozza meg a gondolatot, hanem a gondolatnak kell megértetnie a terminológiát. Bizonyos értelemben idegen test. Nagy Tamás érvelésével egyetértve azt mégis ki kell egészítenem azzal, hogy Hoch elvtárs csak hiszi, hogy az állam utasítja a munkásokat, de önállóságot enged a vállalatnak. Itt nem minőségi, hanem alapjában véve mennyiségi különbségről van szó, amely nem csap át valami nagyon fontos minőségbe. Az állam nem utasítja a munkást arra, hogy „légy szíves napi ennyi és ennyi csavart megtermelni”. Utasítja, hogy mit termeljen, bár nem az állam, hanem a munkavezető. De hogy mennyit termeljen, arra nem utasítja. A munkásnak választása van. Hasonlóképpen választása van, mint a vállalatnak. A választást, az egyéni érdeket ösztönözni kell a munka szerinti részesedéssel. Igaz, a vállalat sokkal bonyolultabb dolgokban választhat. Ez azonban nem minőségi, hanem mennyiségi különbség. Mint mennyiségi és nem is lényegtelen különbséget előadásom lehetséges kiegészítéseként — és igen sokféle kiegészítés szükségessége merülhetne még fel — természetesen elfogadom.

Egyet kell érteni azzal is, amit Nagy Tamás az autó áráról mondott. Hoch Róbert úgy véli, hogy csak áttekinthetetlen hatással kapcsolatban vannak áruviszonyok. Ha abból indulunk ki, hogy — durván fogalmazva — az áru az, ami spontaneitás, akkor valóban idegen testnek kell tartani a szocializmusban az áruviszonyokat. De ez a szocializmusbeli áruviszonyok meg nem értését jelentené. Az árunak van spontán hatása is, de korántsem minden spontanitás benne.

Lényegesen nehezebben érthető Hoch Róbert megkülönböztetése az érték kategóriák felhasználásának kétféle csoportjáról. Szerinte, úgy látszik, az egyik csoportban, ott ahol mintegy utasításként szerepel a pénz, például tervszámok formájában, ott a pénz utasítás, és nem pénz. Azután van egy másik csoport, amelyről nem egészen érthetően csak annyit mondott, hogy ott — ahol a csoporttulajdonhoz hasonló dolgok kezdődnek — pénz a pénz. Úgy vélem, hogy ez a dolog teljes megkeverése. Egy régebbi dolgozatomban, amely nem jött nyilvánosságra, beszéltem a tervmutatószámok jelentés-tanáról. Ebben arról volt szó, hogy nem lehet olyan árakban, érték kategóriákban kifejezett utasítást adni, amely egyértelmű lenne, amely csak a népgazdasági érdekeket képviselné. Amint érték kategóriával utasítunk, az utasítás abban a pillanatban a különérdekek eszközeivé is válik. Következésképp az utasításképpen adott érték kategóriák is megtartanak olyan sajátosságokat, amelyek valódi árusajátosságok. Nem látható a határvonal egyfelől a nem csoporttulajdonhoz hasonló jelenségeket kiváltó, másfelől az ilyeneket ki nem váltó irányítási módszerek között. És nem ismerünk olyan érték kategóriákkal való utasítást, amelynek nincs valódi értelemben vett áruhatása is.

Esze Zsuzsa hozzászólására utalva egyetértek Nagy Tamás észrevételeivel. Számomra nem rejtélyes az, amit egyesek annak vélnék, hogy ti. hogyan lehetséges, hogy az áruforgalom megszakad még mielőtt megkezdődött volna. Számomra nem rejtélyes az, amit viszont Esze Zsuzsa a saját hozzászólásában megkerült, hogy ti. a munkabér a kifizetés pillanatában egy bizonyos értelemben munkapénz, és úgy látszik, mintha csak a munkás kezében válnék pénzzé. Nem azt állítottam, hogy a kifizetés pillanatában semmilyen tekintetben sem pénz. Esze Zsuzsa kifejtette, hogy a pénz egységes, és körforgása is egységes folyamat. De ez egy másik kérdés, hiába egységes a pénz, hiába egységes a körforgása: amikor a munkás kapja, nem árukapsolat formájában kapja. Ez az ellentmondás megvan. De ebben semmi rejtély nincs. Ugyan miért kellene megmagyarázni, hogy itt is valamilyen szabályos pénz- és árukapsolat van? Éppen arról van szó, hogy pénzünk és árunk nem minden tekintetben pénz és áru. Vannak nem-áru tulajdonságai, és vannak árutulajdonságai; egyik oldala sem abszolút igaz. Ebben rejtély nincs, ez így van. Csupán egyik bizonyítéka annak, hogy a fogyasztási eszköz sem minden tekintetben áru. Semmi szükségünk arra, hogy valamiképpen logikailag úgy hidaljunk át az ellentmondást, mintha nem léteznék. Létezik, és ezért is nem minden tekintetben áru az árunk. A pénz nem áruviszony folytán kerül a munkáshoz, mert termelési viszonyaink lényege, hogy a termelőeszköz a közösségé, ha pedig a közösségé a termelőeszköz, akkor nem adható el sem a munka, sem a munkaerő. Utóbb mégis igazi pénzként szerepel a pénz. Miért? Mert forgalmi eszközre mindenképpen szükség van, de itt az előadásban vázolt ellentmondások miatt nem marad egyszerűen forgalmi eszköz, hanem pénz-sajátosságokkal rendelkező forgalmi eszközzé válik. Ez teszi nem munka-

pénzzé a forgalmi eszközt, hanem mintegy valódi pénzzé, anélkül, hogy minden tekintetben és teljesen klasszikus pénzzé tenné.

Továbbá — nézetem szerint — Hoch Róbert abszolutizálja, sőt egy kicsit meg is hamisítja Marxnak azt a mondatát, hogy „nem pénz, mert nem forog”. Marx emlékezetem szerint annyit mondott: „nem pénz, nem forog”. Ez a „mert” egy nagyon kicsivel több. Nem hiszem, hogy a mi pénzünk minden fenntartás nélkül pénz, árunk minden fenntartás nélkül áru. Lenin azt mondja az imperializmusbeli, állami megrendelésre termelő hadianyaggyárosról, hogy az ő áruja nem áru, illetve nemcsak áru, hanem egyéb is. Ha úgy tetszik, én is azt mondom: a mi árunk nem áru, pontosabban: nemcsak áru, hanem más is. Hoch Róbert véleménye szerint pénzünk azért pénz, mert forog. Valóban: a klasszikus, minden tekintetben pénznek egyik tulajdonsága, hogy forog. A mi pénzünk is forog. De csak ez az egy tulajdonsága lenne, amely megegyezik a klasszikus áruéval és eltér a klasszikus nem-áruétól? Nem ez az egy tulajdonsága van! Sőt ez nem is a legfontosabb tulajdonsága.

Szabó Kálmán kérdésfeltevésére utalva Erdős Péter a következőkből indult ki: Igaza van-e Szabó elvtársnak a kérdésfeltevésben? Egyetérttek Nagy Tamásnak az erre vonatkozó észrevételével. Úgy gondolom, hogy főképpen a válaszem bevezetőjében arról elmondottak után, hogy hogyan kapcsolódik mégis egymáshoz az előadásom nem egészen jól összekapcsolt két része, eléggé érthető is a válasz. Az is hozzátartozik, hogy az állami gazdaságpolitika módosítja a tulajdont. Úgy vélem továbbá, hogy felfogásom eléggé monista is. Egyetlen végső okból vezetem le az áruvoltage, s ez az egyetlen végső ok a termelési viszonyoknak nemcsak egyetlen mozzanatát, ti. a tulajdont módosítja, hanem a termelési viszonyok három fő sztalíni alkotóelemének mindegyikét. Vannak közgazdászok, akik elfeledkeznek arról, hogy egy adott dolognak nemcsak egy oka lehet. Ugyanaz az egy dolog néha öt-hat különböző ok következménye. Ilyenkor fel kell sorolni az öt-hat különböző okot. Ez még csak nem is eklekticizmus. Ha pedig valaki ezt a szemléletet nem tartja monisztikusnak, akkor nem tudja mi a monizmus. A természet egysége, a világ egysége semmivel sem csökken attól, hogy egyugyanannak a dolognak öt-hat oka van.

Mi az alapja a használati érték és az érték ellentmondásának? — kérdezi továbbá Szabó elvtárs. Kapcsolódva Hoch Róbertnek ahhoz a mondatához, amely szerint nem őriztem meg a kontinuitást a szocializmusbeli áru és pénz és a kapitalizmusbeli áru és pénz között, azt hiszem, hogy ezt a kontinuitást megőriztem. Amennyiben nem őriztem meg teljes mértékben, az abból a módszertani okokból fakad, hogy csak az állami szektor termelési viszonyairól beszéltem. Ha egyebeket is figyelembe vettem volna, akkor a kontinuitás jobban kidomborodott volna. Megőriztem a kontinuitást, amikor arról beszéltem, hogy minden áru és pénz végső oka a termelőláncszövetkezetként működő ösztársadalom, s e társadalom részei, az egyes termelők közötti ellentmondás. Micsoda alapjában véve a kapitalizmusban vagy általában az árutertermelésben például a használati érték és az érték ellentmondásának az oka? Az, hogy elkülönült árutertermelők vannak; vagy pedig mélyebben, elvibben megfogalmazva: az árutertermelés alapvető ellentmondása, a munka társadalmi jellege és magánjellege közötti ellentmondás. Ez mélyebb, végsőbb ok. Nálunk persze a munka társadalmi jellege és magánjellege közt nincs ellentmondás, mert a szocializmusban a munka nem magán munka, bár közvetlenül társadalmi volta még nem egészen érett. Az előadás kitért arra,

hogy miért és mennyiben nem egészen érett. Itt is megvan az ellentmondás a munka közvetlen társadalmi jellege és mégsem egészen közvetlenül társadalmi jellege között, s ez az elvont oka az érték és a használati érték ellentmondásának.

Végül Szabó Kálmán utolsó észrevétele, ill. megállapítása: a kolhoz-munka szocialista munka, közvetlenül társadalmi munka, mert hiszen közösen dolgoznak, közös tulajdonban. Nagyon elterjedt érvelés ez, de hamis. Nem az a lényeg, hogy közösen dolgoznak. Ez csak a csoporttulajdonra utal, és a csoporttulajdonnak önmagában véve semmi köze a kommunizmushoz. Azért szocialista jellegű a kolhoz, mert százszor jobban tudjuk ellenőrizni, mint a milliányi kisparaszti gazdaságot. Azért szocialista jellegű, mert a kolhoz-munka részese az általános társadalmi tervszerűségnek, bár nem mindenben. Azért, mert korántsem csak áruviszonyok révén ellenőrizzük, hanem sok mindenféle egyéb módon is. Ezért és csak ezért szocialista tulajdon: részben a csoporttulajdon ellenére, de részben éppen a csoporttulajdon miatt. Ha ugyanis még csoporttulajdon sem lenne, akkor végképp nem tarthatnánk szocialista jellegűnek.

Befejezésül Erdős Péter vitába szállt Harsányi István két észrevételével. Megállapította, hogy a gazdaságvezetés múltbeli túlcentralizáltságáról beszélni nem „veszélyes” kitétel: tényt rögzít, amely egyebek között számos párt- és kormányhatározatban is mint ilyen szerepel. Másfelől leszögezte, hogy az előadásnak az a mondata, amely Harsányi István emlékeztetőben úgy maradt meg, hogy „gazdaságvezetésünk jó, — most jó” s amelyet sommás és ezért ugyancsak veszélyes értékelésnek minősített, a valóságban így hangzott, hogy „gazdaságpolitikánk máris nagyon sokat tett a túlcentralizáltság felszámolásáért, az anyagi ösztönzés helyes rendszerének kialakításáért”. Ebben a mondatban nyoma sincs mértéktelen dicsőretnek.*

* Rudnai Guidó, egyetemi tanár a vitát követően az előadás bírálatát tartalmazó hozzászólást küldött a szerkesztőségnek.

A bírálat lényege, hogy a szocializmushoz az árak eltérítése az értéktől csak igen kevés esetben érdeke a társadalomnak, s ezek sohasem gazdasági szükségletekből fakadnak, hanem népegészségügyi, erkölcsi és más, magasabbrendű szocialista célkitűzések elérését szolgálták. A fogyasztás terelődésének óriási veszélyeit, ti. a terelés irányának és mértékének ellentétbe kerülését a fejlődés irányával és szükségleteivel, a voluntarizmust, már saját bőrünkön is tapasztaltuk. A szocialista társadalom érdeke ellentétben ezzel: megköveteli az objektív, valódi viszonyok megismerését, az igazság érvényesülését, ez pedig elkerülhetlenné teszi, hogy az árak arányai megegyezzenek az értékek arányával.

Az árakat tehát úgy kell képezni, hogy az egyes áruk termelésére fordított munkabérek halmozott összegét megnöveljük a többletérték átlagos rátájának arányában. Ez utóbbit valahol az egyszerű újratermelést és a maximális felhalmozást lehetővé tevő két határérték közt kell megállapítani. Az eljárás feltételezi a munkabérek tudományos megállapítását. A társadalmilag valóban szükséges munka mennyiségének megállapítását illetően pedig leszögezhető, hogy ahol egyetlen gyár állítja elő a szóban forgó terméket, ott a társadalmilag szükséges munka mennyisége pontosan megegyezik a tényleges munkaráfordítással. Nem sokkal bonyolultabb a kérdés ott, ahol kisszámú termelő üzemről van szó. „Nehézségekkel csak olyan termékeknél találkozhatnánk, amelyeket igen sok termelőüzem készít, tehát éppen azoknál a termékeknél, amelyek még döntő mértékben áruk, áraik a piacon alakulnak ki, tehát a munkaráfordítás alapján történő ár megállapítására egyelőre még nincsen szükségünk.”

Rudnai professzor megállapítja, hogy az értékek és árak arányosságából kiinduló vizsgálatának eredményei a szocialista gazdaság összefüggéseinek olyan egységes képét adják, amely sokkal kevesebb belső ellentmondást tartalmaz, mint az előadó által bemutatott, és nem szorul olyan erőltetett magyarázatokra, mint amilyenek az előadásban nem egy helyen találhatók. Az előadás alapvető hiányossága, hogy a szerző nem a szocialista gazdaság törvényszerűségeiből indult ki, hanem adotttnak vette a nálunk jelenleg alkalmazott irányítási mód-

szereket és szervezési formákat, s a belőlük fakadó ellentmondásokat igyekezett elvileg tisztázni, és a legjobb módszerek és formák felkutatása helyett a mostani alkalmazását igazolni.

Erdős Péter a fentiekben összefoglalt bírálathoz a következő észrevételeket fűzte:

1. a bíráló, aki nem szakközgazdász, nyilván sokkal ellentmondás nélkülibbnek fogja fel a klasszikusok műveiben foglalt általános megállapításokból kikövetkeztetett árrendszert, mint amilyennek ez az árrendszer megvalósítása esetén bizonyulna. Nem gondolja meg, hogy a közgazdászoknak, akik a gyakorlatot is elmélyülten tanulmányozzák, fontos objektív okaik lehetnek egy másféle árrendszer helyeslésére;

2. aligha lehet tudománytalannak tekinteni az olyan kutatómódszert, amely a meglevő állapotokból és a meglevő ellentmondásokból, tehát a valóságból kiindulva igyekszik megállapítani a törvényszerűségeket, ahelyett, hogy egyedül a klasszikusok által a *kapitalizmusra vonatkozóan* megállapított törvényszerűségek alapján próbálná kiötleni a legjobb módszereket és formákat;

3. az előadás nem az árképzés konkrét mikéntjével, hanem az árak legáltalánosabb lényegével foglalkozott — egy olyan rendszerben, amelynek alapvonásai megegyeznek szocialista szektorunk alapvonásaival. Ha a kutatás a rendszer alapvonásait, ellentmondásait egyetemben szocialista jellegűnek és jól működőképesnek találta, bizvást „igazolhatja”.

A NÉPI DEMOKRATIKUS ÁLLAM FUNKCIÓI

PESCHKA VILMOS

A marxista—leninista államelméletnek az utóbbi időkben e egyik legtöbbet vitatott és elemzett kérdése az állam, különösen a szocialista állam funkcióinak problémája.¹ Az állami funkciók tárgyalásának az elméleti vizsgálódás előterébe kerülését több körülmény indokolja. Mindenekelőtt, hogy ezt a problémát eddig az államelméleti kutatás eléggé elhanyagolta. Ez a megállapítás első pillanatra alaptalannak tűnik, hisz az állam kérdéseit érintő elméleti munkákban többnyire fellelhető az állami funkciókra vonatkozó, az utóbbi évekig általánosan elfogadott álláspont ismertetése. De minthogy — amint ezzel már jeleztük — a problémát eképpen megoldottnak tartották, nem is merült fel az újabb elemzés és kutatás szükségessége. Ez a helyzet, amely e fontos államelméleti kérdést lezártnak mutatta, s a további vizsgálódástól távol tartott, illetve azt feleslegesnek tüntette fel, kétségtelenül az államelméletnek abból a dogmatikus metódusából fakadt, amely az SzKP XX. kongresszusa előtt nemcsak az állam- és jogelmélet, a jogtudomány, hanem jóformán az egész marxista—leninista társadalomtudomány fejlődését gátolta. A dogmatikus szemléleti módnak az államelméletben való meggyökeresedése konkrétan az állami funkciók vizsgálatát illetően abban jelentkezett, hogy Sztálinnak az állam és különösen a szocialista állam funkcióiról kifejtett nézeteit dogmákként kezelték, megváltoztathatatlan igazságként fogadták el s e probléma tudományos tárgyalását a sztálini tételek interpretálására redukálták.

Az SzKP-nak a társadalomtudományok eme hibás dogmatizmusát fel-táró és leküzdését a tudományos kutatás egyik fontos feladatául kitűző XX.

¹ Erre mutat az állam funkcióival foglalkozó, újabban megjelent számos tanulmány: V. V. Nyikolajev: A szovjet szocialista állam fő fejlődési szakaszairól. Voproszi filozofii, 1957. 4. sz.; M. I. Piskotyin: A szovjet állam funkciói a jelenlegi időszakban. Szov. Gosz. Prav., 1958. 1. sz.; K. A. Pticsnyicüna: A szovjet állam gazdasági szervező és kulturális nevelő funkciója fejlődésének első szakaszában. Szov. Gosz. Prav., 1958. 6. sz.; L. Vaszilev: A szocialista állam külső funkciójának kérdéséhez. Szov. Gosz. Prav., 1958. 6. sz.; D. I. Csesznokov: A szovjet szocialista állam funkcióiról. Voproszi filozofii, 1958. 7. sz.; W. Weichert: A szocialista állam funkcióinak néhány kérdése. Staat und Recht, 1957. 1. sz.; G. Schüssler: Néhány gondolat a szocialista állam funkcióihoz. Staat und Recht, 1958. 2. sz.; Demeter: Időszzerű elméleti kérdések az állam- és jogtudományban. Korunk, 1957. 2—3. sz.; Kepes és Lupan: Népi államunk fejlődéséről. Korunk, 1957. 12. sz.; Izsák: Állam és szocializmus. Korunk, 1958. 1. sz. stb.

kongresszusa után a szocialista állam funkcióinak kérdését a szocialista államelmélet behatóbb vizsgálódásnak vetette alá. Az államelméleti kérdések, a filozófia és a közgazdaságtan problémáival együtt azonban a legszorosabban és legközvetlenebbül összefüggnek az osztályharc, a hatalom kérdéseivel, ezért a dogmatikus elemzés elleni küzdelem során olyan nézetek is felmerültek, amelyek az állami funkciótan esetleges hibás és téves megállapításain túl, az állam lényegét érintő helyes marxista tételeket is revideálták. A dogmatizmus mellett tehát az ennek kritikájából fakadó bizonyos revizionista álláspontok megjelenése is indokolja a szocialista állam funkcióinak vizsgálatát.

Az eddig elmondottak még fokozottabb mértékben állanak a népi demokratikus állam funkcióinak tárgyalására. Mind a dogmatizmus, mind a revizionizmus még erőteljesebben mutatkozott meg a népi demokratikus állam funkcióinak vizsgálatában. A kérdés elhanyagoltsága, a sztálini megállapításoknak a népi demokratikus államra dogmatikus másolása, majd a dogmatizmus elleni küzdelem, s ennek során a népi demokratikus állam nemzeti sajátosságaira vagy újszerű történelmi helyzetére és körülményeire hivatkozva, a marxista államelmélet alapvető tételeinek revideálása — ezek a jelenségek még fokozottabban és élezettebben jelentkeztek a népi demokratikus állam funkcióit elemző fejtegetésekben. Mindezek a körülmények tehát kellőképpen indokolják a népi demokratikus állam funkcióinak vizsgálatát és feladatul adják mind a dogmatizmus, mind a revizionizmus e problémával kapcsolatos torzításának kijavítását és meghaladását.

I.

Minthogy az állam, különösen a szocialista állam funkcióinak vizsgálatára ilyen történelmi helyzetben és kiélezett vita közepette kerül sor, ezért helyes módszernek látszik és — úgy véljük — sok tévedés és félreértés elkerülését, illetve tisztázását teszi lehetővé, ha a következőkben megkíséreljük röviden vázolni azokat a nézeteket, amelyeket a marxizmus klasszikusainak munkáiban az állam, különösen a szocialista állam funkcióira vonatkozóan találhatunk.

Előre kell bocsátani, hogy az állam funkcióinak jelenleg használt fogalmát Sztálin honosította meg a marxista irodalomban. Előtte ilyen formában és megfogalmazásban maga a fogalom nem igen merül fel. Ez persze egyáltalán nem jelenti azt, hogy az államnak és különösen a szocialista államnak a „funkció” fogalma alá foglalt jelenségekörét illetően nem találunk Sztálin előtt a marxizmus klasszikusainál rendkívül fontos és alapvető megállapításokat. Sőt, a marxista államelmélet folyamatos és szakadatlan fejlődésének egyik pregnáns példája éppen az állami funkciókról szóló marxista tanítás kialakulása. Marx, Engels és Lenin, feltárva a kapitalista állam és a proletárdiktatúra fő feladatait és az állami tevékenységnek e feladatok megoldására

irányuló alapvető irányait, lényegében — ha nem is dolgozták ki az állami funkció fogalmát és ezt a kifejezést csak elvétve használták — megteremtették a marxista államelmélet funkció-tanának elméleti alapjait. Sztálin egyik érdeme e téren éppen abban van, hogy a marxizmus klasszikusainak ezeket az alapvető megállapításait az állami funkció fogalma alatt általánosította, és összefoglalta.

Marx és Engels koruk társadalmi—politikai viszonyaiból kiindulva, mindenekelőtt a burzsoá államot vizsgálták, a tőkés állam lényegét kutatták. E tanulmányaik során feltárták minden állam osztálylényegét, azt, hogy az állam erőszak-szervezet az egyik osztály kezében a másik elnyomására.² Az állam keletkezését, a kizsákmányoló típusú államokat vizsgálva, megállapították, hogy az állam éppen a társadalom belső és külső támadások elleni védelmére jött létre.³ Marx és Engels mélyrehatóan elemzik ezt a folyamatot, és rámutatnak mind a belső, mind a külső védelem osztálylényegére, arra, hogy az állam ugyan szükségszerűen az egész társadalom képviselőjeként lép fel, de e látszat mögött a hatalomra került osztály közvetlen uralmát valósítja meg. Az állam a társadalom belső és külső védelmét azáltal teremti meg, hogy — mint az uralkodó osztály szerve — elnyomja a vele szemben állókat, ezáltal hiúsítva meg, hogy a társadalom belső ellentétei következtében megsemmisüljön, s ugyanakkor megszervezi a fennálló hatalom külső támadások elleni védelmét. Marx és Engels különösen a kizsákmányoló állam belső elnyomó tevékenységét vizsgálják és ezt helyenként mindketten mint az állam *funkcióját* tárgyalják.⁴

Marx és Engels azonban nemcsak a kizsákmányoló, hanem a szocialista állam, a proletárdiktatúra funkciói vonatkozásában is tesznek alapvető fontosságú megállapításokat. A szocialista államnak is mindenekelőtt osztálylényegéből fakadó ama fő feladatára és tevékenységére hívják fel a figyelmet, amely a megdöntött kizsákmányoló elnyomására irányul. Marx és Engels már a Kommunista Kiáltványban, de különösen a párizsi kommünnel kapcsolatos fejtegetéseikben⁵ hangoztatják a szocialista állam diktatórikus jellegét, azt, hogy az nem más, mint a proletariátus, a többség osztálydiktatúrája a megdöntött kizsákmányoló kisebbség felett: „amíg a proletariátusnak még *szüksége* van az államra, nem a szabadság érdekében használja fel, hanem arra, hogy ellenfeleit elnyomja. . .”⁶ Ezzel mindjárt a szocialista állam belső elnyomó tevékenységének a kizsákmányoló államok hasonló tevékenységétől eltérő jellegét is aláhúzták, azt, hogy a szocialista államban az elnyomó funkció a kisebbségnek a többség által történő elnyomását jelenti.

² Ld. Marx—Engels: Válogatott művek. I. köt. Sz. Bp. 1949. 31., 465—466., 499. stb. o.

³ Ld. Marx—Engels: Válogatott művek. II. köt. Sz. Bp. 1949. 392. o.

⁴ Ld. Engels: Anti-Dühring, Goszpol, 1950. 264. o. (oroszul), Marx—Engels: Válogatott művek. I. köt. 25. o. stb.

⁵ Ld. Marx—Engels: Válogatott művek. I. köt. 29., 30., 201., II. köt. 36. stb. o.

⁶ Marx—Engels: Válogatott művek. II. 36. o.

Marx és Engels a szocialista állam funkcióinak vonatkozásában még egy rendkívül fontos felfedezést tettek: feltárták, hogy a szocialista állam nemcsak az elnyomás funkcióját teljesíti, hanem olyan új tevékenységet is fejt ki, amelyet a kizsákmányoló államok nem ismernek. „A proletariátus arra használja majd fel politikai uralmát, hogy a burzsoáziát fokról-fokra megfossza összes tőkéitől, hogy minden termelőeszközt az állam kezében, azaz az uralkodó osztállyá szervezett proletariátus kezében összpontosítson és a *termelő erők tömegét a lehető leggyorsabban szaporítsa.*”⁷ — találjuk a Kommunista Kiáltványban. Még konkrétabban elemzi a proletár államnak a kommunizmus első szakaszában kifejtendő gazdasági tevékenységét Marx „A góthai program kritikájá”-ban; e munkájában felhívja a figyelmet arra, hogy a kommunizmus első fokán, azaz a kapitalizmusból a kommunizmusba való átmenet időszakában a megdöntött kizsákmányoló elnyomása mellett azért is szükség van a proletárdiktatúrára, hogy a termelést és az elosztást megszervezze, illetve annak mértékét ellenőrizze.⁸ Marx és Engels a proletár állam tevékenységének másik fő irányát tehát a kapitalizmusból a kommunizmusba való átmenet idején a proletariátus előtt álló gazdasági feladatok megoldásában látták.

Minthogy Marx és Engels koruk kapitalista államainak társadalmi viszonyai alapján azt gondolták, hogy a szocialista forradalom a világ országainak többségében egyszerre valósul meg, ezért a szocialista állam külső, tehát olyan tevékenységét sem feltételezték — s így ezt nem is elemezheték —, amely a szocialista állam védelmére, más államokkal való kapcsolataira irányul. A szocialista állam külső funkciójára tehát Marxnál és Engelsnél nem találunk utalásokat.

Lenin, felhasználva Marx és Engels megállapításait, több vonatkozásban konkretizálta, illetőleg továbbfejlesztette az állami funkciók marxista elméletét. Lenin mindenekelőtt az állam fejlődési szakaszainak vizsgálatára hívta fel a figyelmet,⁹ s ezt különösen a szocialista állam tekintetében konkretizálta. Marxnak a kommunizmus alsó és felső fokáról adott alapvető megállapításaira támaszkodva, elsősorban a szocialista államnak azzal a tevékenységével foglalkozott, amelyet a szocialista állam a kapitalizmusból a kommunizmusba való átmenet, azaz a szocializmus időszakában fejt ki. Lenin a Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a szocialista építés első éveinek eredményeit és tapasztalatait vizsgálva és általánosítva, határozott erélyességgel húzta alá a proletár állam elnyomó tevékenységének fontosságát; „a kapitalizmusból a kommunizmusba való átmenet idején az elnyomás még szükséges, de itt már a kizsákmányolókból álló kisebbséget nyomja el a

⁷ Marx—Engels: Válogatott művek. I. köt. 29. o. (Kiemelés tőlem.)

⁸ Marx—Engels i. m. II. 17. o.

⁹ Ld. Lenin: Művei, 29. köt. 1953. 484. o.

kizsákmányoltakból álló többség”.¹⁰ De Lenin mindig hangoztatta, hogy „a proletárdiktatúra nemcsak erőszak a kizsákmányolókkal szemben, sőt nem is legfőképpen erőszak”.¹¹ Marxnak a góthai programmal kapcsolatos említett fejtegetéseire és a szovjethatalom első éveinek tapasztalataira támaszkodva, rámutatott a szocialista állam ama tevékenységére, amelyet a munkaszervezet, a gazdasági viszonyok átalakításában, a munka és a fogyasztás mértéke feletti ellenőrzésben fejt ki. Lenin a proletár állam tevékenységének egyik alapvető irányát éppen ama új szervezeti viszonyok rendkívül bonyolult és finom hálózatának kiépítésében látta, amelyek a termékek tervszerű termelését és elosztását szabályozzák.¹² Lenin a szocialista államnak a szocialista gazdaság szervezésére irányuló tevékenységét azonban a proletár állam kulturális-nevelő munkájával kapcsolta össze. Ezzel továbbfejlesztette a szocialista állam funkcióinak marxi elméletét; Lenin a munkafegyelemmel, a mezőgazdaság szocialista átszervezésével és a káderek nevelésével kapcsolatban többször hangsúlyozza a proletár állam kulturális tevékenységének fontosságát;¹³ „most a helyzet annyira megváltozott, hogy a súlypontot a békés, szervező, kulturális munkára kell áthelyeznünk”¹⁴ — írja a forradalom győzelme és az intervenció leküzdése után. Lenin az imperializmusnak mint a kapitalizmus legfelső fokának elemzése során feltárta, hogy a szocialista forradalom egy önmagában álló országban is győzhet. Ezt a megállapítását a Nagy Októberi Szocialista Forradalom fényesen igazolta. Minthogy a szocialista állam egy országban jött létre a kapitalista államok tengerében, ezért Lenin a szocialista állam tevékenységének másik fő irányára is rámutatott, a szocialista állam külső tevékenységére. Lenin a nemzetközi burzsoázia erejére, a szocialista állam elleni engesztelhetetlen gyűlöletére hivatkozva, figyelmeztetett a nemzetközi támadás veszélyére és hangoztatta, hogy a szocialista állam egyik fő tevékenységi iránya védelmi képességének fokozása és az országnak a nemzetközi burzsoázia támadásaitól való megvédése.¹⁵

Marxnak, Engelsnek és Leninnek az állami tevékenység fő tendenciáira vonatkozó említett megállapításait foglalta össze, általánosította és a szovjet szocialista állam fejlődésére konkretizálta Sztálin az állam funkcióiról szóló fejtegetéseiben. Sztálin a kizsákmányoló államokat illetően két fő funkcióról, belső elnyomó és külső támadó funkcióról beszélt: „Két alapvető funkció jellemzi az állam tevékenységét; a belső (fő) funkció — kordában tartani a kizsákmányolt többséget és a külső (nem fő) funkció — kiterjeszteni az államnak, az állam uralkodó osztályának területét más államok területének rovására,

¹⁰ Lenin: Művei, 25. köt. Bp. 1952. 497. o.

¹¹ Lenin: Művei, 29. köt. Bp. 1953. 426. o.

¹² Lenin: Művei, 27. köt. Bp. 1952. 235. o.

¹³ Lenin: Művei, 30. köt. Bp. 1953. 487.; 33. köt. Bp. 1953. 474—475. o. stb.

¹⁴ Lenin: Művei, 33. köt. 474. o.

¹⁵ Ld. Lenin: Művei, 27. köt. Bp. 1952. 231—232. o.; 31. köt. Bp. 1951. 8., 59. 32. köt. Bp. 1953. 487. o.

vagy megvédeni saját államának területét más államok támadásaival szemben.¹⁶

A szocialista állam funkciói vonatkozásában Sztálin konkretizálja Marx és Lenin tételeit és a szocialista állam funkcióit fejlődési szakaszaitól függően állapítja meg. A szovjet szocialista államnak, első fő fejlődési szakaszában, amely a szocialista forradalom győzelmétől a kizsákmányoló osztályok felszámolásáig tart, funkciói — Sztálin szerint — a következők: a megdöntött osztályok elnyomása az országon belül; az ország védelme a kívülről jövő támadással szemben; a gazdasági szervező és kulturális nevelő munka, amely azonban ebben az időszakban még nem ért el komoly fejlődést. A második fejlődési szakaszban, amelynek tartalmát Sztálin a kizsákmányoló osztályok felszámolásától a szocialista gazdaság teljes győzelméig jelölte meg, a szovjet szocialista állam fő funkciói: megszűnt a belső elnyomó funkció, helyébe a szocialista tulajdon védelmének funkciója lépett; megmaradt a külső védelem funkciója és teljesen kibontakozott a gazdasági szervező és kulturális nevelő funkció.¹⁷ Sztálin érdeme e téren tehát az állami funkciók marxista elméletének a marxizmus klasszikusainak tanításai alapján való kidolgozása és a szovjet szocialista állam fejlődésére való konkretizálása.

II.

A marxizmus klasszikusainak az állam, különösen a szocialista állam funkcióira vonatkozó tanításai alapján megkísérélhetjük az állami funkció fogalmának meghatározását. Ez annál is inkább szükségesnek és fontosnak tűnik, mert egyrészt az állam funkcióit tárgyaló tanulmányok legtöbbször részletesen és behatóan tanulmányozzák az állam egyes funkcióit, de hogy mit értenek állami funkción, annak kifejtését vagy mellőzik, vagy minden közelebbi elemzés és fejtegetés nélkül egészen röviden, mint általánosan ismertet és tudottat néhány sorban összegezik. Másrészt az állam funkcióinak, különösen a szocialista állam funkcióinak konkrét, részletes elemzése során többnyire éppen azért jutnak helytelen, téves következtetésekre és megállapításokra, mert nem tisztázták, hogy mit is értünk az állami funkció fogalmán s így ezt a fogalmat a vizsgálódás során önkényesen kezelik.

Az állami funkció fogalmának kifejtése során mindenképp azt kell leszögezni, hogy az állami funkció fogalma tudományos absztrakció, mégpedig — a marxi kifejezéssel élve — értelmes absztrakció, azaz olyan, amely a jelenségekből kiemeli, rögzíti a közöset, az általánost.¹⁸ Amikor tehát valamely állam funkciójáról beszélünk, akkor nem az államnak vagy valamely szervének konkrét tevékenységéről, működéséről van szó, hanem az állam

¹⁶ Sztálin: Voproszi leninizma, OGI, 1947. 604. o. (oroszul)

¹⁷ Ld. Sztálin: A leninizmus kérdései. Bp. 1953. 717—718. o.

¹⁸ Marx: Bevezetés a politikai gazdaságtan bírálatához. Bp. 1951. 9. o.

és szervei tevékenységéből és működéséből kiemelt és rögzített közösről, általánosról. Ez a megállapítás további magyarázatot és kifejtést igényel.

Marx „A tőké”-ben mondja, hogy „Minden tudomány felesleges volna, ha a dolgok megjelenési formája és lényege közvetlenül egybeesnék”.¹⁹ A tudományos megismerés alaptendenciája éppen a jelenség és lényeg elválasztása. A tudományos vizsgálatnak absztrakciókra kell törekednie, mert — mint Lenin írja — „A tudományos (helyes, komoly, nem értelmetlen) absztrakció a természetet mélyebben, igazabb értelemben, teljesebben tükrözi vissza.”²⁰ A tudományos visszatükrözés ilyen értelmes absztrakciókhoz úgy jut el, hogy a jelenség és lényeg közvetlen kapcsolatát megszünteti, felbontja, szétválasztja és a lényegre megragadva, adekvátan kifejezi a jelenség és lényeg törvényszerű összefüggését.²¹ Ezt az ismeretelméleti és módszertani folyamatot kell az állam, az állami tevékenység vonatkozásában végigvinni és konkretizálni, hogy az állami funkció absztrakciójához eljussunk.

Ha az állam szerveinek tevékenységét mint jelenséget vizsgáljuk, akkor azt tapasztaljuk, hogy az állami tevékenység rendkívül sokszínű, elemekben gazdag jelenség. Az állam szervein keresztül a legszerteágazóbb, a legkülönbözőbb, sokoldalú, gazdag tevékenységet fejt ki. Hogy az állam eme sokféle, különböző tevékenységét megértsük, az állami tevékenység gazdag jelenségvilágában eligazodjunk, ahhoz az szükséges, hogy ebből az egyedi, különös, sajátos vonásokban bővelkedő jelenségvilágból, az állami szervek tevékenységéből kiemeljük azokat a közös vonásokat, azt az általánost, amely az állami tevékenység lényegét jelenti, mert „a látszó annyi, mint a lényeg egyik meghatározásában, egyik oldalát tekintve, egyik mozzanatában. A *lényeg* éppen annak látszik. A látszat magának a lényegnek tünete (Scheinen) önmagában”. „A jelenség a lényeg megnyilatkozása.”²² — írja Lenin. Az állami tevékenységnek ez a lényege, e tevékenység fő irányai és tendenciái, az állam funkciói. De itt további fontos és rendkívül érdekes kérdések merülnek fel: melyek az állami tevékenység fő irányai? Hogyan tudjuk feltárni és megismerni ezeket az irányokat? Mitől függ, hogy ezt és nem amazt tartjuk az állam funkciójának? Az önkény és szubjektívizmus világával állunk szemben, vagy pedig objektív tényezőkkel és törvényszerűségekkel?

E problémákra való megválaszolás során az utolsó kérdéssel kell kezdenünk és egy módszertani elméleti megállapítást kell tennünk. Amikor az állam szerteágazó tevékenységének jelenségvilágát vizsgáljuk, akkor azt objektív jelenséggént tekintjük, s amikor ebből a fő irányokat, a benne fellelhető közös és általános vonásokat akarjuk kiemelni, akkor — hangsúlyozni kell — ismét arról van szó, hogy objektíve meglevő irányokat és vonásokat

¹⁹ Marx : A tőke. III. köt. Bp. 1951. 885. o.

²⁰ Lenin : Filozófiai füzetek. Bp. 1954. 146—147. o.

²¹ Ld. Lukács : A különőség mint esztétikai kategória. Akadémiai Kiadó, 1957. 181—182. o.

²² Lenin : Filozófiai füzetek. 109., 149. o.

tárunk fel, ismerünk meg s ezen fő irányokat nem önkényesen, szubjektív módon állapítjuk meg. A marxista tudományos megismerés tehát, amikor az állam funkcióit kutatja, akkor az állami tevékenységben meglevő, érvényesülő, objektíve ható fő irányokat keresi és ragadja meg. De mi az az objektív kritérium, alap, amely az állami tevékenység sokszínű jelenségvilágának fő irányait meghatározza?

E probléma megoldásánál tovább kell jutnunk az állami tevékenység lényegének megismerésében, nem állhatunk meg a funkcióknál, a tevékenység fő irányainál, hanem még mélyebbre kell hatolnunk e jelenségbe. A megismerés folyamata a jelenségtől a lényeghez, az elsőrendűlényegtől a másodrendű lényeghez s így tovább *vég nélkül* halad.²³ — írja Lenin. Az állam lényegét a marxizmus klasszikusai társadalmiságában, osztálytartalmában, abban látták, hogy az állam gépezet az egyik osztály kezében a másik elnyomására. Amikor az állam funkcióit, az állami tevékenység fő irányait kutatjuk, akkor mindig az állam osztálylényegéből kell kiindulnunk, hogy az állami funkciókat illetően az összefüggések világossá váljanak. Az állami tevékenység fő irányai az adott állam osztálytartalmából, az államot kezében tartó uralkodó osztály előtt álló fő feladatok jellegéből adódnak.

Hogy az összefüggések világossá váljanak, nézzük meg ezt a folyamatot közelebbről. A tudományos megismerés processzusának leegyszerűsített menetében az összefüggés a következő: a közvetlen szemlélet az állami tevékenység sokszínű, gazdag jelenségvilágával áll szemben; e jelenségkomplexusból kiemeljük a benne objektíve meglevő fő irányokat, mely fő irányokat nem a szubjektív megismerés önkénye, hanem az állam osztálylényege, s az ebből fakadó fő feladatok határoznak meg. Állami tevékenység mint jelenség — e tevékenység fő irányai, funkciók — e funkciókat meghatározó osztálylényeg — az állami funkciókat illetően ez a tapasztalati megismerés útja.

Az összefüggéseket és a folyamatot azonban könnyebben megértjük, ha nem a megismerés, hanem a folyamat tényleges menetének szemszögéből vizsgáljuk. Ez esetben az állam osztálylényegéből indulunk ki. Az uralkodó osztály előtt hatalmának gyakorlása során a társadalmi—politikai viszonyokból fakadóan, végső fokon a gazdasági viszonyoktól meghatározottan fő feladatok állnak, amelyeket az államgépezet segítségével, az állami szervek felhasználásával old meg. Az állam, az állami szervek tevékenysége tehát e fő feladatoknak megfelelően alakul. Az állami tevékenység fő irányait az uralkodó osztály előtt álló fő feladatok szabják és határozzák meg. Az állam, az állami szervek pedig a legszerteágazóbb, legkülönfélébb, egyedi, sajátos vonásokban gazdag tevékenységben valósítják meg az uralkodó osztály előtt álló fő feladatokat, azaz az állami tevékenység fő irányai az állami szervek

²³ Lenin i. m. 241. o.

számtalan, sokféle, egyediségében, különösségében gazdag tevékenységében elrejtve jelennek meg.

Az eddigi fejtegetésekben megkíséreltük az állami tevékenység mint jelenség, e tevékenység fő irányai és az állam osztálytartalma mint lényeg közötti összefüggéseket dialektikus összefüggéseiben vázolni, hogy az állami funkció fogalmának megértéséhez közelebb jussunk. Az állami funkció fogalma alá foglalt tartalom, az állami tevékenység fő irányai az eddigi megvilágítás során kétirányú kapcsolatukban, összefüggésükben kerültek elénk; egyrészt az állam szerteágazó tevékenységének jelenségvilágával, másrészt az állam lényegét jelentő osztálytartalmával összefüggésben. Ennek az állami funkciók elméletének kidolgozása szempontjából különös jelentősége van.

Az állam funkcióit vizsgáló tudományos munkákban található tévedések ugyanis lényegében arra vezethetők vissza, hogy az állami funkciókat e kétirányú összefüggésből olyképpen szakítják ki, hogy vagy az egyik vagy a másik relációt figyelmen kívül hagyják. Az állami funkciók tárgyalásánál a burzsoá irodalomban szélesen elterjedt módszertani hiba, hogy az állami funkciók feltárása során elvesznek az állami tevékenység sokszínű, gazdag jelenségvilágában, ezek leírására, felsorolására, mechanikus elrendezésére szorítkoznak, nem találják meg a mélyebb lényeghez vezető kapcsolatot s így végső fokon szubjektívizmusba, empirizmusba esnek. Ez a módszertani, ismeretelméleti alapja azoknak az állami funkciókat vizsgáló fejtegetéseknek, amelyek az állami tevékenységet önkényesen csoportosítva, e tevékenységi csoportokat jelölve meg funkciókként, az állami funkciók egész sorát ismerik. Ez esetben nem másról, mint az állami tevékenység jelenségének egyediségében, esetlegességében való megrekedésről, a lényeg szem elől tévesztéséről van szó.

Az állami funkció-elméletben fellelhető másik tévedés — amellyel főleg a szocialista irodalomban találkozunk — az állami funkciókat az állam előtt álló feladattal vagy fő feladattal azonosítja. Ezek a megállapítások az állami funkciónak az állami tevékenység jelenségvilágával való kapcsolatát hanyagolják el, illetve e tevékenység fő irányának közvetlen meghatározóját magával a tevékenység fő irányával azonosítják.²⁴ Nyilvánvaló, hogy ez az azonosítás megengedhetetlen. Az állami fő feladat és az állami funkció — mint arról szó volt — a meghatározó és meghatározott viszonyában állanak. A megvalósítandó célkitűzés, feladat és a megvalósítására irányuló tevékenység, illetve e tevékenység fő irányai nem azonosak. Az ilyen azonosításból komoly elméleti és gyakorlati hibák erednek. Valamely állam tevékenységének figyelmen kívül hagyásával, a fő feladatokat az állam funkcióiként fogva fel, a megvalósítandót az állam ténylegesen meglevő tevékenységének tüntethetik

²⁴ Meg kell jegyezni, hogy az állami feladatnak az állami funkcióval való azonosítására hazánkban az is alapot szolgáltatott, hogy Sztálinnak „A leninizmus kérdései” c. művében e problémát érintő helyes fejtegetéseit tévesen úgy fordították, hogy aszerint az állam funkciói és a fő feladat azonosak. (Ld. Sztálin i. m. 716. o. és oroszul 604. o.)

fel. Azzal pedig, hogy az állam előtt álló fő feladatok és az állami tevékenységnek esetleg más irányba tendálása között fellépő inkongruenciát nem tárják fel, megnehezíthetik az állami tevékenység olyan alakítását, az állam olyan funkcióinak kifejlesztését, amely az uralkodó osztály valóságos fő feladatainak megoldására irányul.

Hangsúlyoznunk és ismételtnünk kell, valamely állam funkcióit csak úgy tárhatjuk fel, ha az állami funkciók fogalmában rejlő említett összefüggéseket mindig szem előtt tartjuk. Az állami funkció fogalmát pedig úgy kell meghatározni, hogy az állami tevékenység vizsgálata során elének táruló jelenség és lényeg dialektikája, az említett lényeges összefüggések a fogalomban kifejezést nyerjenek. Ezek után az állami funkció fogalmát a következőképpen határozhatjuk meg: az állam funkcióin az állami tevékenységnek az állam előtt álló fő feladatok által meghatározott alapvető irányait értjük, amelyekben az állam lényege, osztálytartalma nyilvánul meg és konkretizálódik.²⁵

III.

Az állami funkció fogalmának tisztázása után rátérhetünk a népi demokratikus állam funkcióinak konkrét tárgyalására. Meg kell jegyezni, hogy a következő fejtegetések elsősorban a magyar népi demokratikus állam funkcióit tartják szem előtt. A népi demokratikus államokra általában jellemző, hogy szocialista államok, amelyeknek lényege a proletariátus diktatúrája. Ezek az államok azonban társadalmi és történelmi feltételeiknél fogva különböző fejlődési fokon állanak — gondoljunk csak Bulgáriára, ahol a szocializmus építésének első szakasza lényegében már befejeződött — és eltérő sajátos vonásokkal rendelkeznek. A következőkben a szocialista állam fejlődésének első szakaszában levő népi demokratikus állam funkcióit vizsgáljuk. Ebből a fejtegetéseket illetően az analógiára és különbségtevésre több alkalom is adódik. Így lehetővé válik a népi demokratikus állam funkcióinak a szovjet szocialista állam fejlődésének mind az első, mind a második szakaszában meglevő funkcióival való egybevetése.

A népi demokratikus állam funkcióinak tárgyalásánál először az állam belső tevékenységét kell megvizsgálni. A népi demokratikus állam az országon belül szervein keresztül a legkülönbözőbb jellegű és formájú tevékenységet fejti ki. Az állam belső tevékenységének jelentős része kényszerítő, erőszakos

²⁵ Meg kell jegyezni, hogy az állami funkció megjelölést csak ebben az értelemben gondoljuk tudományosan használhatónak, és minden olyan törekvést, amely az állami funkció fogalmi körét ezen túlterjeszti, helytelennek és zavarónak tartunk. Ezért nem érthetünk egyet Halász Pálnak azzal a koncepciójával, amely az állam eképpen felfogott funkciója, „a társadalmi—politikai funkció” mellett még más értelemben vett funkciókat is megkülönböztet (organizatórius, közvetlen igazgatási funkciók). (Ld. Halász: Az államelmélet alapkérdései. Kandidátusi disszertáció 49—50. o.) Az állam társadalmi, politikai jelenség s így nyilvánvaló, hogy a tudományos vizsgálódásnak az állam társadalmi—politikai lényegét kell feltárnia az állami funkciók vizsgálatakor is.

jellegű. Minden állam, így a népi demokrácia működésében is a kényszerítő jellegű tevékenység számtalan formájával és fajtájával találkozunk. Ez a megállapítás azonban a maga közvetlenségében és elvontságában nem sokat mond. Ha nem akarunk megrekedni ezen erőszakos tevékenységi formák egyedi sokféleségében és tovább akarunk jutni e tevékenység közvetlen elvontságán, „az állami kényszerítés” absztrakt általánosságán, akkor a népi demokratikus államnak ezt a kényszerítő jellegű tevékenységét konkrétságában, konkrét általánosságában kell megragadni, azaz e tevékenység konkrét osztálytartalmát, a népi demokratikus állam lényegével való összefüggését kell feltárni.

Ismeretes, hogy a második világháború után a népi demokratikus országokban, többszakaszos fejlődés menetében, lényegében szocialista forradalom ment végbe, melynek eredményeképpen a proletariátus megdöntve a kizsákmányoló osztályok uralmát, kezébe vette a hatalmat és a népi demokratikus állam formájában létrehozta a proletariátus diktatúráját. A burzsoá rend megdöntése, tehát a szocialista forradalom győzelme után, a történelmi tapasztalatok azt mutatják, hogy a kizsákmányolók és kizsákmányoltak, a burzsoázia és a proletariátus közötti osztályharc nem szűnik meg, hanem új formákban folytatódik. „A proletariátus mint *külön* osztály egyedül *folytatja* tovább osztályharcát.”²⁶ — írja Lenin. Ezen osztályharc egyik fő formájaként pedig a kizsákmányolók ellenállásának elnyomását jelöli meg.²⁷ Ez a folyamat játszódik le a népi demokratikus országokban is. A népi demokráciákban is a szocialista forradalom győzelme után a proletariátus a megdöntött kizsákmányoló osztályok ellenállásával találta magát szemben.

E vonatkozásban azonban a népi demokratikus államot illetően sajátos viszonyokra kell a figyelmet irányítani. Mint említettük, a népi demokratikus államokban a szocialista forradalom nem robbanásszerűen, hanem fokozatos minőségi változás formájában, viszonylag békésen, nem nyílt forradalmi fegyveres összeütközés során ment végbe. A fokozatosság, a forradalmi átalakulás viszonylag hosszabb időtartama és viszonylag békés módja következtében a megdöntött kizsákmányoló osztályok helyzete jelentősen eltér a megdöntött orosz burzsoázia viszonyaitól. A népi demokratikus forradalom említett sajátosságai nagyobb lehetőséget nyújtottak ez országok megdöntött burzsoáziája számára, hogy társadalmi, politikai, ideológiai erejüket átcsoportosítsák, a további harcokra megőrizték, konzerválják. A másik fontos sajátosság pedig a második világháború után kialakult nemzetközi viszonyok alakulásában, a Szovjetunió létezésében rejlett, amely megakadályozta, hogy a nemzetközi reakció fegyveres intervencióval támogassa a megdöntött kizsákmányoló osztályok ellenállását. A népi demokratikus állam fejlődésére jellemző e két körülmény jelentősen befolyásolta és befolyásolja a megdöntött

²⁶ Lenin : Művei, 30. köt. 81—82. o.

²⁷ Lenin : Művei, 30. köt. 82. o.

osztályok ellenállását. Az első, a volt kizsákmányoló rend erőinek konzerválására nyílt nagyobb lehetőség elősegítette és növelte, a nemzetközi helyzet említett alakulása viszont kedvezőtlenül érintette ezt az ellenállást. Ugyancsak e sajátosságokból fakadt, hogy az ellenállás többnyire nem nyílt fegyveres, hanem burkolt, de épp olyan veszélyes, „békésebb” formákban jelentkezett. (Államellenes összeesküvés, szabotázs, politikai akciók stb., vagyis nem fegyveres felkelések, polgárháború stb. formájában.) S bár a megdöntött osztályok ellenállásának módjai és formái a népi demokratikus viszonyokat illetően megváltozhattak, a Lenin által megállapított lényeg, hogy a szocialista forradalom győzelme után a megdöntött burzsoázia még erős marad és állandóan megkísérli a restaurációt, nem változott. Ilyenképpen a megdöntött kizsákmányoló osztályok ellenállásának, restaurációs kísérleteinek elnyomása a népi demokratikus államnak is egyik fő feladataként jelentkezik. A népi demokratikus állam viszonylatában is érvényes Leninnek az a megállapítása, hogy „a proletariátus diktatúrája az új osztály legádázabb és legkíméletlenebb háborúja a *hatalmasabb* ellenség ellen, a burzsoázia ellen, amelynek ellenállását *megfízszerelte* az, hogy megdöntötték”.²⁸ A népi demokratikus állam, az állami szervek tevékenysége tehát jelentős részében e fő feladat, a megdöntött kizsákmányoló osztályok ellenállásának elnyomására irányul, és kell hogy irányuljon. A népi demokratikus állam tevékenységének az a fő iránya, amely a megdöntött osztályok ellenállásának elnyomására irányul, s mely alapvető irány az állam kényszerítő, erőszakos jellegű tevékenységének különböző formáiban nyilvánul meg, a népi demokratikus állam egyik alapvető belső funkciója. A népi demokratikus állam működésében a kényszerítő jellegű tevékenység számtalan formájával találkozunk; e kényszerítő jellegű tevékenységi formák a maguk egyediségében nem mind és mindig irányulnak a megdöntött kizsákmányoló osztályok elnyomására, de e kényszerítő tevékenység lényegét az állam osztálytartalmával való összefüggésében, a megdöntött osztály ellenállásának elnyomása jelenti.

A népi demokratikus állam belső elnyomó funkciójával kapcsolatosan egész sor fontos és érdekes államelméleti kérdés merül fel; jelenleg természetesen nincs terünk arra, hogy a kérdés problematikáját egész terjedelmében még csak vázoljuk is, csak arra szorítkozhatunk, hogy e problematika a szocialista államelméleti irodalomban újabban vitatott néhány pontját exponáljuk. Ez azért is szükséges és fontos, mert a népi demokratikus állam funkcióit illetően revizionista tendenciák éppen a belső elnyomó funkció jellegének és szerepének értékelésével kapcsolatosan jelentkeznek.

Mindenekelőtt a népi demokratikus állam belső elnyomó funkciójának az állami funkciók sorában elfoglalt helyét és jelentőségét kell közelebbről megvizsgálni. Az állam, a népi demokratikus állam funkciói nem függetlenek

²⁸ Lenin : Művei, 31. köt. 8. o.

egymástól s így nem is lehet ezeket izolált önállóságukban tárgyalni. A népi demokratikus állam funkciói között szoros, kölcsönös kapcsolat áll fenn, e funkciók együttesen jelentik az állam lényegének az állami működésben való megnyilvánulását és konkretizálását. De e funkciók nem mindig és mindenütt egyforma jelentőségűek és fontosságúak. Az eddigi fejtegetésekből kitűnt, hogy a szocialista állam fejlődésének első szakaszában levő népi demokratikus állam funkcióinak sorában a belső elnyomó funkciónak különös helyet és jelentőséget tulajdonítottunk. Ezt az álláspontot azonban a szocialista irodalomban több oldalról is vitatják.²⁹ A szembenálló vélemények szerint a szocialista állam funkcióit elemző munkák egyik alapvető hibája éppen a belső elnyomó funkció túlhangsúlyozása és a többi funkciónak ez alá rendelése volt. E tévedés okát pedig Sztálinnak az osztályharc élesedéséről szóló tanításában s ennek következtében az osztályharc fogalmának az erőszakos oldalra szűkítésében látják.³⁰

A fejlődés első szakaszában levő szocialista állam belső elnyomó funkciója a funkciók rendszerében elfoglalt valóságos jelentőségének és helyének megállapítására és eddigi előtérbe kerülésének megszüntetésére különféle elméleti kísérletek történtek. A német irodalomban pl. Wolfgang Weichelt abból kiindulva, hogy az állam funkcióit a fő társadalmi célkitűzések határozzák meg, minthogy a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet szocialista államának fő társadalmi célkitűzése a szocializmus felépítése, ezért ezen állam alapvető és legfontosabb funkciójának a gazdasági szervező és kulturális nevelő funkciót tartja. A belső elnyomó funkció másodlagos, a gazdasági szervező és kulturális nevelő funkciónak van alárendelve, nem állandó és elengedhetetlen.³¹ S bár Weicheltnek igaza van abban, hogy a fejlődés első szakaszában levő szocialista államnak, így a népi demokratikus államnak is fő célkitűzése a szocialista társadalom felépítése, minthogy megmarad ezen elvont általánosságnál, s nem elemzi konkrétan e feladat megvalósulásának menetét, illetve e megvalósulás egyes jelenségeinek a valóságban meglevőnél nagyobb vagy kisebb jelentőséget tulajdonít, végül is helytelen következtetésre jut. A népi demokratikus állam a szocializmus felépítését tűzi ki feladatul, egész tevékenységét e fő feladat megvalósítására irányítja, így az állami funkciókat illetően a helyzet az, hogy az állam valamennyi funkciója ennek az általános fő feladatnak a megoldására irányul és nemcsak mint azt Weichelt szűken értelmezi, a gazdasági szervező és kulturális nevelő funkció. Itt tehát a probléma az, hogy erre az általános fő feladatra irányuló funkciók között a helyes összefüggést és arányokat megállapítsuk. Ha ebből a szemszögből tekintjük a kérdést, akkor a szocialista államok történelmi tapasztalatai arra mutatnak, hogy az elsődleges feladat és fő állami funkció a kapitalizmusból a

²⁹ Ld. Weichelt i. m.; stb.

³⁰ Weichelt i. m. 13. o.

³¹ Weichelt i. m. 21. o.

szocializmusba való átmenet időszakában a megdöntött kizsákmányoló osztályok ellenállásának elnyomása. Weichelt is a gazdasági szervező és kulturális nevelő funkció megvalósulásának garanciáját és biztosítását látja a belső elnyomó funkcióban, de ugyanakkor azzal, hogy ezt a belső elnyomó funkciót másodlagossá és feltételelessé teszi, nem veszi figyelembe, hogy ez a funkció nemcsak a szocialista állam gazdasági szervező és kulturális nevelő funkciójának biztosítása, hanem a szocialista fejlődésnek, a szocializmus felépítésének objektíve szükségszerű feltétele és garanciája, és hogy a szocialista állam nem is fejthetné ki gazdasági szervező és kulturális nevelő munkáját, ha a belső elnyomó funkció nem teremtené meg és biztosítaná ennek társadalmi—politikai feltételeit.

Mind a Szovjetunió, mind a népi demokratikus államok tapasztalatai bizonyítják, hogy a megdöntött burzsoázia minden eszközt és alkalmat megragad a szocializmus építésének megakadályozására és a régi rend restaurálásának megkísérlésére. Weichelt koncepcióját két jelenség viszi tévútra. Az egyik Sztálin az osztályharc élesedéséről szóló tételének kritikája, a másik a megdöntött osztályok ellenállásának a nyílt fegyveres fellépésre és ennek következtében a belső elnyomó funkciónak a katonai elnyomásra redukálása.

Az SzKP XX. kongresszusán valóban bírálat érte az osztályharc élesedésének abszolutizált sztálini tételét. Megállapítást nyert, hogy a felépült szocializmus időszakában nem helytálló Sztálinnak az a nézete, hogy az osztályharc állandóan élesedik. Weichelt és más népi demokratikus szerzők is azonban ezt a gondolatot — mint Sztálin az osztályharc élesedésének törvényét — érvényességi körén túlfeszítik és alaptalanul a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet, tehát a szocialista állam fejlődésének első szakaszára is kiterjesztik. Pedig mind a szovjet, mind a népi demokráciák történelmi tapasztalatai, az ebben az időszakban előforduló számtalan államellenes összeesküvés, szabotázs, sőt fegyveres felkelés ez ellen szólnak. E szerzők a népi demokratikus országokban a belső elnyomó funkció a XX. kongresszus után feltárt egyes torzulásainak jogosult kritikája során elfeledkeznek Leninnek arról a több helyütt is kifejtett figyelmeztetéséről, hogy a szocialista forradalom győzelme után a megdöntött kizsákmányoló osztályok még erősebbek, mint a hatalomra került proletariátus és megdöntésük még fokozza ellenállásukat.³² Mint azt a népi demokratikus országok, különösen Magyarország fejlődése mutatta, a hiba nem a belső elnyomó funkció és az osztályharc élesedésének túlhangsúlyozása volt, hanem, hogy e funkció helytelen irányba torzult és így a megdöntött osztályokkal szembeni fellépés gyengült. Mint azt a kínai kommunista párt helyesen megállapította, éppen ez volt az egyik oka és előidézője Magyarországon 1956 októberében az ellenforradalmi felkelésnek.³³

³² Lenin : Művei, 30. köt. 8., 82. stb. o.

³³ Ld. Népszabadság 1957. január 1. szám.

Az osztályharc élesedéséről szóló tétel helytelen korrigálásán túl a másik tévedése e koncepciónak az, hogy a belső elnyomó funkciót kizárólag a katonai elnyomásra szűkíti. Ebből fakadóan a belső elnyomó funkció létezése nem állandó, hanem feltételes, azaz a megdöntött osztályok olyan ellenállásától függ, amely ilyen jellegű állami elnyomó tevékenységet igényel. A belső elnyomó funkció tárgyául egyedül a kapitalista restaurációs kísérleteket jelöli meg. Ahol nem kerül sor katonai hatalom alkalmazására, hanem csak büntető vagy fegyelmi intézkedésről van szó, az — szerinte — nem tartozik a belső elnyomó funkció hatáskörébe. Ezért a szocialista tulajdon elleni támadások elhárítását is kizárja a belső elnyomó funkció köréből és ezt már a szocialista fejlődés első időszakában külön, önálló funkciónak tartja.³⁴ Csakhogy ez esetben Weichelt nem veszi figyelembe azt, hogy ebben az időszakban a szocialista tulajdon elleni támadások jelentős részükben éppen a megdöntött osztályok ellenállásának egyik megnyilvánulása. S minthogy itt is a tulajdon elleni támadás osztálylényegét kell szem előtt tartanunk, ezért nem gondoljuk indokoltnak a szocialista fejlődés első időszakában, tehát a népi demokratikus államok esetében sem a szocialista tulajdon védelmének önálló funkcióként feltételezését. A népi demokratikus állam a szocialista tulajdon védelmét ebben az időszakban még a belső elnyomó funkció keretében hajtja végre. E megállapítás helyességére utalnak a szovjet tapasztalatok is. A szocialista tulajdon védelme éppen akkor válik önálló funkcióvá, amikor az egyéb jellegű elnyomó tevékenység már felesleges, nevezetesen a megdöntött kizsákmányoló osztályok felszámolása után. Ekkor a szocialista tulajdon elleni támadások és azok elhárítási módjainak osztályjellege is megváltozik.

A népi demokratikus állam belső elnyomó funkciójának másodlagossá tételével és háttérbe szorításával vannak összefüggésben azok a nézetek is, amelyek akarva, akaratlan e funkció osztálytartalmának elhomályosítását idézik elő. Az állami funkció dogmatikus tárgyalásának kritikája során olyan nézetek is kifejtést nyertek, amelyek az eddigi funkciótan egyik hibáját éppen abban látják, hogy az teljesen figyelmen kívül hagyta az államnak azt a tevékenységét, amely a társadalom *közös* szükségleteinek kielégítésére irányul. E felfogások szerint belső elnyomó funkcióval összefüggő ilyen közös szükséglet a társadalmi szélsőségek elleni védekezés. Ezért a fejlődés első szakaszában levő szocialista állam belső funkciójának a társadalom egészének és tagjainak a társadalmi szélsőségek (gyilkosság, rablás, stb.) elleni védelmét tartják. A megdöntött burzsoázia ellenállásának elnyomása helyébe így lényegében a társadalmi szélsőségek elleni védekezés funkciója kerül. Ezáltal a belső funkció meghatározásánál a funkció osztálylényegének rovására a társadalom közös szükségletei nyomulnak előtérbe. Ez a felfogás sem az állam lényegének marxista felfogásával, sem az állami funkció fogalmáról fentebb kifejtettekkel

³⁴ Weichelt i. m. 24—25. o.: A szocialista tulajdon védelmének funkcióját már a szovjet állam első szakaszában önálló funkciónak tartja V. V. Nyikolajev is. Ld. i. m.

nincs összhangban. A marxista klasszikusok az állam kérdéseinek vizsgálatánál mindig az állami jelenségek osztálytartalmát húzták alá és hangsúlyozták; az állam lényegét politikai jellegében, osztálytartalmában, abban látták, hogy az egyik osztály gépezete a másik osztály ellen. Így tekintették a szocialista államot is. Ezt a szemléleti módot kell követni az állami funkciók tárgyalásánál, így a népi demokratikus állam belső elnyomó funkciójának elemzésénél is, s ezért a népi demokratikus állam kényszerítő jellegű tevékenységének lényegét az állam osztálytartalmával való összefüggésben kell vizsgálni s nem az állam lényegét illetően másodlagos jelentőségű közös társadalmi szükségletek szempontjából. Az állam az osztályuralom szerve, amennyiben mint ilyen szükségtelenné válik, az általa ellátott közös társadalmi feladatokat már nem állami, hanem egyéb társadalmi módon látják el. Ez áll az állam belső kényszerítő jellegű tevékenységére is, ha erre csak a közös társadalmi szükséglet ellátása miatt volna szükség és e tevékenység lényege nem egy másik osztály ellenséges tevékenysége ellen irányulna, akkor ez, mint az állam belső elnyomó működése, jelentőségét vesztené. Ezért nem tartjuk helyesnek a szocialista fejlődés első szakaszában levő népi demokratikus állam belső elnyomó funkciójának olyan meghatározását, amely ennek osztálytartalmát másodlagossá fokozva le, lényegét a társadalmi szélsőségek elleni védekezésre szorítja. Amint a szocialista tulajdon védelmének ellátását is e funkció körébe utaltuk, ugyanígy a szocialista fejlődés első szakaszában levő népi demokratikus állam esetében nem tartjuk önálló funkciónak a szocialista vívmányok és a polgárok jogainak védelmét sem.³⁵ Mind a szocialista vívmányok, mind a polgárok jogai, ebben a periódusban elsősorban a megdöntött osztályok részéről vannak támadásnak kitéve, így ezt a védelmet a megdöntött burzsoázia elnyomásának funkciója ellátja. A fejlődés második szakaszában levő szocialista állam esetében azonban már e funkció létének kérdése megfontolandó és közelebbi vizsgálódást igényel.

Az eddig kifejtetteket összegezve tehát megállapíthatjuk, hogy a népi demokratikus állam a szocialista fejlődés első időszakában a megdöntött kizsákmányoló osztályok ellenállásának elnyomására irányuló belső funkcióval rendelkezik, mely funkció felöleli a szocialista tulajdon, a szocialista vívmányok és a polgárok jogainak védelmét is, és ezért ezekről mint a népi demokratikus állam önálló funkcióiról nem beszélhetünk.

IV.

A népi demokratikus állam a megdöntött osztályok elnyomása mellett és ezzel karöltve, szervein keresztül közvetlenül a társadalmi—gazdasági viszonyok szocialista átalakítására irányuló tevékenységet, gazdasági szervező és kulturális nevelő munkát fejt ki. A szocialista és a kapitalista államok között,

³⁵ Weichelt i. m. 25. o.

a szocialista és a polgári forradalom eltérő jellegénél és sajátosságánál fogva, éppen az egyik alapvető különbség az államnak a gazdasági viszonyokat illető szerepében jelentkezik. Míg a kapitalista állam a már meglevő tőkés viszonyok konzerválására, addig a szocialista állam az új, szocialista társadalmi és gazdasági viszonyok kialakítására és erősítésére törekszik. A népi demokratikus államok egyik legfontosabb, alapvető feladata, az új szocialista társadalmi—gazdasági rend kifejlődésének elősegítése. E fő feladatnak megfelelően alakul a népi demokratikus állam működése. Az állam belső tevékenysége jelentős részében e feladat megoldására irányul. A népi demokratikus állam tevékenységének az a fő iránya, amely az állam osztálylényegéből fakadó alapvető feladat, a szocialista társadalmi—gazdasági viszonyok közvetlen kialakítására irányul és az állam szerteágazó gazdasági és kulturális munkájában jelentkezik, a népi demokratikus állam gazdasági szervező és kulturális nevelő funkciója.

A népi demokratikus állam gazdasági szervező és kulturális nevelő funkcióját illetően két probléma megvilágítására szorítkozunk: az egyik e funkció megjelenésének sajátosságai, a másik, a gazdasági és kulturális tevékenység egy funkcióként felfogásának kérdése.

Az újabb szocialista államelméleti irodalomban az az általános nézet alakult ki, hogy Sztálinnak a szocialista fejlődés első szakaszában levő szovjet állam gazdasági szervező és kulturális nevelő funkciójával kapcsolatos megállapítása, hogy e funkció ebben a periódusban még nem ért el komoly fejlődést, nincs összhangban a szovjet építés tapasztalataival, mert a szovjet állam már ebben az időszakban is jelentős gazdasági szervező és kulturális nevelő tevékenységet fejtett ki, tehát ez a funkció már ekkor kifejlődött.³⁶ Még inkább áll ez a népi demokratikus állam esetében.

A népi demokratikus állam kialakulása — a szovjet állam létrejöttéhez viszonyítva — békés, zavartalanabb feltételek közt ment végbe. A második világháború utáni nemzetközi viszonyok, a Szovjetunió léte lehetetlenné tette a nemzetközi burzsoázia fegyveres intervencióját, azt, hogy a megdöntött kizsákmányoló osztályokat katonai erővel ismét a hatalomhoz segítsék. A nemzetközi helyzet ilyen alakulása nagymértékben befolyásolta a népi demokratikus országokban folyó osztályharc jellegét, a népi demokratikus országokban — a szovjet fejlődéstől eltérően — nem folyt éveken keresztül tartó polgárháború. Mindez nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a népi demokratikus állam létrejöttétől fogva erőteljes gazdasági szervező és kulturális nevelő tevékenységet fejtessen ki a társadalmi—gazdasági viszonyok szocialista átalakítására. A népi demokratikus állam eme funkciójának megjelenését és erőteljes kibontakozását mindenekelőtt azonban az első szocialista állam, a Szovjetunió létezése és nagyarányú gazdasági és politikai támogatása tette

³⁶ Ld. V. V. Nyikolajev i. m. 18—19. o.; K. A. Pticsnyicšina i. m. 58. o.; I. D. Csesznokov i. m. 34. o.; Weichelt i. m. 16. o. stb.

lehetővé. A Szovjetunió segítségével mellett még azt a körülményt is meg kell említeni, hogy a második világháború után egyszerre több országban ment végbe népi demokratikus átalakulás, ami lehetővé tette, hogy ezek az államok közös erőfeszítéssel oldják meg az előttük álló társadalmi—gazdasági feladatokat. (Gondoljunk csak a KGST működésére.)

Összefoglalva tehát megállapíthatjuk, hogy a népi demokratikus állam, kialakulásának sajátos történelmi és politikai feltételeinél fogva, már a szocialista fejlődés első időszakában jelentős és erőteljes gazdasági szervező és kulturális nevelő funkciót fejt ki.

A szocialista államelméleti irodalomban újabban vitatott másik probléma a szocialista állam gazdasági szervező és kulturális nevelő tevékenységének kettéválasztása és két önálló funkcióként tárgyalása. Ismeretes, hogy Sztálin a szocialista állam gazdasági szervező és kulturális nevelő tevékenységét egy funkcióként, az állam gazdasági szervező és kulturális nevelő funkciójaként fogta fel. A szocialista irodalomban jelenleg kialakult álláspont Sztálinnak ezt a megállapítását helytelennek tartja és arra hivatkozva, hogy az állam gazdasági és kulturális tevékenysége specifikus megnyilvánulási formáikban és módjaikban alapvető módon eltérnek egymástól, e kétfajta tevékenységet a szocialista állam két önálló funkciójának tartják. E szerzők szerint a kétfajta tevékenység közötti szoros kapcsolat nem indokolja ezek egy funkcióba olvasztását, mert az állam funkciói mind kölcsönös kapcsolatban vannak egymással s ilyen alapon akkor az államnak csak egyetlen funkciójáról beszélhetnénk.³⁷

Ez a felfogás azonban — véleményünk szerint — túlzott jelentőséget tulajdonít az állami tevékenységi formák egyes sajátos vonásainak, nem értékeli helyesen a gazdasági és kulturális tevékenység közötti kapcsolat különös jellegét és az állami tevékenységnek a szocialista állam lényegével való összefüggését. Amikor Sztálin a szocialista állam gazdasági szervező és kulturális nevelő tevékenységét egy funkcióba foglalja, akkor a lenini tanításokra támaszkodik. Lenin a szocialista állam gazdasági és kulturális munkáját elemezve kifejtette, hogy e két tevékenységi terület olyannyira szoros összefüggésben van, hogy a gazdasági viszonyok szocialista hálózatának kiépítése nem lehetséges a kulturális tevékenység, a lakosság szocialista átnevelése nélkül; az új gazdasági szervezeti viszonyok létrehozása együttjár e viszonyokban résztvevők szocialista átnevelésével.³⁸ A gazdasági és kulturális tevékenység tehát jóformán elválaszthatatlan (gondoljunk csak a mezőgazdaság szocialista átszervezésére, az új munkarend és technika meghonosítására stb.). De nemcsak e kétféle állami tevékenység együttes megnyilvánulása, hanem az állami funkció helyes felfogása is e tevékenységek külön, önálló funkcióként tár-

³⁷ Ld. V. V. Nyikolajev i. m. 17—18. o.; D. I. Csesznokov i. m. 33—34. o.; Kepes—Lupan i. m. 1610.; Piszkotyin i. m. 32. o.

³⁸ Ld. Lenin: Művei, 30. köt. 487. o.; 33. köt. 474—475. o. stb.

gyalása ellen szól. A népi demokratikus állam gazdasági és kulturális tevékenységét az állam osztálylényegének és az ebből fakadó fő feladatoknak szempontjából kell vizsgálni. A proletár állam előtt a társadalmi—gazdasági viszonyok szocialista átalakítása mint fő feladat jelenik meg. E fő feladat megoldására közvetlenül irányuló állami tevékenység mind a gazdasági, mind a kulturális munkát felöleli. Ezért az állam belső tevékenységének azt a fő irányát, amely közvetlenül a társadalmi—gazdasági viszonyok szocialista átalakítására irányul, gazdasági szervező és kulturális nevelő funkcióként jelöljük meg. E kétfajta tevékenység egy funkcióba foglalását tehát az indokolja, hogy a népi demokratikus állam gazdasági és kulturális munkája közvetlenül egy fő feladat megoldására, a társadalmi—gazdasági viszonyok szocialista átalakítására irányul s ebből fakadóan közöttük különösen szoros, benső kapcsolat áll fenn. A szocialista állam működésének ez a fő iránya különféle, specifikus tevékenységi formákban jelentkezhet, de ez nem szünteti meg e tevékenységi módok közös célra irányulását, valamint ebből fakadóan együttes jelentkezését és kölcsönös függőségét. A népi demokratikus állam gazdasági szervező és kulturális nevelő tevékenységét tehát — véleményünk szerint — nem helyes két önálló funkcióra bontani; itt egyetlen funkcióról és annak két különböző oldaláról van szó. Sőt, e funkció tartalmának taglalása nem áll meg e két fő oldalnál, hanem még továbbiak is megállapíthatók. De ezeknek az oldalaknak a fő feladat és az állam eme tevékenysége fő irányának szem elől tévesztésével önálló funkciókként való felfogását nem helyeselhetjük, mert ez ellentmond az állami funkció tudományos fogalmának. Márpedig ilyen tendenciák fellelhetők a szocialista irodalomban; történtek ugyanis kísérletek, amelyek nemcsak két, hanem több funkcióra bontják a szocialista állam gazdasági és kulturális tevékenységét. Így megkülönböztetnek gazdasági szervező funkciót, a munka és a fogyasztás mértéke feletti ellenőrzés funkcióját, és a kulturális nevelő funkciót. Ez esetben pedig nem önálló funkciókról, hanem a gazdasági szervező és kulturális nevelő funkció tartalmának részletes taglalásáról és részletes kibontásáról, e funkció különböző oldalainak közelebbi megjelöléséről és kifejtéséről van szó. Nézetünk szerint így kell értelmezni Hruscsovnak a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 40. évfordulóján a szovjet szocialista állam funkcióival kapcsolatos megállapításait,³⁹ és helytelen lenne abból dogmatikus módon arra következtetni, hogy a gazdasági szervező és kulturális nevelő funkció több funkcióra bomlik.

V.

Ugyancsak ez a helyzet a népi demokratikus állam harmadik funkcióját, a külső funkciót illetően is. A népi demokratikus állam működésének vizsgálata azt mutatja, hogy a népi demokratikus állam igen sokoldalú tevé-

³⁹ Népszabadság 1957. november 7.

kenységet fejt ki más államok irányában. E tevékenység a népi demokratikus állam előtt álló ama fő feladatnak a megoldására irányul, hogy az országot mindenféle külső támadástól megvédje és ezáltal a szocialista építés zavartalanságát kívülről biztosítsa. A népi demokratikus állam külső tevékenységének lényegét és fő irányát tehát az ország kívülről jövő támadásoktól való védelme adja meg. De a népi demokratikus állam külső funkciója is többoldalú tevékenységben jelentkezik. E funkció tartalma a népi demokratikus állam sajátos történelmi, nemzetközi feltételeinél fogva nemcsak a kapitalista államok külső fegyveres támadásainak visszaverésére irányuló katonai tevékenységet, az ország védelmi képességének fokozását öleli fel, hanem e fő feladatra, az ország megvédésére irányulóan a kapitalista államokkal való békés viszonyok kialakítását és a szocialista államokkal való kölcsönös támogatás és baráti kapcsolatok megszervezését is. E funkció tartalma tehát többirányú tevékenységet foglal magában, de ezek lényege az ország külső védelme, a szocialista építés zavartalanságának biztosítása. Ezért a népi demokratikus állam külső funkciója esetében sem helyeseljük három funkció, a külső támadások elleni küzdelem, a kapitalista országokkal való békés együttélés és a szocialista országokkal való barátság és együttműködés funkcióinak feltételezését.⁴⁰ A népi demokratikus államnak egyetlen külső funkciója van, az ország külső védelmének funkciója, amely különböző külső tevékenységi irányokban nyilvánul meg. Magától értetődik, hogy a funkció részletes tárgyalása megköveteli a népi demokratikus állam külső tevékenysége különböző irányainak és formáinak vizsgálatát, de ez nem indokolja e tevékenységek önálló funkcióvá minősítését.

* * *

Az elmondottakat összegezve tehát megállapíthatjuk, hogy a szocialista fejlődés első időszakában levő népi demokratikus állam három funkciót lát el: a) a belső elnyomó; b) a gazdasági szervező és kulturális nevelő; c) és az ország külső védelmének funkcióját.

⁴⁰ Ld. Vaszilev i. m.

A HORTHY-FASIZMUS TÁRSADALMÁNAK ÉS IDEOLÓGIÁJÁNAK NÉHÁNY JELLEMZŐ VONÁSA

BALÁZS BÉLA

Az előadás — mint átfogó címe is mutatja — már témájánál fogva sem tart igényt a felmerülő kérdések részletekbe menő, dokumentált tárgyalására. Csupán arra teszek kísérletet, hogy az időnyújtotta megszabott keretekben vázaltszerűen összefoglaljam a Horthy-korszakban, illetve a Horthy-korszakkal összefüggő témakörben végzett több évi kutatásaim néhány tapasztalatát, tanulságát és azokból levonjak néhány következtetést.

Egy nemzet történelmének sorsfordulóiban nemcsak a közvetlen előzmények, kiváltó okok s a pillanatnyi események (bármely nagy horderejűek is azok) sűrűsödnek össze, hanem ugyanakkor a társadalom mélyében sokszor hosszú időközön keresztül érlelődő folyamatok is végső betetőzést nyernek. A gazdasági és társadalmi, politikai és ideológiai fejlődés folyamatai, ezek sajátzerűségei, az osztályerők mozgása, az osztályerőviszonyok alakulása — hosszabb távon azt a történeti talajt készítik elő, amelyen a nemzetek, országok nagy sorsfordulói megérlelődnek és lejátszódnak. A Horthy-fasizmus korszakát az 1918—19-es forradalmak, a dicsőséges Magyar Tanácsköztársaság kora előzte meg. A Horthy-fasiszta uralmat 1944 katasztrófája és szégyene zárta le.

1919-ben, a Tanácsköztársaság fennállásának idején, a magyar nép, Szovjetország népeinek oldalán, a reakció erői elleni küzdelemben a nemzetközi haladás élén állott. 1944-ben, a fasizmus elleni világméretű harc nagy próbatételén, a magyar nép az utolsó helyre került, Magyarország Hitler utolsó csatlósának a sorsára jutott.

Mélységesen elgondolkoztató a nemzeti történelem e két, egymásnak gyökeresen ellentmondó sorsfordulója. Hogyan történt? — merül fel a kérdés. És a történésznek, mégha a teljes, kimerítő magyarázatra nem is tarthat igényt, mégis meg kell kísérelnie a válaszadást. Kézenfekvőnek kínálkozik az a magyarázat, hogy míg 1919 dicsőségét a *megelőző évtizedek* társadalmi és politikai fejlődése készítette elő, addig 1944 tragédiájának okai és előzményei a Horthy-fasizmus társadalmi és politikai viszonyaiban keresendők. Ez a magyarázat, habár alapvetően igaz, mégsem teljes. Ugyanis ellene lehet vetni, hogy egy sor más országban is, mint pl. Olaszországban vagy Bulgáriában,

Jugoszláviában, Lengyelországban stb. szintén fasiszta uralom volt, de a második világháború idején és főleg annak utolsó szakaszában, mégis a nemzet legszélesebb tömegeit átfogó ellenállási és partizánharc bontakozott ki. Miért nem került erre sor Magyarországon, amikor történelmünkben 1919 és 1848/49 messze világító, hatalmas ormai ragyognak?

A magyarázat, véleményünk szerint, végső soron 67-ben rejlik. Mi történt 1867-ben Magyarországon? Ismeretes, hogy ekkor a magyar nemesi közép- és nagybirtokosok kiegyeztek a Habsburgokkal, az osztrák uralkodó osztályokkal. A kiegyezés a nemzeti kérdést, (a függetlenség kérdését) felemásan oldotta meg a dualizmus keretében, de ez a megoldás, az akkori viszonyok között, a magyar uralkodó osztályokat, beleértve a burzsoáziát is, kielégítette.

A kiegyezés után aránylag gyorsütemű kapitalista fejlődés bontakozott ki, és e fejlődés folyamán a nemesség feudális hatalma mind szorosabban forrott össze a kialakuló modern bankrendszerrel és ipari tőkével.

A kiegyezéssel tehát az uralkodó osztályok, ha még oly felemásan, korlátok között és feudális maradványokkal terhelt is, de a korszak döntő gazdasági kérdését: a tőkés fejlődés biztosítását, feltételeinek megteremtését megoldották. És ezzel nemcsak gazdaságilag erősödtek meg, hanem politikailag is. Ugyanis az Osztrák—Magyar Monarchia keretében meginduló, illetve meggyorsuló magyar kapitalista fejlődés olyan méretű volt, hogy magával tudta vinni, e fejlődés morzsáiból részeltetni tudta a dolgozó tömegek egy részét is, döntően a középrétegeket és a munkásosztály felső rétegét. A birtokos parasztok, városi kispolgárok, ha korlátozott mértékben is, részesültek a Monarchia kiterjedt piacának, nyersanyagforrásainak, és nem utolsósorban olcsó nemzetiségi munkaerejének hasznából. Az értelmiségiek, alkalmazottak a felduzzadt államapparátusban, a nemzetiségi területeken kínálkozó hivatalokban és egyéb munkakörökben helyezkedhettek el.

Ismételjük: ezek a kispolgárság számára kínáló gazdasági lehetőségek szűkkörűek voltak, de így is megvetették az alapjait a tőkés fejlődés élén álló és annak hasznát bőségesen lefölöző uralkodó osztályokhoz való szorosabb politikai kapcsolódásnak. Ha korlátozottabb mértékben, de a magyar kispolgárságra is áll az, amit Marx a francia kispolgárokról mondott, hogy „a magántulajdon főurait tekintették kis magántulajdonuk és kis előítéleteik természetes képviselőinek”. És a magyar magántulajdon főurai és fő képviselői a kiegyezés alapján álltak és még az ellenzéki 48-as és Függetlenségi Párt urai is a kiegyezést fogadták el alapul és csak a hatalomban való részesedés körül folytak a parlamenti csetepaték, a végeláthatatlan közjogi viták és az obstrukciók.

Persze ugyanakkor a magyar középrétegek széles tömegei nemzeti érzésűek, ellenzékiek, 48-asok is voltak, és bármikor politikai harcba lehetett őket vinni a nemzeti követelésekért, Bécs ellen.

Ez a harci készség azonban, amely a harcos 48-as hagyományokból táplálkozott, s amelyet 67 jogfeladása és felemás megoldásai szítottak, már nem talált vezető erőre. A 48-as Függetlenségi Párt, amelybe ezek a tömegek tömörültek, már csak demagógiájában volt a kossuthi örökség letéteményese, míg a valóságban már rendkívül messzire került a kossuthi nemzeti eszmétől és demokratikus forradalmiságtól. S ezen kívül is: mint mondtuk, ezeket a kispolgári tömegeket *politikai* harcba — és akár a legélesebb *politikai* harcba is — lehetett vinni a Habsburg uralom, Bécs ellen — és erre számos bizonyíték van. Ugyanakkor nincs bizonyíték arra vonatkozóan, hogy ezeket a tömegeket a dualizmus megdöntésére irányuló *fegyveres nemzeti felkelésbe* is be lehetett volna vinni.

Valószínűnek látszik az a feltevés, hogy az ellenzéki, 48-as kispolgárság ellentétes irányú fejlődési tendenciák örlőmalmába került. Míg történeti hagyományai, nemzeti sérelmei, politikai törekvései az ellenzékiesség, a Bécs-essel való szembefordulás felé hajtották, addig a dualizmus fennállásából és elsősorban a nemzetiségi területek birtoklásából következő egyes morzsányi előnyök és csenevész, de reális lehetőségek a fennálló helyzettel való megalkuvás és a passzív belenyugvás felé terelték.

Magyarországon tehát a társadalmi fejlődés objektív menete hozta magával, hogy a középrétegek nagy része a dualista rendszert körülbelül olyan fokig fogadta el, vele olyan mértékig békélt meg, amennyi éppen elegendő volt ahhoz, hogy a nemzeti forradalomra való felkészülés helyett, a 48-as és Függetlenségi Párt urai által irányított demagógia és politikai harcok útvesztőibe tévedjen. Egyébként az uralkodó osztályok egésze, beleértve a 67-es burzsoáziát is, gondoskodott róla, hogy minél több diverzióval vezesse le azokat az igaz ellenzéki, demokratikus és 48-as hangulatokat, amelyek a kispolgárságot fűtötték. Elsősorban a sovíniszta érzelmeket szították fel és igyekeztek a kispolgárságot imperialista célkitűzéseik lelkes hívévé tenni: a 30 millió magyar, a balkáni terjeszkedés, a három tenger által mosott magyar birodalom ábrándjairól van szó. A 48-as burzsoázia 67 revíziójának programjával fogta szekerébe a tömegeket.

Ezek az ábrándok és illúziók a középrétegek körében hálás talajra találtak. Ezek a rétegek, osztályhelyzetüknél fogva is, mint kisárutermelők, kistulajdonosok, értelmiségiek, különösen is fogékonyak a nacionalizmusra, számtalan szállal kapcsolódnak az uralkodó osztályokhoz és azok ideológiájához. Persze, ezek a rétegek ugyanakkor dolgozó rétegek is, úrelleenes, nagy-
tőkeellenes indulatok is fűtik őket, demokratikus törekvések is élnek bennük. Végeredményben a történelmi—társadalmi körülmények alakulásától, a konkrét helyzettől függ, hogy merre fejlődnek. A tények azt mutatják, hogy a kiegyezéssel teremtett viszonyok a magyar középrétegeket jobbfelé terelték. 67 féleredményei és félengedményei, a nemzetiségek feletti uralom és a magyar imperializmus mákonyos álmai, (amelyek azonban az adott történeti helyzet-

ben a széles tömegek számára a megvalósíthatóság látszatával bírtak) — együttvéve erősebbeknek bizonyultak, mint a kispolgárság demokratikus forradalmisága. A kiegyezés utáni fejlődés felemásságai, az uralkodó osztályok széleskörű nacionalista fertőzése, a középrétegek nagy tömegei számára szinte lehetetlenné tették az osztályfrontok világos felismerését.

Bonyolította a helyzetet az antiszemitizmus kérdése is, amiről a későbbiekben még lesz szó. A magyar kispolgárság nagytőkeellenes indulatai — az obejktív magyarországi helyzet közvetlen tükröződéseként — gyakran antiszemita élt kaptak. Azok a tömegek, amelyekben az antiszemitizmus gyökeret vert — bármennyire tőkeellenes indulatok is tüzelték őket — az osztályharc aktív tényezőivé már nem válhattak, a szocialista munkásmozgalommal való együttműködés útját már nem találhatták meg. Ezek a tömegek — mint ahogyan a tények mutatják — az uralkodó osztályok befolyása és azokon belül elsősorban a földbirtokosok, a klerikális reakció, a dzsentrik befolyása alá kerültek.

A pártviszonyok alakulása tükrözi az osztályerők csoportosulását. A középpolgárság és a városi kispolgárság zöme, a birtokos parasztság többsége, a középbirtokosok, az értelmiségiek nagy része a sokszor radikálisan ellenzékieskedő, de alapvetően csak a kiegyezés bizonyos fokú revíziójára törekvő 48-as Függetlenségi Pártba vagy a kormánypártba tömörültek. A birtokos parasztság egy másik része, főleg Dunántúlon, a klerikális Néppártba szervezkedik. A középrétegek többsége tehát (beleértve a parasztság zömét is) a földbirtokos és burzsoá pártok befolyása és vezetése alatt állott.

• A fentiek persze nem jelentik azt, hogy a magyar középrétegekben nem volt ingadozás, különösen a századforduló táján, valamint az azt követő évtizedekben is. Ekkor jelentős rétegei támogatták a munkásosztály harcát az általános, titkos választójogért, Magyarország polgári demokratikus átalakulásáért. Az 1909-ben alakult Justh-féle függetlenségi párt és a radikális párt, amelyek a kispolgárság radikális, demokrata elemeit tömörítették, vagy a Galilei-Kör egyes értelmiségi csoportjai eljutottak a szocialista munkásmozgalommal való együttműködésig, sőt, — az utóbbiak — a munkásság forradalmi pártja megalakításában való részvételig is.

Mindezt hangsúlyozva, mégis meg kell állapítanunk, hogy a középrétegek zömmel a dualizmust fenntartó uralkodó osztályok és azok pártjainak táborához tartoztak.

A kiegyezés pozitív vonásai tehát — ha korlátozott mértékben is, de kihatottak a középrétegek helyzetére és előidéztek politikai útjának fentvázolt alakulását. A munkásosztály döntő többsége és a szegényparasztság helyzetének alakulására ezek a pozitív vonások *nem* voltak hatással. A munkásság és a szegényparasztság helyzetének alakulására a kiegyezés negatív oldalai hatottak és szorították őket a politikai radikalizálódás útjára.

A magyar proletariátus és félproletár (szegényparaszti) rétegek fokozott forradalmiságának, — amely számos rokonvenést mutatott az orosz proletariátusával —, oka az volt, hogy a kiegyezéssel meginduló, illetve meggyorsuló sajátos magyar kapitalista fejlődés összes terhei rájuk nehezedtek. E fejlődés felemásságai, negatív és hátrányos oldalai — a nemzetiségeken kívül — őket sújtották. A munkásságra, egy keskeny réteg kivételével, az ország függő helyzete és a belőle eredő kettős, — hazai és külföldi — tőkés kizsákmányolás járma nehezedett, és emiatt fokozott mértékben nyomorodott el. A szegényparasztságot a földkérdés megoldatlansága, a félf feudális nagybirtok fennmaradása fosztotta meg életlehetőségeitől és készítette forradalmi fellépésekre.

Minderre bizonyíték a magyar munkásmozgalom és a magyar szegényparasztság mozgalmainak története.

A kilencvenes évek nagyarányú munkás- és agrárproletár mozgalmai már komoly veszélyt jelentettek az uralkodó osztályok számára. A harcos, forradalmi rétegeket nem törték meg, hanem megacélozták, még elszántabbá tették a rájuk zúduló üldöztetések, a Bánffy-kormány terrorista módszerei. Az 1905—6-os évek nagy tömegharcai, amelyekben széles szegényparaszti tömegek is részt vettek, a budapesti munkásság rendkívüli méretű és hevességű 1912. május 23-i megmozdulása, fokmérői voltak a magyarországi osztályellentétek fejlettségének. Ugyanakkor megmutatták azt is, hogy a középrétegek, azok politikailag aktív tömegei még nem szakadtak el a burzsoáziától, még nem sorakoztak fel a proletariátus oldalán, olyan mértékben sem, mint ahogyan 1905—7-ben Oroszországban történt. (Oroszországban ti. a gazdasági viszonyok fejletlensége, a cárizmus roppant maradisága és zsarnoksága váltotta ki a középrétegek forradalmiságát.)

A kiegyezés teremtette körülmények és ezek tartós fennmaradása azt eredményezték tehát, hogy a magyar munkásosztály jórészt csak a szegényparasztság, elsősorban az alföldi agrárproletariátus szövetségére támaszkodhatott a demokratikus forradalomban.

Az elmondottakból következik, hogy Magyarországon az imperializmus korában napirendre kerülő polgári demokratikus forradalomban a munkásosztálynak nemcsak a vezető, a hegemon szerepet kellett betöltenie, hanem pótolnia kellett a demokratikus kispolgári pártok hiányát vagy gyengeségét is. Ez a körülmény fokozott kötelességet rótt a munkásmozgalomra. A megalkuvásra hajló szociáldemokrata vezetés ebből a tényből is csak azt a következtetést vonta le, hogy inkább alkudozik a burzsoáziával, mintsem forradalmasítsa a néptömegeket.

A Magyarországi Szociáldemokrata Párt, amelynek vitathatatlan érdemei vannak a munkásság osztályöntudatának kifejlődésében, önálló politikai fellépésének, gazdasági harcainak megszervezésében, az imperializmus kialakulása után már nem teljesítette feladatát ; nem készítette elő elméletileg

és szervezetileg a munkásosztályt a ráváró döntő feladatok megoldására, s nem tömörítette köréje a szövetségeseik táborát. A magyar szociáldemokrata vezető réteg többségében a munkásarisztokráciából alakult ki, amely a dualizmus előnyeinek morzsáiból élt, és opportunist, reformista irányvonalat követett. A magyar haladás sorsdöntő kérdései az uralkodó osztályok és a reformista szociáldemokrata vezérkar közötti alkudozások, elvtelen paktálgatások tárgyává lettek, és ez egyet jelentett e kérdések megoldásának a végtelenségig való elodázásával.

A magyar munkásság jórészt ösztönösen járt a maga forradalmi útján, de még így is nemegyszer megrengette a monarchiát, és társadalmát a forradalom felé sodorta.

*

¶ A fentiekből következik, hogy 1867 egyik legnagyobb és hatásaiban legkárosabb, következményeiben legmesszebb gyűrűző „eredménye” az volt, hogy a magyar haladás legfőbb kérdésében — az 1848/49-ben befejezetlenül maradt polgári demokratikus forradalom végigvitelének és befejezésének kérdésében — egyaránt érdekelt osztályerőket megosztotta. Míg a proletár és félproletár rétegeket radikalizálta, forradalmasított, addig a középrétegeket — bizonyos gazdasági lehetőségekkel, politikai félengedményekkel — korrumpálta és a polgári demokratikus forradalom végigvitelében érdekelt osztályerőből a Habsburg monarchia, a dualizmus fennállását elfogadó, abba többé-kevésbé belenyugvó osztályerővé, és ezáltal az uralkodó osztályok tartálékává változtatta.

Véleményünk szerint az utolsó 100 esztendő magyar történelmének egyik nagy szerencsétlensége volt, hogy a középrétegek a fejlődésnek ezt az útját járták meg.

*

Felmerül a kérdés, hogyan következhetett be ilyen körülmények között 1918—19?

1918—19-ben a nemzet túlnyomó többsége, beleértve a középparaszt-ságot, a városi kispolgárságot, az értelmiséget, felvonult a munkásosztály vezette polgári demokratikus forradalomban. Később — kezdetben — támogatta a proletárdiktatúrát, fegyveresen szembefordult az antant félelmetes hatalmával, és három intervenció ország hadseregére volt szükség, hogy letiporja a magyar nép hősie küzdelmét a szabadságért, a boldogabb emberi életért, a haladásért. Hogyan történhetett meg ez, ha — mint láttuk — a középrétegek többsége 67 után a burzsoázia befolyása alatt állott? A magyarázat nyilvánvalóan abban rejlik, hogy a kispolgárság alapvetően ingadozó természetű, és politikai arculata kettős. Ebben a vonatkozásban természet-szerűen a magyar kispolgárság sem kivétel. Mindaddig, míg a dualizmus és a monarchia bizonyos érvényesülési lehetőségeket biztosított számára,

gazdasági és politikai törekvéseit részben kielégíthette, addig igényei és követelései nem terjedtek túl az adott rendszer keretein, megelégedett azzal, hogy a burzsoázia, főleg a 48-as függetlenségi burzsoázia függvénye legyen.

Az első világháború menete azonban alapvető fordulatot idézett elő a kispolgárság mentalitásában, politikai gondolkozásában. A frontokon elszenvedett sorozatos kudarcok, a magyar csapatok különösen nagyarányú vérvesztése, a háterszág nyomora és nélkülözései — egy maroknyi haszonélvező kivételével — az egész nemzetet sújtották. Rengeteg magyar család siratta a messzi frontokon elpusztult hozzátartozóit, megrokkant, megsebesült vagy fogságba esett szeretteit. Az imperialista háború kegyetlen valósága széttepte azokat a nacionalista, imperialista illúziókat, amelyeket a reakció erői oly mesteri kézzel szövögettek és élesztgettek a kiegyezés utáni békés évtizedekben. A forradalmi válság felé haladó események elmosták, jelentéktelenné tették azokat a gazdasági, államszervezeti különbségeket is, amelyek pl. a cárizmus és a dualizmus között fennállottak, és amelyek többek között a magyar kispolgárságnak a monarchista burzsoáziához való szorosabb kapcsolódását eredményezték. A monarchia fennállásából folyó bizonyos gazdasági lehetőségeket, amelyek a kispolgárság számottevő rétegeinek egzisztenciáját többé-kevésbé biztosították, a háború tönkretette. A birtokos parasztokat, városi kispolgárokat éppen úgy kivitték a frontra, mint a szegényparasztokat, és a munkásoknak azt a részét, amelyet nem foglalkoztattak a hadiüzemekben. A többnyire az asszonyok gondjaira bízott kis gazdaság, műhely sokszor tönkrement vagy a betevő falatot is alig tudta előteremteni a családnak. Hasonló volt a helyzet az értelmiségiekénél, akiknek nagy része szintén kikerült a frontra, és távollétükben a család az elégtelen hadisegélyből vagy az asszonyok rosszul fizetett munkájából tengődött. A háború, de különösen a háború utolsó 1—2 éve általános gazdasági leromlást hozott, és ugyanakkor bizonyos nivellálódást eredményezett a dolgozó osztályok között.

Ezzel párhuzamosan politikailag is közeledtek egymáshoz a katonai és dolgozó tömegek, amelyek a frontokon és a háterszágban sok tekintetben egyforma felismerésekre jutottak: elsősorban arra, hogy a háború céltalan és értelmetlen. Ezek a tömegek a háború vége felé egyre élesebben és hangosabban kritizálták a rendszert.

Ebben a folyamatban természetesen a munkásosztályé volt a vezető szerep. A háború által agyongyötört, az uralkodó osztályokból fokozatosan kiábránduló kispolgárság kezdte rokonszenvvel nézni a munkásság háborúellenes harcát, amely a Nagy Októberi Szocialista Forradalom után, részben annak hatására, mind nagyobb lendületet vett.

Hogy a magyar munkásság az Októberi Forradalom után az elsők között mozdult meg és lépett az orosz munkásság nyomdokaiba, annak okai nyilvánvalóan azokban a hasonlóságokban keresendők, amelyek a magyar és orosz

munkásság gazdasági és politikai helyzete között fennállottak s amelyekről fentebb szoltunk.

1918 vége felé a frontokon megkezdődött az összeomlás, és a nemzeti-ségek elszakadtak a monarchiától. Ezzel a nép szélesebb tömegeire és első-sorban a kispolgárságra gyakorolt burzsoá befolyás utolsó és talán legnagyobb tartóoszlopa is kidőlt. A háborúért és a velejáró mérhetetlen szenvedésekért, a szétfoszlott illúziókért felelős burzsoázia rohamosan vesztette el erejének és tekintélyének még a maradványait is, gyűlöletessé vált az egész nép előtt, és szinte teljesen elszigetelődött. Ebben a helyzetben a kispolgárság azon csoportjai is, amelyek a legszorosabban kapcsolódtak az uralkodó osztályok-hoz (pl. az állami alkalmazottak, a rendőrség tagjai, katonatisztek stb.) — még ezek is leszakadtak a burzsoázia oldaláról, és sűrű sorokban zárkóztak fel a forradalmi proletártömegek és katonák mögé. Ez a mozgásba jött óriási tömeg, a nemzet többsége söpörte el órák alatt, minden különösebb elő-készítés és irányítás nélkül a Habsburg-monarchiát és juttatta hatalomra a polgári demokrata Károlyi Mihályt és kispolgári demokrata társait: a polgári radikálisokat és a reformista szociáldemokratákat.

Ugyanezek a tömegek néhány hónappal később helyeselték és támogat-ták a Tanácsköztársaság kikiáltását is. Ismeretes, hogy Károlyiék, akiket részben a kispolgárság képviselőinek lehet tekinteni, önként adták át a hatal-mat a proletáriátusnak. De még ha ezt a tényt nem is vesszük számításba, akkor is meg kell állapítanunk, hogy a proletárdiktatúra első heteiben a kispolgárság nagy tömegei követték a munkásságot, támogatták, rokons-zenvvel nézték a proletárdiktatúrát, és erre megvolt az okuk. Az uralkodó osztályok már bebizonyították teljes képtelenségüket arra, hogy az országot kivezessék válságos helyzetéből, és a polgári demokraták próbálkozása is összeomlott. Ezzel szemben a proletariátus aktivitása és szervezettsége foko-zódott, és a Kommunistá Párt megalakulása után olyan forradalmi elszánt-ságot mutatott, amellyel szemben sem a burzsoázia, sem az ingatag tömeg-bázissal rendelkező kispolgári demokrácia nem tudott semmit szembeállítani. A jobboldali szociáldemokrata vezetők is jórészt elvesztették befolyásukat. Ebbe a helyzetbe robbant be a Vyx-jegyzék, amely újabb területi követelé-sekkel lépett fel (a tiszántúli részekből pl. 25 000 km²-t akart leszakítani, felvetette egy cseh-jugoszláv korridor tervét stb.).

A Vyx-jegyzék óriási felháborodást, elkeseredést váltott ki. A kispolgári tömegek bizalma nem utolsó sorban azért fordult a munkásosztály, a kommu-nisták felé, mert egyedül ők tanúsítottak kellő erőt és elszántságot az országot megnyomorítani szándékozó antant-követelésekkel szemben.

A Magyar Tanácsköztársaságot, amely fennállásának és hősi harcainak négy és fél hónapja alatt örökre beírta nevét és tetteit a magyar nép és a nemzetközi munkásmozgalom történetébe, az imperialista intervenció fojtotta meg. De bukásához hozzájárultak a szociáldemokraták árulása és a magyar

kommunisták hibái is. Mindezek az okok együttvéve a kispolgárságnak a forradalomtól való elszakadását és a burzsoázia oldalán való újbóli felsorakozását eredményezték.

A döntő ok, aminek következtében az 1918–19-es években a politikai erőviszonyoknak ez a gyors megváltozása, a kispolgárság széles tömegeinek az egymással szemben álló politikai fő erők valamelyike köré való gyors tömörülése, a burzsoáziától a forradalmi proletariátusig és a forradalmi proletariátustól vissza az ellenforradalmi burzsoáziáig való ingadozása megtörtént, nemcsak a kispolgárság osztálytermészetében, a történeti helyzetekben keresendő, hanem — nem utolsósorban — a magyarországi osztályerők történetileg kialakult csoportosulásában is. Magyarországon a társadalmi erők, politikai viszonyok polarizáltabbak voltak, mint a cári Oroszországban és Európa más országában.

A reakció, az ellenforradalom és a forradalmi munkásmozgalom erői között nem voltak a kispolgári demokráciának olyan jelentős politikai erői, amelyek külön, jól körülhatárolható szint képviseltek volna a magyar társadalom politikai spektrumában. Amikor a proletariátus vereséget szenvedett és az ellenforradalmi burzsoázia felülkerekedett, a kispolgárság és politikai képviselői, követve mélyen gyökerező tradícióikat, megszokottságaikat, amelyeket a forradalom 9–10 hónapja elhomályosított, de kiirtani nem tudott, felsorakoztak mellette, elfogadták vezetését, anélkül, hogy egy kispolgári demokratikus irányzat kialakítására komolyabb kísérletet tettek volna. A továbbiak során részben ők alkották az ellenforradalmi rendszer tömegbázisát, vagy a totális fasizmus híveivé szegődtek. Nagy részük politikai passzivitásba süllyedt, kiszolgáltatottan az ideológiai fertőzés különböző válfajainak. A kispolgárságnak csak kis része tartott ki a haladás, a demokrácia eszméi mellett, és aránylag csekély része harcolt aktívan, a munkásosztály élenjáró harcosaival vállvetve, az ellenforradalmi rendszer, a szélsőséges fasizmus előretörése ellen.

*

A proletárdiktatúra leverése után, a fehérterror időszakában Magyarországon fasiszta jellegű ellenforradalmi diktatúra jött létre. Milyen körülmények között vetődött fel a Horthy-rendszerben a magyar haladás legfőbb kérdése: a polgári demokratikus forradalom végigvitele és befejezése?

A Horthy-korszakban a magyar társadalom szerkezetében alapvető változás nem történt. A feudális maradványok, a fejlettebb imperialista országoktól való függő viszony, továbbá a polgári fejlődés magyarországi sajátosságai határozták meg továbbra is a történelem menetét, azzal a különbséggel, hogy a kapitalizmus általános válságának a talaján a gazdasági és társadalmi ellentmondások még jobban elmélyültek és kiéleződtek. Ugyanakkor, részben a dualizmus korszakának örökségeként *tovább éltek*,

részen az új történeti körülmények között *működésbe léptek* olyan tényezők is, amelyek a tömegek előtt elhomályosították, megnehezítették a magyar társadalom megoldásra váró kérdéseinek világos felismerését.

Lényegében ugyanaz a jelenség játszódik le az ellenforradalmi Magyarországon, mint a dualizmus korszakában : az osztályfrontok összezavarodása egy sor objektív gazdasági—társadalmi és szubjektív ideológiai tényező következtében.

Melyek voltak ezek a tényezők?

A néptömegek forradalmi harca nyomán, 400 éves elnyomás után, 1919-ben Magyarország független állam lett. Függetlenségünket azonban a nemzetközi és a hazai ellenforradalom megsemmisítette. A Horthy-Magyarország függetlensége más jellegű volt. Az imperialista intervenció volt a bábája és léte elszakíthatatlanul az imperializmus reakciós erőihez kapcsolódott, amelyek fenntartották és törekvései megvalósulásához segítették. Miután a fasiszta Németország a világpolitika porondjára lépett, Horthyék Magyarországa, agresszív törekvéseinek és ellenforradalmi jellegének megfelelően, Hitlerrel lépett szövetségre. Az Ausztriától való függőséget tehát olyan függetlenség váltotta fel, amely a nyugati imperialistákhoz, majd a fasiszta Németországhoz fűződő gazdasági és politikai kapcsolatokkal volt terhes. E bizonyosmértű függő viszony azonban a teljes állami szuverénitás burkában jelentkezett, és — eltekintve egyes időszakoktól, pl. a második világháború éveitől — valóban laza volt. A függetlenség megcsorbitása tehát nem volt olyan könnyen látható, mint a dualizmus korában, mert az a nép számára hozzáférhetetlen és ellenőrizhetetlen gazdasági és politikai szerződésekben érvényesült, és gyakran a legvadabb nacionalista demagógiával leplezték. A dolgozó tömegek — többi között az újjászerveződő proletár élcsapat viszonylag szűkkörű tevékenysége miatt — *nem indulhattak harcba* olyan célért, amelynek igazságát saját, közvetlen tapasztalataik útján nem tudták ellenőrizni. Ilyenformán még a dualizmus korának 48-as ellenzékiisége is — amelyet az Ausztriától való mindenki által látható, érezhető függő viszony állandóan táplált, ébrentartott —, elsekélyesedett, kiapadt.

Hasonló aberrált fejlődésen ment keresztül a soknemzetiségű magyar állam problémája is. — A monarchia felbomlása után létrejött nemzeti államokat a magyar uralkodó osztályok nem tekintették végleges államalakulatoknak. A nemzetiségi kérdés megoldatlanságában rejlő konfliktusok, amelyek nagyrészt előidézték a monarchia összeomlását, áttevődtek a külpolitika síkjára. A Horthy-rendszer dühödt revizionizmusa a magyar imperializmus agresszivitását sokszorosán meghatványozta.

A sovíniszta, irredenta propaganda magábaszívta a nemzeti sérelmekből fakadó tömegindulatokat és elkeseredést, amelyet az uralkodó osztályok állandóan szítottak. Ezzel megnehezítették azt, hogy a tömegek, elsősorban az értelmiségiek, a közép- és kispolgárság felismerjék a magyar társadalom igazi problémáit, a magyar nép igazi érdekeit.

„A magyar birodalmi” gondolat a magyarság számára katasztrófa-politikát jelentett, de ez a katasztrófa-politika tömegtámogatást élvezett a magyar társadalomban, ebben a kérdésben a szélső jobboldaltól a polgári demokratikus erők nagy részéig egyetértés alakult ki. Ezen a bázison az uralkodó osztályok hozzákötötték az ország sorsát a náci Németországhoz — mellette végig ki is tartottak, anélkül, hogy nagyobb belső ellenállástól tartaniuk kellett volna.

A Horthy-Magyarország revizionista politikájának nemzetellenes tartalma csak akkor kezdett megvilágosodni a tömegek előtt, amikor a második világháború eseményei kezdték szétesztatni azt a sűrű ködöt, amelyet a fasiszta propaganda borított az országra, s itt-ott kezdett gyökeret verni az a felismerés, hogy a német imperializmussal és fasizmussal kötött szövetség a nemzetet nyomorba és pusztulásba dönti. De még akkor is nagy tömegek tartottak ki a német fasizmussal való szövetség mellett. A magyar szupremácia gondolata mint választóvonal ékelődött a magyar *demokrácia* erői közé is, és egészen az ország német megszállásáig hátráltatta, megakadályozta a Kommunista Pártnak a nemzet demokratikus, hazafias erőivel való összefogását. Amikor az antifasiszta egységfront létrejött, már nem tölthetett be olyan pozitív szerepet, mint azokban az országokban, ahol kedvezőbb társadalmi körülmények között, már korábban megvalósult.

Továbbá :

A Horthy-fasizmus sajátos többpártrendszerű „alkotmányos” és „parlamentáris” államformát teremtett, amelyben megtűrték a veszélytelen Szociáldemokrata Pártot és az ártalmatlan polgári ellenzéki pártokat, de illegálitába szorították és kegyetlenül üldözték a Kommunista Pártot. A fél-liberális látszatok és álalkotmányos formák elfedték a Horthy-rendszer fasiszta vonásait, azt az illúziót keltették szélesebb tömegekben is, hogy a Horthy-rendszer gyökeresen különbözik a német és olasz típusú fasizmustól. A Horthy-rendszernek ez a sajátossága többféle okból eredt.

A magyar ellenforradalmi kormányzás létrejöttékor még elevenen hatottak 1918–19 emlékei, ezt a demokratikus örökséget nem lehetett azonnal felszámolni. Továbbá tudott dolog, hogy a felülkerekedő ellenforradalmat nem tömegmozgalom segítette hatalomra, hanem a nyugati imperialisták. Az uralkodó osztályok biztonságos hátvéd hiányában, kizsákmányoló uralmuk eszmei—erkölcsi alátámasztására, szinte kizárólagosan a történelmi jogfolytonosságra hivatkoztak. Ezért a megelőző korszakok és a dualizmus egyes tradicionális intézményeit (pl. a parlamentarizmust, a jogszolgáltatást stb.). megfelelő módosításokkal, átültették az ellenforradalom talajára.

Magyarországon tehát az uralkodó osztályok nem kispolgári összetételű tömegpárt segítségével vezették be és gyakorolták a fasiszta diktatúrát — mint Német- vagy Olaszországban — hanem egyes, már többé-kevésbé hagyományossá vált intézmények megőrzésével, egyszóval konzervatívabb és

egyben megtévesztőbb módon. A parlamentáris formák fenntartását egyébként az uralkodó osztályok különböző csoportjai: a horthysták és legitimisták, majd később a német- és angolbarátok közötti ellentétek is szükségessé tették. Az ellenforradalmi parlamentarizmus keretében működő polgári ellenzéki pártok azonban természetesen nem lehettek a néptömegek igazi harci szervezetei.

A Horthy-korszakban az „alkotmányosság” és a „parlamentarizmus” nem a népjogok biztosítója volt, hanem a magyar fasizmus fügefalevele. Az ország ellenzéki pártjai az ellenforradalmi rendszer szálnalmas kreatúrái és kitartottjai voltak. A látszat azonban sok tekintetben mást mutatott. A parlamentben sokszor heves csatákat vívtak egymással a baloldali ellenzék és a kormánypárt képviselői, megtámadtak egyes kormánypárti személyiségeket, s az ellenzéki tömegek joggal hitték, hogy azok a pártok, amelyekre szavazatukat adták, mégiscsak valamiféle demokratikus ellenzékét képviselnek. Persze, némi igazság volt is ebben. Az ellenzéki képviselők szóvátették a Horthy-rendszer egyes visszaállításait, és a maguk módján törekedtek arra, hogy megőrizzék és esetleg kiterjesszék a demokratikus jogok maradványait. Csakhogy ez az ellenzéki rész volt az ellenforradalmi rendszer politikai szervezetének, teljesen beleilleszkedett az uralkodó osztályok kül- és belpolitikai programjába. A legcsekélyebb mértékben sem érintette a rendszer alapjait, amelyeket az ellenzéki pártok éppúgy megváltoztathatatlanak fogadtak el, mint maga a kormánypárt. Azért a korlátozott legalitásért és mozgásszabadságért, amelyet a Horthy-rendszer „alkotmányossága” és „parlamentarizmusa” nyújtott az ellenzéki pártoknak, viszonzásul azok szentesítették a fasizmust. Tömegeiket nem vezették kérlelhetetlen harcra a rendszer ellen, hanem belesüppedtették egy lagymatag, tehetetlen, az uralkodó köröknek mit sem ártó ellenzékieskedés kiúttalanságába. A legális baloldali ellenzéki pártok (szociáldemokrata, kiscgazda stb.) elvtelen szerepe különösen akkor éreztette káros hatását az egész nemzet sorsára, amikor napirendre került az antifasiszta népfront megteremtése. Az illegális Kommunista Párt erőfeszítései ellenére, a legális ellenzéki pártok vonakodása miatt, csak nagy késéssel, az ország német megszállása után, 1944-ben jött létre az antifasiszta koalíció, a Magyar Front.

A fentiekből is kitűnik, hogy a polgári demokratikus forradalom végigvitele szempontjából az ellenforradalmi Magyarországon még bonyolultabb, a haladás erői szempontjából még kedvezőtlenebb politikai körülmények alakultak ki, mint a dualizmus korszakában. És bár a gazdasági viszonyok romlása, a dolgozó tömegek pauperizálódása objektív kedvező talajt teremtettek forradalmi népmozgalom kibontakozására, a nagy világgazdasági válság éveinek kivételével mégsem került erre sor.

Az ellenforradalmi rendszerben tehát a középrétegek milliós tömegeinek jobbratulódása fokozódott. A fasizálódó uralkodó osztályok befolyása

alá került kispolgári tömegek körében a modern technika minden vívmányával felszerelt propagandagépezet, az iskola, az egyház, a hadsereg terjesztette a nacionalista, sovinszta eszméket, a kommunistaellenességet, az antiszemitizmust, és a revans, a revizionizmus gondolatát. Az uralkodó osztályok okultak a forradalmak tapasztalataiból, s a legrafináltabb eszközökkel szították a lelkekben a faji, vallási előítéleteket, a szomszéd népek gyűlöletét, hogy minél jobban megosszák a néptömegeket. A Horthy-fasizmus ideológiáját soha nem foglalták zárt rendszerbe. Sajátossága, hogy magába foglalta a feudális-klerikális ideológiai örökséget és a sovinszta ideológiai hagyományt: a kiegyezés utáni magyar birodalmi gondolat fantazmagóriáját. Ezt az egész reakciós ideológiai egyveleget a restaurált uralkodó osztályok kiegészítették a magasra felszított antiszemitizmussal és revizionizmussal. Ez a széleskörű ideológiai fertőzés elsősorban azokban a középrétegekben talált talajra, amelyeket korábban is áthatott az uralkodó osztályok ideológiája, demokratikus hagyományokkal alig rendelkeztek, vagy pedig azok már üres frazeológiává változtak.

Az ellenforradalmi uralkodó osztályok, Horthyék, ilyenformán akarva és akaratlanul is, tudatosan és spontánul is alakították ki ideológiájukat és a maguk szempontjából nem lebecsülendő módon alkalmazkodtak a magyar fejlődés sajátosságaihoz, amikor arra törekedtek, hogy a magyar fasizmus ideológiáját a megelőző korszakok mélyen gyökerező reakciós hagyományaira építsék. A nacionalizmusnak, antiszemitizmusnak, revizionizmusnak, klerikalizmusnak külön-külön és együttvéve is volt visszhangja szélesebb tömegekben is és elsősorban a középrétegekben. Ezeknek a tömegeknek nagy része alapvetően nem volt fasiszta, sőt demokratikus elemek is vegyültek gondolkodásában. Ezekben a tömegekben a reakciós hagyományok mellett, velük elvegyülve mélyen gyökereztek a kurucos, 48-as, demokratikus hagyományok is. És az 1918–19-es forradalmak emlékei, tapasztalatai sem múltak el nyomtalanul felettük. Ezért egy olyan zárt fasiszta ideológiai és politikai rendszer számára, mint pl. a hitlerizmus volt, ezek a tömegek nem voltak megnyerhetők. Bizonyíték erre, hogy a nyilas pártok, amelyek a hitlerizmust utánozták és másolták, tevékenységük fénykorában is csak a magyar társadalom egy kisebbik részét tudták befolyásuk alá vonni: döntően deklasszált és lumpenproletár elemeket, városi kispolgári elemeket és a szegénység legelmaradottabb rétegét.

A dolgozó tömegek nagy többsége, beleértve a középrétegek többségét is (s elsősorban a birtokos parasztságot) sohasem állott volna egy ilyen náci jellegű, körülhatárolt, zárt fasiszta ideológiai és politikai rendszer mellé. Ezt tudták, vagy érezték a Horthy-fasiszták is, ezért nem is törekedtek arra, hogy a tömegeket úgy fogják be ideológiájuk és politikájuk szekerébe, mint pl. ahogyan azt a hitleristák a német tömegek nagy részével cselekedték. A Horthy-fasiszták nem a tömegek ideológiai és politikai „beszervezésére”

törekedtek, hanem az ideológiai fertőzés legkülönbözőbb válfajainak széleskörű elterjesztésére a néptömegek között. Arra törekedtek, hogy a reakciós-fasiszta eszmék különböző hálóiiban és horgain a nép mind szélesebb rétegei akadjanak fenn, olyan rétegek is, amelyekben demokratikus hagyományok és törekvések éltek, s amelyek egy zárt fasiszta rendszert vagy tömörülést soha nem fogadtak volna el. Ennek a ravasz propagandának volt az eredménye, hogy a Horthy-rendszerben oly gyakori volt a becsületes, dolgozó embernek az a típusa, amely egy sor alapvető kérdésben a haladás, a demokrácia mellett foglalt állást, de egy kérdésben, pl. az antiszemitizmus vagy revizionizmus kérdésében megbicsaklott, megtorpant és ezen a vonalon — sokszor anélkül, hogy tudná, vagy akarná — a fasizmus hálójába került, a fasizmus továbbélését segítette elő.

Kétségtelen azonban az is, hogy ezeknek a mérgező fasiszta eszméknek soha nem lett volna olyan visszhangjuk, ha magában az objektív valóságban, a magyar társadalom szerkezetében nem lettek volna olyan elemek, amelyek ezen eszmék jogosultságát látszólagosan indokoltnak tüntették fel. A magyar nagyburzsoázia és középburzsoázia zsidószármazású volt. Így az antikapitalista indulatokat számos esetben a fasiszta propaganda elég könnyűszerrel át tudta vinni a faji ellentétek síkjára és jelentős tömegekben fel tudta szítani a faji gyűlöletet, az antiszemitizmust. Persze a fasiszta demagógia szándékosan általánosított. Szándékosan hagyta figyelmen kívül azt a statisztikailag is bizonyítható tény, hogy a magyarországi zsidóságnak csak egy kisebbik része tartozott a kizsákmányoló osztályokhoz, míg a többség a dolgozó osztályokhoz, zömmel a kispolgársághoz és kis részben a proletariátushoz tartozott. A fasiszta propaganda a tömegek tapasztalatainak azt a részét általánosította, amely a zsidó burzsoázia kizsákmányoló szerepével és tevékenységével volt kapcsolatos. Ezt használta ki, torzította el és sulykolta be ezer úton és módon a tömegekbe.

Ezért a baloldali, szocialista erők dolga nehezebb volt Magyarországon, mint pl. azokban az országokban, ahol ilyen probléma nem létezett. A kapitalizmus leleplezésére irányuló erőfeszítések lépten-nyomon beleütköztek a fasizmus antiszemita diverzióiba. Jelentős tömegek, amelyek a fasiszta propaganda hatása alá kerültek, képtelenek voltak túljutni az ún. zsidókérdésen. És habár antiszemita indulatuk mélyén sok esetben egy antikapitalista igaz mag húzódtott meg, tudatukon már reménytelenül a fasizmus által felszított faji gyűlölet vagy enyhébb esetekben, és ez volt a gyakoribb, a zűrzavar és a bizonytalanság uralkodott el.

Hasonló volt a helyzet a revizionizmus kérdésében is. A két világháború közötti időszak már a kapitalizmus általános válságának időszaka, amelyben fokozódik a néptömegek létbizonytalansága. A magyar társadalmi szerkezet elmaradottsága, feudális vonásai csak fokozták a legszélesebb tömegek létbizonytalanságát, az ellátatlanságot, a nyomort, a munkanélküli-

séget. Az uralkodó osztályok azonban minderre magyarázatul Trianont vetették be a köztudatba. A volt nemzetiségi területek elvesztése és velük együtt az ott élő magyarság elszakadása, valóban olyan fájó sebe volt az akkori magyar társadalomnak, amely kiválóan alkalmas volt arra, hogy lelkiismeretlen kezek által felpiszkálva mérgező kelevénnyé váljék. Az uralkodó osztályok természetesen egy percig sem haboztak, hogy a legmesszebbmenően és a leglelkiismeretlenebbül kiaknázzák azokat a diverziós lehetőségeket, amelyeket ez a kérdéskomplexum magában rejtett.

Nagymagyarországgal kapcsolatban szélesebb tömegekben és elsősorban a középrétegekben számos hagyomány és illúzió élt, amelyek még a Monarchia fennállása idején gyökereztek meg és terjedtek el. A Horthy-fasiszta Magyarország gazdasági, társadalmi és politikai viszonyai a Monarchia viszonyaihoz képest, elsősorban a középrétegek számára, a leromlás, a visszaesés, a fokozódó létbizonytalanság képét mutatták. Kézenfekvő volt, hogy ezek a tömegek problémáik megoldásának keresésében könnyen beleestek abba a hálóba, amelyet az uralkodó osztályok oly sűrűn szövögettek körülöttük a revizionista propaganda szálaiból. A revans, az elvesztett nemzetiségi területek visszaszerzése, az elszakadt magyarság visszahozása, Nagymagyarország visszaállítása olyan jelszavak voltak, amelyeknek széles tömegvisszhangjuk volt. Hogy mindezek a követelések történetileg már túlhaladtak voltak, mert a volt nemzetiségek már régen nemzeti öntudatra ébredtek, és nem akartak újra magyar uralom alá kerülni, hogy az elcsatolt területeken számszerűen többségben voltak, hogy a revizionizmus véres, pusztító háborút jelent, amely a magyarság tízezreinek pusztulását jelenti, s amely nem old meg semmit stb., arra természetesen csak kevesen gondoltak. Az uralkodó osztályok az egész magyar életet át-meg-átszötték, át-meg-átitatták a revizionizmus gondolatával, a szomszéd népek gyűlöletével. És ennél a kérdésnél újra találkozunk a becsületes magyar dolgozó embernek avval a típusával, aki számos kérdésben haladó, demokratikus álláspontot foglalt el, de a revizionizmusnál megtorpan, ennél az egy pontnál akaratlanul is a burzsoáziával, a Horthy-fasisztákkal került egy frontba, az ő uralmukat segítette fenntartani.

Hasonló volt a helyzet a klerikalizmus kérdésében is. Magyarország lakosságának széles rétegei vallásos érzületűek voltak, de nem voltak klerikálisok. Az egyházak és mindenekelőtt a katolikus egyház összefonódása az uralkodó osztályokkal, nagybirtokos mivolta, túlságosan is látható és érezhető volt a dolgozó osztályok számára, semhogy összetéveszthették volna saját érdekeiket az egyház e világi érdekeivel. Bizonyíték erre, hogy a klerikális reakció, habár több ízben is, főleg a Tanácsköztársaság leverése után, komoly erőfeszítéseket tett politikai tömegpártok létrehozására, ez irányú próbálkozásai alapvetően nem sikerültek. Hasonló sors érte a különféle klerikális szervezeteket is, elsősorban a keresztény szocialista szervezeteket, amelyeknek sohasem sikerült valamelyest is jelentős tömegbázisra szert tenni.

A klerikális reakció tehát — amely fenntartás nélkül a Horthy-rendszer szolgálatában állott — más utakon gyakorolt befolyást a néptömegekre.

Első helyen kell megemlíteni az iskolákat. Horthy-Magyarországon az elemi iskolák 44—45%-a és a középiskoláknak több mint 50%-a a katolikus klerikális reakció kezén volt. Ezekben az iskolákban a vallásos irányú nevelés összefonódott a Horthy-rendszer iránti hűségre való neveléssel. E nevelés egyik alapelve a tekintélytisztelet volt.

A Horthy-rendszer érdekében folytattak propagandát a klerikális sajtó, és mindazok a szervezetek és intézmények, ahová a klerikális reakció befolyása eljutott. Nehéz ma pontosan lemérni, hogy milyen tömegekre hatott az a klerikális propaganda, amelyet az iskoláktól a szószerig, a szószéktől a leventéig, a Nemzeti Ujságig és Új Nemzedékig folytattak, de az megállapítható: ha a szélesebb vallásos néprétegekben és elsősorban a közép-rétegekben bizonyos illúziók terjedtek el a Horthy-fasizmus „keresztény” és „nemzeti” jellegét illetően, akkor abban a magyar klerikalizmusnak nem kis szerepe volt.

A Horthy-fasizmus korszakában tehát az osztályfrontok tovább bonyolódtak, tovább kuszálódtak és rendkívül megnehezítették a tömegek számára a helyes politikai állásfoglalást. Az illegalitásba szorított és kegyetlenül üldözött Kommunista Párt propagandája és felvilágosító tevékenysége csak a dolgozó tömegek egy kisebbik részéhez ért el, míg a széles dolgozó rétegek reménytelenül őrlődtek a súlyos gazdasági viszonyok által keltett forradalmi indulatok és az ellenforradalmi terrortól való félelem, valamint a fasiszta ideológiai félrevezetés különböző csapdái között.

A fentebb érintett okok következtében az a politikai válság, amely — a többi megszállt országokhoz hasonlóan — a második világháború végén Magyarországon is érlelődött, nem jutott el a fegyveres felkelésig. Az uralkodó osztályok az utolsó percig kezükben tartották az ország vezetését, nem következett be az államhatalom széthullása (mint pl. Olaszországban), sem pedig nagy részének átállása (mint pl. Romániában). A magyar államhatalom legnagyobb része: a hadsereg, a csendőrség, a rendőrség és a közigazgatás nagyjában és egészében kiszolgált a Szélsőségesek is, és csak a szovjet hadsereg csapásaira hullott szét, illetve Németországba is követte a menekülő hitleristákat.

Az objektív helyzet éppúgy, sőt még inkább kedvezett a forradalmi válság bekövetkezésének, mint Európa más leigázott országaiban. A nemzet céljaitól idegen háború súlyos véráldozatait, az amúgy is alacsony életszínvonal állandó romlása, továbbá a polgári demokratikus átalakulás összefonódása a nemzeti függetlenség kivívásával, olyan helyzetet teremtettek, amely fölöttebb alkalmas volt arra, hogy a nemzet legszélesebb tömegei harcra induljanak a demokratikus forradalom zászlaja alatt. Ez azonban nem így történt. A nemzetnek csak kis töredéke szállt szembe fegyveresen

a német fasisztákkal és a magyar hazaárulókkal. Ennek az a magyarázata, hogy a néptömegek tudatosságának és szervezettségének foka messze elmaradt a követelményektől. Az objektív és szubjektív feltételek találkozása nélkül forradalom, fegyveres felkelés nem robbanhat ki, és a legkedvezőbb történelmi helyzet is javarészt kiaknázatlan marad.

A magyar nép többségének politikai felkészületlensége, világnézeti bizonytalansága, befolyásolhatósága — nem voltak véletlen tulajdonságok. A magyar társadalmi—történelmi fejlődésnek sajátosan kedvezőtlen menete hosszú korszakokon keresztül elzárta a demokratikus eszmék beáramlását, és kiszolgáltatta a népet Európa egyik legreakciósabb uralkodó osztályának. Ezek az uralkodó osztályok évszázadokon át szinte a művészi tökélyig fejlesztették az erőszak alkalmazását és félrevezetést, s óriási tömegeket rettentettek el minden demokratikus törekvéstől, süllyesztettek tudatlanságba, tehetetlenségbe és fertőztek meg különféle reakciós eszmékkel.

A magyar nép többsége a háború utolsó szakaszában is ingadozott saját érdekeinek józan felismerése, az események reális értékelése, valamint a reakciós múlt ránehezedő öröksége között. A magyar nép többségének ösztönös józansága, hazafisága elegendő volt ahhoz, hogy elutasítsa a nyilas pártokat, és mind nagyobb ellenszenvvel viseltessen a német fasiszták iránt. De arra már nem futotta erejéből és öntudatából, hogy cselekvően szembe forduljon velük. Ugyanakkor még a háború utolsó szakaszában is jelentős tömegek szinte megszállottan hittek a német győzelemben, és hajlandók voltak érte harcolni is.

Ebben a helyzetben túlzás nélkül elmondhatjuk, hogy a magyar munkásosztályra nagyobb felelősség nehezedett, mint Németországon kívül Európa bármely más országának munkásságára.

Ugyanakkor a magyar munkásosztály maga sem volt egységes. Az öntudatos, szervezett munkások a nagyrészt reformista vezetés alatt álló szervezetekbe tömörültek. A kommunisták tevékenysége ugyan sokhelyütt visszaszorította vagy semlegesítette a szociáldemokrata vezetők befolyását, de ahhoz már nem volt elég erejük, hogy döntően kiküszöböljék azt. A jobboldali, Horthyékkal paktáló szociáldemokrata vezérkar a legális munkásmozgalom, a munkásszervezetek és intézmények vezetését mindvégig igyekezett szilárdan a kezében tartani, és ahol csak tehetett, lecsapott a kommunistákra. Ily módon a rendőrség által ezerféle módon korlátozott, üldözött Kommunista Pártnak még a legalitás minden előnyét élvező szociáldemokrata vezérkarral is súlyos harcokat kellett folytatnia, hogy szervezeteit kiépíthesse, és megnyerje a munkások szélesebb rétegeinek támogatását politikája számára, amely egyedül menthette meg az országot a fenyegető katasztrófától. Igaz, a szovjet hadsereg győzelmeinek és a kommunisták áldozatos harcainak eredményeképpen a forradalmi munkásmozgalom, az illegális Kommunista Párt tömegbefolyása, tekintélye állandóan növekedett. Ez azonban rendszerint csak arra volt ele-

gendő, hogy a munkástömegekben fokozza a Szovjetunió iránti rokonszenvet, táplálja a közeli felszabadulás reményét. Ahhoz viszont kevés volt, hogy nemzeti felszabadító harcra vigye a munkások többségét.

A Kommunista Párt — nem utolsósorban a jobboldali szociáldemokrácia áruló, a Horthy-fasizmust támogató politikája következtében — a második világháború idején sem tudta alapvetően megváltoztatni az ellenforradalmi rendszer konszolidációja során kialakult osztályerőviszonyokat. Annak ellenére, hogy 1937-től a népfrontpolitika megvalósítására törekedett, a második világháború végén előállott súlyos nemzeti válság idején is sokáig elmaradt a demokratikus erők összefogása. És amikor létrejött, már nem lehetett döntő fölényre juttatni a demokratikus erőket, mert a passzivitás, politikai deklaszszálódás és közömbösség, a jobboldali fertőzöttség (elsősorban a középrétegekben), valamint a munkásosztály szervezett erőinek megosztottsága, bénítólag hatottak. Népünk szinte aléltnak és tehetetlenül állott a német imperializmus oldalán akkor is, amikor már szinte egész Európa harcban állt a fasiszta barbárság ellen.

*

Milyen következtetéseket, tanulságokat vonhatunk le az elmondottakból a mára vonatkozóan? *Az első alapvető tanulság*, véleményünk szerint az, hogy a haladó, szabadságharcos hagyományok ápolása mellett, az eddigiekénél sokkal nagyobb súlyt kell fektetnünk a reakciós, nacionalista, fasiszta ideológiai hagyatékok és maradványok leleplezésére és felszámolására. A magyar reakció erői hosszú évtizedeken keresztül korlátlanul plántálhatták ideológiájukat a tömegek tudatába és semmi csodáltnivaló nincs azon, hogy ez irányú tevékenységük megszülte a maga súlyos és káros eredményét. Különösen akkor nincs semmi csodálni való ezen, ha tudjuk, hogy a magyar történelmi—társadalmi fejlődés objektív menete hosszú szakaszokon keresztül olyan konkrét viszonyokat teremtett, amelyek kiválóan kedveztek az osztályfrontok összezavarásának, és előkészítették a talajt szélesebb néprétegek körében is a reakciós ideológiai fertőzés befogadására.

A másik tanulság, véleményünk szerint az, hogy történeti okok és előzmények következtében hazánkban az osztályerőviszonyok polarizáltabban alakultak ki, mint Európa sok más országában. A kommunisták vezette baloldali, szocialista erőkkel szemben a volt uralkodó osztályok és nyilas-pártok szélsőjobboldali fasiszta maradványai állnak. A kispolgári demokráciának, az ún. középútnak, eltekintve egyes értelmiségi köröktől, Magyarországon nincs tömegbázisa. Ezt az 1956 október—novemberi ellenforradalom eseményei is bebizonyították. Amikor a revizionista aknamunka és árulás folytán a proletariátus pártja megbénult, az események napok alatt a fasiszta terrorba torkolltak és a kispolgári demokrácia, az ún. középút hívei magatehetetlenül és visszhang nélkül elszigetelődtek.

Nálunk az ellenforradalmi rendszernek, történeti fejlődésünk eredményeképpen, még aktív vezető gárdája van a levert uralkodó osztályok reakciós és fasiszta maradványaiban, és egy ideig még potenciális társadalmi bázisa, elsősorban a nacionalista, fasiszta fertőzésű kispolgári tömegekben. Ma már mindenki előtt világosnak kell lennie, hogy az ellenforradalom felülkerekedése esetén a hatalomban vezető szerepet játszottak volna az ultramontán, szélsőségesen klerikális és neofasiszta erők, s a magyar történelem annyi tragédiáját, katasztrofáját okozó reakciós, nacionalista hagyományok éledtek volna fel.

Ez a rendszer a megváltozott történelmi körülmények között is, alapvető sajátosságait tekintve, nem állt volna messze a nálunk már ismert és kipróbált reakciós, fasiszta rendszernek valamelyik válfajától. (Mindszenty fellépése és fellépésének visszhangja még a polgári demokráciát kívánók táborában is kijózanítólag hatott.)

Nem zárhatjuk le másképpen ezt az előadást, mint hogy újra felhívjuk a figyelmet a nacionalista, fasiszta ideológiák, azok maradványai elleni küzdelem döntő fontosságára. A magyar nacionalizmus, fasizmus mélységesen nép- és nemzetellenes, haladásellenes lényegének leleplezésében túl kell jutni az általánosságokon. Konkrét, adatszerű, részletekbe menő tudományos, publicisztikai és dokumentációs munkára van szükség, hogy a nacionalizmus, fasizmus hosszú évtizedek alatt sok úton-módon mélyen beivódott mételyét semlegesíteni és felszámolni lehessen. Semmi kétség nem fér hozzá, hogy dolgozó népünk egészének józansága, embersége, igaz hazafisága és demokratizmusa — ha megfelelő, őszinte, meggyőző és bizonyító eljárással közelednek hozzá — előbb-utóbb nyom nélkül le fogja küzdeni, fel fogja számolni a reakciós korszakok súlyos ideológiai örökségét, terheit.

A magyar tudományosság megtisztelő feladata, hogy ehhez népünket hozzásegítse.

HOZZÁSZÓLÁSOK

Az előadást követően *Sallai Elemér* szólalt fel, aki felszólalásában nyomatékosan hangsúlyozta, hogy a sovinizmusnak, a nacionalizmusnak nálunk rendkívül mély gyökerei vannak. A sovinizmus, a nacionalizmus a Horthy-rendszer ideje alatt hatalmába kerítette a művészetet, az irodalmat, a tudományt, betört a gyárakba, az üzemekbe és a hadseregbe. A hadseregben a sovinizmusnak, a nacionalizmusnak ezeket a mély gyökereit a felszabadulás után nem számoltuk fel teljesen, ami kultúrpolitikánknak súlyos fogyatékos-sága volt. Éppen ezért lehet rendkívül nagy örömmel üdvözölni azt, hogy ezek a kérdések ma már a Magyar Tudományos Akadémia ülészakán meg-tárgyalásra kerülnek. Volt ugyan sok értékelő előadás, de nem elég ahhoz, hogy ennek révén felszámoljuk azt a rendkívül súlyos betegséget, amely emésztette a nemzet testét és amelynek eredményeképpen az ellenforradalom-ban olyan sikerrel tudtak jószándékú embereket is csatasorba állítani. Szük-séges, hogy ezt sokkal jobban meg tudjuk akadályozni a jövőben és fel tud-juk számolni az ezen a téren fennálló hiányosságokat.

Elnöki zárószavában *Molnár Erik* akadémikus hangsúlyozta, hogy a magyar történelemnek valóban fontos problémája az, hogy az a Magyar-ország, amely 1919-ben elsőnek követte a Szovjetuniót a kommunizmus útján, 1944-ben hogyan vált Hitler utolsó csatlósává.

Azt hiszem — folytatta *Molnár Erik* akadémikus — hogy Balázs elvtárs előadása és az a könyv, amit ebben a tárgyban írt, lényeges hozzájárulást jelent e kérdés vizsgálatához. Helyesen mutatott rá a kispolgárság történeti szerepére, mint legalább is az egyik tényezőre, amely ezt a fejlődést meghatározta és helyes az az álláspont, hogy 1867 és 1914 között a 48-as demagógia és antiszemitizmus volt az az eszköz, amelynek segítségével az uralkodó osztályok a kispolgárságot a maguk szolgálatába állították, s 1919 után ez a 48-as demagógia alakult át revizionista, irredentista demagógiává és terebélyesedett ki 1919 után az az antiszemitizmus, amely 1914 előtt inkább csak lappangott az országban.

Egy tétel bizonyos fokig kifogásolható Balázs elvtárs gondolatmeneté-ben. Ez az a tétel, hogy a magyar kispolgárság az Osztrák—Magyar Monarchia keretében bizonyos pozitív gazdasági előnyökhöz jutott, ami politikai magatar-tásának meghatározásához hozzájárult. Ez az időszak 1867 és 1914 között a kapi-talista fejlődés korszaka. A kapitalista fejlődés lényegéhez tartozik a kispolgárság felőrlése. A kérdést tehát úgy kell feltenni, vajon a kettős monarchia létezéséből származtak-e olyan tendenciák, amelyek ellensúlyozták, vagy bizonyos mértékig ellensúlyozni voltak képesek a kapitalista fejlődésnek ezt a tendenciáját.

Az árutermelő mezőgazdasági kispolgársággal kapcsolatban így első pillantásra még az ember feltehet hasonló előnyöket, a közös vámterület által létesített hatalmas piac révén. De nehezebben áll a kérdés az ipari kispolgár-sággal kapcsolatban, amely éppen a monarchiában nemcsak a magyar ipari tőke fejlődése következtében kellett hogy szenvedjen, hanem az osztrák ipari tőke fejlődése következtében is.

Azt hiszem, ezt a kérdést még nagyon alaposan meg kell vizsgálni; ezenkívül természetesen az egyéb kérdéseket is. A 48-as pártok szerepét, osztály- és tömegbázisát, az antiszemitizmus fejlődését, egyszóval azokat a tényeket, amelyekhez kapcsolva az antiszemita érzéseket fel lehet szítani Magyarországon. Mindezek olyan kérdések, amelyek további kutatásra várnak.

Ara: 22,50 Ft

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
TÁRSADALMI-TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK OSZTÁLYÁNAK
KÖZLEMÉNYEI

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI
FOGARASI BÉLA, MOLNÁR ERIK, SZABÓ IMRE

SZERKESZTI
SZABÓ IMRE

IX. KÖTET, 2. SZÁM

1959

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TÁRSADALMI-TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK OSZTÁLYÁNAK KÖZLEMÉNYEI

A szerkesztőbizottság tagjai

FOGARASI BÉLA, MOLNÁR ERIK, SZABÓ IMRE

Szerkeszti

SZABÓ IMRE

Technikai szerkesztő

MÁDL FERENC

KIADÓHIVATAL: BUDAPEST V. ALKOTMÁNY U. 21.

SZERKESZTŐSÉG: BUDAPEST V. SZÉCHENYI RKP. 3.

A Magyar Tudományos Akadémia II., Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei változó terjedelmű füzetekben jelennek meg és az Akadémia II. osztályának előadó ülésén bemutatott dolgozatokat, magyar nyelven még nyomtatásban meg nem jelent értekezéseket közölnek a társadalmi-történeti tudományok (történelem, filozófia, régészet, művészettörténet, néprajz, pedagógia, jog, közgazdaságtan, földrajz) köréből. Évenként általában négy füzet jelenik meg.

Kéziratok a következő címre küldendők:

Magyar Tudományos Akadémia
II. Osztályának Közleményei
Budapest V. Széchenyi rakpart 3.

Ugyanerre a címre küldendő minden szerkesztőségi levelezés.

Minden szerzőt megjelent munkájáért 100 különlenyomat és nyomtatott 40 000 „n”-enként 400,— Ft tiszteletdíj illeti meg. Közlésre el nem fogadott kéziratokat a szerkesztőség lehetőleg visszajuttat a szerzőhöz, de felelősséget a beküldött kéziratok megőrzéséért vagy továbbításáért nem vállal.

A Közlemények előfizetési ára belföldi címre 40,— Ft, külföldi címre 60,— Ft. Belföldi megrendelések az Akadémiai Kiadó (Budapest V. Alkotmány u. 21. Magyar Nemzeti Bank egyszámlaszám 05-915-111-44), külföldi megrendelések a „Kultúra” Könyv és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, VI. Népköztársaság útja 21., Magyar Nemzeti Bank egyszámlaszám 43-790-057-181) útján eszközölhetők.

A Magyar Tudományos Akadémia II. Osztálya a következő idegen nyelvű folyóiratokat adja ki:

1. *Acta Historica*
2. *Studia Historica*
3. *Acta Juridica*
4. *Acta Archaeologica*
5. *Acta Ethnographica*
6. *Acta Historiae Artium*

Acta Historica szerkesztősége: Budapest V. Belgrád rakpart 5.

Studia Historica szerkesztősége: Budapest V. Belgrád rakpart 5.

Acta Juridica szerkesztősége: Budapest V. Széchenyi rakpart 3.

Acta Archaeologica szerkesztősége: Budapest V. Pesti Barnabás u. 1.

Acta Ethnographica szerkesztősége: Budapest Egyetem, Néprajzi Intézet. V. Pesti Barnabás u. 1.

Acta Historiae Artium szerkesztősége: Budapest Egyetem, Művészettörténeti Intézet. V., Pesti Barnabás u. 1.

KÍSÉRLET EGY EGYSÉGES POLGÁRI JOGI FELELŐSSÉGI RENDSZER FELVÁZOLÁSÁRA*

EÖRSI GYULA

I.

A XIX. század folyamán a polgári jogi felelősség területén olyan változások következtek be, amelyek megtörték a vétkességi elv egyeduralmát. Ezek a változások forradalminak tűntek, valójában azonban éppen ellenkező szerepet tölthettek be: a polgári jogi felelősség intézményét a modern kapitalizmus igényeihez idomították.

E változások lényege a *tételes jogban* az objektív felelősség nagyarányú kiterjedése volt; ennek felelt meg az *elméletben* az a tendencia, amely különféle indokokkal az objektív felelősséget helyezte a polgári jogi felelősség rendszerének középpontjába. Ez a folyamat két vonatkozásban is sajátos volt:

a) a szocialista tételes jog ebben a vonatkozásban a burzsoá jog újabb tendenciáit átvette és továbbfejlesztette;

b) sok vonatkozásban hasonló tételes jogi megoldásokból teljesen ellentétes elméleti következtetésekre jutott.

Ennek az a magyarázata, hogy a termelőerők fejlődése által szükségessé tett változásokat a modern kapitalizmus a maga érdekében, a szocializmus pedig az ő saját érdekében hajtotta végre. Ebből fakadt a *tételes jogi szabályozás* bizonyos *hasonlósága* és a polgári jogi felelősségi *elmélet* teljes *eltérése*.

A *tételes jogban* végbement változások ugyanis a termelőerők fejlődésére, az ipari forradalomra vezethetők vissza. Újfajta tömeges baleseti veszély keletkezett az üzemekben és a közlekedés terén és a baleseti veszély elleni védekezés új lehetőségei jöttek létre. A védekezést a leginkább érintettek, a szervezkedő munkások sürgették és az uralmát a burzsoá rend alapjait nem érintő engedményekkel is védő burzsoá állam nem egy vonatkozásban engedett, — annál is inkább, mert ez bizonyos burzsoá részérdekeknek is megfelelt. Így nyert tért a *tételes jogban* az objektív felelősség a közlekedés és — más formában — az üzemi balesetek területén. Miután pedig a technika felhasználása a szocialista forradalom után csak fokozódik, a védekezési lehetőségek pedig a dolgozó emberről való fokozott gondoskodás jegyében nagymértékben növekszenek, a jogalkotásnak ez az iránya fennmarad. Ami viszont az *elméletet* illeti, a

* Az Osztály felolvasóüléseinek sorozatában 1958. október 1-én elhangzott előadás

modern kapitalizmus gazdasági jogias szemléletéből az következett, hogy a változásokból látszólag szociális, valójában sok vonatkozásban emberellenes következtetéseket vonjanak le. Az érdekelt közvetítésével a kárösszegeket többé-kevésbé szükségszerű improduktív termelési költségnek tekintették. A probléma többé nem a károsodások elleni védekezés volt, hanem az, hogy e költségeket biztosítóintézetek közbenjöttével vagy anélkül áthárítsák a társadalomra. A szocialista elmélet ezzel szemben nem elégszik meg azzal, hogy az emberáldozatot, az elvesztett munkaképességet kártérítés tegye jóvá, hanem a súlypontot az újfajta veszélyek elleni újfajta védekezésre helyezi, a technika veszélyeinek a technika és szervezés segítségével való közömbösítésére. A felelősséget nem arra alapítja, hogy az érdekeltnek kell az összes üzemi költséget, tehát a károkozás költségeit is viselnie, hanem arra, hogy a felelőség kilátása és a felelőssé tétel nevel a károk megelőzésére, motivál a társadalom érdekeinek megfelelő magatartásra és ezzel hozzájárul az emberek megváltoztatásához.

E változások előtt megdönthetetlen és szinte bizonyításra sem szoruló axiómaként uralkodott a vétkesség elve. Az objektív felelősségnek a római jogból megmaradt kis szigetei, továbbá a vétőképtelen személyek felelősségének kivételes lehetősége valóban kivételekként erősítették a vétkesség elvét, amelyet támogatott az erkölcs és támogatni látszott a polgári jogi felelősség intézményének egész múltja. Úgy látszott, e téren nincs is elméleti probléma. Néhány évtized változásai azután véget vetettek a magától értetődő bizonyosság és problémamentesség e boldog állapotának. A vétkességi elv egyeduralma európai szinten vizsgálva megdőlt és csatazaj verte fel a vétkességi elv uralma alatti csendet: megkezdődött a szubjektív és objektív felelősségi rendszer csatája a polgári jogi felelősség intézményéért. Az objektív felelősség új esetcsoportjainak jelentősége ugyanis többé már nem tette lehetővé, hogy ezt a felelősségi alakzatot az elmélet a vétkességi elv uralmát kidomborító kivételként kezelje. Mintha megrendelésre történt volna, a jogtörténeti kutatások kimutatták, hogy hajdan a mintaképül szolgáló római jogban nem is a vétkességi elv volt az uralkodó, hanem az objektív felelősség, hogy az objektív felelősséget Justinianus és a posztklasszikusok interpolációi csak detronizálták, és hogy legalábbis a jog forrásai szempontjából a vétkesség elve trónbitorló.¹ Az objektív felelősség elméleti megalapozására nagyarányú erőfeszítéseket tettek. Ezek eredményeképpen a polgári jogi felelősség intézményének rendszeri és eszmei egysége megbomlott.

Ennek a bomlásnak a veszélye eredendően benne rejlett a jogi felelősség polgári jogi alakzatában. Ez ugyanis a vétkességen alapuló esetekben is kettős szemléletet követ. A felelősség ténye a vétkességtől függ, a felelősség mértéke a jóvátételi igénytől. A vétkesség csak *kiváltója*, de nem *mértéke* a felelősségnek.

¹ Lásd *Marton Géza* erkölcsi elítélést is tartalmazó fejtegetéseit (*Les fondements de la responsabilité civile*, Paris, Sirey kiad. 1938. 34. pont).

Ez a vétkekesség és a jóvátétel szempontjának konfliktusát teszi lehetővé. A konfliktus azután be is következett, amikor a már vázolt változások a jóvátétel gondolatát előtérbe helyezték és a *jóvátétel szempontja többé nemcsak a felelősség mértékét szabta meg, de széles körben lett a felelősség kiváltója is.*

Miért kell ezen a területen szemléleti kettősségről beszélni?

a) A megelőzés gondolatkörében a középpontban a *jogsértő* áll. Ő a jog különös „gondoskodásának” tárgya. Ez a „gondoskodás” pedig arra irányul, hogy a jogsértőt és a társadalmat nevelje, visszatartsa a hasonló káros magatartástól. A szankció tehát *represszív* jellegű. Mindennek azonban csak akkor van értelme, ha ez a magatartás elvileg javítható, mert az eleve nevelhetetlenek nevelése komolytalan próbálkozás. A megelőzés szempontja ezért a *szubjektív* felelősséggel fonódik össze. A legjelentősebb vonása azonban nem ez, hanem az, hogy figyelmét a jogsértőre összpontosítja: a károsult személye — az önhibát most figyelmen kívül hagyva — közömbös a megelőzés szempontjából.

b) A jóvátétel gondolatkörében a középpontban a *károsult* áll. Ő a jog különös „gondoskodásának” tárgya. Ez a „gondoskodás” pedig arra irányul, hogy a károsultat olyan vagyoni helyzetbe hozza, amilyenben volna, ha a károkozás nem következett volna be. Ebből a szempontból a károkozó személye, magatartásának minősége teljesen közömbös: a jóvátétel szempontja az *objektív* felelősség gondolatkörét váltja ki. A legjellegzetesebb vonása azonban nem ez, hanem az, hogy figyelmét a károsultra összpontosítja.

A gyakorlatban a két elv eltérése az esetek nagy részében nem okoz nehézséget, hiszen vétkes magatartás esetében a megelőzés és jóvátétel egyaránt szankciót kíván. Az sem tagadható, hogy bizonyos kármegelőző hatást az objektív felelősség is gyakorol. Mégsem tűnik el azonban az ellentmondás, mert

a) az egyik szemlélet mellett a jogsértő, a másik mellett a károsult van a szemlélet középpontjában,

b) az egyik szemlélet szubjektív, a másik objektív kiindulást kíván — megengedve természetesen bizonyos korrektívumokat,

c) mindig maradnak olyan tényálláscsoportok, amelyekben a jóvátétel elve szankció után kiált, a megelőzés elve alapján azonban tiltakozni kell a szankció ellen: a károkozó nem érdemel büntetést, a károsult viszont jóvátételt érdemel, márpedig a szankció bünteti a károkozót és jóvátételt nyújt a károsultnak.

Ha pedig ezt a kétféle szemléletet a jogi felelősség *általános*, tehát nemcsak polgári jogi fogalmával vetjük össze, akkor nemcsak azt a következtetést kell levonnunk, hogy az önállósult polgári jogi felelősség szemléleti egysége felbomlott, hanem azt is, hogy a polgári jogi felelősség önállósulása olyan „sikeres” volt, hogy bizonyos lényeges vonatkozásokban *már-már nem is jogi felelősség*, — már-már nem is mutat közös vonásokat azzal az általános

jogi felelősséggel, amelynek különös alakzataként különvált a büntetőjogi felelősségtől. A jogi felelősség intézménye ugyanis annak a legátfogóbb, legfontosabb törekvésnek a jegyében létezik, amely a világ megváltoztatására irányul. Rendeltetése: az emberek megváltoztatása. A felelősség megállapítása mindig kedvezőtlen társadalmi értékelést juttat kifejezésre, ez az elítélés azonban nem öncélú és fölényes moralizálás, hanem meghatározott cél: az elítélt magatartás megjavítása szolgálatában áll. A felelőssé tétel mindig pszichikai motivációt jelent, represszió útján, a társadalom melletti magatartás érdekében. A megváltoztatható emberi magatartás megváltoztatására irányul. *A felelősség tehát mindig valamely társadalmilag kedvezőtlenül értékelt magatartás megjavítására irányul a jogsértővel szemben alkalmazott represszió révén.* Lényegéhez tartozik: *a magatartás értékelése és a represszió.* A felelősség szemlélete ezért a jogsértőt helyezi a középpontba, illetőleg pontosabban: az adott jogsértés típusát. Erre keres orvosszert és ezt a *represszióban* találja meg. Felelősségre tehát a szó általános jogi értelmében akkor kerül sor, ha *a jog eszközeivel befolyásolható társadalomellenes magatartás merült fel.* A felelősség lényegével teljesen összefér az, ha a felelősség ilyen esetekben áll ugyan be, de a felelősség *mértéke* már a károsult jóvátételi igényéhez igazodik, legfeljebb arról lehet szó, hogy a szankció a helyes motiváció szempontjából nem lesz eléggé differenciált. Ez a kettősség azonban éppen a jogi felelősség polgári jogi alakzatának specifikuma. Ez magában foglalja a jogi felelősség általános és a polgári jogi felelősség különös jegyeit. Ez a felelősség tényét a jogsértő magatartásának értékelése, a felelősség mértékét a károsult vesztesége alapján állapítja meg. Amikor azonban a jóvátétel elve annyira az előtérbe kerül, hogy a jogsértőnek már csak az okozati összefüggésben elfoglalt objektív helyzete a lényeges, de magatartása értékelésre sem kell hogy kerüljön, akkor a felelősség birodalmának határai voltaképpen már nem érintetlenek. Noha felelősségről beszélünk a jogellenesség következtében, valójában a kizárólag a károsult helyzetét mérlegelő, tisztán jóvátételi kötelmek területén találjuk magunkat. Ezt kivételes jelenségként megtűrjük a felelősség birodalmának határszervei, de mihelyt az ilyen jelenségeknek számottevő súlyuk van, akkor a polgári jogi felelősség intézménye úgy eltávolodik a jogi felelősség más alakzataitól, hogy kétségessé válik: felelősségről van-e még szó a polgári jog területén.

Az egységes polgári jogi felelősség szemlélete helyén tehát a XIX–XX. században többé-kevésbé szükségszerűen végbement változások következtében a szemlélet kettészakadása figyelhető meg.² Míg azelőtt a felelősség *alapját a jogsértő magatartásának értékelése, mértékét a károsult jóvátételi igénye*

² A svájci Karl Otfinger pl. megállapítja: „A modern polgári jogi felelősséget a vétkeségen és az okozáson alapuló felelősség között fennálló ellentét uralja”. (Travaux de l'Association Henri Capitant pour la culture juridique française, II. k. 1946., Paris, Dalloz kiad. 269., 268. o., a továbbiakban: Capitant).

szabta meg, most a felelősség hol a jogsértő magatartásának értékelésén, hol ettől függetlenül csupán a károsult jóvátételi igényén alapul. A polgári jogi felelősség alapjául két alapjában összeegyeztethetetlen elv : a jogsértő-szemléletű szubjektív és a károsult-szemléletű objektív elv szolgál. Az eredmény :

a) szakadás a polgári jogi felelősség rendszerén belül és

b) szakadás az általános jogi felelősség és a polgári jogi felelősség intézménye között.

A szakadás a szocialista jog és jogi felfogás kibontakozásával nem egy vonatkozásban még mélyült is. A szocialista erkölcsi felfogás a vétkesség vizsgálatának alapvető jelentőséget tulajdonít, a polgárok védelmének előtérbe kerülése viszont a jóvátétel elvének jelentőségét emelte. Uralkodóvá vált az a tétel, hogy senki ne feleljen azért, amiről nem tehet és intenzívebb lett az a törekvés, hogy a károsult jóvátételt kapjon. Miután pedig az elsőnek említett nem függ a másodiktól, a második pedig az elsőttől, a kettő közötti feszültség növekedett. Ezen lényegében az sem változtatott, hogy a szocializmus építése során megváltozott termelési viszonyok következtében megnövekedtek a károk elkerülésének szubjektív és objektív lehetőségei, ez pedig a követelmények fokozásával járt és kiterjesztette a vétkesség birodalmának határait. A felszínen olyan helyzet alakult ki, hogy egyre általánosabban hangoztatjuk a vétkesség alapvető jelentőségét a polgári jogi felelősség szempontjából, és ezzel párhuzamosan az esetek egyre nagyobb százalékában kerül sor az objektív felelősség alkalmazására.

E jelenség felett nem lehet azzal napirendre térni, hogy más kérdés az, hogy mi az alapvető felelősségi mozzanat, és más kérdés az, hogy mely felelősségi alakzat kerül számszerűen a legtöbbször alkalmazásra.³ Szembe kell nézni ezzel a jelenséggel. Olyan megoldást kell keresni, amely a polgári jogi felelősség intézményét az új fejlődés eredményeképpen ismét belehelyezi a szocialista erkölcsi felfogásnak is megfelelő jogi felelősség összképébe, egyben kidomborítja polgári jogi specifikumait és a lehetőség szerint megszünteti a polgári jogi felelősség rendszerén belüli szakadást is : a szubjektív és objektív felelősség rendszerének szakadását.

II.

A szakadással egyidősek a kísérletek a szakadás megszüntetésére.

1. Ezeknek a kísérleteknek az első csoportja az eszmei-rendszeri egységet valamelyik felelősségi elv teljes kiküszöbölésével igyekezett megteremteni. Ellentétes végletek tartoznak ide :

³ Ilyenfajta érveléssel burzsoá szerzőknél is lehet találkozni. Karl Oftinger szerint pl. a vétkességen alapuló felelősség a szabály, az objektív felelősség a kivétel; ez dogmatikai szempontból van így és nem mennyiségi szempontból (Capitant 268. o.).

a) A *francia—belga* jogi elméletben és bírói gyakorlatban igen erőteljes volt az a tendencia, amely igen sokáig úgy védelmezte a vétkeességi elv egyeduralmát, hogy minden új megoldási igényt a vétkeesség jegyében igyekezett megoldani, és az objektív felelősség megnyilvánulásait mesterkélt konstrukciókkal visszavezette a vétkeességre. Ez főként kétféle módon ment végbe. Az egyik módszer az volt, hogy a vétkeesség vélelmének felállítását igen sok területen a vétkeesség *megdönthetetlen* vélelme követte, márpedig a vétkeesség megdönthetetlen vélelme az objektív felelősségnek a vétkeességi felelősség címkéjével való ellátását jelenti. Ez volt különösen a helyzet az állatok bizonyos kártételei esetén az állattartók terhére.⁴ A másik módszer az volt, hogy bizonyos szerződéses jogviszonyokba eleve és a szerződésfajtaához tartozó minden esetben *garanciavállalást* interpretáltak bele, noha ilyesmi elvállalása a szerződéskötéskor fel sem merült.⁵ Ez viszont fikció igénybevételét jelentette avégből, hogy az objektív felelősség előretörését leplezni lehessen és a szükségessé vált új megoldásokat a régi elvi-ideológiai és rendszeri keretek között lehessen megoldani. Ez az irányzat tehát a polgári jogi felelősség rendszerének szakadását az új megoldások elvi elismerésének megtagadásával, az objektív felelősség előretörésének elleplezésével igyekezett meg nem történtté tenni, olyan látszatot igyekezett kelteni, *mintha elvi jelentőségű változás be sem következett volna*. Ennek az irányzatnak a bírálataival nem kell sokat foglalkozni: azt kellően elvégezte az élet. A változások Franciaországban és Belgiumban is kikényszerítették a törvényhozástól a nyíltan objektív felelősséget, úgyhogy a századforduló idején ezek a kísérletek már csak utóvédharcokként jelentkeztek a vétkeességi felelősség kizárólagosságának csatavesztett fanatikusai részéről.

b) Az objektív felelősséget tagadó konzervatív irány legnagyobb ellensége módszertani rokona: a vétkeességi felelősség létjogosultságát tagadó avantgardista irányzat. Az első irányzat a Code civil kora kapitalizmusának szelleméhez ragaszkodott, az utóbbi viszont a monopolkapitalizmus viszonyaihoz alkalmazkodott, a monopolkapitalizmus légkörének szülötte. Az idevágó igen széleskörű elméletek közös vonása: a magatartás értékelésének, tehát az emberi mozzanatoknak a lebecsülése a *károkozó* oldalán, a károsodásokba beleenyugvás folytán az elvesztett élet, munkaképesség értékének az érte nyújtott kártérítéssel való azonosítása, tehát az emberi mozzanat lebecsülése a *károsultak* oldalán; a személytelennek felfogott vállalat kalkulációs kérdéseinek, illetőleg más vonatkozásokban a gépi berendezés szerepének túlértékelése, vagyis az emberi mozzanat lebecsülése egyfelől a *vállalatok*, másfelől a *technika* működésében.

⁴ Planiol—Ripert: Traité élémentaire de droit civil, Paris, 1947. II. 916. pont.

⁵ Ez az ún. obligation de sécurité. Főbb esetei voltak: az 1898. május 9-i törvényt megelőzően a munkaszerződés, továbbá a személyfuvarozás, autóvezetői iskola, lovagló-tanfolyam, szórakoztató ipar (pl. körhinták), internátusi nevelés, szálloda, fürdő, károkozó dolog bérbevétele stb. (I. m. 959. pont.)

Ezek az elméletek az objektív felelősség új esetcsoportjainak magyarázatával kezdődnek és fokozatosan jutnak el odáig, hogy a polgári jogi felelősség területén az egyeduralmat igényeljék, megszüntetvén a vétkesség jelentőségének elismerését. A francia objektivisták, mint *Saleilles* és *Josserand*, akik a *risque créé* elméletét kidolgozták, azok a németek, mint *Adolf* és *Rudolf Merkel*, akik az aktivitást kifejtő érdekeltség, illetőleg a megsértett érdekekkel szemben túlnyomó érdek elvére alapították az objektív felelősséget, vagy mint *Mataja*, aki az életképes vállalatokkal szemben támasztott követelményeket vette alapul, vagy végül mint *Müller-Erbach*, aki a veszélyeztetésből indult ki az új jelenségek magyarázatánál, voltaképpen még nem léptek fel azzal az igényvel, hogy elméletük az egész polgári jogi felelősség területén érvényesüljön, de már mutatott ilyen tendenciákat.⁶ A svájci *Karl Oftinger* már az egész polgári jogi felelősségre vonatkozóan állapította meg, hogy „a modern felelősségi jog a felelősség gondolata elé helyezi a kár fedezésének gondolatát. A károsult védelmére törekszik, nem pedig, mint a vétkességen alapuló felelősség eredeti megnyilvánulása, elsősorban a kifogásolható magatartás mozzanatát tartja szem előtt”.⁷ Itt a szubjektív elemnek, az emberi magatartás értékelésének már csak olyan alárendelt jelentősége van a gyakorlat számára, mint a rokkának, kőbaltának vagy más múzeumi tárgynak. Végül a vétkességen alapuló felelősség egészen eltűnik, amikor egyesek — mint pl. a francia *Caudemet* — azt kezdik hirdetni, hogy a büntetőjogi és a polgári jogi felelősség teljes szétválasztása azt kívánja, hogy a büntetőjog büntessen, a polgári jog pedig reparáljon;⁸ a vétkesség adja át a helyét a reparációnak. Ezek a próbálkozások voltaképpen a reparációs üzlet, a *biztosítás* általános elterjedésével, a biztosítóintézetek hatalmának megnövekedésével kaptak erőre. A legújabb elméletek a felelősséget az általános biztosítással javasolják felváltani.⁹ Arra hivatkoznak, hogy teljesen elenyésző arányban fordul elő a régi, klasszikus értelemben vett károkozás, ahol még szerepe lehet a szubjektív elemnek. Az esetek túlnyomó részében a károk személytelen vállalatok és személytelen gépek működésének tudhatók be. Itt az emberi magatartásnak lényeges szerepe nincs. A megelőzés helyét a gyors és biztos jóvátétel foglalja el: arról kell gondoskodni, hogy a kárösszegekben rejlő improduktív költségeket fel-

⁶ Lásd pl. *Josserand* : Cours de droit civil positif français, Paris, 1912. II. 416—417. pont, *A. Merkel* : Juristische Enzyklopädie, Berlin, 1915. V. kiad. 705., 708. §. *Mataja* : Das Recht des Schadenersatzes vom Standpunkt der Nationalökonomie, Wien, 1888., *Müller-Erbach* : Gefährdungshaftung und Gefahrtragung, Arch. f. d. ziv. Prax., 106. k. (1910) 309—476. o.

⁷ *Oftinger* : Die Haftung ohne Verschulden. Schweizerische Beiträge, V. Internationaler Kongreß für Rechtsvergleichung, Schultheiß, et Co. Zürich, 1958. 61. o. Érdekes, hogy *Oftinger* 1946-ban még a vétkességi elv alapulvételének fenntartása mellett foglalt állást. (Capitant, 277. o.) Hasonlóan nyilatkozott meg egyébként Lord Justice *Denning* a *White v. White* (1950) ügyben. Szerinte a legújabb fejlődés azt mutatja, hogy a felelősség fő ismérve nem annyira a vétkesség, mint inkább az, hogy ki viselje a kockázatot (*R. F. V. Heuston* : Salmond on the Law of Torts, XII. kiad. Sweet & Maxwell, London, 1957. 22. o.).

⁸ Erről a fejlődési szakaszról számol be *Marc Ancel* (Capitant, 252. o.).

⁹ Lásd pl. *Oftinger* (Capitant, 271. o.).

osszák, erre pedig a biztosítás a legalkalmasabb.¹⁰ Jellemző, hogy ez az elmélet leginkább az Egyesült Államokban talál követőkre, ahol még pervesztés esetére is lehet biztosítást kötni, valamint egyes nyugatnémet jogász körökben. Még Anglia law of tort-jának hozzáférhetetlen bástyáit, konzervatív splendid isolation-ját is kikezdi ezek a modern elméletek. A *Salmond*-féle „Law of Torts” újabb kiadásaiban *R. F. V. Heuston* tiszteletteljesen, de határozottan polemizál a még *Salmond* által írt, több évtizeddel ezelőtti kiadások kizárólagos vétkességi szemléletével, és megállapítja, hogy a XIX. század moralizálása és individualizmusa helyére a XX. század standardizáló törekvése lép, ez pedig olyan átalakulásokra vezet, hogy egyesek — igaz, a kisebbség, — már a law of torts, vagyis a polgári jogi felelősség felszámolására gondolnak, legalábbis a veszélyes üzemek és az üzemi balesetek vonatkozásában.¹¹

Ezeknek az elméleteknek szociális színezetet kölcsönöz az, hogy a károkozó magatartás minőségére tekintet nélkül a reparáció mellett szállnak síkra. Valójában azonban alapvetően hibásak. Amint ez a monopolkapitalizmus szellemi légkörében — pl. a képzőművészet területén is — olyan gyakori, az ember és tevékenysége teljesen eltűnik valamilyen személytelennek feltüntetett könyörtelen gépezet csavarjai mögött; nem hiába emleget *Heuston* standardizálást. E gépezet könyörtelenségét mi sem bizonyítja jobban, mint a megelőző hatásra törekvés teljes felszámolása, ami a reparációs kötelezettségnek a biztosítóintézetre való átvitelével valósul meg. Ez lemondás a károkozások elleni védekezés egyik igen fontos fegyveréről. Hitetlen fatalizmus nyilvánul meg ebben, továbbá a nemvagyonai érdekekre is kiterjedő szélsőséges áruszemlélet: a károsodás elleni védekezésre nem érdemes ösztönözni, hiszen a bekövetkező halálért, megcsönkulásért, megrokknásért teljes pénzbeli kártérítés jár.

Míg tehát a konzervatív irány a polgári jogi felelősség eszmei-rendszeri egységét az objektív felelősség elhallgatásával igyekszik elérni, addig ez a monopolkapitalista-avantgardista irány a szubjektív felelősség elhallgatásával szolgálja a polgári jogi felelősség eszmei-rendszeri egységét, elszakítván ezzel a polgári jogi felelősséget nemcsak a büntetőjogi felelősségtől, ami helyes, de az általános értelemben vett felelősségtől is.

2. Az elméletek második csoportja alkalmazkodik a társadalmi-gazdasági feltételek által kialakított tételes jogi helyzethez és *logikai* megoldást keres. Megkeresi azt a legátfogóbb feltételt, amely valamennyi eset sajátja. Ezt teszi meg a felelősségi rendszer elvi alapjává és ezt finomítja kiegészítő, tágító és korlátozó elvekkel. A legjelentősebb ilyen kísérlet *Marton Gézáé* volt.¹²

¹⁰ *Marc Ancel* úgy jellemzi ezt, hogy a felelősségi probléma tisztára objektív gazdasági probléma lesz (Capitant, 252. o.); az objektív felelősség mögött pedig a) a károk felderíthetetlenége, b) a gép, mint károkozó és c) a szociális méltányosság rejlik (Capitant, 251. o.).

¹¹ *Heuston*, i. m. 19—24. o.

¹² Lásd különösen: *Marton*: Les fondements de la responsabilité civile, Sirey, Paris, 1938.

Marton Géza a legáltalánosabb közös feltételt, amely mindenfajta polgári jogi felelősségnek mellőzhetetlen eleme, a *jogellenes okozásban* találta meg. Ilyen módon a polgári jogi felelősségi rendszer alapjában objektívvé válik és a vétkeség elve csupán egyike azoknak a korrektívumoknak, amelyek az okozási elv érvényesülésének határait bizonyos esetekben megszabják. Noha az így létrejövő rendszer igen figyelemre méltó logikai konstrukció, mégsem tekinthető kielégítőnek. Egyrészt azért nem, mert az így létrehozott eszmei-rendszeri egység merőben formális. Másrészt azért nem, mert kiindulása, az okozás elve ugyan valóban logikailag a legátfogóbb, de ellentétes a jogi felelősség lényegével, az emberi magatartás értékelésével, márpedig a polgári jogi felelősség az általános jogi felelősség megnyilvánulása. Ebből következik, hogy ez a logikailag önmagában zárt rendszer logikailag is hibás: alapvető kategóriává azt teszi meg, ami nem lényeges és formális, aminek alapulvétele ellenkezik az általános felelősség alapelvével, az pedig, ami a felelősség szempontjából lényeges, a rendszernek csupán egyik korrektívumává lesz.

Ezzel rokon az az igen széles körben elterjedt felfogás, amely a polgári jog *dogmatikájára* épít, és a kötelezettség és felelősség viszonyának vizsgálatából indul ki. Elveti a Schuld und Haftung germanizáló-reakciós elméleteit, de valamit mégis elfogad belőlük: cáfolván különállásuk lehetőségét, továbbá elfogadván azt a helytálló tételt, hogy a kötelezettség megszegése felelősséget von maga után, illetőleg, hogy nincs felelősség kötelezettség nélkül, eljut addig az általánosításig, hogy *a tárgyi jog mindenfajta megszegése felelősséget von maga után*, hogy mindenfajta szankció az azt elszenvető felelősségének realizálódása. Ezt fejezi ki *Grosschmid*, amikor azt írja, hogy felelni civiliter annyi, mint „magánjogi szabálynál fogva terhelő következményekbe sodródni általa”,¹³ vagy *Villányi*, amikor a felelősséget valamely tény következményeiért való helytállásnak minősíti.¹⁴ Ebből a felelősségfogalom olyan tágítása következik, hogy felelősségnek kell minősíteni azt is, ha egy szerződés cselekvőképesség hiánya miatt vagy egy végrendelet formahiba miatt érvénytelen. Kérdéses azonban, hogy ezekben az esetekben ugyanarról van-e szó, mint akkor, ha pl. szándékos károkozás esetén kártérítést kell fizetni. Nézetem szerint két egészen különböző kérdésről van szó. Az egyik esetcsoportban a jog *a forgalmi biztonságot, az egyenérték érvényesülését, a vagyoni jogviszonyok rendjét* az in concreto tanúsított magatartás értékelésétől függetlenül védi: a szankció akkor is bekövetkezik, ha senki felróható magatartást nem tanúsított. A másik esetcsoportban a jog *társadalmilag helytelenített magatartásra* reagál. Az eltérő célok eltérő szankciókra vezetnek. Az első esetcsoportból *hiányzik a repressziós elem*, mert nem arról van szó, hogy valakit hátrányok alkalmazásával jó útra kell téríteni, hanem arról, hogy helyre kell állítani a megbomlott egyensúlyt, érvényt kell

¹³ *Grosschmid*: Fejezetek kötelmi jogunk köréből, 1932. évi kiad. I. 602. o.

¹⁴ *Villányi*: A magyar magánjog rövid tankönyve, Grill 1941. 224. o.

szerezni a jog által a vagyoni biztonság érdekében előírt formaságoknak. A szankció általában csupán az érvénytelenség. Ebből némelykor in integrum restitúciós kötelezettség származik; nemegyszer a sérelmet szenvedő fél restituál, sőt, az is előfordul, hogy az anyagi hátrány — pl. ha a végrendelet érvénytelen — a szankció az örökösként kijelölt személyt sújtja, nem pedig a jogellenesen eljáró örökagyót. A másik esetscsoportban viszont a szankció *represszív*, mert itt valamely hibás, de javítható magatartás van a középpontban. A két esetscsoportban tehát *a jogellenesség kétféle célt és kétféle szankció-típust takar*. Az első esetscsoportba tartozó főbb esetek a következők:

- a) az *érvénytelen szerződések*,
- b) az *objektív szerződésszegés*, ideértve a kellék- és jogszavatosság vétkességétől független eseteit,
- c) a *jogalap nélküli birtoklás és jogalap nélküli gazdagodás* esetei.

Ezeket az esetscsoportokat — noha alapjuk jogellenes magatartás vagy eredmény — a represszió-mentesség kívül tartja a felelősség körén. A ptk.-tervezetnek egy a szovjet jogból merített intézménye azonban egyes idevágó esetscsoportokat mégis a felelősség körébe vonhat be. Ez a helyzet a visszajáró értékeknek *az állam javára való megítélése esetén*. Ez ugyanis repressziót jelent, ha nem is reparáció *nyújtása*, de restitúció *megvonása* révén, és pedig mindig akkor, ha erre valamely *szubjektív elem*, súlyosan kifogásolható magatartás (károsító célzat, szorult helyzet kihasználása, önhiba stb.) nyújt alapot. Ezenkívül a jogalap nélküli birtoklás és gazdagodás eseteiben represszív elemet visz a kötelembé a *rosszhiszeműség* is. Ez teljesen érthető, mert hiszen a rosszhiszeműség éppen úgy prevenciót kíván és felelősséget vált ki, mint párdarabja az akarat világában: a vétkesség.

Ilyen körülmények között az érvénytelen szerződések és az objektív szerződésszegés, jogalap nélküli birtoklás és gazdagodás szankcióinak felelősségi szankciókká minősítése provinciálisan polgári jogias szemléletet tükröz és a formális logika, valamint az egyébként igen szükséges jogi dogmatika túlhajtásának következménye. Provinciálisan polgári jogiasnak nevezem, mert a polgári jognak abból a valóban meglevő sajátosságából, hogy az a vagyoni forgalom biztonságát, az értéktörvény érvényesülését bizonyos — repressziót nem tartalmazó — szankciók igénybevételével a felek magatartásának értékelésétől függetlenül is védi, olyan felelősségfogalmat alakít ki, amely az általános felelősségfogalomtól alapjaiban eltér: sem a *magatartás értékelése*, sem a *represszív reagálás* nem tartozik a lényegéhez. Eszerint a polgári jogi felelősség teljesen sui generis felelősség, amely az általános jogi felelősséggel már nincs az általános és különös viszonyában. Provinciális eretneksége azonban nemcsak ebben a formabontásban nyilvánul meg, hanem abban is, hogy ez a formabontás bizonyos formalizmus eredménye. A felelősség merőben dogmatikai, logikai kategória lesz. A kötelezettség lovása mögött ülő sötét és ösztönző gondja a felelősségnek merő logikai következményé

színtelenedik és ilyenformán más kiindulással és más levezetéssel a monopolkapitalista gondolkodásnak megfelelő eredmény jön létre: a felelős ember eltűnik, a magatartás értékelése alapvető jelentőségét elveszti. A személytelen vállalat gépezetét itt a nem kevésbé személytelen *logikai konstrukciók* gépezete helyettesíti. Nézetem szerint a felelősség fogalmát ennyire nem kell kiterjeszteni. Nem kell minden szankciós helyzetet felelősségi helyzetnek tekinteni. Mesterkéltnak cselekvőképtelen személy által kötött szerződés vagy a formahibás végrendelet érvénytelenségét valamiféle felelősség konzekvenciájának tekinteni. Hogy miféle szankciókról van itt szó, arra még ki fogok térni. Egyelőre annyit kell csak ehelyütt megjegyezni, hogy a felelősség fogalmát azokra az esetkörökre kell fenntartani, amelyekben a felelősség alkalmazása az általános jogi felelősség speciális jogi megnyilvánulásaként jelenik meg. Hogy miképpen kell mégis megadni a jogi dogmatikának, ami a jogi dogmatikáé, azt ugyancsak később fogom tárgyalni.

Mindezek a merőben logikai és dogmatikai felfogások arra a következtetésre vezetnek, hogy a polgári jogi felelősség eszmei-rendszeri egységét ilyen úton nem lehet megteremteni. Az eredmény ugyanis ezekben az esetekben az lesz, hogy *létrejön egy többé-kevésbé formális egységes felfogás és elsikkad a felelősség.*

III.

Az egységes eszmei-rendszeri felfogással szemben ugyanis azt a követelményt kell támasztani, hogy a polgári jogi felelősség ennek alapján kialakított rendszere

a) valóban felelősségi rendszer legyen, tehát a jogi felelősség legáltalánosabb vonásainak polgári jogi megnyilvánulásain alapuljon, középpontjában a magatartás értékelése álljon,

b) teljes mértékben vessen számot a tételes jogi változásokkal, harmonikusan ölelje fel ezeket a valóban felelősségi rendszer kereteiben.

A burzsoá irodalomban ennek lehetőségét sokan eleve tagadják. Arra hivatkoznak, hogy a modern felelősség már csak azért sem alapulhat a magatartás értékelésén, mert az esetek zömében a károkozó valamely vállalat, a vállalat pedig személytelen és ezért a károkozás anonim. Ez az érvelés azonban a szocialista vállalati formák vonatkozásában semmi esetres em állja meg a helyét. Mindenekelőtt azért nem, mert az önálló elszámolás rendszere és különösen azok az eszközök, amelyek a vállalati kollektíva és az egyes dolgozók anyagi ösztönzésére szolgálnak, alkalmasak arra, hogy a kártérítési felelősség ebben a vonatkozásban is kifejtsen nevelő hatását. Ha a vállalat sok kártérítést kénytelen fizetni, ez egyrészt visszahat a kollektívát megillető juttatásokra (az igazgatói alapra, a nyereségvisszatérítésre), és másrészt felhívja az irányító szervek figyelmét arra, hogy a vállalatnál technikai vagy szervezési hibák

vannak. Ami pedig a károkozó személyt illeti, a munkajogi anyagi felelősség sajnos nem eléggé igénybe vett eszköze alkalmas arra, hogy ráhárítsa a felelősség rácsó részének a súlyát. A vállalat teljes kártérítést fizet, a dolgozó pedig rendszerint ennek egy részét viseli. Ilyen körülmények között a polgári jogi felelősség megelőző hatást gyakorolhat mind az egész vállalati kollektívára, mind pedig külön-külön a kollektíva egyes tagjaira.

Ezzel azonban a nehézségek nem érnek véget. A magatartás értékelésén alapuló és a bekövetkezett tételes jogi változásokkal számoló felelősségi rendszer lehetetlenségnek látszik, hiszen itt az objektív felelősséget kellene harmonikusan elhelyezni a szubjektív felelősség kereteiben. A megoldhatatlanság azonban csak látszólagos. E látszat szülőanyja az a szemléletünk, amely megszokta, hogy alapvetően a szubjektív, vagyis a vétkességen alapuló és az objektív, vagyis csak az okozás tényén alapuló felelősségi rendszereket különböztessük meg. Ez a különbségtétel azonban véleményem szerint ma már *meghaladott és értéktelen, sőt zavaró*. Az objektív felelősség gyűjtőfogalma ugyanis *annyira eltérő* tényálláscsoportokat tartalmaz, hogy egyes idevágó esetek között lényegesen nagyobb a különbség, mint a szubjektív felelősség és az objektív felelősség egyes esetcsoportjai között.

Példaként az objektív felelősség két esetcsoportját említeném meg: a veszélyes üzem üzemtartójának a felelősségét és a vétőképtelen személy felelősségét gondozó nemlétében. Szerintem a kettő nagyobb mértékben tér el egymástól, mint a vétkes magatartáson alapuló szubjektív felelősség a veszélyes üzem üzemtartójának felelősségétől. Ez a különbség természetesen nem tűnik szembe, ha a veszélyes üzem fokozott felelősségének lényegét abban látjuk, hogy aki veszélyt idéz elő, az viselje a sorscsapások anyagi következményeit, mert a károsultak kártalanítása méltányosabb érdek. Ezért a szubjektív és objektív felelősség megkülönböztetésének alapulvétele teljes mértékben megfelel a burzsoá felelősségi szemléletnek. Amint azonban ezt a Marton Géza-*emlékkönyv* számára írt tanulmányomban megkíséréltem kimutatni, a veszélyes üzem fokozott felelősségének nem ez a lényege, legalábbis nem a mi társadalmunkban, ahol a kárelhárítás érdekében kifejtendő aktivitásra irányuló kötelezettség nem szorítkozhat csupán a tételesen előírt rendszabályok megtételére. A törvényesség érdekében hozott 20.120/1958. sz. ítélet pl. még a tapasztalatcsereit, sőt a tudományos kutatás előmozdítását és figyelemmel kísérését is a vállalat teendői közé sorolja a balesetvédelem terén (BH. 1958. 7. sz. 1995. sorsz.).

Mi tehát a helyzet a veszélyes üzemmel? Mindenki tudja, hogy az nem veszélyes: a vonat sokkal veszélytelenebb, mint a postakocsi volt hajdanában. Voltaképpen arról van itt szó, hogy a technika a veszély termelésével *a veszély elleni védekezés sajátos lehetőségeit* is termeli, és ezek a védekezési lehetőségek egyrészt *jelentős mértékben függetlenek a vétkességtől*, másrészt *a lehetőségek kiaknázására a polgári jogi felelősség révén is lehet hathatósan ösztönözni*.

Az újabb szovjet irodalomban különösen *K. K. Jajcskov* hangsúlyozta, hogy a veszélyes üzem fokozott felelősségéről szóló szovjet normáknak megelőző-nevelő jellegük van. Vétkesség hiányában is fokozott erőfeszítésre nevelnek.¹⁵ A veszélyes üzem esetében figyelembe jövő legfontosabb elemek tehát a következők:

- a) újfajta, tömegesen jelentkező balesettípus,
- b) a vétkes magatartástól független olyan tipikus kár-ok, amely ellen a technikai és szervezési lehetőségek kiaknázásában rejlő sajátos módon lehet védekezni,
- c) ezt a sajátos védekezést a polgári jogi felelősség intézménye hatékonyan mozdíthatja elő.

Az ennek alapján kialakuló felelősségi alakzat ezeknek a védekezési lehetőségeknek a kiaknázására ösztönöz. Kettős jellemzője:

- a) *nem a vétkes magatartás ellen irányul,*
- b) *mégis az emberi magatartás befolyásolását szolgálja,* egy sajátos területen.

A veszélyes üzem felelősségének és a vétkességen alapuló felelősségnek tehát e felfogás mellett, a burzsoá elméleti felfogás elvetése esetén közös vonása az, hogy mindegyik a maga területén *az emberi magatartás megjavítására* irányul és ebben a minőségében *beleilleszkedik a jogi felelősség általános koncepciójába.*

Ha ezzel szemben megvizsgáljuk az objektív felelősség másik említett esetét, a vétőképtelen személy felelősségét, ha nincs gondozója, akkor arra a következtetésre kell jutnunk, hogy *itt az emberi magatartás befolyásolására irányuló törekvés hiányzik.* Ebben az esetben a felelősség voltaképpen *merőben reparációs kötelmet* takar. A károkozó magatartás értékelése elmarad és merőben csak az oksági viszonyban való részvétel kapcsolja be a kártérítési kötelezettséget. E lehetőség valóra válása azután már a jogsértő magatartásától független, a károkozás szempontjából véletlenszerű olyan körülményektől függ, mint a felek vagyoni helyzete stb., akárcsak az ún. méltányossági felelősség többi eseténél. Ilyenfajta reparatív kötelek azután a polgári jog más területein is vannak, ahol jogszerű magatartásokhoz kapcsolódnak. A kisajátítási kártalanítás vagy a sürgősségi helyzetben okozott kárért nyújtott megtérítés is ilyen. Tagadhatatlan, hogy a kisajátítási kártalanítási kötelezettségnek lehet bizonyos preventív hatása meggondolatlan kisajátítási tervekkel szemben, de ez eseti, véletlenszerű. A kártalanítás jogpolitikai rendeltetése valóban szinte kizárólag a jóvátétel, nem pedig a megelőzés.

¹⁵ *Jajcskov*: A károkozásból eredő kötelek rendszere a szovjet jogban, A polgári jog kérdései, tanulmánykötet. A moszkvai állami egyetem kiad. 1957. 166—167. o. — *B. Sz. Antyimonov* is lényegében ilyen értelemben ír, amikor hangoztatja, hogy sohasem az energia vagy a gép a veszélyes, hanem az azt működtető emberi tevékenység (Polgári jogi felelősség a fokozott veszélyforrás által okozott károkért, Moszkva, 1953).

Az objektív felelősség területén tehát valójában *kétféle esetcsoport* van : olyan, amelyik az *emberi magatartás* értékelésén alapul és annak befolyásolására irányul (*akárcsak a vétkességen alapuló felelősség*), és olyan, amelyik *ettől független*. Az első esetcsoportba tartoznak azok a tömeges esetek, amelyek a polgári jogi felelősség eszmei-rendszeri egységét megbontották, elsősorban a veszélyes üzem károkozásai. Az objektív felelősség e heterogenitásának felismerését az gátolja, hogy túlságosan begyökereződtek az objektív felelősség új eseteit magyarázó burzsoá nézetek, amelyek középpontjában nem a védekezés és az arra ösztönzés áll, hanem az üzleties érdekelv, kockázat elve stb. Bár a szovjet jogtudomány ezt az elvi alapot igen helytálló bírálatnak vetette alá,¹⁶ a polgári jogi felelősség rendszerére még mindig ez hat, gátolván a vétkességen alapuló felelősség és a legelterjedtebb objektív felelősségi esetcsoportok rokon voltának felismerését.

Mindebből az következik, hogy ha a polgári jogi felelősség rendszerét úgy akarjuk felépíteni, hogy a rendszer a jogi felelősséggel is és önmagával is egységben legyen ; ha azt akarjuk, hogy az elvi szempontból jellegzetes a tömegesen előfordulóval egybeessen ; ha arra törekszünk, hogy a jogintézmény rendszeri felépítése is kifejezze az alapvető jogpolitikai célokat és egyúttal lehetőséget nyújtson arra is, hogy az alapvető jogpolitikai célok szolgáltatásban kimutathatók legyenek az egyes legtipikusabb esetcsoportok viszonylag önálló sajátosságai is, akkor *a szubjektív és objektív felelősségi rendszer megkülönböztetésének alapulvételét fel kell adni*. A rendszert nem a szubjektív és objektív felelősség rendszerének megkülönböztetése alapján kell megalkotni, hanem *a magatartás értékelésén és befolyásolásán alapuló tényálláscsoportokat kell a többtől megkülönböztetni*. Ez a megkülönböztetési alap kétségkívül nemcsak a szubjektív és az objektív felelősség rendszerének megkülönböztetését oldja fel, de *a vétkesség középponti helyzetét is megszünteti*. Nem úgy, ahogyan a modern burzsoá irányzatok, amelyek azt megsemmisítik, hanem ellenkező irányban : *tovább általánosítva* azt a fogalmi elemét, amelynek révén a vétkesség egyáltalán középponti kategóriává lett. A középpontba a magatartásról alkotott azt az értékelést helyezi, amely lesújtó és felemelő is egyben, mert ugyanakkor, amikor elítélő, egyszersmind optimista is : feltételezi a javíthatóság lehetőségét. Ez az értékelés kerül a polgári jogi felelősség intézményének középpontjába, ha a javasolt módon a vétkességet, mint a rendszer középponti kategóriáját megszüntetve megőrizzük. Ilyen körülmények között a vétkességfogalom is olyan irányban tolódik el, hogy a középpontba a javíthatóság szempontjából eszközölt társadalmi értékelés kerül. Ez pedig lehetővé teszi azt is, hogy meghaladhatóvá legyen a vétkességi felelősségi rendszeren belüli évszázados ellentét a vétkesség szubjektív és objektívált ismérvek alapján való megítélése között. Ez az eltolódás továbbá a szankció vonatkozásában is előtérbe helyezi

¹⁶ Lásd pl. *Antyimonov* : I. m., I. fej.

a kissé elvontan erkölcsi színezetű megtorlással szemben annak sokkal tudományosabb kimunkálását, hogy milyen minőségű és milyen súlyú intézkedés alkalmas egy olyan egyéni és társadalmi motiváció kialakítására, amely a leginkább hat nevelően és visszatartóan, vagyis megnyitja az utat a gyakran jelszószerűen használt prevenció elv tartalmának alaposabb kifejtésére. A vétkességfogalom e súlypontváltásának, illetőleg a prevenció elv szerepe részletesebb kidolgozásának kérdése azonban ennek a tanulmánynak a kereteit meghaladja, csupán jelezni kívántam az említett alapkoncepció bizonyos — véleményem szerint igen üdvös — további következményeit.

Visszatérve most már a polgári jogi felelősség rendszerének kérdéséhez, a magatartás értékelésének és befolyásolásának középpontba helyezése a következő eredményre vezet:

1. A polgári jogi felelősség *par excellence* területe volna a *károsodásra vezető magatartás értékelésén és befolyásolására törekvésén alapuló felelősség*. Ezen belül a magatartás eltérő minősége és ennek következtében a felelősségtétel eltérő feltételei alapján meg kellene különböztetni a következő, jól ismert eseteket:

a) Azok az esetek, amelyekben a tipikus kár-ok a *vétkes magatartás*, volnának az idevágó legáltalánosabb esetek, mert hiszen a jogi felelősség elsősorban az ilyen vagy olyan módon elítélt akarat megváltoztatásán keresztül törekszik a tettek és emberek megváltoztatására.

b) Az idevágó különös esetek volnának azok, amelyekben bizonyosfajta *tipikus kár-okok különleges védekezést tesznek szükségessé és egyben lehetővé, feltéve, hogy ez a védekezés a polgári jogi felelősség eszközeivel vétkesség híján is szolgálható*. Ide tartoznának az objektív felelősségnek a magatartás értékelésén és befolyásolásán alapuló esetei, illetőleg azok az esetek, amelyekben ugyan a reparációs elv nagy nyomatékka lép fel, de a prevenció is számottevő szerepet játszik. Ide tartoznának tehát azok az esetek, amelyekben a polgári jog a felelősség szempontjából jelentőséget tulajdonít valamiféle különleges — egyáltalán nem mindig fokozott — veszély felidézésének. Nemcsak a veszélyes üzem fokozott felelőssége tartoznék ide, de pl. a tulajdonos, illetőleg bérlő felelőssége is a lakáshól kidobott vagy kiöntött tárgyak leeséséből eredő károkért.

2. A magatartás értékelésén és befolyásolására törekvésén alapuló felelősség körébe tartozna tehát a felelősségi esetek messze túlnyomó többsége. Emellett a szabályt erősítő eltörpülő kivétel volna az az esetcsoport, amelyet *dogmatikailag* a felelősség körébe von az, hogy a magatartás *jogellenessége* reparációs kötelezettséget vált ki, de *jogpolitikailag* onnan taszít az, hogy az *in abstracto* jogellenesnek minősített *magatartás konkrét értékelése súlytalan és a szankció nem irányul kifejezetten a megelőzésre*. Ez az esetcsoport ugyanannyira kivételes volna, mint a szubjektív felelősség elvének tündöklése idején az objektív felelősség periférikus esetcsoportjai. Igaz, jelenlegi jogunkban ma még ez az esetcsoport sem elhanyagolható, mert hiszen a bírósági gyakorlat

az utóbbi években mind gyakrabban és kiterjesztőbben alkalmazta a *méltányosságon* alapuló általános felelősségalapító tételt, amely az 1928. évi magánjogi törvénykönyvjavaslat 1737. §-ának a bírósági gyakorlatba való átvételén alapul. Ez azonban mint általános felelősségalapító kauza ma már a világon úgyszólván egyedülálló és a magyar polgári törvénykönyv hatálybalépésével előreláthatóan meg fog szűnni. Ha ez megtörténik, akkor valóban csak egy-két egészen ritka nevesített esetscsoport fog ide tartozni; talán egyedül a vétőképtelen személy felelőssége, ha nincs gondozója. Ezt a tényálláscsoportot viszont — akárcsak az érvénytelen szerződések és objektív szerződésszegések esetscsoportját — finom átmenetek számtalan sora kapcsolja a jogos magatartáson alapuló reparációs kötelekhez, amilyen pl. a helytállás a szükséghelyzetben okozott kárért; amilyen a ptk-tervezet 439. §-ában foglalt az a szabály, amely megengedi, hogy a bíró a megbízót kártalanításra kötelezze, ha a megbízott a megbízás teljesítése során külső okból kárt szenved. Itt a hajszálvékonny okozati fonálon olyan kártalanítóhoz jutunk el, aki sem jogosan, sem jogellenesen nem járt el.

IV.

Ezek után még el kell határolnunk a felelősségi köteleket egyrészt a többi *reparációs* kötelemtől, másrészt a többi *jogellenességen* alapuló kötelemtől.

A) A kifejtett alapon a *reparációs kötelek* a következő csoportokba oszlanak:

1. *Megelőző-jóvátevő* kötelek, és pedig

a) amelyek a vétkes magatartáson alapulnak és

b) amelyek különleges védekezés lehetőségén és szükségességén alapulnak.

2. *Merőben jóvátevő* kötelek, és pedig

a) amelyek jogszerű magatartáson (szerződés, kisajátítás stb.) vagy legalábbis nem jogellenes magatartáson alapulnak,

b) amelyek — kivételesen — jogellenes magatartáson alapulnak.

Teljesen nyilvánvaló, hogy a felelősségi kötelek a *megelőző-jóvátevő* kötelek, míg a nem jogellenes magatartáson alapuló merőben jóvátevő kötelek kívül esnek a felelősségi kötelek körén. Ami a jogellenes magatartáson alapuló és mégiscsak merőben jóvátevő köteleket illeti, ezeket hibrid jelenségeknek kell minősítenünk. Jogpolitikailag félbenmaradt esetek ezek: a magatartás elvont jogellenessége releváns, de konkrét értékelése közömbös. Ez voltaképpen a jogelleneséget is tartalmatlanná teszi az adott esetben: egy négyéves gyerek károkozásának jogellenessége az ő vonatkozásában dogmatikailag megáll, de ugyanúgy nem sok tartalommal rendelkezik, mint akkor,

ha a szolgáltatás senkinek fel nem róható okból lehetetlenné válik. Mégis egy a felelősség körén kívül eső szempont, a reparációs igény ezt a tartalmatlan jogellenességet a jóvátételi kötelezettség kiváltójává avatja és *ilyen irányú* tartalommal tölti meg. Ilyen körülmények között ez a jelenség valójában sem a felelősség körébe tartozó, sem a merőben reparatív kötelek körében nem helyezhető el teljesen megnyugtatóan. Kivételes előfordulása, alárendelt jelentősége szerencsére csökkenti az ezzel kapcsolatos gondokat. Semmi hátrány nem származik abból, ha a rendszer felépítése során a dogmatikai megfontolásoknak ekkora súlyt tulajdonítunk és ezeket az eseteket is a felelősség körébe vonjuk. A dogmatikát és a rendszert ugyanis kétségkívül a jog és társadalomnak a jogpolitikai megfontolásokban tükröződő objektív törvényszerűségei szabják meg, de mint dogmatikának és rendszernek vannak a megszabott kereteken belül viszonylag önálló jellegzetességei is. Egyikük sem simulhat teljesen hozzá a jog által felhasznált objektív törvényszerűségek testéhez. Ugyanakkor a viszonylag önálló sajátosságok sem feledtethetik el a meghatározó és tipikus elemeket. Ezért megelégedhetünk azzal, ha

a) a rendszer egyrészt egészében az alapvető jogpolitikai megfontolásra épül, és másrészt az esetek számszerű többsége is az így kialakuló főcsoportba tartozik,

b) az alapvető jogpolitikai megfontolásokhoz képest kivételes esetek egyrészt a rendszerben is mint kivételek jelentkeznek, másrészt számuk elenyésző.

B) Miután a *reparációs* kötelek köréből kihasítottuk a felelősség esetcsoportjait, most ugyanazt kell tennünk a *jogellenességen* alapuló kötelek körével. Kifejtettem, hogy a jogellenességnek kétféle iránya és kétféle szankciója van. Mi lesz a helyzet az érvénytelen szerződések és az objektív szerződésszegés — pl. a senkinek fel nem róható lehetetlenülés —, valamint a jogalap nélküli birtoklás és jogalap nélküli gazdagodás eseteivel? Ezekben az esetekben, mint már utaltam rá, a jogviszony felszámolásáról, illetőleg a szolgáltatások kiegészítéséről van szó, a gazdasági forgalom biztonsága érdekében, nem pedig represszióról kifejezetten és közvetlenül egy magatartásfajta megjavítása érdekében. Ezek az esetek csak akkor tartozhatnak a felelősség körébe, ha a magatartás értékelése alapján a visszajáró szolgáltatás az államot illeti meg, vagy pedig a rosszhiszeműséghez fűződnek szankciós jogkövetkezmények, tehát

a) a *magatartás értékelése* következtében

b) az egyébként ilyen elemet nem tartalmazó szankció *repressziós* tartalommal telik meg: a hibás magatartást tanúsító fél eszik a restitúciótól, illetőleg a dolog elpusztulásáért, egyéb károkért, hasznok elmaradásáért rosszhiszeműsége folytán felelős lesz. Minden más esetben olyan szankcióról van szó, amelynek kiszabásánál a magatartás konkrét értékelésre nem kerül, amely repressziót nem tartalmaz, amely tehát *nem felelősségi szankció*.

Ezen az alapon *jogellenesség* esetén a polgári jogi szankciók — a polgári jog ama sajátossága következtében, hogy az bizonyos esetekben a gazdasági forgalmat, a vagyoni viszonyok biztonságát az egyes személyek magatartásának értékelésétől függetlenül is védi, illetőleg gondoskodik a lebonyolíthatatlan jogviszonyok felszámolásáról — két szinten helyezkednek el:

1. *A jogviszony felszámolása, illetőleg egyensúlyának helyreállítása represszió nélkül, felelősség nélkül:*

a) érvénytelen szerződések azoknak az eseteknek a kivételével, amelyekben a restitúciós érték az államot illeti meg,

b) az objektív szerződésszegés esetei,

c) a jogalap nélküli birtoklás és jogalap nélküli gazdagodás felszámolása (kivéve amennyiben rosszhiszeműség jogkövetkezményeiről van szó).

2. *Felelősség a magatartás értékelése alapján és befolyásolása céljára represszív-reparatív, vagy restitúciót elvonó represszív szankció útján:*

a) a felelősség már említett esetei,

b) azok az esetek, amelyekben a restitúciós érték az államot illeti meg, vagy amelyekben a rosszhiszeműséghez fűződnek jogkövetkezmények.

C) Az eddigieket összefoglalva tehát a reparációs és szankciós helyzetek három csoportja adódik:

1. *Merőben reparatív kötelek jogos magatartás alapján represszív hatással* (szükséghelyzetben okozott kár megtérítése), vagy anélkül (kisajátítási kártalanítás);

2. *jogellenesen létrejött vagy alakult jogviszonyok felszámolása, egyensúlyba hozatala a magatartás konkrét értékelése, represszió és felelősség nélkül;*

3. *felelősség mindig jogellenes magatartás alapján, mindig represszív szankcióval és az esetek túlnyomó többségében a magatartás értékelése alapján.*

A polgári jogi felelősség körébe tehát a javasolt megoldás szerint a *jogellenes magatartáson alapuló, represszív elemet tartalmazó reparációs vagy a reparációt elvonó kötelek* tartoznának. Ezek túlnyomó főcsoportja a *magatartás értékelésén és befolyásolásán alapuló preventív-reparatív-represszív* kötelek csoportja, amelynek általános esete a *vétkes* magatartáson alapuló felelősség, különös esete pedig az olyan *különleges védekezést* igénylő magatartásokon alapuló kötelek csoportja, amelyek ellen a védekezést a polgári jogi szankció segítségével elő lehet mozdítani, — ide értve végső fokon azokat az eseteket is, amelyekben a restitúciós érték az államot illeti meg. A felelősségi kötelek másik, teljesen kivételes és alárendelt főcsoportja pedig a *jogellenes magatartáson alapuló merőben reparatív-represszív kötelek csoportja*: a vétőképtelen személy felelőssége gondozó nemlétében.

Ennek a javasolt rendszernek az előnyei a következők volnának:

a) A szocializmus által megkívánt magasabb szinten helyreállítja

aa) a polgári jogi felelősség intézményének eszmei-rendszeri egységét,

bb) az általános jogi felelősség és a polgári jogi felelősség összhangját ;

b) ezt az utóbbi összhangot úgy teremti meg, hogy a polgári jogi felelősség sajátos vonásai és az utolsó évszázad pregnáns változásai is kellő súlyt kapnak.

Ez kevésbé elvontan azt jelenti, hogy

a) a polgári jogi felelősség *középpontjában a magatartás értékelése és befolyásolása*, tehát a maga körében a világ megváltoztatására irányuló törekvés marad,

b) az így kialakított felelősségi rendszer *hangsúlyozottan számot vet az új körülményekkel* : számol az energia különféle fajtáinak mind kiterjedtebb igénybevételével és ebben a vonatkozásban nem a technika veszélyeit, de a technikának és a szervezésnek a technika által előidézett veszélyek *leküzdésére* vonatkozó lehetőségeit állítja a középpontba.

V.

Még egy kérdés tárgyalása van hátra : a reparációé akkor, ha a prevenció szempont nem indikálja a kártérítést. A modern burzsoá felfogások éppen azzal keltenek szociális látszatot, hogy kiterjedt esetekben a reparációt prevenció szempontok hiányában is indokoltnak tartják. Az idevágó esetkörök jó részéről kimutattuk ugyan, hogy népi demokratikus és szocialista viszonyok között a prevenció és reparáció szempontok találkozásáról van szó — a veszélyes üzem felelőssége a prevención is alapul —, mégsem térhetünk ki a kérdés mélyebb megvizsgálása elől.

Teljesen jogosultnak kell tartanunk a megelőzés és jóvátétel kérdésének szétválasztását, feltéve, hogy az előbbi sem síkka el a szétválasztás következtében. Jogosultnak kell tartanunk az egyik károkozó-, a másik károsult-szemlélete miatt, és azért is, mert a gyakorlatban az elmondottak ellenére is előfordul, hogy felelősség nincs, vagy korlátozott, jóvátétel nyújtása viszont indokolt volna.

A szétválasztásból kiindulva a következő — elvileg tisztának látszó — megoldás kínálkozik :

a) Minden kárt, amelyet a károsult nem maga okozott, a társadalomnak kell viselnie : társadalombiztosítás útján minden ilyen kár térüljön meg.

b) Ha a károsodásért valaki a kifejtettek értelmében felelős, akkor térítse meg a társadalomnak okozott kárt. Adott esetben álljon helyt a vállalat az egész kárért, felelős dolgozója pedig a munkajogi anyagi felelősség szabályai szerint annak megfelelő részéért.¹⁷

¹⁷ A burzsoá felfogások csak az a) alattit propagálják, és ezzel a polgári jogi felelősség intézményét megszüntetik. Egyes burzsoá nézetek szerint továbbá elegendő, ha a felelős személy bizonyos bírságot fizet (l. a köv. lábjegyzetet). Ez azonban elvi alapokat nélkülöző álláspont.

Ez a megoldási séma a jóvátétel és a megelőzés szempontjából egyaránt kielégítő. A károsultnak teljes biztonságot nyújt, megtartja ösztönző-nevelő erejét és senkit sem késztet reparáció fizetésére felelősség hiányában. Kérdés azonban, hogy mit szól hozzá az, akinek az ezzel járó költségeket fedeznie kell : a társadalom.

Kétségtelen, hogy a vázolt megoldás irányában a társadalombiztosítás kiépítésével jelentős lépéseket tettünk és anyagi erőink növekedésével nyilvánvalóan további lépések várhatók. Nem volna azonban helyes ezt a 100%-os megoldást ebben a fejlődési szakaszban valóban 100%-osnak tekinteni. Anyagi erőink még hosszú ideig korlátozottak lesznek. A rendelkezésre álló javak elosztása nem könnyű feladat. Amink van, azt alapjában úgy kell felosztanunk, hogy ezzel minél szélesebb körök létfeltételei javuljanak meg, az általános szint emelkedjék. A társadalmi kártérítés nem ezt a célt szolgálná, mert az egész fejlődés szempontjából véletlenszerűen forgácsolná szét az anyagi erőket. Ha viszont a rendelkezésre álló javakat úgy használjuk fel, hogy ezzel az általános szint emelkedjék, akkor könnyebbé válik bizonyos károk egyéni elviselése is. Az általános társadalmi kártérítés elve tehát nem felel meg a társadalmi érdekeknek. Más kérdés, hogy mindezek ellenére intézményesen kell gondoskodni arról, hogy a dolgozók létfeltételeit a társadalom betegségük, munkaképtelenségük esetére is biztosítsa. Ezt a célt szolgálja a fejlődő társadalombiztosítás, nyugellátás.

Bárhogyan áll is azonban ez a gazdaságpolitikai kérdés, a polgári jogászoknak a figyelmet továbbra is a felelősség és nem a társadalmi jóvátétel kérdéseire kell összpontosítaniok. A társadalmi jóvátétel hasznos gondolatának ugyanis van egy káros oldala : lefegyverezhet.¹⁸ Ha a társadalom nagy zsebéből a kár ügyis megtérül, akkor aprólékos bíbelődésnek tűnhet az egyes elszigetelt magatartások értékelése és befolyásolása. Ez azonban a gazdasági jog eszmekörének, a csavarok és kerekék szemléletének terméke. El kell utasítanunk. Törekedni kell ugyan a biztonságnak a társadalmi jóvátétel útján való

Ha valaki felelős a kárért, akkor a főszabálynak arra kell irányulnia, hogy azt részben se háríthassa a társadalomra. Más kérdés az, hogy a teljes kártalanítás elve alól kivételeket kell engedni : bizonyos körülmények fennforgása esetén a kártérítést mérsékelni kell.

¹⁸ Erre burzsoá szerző is figyelmeztet. *Marc Ancel* ír arról, hogy az általános kötelező biztosítás gondolata közömbössé tehet és ezért erkölcstelen és veszélyes lehet. Az orvosszere : a büntetőjogi és az államigazgatási jogi szankciók, bírságok kiterjesztése ; ezáltal a végsőkéig szocializált „felelősség” ismét találkozna a szubjektív vétkességgel és egyéni szaukcióval (*Capitant*, 260. o.). Már az előző lábjegyzetben utaltunk rá, hogy ez elvi alapot nélkülöző megoldás. Hozzátehetjük, hogy nem tartjuk megengedhetőnek, hogy a büntetőjogot vagy akár a szabálysértések jogterületét kiterjesztve olyan területekre alkalmazzuk, ahol a polgári jogi szankció önmagában is kielégítő eredményre vezet. Az a kiindulás, amely szociálissá akarja tenni a felelősségi jogot, amely teljesen szét akarja választani a polgári jogi és a büntetőjogi felelősséget, ilyenformán oda jut el, hogy mesterségesen kénytelen kiterjeszteni a büntetőjog és államigazgatási jog határait. Ez pedig nem egészséges és nem is szociális jelenség.

fokozására is, de nem szabad megfeledkezni arról, hogy ennek a biztonságnak értékesebb záloga az emberi tevékenység színvonalának emelése, mint a kártérítés elvesztett életekért, munkaerőért, életkedvért. Az emberi tevékenység színvonalának emelése pedig nevelő munkát kíván. Ezt szolgálja a polgári jogi felelősség intézménye is, feltéve, hogy a középpontjában az emberi magatartás értékelése és a befolyásolásra irányuló erőfeszítés áll. Meggyőződésem, hogy a most javasolt megoldások ezt az intézményt még alkalmasabbá tehetik ennek a szocialista humanista célnak a szolgálatára.

A KOLHOZRENDSZER TOVÁBBFEJLESZTÉSÉNEK ÉS A MUNKÁS-PARASZT SZÖVETSÉG ERŐSÍTÉSÉNEK ÚJABB SZAKASZA*

A. V. BOLGOV

Az SZKP Központi Bizottsága februári ülésének a kolhozrendszer továbbfejlesztésére és a gépállomások átszervezésére, valamint júniusi ülésének a beszolgáltatás megszüntetésére, a természetbeni gépállomási díjak eltörlésére, a mezőgazdasági termékek új árrendszerére és begyűjtésére vonatkozó határozatai nagy jelentőségűek nemcsak a mezőgazdaság további fejlődésére, hanem az egész szocialista gazdasági rendszerre nézve. Ezek a munkás-paraszt szövetségről szóló lenini eszme diadalának újabb tanúbizonyosságai, s e határozatok újabb fontos lépést jelentenek hazánk fejlődésének a kommunizmushoz vezető útján.

A tudományos kommunizmus megalapítói rámutattak, hogy kapitalista termelési viszonyok között a parasztság nagy tömegeit is kizsákmányolják és kikerülhetetlenül tönkremennek. A parasztok — írta Marx — természetes szövetségesüket és vezetőjüket a városi proletárokból találják meg, akiknek hivatása a burzsoá rend megdöntése. Marx és Engels azt tanították, hogy csak a proletariátus képes a parasztságot a földbirtokosokkal és a kapitalistákkal folytatott harcában támogatni.

Lenin a revizionistákkal folytatott harcában megvédte Marx és Engels tanítását a munkás-paraszt szövetségről, mint a szocialista forradalom győzelmének alapvető feltételéről és azt továbbfejlesztette. Ez a szövetség a munkásosztály vezető szerepe mellett a proletárdiktatúra legfőbb alapelve, a szocialista társadalom felépítésének legfontosabb feltétele. Marxnak és Engelsnek a munkás-paraszt szövetségre vonatkozó tanításait továbbfejlesztve Lenin kidolgozta a szocialista forradalom új elméletét az új társadalmi korszak, az imperializmus viszonyainak megfelelően. A munkás-paraszt szövetségről szóló Lenin által továbbfejlesztett marxi—engelsi tételek a II. Internacionálé opportunista és a mensevikek ellen irányultak, akik tagadták a parasztság forradalmi szerepét és a proletariátusnak azt a képességét, hogy forradalmi harcában a

* Az itt közölt előadást *A. V. Bolgov* professzor, a közgazdasági tudományok kandidátusa, a Magyar Tudományos Akadémia 1958. évi nagygyűlésére érkezett szovjet delegáció tagja 1958. október 30-án a Társadalmi-Történeti Tudományok Osztálya által rendezett vitaülés keretében tartotta. (A fordítás *Kelemen Zoltán*, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársának munkája.)

paraszságot magával vigye, valamint a narodnyikok és eszerek ellen, akik azt állították, hogy a parasztság maga, a munkások vezetése nélkül képes a szocializmus felépítésére. Leninnek a munkás-paraszt szövetségre vonatkozó tanítása a párt hatalmas ideológiai fegyverévé vált a trockisták és a jobboldali opportunisták ellen a szocializmus felépítéséért folytatott harcában.

Marx és Engels rámutattak, hogy a szocialista forradalom után a dolgozó parasztságnak azonnal éreznie kell helyzete enyhülését. Amikor a proletariátus megszerzi az államhatalmat — írta Marx — mint kormány köteles olyan intézkedéseket tenni, amelyek eredményeképpen a parasztság helyzete közvetlenül javul és amelyek őt ily módon a forradalom oldalára vonják, olyan intézkedéseket azonban, amelyek alapjaiban könnyítik meg a föld magántulajdonáról annak közös tulajdonára való áttérést, úgy hogy a parasztság maga jut el ahhoz gazdasági úton. (Marx és Engels művei XV. köt. 187. o. oroszul.)

A Kommunisták Pártja Lenin vezetésével teljes egészében valóra váltotta a tudományos szocializmus megalapítóinak ezt az útmutatását. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmének eredményeképpen a faluban teljesen megszüntették a jobbagyság maradványait.

Engels annak idején megjegyezte, hogy bár a parasztok a polgári forradalom hadseregét képezték, mégis azt az osztályt jelentik, amely a forradalom után elkerülhetetlenül tönkrement. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom gyökerestől megváltoztatta ezt a helyzetet. A proletárdiktatúra a parasztság anyagi jólétének emelkedéséhez vezetett, amelynek legékeesebb bizonyítéka a falu középparasztosodása volt. Míg a forradalom előtti időszak a középparaszt „kimosódásának”, jelentős részük szegényparashti sorba való süllyedésének korszaka volt, addig a forradalom alatt fordított folyamat ment végbe, a szegényparasztok jelentős részének átalakulása középparasttá. A középparaszt a szovjet falu legjellemzőbb alakjává vált. Ily módon a középparastnak a kapitalizmusra jellemző „elparasttalanítása” helyett mintegy a parasztságnak mint osztálynak a visszaállítása ment végbe, ha ezen a kisföldtulajdonost értjük, aki a maga boldogulását a földmagántulajdonra és a személyi munkára építi. Ez megerősítette a munkásosztály és a parasztság szövetségét.

Ebben a folyamatban nagy szerepet játszott a szovjethatalom által a szegény- és a középparastság részére gazdasága fellendítésére nyújtott segítség és az új gazdasági politika, amely célul tűzte maga elé a falu és a város közötti gazdasági kapcsolatok helyreállítását és a munkás-paraszt szövetség további szilárdítására törekedett. „Az új gazdasági politika lényege — tanította Lenin — a munkás-paraszt szövetség...”. (Lenin művei, 33. köt. 145. o. oroszul). Az új gazdasági politika elősegítette a mezőgazdaság gyors helyreállítását.

Mindezek ellenére a kisárutermelő parasztgazdaság fejlődési eredményei alapján a mezőgazdasági termelésben végbement emelkedés elégtelennek bizonyult ahhoz, hogy a városi lakosságot és az ipari központokat ellássák

élelemmel, a fejlődő ipart pedig nyersanyaggal, valamint ahhoz, hogy a parasztság részére megteremtse az anyagi és kulturális jólét széles útjára való kilépés lehetőségét. A szocialista ipar a bővített újratermelés elvei alapján fejlődött, a kisparaszti egyéni gazdaság pedig gyakran az egyszerű újratermelést sem biztosította. Emellett a kisparaszti egyéni gazdaság állandóan szülte a kapitalista elemeket. Így a szovjethatalom abban az időben kettős alapon állott, a szocialista nagyipar és az elmaradt kisárutermelő parasztgazdaság alapján, amelyek egymással ellentétben állottak. Ez volt az átmeneti időszak egyik legélesebb ellentmondása. A párt ezt a lenini szövetkezeti terv alapján oldotta meg, amely a szocializmus hazánkban történő felépítésére Lenin által kidolgozott terv szerves része volt.

A lenini szövetkezeti terv lehetőséget adott arra, hogy a paraszt egyéni érdekeit egyesítsük a szocializmus építésének általános érdekeivel és ezáltal biztosítsuk az egész dolgozó parasztság részvételét ebben az építő munkában. Ebben van világtörténelmi és nemzetközi jelentősége.

A lenini szövetkezeti terv sikeres megvalósításában döntő szerepet játszott az ország iparosítása. Ez volt a mezőgazdaság tömeges kollektívizálásának kulcsa. A tömeges kollektívizálás megvalósításában a dolgozó parasztságnak nagy segítséget nyújtott a Kommunista Párt vezetésével a munkásosztály. A kollektívizálás eredményeképpen megszűnt a parasztság rétegződése, mindörökké megszabadult mindennemű kizsákmányolástól és osztályviszonyát tekintve egyneművé vált. A lenini szövetkezeti terv megvalósításával a paraszt lényegében a szocialista társadalom ugyanolyan dolgozójává vált, mint a munkás. A falu magántulajdoni viszonyai átadták helyüket a szocialista termelési viszonyoknak.

A lenini szövetkezeti terv megvalósítása alapján a munkásság és a dolgozó parasztság szövetsége átalakult megbonthatatlan barátsággá. A győztes szocializmus viszonyai között ez a szövetség a szovjet társadalom erkölcsi és politikai egységének sziklaszilárd alapjává vált.

Az SZKP történelmi jelentőségű XX. kongresszusa a szovjet társadalom és a szovjet állam további fejlődésének útját meghatározva rámutatott annak szükségességére, hogy továbbra is erősítsük a munkás-paraszt szövetséget a kommunizmus építése érdekében. Az SZKP Központi Vezetőségének 1958. februári és júliusi ülésén hozott határozatok, amelyek a kolhozrendszer további megerősítésére és fejlesztésére vonatkoznak, teljes egészükben a kongresszus határozatain alapulnak. Az SZKP XX. kongresszusa kidolgozta a szovjet gazdasági élet újabb fellendítésének hatalmas programját. Fejlődnek az ipari termelés régi alapjai és újak jönnek létre. Hatalmas szerkezeti változások mennek végbe a fűtőanyagtermelésben (a kőolaj és a földgáz részarányának növekedése), nagy ütemben fejlődik az elektromosenergia termelése, gyökeresen újjáépül a szállítás (a gőzmozdonyokat felváltja a dieselmozdony és a villanymozdony), a termelésbe mind nagyobb mértékben hatol be az automatizálás,

kiterjed az atomenergia békés célokra történő felhasználása. Az SZKP Központi Vezetőségének 1958. májusi ülése a vegyipar elé új hatalmas feladatokat tűzött.

A szovjet nép sikerrel oldja meg azt a legfontosabb közgazdasági feladatot, hogy elérje és túlszárnyalja a legfejlettebb kapitalista államokat az alapvető mezőgazdasági és ipari termékek egy főre jutó termelésében. E feladat gyors és sikeres megoldása a népgazdaság összes ágazataiban, többek között a mezőgazdaságban is megköveteli a munkatermelékenység nagyarányú fokozását.

Marx rámutatott, hogy minél kevesebb munkaidőre van szüksége a társadalomnak a gabona és az állati termékek előállítására, annál több időt nyer az egyéb irányú anyagi és szellemi javak termelésére. (Marx és Engels levelezése, 1935. IV. köt. 119. o. oroszul.) A szocializmusból a kommunizmusba való fokozatos átmenet körülményei között Marxnak ez az útmutatása különösen nagy jelentőségű. Hruscsov elvtárs megjegyezte, hogy a Kommunista Pártot, amikor az egész nép harcát a mezőgazdasági termelés fellendítésére, az élelmiszerbőség megteremtésére szervezi, ez az alapvető tétel vezeti, mert enélkül elképzelhetetlen a kommunizmusra való áttérés.

A párt és a kormány által megtett intézkedések eredményeképpen az SZKP Központi Vezetőségének 1953. szeptemberi ülésétől 1958-ig a mezőgazdaság igen nagy eredményeket ért el. Így a gabona összhozama 1953-tól 1957-ig 27%-kal növekedett az előző négy évhez (1949–1953) viszonyítva. Hatalmas arányú növekedés következett be a többi ágazatokban is. A legközelebbi években utólérjük az USA-t az egy főre jutó tej, hús és vaj termelésében. De ezeket az eredményeket meg kell sokszoroznunk, hogy társadalmunk fokozódó szükségletét mezőgazdasági termékekben teljesen ki tudjuk elégíteni.

A mezőgazdaság legfontosabb termelőeszköze a föld. Kihhasználásának hatékonysága függ az alkalmazott gépektől, vagyis maga a mezőgazdasági termelés folyamata megköveteli, hogy egy kézbe egyesítsék a földet és a megmunkáláshoz szükséges gépeket. Ennek ellenére a földdel és az alapvető gépekkel való rendelkezés a legutóbbi időkig elkülönült. Az évszázados tulajdont képező földet a kolhozok örök használatába adták, amelyek mint a maguk tulajdonával gyakorlatilag rendelkezhetek és rendelkeztek is vele. Ugyanakkor a megmunkálásához szükséges gépek a gépállomásokon összpontosultak, ami megnehezítette az élenjáró mezőgazdasági technika kihasználását. Emellett, amint Hruscsov elvtárs mondotta, a közös nagyüzemi gazdálkodás csak a modern technika alapján képes a mezőgazdaság termelőerőit kifejleszteni, a termékek maximális mennyiségét biztosítani és ezzel bebizonyítani a maga életképességét bármely más nemszocialista mezőgazdasági rendszerhez viszonyítva.

A kolhozépítés első időszakában és a továbbiakban is, amikor az ipar nem tudott ellátni a szükséges gépekkel és felszerelésekkel minden kolhoz, a kolhozok pedig szervezeti és pénzügyileg is gyengék voltak, a termelési és

technikai kiszolgálás legjobb formája csak a gépállomás lehetett. A gépállomások történelmileg szükségszerűek voltak, mert központosítva magukban az élenjáró technikát, először is elérhetővé tették azt az összes kolhozok számára, másodsor pedig biztosították a gépállomási technika legteljesebb kihasználását.

Jelenleg a helyzet gyökeresen megváltozott. Míg 1932-ben három kolhozra jutott egy traktor, 1956-ban minden kolhozra nyolc traktor jutott, ami 14,2 traktoregységet tesz ki. Ez lehetővé tette, hogy a kolhozokat olyan mértékben lássuk el traktorokkal, amely elegendő ahhoz, hogy megszervezzék a traktoros brigádokat. Ugyanez a helyzet a gabonakombájnnal, a traktoros vetőgéppel és más gépekkel is. Vagyis kialakult annak a lehetősége, hogy a kolhozok technikai és termelési kiszolgálásában az állam és a kolhozok közötti kapcsolatot a gépállomások nélkül valósítsák meg. Úgyszintén megváltoztak maguk a kolhozok is. Többségükben gazdaságilag megerősödött üzemekké fejlődtek, amelyek képesek alkalmazni az élenjáró fejlett technikát. Elegendő megemlíteni csupán azt, hogy pénzügyüdvük 1956-ig felemelkedett 94,6 milliárd rubelre, ugyanakkor a gépállomások által eladásra kerülő gépek értéke kb. 12–20 milliárd rubelt tesz ki. Jellemző, hogy 1958 júliusáig a kolhozok 65%-a megvásárolta a neki szükséges gépeket. De a kolhozok nemcsak arra voltak képesek, hogy a gépeket megvásárolják, hanem arra is, hogy termelékenyen kihasználják, mivel rendelkeznek megfelelő káderekkel, gépkezelőkkel és szakemberekkel. Júniusban saját gépeikkel végezték el az összes alapvető mezei munkák 73%-át.

A gépállomások átszervezése és gépeiknek a kolhozok részére történő eladása széles távlatokat nyitott meg a kolhozrendszer termelőerőinek fejlődése előtt a komplex gépesítés és a munkatermelékenység fokozása terén. Most a kolhozokban összpontosul a nekik átadott föld és a megmunkáláshoz szükséges gép. Ez lehetővé teszi a föld és a gép termelékenyebb kihasználását, a kolhoztermelésben a személyi felelősség hiányának kiküszöbölését, a növénytermesztés és az állattenyésztés hozamainak fokozását, a termelési költségek csökkentését.

Egyes közgazdászok úgy vélték, mintha a gépállomási gépeknek a kolhozok részére történő eladása ellentmondana Engels azon ismert tételének, amelyet a Bebelhez 1886. január 20-án írt levelében fejtett ki és amely szerint a szövetkezetek szervezésénél úgy kell a dolgot intézni, hogy a társadalom, vagyis az első időkben az állam tartsa fenn magának a tulajdonjogot a termelőeszközökre, s ezzel megszűnik annak lehetősége, hogy a szövetkezeti tagságban eluralkodjék az egyéni érdek a közösségi érdek fölött. A valóságban ez nem igaz. A termelőeszközök tulajdonjogának a társadalom részére történő fenntartásáról beszélve a szövetkezetek szervezésénél Engels nem azokat a termelőeszközöket vette figyelembe, amelyeket a szövetkezetek maguk használnak ki, hanem azokat az alapvető termelőeszközöket, amelyekről az egész

népgazdaság fejlődése függ, többek között a mezőgazdaságé is. Mint ismeretes, ezek az eszközök nemcsak a traktorok, kombájnok és egyéb felszerelések, amelyek a talajműveléshez, a vetéshez és az aratáshoz szükségesek, hanem amelyek az öntözéshez, a talajjavításhoz, a mezőgazdaság villamosításához, útépítéshez stb. szükségesek.

Emellett figyelembe kell venni, hogy a mezőgazdaság és a szocialista ipar fejlődésével maga az alapvető termelőeszköz fogalma is változik. Pl. a faekét és az egyéb primitív termelőeszközöket felváltották a kerekes traktorok, majd az erősebb és a tökéletesebb traktorok. Most pedig a mezőgazdasági technika mindinkább a villamosítás irányába halad, alkalmazva az automatizálást, a távirányítást és napirendre került az atomenergia felhasználása is a mezőgazdaságban. Világos, hogy ilyen körülmények között a gépállomási gépek eladása a kolhozok részére nem jelenti és nem jelentheti azt, hogy a szovjet államban testet öltött szocialista társadalmunk feladja tulajdonjogát az alapvető termelőeszközökre.

Megjegyzendő, hogy a párt- és kormányhatározatok figyelembe vették a kolhozok fokozatos áttérését a termelés technikai kiszolgálásának új formájára a gépállomási gépek önkéntes felvásárlásával és a számukra szükséges modern gépekkel történő fokozottabb ellátásával. A kolhozrendszer továbbfejlesztésére irányuló intézkedéseknek a párt által történő megvalósítása a lenini szövetkezeti elven és a gazdasági vezetés demokratikus centralizmusán alapul.

A traktorok és egyéb gépek eladása a kolhozok részére, valamint a gépállomások átszervezése erősíti az ipar és a mezőgazdaság közötti kapcsolatot, szilárdabbá teszi a munkás-paraszt szövetséget, emeli a kolhozok gazdasági eredményeit, kedvező hatást fejt ki a kolhozok örök használatába adott földek jobb kihasználására, amely össznépi tulajdont képez. Ezen az alapon növekszik az oszthatatlan alap, fejlődnek a kolhozok közötti kapcsolatok, ami fontos feltétele a kolhoztulajdon megerősödésének és fejlődésének, elősegíti a társadalmi tulajdon színvonalára való emelését.

A falu és a város gazdasági kapcsolatának, valamint a munkásosztály és a kolhozparaszság barátságának megerősödésében az 1958. júniusi központi vezetőségi ülés határozatai is fontos szerepet hivatottak játszani. Az SZKP Központi Vezetőségének a kötelező beadás és a természetbeni gépállomási díj megszüntetésére, valamint a mezőgazdasági termékek árának és begyűjtésének új rendszerére vonatkozó határozata szervesen összefügg a februári határozattal. Ugyanúgy, mint a februári határozat, ez is arra irányul, hogy fokozza a kolhoztagok anyagi érdekelttségét közös gazdaságuk fejlesztésében, aktivitásuk fokozásában a 100 hektár mezőgazdasági területre jutó termékmennyiség emeléséért indított harcban, a termékegységre jutó munka és költség csökkentésében.

A kolhoztagoknak a mezőgazdaság fejlesztésében való anyagi érdekelttsége fokozásában igen nagy jelentőségű a mezőgazdasági termékek helyes és

gazdaságilag megalapozott ármegállapítása. Az SZKP 1953. szeptemberi és az azt követően megjelent határozataiban a kolhozok és kolhoztagok mezőgazdasági termelésben való anyagi érdekeltségének fokozására irányuló intézkedések eredményeképpen csak a mezőgazdasági terményárak felemelésének következtében a kolhozok és kolhoztagok évi jövedelme mintegy 50 milliárd rubellel növekedett. Az SZKP 1958. júniusi központi vezetőségi ülésének a kötelező beadás megszüntetéséről és az egységes mezőgazdasági árrendszer bevezetéséről szóló határozata a mezőgazdasági termelésben elősegíti a kolhozok és kolhoztagok anyagi érdekeltségének fokozódását. Arra irányul, hogy a kolhoztermelésben az anyagi érdekeltség a lehető legteljesebb mértékben és a leg-sokoldalúbban fejtse ki hatását.

A mind ez ideig fennálló állami kötelező beadási rendszer megszüntetésével és a természetbeni gépállomási díjak eltörlésével a párt- és kormányhatározatok újabb ösztönzést adtak a kolhozoknak a mezőgazdasági termelés fokozására és közös gazdaságuk fejlesztésére. Ezzel a kolhozok árutermelésének értékesítésére újabb kedvező feltételek alakultak ki. Korábban a kolhozokból különböző csatornákon keresztül begyűjtött ugyanazon termékre vonatkozó sokféle ár helyett most egységes állami felvásárlási árat állapítottak meg, amelyeket övezetenként és kerületenként differenciálnak. Ezek az árak nemcsak az előállított termék termelési költségeit térítik meg a kolhozoknak, hanem biztosítják a termelés bővítésére szükséges felhalmozást is. Mind ez ideig felhalmozás nagyobbára csak a gazdaságilag megerősödött kolhozokban ment végbe, amelyek nagy mennyiségű árut termeltek. Ezek termelésük nagyobb részét magasabb áron értékesítették, kihasználva az árkiegészítéseket, valamint a terven felüli állami értékesítésért és beadásért járó prémiumokat. A közgazdaságilag gyenge és sokszor az átlagos kolhozoknak is nem kielégítő mértékben térítették meg termelési ráfordításaikat. Árutermelésük viszonylag alacsony volt és csaknem egészében állami beadásként nyert realizálást, vagy pedig a szerződéses termeltetés keretében, mint tervszerű begyűjtés értékesült, azaz alacsonyabb áron.

Az új egységes árak megállapítása az összes kolhozokban kedvezőbb helyzetet teremtett a felhalmozásra és ennek következtében a bővített újra-termelésre. Ezzel együtt az átlagos és gyenge kolhozokban is megteremtette a gazdaság sokoldalú fejlesztésének előfeltételeit, mivel ezeket az árakat a kolhozok többségének átlagos termelési színvonalához viszonyítva állapították meg termelési mutatószámaik alapján. Hogy a gazdaságilag gyenge kolhozok gyors fejlődésének lehetőségét biztosítsák, törölték a múltból fennmaradt beadásból, szerződéses termeltetésből és természetbeni gépállomási díjakból származó tartozásaikat.

A mezőgazdasági termékek egységes árai szilárd alapot képeznek a kolhoztermelés tervezésének megjavításához és az önálló elszámolás elterjesztéséhez. A mezőgazdasági termékek egységes áraival együtt a kolhozok és a

szovhozok részére is egységes gép-, üzemanyag- és műtrágyaárakat állapítottak meg. Azonkívül tervbe vették a kolhozoktól vásárolt termékekre rendszeres kamatmentes készpénzelőlegek folyósítását. Mindez kétségtől fokozza a kolhozok és kolhoztagok anyagi érdekeltségét, elősegíti kezdeményező-készségük kibontakozását. A kalinovkai kolhozistákkal folytatott beszélgetésében Hruscsov elvtárs megmagyarázta, hogy a munkatermelékenység fokozódásának mértékében és a termelés növekedésével csökkennek a kolhozokban vásárolt termékek árai, ami lehetővé teszi az életszínvonal emelését. „Nemcsak magunkra kell gondolnunk — mondotta Hruscsov elvtárs —, hanem idősebb barátunkra, a munkásosztályra is.” A munkások olyan értékeket állítanak elő, amelyek nélkül a népgazdaság egyetlen ága sem tudna létezni, többek között a mezőgazdaság sem. Ily módon az 1958. júniusi központi vezetőségi ülés határozata az állam és a kolhozok érdekeinek összeegyeztetéséből indult ki és az ipar, valamint a mezőgazdaság közötti gazdasági kapcsolat fejlesztésére, a munkásosztály és a parasztság barátságának erősítésére irányul.

A párt által a kolhozrendszer továbbfejlesztésére hozott intézkedéseknek nemcsak nagy gyakorlati, hanem nagy nemzetközi jelentősége is van a szocializmusból a kommunizmusba való fokozatos átmenet sikeres megoldásában.

Az SZKP Központi Vezetőségének 1958. februári határozata, valamint a kolhozrendszer továbbfejlesztéséről és a gépállomások átszervezéséről hozott törvény új módon vetette fel a kolhoztulajdon kérdését a kommunizmus építésében és következésképpen a társadalmi tulajdon két formájának kölcsönös viszonyában, mint a munkásosztály és a parasztság baráti szövetségének gazdasági alapjában.

Lenin rámutatott, hogy a szövetkezés növekedése a proletárdiktatúra viszonyai között azonos a szocializmus növekedésével. A szövetkezeti kolhoztulajdon további megerősödése és fejlődése tehát nem fékje, hanem egyik alapfeltétele hazánkban a termelőerők fokozódásának. A szocialista tulajdon össznépi és szövetkezeti kolhoz formája nem mond ellent egymásnak, hanem kiegészítik egymást. A feladat éppen a szövetkezeti tulajdon megerősítésében és további fejlesztésében áll, amely fejlődése folyamán mindjobban közeledik az össznépi tulajdonhoz. Jellemző, hogy az 1932-től 1956-ig eltelt időszak folyamán a kolhozok átlagos mérete a kolhozcsaládokat számítva felemelkedett több mint a háromszorosára, vetésterületük alapján csaknem négy és félszeresére, állatállományuk alapján csaknem a kétszeresére, alapvető termelőeszközeik alapján harminchétszeresére, az oszthatatlan alapot számításba véve pedig az ötvennégszeresére. Méretüket tekintve a kolhozok mindjobban közelednek a szovhozokhoz.

De a kolhozok méretének növekedése nemcsak a mennyiségi növekedésre mutat rá, hanem a kolhozmunka és termelés társadalmasodásának fejlődésében végbement minőségi növekedésnek is mutatója, azaz a falu szocialista termelési viszonyainak további tökéletesedését is mutatja.

A szövetkezeti kolhoztulajdonnak az össznépi tulajdonhoz való közeledéséről különösen ékesen beszélnek a kolhozok oszthatatlan alapjának szerkezetére vonatkozó adatok. Így pl. 100 milliárd rubel oszthatatlan alapnak, amellyel ma a kolhozok rendelkeznek, a legutóbbi időben csak 1,5%-át (1,5 milliárd rubel) képezi a tagok által bevitt és kezdetben társadalmasított eszközök értéke. Az oszthatatlan alap fennmaradó részét közös munkával maguk a kolhoztagok hozták létre a szovjet állam segítségével. Hogy milyen nagyméretű ez a segítség, látható abból is, hogy csak az utolsó négy évben az állam által a mezőgazdaságban eszközölt beruházásokra, építkezésekre, gépek és felszerelések beszerzésére 75,4 milliárd rubelt adtak ki, amelynek nagy része a gépállomásokon keresztül nyert felhasználást, azaz a kolhozok termelési szükségletének kielégítésére fordították.

De a dolog lényege nemcsak a beruházásokban és a kolhozoknak nyújtott hitelekben van. Marx azt írta, hogy a társadalmi termelés meghatározott fejlődési fokán a nem mezőgazdasági foglalkoztatottságú lakosság jelentős része szintén részt vesz a mezőgazdasági termelésben, ellátva azt gépekkel, műtrágyával stb. A szovjet rendszer viszonyai között ez a részvétel nemcsak különösen megnövekedett, hanem új, elvileg különböző osztályalapra helyezkedett. A város termelési segítségnyújtására a népgazdaság egész ágazatait hozták létre, mint pl. a mezőgazdasági gépgyártást (traktorgyártás, kombájngyártás stb.). A szocialista város nagy segítséget nyújt a mezőgazdaságnak, elsősorban a kolhozoknak a szakemberek kiképzésével, sőt magával a városi lakosság személyi munkájával is, ezáltal is elősegítve a kolhozok oszthatatlan alapjának növekedését. Ezzel együtt megjegyzendő, hogy még a teljes kollektivizálás előtt a kolhozokban olyan rend alakult ki, amely szerint a szövetkezet felosztása esetén is az oszthatatlan alap nem került felosztásra, hanem a helyi hatalmi szervek útján a társadalmi termelés szükségleteire fordították.

Tehát az oszthatatlan alapok mind képződésük forrásai alapján, mind felhasználásuk módja szerint ténylegesen közelednek az össznépi tulajdonhoz. Még nagyobb mértékben jelentkezik az oszthatatlan alapnak ez a jellege a kolhozok közös tulajdonában, mint pl. villanytelepek, csatornák, utak stb. építésében.

A gépállomási gépeknek a kolhozok részére történő eladása új távlatokat nyitott a kolhozok előtt a szövetkezeti kolhoztulajdon fejlesztése és az össznépi tulajdonhoz való közelítése terén. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a legcsekélyebb mértékben is gyengül az össznépi tulajdon vezető szerepe. A föld, amelyen a kolhoz maga gazdálkodik, az egész népé. A mezőgazdaság fejlődésére döntő jelentőségű a szocialista ipar, amely szintén össznépi tulajdon. Így a termelőeszközök termelésének elsődleges növekedése alapján törvényszerű, hogy az össznépi tulajdon a szocialista ipar formájában gyorsabban nő, mint a szövetkezeti kolhoztulajdon és erősödik befolyása ez utóbbira. A szövetkezeti kolhoztulajdon és az össznépi tulajdon kölcsönös viszonyában legfonto-

sabb, hogy a Kommunista Párt irányítja fejlődésüket ugyanazon az úton, a kommunista társadalom építésének útján. A gépállomások gépeinek a kolhozok részére történő eladása, felemelve technikai ellátottságuk színvonalát, szintén további emelkedést jelent a kolhozokban a munka társadalmazása terén, mert a technikai ellátottság magas színvonala mellett „a munkafolyamat szövetkezeti jellege itt technikailag válik szükségessé, amelyet magának a termelő-eszköznek a természete diktál”. (Marx, Tőke I. köt. 392. o. 1955. oroszul.)

A szocializmus és a kommunizmus építése, a város és a falu, az ipar és a mezőgazdaság közötti kapcsolat minden irányú fejlesztését követeli meg. A párt által hozott intézkedések megvalósítása az ipar és a mezőgazdaság közötti gazdasági kapcsolat összes formájának további fejlődéséhez vezet, a város és a falu közötti kapcsolatot új, magasabb színvonalra emeli. Ezen intézkedések végrehajtásának eredményeképpen évről évre növekszik az ipari termékek áradata a városból a falura és az ellenkező irányú áradat mezőgazdasági termékekben a faluból a városba. Jellemző, hogy ez év első kilenc hónapja folyamán, az elmúlt év hasonló időszakához viszonyítva, az ipar termelését a traktorgyártásban 109%-ra, a műtrágyagyártásban 107%-ra emelte.

Ennek kapcsán a kolhozok és a szovhozok ebben az évben vetésterületeket több mint másfél millió hektárral növelték és október 10-ig 1 milliárd 487 millió puddal több gabonát, 62%-kal több húst, kétszer több tejet adtak el az államnak, mint 1953-ban. De az év még nem fejeződött be és a felvásárlás tart.

A gépállomások gépeinek a kolhozok részére történő eladását kétségkívül a mezőgazdasági termelés hozamának növekedése kíséri, mivel a belterjesség fokozását, nagyobb specializálását, észszerűbb elhelyezését segíti elő, azaz a mezőgazdaság ésszerű rendszerének fejlődését. De ez egyben a kolhozok jövedelmének fokozását is jelenti, s ezen az alapon a kolhoztagok anyagi jólétének további emelkedését. Jellemző, hogy 1952-ben a kolhozok munkasegységekre 12,4 milliárd rubelt osztottak ki, 1956-ban pedig 42,2 milliárdot, azaz három és félszer többet.

A munkatermelékenység növekedése a kolhozokban a gépállomások átszervezése következtében a mezőgazdasági munkaerőnek az ipar számára történő fészabadításához vezet. Ez mégjobban megerősíti a falu és a város kapcsolatát. Ezzel együtt a gépállomások átszervezése és gépeiknek a kolhozok részére történő eladása elősegíti a kolhozparasztok technikai és kulturális színvonalának további emelkedését, új távlatokat nyit a kolhozfiatalság előtt a technika elsajátításában, alkotó kezdeményezése kifejlesztésében. Ebben a tekintetben különösen nagy jelentősége van az iskolák és a felsőbb fokú tanintézetek oktatási munkája tökéletesítésének, az oktatás és a termelési gyakorlat egyesítésének.

A kolhozok magukat fejlesztve mind több figyelmet fordítanak szociális létesítményeikre. Jelenleg a kolhozokban nagy munkát fejtenek ki a kolhoz-

faluk átépítésére, szociális és kulturális létesítményeik gyarapítására. Így pl. az odesszai területen Ukrajnában hároméves tervet dolgoztak ki a kolhozok kulturális építkezéseire vonatkozólag 1958—1960. évekre, amelyre a kolhozok 20 millió rubelt költenek, nem számítva az állami támogatást. Nálunk már sok kolhoz van, amely mindjobban eléri a fejlett és jómódú termelőszövetkezetek színvonalát. Az ilyen kolhozokban nemcsak iskola, kultúrház, kórház, sporttelep, napközi otthonok és bölcsődék, az előregedett kolhoztagok gondozására szolgáló otthonok és ehhez hasonló létesítmények vannak, hanem étkezdék, mosodák, kenyérgyárak stb. is. Megszervezték a kolhoztagok tej-, hús- és általában áruellátását, s nem véletlen, hogy az ilyen kolhozok tagjai abbahagyják a háztáji gazdálkodást. Így mindinkább elmosódnak a város és a falu közötti különbségek.

A kolhozrendszer továbbfejlesztésére vonatkozó párt- és kormányhatározat a kolhozok által a termelés minden irányú fejlesztéséért folytatott harc általánosítását és a kolhozparaszság érdekeit fejezi ki.

Az ipar és az építkezés irányításának átszervezéséhez hasonlóan, a kolhozrendszer továbbfejlesztésére irányuló intézkedések is következetesen elősegítik a demokratikus centralizmus lenini elvének megvalósítását a népgazdaság vezetésében, a néptömegek alkotó kezdeményezésének kibontakoztatását a kommunista társadalom építéséért folytatott harcban. A szocialista munkaverseny lendületét mindezek nagyban emelték a falun. A sztavropoli terület mezőgazdasági dolgozóinak kezdeményezésére a múltévinél magasabb kötelezettségeket vállaltak magukra az ország mezőgazdasági termékekkel való ellátásában és azt sikerrel teljesítették. Hruscsov elvtárs egyik legutóbbi beszédében a sztavropoli terület Lenin-renddel való kitüntetése alkalmából azt mondta, hogy most legfontosabb feladatunk a szovjet gazdasági élet minden irányú fejlesztése és ezen az alapon a nép életszínvonalának emelése.

Hazánk a párt XXI. kongresszusára készül, amely az elkövetkező hét évre meghatározza gazdasági fejlődésünket. Ez a hétéves terv hatalmas lépés a kommunizmushoz vezető úton, a kommunizmus építésének nagyarányú programja. „A gazdasági életünk fejlődését jellemző számok, amelyek e tervben nyertek kidolgozást — mondotta Hruscsov elvtárs —, egyszerűen hihetetleneknek tűnnek. Amikor ezek a számok ismertekké válnak, az egész világ elcsodálkozik majd a szocialista gazdasági rend fejlődési távlatain. Természetesen újból megkísérlik a bizalmatlanság légkörét támasztani e tervvel szemben, megvalósíthatatlannak jelentve ki a benne kitűzött feladatokat, amint ezt eddig minden tervünkkel tették.” Ezzel kapcsolatban engedjenek megemlíteni egy kitételt Marxnak a Közgazdaságtan Bírálatahoz című könyvéből, hogy a társadalom csak olyan feladatokat tűz ki maga elé, amelyeket képes megoldani és egyetlen történelmi feladat nem áll elő hamarabb, mint ahogy megvalósításának feltételei megérnek. Éppen ezért, ha a Kommunista Párt

valamilyen feladatot állít a szovjet nép elé — amint arról Hruscsov elvtárs beszélt —, akkor azt a feladatot teljesítik. Ezért a Kommunista Párt által vezetett népünk bizalommal néz jövője elé. Az egész szovjet néppel együtt bizalommal néznek jövőjük elé kolhozparasztjaink is. Határozatot hoztunk a kolhozparasztok III. össz-szövetségi kongresszusának összehívására vonatkozólag, ami sok újat visz a kolhozálet alaptörvényébe, a kolhozalapszabályba.

*

A párt által a kolhozrendszer továbbfejlesztésére tett intézkedéseknek nemcsak belső, de nemzetközi jelentősége is van. A kapitalista országok parasztsága a monopóliumok és a militaristák által szorítva mindjobban tönkremegy, a mi kolhozparasztágunk pedig állandóan a fejlődés útján jár. Ez bizonyítja a kolhozrendszer legyőzhetetlen erejét és életrevalóságát, amit a szovjet parasztság a munkásosztállyal szövetségben és annak vezetése mellett alakított ki.

Jelenleg az opportunisták minden fajtája minduntalan revízió alá veszi a marxizmus és leninizmus alapvető tételeit, többek között a proletariátus diktatúráját és a munkásságnak a dolgozó parasztsággal kötött forradalmi szövetségét. Tagadva a proletárdiktatúra szükségességét, a revizionisták fellépnek a munkás-paraszt szövetség ellen is, a társadalom szocialista irányú fejlődésének lehetősége, az osztálynélküli társadalomba való átmenet ellen is. A revizionisták teljesen összeforrtak azokkal a burzsoá apologetikusokkal, akik tagadják a társadalom progresszív fejlődését, mítosznak tüntetve fel a haladás és fejlődés eszméjét. Az élet azonban bebizonyította a burzsoá apologetikusok és revizionisták minden kísérletének hiábavalóságát arra, hogy a történelem menetét visszatartsák, hogy a kistulajdonosok dolgozó tömegét, többek között a parasztságot is a munkássággal való szövetségtől visszatartsák, s ily módon megmenthessék a kapitalizmust.

A Szovjetunió és a népi demokráciák példája meggyőzően bizonyítja, hogy csak a proletariátus diktatúrája képes a kisértőtulajdonos parasztságot a kapitalizmus rabságából kiszabadítani és a szocializmushoz elvezetni.

*

HOZZÁSZÓLÁSOK

Az előadást követően Bolgov professzor — előadása egyes vonatkozásainak kiegészítéseképpen — válaszolt a hozzászólók által felvetett kérdésekre.

HORVÁTH LAJOS

a Közgazdaságtudományi Intézet osztályvezetője arra kért felvilágosítást, hogy hogyan történik a kolhozok közös tulajdont képező nagyarányú berendezések irányítása, s ezek kezelésében a kolhozok milyen szerepet ját-

szanak. Kérdést tett fel arra vonatkozóan is, hogy a kolhozokban mind több helyen bevezetésre kerülő önálló elszámolást milyen módon valósítják meg. Kiterjed-e ez az egyes brigádokra és üzemegységekre és milyen tapasztalatok vannak ezzel kapcsolatban. — Bolgov professzor válaszában kifejtette, hogy a kolhozok közös tulajdonát képező termelőeszközök irányítása végeredményben a kolhoznökök gyűlésén történik, amelyeket a kerületi tanácsok hívnak össze időnként, amikor egyes kérdések felett dönteni kell. A kerületi tanácsok ebben az esetben csupán koordináló szerepet töltenek be és ebben az állam részéről jövő segítségnyújtás érvényesül. A kolhozok önálló elszámolására vonatkozóan megemlítette, hogy az önálló elszámolás elvileg a kolhozok keletekezésétől fogva létezik, csak ez a gyakorlatban nem mindig valósult meg teljesen. Az agrárközgazdászok feladata most az önálló elszámolás rendszerének olyan tökéletesítése, hogy a kolhozok valóban élni tudjanak ezzel a jogukkal. A gyakorlat azt mutatja, hogy a kolhozok csak úgy tudják ezt megvalósítani, ha önállóvá teszik az egyes szervezeti egységeket a kolhozon belül. Ehhez azonban szükséges az önköltség, a gazdasági hatékonyság kiszámításának kielégítő módszere és a megfelelő nyilvántartási rendszer.

NAGY TAMÁS

a Közgazdaságtudományi Intézet osztályvezetője kérdésében aziránt érdeklődött, milyen intézkedésekkel kívánják közelíteni a kolhoztulajdont az össznépi tulajdonhoz, mert Sztálinnak a közvetlen termékcsereire vonatkozó elképzelése nem bizonyult helytállónak. Kérdést tett fel arra vonatkozóan is, hogy milyen intézkedésekkel kívánják a kolhozparasztok jövedelmét és a munkások reálbérét arányba hozni, hiszen a kolhozparasztok az előadásból kitűnően is jövedelmüket ugrásszerűen növelhették, aminek a múlthoz viszonyítva volt bizonyos indokoltsága. — Bolgov professzor válaszában rámutatott, hogy Sztálin véleménye szerint a kolhoz olyan termelő üzem, amelyben a termelőeszközök túlnyomó része az állam kezében van, a kolhoz tulajdonát pedig a termék képezi. Ebben az esetben a termékcsere az a módszer, amelyen keresztül a különbséget ki lehet küszöbölni. Sztálin tehát nem a termelés vonalán próbálta a kolhoztulajdont az össznépi tulajdon színvonalára emelni, hanem csak a termékcsere területén. A kolhoztulajdon és az össznépi tulajdon közötti különbség a társadalmasítás foka közötti különbséget jelenti, ezért minél szélesebb körű a társadalmasítás, annál jobban közeledik az össznépi tulajdonhoz.

A kolhozparasztok jövedelmének növekedési üteme valóban jelentősen felülmúlta a munkabérek növekedési ütemét. Ennek ellenére a kolhoztagok jövedelme nem érte el az ipari munkások reálbérét. A kommunizmusba való átmenetnek az életszínvonal emelésével és közelítésével kell megvalósulnia.

ALLE PÁL

kérdése arra irányult, hogy milyen intézkedések történtek az anyagi érdekelttség fokozására és milyen tapasztalatok vannak az újabb jövedelemelosztási módszerek területén. — A válaszban megvilágítást nyert, hogy az anyagi érdekelttség fokozására irányuló intézkedések kettős irányúak. Egyrészt olyanok, amelyek a kolhozokra vonatkoznak, másrészt pedig olyanok, amelyek a kolhozon belüli anyagi érdekelttséget fokozzák. A kolhozokra vonatkozó általános intézkedések közül legfontosabbak a kolhoztermelés tervezésének 1955-

ben elfogadott új módszere, amelynek alapján a kolhoz csak árutermelési tervet kap, de a kolhoz szabadon választja meg a termelési eljárásokat és az az intézkedés, amely a kolhozoknak 1956-ban megadta a jogot, hogy termelésük belső átszervezéséhez a maguk feltételeihez alkalmazkodva az alapszabályban a szükséges változtatásokat végrehajtsák. Harmadik intézkedés a gépi technikának a kolhozok részére történő eladása volt, a negyedik pedig az egységes mezőgazdasági árrendszer kialakítása. A kolhozon belül ható intézkedések szintén kétirányúak voltak, mégpedig a munkaszervezésre vonatkozó intézkedések, amelyekről volt szó az előadásban és a jövedelemelosztásra vonatkozó intézkedések. A kolhozok nagy része még a munkaegység alapján osztja szét jövedelmét, de bevezették a munkaegységelőlegeket, néhány kolhozban pedig áttértek a garantált munkaegységértékre. A kolhozok egy része — még nem mondható, hogy nagy része — letért a munkaegységről és bevezette a tisztán pénzformában történő díjazást. Mindezek a rendszerek azonban egy elvi alapon nyugszanak, a szocialista elosztás elvi alapján, vagyis nem tartalmazhatnak kizsákmányolást. A három alapvető elosztási forma kifejezi a haladást. Badarság lenne visszatartani a fejlettebb formákat csak azért, mert léteznek még olyan kolhozok, amelyekben azok megvalósíthatatlanok.

FEKETE FERENC

a Közgazdasági Szemle főszerkesztője aziránt érdeklődött, hogy a vezetési demokratizálása érdekében a kolhozok alapszabályában milyen változásokat hajtottak végre. — Bolgov elvtárs rámutatott, hogy a kolhozok megnagyobbodásával egységesebbé vált a kolhozok irányítása, s ez látszólag a demokratikus centralizmus elvének megsértésére vezetett. De ez csak látszólagos, mert az alapvető termelési kérdéseket a közvetlen termelőfolyamatot végző brigádokban tárgyalják meg, ami a kolhoztagok aktívabb bevonását jelenti a kolhozközgyűléssel szemben. Az általánosabb kérdéseket pedig a brigádküldöttek gyűlésén tárgyalják meg, amely azokat sokkal mélyebben és alaposabban, nagyobb távlatokra vonatkozóan vizsgálja meg. E problémák csak a kolhoztagok III. kongresszusán nyernek végleges rendezést.

TÁLAS BARNA

a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársa megkérdezte, hogy foglalkoznak-e a kolhozokban felszabaduló munkőrök a kolhozokban létesített feldolgozó ipari üzemekben történő foglalkoztatásának kérdésével, ami csökkentti a városok gyorsütemű növekedésével jelentkező problémákat. — Bolgov professzor válaszában kifejtette, hogy a kolhozokban felszabaduló munkaerő nem irányul teljes egészében a városokba, mert annak jelentős részét a munkafeltételek könnyítésére, a munkaidő csökkentésére fordítják a mezőgazdaságban is, de magában a kolhoztermelésben is nagyarányú fejlődés megy végbe a belterjesség irányában. Végül nemcsak faluról mennek a városba, hanem a városból is a falura, mint pl. a szűzföldekre. Természetesen a nagyobb és gazdaságilag erősebb kolhozok maguk is létesítenek feldolgozó üzemeket, amelyeknek készítményei keresettek a piacon.

HELLEI ANDRÁS

az Állami Gazdaságok Kutatóintézetének tudományos munkatársa azt vetette fel, hogy a Szovjet Tudományos Akadémia milyen segítséget nyújt a kolhozoknak a technika elsajátításához szükséges munkamódszerek és eljárás-

sok kialakításában. — Bolgov elvtárs kifejtette, hogy ezekkel a kérdésekkel a Mezőgazdasági Tudományos Akadémia intézetei foglalkoznak. Jelentős segítséget nyújtanak ezen a területen az átszervezett gépállomások, s ezzel a céllal rendezték meg a mezőgazdasági kiállításokat is. A helyi szervek is gyakran rendeznek vitákat az egyes szervezési kérdések megoldására. A legjelentősebb mégis az az intézkedés, amely a politechnikai oktatást az iskola keretébe vonta.

CSÁKÁNY ISTVÁN

a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársa kérdései arra irányultak, hogy milyen hatással volt a kolhozpiacra kerülő árutömegre a kötelező beadás és a természetbeni gépállomási díj eltörlése, valamint az egyseges mezőgazdasági árrendszer bevezetése. Ezek az intézkedések milyen befolyást gyakoroltak a kolhozpiaci árakra? Ugyanezek az intézkedések milyen hatást gyakoroltak a különbözeti földjáradékra? — Bolgov professzor válaszában kifejtette, hogy a termelés növekedésével együtt növekedett a kolhozpiacra kerülő áruk mennyisége is. Vannak, akik azt állítják, hogy tulajdonképpen semmi nem történt, mert a kötelező beadás helyett kötelező állami felvásárlás van. Bármelyik kapitalista farmer boldog volna, ha olyan biztosított piaca és olyan biztosított árak volnának, mint a Szovjetunióban. A kolhozokban megvan a holnap biztonsága, mert az árak nemcsak a ráfordítást térítik meg, hanem biztosítják a termelés bővítését is. Éppen ezért a kolhozok mindinkább az állami felvásárlás felé fordulnak és a felvásárolt áruk mennyisége évről évre fokozódik.

A különbözeti földjáradékot illetően a szovjet közgazdászok nagy részének az a véleménye, hogy az I. sz. különbözeti földjáradékot az állam kezében kell összpontosítani, a II. sz. különbözeti földjáradékot pedig meg kell osztani az állam és a kolhozok között olyan arányban, amilyen arányban annak létrehozásában részt vesznek. Természetesen ez utóbbinak nagy jelentősége van a belterjesség fokozásában és az anyagi érdekelttség emelésében, ezért az arányt befolyásolják a fejlődés követelményei is.

A vitaülés *Friss István* akadémikus zárószavaival ért véget.

AZ 1958. ÉVI BUDAPESTI TÖRTÉNÉSZ KONFERENCIÁRÓL

SÁNDOR VILMOS

1958. december 10–13-án csehszlovák, lengyel, osztrák és román történészek négynapos értekezletre gyűltek össze Budapesten, hogy közös tudományos problémákat vitassanak meg a magyar történészekkel.

A cseh történészek kezdeményezésére már 1955-ben is ülésezett egy hasonló célú nemzetközi értekezlet.¹ Akkor — Prágában — bebizonyosodott, hogy azokban az országokban, amelyek részben vagy egészben az egykori Osztrák–Magyar Monarchiához tartoztak, a történeti fejlődés fő gazdasági és politikai kérdései a kellő alapossággal csak az érdekelt országok történészeinek együttműködése útján oldhatók meg. Hangsúlyozottan merült fel annak a szükségessége, hogy a történelmi folyamatok, események elvi megítélése között mutatkozó eltéréseket időről időre nyílt vitában egyeztessék. E követelménynek, valamint a prágai értekezlet záróközleményében is kifejezett kívánságnak eleget téve, hívta össze Budapestre a Magyar Tudományos Akadémia — a Történettudományi Intézet rendezésében — „*A kapitalizmus fejlődése az Osztrák–Magyar Monarchia egykori országaiban*” konferencia második ülőszakát.

A konferencián a Csehszlovák Tudományos Akadémia küldetésében háromtagú delegáció vett részt, dr. Arnošt Klima professzor, a történelemtudomány doktora vezetésével dr. Jaroslav Purš a Csehszlovák Történettudományi Intézet és dr. Julius Mésáros a Szlovák Történettudományi Intézet munkatársai. Dr. E. Wolfgang Brassloff, a Volkstimme közgazdasági szerkesztője és Eva Köckeis statisztikus az Osztrák Kommunista Párt Történeti Bizottságát, dr. Jozef Busko, a krakói egyetem docense a Lengyel Tudományos Akadémiát, dr. Josef Kovács, a cluji egyetem adjunktusa a Román Tudományos Akadémiát képviselték. A magyar történészek közül a konferencia munkájában Pach Zsigmond Pál, a történelemtudomány doktora, Zsigmond László, a történelemtudomány kandidátusa és Mód Aladár, a történelemtudomány doktora vezetésével Arató Endre, Berend Iván, Hanák Péter, Lukács Lajos, Perényi József, Ránki György, Sándor Pál, Sándor Vilmos,

¹ Beszámoló az 1955. évi prágai történész konferenciáról. Századok 1956. 1–2. sz. 239. l.

Spira György, Szabad György és Varga János a történelemtudomány kandidátusai, valamint *Erényi Tibor, Gonda Imre, Katus László, Kolossa Tibor, Komjáthy Miklós, Puskás Júlia és S. Vincze Edit* vettek részt.

Az ülésszakot *Molnár Erik* akadémikus a nemzeti önállóság és a társadalmi haladás kapcsolatának elvi kérdéséről tartott előadása nyitotta meg.

Az ülésszak munkájának eredményességéhez a baráti országok történései és a magyar történészek számos referátummal járultak hozzá. A referátumok három fő téma: az Osztrák—Magyar Monarchia gazdasági-társadalmi szerkezete — a dualizmus rendszerével kapcsolatos problémák — és a nemzeti-ségi kérdés, munkásmozgalom köré csoportosultak.

„Az Osztrák—Magyar Monarchia gazdasági-társadalmi szerkezete” első témakör vitáját *Pach Zsigmond Pál* vezette. Az elhangzott előadások zömükben a *monarchia egyes országai, területei* agrártörténetének megismeréséhez és kimunkálásához járultak hozzá. A külföldi vendégek előadásai Csehország,² az osztrák tartományok (a mai Ausztria)³, Szlovákia⁴ és Erdély⁵, — a magyar történészek a monarchia egykori délszláv területei⁶ és Magyarország mezőgazdasága tőkés fejlődésének, illetőleg agrárkérdésének problémáival foglalkoztak.⁷

A témakörben elhangzott további előadások a *monarchia egészének* viszonylatában vizsgálták a terményárak alakulását,⁸ illetőleg az agrárproletariátus összetételét⁹ és európai összehasonlításban Magyarországnak, illetőleg a monarchiának ipari fejlettségét.¹⁰ Egy rövidebb lélegzetű referátum az imperializmusba való átmenet korszakának periodizációjával foglalkozott.¹¹

Az előadások nyomán a monarchia agrárfejlődésének egyes szakaszairól, illetőleg problémáiról az eddiginél differenciáltabb és tisztább kép alakult ki a konferencián. Az összehasonlítások spontán lehetősége és az összehasonlító

² *Arnošt Klima*: Beitrag zur landwirtschaftlichen Frage in der Revolution von 1848 in Böhmen.

³ *E. Wolfgang Brassloff*: Probleme des Überganges vom Feudalismus zum Kapitalismus in Österreich, besonders in bezug auf die Agrarfrage.

⁴ *Julius Mészáros*: A parasztság kisajátítása és a feudális elnyomás maradványai Szlovákiában a XIX. század második felében.

⁵ *Josef Kovács*: Az erdélyi jobbágyfelszabadítás és a tőkés mezőgazdaság 1848 utáni átalakulásának kérdéseihez.

⁶ *Katus László*: A mezőgazdaság tőkés fejlődésének főbb vonásai az Osztrák—Magyar Monarchia délszláv területein.

⁷ *S. Sándor Pál*: A XIX. századvégi agrárválság és a magyar nagybirtok. — *Puskás Júlia*: A tőkés nagybirtokok a XIX. századvégi Magyarországon (Az 1895-ös mezőgazdasági statisztika adatai alapján).

⁸ *Szabad György*: A terményárak kiegyenlítődési tendenciájának érvényesülése a Habsburg birodalomban a XIX. század derekán.

⁹ *Kolossa Tibor*: Adalékok az Osztrák—Magyar Monarchia népességének összetételéhez (1900).

¹⁰ *Berend Iván—Ránki György*: Magyarország iparának XX. századeleji színvonala az európai összehasonlítás tükrében.

¹¹ *Jaroslav Purš*: Über die Frage des Hineinwachsens des Kapitalismus der freien Konkurrenz in dem Imperialismus.

módszer tudatos, a monarchia egészére és más európai országokra is kiterjedő alkalmazása révén, a magyarországi agrárviszonyok rajza több vonatkozásban az eddiginél szemléletesebben bontakozott ki. Gazdagodtak a tőkés agrárfejlődés porosz típusú útjának sajátos magyarországi vonásaira vonatkozó ismereteink, és az ausztriai agrárfejlődés különböző útjainak típus meghatározásában is új szempontok és jó megoldások jelentkeztek.

A külföldi vendégek egyes előadásai, valamint a vita során elhangzott hozzászólásai nem korlátozódtak az agrárfejlődés problémáira, hanem az érintett országok, területek tőkés fejlődésének egészére is utaltak. Egy-egy megállapításukkal a magyar történészek számára nem egy vonatkozásban új megvilágításba helyezték Magyarország szerepét, helyzetét az Osztrák—Magyar Monarchiában, illetőleg a Habsburg birodalomban. Így például osztrák részről hívták fel a figyelmet arra, hogy az osztrák uralom kiterjeszkedése Magyarországra, az osztrák tartományok gazdasági fejlődése számára korlátozó mozzanatokat is rejtett magában, többek között azért, mert megerősítette az osztrák feudális uralkodó osztály hatalmát. A monarchia szervezetének az osztrák tőkés fejlődésre gyakorolt hatásában is voltak negatív tényezők. Lengyel részről pedig rámutattak arra, hogy a magyar mezőgazdaságnak a monarchián belüli tőkés versenye hozzájárult Galícia tőkés fejlődésének elmaradásához.

Az előadásokat követő problémákban gazdag és számos részkérdés tisztázását elősegítő, kritikai szellemtől áthatott vitából kiemelkedett a magyar és a szlovák történészeknek az 1848-as magyar agrártörvények értékeléséről folytatott eszmecsereje. E kérdésben már jóideje nézetkülönbség áll fenn. A szlovák történészek a törvények későbbi reakciós végrehajtása alapján — ellentétben a magyar történészekkel — annak retrográd jellegét hangsúlyozzák, s különösen nem veszik kellőképpen figyelembe az állami megváltásos jobbágyszabadítás tényét, mint a magyar fejlődés jellegzetes sajátosságát. A véleménykülönbség a vita során csökkent, de végleg nem szűnt meg. Teljes tisztázásra került viszont a nemzeti önállóság és a tőkés gazdasági-társadalmi haladás összefüggéséről felmerült téves nézet, amely — azzal érvelve, hogy egyes délszláv területeken a tőkés fejlődés a monarchia keretei között, a nemzeti önállóság korlátozottsága mellett is magasabb színvonalat ért el, mint egyes nemzetileg önálló balkáni országokban — kétségbe vonta a nemzeti önállóság jelentőségét a tőkés fejlődés számára. Az érvelés azért téves, — kristályosodott ki a konferencián — mert figyelmen kívül hagyja, hogy a balkáni országokban a török uralom késői felszámolása következtében a gazdasági-társadalmi fejlődés századokkal elmaradt. A kapitalizmus fejlődése számára tehát nemzeti vonatkozásban kétségtelenül az önálló nemzeti állam a legmegfelelőbb államtípus.

A második témakör vitáját, amely a dualizmus rendszerével kapcsolatos problémákról szóló referátumokat fogta össze, *Zsigmond László* vezette. E témakörben került eldöntésre a vita arról, hogy Magyarország függősége

Ausztriától (a dualizmus korában) félgyarmatinak tekintendő-e vagy sem? A baráti országok történései, a magyar történeteszek álláspontjával szemben, már a konferencia prágai ülészakán vitássá tették a félgyarmati jellemzés alkalmazásának jogosultságát. Azóta a korszakkal foglalkozó magyar történeteszek nagy többsége hallgatólagosan magáévá tette álláspontjukat.

A kérdés tudományos igényű tisztázására, a gyarmat és félgyarmat általános fogalmának elemzésére, valamint az Ausztria és Magyarország közötti konkrét gazdasági és politikai kapcsolatokra való alkalmazhatóságuknak vizsgálatára csak ez alkalommal került először sor.¹² A referátum szerint az Ausztria és Magyarország közötti kapcsolatokban bizonyos gyarmati vonások kétségtelenül fennálltak, a gazdasági és politikai kapcsolatok összessége azonban — az adott esetben — nem a gyarmat, hanem a soknemzetiségű állam fogalomkörébe esik. A félgyarmat fogalma az országok közötti kapcsolatoknak, a gyarmati függőségtől az egyszerű pénzügyi függőségig terjedő széles skáláját fogja át, ami általában is kétségesse teszi tudományos igényű felhasználhatóságát. Bár a vita során az elvi kifejtéssel egyetértő felszólalók mellett bíráló észrevételek is elhangzottak, a konferencia annak hangsúlyozásával, hogy *Magyarország függő helyzetben állt Ausztriával szemben*, teljes egyetértésben elvetette a félgyarmati jellemzést. A konferencia állásfoglalása a „félgyarmati” jellemzés kikapcsolása mellett felszámolta a történettudományunkban még ma is lappangó nacionalista maradványoknak egyikét, ugyanakkor pedig Magyarország függő helyzetének a hangsúlyozásával eleget tett annak a követelménynek, hogy a burzsoá nacionalizmus maradványait a nemzeti függetlenség jelentőségét elismerő marxista álláspontból kell bírálni.

A második témakör előadásai az eddiginél pontosabban határozták meg a dualizmus rendszerének fogalmát, monopolkapitalizmusának és imperializmusának jellegét. Kiemelték az Osztrák–Magyar Monarchia államrendszerének centralista vonásait, de egyben az állami centralizáció és a dualista hatalmi rendszer közötti ellentmondásokat is. Ennek kapcsán vázlatos kép alakult ki a monarchia egyes nemzetei és nemzetiségei közötti bonyolult alá- és fölérendeltségi kapcsolatok hierarchiájáról, ebben Magyarország helyzetének kettős arculatáról, függőségéről Ausztriával szemben és ugyanakkor a nemzetiségeket elnyomó társuralmi szerepéről.

A dualista rendszer válságának problémáját vizsgáló referátum¹³ a Habsburg monarchiának a polgári átalakulás kezdeti szakaszán fellépő válságából indult ki. Mivel a soknemzetiségű monarchiának a polgári fejlődés követelményeit kielégítő nemzeti állammá alakítása megvalósíthatatlan volt, a dualizmus rendszere — akárcsak ezt megelőzően az abszolútista-centralizmus — csak a válság súlyos, ellentmondásoktól terhes időleges megoldásának bizonnyult. A dualizmus létének és fennmaradásának alapjait, fenntartásának

¹² Sándor Vilmos: Magyarország függőségének jellege a dualizmus korában.

¹³ Hanák Péter: A dualizmus válságának problémái a XIX. század végén.

módszereit vizsgálva, elsősorban a monarchia két országa parlamentárizmusának sajátosságait és ennek a dualizmus válsága kialakulásában betöltött szerepét elemezte. Ehhez csatlakozott az osztrák—magyar közös intézmények, döntően a közös minisztertanács szervezeti gyengeségeit feltáró referátum,¹⁴ amely a szervezeti ellentmondásokon keresztül világított rá a dualizmus ellentmondásaira. A vitában felszólalók néhány kisebb jelentőségű korrektívumtól eltekintve, egyetértettek a dualizmus rendszeréről és válságának problémáiról adott sokoldalú elemzés eredményével, amely a lengyel delegátusnak Galícia közjogi helyzetére vonatkozó ismertetésével bővült.

A nemzetiségi kérdéssel és a munkásmozgalommal foglalkozó harmadik témakör vitáját *Mód Aladár* vezette. A nemzetiségi kérdéssel foglalkozó referátum¹⁵ a XIX. század első felének magyarosítási módszereit Oroszország, Poroszország és Törökország nemzetiségi politikájának módszereivel hasonlította össze és arra a következtetésre jutott, hogy a magyar uralkodó osztály magyarosító törekvései azonos szándékot fejeztek ki a poroszosítás és az oroszosítás beolvasztó módszereivel, de ezekhez képest csak elenyésző eredménnyel jártak. E különbségben a magyar uralkodó osztály viszonylagos gyengesége, a németesítés elleni egyidejű védekezése, valamint a nemzetiségek viszonylagos fejlettsége tökröződött. — A baráti országok történései erdélyi romániai és szlovákiai adatokkal járultak hozzá a kérdés további tisztázásához.

A munkásmozgalom témakörében a lengyel delegátus értékes áttekintést nyújtott¹⁶ a galíciai munkásmozgalom dualizmus kori fejlődéséről, kiterjesztve vizsgálatát a munkásmozgalom és a nemzeti mozgalom kölcsönhatására. — Első kísérlet volt a maga problémakörében az osztrák szocialista munkásmozgalomnak vizsgálata¹⁷ abból a szempontból, hogy milyen eszmei befolyást gyakorolt a magyarországi munkásmozgalomra. Új mozzanattal gyarapodtak a magyarországi szociáldemokrata párt történetére vonatkozó ismereteink is.¹⁸ Egyes szociáldemokrata vezetők, az első világháború előtti években, a párt korábbi álláspontjától eltérően gyakran hangoztatták a nemzeti kérdés fontosságát, s elismerték Magyarországnak Ausztriával szembeni függőségét. Amint azonban a vita során kitűnt, ez csak átmeneti, taktikai jellegű állásfoglalás volt.

A konferencián elhangzott előadások zömét tartalmilag egységbe foglalta az, hogy — témakörönként más-más oldalról — érintették, illetőleg elő-

¹⁴ *Komjáthy Miklós* : A közös minisztertanács szervezeti problémái a minisztertanácsi jegyzőkönyvek tükrében.

¹⁵ *Árató Endre* : A nemzeti elnyomás különböző formái Kelet-Európában és a magyarosítás a XIX. század első felében.

¹⁶ *Josef Buško* : Die Arbeiterbewegung in West-Galizien bis zur Revolution im Jahre 1917 (1880—1916).

¹⁷ *S. Vincze Edit* : Az osztrák szocialista munkásmozgalom befolyása a magyarországi munkásmozgalomra a XIX. század második felében.

¹⁸ *Erényi Tibor* : A Magyarországi Szociáldemokrata Párt 1914 előtti politikájának néhány kérdéséről.

térbe állították az Osztrák—Magyar Monarchia történetének három központi jelentőségű és sokat vitatott kérdéscsoportját: a monarchia nemzeti, nemzetiségi közötti viszony tartalmának, jellegének és rendszerének problémáját, — a monarchia államrendszerének sajátos vonásait és a dualista rendszer válságát. Egységbe foglalta az előadásokat az elvi tisztázásra, elsősorban a nacionalizmus és a sovinizmus rejtett maradványainak felismerésére és kiküszöbölésére irányuló közös törekvés is. Végül az előadások közös vonásaként domborodott ki — döntően a magyar történészek előadásaiban — az összehasonlító módszer alkalmazása, amely a hazai történelem jelenségeit a monarchia egyes nemzeti és más európai országok történelmének hasonló jelenségeivel összevetve vizsgálja. E módszer, amely hazai marxista történetírásunkban még a fejlődés kezdetén áll, alkalmasnak mutatkozott arra, hogy szilárdan megalapozza a tőkés fejlődés sajátos magyarországi vonásainak kimunkálását, előmozdítsa a történettudományunkban mindmáig eluralkodó hungarocentrikus szemlélet felszámolását és elősegítse a nacionalizmus és sovinizmus maradványai elleni küzdelmet.

Hazai marxista történetírásunk számára a konferencia fő eredménye is abban foglalható össze, hogy jelentős szakmai eredmények mellett, a központi kérdések megvitatása és az összehasonlító módszer kiterjedt alkalmazása segítségével, a burzsoá nacionalizmus és sovinizmus maradványai elleni küzdelem jegyében fordulat következett be a hungarócentrikus szemlélet felszámolása irányában. A magyar marxista történetírás az új módszertani fegyverzet birtokában, fokozottabban tehet majd eleget a proletár internacionalizmus iránti köteletségének és eredményesebben küzdhet a burzsoá nacionalizmus és sovinizmus maradványai ellen anélkül, hogy ez a nemzeti önállóság eszméjének és haladó hagyományainak rovására menne.

A konferencia második ülészaka a baráti országok történészeivel közösen fogalmazott, a konferencia munkáját pozitívan értékelő és a további teendőket kitűző záróközleménnyel fejeződött be. A konferencia anyagából német nyelvű kiadvány készül.

A következő ülészakot 1961-re Csehszlovákiában vagy Lengyelországban készítik elő.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA CSEHSZLOVÁKIAI TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KUTATÓCSOPORTJA (1955—1958).*

PAULINYI OSZKÁR

A Csehszlovák Tudományos Akadémia és a Magyar Tudományos Akadémia által kötött 1955. évi együttműködési egyezmény kimondja, hogy a két Akadémia kölcsönösségi alapon — a Csehszlovák Tudományos Akadémia Budapest, a Magyar Tudományos Akadémia Bratislava székhellyel — állandó jellegű társadalomtudományi kutatócsoportot létesít. A két kutatócsoport az egyezmény alapján 1955. áprilisában meg is kezdte működését. A csoportok zavartalan és folytatólagos tevékenységét a két akadémia által évről évre megkötött együttműködési egyezmények biztosítják.

Az egyelőre főként a történeti kutatásokra tervezett kutatócsoportok sajátos, új változatot jelentenek a szocializmust építő népeink marxista történettudományának már eddig is örvendetesen alakult baráti együttműködésében. Sajátos jellegüket az adja meg, hogy a szokásos tapasztalatcserén, a tervfeladatoknak, a kutatási szempontoknak és a tudományos felfogásoknak megvitatásán és egyeztetésén, valamint az azonos szakterületen dolgozóknak közvetlen személyes érintkezésén túlmenően a történettudomány területén mindkét fél számára egy mélyebb gyökerű, mégpedig *történetileg meghatározott elemi szükséglet* kielégítését vannak hivatva elsősorban biztosítani, ami nélkül a marxista történetírásra háruló feladatok eredményes végrehajtása hovatovább el sem lett volna képzelhető. Közelebbről ez az elemi szükséglet azzal a széleskörű és erős érdekeltséggel jelölhető meg, amely egyfelől a magyar, másfelől pedig az 1918-ban felbomlott magyar állam kereteiből kivált többi nép — a konkrét esetben a magyar és a szlovák nép — történettudománya részéről a másik fél közművelődési birtokállományához tartozó és annak területén őrzött történeti emlékek tanulmányozása és tudományos felhasználása tekintetében *kölcsönösen* fennáll. Természetes folyománya ez az érdekeltség népeink, habár hatalmi kényszerrel árnyékolt, de százados együttélésének, amelynek megszűnte, forradalmi felszámolása — kivált a gyakorlati írásbeliség emlékeinek, az ún. levéltári jellegű kútforragnak a tekintetében — az örök egymásrautaltságuk baráti együttműködésre intő hagyatékát testálta a múlt-

* A Kutatócsoport vezetőjének az MTA Történeti Bizottsága elé terjesztett, 1958. november 3-án megvitattott jelentéséből.

nak hátat fordított, az önálló nemzeti lét útjára lépett népek történettudományára.

Az egymásra utaltság kölcsönös. Egyformán megvan az egykor „államfenntartó” nemzet és a felszabadult, az önálló s független nemzeti lét útjára lépett egykori „nemzetiség” oldalán. A történeti jelenségek, folyamatok írásos lecsapódása a gyakorlati írásbeliség síkján ugyanis mindig többrétű — a gazdasági és a társadalmi lét osztódási foka szerint alakuló — színtegységekben megy végbe. Úgy azonban, hogy a különböző színtegységekben születő írásos emlékek sohasem egyszerű példányváltozatai egymásnak, hanem a történelmi képet újabb elemekkel gazdagító kiegészítői. Egy-egy kérdés vizsgálata sohasem határolható el tehát az írásos emlékek egyes színtsorai szerint; a kutatást mindenkor a színtsorok genetikus összességére kell kiterjeszteni.

Konkrétabb fogalmazásban: a mezőgazdasági és az ipari termelés elkülönülésének és ennek következtében a városfejlődésnek, az urbanizálódásnak a folyamata a feudális kori Magyarországon nem világítható meg *csak* a korabeli magyar kormányzások vagy a mai Magyarország területére eső városok levéltáraiban végzett kutatások alapján. A kutatásnak feltétlenül át kell nyúlnia a ma Szlovákia vagy Románia területére eső egykori felvidéki és erdélyi városok levéltáraiba is. De nem csökken a magyar történetírásnak ez az érdekeltsége a polgári korszakban sem. Mert hiszen nyilvánvaló, hogy 1918-ig, a régi történeti Magyarország felbomlásáig tartó magyar történet, még akár csak a magyar nép története is, nem írható meg a mai országhatárok földrajzi korlátaira szorítva, hanem ahhoz megvizsgálandók az 1918-ig a magyar uralkodó osztályok uralma alatt tartott ún. nemzetiségi területek is. A kutatónak tehát itt sem lehet beérnie a magyar központi kormányzerveknek és az alsóbbfokú közigazgatás hazai szerveinek a levéltáraival; a Szlovákia és a többi állam területén maradt megyei levéltárak iratai ugyancsak kútforrás a magyar történetnek. Mi több, nem egy vonatkozásban csak ezekből kaphatja meg a feleletet. Fordított viszonylatban, elsősorban a magyarországi központi kormányzervek irathagyatéka iránti érdeklődéssel, ugyanez a helyzet a másik fél, a szlovák nép története szempontjából is.

1918-ban az államterülettel együtt szétesett a magyarországi gyakorlati írásbeliségnek ez a nagy genetikus egysége is, mégpedig jórészt színtegységek szerint. A szétesett részek használatát a másik országbeli kutató számára nemcsak a minden határsorompóval velejáró bürokratikus rendszabályok nehezítették. Nem volt hiány eszméi, ideológiai elzárkózásban sem. *Legszélsőségesebb kifejezője az a szélsőséges sovinizta felfogás, amely a történeti múlt tudományos igazságkeresésének a mai államhatárok szerinti elhatárolását szerette volna dogmává emelni.*

A nacionalista elzárkózásnak és ösztinteség nélküli bátortalan közeledési kísérleteknek egész emberöltőnyi korszaka után az 1955-ben létesült kutatócsoportok hozták meg az intézményes megoldást, mégpedig a kölcsönös baráti

bizalom és együttműködés jegyében, amely a kutatótervek összeállítása tekintetében teljesen szabad kezet biztosít a felek számára, végrehajtásukat pedig a legmesszebbmenő előzékenységgel segíti. Ez bennük a jövőbemutató, az időtálló. Értékelésüknél persze nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy az együttműködésnek ily meghitt formája csak a nemzetközi szolidaritásra és a hazafiasság sovinizmusmentes proletár értelmezésére volt alapozható.

A ma már baráti együttműködésben élő népeink marxista történetírásának ebből az *elemi*, a múlt egykori strukturális egysége által determinált szükségletéből ítélve meg a Kutatócsoport rendeltetését, azt tartósnak, magát a Csoportot pedig tudományos munkaszervezetünk egy, bár különleges, de intézményes biztosítást igénylő szervének minősíthetjük.

*

A Kutatócsoport fő feladatköre — rendeltetésének megfelelően — a kutatómunka. Kutató-feladatai általában a magyar történettudomány mindenkori munkatervéből adódnak és súlypontozottan a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének tervfeladataihoz kapcsolódnak. Végez azonban emellett a Kutatócsoport a rendelkezésére álló időhöz mérten társintézetek vagy külső tudományos dolgozók számára is kutatásokat, amennyiben a Történettudományi Intézet azok végrehajtását időszerűnek és indokoltnak találja. Mindkét esetben általában tematikai anyagfeltáró kutatásokról van szó, amelyek eredményei az ésszerű időtakarékoság követelményének figyelembevételével a feltárt kútffőanyag természete szerint készülő ún. tematikai jegyzékekben rögzíttetnek. Magát a feltárt kútffőanyagot mikrofilmre veszik, majd levéltári vagy könyvtári jellege szerint az Országos Levéltár vagy az Akadémia filmtárában helyezik el.

Miután a Csoport által végzett anyagfeltáró kutatásokat elsősorban a történettudományunk általános munkaterve határozza meg és azok a kiküldött munkatársak személyes érdeklődéséhez legfeljebb esetlegesen kapcsolódnak, a Kutatócsoport munkája hangsúlyozottan *kollektív* jellegű.

További feladatköre a Kutatócsoportnak a tudományos kapcsolatok ápolása. Módjai: a csehszlovák történeti intézetek munkájának konzultatív figyelemmel kísérése, a személyi kapcsolatok elmélyítése, a csehszlovák történeti irodalom ismertetése.

*

A Kutatócsoport működésének külső (pénzügyi és dologi) előfeltételeiről *kölcsönösségi* alapon a vendéglátó fél (a Szlovák Tudományos Akadémia) gondoskodik. Ide tartozik: a Kutatócsoporthoz kiküldött munkatársak kutatási ösztöndíjának, elszállásolási és utazási költségeinek folyósítása, a hivatali helyiség rendelkezésre bocsátása és fenntartása; az irodai szükségletek és postai költségek fedezése; egy állandó adminisztratív munkaerő

rendelkezésre bocsátása; végül az általunk kölcsönösségi alapon igényelhető filmzési munkálatok (évi 40—50 000 filmkocka) költségeinek a fedezése.

E tételek közül a legfontosabb, a kiküldetési keret, időközben az indulás évéhez képest csökkent. Míg 1955-ben a Csoport esztendei kerete 24 hónapot tett ki, 1956-ban az már 9 hónapra, 1956-tól kezdve pedig évi 6 hónapra zsugorodott. A kulturális együttműködés évenként megállapított munkatervei ugyan az utóbbi mértéknek a kétszeresét irányozzák elő. Más megoldás lehetőségének hiányában azonban a magyar Akadémia ezt a keretet fele-fele részben megosztja az I. és a II. Osztály között. Úgy, hogy az utóbbi osztályhoz tartozó Csoportnak évente csak 6 hónap jut. Csehszlovák részről ugyanakkor a teljes 12 hónapos keretet az itteni Kutatócsoport élvezi.

A Kutatócsoport a Történettudományi Intézet igazgatóságának a felügyelete és irányítása alatt áll. Az Akadémia II. Osztályának jóváhagyásával a *Történettudományi Intézet* állapítja meg a Kutatócsoport évi tervét, s jelöli ki az annak végrehajtására kiküldendő munkatársakat, valamint egy-egy naptári évre szóló megbizatással a Csoport vezetőjét. A Csoport tagjai (kiküldött munkatársai) a vezetőt is beszámítva bárminemű kutatást csak az Intézet utasítására vagy hozzájárulásával végezhetnek. Társintézmények vagy tudományos dolgozók részéről a Csoport által elvégzendő kutatásokra vonatkozó kérelmek is az Intézetnél terjesztendők elő s azok csak az Intézet utasítására hajthatók végre.

A Kutatócsoport munkáját a megállapított munkaterv szem előtt tartásával közvetlenül, mint felelős vezető, a kiküldött munkatársak egyike irányítja egyéni felelősséggel. A vezetőt évről évre szóló megbizatással a Történettudományi Intézet javaslata alapján az Akadémia II. Osztálya jelöli ki. A felelős vezető személyében felelős a tervfeladatok végrehajtásáért. Minden ezzel kapcsolatos ügyben ő jár el az érdekelt csehszlovák intézményeknél és hatóságoknál. S általában csehszlovák vonatkozásban a Kutatócsoportot kifelé is képviseli. A munkatársakkal a rábízott feladatok végrehajtásában követendő módszert megvitatja s részletes utasítás formájában (szóval, esetleg írásban) tájékoztatja őket a kutatási eredmények rögzítésének módja, a tematikai jegyzékek szerkezeti formája felől. Munkájukat ellenőrzi. Különös gondja kell hogy legyen a korrespondens csehszlovák intézetekkel és hatóságokkal tartandó baráti együttműködés elmélyítésére. A Csoport rendelkezésére álló adminisztratív munkaerő a vezetőnek van alárendelve, annak feladatkörét a vezető állapítja meg és munkáját ő ellenőrzi. A Csoport működéséről a Történettudományi Intézetnek évente jelentést tesz; de évközben is minden fontosabb felmerülő mozzanatról azt tájékoztatja, adott esetben kikéri annak utasításait.

A vezetéssel járó feladatait a megbízott munkatárs azonban csak *járu-lékosan* látja el. Fő feladat számára is az évi tervben részére kijelölt anyagfeltáró kutatások végrehajtása.

Az első két esztendőben a Csoport kiküldetési kerete lehetővé tette a vezető állandó kint tartózkodását. Az 1957 óta 6 hónapra csökkent keret azonban nemcsak ezt nem teszi lehetővé, hanem még azt sem, hogy megfelelő időbeosztással legalább egy-egy munkatárs állandóan kint időzzön és átruházott hatáskörben lássa el ez időben a vezetői teendőket is. Miután a vezető az így előállott helyzetben — a rábízott kutatási feladatokhoz mérten — csak másfél-két hónapot tartózkodhat Csehszlovákiában, az év többi részében vezetői teendőit levelező formában láthatja csupán el. Hogy az egyébként bevált egyéni felelős vezetés ebben a változatban is kielégítő legyen, kellő beiskolázással még 1957 elején gondoskodás történt arról, hogy a Csoport adminisztrátora a kutatómunkával kapcsolatos technikai munkákat (a technikai jegyzékek végleges formába öntését, a filmezési munkálatok irányítását, a filmanyag ellenőrzését) önállóan is kielégítő módon tudja ellátni. Amellett az adminisztrátor hetenként vagy legalább kéthetenként tájékoztatja a vezetőt a gondjára bízott és általa önállóan vitt munkálatok állásáról.

A Csoport munkatársai a rájuk bízott kutatási feladatokat a vezető által adott utasítások betartásával egyéni felelősséggel hajtják végre s annak befejeztével a feltárt tematikai jegyzéket tájékoztató kíséretében a Csoport vezetőjénél adják le.

A Csoport adminisztrátora, mint a Szlovák Történeti Intézet alkalmazottja, fegyelemileg is ennek van alárendelve. Teljes munkaidővel a Csoport rendelkezésére van azonban bocsátva. Munkafegyelem és foglalkoztatás tekintetében tehát a Csoport vezetője alá tartozik. Ez jelöli ki feladatait s ellenőrzi munkáját. Az adminisztrátor látja el az iktatást, kezeli az irattárat és a könyvtárat; ellátja az összes irodai teendőket; 1957 óta ő irányítja a Csoport által igényelt filmezési munkálatokat is, amelyeket egyébként a Szlovák Történeti Intézet laboratóriuma végez; ellenőrzi az elkészült filmanyagot.

*

A Csoport kutatási feladatainak kijelölésénél a Történettudományi Intézet elsősorban a magyar történettudomány, közelebbről az Intézet általános munkatervéből adódó szükségleteket vette figyelembe. A súlypont az újabb korra esett, de korántsem egyoldalúan. A rendelkezésre álló időkerethez képest kezdettől fogva számot vetett a tervezés középkori kutatásunknak azzal az igényével, hogy az egyes szlovenszkói városi, hiteleshelyi és családi levéltárak középkori oklevelei belátható időn belül filmmásolatok formájában az őrzési rendjüknek megfelelő zárt egységekben hozzáférhetővé tétessenek hazai kutatásunk számára.

Külső intézmények, illetőleg tudományos kutatók részéről a három év alatt hatvanöt kutatási, illetőleg filmezési kérelem futott be a Történettudományi Intézet hozzájáruló utasításával. Egyetlen egy feltételesen kiosztott

kérelem kivételével, amely a kellő kiszállási lehetőség hiányában nem volt elintézhető, a Csoport a kutatási kérelmeket is folyamatosan elintézte.

A fentiekben körvonalazott kutatási feladatok szem előtt tartásával történt a Csoport munkatársainak a kiküldetése is. Az első esztendőben, amikor a csoport egész működésének a megalapozásáról és a kutatómunka beindításáról volt szó, a szakmai és ideológiai felkészültség mellett a kellő kutatási tapasztalat és szervezőképesség is mérlegbe esett a munkatársak kiválasztásánál, míg a különleges munkaterület mérlegelése némileg háttérbe szorult. Így történt, hogy az első esztendőben feudális kori kutatókra hárult a polgári korszak történetéhez kapcsolódó súlyponti feladatok végrehajtása is. Túlesve a kezdeti nehézségeken, fokozatosan az a szempont érvényesült, hogy a tervfeladatok végrehajtását a lehetőséghez képest az Intézet azon munkatársaira kell bízni, akik a kérdéses korszak és a kijelölt témák feldolgozásával foglalkoznak. Így kapcsolódott be már 1956 óta az újkori magyar osztálynak előbb egy, majd további három tagja az első világháború folyamán kialakuló forradalmi helyzet tematikai anyagfeltárásába. Sor kerülhetett így az Intézet fiatalabb munkatársainak a kiküldetésére is. Utóbbiak közül azok, akik a kérdéses témakörben még nem végeztek kutatásokat, a Csoport vezetője részéről előzőleg *hazai anyagon* mind az anyagfeltáró kutatás módszere, mind pedig a számbajövő levéltárak rendszere tekintetében kellő módszertani előképzésben részesültek. Ha viszont a kutatófeladat oly témával függött össze, amelynek feldolgozása egy-egy intézeti dolgozónak a tervfeladatát képezte, — ez esetben természetesen az látszott a legcélszerűbbnek, hogy ezeket az anyagfeltáró kutatásokat maga az érdekelt munkatárs hajtsa végre. Az első évi tervezés viszont tekintettel volt az akkor huzamosabb időre kiküldött munkatársak különleges munkaterületére, ti. a várostörténetre és a Rákóczi-szabadságharc egyes kérdéseire.

*

A filmezésre kerülő iratok kiválogatása általában a téma szempontjából számbajövő levéltári állagoknak, illetőleg állagrészeknek a rendszeres átnézésével történik. Ez az átnézés a levéltári adottságoknak megfelelően hol a rendelkezésre álló segédeszközökre támaszkodik, hol darabonként megy végig az anyagon, ha a segédeszközök történetesen nem kielégítőek. A gyakorlati írásbeliségnek különleges rendeltetésű és adatszolgáltatásukban általános kútfőértékkel bíró termékeinél (pl. megyei közgyűlési, vagy városi tanácsi jegyzőkönyvek; az ún. „városi könyvek”, összeírások stb.) nem szorítkozunk azonban azok konkrét tematikai vonatkozású részeinek a kijelölésére, hanem a kérdéses témából adódó időhatárok közt zárt egészükben fényképeztetjük. Ezzel a módszerrel kisebb korszakokra szorítkozó témáknál és a viszonylagosan gyengébb irattermelésű régebbi korokban az anyagfeltáró kutatás aránylag rövid idő alatt el volt végezhető még akkor is, ha az valamennyi szlovákiai

megye levéltáaira terjedt ki. Így mutatják ezt a Rákóczi-szabadságharc és 1848/49 történetével kapcsolatos, valamint a feudális kori városi és vasipari kutatások eredményei.

Bonyolultabb feladatot jelentettek a polgári korszak (1867—1918) nagy átfogó témáira vonatkozó kutatások.

Szlovákiai vonatkozásban az 1918 előtti korokra nézve szinte kizárólag a középfokú igazgatás szolgáltatja számunkra az írásos kútfőanyagot: megyei és városi levéltárak, bíróságok s különböző vidéki szakhatóságok történetivé vált irattárai. A nagy átfogó történeti kérdések tematikai vonatkozásai ezeknek a hatóságoknak az ügyvitelében is, akárcsak a központi kormánysszerveknél, egyes elvi jelentőségű kérdések mellett túlnyomórészt egy-egy személyhez, helységhez, intézethez, egyesülethez stb. fűződő konkrét egyedi ügyek köntösében bukkannak fel. Az egyedi ügyeknek ezt a szétfolyó elaprózottságát itt tetézi még az is, hogy a középfokú hatóságok irattározása egyáltalán nem ismeri a tárgyi csoportosítást, az azonos vagy rokon tárgyú ügyeknek egy-egy nagyobb egységbe való összefogását. A kutatás útját álló nehézségeket csak rendszeres előmunkálatok küszöbölhetnék ki. Így a forrástan vonaláról a megyei levéltárak tematikai vonatkozásainak a tanulmánya, annak számbavételével, hogy mely ügyek kapcsán csapódott le ebben az ügyvitelben általános érdekű kútfőanyag. Másik megoldás lehetne — a levéltári szolgálat részéről — a tematikai vonatkozások rendszeres jegyzékbevétele, esetleg az anyagnak nagyobb tárgyi egységek szerinti átrendezése. Az újkori forrástan nálunk, kivált levéltári vonatkozásaiban, még teljesen műveletlen terület. A levéltári szolgálat nálunk is, Szlovákiában is érzékeli ugyan a tematikai vonatkozások felderítésének a szükségességét, de a munkálatok — talán az egy munkásmozgalom kivételével — megyei szinten még nem mutatnak fel olyan eredményeket, hogy azokra a kutatás támaszkodhatnék.

Még egy gyakorlati megoldásra lehetett volna gondolni: az Intézet és a Kutatócsoport munkájának szorosabb egybehangolására. Mégpedig úgy, hogy az Intézet érdekelt osztályai egy ütemlépcsővel előbbre jártak volna a kérdéses tematika hazai kutatásában, míg a Kutatócsoport ezt követőleg, már a hazai kutatások eredményeire, a tematika körébe vágó konkrét ügyek és ügyviteli vonatkozásaik ismeretére támaszkodva, kapcsolódott volna be a kutatásba. Az együttműködésnek ez az elmélyültebb formája, főként az intézeti munkaterv zsúfoltsága miatt, eddig még nem volt megvalósítható.

A bonyolultabb újkori témák, mint pl. a világháborús kutatás esetében, a Csoport azt a módszert választotta, hogy elsőben egy kiszemelt megye anyagát dolgozta át teljes egészében darabonkénti átnézéssel, kijegyezve mindazon ügyeket, amelyek iratai kútfőértékkel bírhatnak az átfogó tematika egyik-másik vonatkozása szempontjából. Az így feltárt anyag alapján az Intézet érdekelt osztályának lenne most azután a feladata, hogy a részletes feltárás alapján jelölje ki azokat a kérdéseket (ügyeket), amelyek felderítése orszá-

gos vonatkozásban is kívánatos. A második munkamenetben azután a többi szlovákiai megye levéltárában a kutatás már csak ezekre a konkrétan kijelölt kérdésekre szorítkoznék.

A munkamódszerhez tartozik a kutatási eredmények rögzítésének módja és a felderített kútforrásanyag filmmásolatainak a dokumentációja.

Az anyagfeltáró kutatások eredményei tematikai jegyzékekben vannak lefektetve. Témánként és állagonként külön-külön jegyzék készül. A jegyzékek szerkezeti felépítése lehetővé teszi, hogy azok a kutatók számára segédeszközzül szolgáljanak a filmanyag használatához is. Ugyanis minden filmfelvétel egy úgynevezett „felvételi jelzettel” készül, amely a kérdéses jegyzék megfelelő tételszámához (esetleg tételen belüli betűjeléhez) kapcsolódik, s így a jegyzék alapján messzemenően megkönnyíti, szinte mechanikussá teszi a filmanyagban való tájékozódást.

Külön járulékos jegyzékekben vétetnek számba a kutatás során felderített olyan iratok, amelyek felhasználása utóbb, vagy más vonatkozásban tekintetbe jöhet.

A jegyzékek egy példánya az Intézet dokumentációs anyagát gyarapítja, míg egy másik példány az Országos Levéltár filmtárába, illetőleg könyvtári jellegű anyagnál az Akadémia filmtárába kerül.

*

Az első négy esztendő tervfeladataival kapcsolatban végrehajtott tematikai anyagfeltárások az alábbi állagokat (állagrészeket) ölelik fel:

1. *Az első világháború során kialakuló forradalmi helyzet tematikájához:*

a) Dr. Vavro Srobár-nak, Szlovákia első teljhatalmú miniszterének az irat-hagyatéka, 1906—1922. — b) Pozsony megye: Főispáni iratok (+kormánybiztosi levelezés 1917—1918. évi része), 1914—1918. — c) Pozsony megye: Háborús kormánybiztosi iratok, 1914—1916. — d) Zólyom megye: alispáni általános ügyvitel, 1914—1918. — e) Zólyom megye: főispáni általános ügyvitel, 1914—1918. — f) Zólyom megye: alispáni elnöki iratok, 1916—1918. — Összesen 1700 tétel. (Paulinyi Oszkár, Puskás Júlia, M. Somlyai Magda, Orbán Sándor, Vörös Antal munkája.)

2. *A nemzetiségi elnyomás kérdéséhez:* a) Pozsony megye: főispáni bizalmas iratok, 1875—1903. — b) Pozsony megye: főispáni általános iratok, 1867—1882. — c) Pozsony megye: Közigazgatási Bizottság, 1903—1905. — d) Liptó megye: főispáni általános iratok, 1867—1873. — Összesen 328 tétel. (Paulinyi Oszkár munkája.)

3. *A cseh és a magyar munkásmozgalom kapcsolataihoz:* a) Prágai rendőrigazgatóság, 1870—1920. — b) Prágai helytartóság elnöki, 1871—1890. — c) Prágai tartományi büntetőtörvényszék, 1882. — d) Brnoi helytartóság, 1873—1911. — e) Novojičín-i ker. főnökség, 1869—1913. — f) Frydeki ker.

főnökség, 1917—1918. — g) Frystati ker. főnökség, 1855—1910. — Összesen 155 tétel. (Heckenast Gusztáv munkája).

E kutatások során számos egyéb, magyar vonatkozású irat is előkerült, nemkülönben az osszausztriai munkásmozgalomra vonatkozó iratok. Ezek a darabok külön „járulékos” jegyzékekben vannak számbavéve, összesen 613 tételben.

4. 1848/1849 *népi mozgalmaihoz* : a) Városi levéltárak : Selmezbánya, Körmöcbánya, Besztercebánya, Kassa, Eperjes, Lőcse. — b) Megyei levéltárak : Hont, Zólyom, Gömör, Sáros, Bars, Komárom, Nyitra, Szepes, Sáros, Abauj. — c) Selmezbányai és szomolnoki bányagrófság, illetőleg törvényszék. — d) Családi levéltárak : Zay, Kosztolányi, Bodó, Horváth—Stanchich, Marikovszky, Széchenyi—Vanderbilt. Összesen 167 tétel. (Spira György munkája.)

5. *A Rákóczi-szabadságharc társadalmi problémáihoz* : a) Megyei levéltárak : Bars, Nyitra, Turóc, Árva, Liptó, Trencsén, Gömör, Sáros. — b) Városi levéltárak : Lőcse, Kassa. Összesen 197 tétel. (R. Várkonyi Ágnes munkája.)

6. *A Felső-Garam vidéki vasipar XVII—XVIII. századi történetéhez és a Rákóczi-szabadságharc hadiiparához* : a) A Koháry—Coburg-levéltár. — b) Besztercebánya város levéltára. — c) Kassa város levéltára. — Összesen 867 tétel. (Heckenast Gusztáv munkája.)

7. *A Rákóczi-szabadságharc állam- és hadszervezetéhez* : a) Megyei levéltárak : Sáros, Nyitra, Gömör. — b) Városi levéltárak : Lőcse, Kassa. (Heckenast Gusztáv munkája.)

8. *Városaink XVI—XVII. századi osztályrétegződéséhez* : a) Besztercebánya levéltára, öt sorozatban az 1255—1565. évi iratok és jegyző- és számadáskönyvek. — b) Kisebb kiegészítő feltárások Selme- és Körmöcbánya levéltárából. — Összesen 321 tétel. (Paulinyi Oszkár munkája.)

9. *A középkori oklevelek zárt egészben történő filmrevételéhez* : A jászói és a leleszi premonstrei konvent hiteleshelyi levéltára. — (Paulinyi Oszkár, illetőleg a leleszi „Acta anni” sorozatnál Móricz Anna adminisztrátor munkája.)

A városi levéltárak közül a 8. alatti munkákat keretében számba vettük Besztercebánya város levéltárának középkori részét is. S tervén kívül ugyancsak a csoport gondoskodott két, már korábban megindult munkálatnak, Pozsony és Kassa városok középkori oklevelei fényképezésének befejezéséről.

*

Az 1957. év végéig elvégzett kutatások együttes filmigénylése mintegy 110 000 filmkockára becsülhető. Ebből ezideig 98 652 filmkocka készült el. Hátra van még a több ezer darabra rúgó leleszi „Acta anni” s néhány kisebb igénylésünk teljesítése. — 1958. évi kutatásaink eredményei, illetőleg az azokhoz fűződő igényléseink ugyancsak elegendők lesznek ahhoz, hogy a Csehszlovák Kutatócsoporttal lépést tartsunk a filmezési keret kihasználásában.

Négy esztendő tapasztalatait összegezve, megállapíthatjuk, hogy ha kezdetben volt is mind a tervezésben, mind a feladatok megoldásánál követett módszerekben bizonyos tapogatódzó útkeresés, nagy egészében a Történettudományi Intézet és a MTA II. Osztályának elgondolása helyesnek bizonyult. Vonatkozik ez mindenekelőtt a Kutatócsoport szervezetének és foglalkoztatásának kollektív formájára. Viszont kétségtelen az is, hogy a Csoport és az Intézet együttműködésének további elmélyítése a munkát még gyümölcsözőbbé teheti és kívánatos, hogy ennek az együttműködésnek szorosabbra fűzése már a feladatok tematikai meghatározásánál is érvényesüljön. Bevált a tematikailag érdekelt intézeti dolgozók fokozottabb bevonása is a kollektív feladatok végrehajtásába. De éppen így a személyes munkatervvel történő kiküldetés is.

Legörvendetesebb tapasztalata a Csoport eddigi működésének azonban az az őszinte baráti magatartás, amellyel vendéglátóinknál mind akadémiai, mind levéltári, mind egyetemi vonalon találkoztunk. Az élet velejárója, hogy tisztázandó kérdések, előre nem látott problémák az együttműködés területén is felvetődtek. Ám a jellemző az, hogy a kölcsönös megértéssel megérlelt megnyugtató megoldás itt is mindenkor a baráti együttműködés szilárdítója lett.

Természetes, hogy a baráti kapcsolatok erősítését a magunk részéről is küldetésünk lényeges részének tekintettük. Nyugodt lélekkel állíthatjuk, hogy hivatalos együttműködésünket ma már a személyes baráti kapcsolatok meghitt szálai is erősítik.

KRÓNIKA

Az 1958. évi nagygyűlés

A Magyar Tudományos Akadémia 1958. évi nagygyűlése keretében a II. Osztály részéről — intézeteink közreműködésével — az alábbi előadások megtartására került sor:

Október 22-én *Erdős Péter* kandidátus, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársa: „Értékkategóriák a szocialista tervgazdaságban”;

október 24-én *Peschka Vilmos* kandidátus, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa: „A népi demokratikus állam funkciói”;

október 25-én *Balázs Béla*, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa: „A Horthy-fasizmus társadalmának és ideológiájának néhány jellemző vonása”;

október 27-én *Szabó Imre* akadémikus, osztálytitkár: „Az Osztályvezetőség beszámolója a Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának 1957—58. évi munkájáról”.

Az előadásokat — a hozzájuk kapcsolódó vita ismertetésével — az Osztályközlemények IX/1. száma teljes egészében tartalmazza.

*

A Magyar Tudományos Akadémia közgyűlése a nagygyűlés keretében október 28-án tartott zárt ülésén *Ortutay Gyula* egyetemi tanárt, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagját, a néprajztudomány kiváló művelőjét, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjává választotta.

A közgyűlés a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választotta *Nemes Dezsőt*, a történelemtudomány doktorát, a munkásmozgalom történetének elismert művelőjét.

A II. Osztály javaslatára a Magyar Tudományos Akadémia külső tagjává választotta a közgyűlés *William Edward Burghardt Du Bois*-t, amerikai (USA) egyetemi tanárt.

Ortutay Gyula és *Nemes Dezső* akadémikusok tudományos és közéleti tevékenységét a tudományos közvélemény, de a széles nyilvánosság is jól ismeri. *W. E. B. Du Bois* professzor tudományos és közéleti tevékenységéről azonban célszerű lesz rövid tájékoztatást adni.

W. E. B. Du Bois 1868-ban született az észak-amerikai (USA) Great Barrington-ban (Mass.). Egyetemi tanulmányait a fiski egyetemen kezdte, majd a harvardi és a berlini egyetemen szociológiát és történelmet tanult. 1888-ban szerezte meg a Bachelor of Arts, 1891-ben a Master of Arts, 1895-ben a filozófiai doktori, 1930-ban a jogi doktori, 1938-ban az irodalomtudományok doktora stb. címet. 1894—96-ban a görög és latin nyelv professzora a Pennsylvanai Egyetemen, 1897—1910-ben a gazdaságtudomány és a történelem professzora az Atlantai Egyetemen. Igazgatója a National Association for Advancement of Coloured People (a Színes Népek Fejlődését Elősegítő Nemzeti Társaság) szervezetnek. 1910-től 1932-ig a Crisis c. folyóirat szerkesztője, 1933—34-ben az Atlantai Egyetem társadalomtudományi tanszékének vezetője, 1940—44-ig a Phylon c. folyóirat szerkesztője, 1933—43 között a néger enciklopédia főszerkesztője, majd a National Association for Advancement of Coloured People speciális osztályának igazgatója (1944—48.). A Nemzeti Művészeti és Irodalmi Intézet tagja, a pánafrikai kongresszusok megalakítója.

Tekintélyes néger vezető, publicisztikai műveiben a fajok egyenlőségének védelmezőjeként lépett fel, leleplezte a fehér faj felsőbbrendűségéről szóló burzsoá elméletet; megmutatta, hogy milyen kincsekkel gyarapították a négerék az amerikai kultúrát. Legismertebb műve az „Ezüst gyapjú keresése” c. (1938) történelmi drámája, amely a Haiti-szigeti négerrek a XIX. sz. elején lejátszódó nemzeti felszabadító mozgalmával foglalkozik. Egyéb művei: Az afrikai rabszolgakereskedelem megszüntetése (1896),

A fekete nép lelkülete (1903), A néger (1915), Szín és demokrácia, Gyarmatok és béke (1945), A világ és Afrika (1947), Harc a békéért, 83. születésnapom története (1952).

Az amerikai négerok polgárjogaiért harcoló különböző társadalmi szervezetek tagja, nem egy ízben elnöke, haladó gondolkodású tudós. A Békebarátok Világkongresszusa amerikai védnökségének tagja. A párisi parlament előtt 1950-ben lezajlott béketüntetés egyik amerikai résztvevője. A hatóságok üldözése ellenére fellép a sajtóban az amerikai imperializmus agresszív politikája ellen és támogatja a béketörekvéseket. Emiatt az amerikai kormány 1951-ben ellene és munkatársai ellen bűnvádi eljárást kezdeményezett, azzal vádolva őket, hogy külföldi hatalom ügynökei; az ügy folyamán azonban Du Boist a vád alól felmentették. 1950-ben a Béke Világtanács II. Kongresszusán a BVT tagjává választották.

*

Az Osztály életéből

A II. Osztály szeptember 23-án *osztály-ülést* tartott. Az ülésen az Osztály megvitatta a II. Osztály 1959. évi könyvkiadási tervét és azt néhány módosítással elfogadta; továbbá foglalkozott a nagygyűlés előkészítésével kapcsolatos feladatokkal. Elhatározta végül az osztályülés, hogy az 1958. évi közgyűlés keretében élni fog az Osztály tagajánlási jogával.

*

Az Osztály következő ülését november 18-án tartotta, amelyen az 1958. évi nagygyűlés értékelésével foglalkozott. Az Osztály az Elnökséggel egyezően megállapította, hogy az előadások látogatottsága az előző évekhez képest növekedett és a múlthoz viszonyítva a hallgatóság összetétele is jelentősen megváltozott. Megállapította továbbá, hogy az előadásokat általában érdemi vita követte, szükséges azonban a viták bizonyos fókú előkészítése, megszervezése is.

*

Az Osztályvezetőség szeptember 23-án tartott ülésének napirendjén az alábbi kérdések szerepeltek: tájékoztató a nagygyűlés programjáról és a nagygyűléssel összefüggő egyéb kérdésekről; az Osztály 1959. évi könyvkiadási terve; az Osztályvezetőség II. félévi munkaterve; az Osztály II. félévi felolvasó üléseinek programja. Foglalkozott továbbá az Osztályvezetőség a Tanácsköztársaság megünneplésére vonatkozó előkészületekről adott osztálytitkári tájékoztatóval, valamint az Osztály nemzetközi kapcsolatainak időközben felmerült kérdéseivel, így a népi demokratikus országok történe-

szeivel alakítandó vegyesbizottságok felállításával és az 1958. évi elnökségi meghívási keret betöltésével. (Ez utóbbi lehetővé teszi, hogy az Osztály neves külföldi tudósokat hívjon meg, általában 2 heti magyarországi látogatásra.)

*

Az Osztályvezetőség következő ülését október 16-án tartotta. Az ülésen az Osztályvezetőség megvitatta és jóváhagyta az osztályvezetőségi beszámoló tervezetét. Foglalkozott az Osztályhoz tartozó tudományágak távlati kutatási terveire vonatkozóan az Osztályhoz benyújtott javaslatokkal. A beérkezett pályázatok alapján állást foglalt az 1959. évi ún. akadémiai egyezményes külföldi kiküldetési keret felosztására vonatkozóan; végül jóváhagyta az Osztályvezetőség az Osztály 1959—60. évi hazai konferenciáira, illetve kongresszusaira vonatkozó tervezetét, továbbá az Osztály 1958. évi könyvkiadási tevékenységéről szóló beszámolót.

*

Az Osztály szeptember 4-én az intézetek igazgatóhelyetteseinek, a bizottságok titkárainak, valamint az Osztály szakelőadóinak bevonásával *aktívaülést* tartott. Az aktívaülésen Szabó Imre akadémikus osztálytitkár és Kónya Sándor szaktitkár tájékoztatták a megjelenteket a tudományos kutatás távlati tervezéséből az Osztályra, illetve a bizottságokra és az intézetekre háruló feladatokról. Napirenden szerepelt továbbá a nagygyűlés programjáról szóló előzetes tájékoztató, valamint az Osztályvezetőség munkatervéből adódó egyéb feladatok ismertetése és megbeszélése.

*

Az Osztály *felolvasóüléseinek* sorozatában Eörsi Gyula, az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának professzora, a jogi tudományok doktora, október 1-én, „Kísérlet egy egységes polgári jogi felelősségi rendszer felvázolására” címen nagy érdeklődést kiváltó előadást tartott. Az előadás szövegét az Osztályközlemények jelen száma teljes terjedelmében közli.

*

Intézeteink életéből

A *Filozófiai Intézet* október 17-én megvitatta Lukács György filozófiai munkásságának revizionista hibáit, főbb problémáit. A vita az eddig megjelent cikkeket is felhasználta, azok lényeges megállapításaival egyetértett, a vita elvi alapját azonban Lukács György egyes filozófiai műveinek kritikai elemzése adta meg. A felszólalók Lukács György helytelen filozófiai elveivel

egyidejűleg alapvetően hibás politikai nézeteit is bíralták, amelyeket korábban már egyöntetűen elítéltek.

A vitaindító felszólalást Fogarasi Béla akadémikus tartotta. Ezután az Intézet tagjai Lukács György egyes műveihez kapcsolódva fejtették ki véleményüket.

A vita anyaga a Magyar Filozófiai Szemle 1958. 3–4. számában jelent meg.

A Közgazdaságtudományi Intézet Tudományos Tanácsa október 31-én ülést tartott. Az ülésen megvitatta az Intézet 1959. évi tudományos kutatási munkatervét, valamint *Kelemen Zoltán* kandidátusnak, az Intézet munkatársának „A gépállomások működésének gazdasági elemzése az 5 éves terv időszakában” c. tanulmányát. A tanulmány a gépállomásokra fordított állami pénzeszközök felhasználásáról és a felhasználás eredményeiről ad számot, a gépállomási munkaszolgáltatás önköltségének népgazdasági méreteken végzett elemzése alapján.

A Közgazdaságtudományi Intézet a Tudományos Ismeretterjesztő Társulattal együtt megrendezte *Csikós-Nagy Béla*: „Árpolitika az átmeneti gazdaságban” című könyvének vitáját. A vitában az Intézet tudományos munkatársai közül *Hoch Róbert*, *Jávorka Edü*, *Schmidt Ádám* szólaltak fel.

A Közgazdaságtudományi Intézet fennállása óta több alkalommal merült fel az a jogos igény, hogy kezdeményezze és segítse elő az országban a közgazdaságtudományok területén folyó kutatómunka koordinálását. Ennek elősegítése érdekében az Intézet 1958. december 1-én a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen értekezletet hívott össze, amelyre meghívta a közgazdaságtudományi tanszékek, rokonintézetek és gazdasági irányítószervek képviselőit, valamint különböző gazdasági és társadalmi szervezetben dolgozó, elméleti problémákkal is foglalkozó, tekintélyesebb közgazdászokat. Az értekezlet napirendjén a kutatási problémakörökre vonatkozóan az Intézet által készített és az érdekeltekhez kiküldött összeállítás és az érdekeltek részéről tett javaslatok és észrevételek megvitatása, valamint a kutatómunka koordinálásának formáira vonatkozó tervek megtárgyalása szerepelt. A vita során az az álláspont alakult ki, hogy össze kellene gyűjteni a közgazdaságtudományok területén folyó kutatómunka témajegyzékét. Ennek alapján lehetne azt megvizsgálni, hogy mely problémakörök vizsgálatára kellene a

közgazdasági kutatómunkát az országban irányítani, a kutatási témák körét kiegészíteni és a kutatási területeken a célszerű együttműködést kialakítani. A koordinálás módjára vonatkozóan a vita során olyan álláspont alakult ki, hogy újra meg kell szervezni a Magyar Tudományos Akadémia II. Osztályának Közgazdasági Bizottságát és ennek egyik feladatává kellene tenni a közgazdaságtudományi kutatómunka felső fokú koordinálását. Célszerű lenne, ha a különböző intézmények a jövőben kutatási munkatervüket a Bizottság elé terjesztenék és a Bizottság döntene a feladatok megosztása, az erők összpontosítása és a kutatómunka folyamatos koordinációja tekintetében. Az értekezleten résztvevők nagy száma, az értekezlet előkészítését szolgáló kutatási problémakörök jegyzékéhez fűzött számos hozzászólás, valamint a tanácskozás sajtóvisszhangja mind arra utal, hogy a közgazdaságtudományi kutatómunka koordinálása az érdeklődés középpontjában álló és mielőbbi megoldást igénylő feladat.

A Történettudományi Intézet, az MSZMP Párttörténeti Intézetével, a Hadtörténeti Intézettel, az ELTE Legújabbkori Magyar Történeti Tanszékével és a Magyar Történelmi Társulattal közösen október 31-én az 1918-as magyar polgári demokratikus forradalom 40. évfordulója alkalmából tudományos ülést rendezett. Az ülésen *Molnár Erik* akadémikus megnyitó beszéde után a következő előadások hangzottak el: *Zsigmond László*: „Az Osztrák–Magyar Monarchia széttörése és a nemzetközi erőviszonyok”, *Balázs József*: „Az osztrák–magyar hadsereg felbomlása és a magyar polgári demokratikus forradalom győzelmének katonai vonatkozása”, *Siklós András*: „Az 1918-as polgári demokratikus forradalom jellegének és sajátosságainak kérdése” és *Hajdu Tibor*: „A tanácsok szerepe a polgári demokratikus forradalomnak proletárforradalomná történő átnövésében”.

Az Állam- és Jogtudományi Intézet Tudományos Tanácsa október 13-án tartott ülésén megvitatta és jóváhagyta az Intézet 1959. évi munkatervét, valamint megvitatta az Intézetnek az Intézet igazgatója által kidolgozott szervezeti szabályzatát. A Tudományos Tanács a szervezeti szabállyal egészében és részleteiben, néhány módosítás javaslatával egyetértett és javasolta az Intézet igazgatójának, hogy azt jóváhagyás, ill. megerősítés végett terjessze a Magyar Tudományos Akadémia Elnöksége elé.

A *Régészeti Kutató Csoport* december 1-én vitaülést rendezett *Soós Ágnes*: „A szláv régészeti kutatások eredményei Magyarországon” című előadásáról. Az előadás a moszkvai Szláv Régészeti Szeminárium számára készült. A hozzászólók alapos vita után több szemponttal egészítették ki az előadást, amelyet ennek alapján a szerző több vonatkozásban módosított.

*

A *Régészeti Kutató Csoport* december 11-én *V. M. Csernyecov*, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Anyagi Kultúra Történeti Intézetének tudományos főmunkatársa budapesti tartózkodása alkalmából összejövetelt rendezett. A megbeszélésen a Kutató Csoport és a Régészeti Bizottság tagjai több kérdést tettek fel a szovjet régészeti kutatás jelenlegi problémáira vonatkozóan, elsősorban a régészeti és a néprajzi módszerek együttes alkalmazásával kapcsolatban. *V. M. Csernyecov* az összejövetel során ismertette legújabb szibériai kutatásainak eredményeit.

*

A Magyar Tudományos Akadémia, a Művelődésügyi Minisztérium Pedagógiai Tudományos Intézete, az Országos Béketanács és a Pedagógus Szakszervezet közös rendezésében — az 1957—58. évi nemzetközi *Comenius ünnepségek* sorában az *Orbis Pictus* megjelenésének 300. évfordulója alkalmából — 1958. július 17—19-én Sárospatakon ünnepi ülésszakot rendezett.

Az ünnepséget *Révész Imre* akadémikus nyitotta meg, majd *Kardos Tibor*, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja „A sárospataki évek jelentősége Comenius humanista pedagógiájában” címmel tartott előadást. Az első napon elhangzottak még *Bán Imre*: „Comenius és a magyar szellemi élet”, valamint *Ujszászy Kálmán*: „Comenius és Sárospatak” című előadások.

A második napon Comenius pedagógiai munkásságának elemzésére került sor, melynek keretében *Geréb György* az *Orbis Pictus*-t, *Makkai László* a *Gentis Felicitas*-t és *Komor Ilona* a *Schola Ludus*-t ismertette, majd „A magyar Comenius kutatás néhány időszerű kérdése” címmel *Bakos József* bibliográfiai összefoglalására került sor. Az ünnepséget *Jausz Béla* egyetemi rektor zárta be. Az ülésszakon részt vett *Josef Brambora*, a csehszlovák Comenius Intézet munkatársa is.

A Művelődésügyi Minisztérium részéről *Mihályfi Ernő* miniszterhelyettes üdvözölte az ülésszakot. *Péter Ernő*, a Pedagógus Szakszervezet főtítkára megkoszorúzta Comenius emléktábláját a Kollégium épületében.

Az ünnepségen részt vettek a magyar neveléstörténettel foglalkozó kutatók, vidéki és fővárosi pedagógusok, valamint a Csehszlovák Béketanács küldöttként több mint 30 szlovák pedagógus.

Az ünnepi ülésszak igen értékes hozzájárulás volt a magyarországi neveléstörténeti kutatásokhoz és a nemzetközi comeniológia számára is jelentős új anyagot szolgáltatott.

*

A bizottságok munkájáról

A *Történettudományi Bizottság* 1958. szeptember 15-én megtartott rendkívüli ülésén az országos távlati kutatási terv társadalomtudományi témáit vitatta meg. A vita során a Bizottság a terv történettudományi vonatkozású témáit néhány módosítással elfogadta.

*

A *Történettudományi Bizottság* szeptember 29-én megtartott ülésének napirendjén a levéltárakban folyó tudományos kutatómunka kérdései, valamint az Osztrák—Magyar Monarchia konferencia tudományos munkaterve szerepeltek.

A levéltárakban folyó tudományos kutatómunkáról készült albizottsági jelentést a Bizottság jóváhagyta és megvitatta az Osztrák—Magyar Monarchia konferencia előzetes tematikájának tervezetét.

*

A *Történettudományi Bizottság* november 3-án ülést tartott, amelyen a csehszlovákiai kutatócsoport munkájáról szóló beszámolót vitatta meg. Ezzel kapcsolatban a Bizottság határozatilag kimondta, hogy a kollektív kutatási terv mellett egyéni témák kutatását is tegye lehetővé a csehszlovákiai kutatócsoport. A továbbiakban a Bizottság megvitatta a történettudomány nemzetközi kapcsolatainak kérdését és az Osztrák—Magyar Monarchia konferencia végleges munkatervét.

*

Az *Állam- és Jogtudományi Bizottság* szeptember 12-én nyilvános ülést tartott, amelyen a Nemzetközi Összehasonlító Jogi Akadémia augusztus 4—9 között Brüsszelben tartott V. Kongresszusáról számolt be a kongresszuson részt vett akadémiai delegáció (*Eörsi Gyula*, *Hajdu Gyula* és *Mádl Ferenc*).

A kongresszus munkájának általános értékelése után a beszámoló — amelyet a delegáció nevében *Eörsi Gyula* tartott — röviden kitért a magyar delegációnak a kongressz-

szuson kifejtett tevékenységére. Megállapította, hogy a magyar delegáció — hasonlóan a lengyel és a román delegációhoz — a vitákból alaposan kivette a részét.

Hajdu Gyula: „A be nem avatkozás elvének tündöklése és hanyatlása” címen tartott referátum vitájában szólalt fel. A be nem avatkozás elve kialakulásának folyamatát vázolja hangoztatta, hogy a nemzeti erők szabad kifejtése megköveteli a nemzeti önrendelkezési jog érintetlenül hagyását, aminek elmaradhatatlan tartozéka, hogy egyik állam sem avatkozhatik egy másik állam szuverénitása alá tartozó ügybe. Bizonyos gazdaságilag és katonailag erősebb államok uralmi törekvésének feladása biztosíthatja csak az államközi kapcsolatok zavartalan- ságát és ha ez bekövetkezik, vagyis az imperialista külpolitika felszámolása után, nem a be nem avatkozás elvének hanyatlása, hanem annak valódi tündöklése jellemzi majd a nemzetközi életet. A kifejlődött vita főleg akörül forgott, miként kellene a be nem avatkozás fogalmát definiálni. Erre nézve azonban megegyezést nem lehetett létrehozni, a szekció nem szögezett le konklúziókat, hanem további írásbeli gondolatcsere-t határozott el.

Eörsi Gyula a vétkesség nélküli felelősség megvitatása során két ízben szólalt fel, első ízben elméleti álláspontját fejtve ki, másodszor pedig rámutatva arra, hogy két különböző kérdésről vitáznak. Más kérdés az, hogy a károsultnak a jog igyekszik társadalombiztosítás vagy biztosítás segítségével reparációt akkor is adni, ha a kárt nem okozták hibáztatható magatartással és ismét más kérdés az, hogy a szó szoros értelmében vett felelősség elvileg nem lehet független a károkozó magatartás társadalmi értékelésétől. Felszólalt továbbá a házastársak jogállásáról szóló vitában, polemizálva a központi előadóval. Kifejtette, hogy az egyenjogúság nem gyengíti, de erősíti a családot, hogy továbbá az egyenjogúsítás a haladó, a tömegek érdekei szerint cselekvő államok, nem pedig a „diktatórikus” államok „érdeke”.

Mádl Ferenc a vétkesség nélküli felelősség történelmi kialakulásáról és mai szükségességéről beszélt. Kifejtette, hogy egyrészt a mai vétkesség nélküli felelősség gyökeresen eltér a korai római jog általánosan uralkodott eredményfelelősségétől, hogy másrészt az a vétkességi felelősség általános rendszerén belül a társadalmi fejlődés következtében szükségszerűen a mai formájában jött létre, mint felelősségi intézmény; ilyen- ként a jövőben is fontos szerepe lesz a szubjektív felelősség mellett. A kérdés nem redukálható egyszerű biztosítási problémává, ahogyan az a vita során többször kifejezésre jutott.

Végül a beszámoló megállapította, hogy a kongresszuson való részvétel több szempontból is hasznos volt. Személyes kapcsolatokat lehetett létesíteni és ezek a kapcsolatok hozzájárulnak ahhoz, hogy nyugaton a magyar jogéletet, jogtudományt és jogalkotást a valóságnak megfelelőbben lássák; másrészt alkalmasak arra, hogy bővítsék azt a kört, ahová külföldi nyomtatott jogpropagandánk élér. Közvetlen benyomásokat lehetett szerezni a nyugaton folyó tudományos munka fontos irányzatainak problematikájáról, kérdésfeltevéseiről, módszereiről.

*

Az *Állam- és Jogtudományi Bizottság* szeptember 20-án tartott szervezeti jellegű ülésén a Bizottság megvitatta és kis módosításokkal elfogadta az állam- és jogtudományok távlati kutatási tervére vonatkozóan az Állam- és Jogtudományi Intézet által készített tervezetet. A tervezet figyelemmel volt a Tudományos és Felsőoktatási Tanácsnak a tudományos kutatás távlati tervezésére vonatkozó, már eddig is kirajzolódott irányelveire, amelyek szerint a kutatási terveket fő kutatási témák többoldalú komplex megoldására kell építeni.

A Bizottság határozata az állam- és jogtudomány távlati főkutatási témájának megjelölése mellett felöleli végül a főtémán belül jelentkező és kutatandó kisebb kutatási témacsoportokat is.

A Bizottság a továbbiakban foglalkozott II. félévi vitáuléseinek tervével, az 1959. évi, az alkotmány 10. éves évfordulójára rendezendő jogi konferencia előkészületeivel. Elfogadott határozatában javasolta a II. Osztálynak egy idegen nyelvű jogtudományi folyóiratnak „Acta Juridica” címen történő megindítását. Végül elfogadta „A Tanácsköztársaság állama és joga” című tanulmánykötet szerkesztőbizottsága elnökének, Sárlos Márton egyetemi tanárnak a tanulmánykötet állásáról előterjesztett beszámolóját.

*

Október 25-én az *Állam- és Jogtudományi Bizottság* ismét nyilvános ülést tartott. Az ülésen a *Nemzetközi Jogtudományi Egyesület* 1958. szeptember 10—16 között, a szocialista törvényességről Varsóban rendezett kollokviumáról számolt be a kollokviumon részt vett magyar akadémiai delegáció (*Buzá László, Halász József, Kádár Miklós, Szabó Imre*), illetve annak nevében *Szabó Imre* akadémikus, a delegáció vezetője.

A kollokvium összehívásának és lefolyásának jellegéről szólva *Szabó Imre* akadémikus elmondotta, hogy a kollokviumot az UNESCO-hoz tartozó Nemzetközi Jogtudományi Egyesület megbízásából a Lengyel

Tudományos Akadémia Jogtudományi Bizottsága rendezte. Ezt megelőzte a burzsoá törvényességről 1957-ben Chicagóban tartott nemzetközi kollokvium. Mind a chicagói, mind a varsói kollokviumon egyaránt vettek részt jogtudósok a szocialista és a kapitalista államokból.

A varsói kollokvium érdemi munkájáról szólva Szabó Imre akadémikus megállapította, hogy a kollokvium rendje szerint nyolc szocialista állam adott nemzeti referátumot, amelyben részben elméleti kérdéseket vetett fel, részben pedig számot adott a szocialista törvényesség egészének vagy részlet-intézményeinek állásáról országában. E referátumok között átfogó elméleti és gyakorlati jellegű volt a nyomtatásban kibocsátott szovjet referátum.

A nemzeti referátumok alapján három bevezető jellegű összefoglaló hangzott el: V. M. Csikvadze (Szovjetunió) a szocialista törvényesség fogalmáról, M. Jaroszycki (Lengyelország) a szocialista törvényesség társadalmi ellenőrzéséről, míg I. Vintu (Románia) a szocialista törvényességnek az államigazgatásban való biztosításáról szólt.

A viták jellegéről elmondható, hogy azok során a nyugati küldöttek kerültek a konkrét ügyek vagy intézkedések megvitatását és az általánosság körében maradtak, eltekintve néhány ugyancsak általánosságban mozgó, a szocialista jogfelfogással ellenkező nézetnek részükről pejoratív értelemben történt kifejtésétől. A nyugati jogászok egy része a burzsoá és szocialista törvényesség közti formai hasonlóságokat hangsúlyozta, részben bizonyos közeledés és kölcsönös megértés érdekében, de ezen túlmenően azért is, hogy ezáltal csökkentse a szocialista törvényesség jelentőségét és újszerűségét.

Szabó Imre akadémikus behatóan ismertette a szocialista törvényességre vonatkozóan a szocialista államok képviselői által elfoglalt álláspontokban megnyilatkozó eltéréseket. A szocialista országok referátumai általában egységesek voltak a szocialista törvényesség elvi alapjait és fogalmát illetően; bizonyos eltérések azonban voltak a részletek tekintetében. Így a lengyel referátumokban és felszólalásokban némi törekvés volt észlelhető a kétfajta törvényesség elvi közelítésére és a hasonló intézményeknek úgynevezett összehasonlító jogi alapon való formalisztikus tárgyalására. A jugoszláv jelentés viszont a többitől sok tekintetben elvileg is eltérően értelmezte a szocialista törvényesség fogalmát.

Mindent összevetve a beszámoló a kollokviumot pozitívan értékelte. Természetesen nem lehetett annak során különös eredményeket elérni, mégis az sok tekintetben eloszlott bizonyos előítéleteket a szo-

cialista jogrendszert, jogrendet és törvényességet illetően. Ezen felül pedig bizonyos érintkezést teremtett a különböző országok jogászai között.

*

November 7-én a Magyar Jogász Szövetség elnöksége és az Állam- és Jogtudományi Bizottság együttes ülést tartott. Az együttes ülés megvitatta és kiegészítésekkel jóváhagyta azt a javaslatot, amelyet az alkotmány 10. éves évfordulója alkalmából, 1959-ben rendezendő Jogtudományi Konferencia előkészítésére vonatkozóan a kiküldött előkészítő bizottság az ülés elé terjesztett. Az elfogadott határozat kimondja, hogy a konferencia keretében az alkotmány ünnepi évfordulójának megfelelő tudományos hangsúlyt kell adni és meghatározta az egyes jogágak tekintetében megtartásra kerülő előadások témáját, illetve címét azzal, hogy az előadók és korreferensek kijelölésére vonatkozóan a Magyar Jogász Szövetség szakosztályai hozzanak határozatot.

*

A következő ülést az Állam- és Jogtudományi Bizottság november 20-án tartotta. Az ülés napirendjén az Acta Juridica megindítására és szerkesztésére vonatkozó javaslat szerepelt, amelyet a Bizottság jóváhagyott. Foglalkozott továbbá a Bizottság az állam- és jogtudományok 1959. évi kutatási tervével és javaslatot fogadott el az állam- és jogtudományok 1959. évi ún. elnökségi, illetve osztálytémáira vonatkozóan. Végül meghatározta a Bizottság az 1959. I. félévi vitatervét.

*

A Régészeti Bizottság szeptember 18-án, majd folytatólag 22-én tartott ülésein foglalkozott a régészettudomány perspektivikus tervével, a f. évben végzett régészeti kutatómunkáról szóló jelentéssel, valamint ásatási engedélyek kiadásával. Az ülésen hivatalosan bejelentették a Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Kutató Csoportjának megalakulását.

*

A Régészeti Bizottság november 10-én ülést tartott, amelyen a következő kérdésekkel foglalkozott: a műemléki helyreállításokkal kapcsolatos ásatások problémái, az 1959. évi kutatási terv főpontjai, a Régészeti Bizottság és a Klasszika-Filológiai Bizottság tevékenységének elhatárolása, ásatási engedélyek.

*

A Művészettörténeti Bizottság szeptember 12-i ülésén a művészettörténet tudomány 1958—59. évi kutatási terveit vitatta meg.

A *Művészettörténeti Bizottság* október 24-én ülést tartott. Az ülésen Szabó Imre osztálytitkár ismertette a II. Osztály vezetőségének a Művészettörténeti Bizottság jelentésével kapcsolatban hozott határozatát és bejelentette, hogy az Osztály Vayer Lajos professzort bízta meg a helyettes elnöki teendők ellátásával.

*

A *Néprajzi Bizottság* szeptember 18-án tartott ülésén a néprajztudomány perspektivikus kutatási tervével, a Bizottság munkatervével, a Népművészeti Intézet problémájával és kiadványkérdésekkel foglalkozott.

*

A *Néprajzi Bizottság* november 8-i ülésén megvitatta Gunda Béla referátumát a párt művelődéspolitikai irányelveinek a néprajzi kutatómunkával kapcsolatos tanulságairól, foglalkozott a tanítóképző akadémián bevezetendő néprajzi oktatás kérdésével és a néprajzi kutatómunka összehangolásának problémáival.

*

A *Néprajzi Bizottság* november 13-án kibővített ülést rendezett, amelyen megvitatta *Diószegi Vilmos*: „A sámanhit emlékei a magyar népi műveltségben” c. könyvét. Az ülésen Gunda Béla, Vargyas Lajos, László Gyula, Kodolányi János, Korompay Bertalan, Pais Dezső, Domokos Pál Péter, Lükő Gábor, Köhalmi Katalin, Róna Tass András, Bodrogi Tibor, Szendrey Ákos szóltak fel. bírálva, illetve több szempontból megvilágítva és kiegészítve a szerző tételét. A vitailás megállapította, hogy *Diószegi Vilmos* munkája rendkívül értékes gyarapodását jelenti az ősi magyar néphit történeti feldolgozásának.

*

Szeptember 19-én a *Földrajzi Bizottság* rendkívüli ülést tartott, melyen megvitatta a földrajztudomány távlati tervében szereplő regionális természeti, illetve gazdasági földrajzi témákat, a témák feldolgozásának határidejét.

*

• A *Földrajzi Bizottság* november 13-án tartott ülésén foglalkozott az Országos Tervhivatal által javasolt kutatási témákkal, az 1959-es tervmunkálatok kijelölésével, valamint a várható célhitt keret felosztásával.

*

A Magyar Földrajzi Társaság Természeti Földrajzi Szakosztálya és a *Földrajzi Bizottság* rendezésében *Egyed László* 1958. november 13-án „Zugorodás, tágulás és magna-

áramlások” címmel előadást tartott. Korreferens Kádár László volt.

*

A *Pedagógiai Bizottság* október 6-án ülést tartott. Az ülés tárgya Nagy Sándor „Didaktika” c. könyvének megvitatása volt. A munkáról szóló referátumhoz kapcsolódó vita sokban hozzájárult a didaktika korszerű, a szocialista neveléstudomány számára leglényegesebb vonásainak tisztázásához. A könyv igényes értékelése mellett a vita a didaktika kérdéseinek fő, elvi alapjainak vizsgálatához is eredményesen járult hozzá.

*

December 8-án a *Pedagógiai Bizottság* a „Tanulmányok a neveléstudomány köréből” c. kiadvány nevelésméleti cikkeit vitatta meg. Ennek során *Tettamanti Béla* „Nevelés és nevelés tan”, *Ágoston György* „A nevelés elméletének programja”, *Kiss Árpád* „Általános műveltség és iskola”, *Nagy Sándor* „Az oktatás szervezésének és módszereinek jelenkori problematikája” c. tanulmányai kerültek megvitatásra.

*

A *Pedagógiai Bizottság* következő ülését december 15-én tartotta, melyen a Bizottság titkára beszámolt az 1958-ban végzett munkáról. Ezt követően sor került a távlati kutatási főproblémák megvitatására.

Az 1958-ban végzett munkával kapcsolatosan a Bizottság megállapította, hogy eredményes munkát végzett a sárospataki Comenius ünnepségek megrendezésével, a Kemény Gábor emléküléssel és legfőképpen a „Tanulmányok a neveléstudomány köréből” című kötet megjelentetésével. Az elméleti kérdések tisztázásához és egyes ideológiai problémák kidolgozásához azonban a Bizottság nem járult kellő mértékben hozzá.

A távlati kutatási főproblémák megvitatása során főként azok összehangolására és — az előbbi év tapasztalataiból kiindulva — a legfontosabb kérdések kiemelésére irányult a Bizottság tevékenysége.

*

A *Neveléstörténeti Albizottság* november 24-én ülést tartott. Az ülés napirendjén a „Tanulmányok a neveléstudomány köréből” c. kötet neveléstörténeti cikkeinek megvitatása szerepelt. A továbbiakban a Bizottság foglalkozott az 1959. évi Apáczai Csere János ünnepségek tervével, valamint röviden értékelte az ezévi (július 17—19.) Comenius-ünnepséget.

*

A *Neveléstörténeti Albizottság* december 15-i ülésén „Tanulmányok a neveléstudomány köréből” című kötet neveléstörténeti cikkeinek megvitatását folytatta. *Ravasz János* „Az 1777-i Ratio Educationis-ról”, *Földes Éva* „A korai utópista szocialisták pedagógiai nézetei”, valamint *Szabó Miklós* „Tolsztoj, mint pedagógus értékeléséhez” című cikkeit vitatták meg. A Bizottság tagjai megállapították, hogy e munkák mindegyike a neveléstörténet egy-egy fontos fejezetének feldolgozására irányult, hiányzik azonban a kötetből a XIX—XX. század legfontosabb neveléstörténeti kérdéseinek vizsgálata.

*

A *Gyógypedagógiai Albizottság* október 3-án ülést tartott. Az ülésen a Bizottság megvitatta és elfogadta a második félévi nyilvános ülések tervét.

*

A *Gyógypedagógiai Albizottság* október 30-án tartott nyilvános ülésén *Méhes József* „A süket-vak gyermekek gyógyító nevelésének eredményei és mai állása” címmel tartott előadást.

*

A *Gyógypedagógiai Albizottság* december 1-i nyilvános ülésén *Schnell János* és *Várkonyi Dezső* professzor, a pedagógia tudomány kandidátusai előadást tartottak „A mentálhygiene fogalma, történeti áttekintése és helye a gyermek-idegrendszerekben” címmel. Az előadást nagyszámú hallgatóság nagy érdeklődése kísérte és élénk vita követte. A vita főként a mentális hygiene mai problémáira, valamint a tudomány előtt álló, a lelki egészségre vonatkozó megoldásra váró feladatokra terjedt ki.

*

Társulati rendezvények

A *Magyar Régészeti-, Művészettörténeti- és Éremtani Társulat* ülései, ill. előadásai: szeptember 25-én az *Iparművészeti Szakosztály* keretében *Iványfő Jánosné*: „Maróti Géza díszítő-szobrász-tervező iparművész munkássága”;

október 2—3—4-én a Keszthelyen rendezett *történelmi napok* keretében: *Tasnádiné Marik Klára*: „A Dunántúli kerámia művészete”, *Gerő László*: „Dunántúli műemlékeink védelméről”, *Garas Klára*: „Maulbertsch sümegi munkássága”, *Sági Károly*: „Egy újabb későrómai temető Keszthelyen”, *Szentlélek Tihámér*: „A szombathelyi Isis szentély”;

november 14-én — a *Művészettörténeti Szakosztály* keretében — *Kádár Zoltán*: „Az aquincumi ún. Vénus Victrix ikonográfiai és történeti problémái”;

november 27-én — az *Éremtani Szakosztály* keretében — *Keresztényi József*: „Az újkori olimpiák érmei” címen tartott előadást.

November 24-én a Társulat együttes ülésén *Banner János* a hamburgi régészeti kongresszusról, *Oroszlán Zoltán*, *Dercsényi Dezső* és *Castiglione László* a Rómában és Nápolyban tartott VII. Nemzetközi Klasszika-Archaeológiai Kongresszusról, *H. Takács Mariann* a párisi Művészettörténeti Kongresszusról és *Vayer Lajos* a Velencei Biennáléről tartott előadást.

A Társulat december 15-én *rendkívüli közgyűlést* tartott. *Oroszlán Zoltán* professzor ünnepi beszédben emlékezett meg a Társulat alapításának 80. évfordulójáról és méltatta a Társulat 80 éves tevékenységét. Ezután került sor az emlékérmék kiosztására. A fiatal kutatók érdemeinek elismerésére alapított emlékérmék közül a Kuzsinszky érmet *Holl Imre* középkori régésznek, a Psteiner érmet pedig *Rózsa György* művészettörténésznek ítélte oda a közgyűlés.

A Társulat, a *Magyar Néprajzi Társaság* és a *Nyelvtudományi Társaság* közös rendezésében december 16-án *V. M. Csernyecov*, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Anyagi Kultúra Történeti Intézetének tudományos főmunkatársa „Nyugatsibériai sziklarajzok” címmel vetített képes előadást tartott. Az előadásban ismertette az Uraltól keletre eső területeken levő sziklarajzokra vonatkozó kutatásainak eddig még publikálatlan eredményeit. A sziklarajzokat a szóban forgó területen részben még jelenleg is élő ugor népekkel hozta kapcsolatba, akiknek archaeológiai nyomait ezzel egészen a bronzkorig vezette vissza. Az előadást, amely igen nagy érdeklődést váltott ki, élénk vita követte.

A Társulat keretében rendezett további előadások: december 4-én *Weiner Mihályné*: „Faragott mézeskalácsformák előképeiről (Középkori cserépfarmák. XVI—XVII. századi metszetek.)”;

december 12-én *Nagy Zoltán*: „A szegedi vár építéstörténete”.

*

A *Magyar Néprajzi Társaság* november 19-én megtartotta *LXX. rendes közgyűlését*. A közgyűlés napirendjén a beszámoló jelentések és a tisztújítás mellett *Gunda Béla* „Műveltségi áramlatok és társadalmi tényezők” című előadása szerepelt.

A Társaság rendezésében október 29-én *Kresz Mária*: „Egy kanadai francia falu a Gaspé félszigeten”;

december 3-án *Erdős Kamill* „A cigány-ság kutatásának helyzete Magyarországon” címmel tartott előadást.

*

A Magyar Földrajzi Társaság XII. vándorgyűlésén szeptember 21—23 között a következő előadások megtartására került sor: *Bulla Béla*: „A Balaton tudományos kutatásának története és feladatai”; *Láng Sándor*: „A Balaton és a Balaton-felvidék természeti képe”; *Marosi Sándor—Szilárd Jenő*: „A Balaton somogyi partvidékének természeti földrajzi képe”; *Szentlélek Tyhamér*: „A Balaton régészetiének földrajzi vonatkozásai”; *Smaroglay Ferenc*: „A Balaton szerepe a földrajztanításban és a nevelésben”; *Farkas Tibor*: „A Balaton-fejlesztés távlati terve”; *Katona Zsigmond*: „A Balaton szőlő- és gyümölcskultúrájának földrajzi vonatkozásai”; *Voyarovics Elek*: „A balatoni halgazdálkodás gazdaságföldrajzi jelentősége” és *Kakas József*: „A Balaton éghajlatproblémái”.

Szeptember 10-én a Társaság Gazdaságföldrajzi Szakosztálya és a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Gazdaságföldrajzi Tanszéke közös rendezésében „A csehszlovák második és harmadik ötéves terv gazdaságföldrajzi problémái” címmel előadás hangzott el.

A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Földrajz-Geológiai Szakosztálya és a Társaság Miskolci Osztálya szeptember 15-én „Borsodi földrajzirók szerzői estje”-t tartott.

A Társaság Miskolci Osztálya október 12—19-ig földrajzi hetet tartott, amelynek keretében a következő előadások hangzottak el: *Juhász András*: „Németországi úti-élmények”; *Farkas Gyula—Frisnyák Sándor*: „Szlovákiai úti-élmények”; *Peja Győző*: „Miskolc és környéke természeti földrajza”; *Kiséry László*: „Az antarktiszi világa”; *Frisnyák Sándor*: „A Bükk hegység földrajza” és *Farkas Gyula—Szabó Gyula*: „Az Uránia Csillagvizsgálóban; Kiev—Leninigrád—Moszkva”.

A Társaság Tiszántúli Osztálya október 16-án vitaülést tartott, amelynek napirendjén *Marton Béla*: „Gazdasági közszellem II. rész” és *Bajnok László*: „Előzetes jelentés a Tolcsa-völgy morfológiai kutatásáról” c. előadása szerepelt.

A Társaság Dél-dunántúli Osztályának rendezésében október 21-én *Borsi Ákos*: „A hidasi barnaszénbánya gazdasági kapcsolatai” címmel tartott előadást.

A Társaság Oktatásmódszertani Szakosztálya keretében *Smaroglay Ferenc* november 28-án „Az összefoglalásról” címmel előadást tartott.

A Társaság további előadásai: december 3-án *Németh Albert*: „Barangolás dunántúli műemlékeink között” és *Szentfülöpi Antal*: „Déchy Mór hegymászó teljesítményei”; — december 5-én *Leél-Össy Sándor*: „Karszt kutatás a Déli-Bakonyban”.

*

Akadémiai jutalmak

A Magyar Tudományos Akadémia elnöke 1958 decemberében 1958. évben teljesített kiemelkedő tudományos kutató és eredményes tudományos szervező munkájuk elismerésül a II. Osztály területéről a következő kutatókat részesítette elnöki jutalomban:

Makkai Máriát, a Filozófiai Intézet tudományos munkatársát a hazai és a külföldi revizionizmust bíráló cikkeiért, tudományos szervező tevékenységéért;

Bródy Andrást, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársát, a négyzetes termékmérlegek kidolgozásának és hazai alkalmazása problémáinak kutatásában kifejtett eredményes tevékenységéért és ezzel kapcsolatos tanulmányaiért;

Erdős Pétert, a közgazdasági tudományok kandidátusát, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársát „Értékkategóriák a szocialista tervgazdaságban” című nagygyűlési előadásáért;

Kélemen Zoltánt, a közgazdasági tudományok kandidátusát, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársát „A gépállomások működésének gazdasági elemzése az ötéves terv időszakában” c., a Közgazdaságtudományi Intézet Tudományos Tanácsa által elismeréssel fogadott tanulmányáért;

Balázs Bélát, a Történettudományi Intézet munkatársát „A középrétegek szerepe a társadalom fejlődésében” c. könyvéért és „A Horthy-fasizmus társadalmának és ideológiájának néhány jellemző vonása” című nagygyűlési előadásáért;

Mályusz Elemért, a történelemtudomány doktorát, a Történettudományi Intézet munkatársát közel 40 éves történettudományi tevékenységéért, 1958-ban megjelent „Zsigmondkori oklevéltár” című munkájának II/2. kötetéért, továbbá az utóbbi években megjelent több nagyobb tanulmányáért;

Pamlényi Ervint, a Történettudományi Intézet munkatársát az „Emberiség kultúráls és tudományos fejlődésének története” című UNESCO kiadvánnyal kapcsolatos tevékenységéért, a Századok, az Acta Historica és a Studia Historica c. folyóiratok szerkesztési munkálataiért, valamint kiemelkedő historiográfiai kutatásaiért;

Sándor Vilmost, a történelemtudomány kandidátusát, a Történettudományi Intézet

osztályvezetőjét, az újkori magyar történelem gazdaságtörténetének, azon belül a magyar nagyipar fejlődése történetének területén végzett kutatásaiért és a Történettudományi Intézetben dolgozó fiatal kutatók tudományos fejlődésének elősegítéséért;

Zsigmond Lászlót, a történelemtudomány kandidátusát, a Történettudományi Intézet igazgatóhelyettesét a legújabbkori egyetemes történetre vonatkozó kutatásaiért, azon belül különösen a német imperializmus történelmi elemzése terén elért eredményeiért, továbbá sokirányú tudományszervező munkájáért.

Eörsi Gyulát, egyetemi tanárt, a jogi tudományok doktorát, a polgári jogi felelősség elméleti kérdéseinek körében elért eredményeiért, ebben a tárgykörben írott monográfiájáért és tanulmányaiért, valamint kiemelkedő tudományszervező munkásságáért;

Peschka Vilmost, a jogi tudományok kandidátusát, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársát a jogviszonyelmélet tárgykörében végzett jelentős kutatásaiért, „A magyar magánjog jogfilozófiai alapjai” című tanulmányaért, továbbá „A népi demokratikus állam funkciói” című nagygyűlési előadásáért;

Castiglione Lászlót, a Régészeti Kutató Csoport tudományos munkatársát, a II. Osztály külső előadóját a régészet, művészettörténet és néprajztudomány területén évek óta végzett eredményes tudományszervező munkájáért, a Régészeti Kutató Csoport felállításának előkészítésében kifejtett tevékenységéért, továbbá a régészettudomány területén elért tudományos eredményeiért;

Entz Gézát, a művészettörténeti tudományok kandidátusát, a Műemléki Felügyelőség osztályvezetőjét „Gyulafehérvári székes-egyház” című munkájáért, mint a régi magyarországi művészet egyik legjelentősebb és egyetlen épségben fennmaradt románkori műemlékének teljes építéstörténeti és művészettörténeti feldolgozásáért;

Diószegi Vilmost, az Országos Néprajzi Múzeum tudományos osztályvezetőjét „A sámanhit emlékei a magyar népi műveltségben” című, a sámanhit emlékeinek a magyar néphagyomány alapján történő első teljes összefoglalásáért;

Mendöl Tibort, egyetemi tanárt, a földrajzi tudományok kandidátusát „Általános településföldrajz” című nagyterjedelmű munkájáért;

*Pécsi Márton*at, a földrajzi tudományok kandidátusát, a Földrajztudományi Kutatócsoport tudományos munkatársát „A Duna-völgy genetikája” című munkájáért, valamint a „Budapest természeti képe” című gyűjteményes munka szerkesztéséért;

Nagy Sándort, a neveléstudományok kandidátusát, a Pedagógiai Tudományok Inté-

zet igazgatóját, a pedagógia elméleti művelése terén elért kiemelkedő munkásságáért, a szocialista magyar neveléstudomány szempontjából különösen fontos „Didaktika” című munkájáért.

*

Könyveink

1958. II. félévében az Osztály gondozásában az Akadémiai Kiadónál a következő könyvek jelentek meg:

Bolgár Elek: Válogatott tanulmányok.

Dercsényi Dezső: Pest megye műemlékei II. *Eckhart Ferenc*: A bécsi udvar gazdaságpolitikája Magyarországon 1780—1815.

Fogarasi Béla: Logika (4. kiadás).

Hegel: Előadások a filozófia történetéből I. *Maksay Ferenc*: Parasztság és majorsági gazdálkodás a XVI. századi Magyarországon. (Értekezések a történeti tudományok köréből 7. sz.)

Mályusz Elemér: A magyar rendi állam Hunyadi korában.

Szentmihályi Imre: A göcseji nép eredet-hagyománya. (A Magyar Néprajzi Társaság Könyvtára.)

Windisch Éva: Közlöny 1848—49. A forradalom és szabadságharc hivatalos lapjának története. (Értekezések a történeti tudományok köréből 8. sz.)

— Tanulmányok a neveléstudomány köréből.

*

Külföldi vendégeink

A. I. Milcev bolgár archaeológus, a Szófia-i Egyetem docense 1958. június 10-től a kulturális egyezmény keretében négyhetes tanulmányúton járt Magyarországon. A bolgár kutató megismerkedett a magyarországi régészeti kutatással és gyűjteményekkel, anyagot gyűjtött a vaskorszakra vonatkozó kutatásaihoz.

*

M. G. Levin, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Néprajzi Intézetének helyettes igazgatója és *I. N. Grozdova*, az Intézet tudományos kutatója június 20-tól július 4-ig a szovjet-magyar akadémiai egyezmény keretében 2 hetes tanulmányutat tettek Magyarországon, amelynek során megismerkedtek a magyar néprajztudomány eredményeivel, megtekintették a magyar néprajzi intézményeket és múzeumokat és tárgyalásokat folytattak a szovjet és a magyar néprajztudomány közötti szorosabb együttműködésre vonatkozólag.

*

Witold Bender, a Lengyel Tudományos Akadémia Anyagi Kultúra Intézetének tudományos kutatója 1958. június 24-től négy-

hetes tanulmányúton járt Magyarországon az akadémiai egyezmény keretében. A lengyel archaeológus itt tartózkodása alatt tanulmányozta a római kori régészeti leleteket és megismerkedett a legfontosabb budapesti és vidéki régészeti gyűjteményekkel, múzeumokkal és lelőhelyekkel.

✱

M. Jadamczur mongol történész 1958. július 4-től augusztus 4-ig volt Magyarországon. Itt tartózkodása alatt tanulmányozta a magyar Történettudományi Intézet munkatervét, szervezetét, a magyar történettudomány népvándorlásokra vonatkozó eredményeit. Meglátogatta ezenkívül a Pedagógiai Tudományos Intézetet is, ahol a történelem-tanítás módszertana felől tájékozódott.

✱

F. T. Konsztantyinov szovjet filozófus, a szovjet-magyar akadémiai egyezmény keretében 1958. július 26-tól augusztus 26-ig a MTA Filozófiai Intézetének és a MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének vendégeként tanulmányúton Magyarországon tartózkodott. Konsztantyinov professzor a népi demokráciák állama fejlődésének filozófiai problémáival foglalkozik a Szovjetunióban. Tanulmányútja során hosszas megbeszéléseket folytatott, többek között Nemes Dezsővel, valamint Fogarasi Béla, Szabó Imre és Molnár Erik akadémikusokkal. Magyarországi tartózkodása alatt megismerkedett az ország különböző területeinek politikai-, gazdasági- és kulturális életével. F. T. Konsztantyinov látogatást tett különböző állami szerveknél, üzemekben, mezőgazdasági termelőszövetkezetekben.

✱

J. K. Kolosovszkaja, a történeti tudományok kandidátusa, a Szovjet Tudományos Akadémia Anyagi Kultúra Intézetének munkatársa 1958. augusztus 7-től négyhetes tanulmányúton járt Magyarországon. Tanulmányútja során megismerkedett Magyarország területének római kori régészeti emlékeanyagával, a legfontosabb régészeti gyűjteményekkel és lelőhelyekkel, valamint a magyar Pannónia-kutatás eredményeivel.

✱

Jerzy Wielowiejsky, a Lengyel Tudományos Akadémia Anyagi Kultúra Története Intézetének tudományos kutatója a lengyel-magyar akadémiai egyezmény keretében szeptember 10-től október 9-ig tanulmányúton volt Magyarországon, amelynek során Pannónia régészeti emlékeit és a magyarországi római kori régészeti kutatások eredményeit tanulmányozta. Megismerkedett a

budapesti múzeumokon kívül a római emlékeanyagot tartalmazó jelentősebb dunántúli múzeumokkal is.

✱

Ladislav Kosta, a Szlovák Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Kabinetjének igazgatója szeptember 16-án kéthetes tanulmányútra Magyarországra érkezett. Itt tartózkodása alatt a magyarországi termelőszövetkezeti jog fontosabb kérdéseit, ezen belül különösen a szerződési viszonyok problémáját tanulmányozta a mezőgazdasági termelőszövetkezetek tekintetében. Meglátogatta az Állam- és Jogtudományi Intézetet, az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának Mezőgazdasági Jogi Tanszékét, valamint a Földművelésügyi Minisztériumot és annak néhány intézményét.

✱

Dusan Kokavec, a Szlovák Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Kabinetjének tudományos munkatársa szeptember 16-tól szeptember 30-ig tanulmányúton volt Magyarországon. Tanulmányútja során tájékozódott a magyarországi termelőszövetkezeti jog főbb kérdéseiről, különösképpen a földtulajdon-viszonyainkat és a termelőszövetkezeti tulajdonjog kérdéseit tanulmányozta. Meglátogatta az Állam- és Jogtudományi Intézetet, az ELTE Állam- és Jogtudományi Kara Mezőgazdasági Jogi Tanszékét, valamint a Földművelésügyi Minisztériumot és annak több intézményét.

✱

A Nemzetközi Jogtudományi Egyesület Varsói Kollokviumáról hazafelé utazva szeptember 19–20-án *Vintu és Kabane* román egyetemi tanárok látogatást tettek az Állam- és Jogtudományi Intézetben, ahol tájékozódtak az Intézetben folyó tudományos munkáról.

✱

Jan Podolak, a Szlovák Tudományos Akadémia Néprajzi Intézetének vezetője szeptember 22-től október 7-ig a csehszlovák-magyar akadémiai egyezmény keretében tanulmányúton volt Magyarországon. Itt tartózkodása alatt tanulmányozta a magyarországi szlovák falvak egyes néprajzi kérdéseit és tárgyalásokat folytatott a magyar néprajztudomány képviselőivel a szlovák-magyar közös néprajzi kutatások kérdéseiről.

✱

Szeptember 25-én a szovjet-magyar akadémiai egyezmény keretében egy hónapra Magyarországra érkezett *K. O. Effendiev* azerbajdzsán történész, aki itt tartózkodása során a magyar-török kapcsolatokra vonatkozóan végzett kutatásokat. Témájához gaz-

dag anyagot talált az Akadémiai Könyvtárban és az Országos Levéltárban. Megtekintette a magyarországi törökkori emlékeket és több alkalommal megbeszélést folytatott Fekete Lajos és Németh Gyula akadémikusokkal, a magyar-török kapcsolatok kiváló ismerőivel.

*

Vladimir Vavrinek, a Csehszlovák Tudományos Akadémia Történeti Intézetének aspiránsa október 6-tól a csehszlovák-magyar akadémiai egyezmény keretében négyhetes tanulmányúton volt Magyarországon. A tanulmányút során a későrómai és bizánci történetre vonatkozó magyarországi emlékeket és forrásokat tanulmányozta és megtekintette a kutatásaihoz szükséges anyagokat tartalmazó múzeumokat és ásatásokat.

*

Bohumil Soudsky, a Csehszlovák Tudományos Akadémia Régészeti Intézetének tudományos kutatója október 6-tól a csehszlovák-magyar akadémiai egyezmény keretében négyhetes tanulmányúton járt Magyarországon. Utazásának célja a magyarországi neolitikum tanulmányozása volt, különös tekintettel a korai neolitikus kultúrák periodizációjára. Munkáját a budapesti múzeumokban és több vidéki múzeumban végezte.

*

A Szlovák Tudományos Akadémia budapesti kirendeltségén október 11-től november 8-ig Budapesten tartózkodott, ill. történeti kutatásokat végzett *Lodovít Holotik*, a Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének igazgatója, szeptember 15-től november 15-ig *Richard Marsina* és *Vincent Sedlak*, valamint október 11-től két hónapig *Jozef Trochta*, a Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének tudományos munkatársai.

*

Jan Novotny kandidátus, csehszlovák történész, a csehszlovák-magyar akadémiai egyezmény keretében október 16-tól kezdődően öt hétig Magyarországon tartózkodott. Itt tartózkodása alatt főként az Országos Levéltárban és az Országos Széchenyi Könyvtárban folytatott kutatásokat „A XIX. század eleji Szlovenszko gazdasági és társadalmi fejlődésének kérdései” c. témájához.

*

Iordache Ionescu, a Román Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézete Áruforgalmi Osztályának vezetője október 21-én meglátogatta a Közgazdaságtudományi Intézetet és megbeszélést folytatott a román

és a magyar Közgazdaságtudományi Intézetekben az áruforgalommal kapcsolatosan folytatott kutatásokról.

*

A Magyar Tudományos Akadémia 1958. évi nagygyűlésére október 21-én hazánkba érkezett *Leo Stern* professzor, a kiváló német történész, a Német Tudományos Akadémia tagja. A rendelkezésre álló rövid időben is lehetősége nyílt arra, hogy több alkalommal találkozzék a magyar történettudomány képviselőivel és meglátogassa a Történettudományi Intézetet.

*

Jiri Pichovsky csehszlovák archaeológus október 27-től november 10-ig a csehszlovák-magyar akadémiai egyezmény keretében Magyarországon tartózkodott. Tanulmányútja során megismerkedett a budapesti és vidéki múzeumok régészeti gyűjteményeivel és tapasztalatcserét folytatott a magyar régész kutatókkal.

*

Nikulás Dusek, a Szlovák Tudományos Akadémia Régészeti Intézetének tudományos kutatója a csehszlovák-magyar akadémiai egyezmény keretében október 29-től november 12-ig kéthetes tanulmányúton volt Magyarországon. Tanulmányútja során a szkíta és a koravaskori kultúra magyarországi emlékanyagát tanulmányozta a budapesti és vidéki múzeumokban.

*

Bohuslav Chropovsky, a Szlovák Tudományos Akadémia Régészeti Intézetének helyettes igazgatója október 29-től november 12-ig a csehszlovák-magyar akadémiai egyezmény keretében tanulmányutat tett Magyarországon. Itt tartózkodása alatt egyrészt a magyarországi neolitikum, másrészt a magyarországi szláv régészet kérdéseivel foglalkozott és tanulmányozta az idevágó anyagot a budapesti és vidéki múzeumokban.

*

A Magyar Tudományos Akadémia 1958. évi nagygyűlésére hazánkba érkezett *A. V. Bolgov* professzor, a közgazdaságtudományok kandidátusa, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Közgazdasági, Filozófiai, Jogi osztályának helyettes titkára. A MTA Társadalmi-Történeti Tudományok Osztálya 1958. október 30-án vitailést rendezett, amelyen az Akadémia nagygyűlésére érkezett szovjet küldöttség tagja, Bolgov professzor előadást tartott „A kolhozrendszer továbbfejlesztésének és a munkás-paraszt szövetség megszilárdulásának újabb szakasza” címen.

A nagy érdeklődést kiváltó előadáshoz számos hozzászólás hangzott el. Az előadást — a hozzákapcsolódó vita ismertetésével — lapunk jelen száma teljes terjedelmében közli.

*

Arthur Baumgarten, a Német Tudományos Akadémia tagja, a nemzetközi jog professzora október hónapban négynapos látogatásra Magyarországra érkezett. Itt tartózkodása során látogatást tett Rusznyák Istvánnál, a Magyar Tudományos Akadémia elnökénél. Majd a Magyar Tudományos Akadémián és az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán történt fogadása alkalmával megbeszéléseket folytatott a magyar jogtudomány néhány képviselőjével a nemzetközi jog, valamint jogi tudományszervezésünk és tudománypolitikánk főbb kérdéseiről.

*

Herbert Joachimi, a Jenai Egyetem politikai gazdaságtan tanszékének adjunktusa, aki a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem vendégeként októberben Magyarországon járt, látogatást tett a Közgazdaságtudományi Intézetben, és a Nemzetközi Osztályon „A japán imperializmus kialakulásának sajátosságai” és „Nyugat-Németország gazdasági fejlődésének egyes kérdései” című két kutatási témájával kapcsolatban eszmecsere-t folytatott.

*

Anna Petrova, a Szlovák Tudományos Akadémia Művészetelméleti és Művészet-történeti Intézetének tudományos kutatója november 3-tól 16-ig a csehszlovák-magyar akadémiai egyezmény keretében Magyarországon tartózkodott. Tanulmányútja során a régi Magyarország nemzeteinek művészeti kapcsolatait kutatta a XIX. század első felében és adatokat gyűjtött egyes szlovákiai művészek munkásságára vonatkozóan. Budapesten kívül több vidéki várost és múzeumot keresett fel.

*

A Szlovák Tudományos Akadémia munkatársa, *Theodor Münz* tudományos kutató a csehszlovák-magyar akadémiai egyezmény keretében november hó 11-től november 25-ig Budapesten tartózkodott. Ez idő alatt kutatásokat végzett könyvtárainkban és levéltárainkban, ahol a szlovák filozófia történetére vonatkozólag értékes anyagot talált. Jan Hrdlička nyomtatott és kéziratos műveit dolgozta fel az Országos Széchényi Könyvtárban.

*

Joachim Streisand történész, a Német Tudományos Akadémia Társadalomtudomá-

nyi Osztályának munkatársa, a német-magyar akadémiai egyezmény megkötésére november 17-én Magyarországra érkezett. A német akadémiai delegáció tagja itt tartózkodása során meglátogatta a Történelemtudományi Intézetet, a Dunántúli Tudományos Intézetet, valamint a II. Osztály titkárságát. Látogatásának keretében az intézeteinkben folyó tudományos munka, a tudományszervezés fontosabb problémái felől tájékozódott.

*

November 18—30-a között a lengyel-magyar akadémiai egyezmény keretében Magyarországra látogatott *Maria Kielcewska-Zalezka*, a toruni egyetem gazdaságföldrajzi tanszékének vezetője. Tanulmányútja során a magyar településhálózat sajátosságait, a városiasodással kapcsolatos problémákat tanulmányozta. Tanulmányozta Esztergom, Pécs, Szeged, Sztálinváros városokat, a Balaton vidékét, a Duna—Tisza közti tanyavilágot. Részletesen megismerkedett a Pakson és Dunaföldváron folyó hazai településföldrajzi kutatások módszerével és eredményeivel.

*

Kamila Korodiziejczik, a Lengyel Tudományos Akadémia Klasszika Archaeológiai Intézetének tudományos kutatója november 18-tól december 18-ig a lengyel-magyar akadémiai egyezmény keretében tartózkodott Magyarországon. Utazásának célja a magyarországi egyiptológiai, valamint ókori régészeti gyűjtemények megtekintése és az egyiptomi fonott emlékekre vonatkozó anyaggyűjtés volt.

*

M. A. Uszievics, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Közgazdaságtudományi Intézetének tudományos munkatársa a szovjet-magyar akadémiai egyezmény keretében november 19-én a magyar népgazdaságnak a felszabadulás utáni fejlődésének tanulmányozására öthetes tanulmányútra Magyarországra érkezett. Itt tartózkodása során az elméleti problémák tanulmányozása mellett az ipar és a mezőgazdaság területe tekintetében tett üzemi látogatások formájában alkalma volt a gyakorlati eredmények megismerésére is.

*

November 24-én történeti, főként ipar-történeti kutatások céljából egy hónapra hazánkba érkezett *Jan Pazdur*, a varsói Anyagi Kultúra Intézetének igazgatóhelyettese. Munkaterve szerint a pécsi és soproni bányászati történeti emlékeket, valamint Eger és Miskolc—Diósgyőr ipari műemlékeit tekintette meg. Sopronban és Budapesten

a Történettudományi Intézetben „Lengyel-magyar bányászati kapcsolatok a XVIII. századig” címmel a Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Kutató Csoportjának rendezésében pedig „Római kori vasművés-ség Lengyelországban” címmel előadást tartott.

*

V. M. Csernyecov, a történelemtudomány kandidátusa, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Anyagi Kultúra Története Intézetének tudományos munkatársa a szovjet-magyar akadémiai egyezmény keretében november 27-én háromhetes tanulmányútra Magyarországra érkezett. Tanulmányútja során az ugorok őstörténetére vonatkozóan tanulmányokat, ill. kutatásokat végzett, valamint a finnugor népek és az urali csoport történetének több vitás kérdésére vonatkozóan megbeszéléseket folytatott magyar nyelvész-, néprajz- és régész kutatókkal.

*

Ludovít Haraksim csehszlovák történész december 4-én a csehszlovák-magyar akadémiai egyezmény keretében négyhetes tanulmányútra Magyarországra érkezett. Itt tartózkodása során levéltárainkban és könyvtárainkban történeti kutatásokat végzett az ukránok kelet-szlovákiai történetére vonatkozóan.

*

Jan Kukel, a Csehszlovák Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetének tudományos munkatársa a csehszlovák-magyar akadémiai egyezmény keretében december 9-én hazánkba érkezett. Kéthetes tanulmányútja során a specializáció és kooperáció formáit és módszereit tanulmányozta a magyar iparban. Ennek során a mezőgazdasági gépgyártás, a nehézgépgyártás és híradástechnika problémáival foglalkozott részletesebben.

*

A szocialista országok Tudományos Akadémiái közgazdaságtudományi intézeteinek prágai tanácskozásán (december 9—13.) részt vett delegációk közül a Bolgár Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetének négytagú delegációja az értekezletről hazautazóban néhány napot Budapesten töltött. A küldöttség, amelyet T. Vladi-gerov, az Intézet igazgatója vezetett, a hazánkban folyó közgazdaságtudományi kutatás módszereiről és helyzetéről tájékoztatót.

*

Eligius Koslowski lengyel történész, a lengyel-magyar akadémiai egyezmény keretében december 9-én négy hétre hazánkba

érkezett. Tanulmányútja során levéltári kutatásokat végzett és megbeszéléseket folytatott magyar történészekkel.

*

„A kapitalizmus fejlődése az Osztrák—Magyar Monarchia egykori országaiban” c. nemzetközi munkakonferencia második ülésszaka a Történettudományi Bizottság és a Történettudományi Intézet előkészítésében Budapesten december 10—13 között került megrendezésre és az 1955-ben Prágában megtartott konferencia folytatása volt. A munkakonferencián a következő külföldi vendégek vettek részt: csehszlovák részről A. Klíma, J. Purs és J. Mesáros; osztrák részről W. Brassloff és E. Köckeis; lengyel részről J. Busko; román részről J. Kovács.

*

† Bedrich Szvoboda, a Csehszlovák Tudományos Akadémia Régészeti Intézetének tagja, egyetemi docens, december 12-én a csehszlovák-magyar akadémiai egyezmény keretében egy hétre Magyarországra látogatott. Utazásának célja: szlovákiai későrómai ezüstleltre vonatkozó kutatásaihoz való anyaggyűjtés volt. Itt tartózkodása során a budapesti régészeti múzeumokban dolgozott, meglátogatta a veszprémi múzeumot és megbeszélést folytatott több régész kutatóval.

*

Vaclav Husa, a Csehszlovák Tudományos Akadémia levelező tagja, történész, a csehszlovák-magyar akadémiai egyezmény keretében december 15-én egyhetes tanulmányútra Magyarországra érkezett. Tanulmányútja alatt Csehszlovákiának a Jagellok korára vonatkozó történetéhez végzett kutatásokat a budapesti könyvtárakban és levéltárakban.

*

Szun-Je-fang, a Kínai Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetének megbízott igazgatója a kínai-magyarakadémiai egyezmény keretében december 28-án háromhetes tanulmányútra Magyarországra érkezett. Tanulmányútja során az ipar és mezőgazdaság fejlődésének helyzetével, a MTA Közgazdaságtudományi Intézetének kutatótevékenységével és néhány üzem, valamint termelőszövetkezet meglátogatása során azok tevékenységével ismerkedett meg. Az Osz-tály, ill. a Közgazdaságtudományi Intézet rendezésében „Kína népgazdaságának ugrásszerű fejlődése” és „A népi kommunák” címmel élénk érdeklődést kiváltó előadást tartott.

*

Külföldi tanulmányutak, kongresszusok

Haraszi György, a jogi tudományok kandidátusa május 15. és június 21. között tanulmányúton a Német Demokratikus Köztársaságban volt. Kint tartózkodása során meglátogatta a Német Demokratikus Köztársaság jogi karait, valamint a Német Tudományos Akadémia Jogtudományi Intézetét. Behatóan foglalkozott Németország nemzetközi szerződéseinek utódlásával kapcsolatosan a Német Demokratikus Köztársaságban felmerülő kérdésekkel. E témához levéltári, illetve könyvtári kutatásokat végzett és több megbeszélést folytatott a Német Demokratikus Köztársaság Külügyminisztériumának ezzel a kérdéssel foglalkozó osztályain.

*

Vörösmartyné Tajti Erzsébet július 20-án a bolgár-magyar akadémiai egyezmény keretében egyhónapos tanulmányútra Bulgáriába utazott, ahol elsősorban gazdaságföldrajzi, illetve településföldrajzi kutatásokat végzett.

*

A Magyar Tudományos Akadémia a Brüsszelben augusztus 4—9. között megrendezésre került nemzetközi összehasonlító jogi kongresszuson háromtagú delegációval képviseltette magát. A delegáció tagjai *Eörsi Gyula* egyetemi tanár, a jogi tudományok doktora, *Hajdu Gyula* egyetemi tanár, a jogi tudományok doktora és *Mádl Ferenc*, a MTA II. Osztályának jogi szakelőadója voltak.

*

Paulinyi Oszkár, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa, kandidátus, augusztus 10-től október 3-ig Csehszlovákiában tartózkodott, majd november 27-én ismét Bratislavába utazott, ahol történeti kutatásokat végzett, valamint — mint a MTA pozsonyi kutatócsoportjának vezetője — a kutatócsoport irányításával kapcsolatos szervezési jellegű feladatokat látott el.

*

Lettrich Edit, a Földrajztudományi Kutatócsoport munkatársa augusztus 12-én egyhónapos tanulmányútra a Román Népköztársaságba utazott, ahol városföldrajzi kutatásokat végzett.

*

Berényi Sándor, az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának adjunktusa augusztus 16-tól október 1-ig a szovjet-magyar akadémiai egyezmény keretében tanulmányúton volt a Szovjetunióban. Tanulmányútja során anyagot gyűjtött a szovjet államigazgatási jog általános problémái és a tanácsokra

vonatkozó jogi szabályozások tekintetében. A Moszkvai Területi Népgazdasági Tanács, a Leningrádi Népgazdasági Tanács, a Moszkvai Területi Tanács és több közigazgatási tanács munkáján keresztül tanulmányozta a szovjet államigazgatás gyakorlati tevékenységét is.

*

Banner János egyetemi tanár augusztus 22-én elutazott Hamburgba az augusztus 24—30. között megrendezett ötödik Nemzetközi Prehistoriai (őstörténeti) Kongresszusra, melynek tárgyköre az általános és metodikai kérdések mellett az őskori és kora történeti régészet egész területét fellolelte, a paleolitikumtól kezdve egészen a kora középkorig. A kongresszuson — amelyen 46 államból 700 résztvevő volt jelen — *Banner János* professzor előadta „A magyarországi rézkor kronológiája” című, *B. Kutzián Idával* közösen készített tanulmányt.

*

Radó Sándor, a földrajztudományok doktora, a Magyar Tudományos Akadémia képviselőjében részt vett a Szovjetunió Tudományos Akadémiája keretében működő Nemzeti Atlaszok Bizottságának augusztusban Moszkvában tartott plenáris ülésén.

*

Cukor György kandidátus, a Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetének igazgatóhelyettese, a szovjet-magyar akadémiai egyezmény keretében szeptember 2-től október 21-ig tanulmányúton járt a Szovjetunióban. Ennek során foglalkozott a munkatermelékenység és önköltség mérésével, elemzésével és tervezésével az iparban, továbbá az új technika bevezetésével és gazdasági hatékonyságának — ennek keretében a beruházások hatékonyságának — vizsgálata során elért eredményekkel, valamint az ipar szerkezetének, fejlődésének és ágazati kapcsolatainak statisztikai vizsgálatával. Foglalkozott továbbá a tudományos kutatás módszereivel, a kutatóintézetek és a tudományos kutatással is foglalkozó oktatási intézmények munkájával.

*

Oroszlán Zoltán professzor, az ELTE Klasszika Archaeológiai Intézetének vezetője és *Castiglione László*, a Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Kutató Csoportjának tudományos kutatója, a Szépművészeti Múzeum Görög-Római Gyűjteményének vezetője, a MTA és a Művelődésügyi Minisztérium kiküldetésében részt vettek a Rómában és Nápolyban szeptember 6-tól 13-ig rendezett

zett VII. Nemzetközi Klasszika Archaeológiai Kongresszuson.

A kongresszus, amelyet a Nemzetközi Klasszika Archaeológiai Társaság rendezett, a háború óta az első összejövétele volt a világ klasszika archaeológusainak. A napirendjén szereplő mintegy 150 előadás felölelte a görög és római régészet valamennyi területét. A résztvevő országok között a Szovjetunió és a népi demokratikus országok egyaránt küldöttségekkel képviseltették magukat. A magyar kiküldöttek tárgyalásokat folytattak az olasz régészet vezető személyiségeivel a közelebbi együttműködésre vonatkozólag és a kongresszus után tanulmányozták Rómában, Nápolyban és azok környékén az olasz régészeti múzeumokat és a nagyobb jelentőségű újabb ásatásokat.

*

„Ember Győző, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, az Országos Levéltár főigazgatója részt vett a Konstanzban szeptember 8—12. között rendezett Nemzetközi Levéltáros Kongresszuson. Ezt követően október 31-ig levéltári kutatásokat végzett a Bécsi Állami és Udvari Levéltárakban. A levéltári kutatásokat a „Magyarország és a bécsi Staatsrat 1761—1768.” és a „Magyarország nyugat felé irányuló külkereskedelme a XVI. század közepén” című témáinak feldolgozása és kiegészítése végett folytatta.

*

Gerelyes Ede történész, a Legújabbkori Történeti Múzeum igazgatója, a román-magyar akadémiai egyezmény keretében a román-magyar munkaszorgalmi kapcsolatoknak kutatása végett szeptember 8-án háromhetes tanulmányútra Romániába utazott.

*

Halász József kandidátus, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa szeptember 8-án a lengyel-magyar akadémiai egyezmény keretében háromhetes tanulmányútra Lengyelországba utazott. Tanulmányútjának első felében részt vett a Nemzetközi Jogtudományi Egyesület Varsói Kollokviumán. Tanulmányútjának második részében tanulmányozta a lengyel legfelsőbb államhatalmi szerv, a Szejm munkáját. A Szejm bizottságainak felépítését és tevékenységét az államtanács irányító és ellenőrző munkáját a népi tanácsok elnöksége irányában. Tanulmányozta továbbá az ún. körközségi tanácsok munkáját és ezzel összefüggésben a körközséghez tartozó falvak szervezeti kapcsolatait, az utóbbiak működési formáit.

*

Kovács Endre kandidátus, a Történettudományi Intézet osztályvezetője szeptember 9-én a Magyar Tudományos Akadémia pozsonyi kirendeltségének kiküldetési keretében hathetes tanulmányútra Csehszlovákiába utazott. Kint tartózkodása során a kirendeltség munkatervének megfelelően levéltári kutatásokat végzett.

*

A Nemzetközi Jogtudományi Egyesület szeptember 10—16. között a szocialista törvényességről nemzetközi kollokviumot rendezett Varsóban. A kollokviumon a Magyar Tudományos Akadémiát négytagú delegáció képviselte. A delegáció tagjai: Buza László, Halász József, Kádár Miklós és Szabó Imre — a delegáció vezetője — voltak.

*

Fogarasi Béla akadémikus, a Filozófiai Intézet igazgatója a Magyar Tudományos Akadémia képviseletében részt vett a Padua—Velencében szeptember 12. és 18. között megrendezett Nemzetközi Filozófiai Kongresszuson.

*

Kovács Endre kandidátus, a Történettudományi Intézet osztályvezetője, részt vett a lengyel történészek szeptember 13—18. között rendezett VII. kongresszusán.

*

Moravcsik Gyula akadémikus, a Magyar Tudományos Akadémia képviseletében részt vett a XI. Nemzetközi Bizantinológiai Kongresszuson, amely szeptember 15-től 20-ig Münchenben tartotta üléseit. A kongresszus napirendjén a bizánci történelem, filológia és irodalomtörténet, teológia és egyháztörténet, művészettörténet, jogtörténet, földrajz és szociológia, valamint a bizantinológia metodológiai kérdései szerepeltek. Moravcsik Gyula korreferátumot tartott P. Orgels: „A XI. század fordulójának bizánci történeti forrásai” című előadásához.

*

Székelly Lajos történész, a Szegedi Tudományegyetem Bölcsész tudományi Kara Egyetemes Történeti Tanszékének munkatársa szeptember 26-án a szovjet-magyar akadémiai egyezmény keretében négyhetes tanulmányútra a Szovjetunióba utazott.

*

Papp Károly, a Szegedi Tudományegyetem Bölcsész tudományi Kara Magyar Történeti Tanszékének tanársegéde a csehszlovák-magyar akadémiai egyezmény keretében

szeptember 27-én hathetes tanulmányútra Csehszlovákiába utazott. Tanulmányútja során Thököly Imre korszakára vonatkozóan levéltári kutatásokat végzett.

*

Asztalos István, a Magyar Tudományos Akadémia Földrajztudományi Kutatócsoportjának tudományos munkatársa szeptember hónap folyamán háromhetes lengyelországi tanulmányúton vett részt. Útja során elsősorban a mezőgazdasági tervezést szolgáló földrajzi feldolgozásokat, kutató munkákat tanulmányozta különös tekintettel a visszaszerzett területeken folyó munkálatokra, valamint a talajhasznosítási vizsgálatokra és vízrendezési problémákra. A földrajzi kutatás és távlati tervezés kapcsolatainak vizsgálata során felkereste Gdansk, Poznan, Wrocław, Kattovice és Krakkó városokat, a vajdasági távlati tervezési osztályokat.

*

Friss István, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, a MTA Közgazdaságtudományi Intézetnek igazgatója szeptember végén részt vett és felszólalt az UNESCO Nemzetközi Közgazdász Konferenciáján Prágában.

*

Bartha Antal, a Történettudományi Intézet munkatársa október 1-én a csehszlovák-magyar akadémiai egyezmény keretében az Osztály devizátámogatásával hatnapos tanulmányútra Csehszlovákiába utazott. Tanulmányútja során a Szlovákiában legújában feltárt, a magyar honfoglalással összefüggő nyitrai régészeti leleteket tanulmányozta.

*

Gergely István, a Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetének tudományos munkatársa az Osztály devizátámogatásával október 13-tól november 1-ig tanulmányúton járt a Német Demokratikus Köztársaságban. Ennek során az új gazdaságtervezési szervezetek működését, a gazdaságvezetés formáit, a tervezés, az irányítás és a beszámoltatás módszereit vizsgálta a központi és a helyi iparban. Foglalkozott továbbá azzal a kérdéssel, hogy az ipari átszervezés keretében milyen a pénzügyek szerepe, a pénzügyi apparátus munkája.

*

Berend Iván kandidátus, tudományos munkatárs, a német-magyar akadémiai egyezmény keretében november hónapban négy-

hetes tanulmányútra a Német Demokratikus Köztársaságba utazott. Tanulmányútja során a német-magyar gazdasági kapcsolatoknak a II. világháborút megelőző korszakára vonatkozóan végzett levéltári és könyvtári kutatásokat.

*

Lackó Miklós, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa, a német-magyar akadémiai egyezmény keretében novemberben háromhetes tanulmányútra utazott a Német Demokratikus Köztársaságba, ahol a munkáosztály összetételére és tagozódására vonatkozóan végzett kutatásokat.

*

A Bolgár Tudományos Akadémia nem-filozófiai szakos aspiránsok oktatásával foglalkozó Filozófiai Tanszéke november 24. és december 1. között nemzetközi filozófiai szemináriumot hívott össze Szófiában. A szemináriumon a Magyar Tudományos Akadémia képviselőiben részt vett *Simonovits Istvánné*, az ELTE Bölcsészettudományi Kar Dialektikus és Történelmi Materializmus Tanszékének docense, *Tóth Sándor*, a Filozófiai Intézet tudományos munkatársa és *Pelle József*, a Művelődésügyi Minisztérium főelőadója. A szeminárium az egyes országok delegációinak beszámolóit alapján megvitatta a nem-filozófia szakos aspiránsok filozófiai oktatásának problémáit, majd tudományos előadások és beszámolók hangzottak el.

*

A Csehszlovák Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézete a baráti államok közgazdaságtudományi intézetei közötti tudományos együttműködés kérdéseinek megvitatására Prágában 1958. december 9. és 13. között értekezletet rendezett. A Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézete részéről az értekezleten *Friss István* levelező tag, az Intézet igazgatója, *Cukor György* kandidátus, igazgatóhelyettes, valamint *Göncöl György*, *Horváth Lajos*, *Jávorka Edit* és *Nagy Tamás* kandidátusok, az Intézet osztályvezetői vettek részt.

Az értekezleten — a plenáris megnyitó ülés után — munkabizottságok keretében tárgyalták meg a közgazdaságtudomány néhány főbb elméleti kérdését, majd plenáris ülés keretében vitatták meg a szocializmus világrendszerének országai közötti nemzetközi munkamegosztás egyes elméleti kérdéseit. A MTA Közgazdaságtudományi Intézetének kiküldöttjei részt vettek az egyes munkabizottságok vitáiban és Göncöl György,

az Intézet nemzetközi osztályának vezetője „A szocializmus világrendszerének problémái” tárgyában korreferátumot tartott.

Az értekezleten a tudományos együttműködés további formái tekintetében a következő határozatok születtek:

Megállapodás jött létre a tudományos együttműködés általános formáiról. Ezen belül hangsúlyozták az anyagok kölcsönös kicserélésének fontosságát és a legfontosabb anyagok teljes vagy kivonatos orosz nyelvű fordításban történő szétküldésének szükségességét, a különböző intézetekben azonos problémák vizsgálatával foglalkozó kollektívák és dolgozók közvetlen kapcsolatainak kifejlesztését, a szakemberek kétoldali és többoldali nemzetközi értekezleteinek megszervezését, a közgazdasági folyóiratok szorosabb együttműködését.

Kijelölte az értekezlet azt a 20 főtémát, amely a tudományos együttműködés tárgyát képezi. Megállapodás jött létre abban is, hogy az egyes témákon belül mi legyen az együttműködés konkrét formája. Egyes témáknál az értekezlet elhatározta, hogy gyűjteményes kötetet adnak ki nemzetközi szerzői kollektíva közreműködésével. Más témák tekintetében az 1959. és 1960. évre különböző országok közgazdaságtudományi intézetei vállalták, hogy tudományos értekezletet szerveznek, amelyre az illető téma megvitatásában résztvenni kívánó országok képviselőit meghívják. Olyan témákra vonatkozólag, amelyek kidolgozása a tudományos cikkgyűjtemények kiadását, illetve értekezletek megtartását még nem engedi meg, a tudományos tervek és eredmények kicserélése és kiadványsesere tekintetében jött létre megállapodás. A MTA Közgazdaságtudományi Intézete egyelőre 13 témában való részvételre vállalt kötelezettséget.

Az értekezlet állástfoglalt abban a tekintetben, hogy célszerű az együttműködés ki- szélesítése a Nemzetközi Közgazdasági Egyesülettel. Ennek az egyesületnek általában az illető országok közgazdasági társulatai a tagjai. Magyarországon közgazdasági társulat nem működik és nem is vagyunk jelenleg a nemzetközi közgazdasági egyesületnek tagja.

Az értekezlet állástfoglalt abban a tekintetben is, hogy a nemzetközi tájékoztatás előmozdítására lehetőleg valósítsák meg közgazdasági folyóiratok, cikkgyűjtemények és tudományos művek idegen nyelvű (angol francia stb.) kiadását.

Emellett az értekezlet igen hasznosnak bizonyult abból a szempontból, hogy személyes tájékozódásra adott lehetőséget a testvérintézetekben folyó kutatásokról, az elért eredményekről és problémákról, s az így kialakult személyi kapcsolatok a jövőre vo-

natkozóan messzemenően elősegítik a tudományos együttműködés elmélyülését.

*

Barabás Jenő egyetemi adjunktus, a MTA Néprajzi Bizottságának titkára, a Magyar Tudományos Akadémia képviselőjében részt vett a *Nemzetközi Néprajzi Atlasz Konferencia* december 11—13. között Linzben tartott ülésén. A Konferencián ismertette a Magyar Néprajzi Atlasz előkészítésének eredményeit és részt vett az egyes országok atlaszmunkálatainak koordinálására vonatkozó vitákban.

*

Soós Ágnes, a Magyar Nemzeti Múzeum-Történeti Múzeum kutatója, a Magyar Tudományos Akadémia kiküldetésében részt vett a Nemzetközi Szláv Konferencia Moszkvában 1958. december 22—30-ig tartott ülésén. A konferencia keretében „A szláv régészeti kutatások eredményei Magyarországon” címmel előadást tartott, amelynek során ismertette az első évezred első felének magyarországi szláv lakosságával kapcsolatos régészeti kutatások adatait, elsősorban a zalavári, halimbai és pókaszepteki ásatások eredményeit.

*

Kaba Melinda, a Budapesti Történeti Múzeum kutatója a román-magyar akadémiai egyezmény keretében december 26-án háromhetes tanulmányútra Romániába utazott. Kint tartózkodása során több régészeti gyűjteményt és ásatást tanulmányozott, különös tekintettel saját kutatási témájára, amely a dák emlékműokra, a római kerámiákra és üvegre terjed ki.

*

Disszertációs viták

Takács József „Gyámhatóságaink új feladatai” c. kandidátusi értekezését 1957. május 29-én védte meg. Az értekezés opponensei *Beér János*, *Szamel Lajos* és *Weltner Andor* a jogi tudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy az értekezés tárgyválasztása helyes. A gyakorlat által elemezni igényelt témakört öleli fel. Nem lényeges szerkezeti egyenetlenségei vannak ugyan, megírási módja mégis kielégítő. Irodalmi apparátusában — főleg a külföldi tudományos irodalom vonatkozásában — hiányok állapíthatók meg. Viszont a művet erős kritikai szemlélet, vitakészség, számos de lege ferenda hasznosítható javaslat és a gyakorlatot se-

gító elméleti megoldás jellemzi.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján 1958. július 10-i ülésén Takács Józsefet a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Fukász György „A magyarországi polgári radikalizmus ideológiájának, világnézetének bírálata (1910—1918.) (Jászi Oszkár)” c. kandidátusi értekezését 1958. szeptember 9-én védte meg. Az értekezés opponensei Halász Pál, a jogi tudományok kandidátusa és Pamlényi Ervin a Történettudományi Intézet munkatársa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy Fukász György először tesz eredményes kísérletet Jászi Oszkár munkásságának feldolgozására a magyar radikalizmus történetébe ágyazva. A szerző a marxizmus-leninizmus talajáról helyesen bírálja Jászi Oszkár elméletét és a magyar radikalizmusmozgalmát, és megmutatja viszonyát a korabeli munkásmozgalom főbb elméleti és gyakorlati kérdéseire. A szerző munkája során önálló kutatási eredményekhez jutott. Érdeme, hogy széleskörű forráskutatásokra támaszkodik, s ezen belül a levéltári anyagot is feldolgozta. Munkája értékes adalék a magyar társadalmi gondolat történetéhez. A bizottság egyetért azzal, hogy a feldolgozás során a logikai elv került előtérbe, viszont jogos az opponenseknek azon ellenvetése, hogy a szerző a történetiség elvét nem tudta elég következetesen érvényesíteni. Javasolják, hogy a munka a fentieknek megfelelő átdolgozása után kerüljön kiadásra — beleértve a cím módosítását is.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Fukász Györgyöt a filozófiai tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Földvári József „Tanulmányok a hüncselekmény-egység és a halmazat köréből” c. kandidátusi értekezését szeptember 26-án védte meg. Az értekezés opponensei Horváth Tibor és Kádár Miklós, a jogi tudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a szerző elméleti és gyakorlati szempontból egyaránt jelentős kérdéseket tűzött értekezése tárgyául. Megkísérelte, hogy témájának kidolgozásán felül a hüncselekménynek is új fogalmát nyújtsa, ami mutatja önálló gondolkodásra való készségét, bár az általa megalkotott fogalom helyességét nem sikerült teljes mértékben igazolnia. Külön érdeme, hogy a valódi és látszólagos halmazat fogalmait jól kategorizálja és elemzi. A bizottság az opponensi véleményeket is

figyelembe véve megállapítja, hogy a disszertáns mind az irodalom, mind a bírói gyakorlat anyagának teljes ismeretével rendelkezik és fejtegetései mindenkör magas elméleti színvonalon állanak még akkor is, ha tételei közül több általános elfogadásra nem is számíthat. Megállapítja a bizottság azt is, hogy szerző hasznos javaslatai mellett nem minden — de lege ferenda — állásfoglalása esik egybe büntetőpolitikánkkal. Az opponensek kifogásaival szemben a disszertáns válasza is igazolta azt, hogy alkalmas önálló tudományos munkára.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Földvári Józsefet a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Nagy Lajos „Fellebbezés a büntetőperben” c. kandidátusi értekezését 1958. szeptember 29-én védte meg. Az értekezés opponensei Kádár Miklós és Losonczy István, a jogi tudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a szerző a büntető eljárási jognak igen fontos kérdését dolgozta fel. A feldolgozásban a marxizmus-leninizmus elveire támaszkodik és az érvényesül történeti szemléletében is. Nagy érdeme a szerzőnek, hogy a Szovjetunió és a népi demokráciák büntető eljárási jogát és bírói gyakorlatát összehasonlító módszerrel, nagy alaposággal dolgozza fel. Ugyancsak mintaszerű az anyag tagolásának, belső elrendezésének technikája, a disszertáció logikai szerkezete, felépítése mind formai, mind tartalmi vonatkozásban, jóllehet a disszertáció néhány elméleti tétele vitás (pl. hatálybantartás, ténymegállapítás és következtetés viszonya). Az opponensi véleményekre magas színvonalú választ adott.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Nagy Lajost a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Peja Győző „Adatok az agyagos-homokos területek felszínformáinak ismeretéhez” c. kandidátusi értekezését 1958. szeptember 30-án védte meg. Az értekezés opponensei Kéz Andor és Láng Sándor, a földrajzi tudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a megvitatásra került dolgozat a lejtőn történő tömegmozgások (suvaszás, korróziós formaképződés) elmélyült és gondos analízise. Ismerteinket ezen a téren jelentős mértékben gyarapította. Mind a dolgozat, mind a vita rávilágított a megoldandó kérdésekre is. A dolgozat eredményei jól

felhasználhatók a suvadások általános törvényszerűségeinek bemutatására, a korróziós folyamatok ismertetésével pedig a további kutatásokhoz adott értékes adatokat.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Peja Győzőt* a földrajzi tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Mátyás Antal „A polgári közgazdaságtan főbb irányzatai a marxizmus létrejötte után” c. kandidátusi értekezését 1958. október 3-án védte meg. Az értekezés opponensei *Erdős Péter* és *Nagy Tamás*, a közgazdasági tudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy *Mátyás Antal* disszertációja értékes, színvonalas munka. A mű jelentős lépés elmélettörténeti oktatásunk fejlődésében és a polgári közgazdasági elméletek marxista bírálatának magyarországi kibontakozásában. Különösen ki kell emelni a szerző szorgalmát, tudományos lelkiismeretességét, nagy anyagismeretét, a marxista elmélet alapos tudását és helyes alkalmazását a bírálatban. A mű továbbfejlesztése szempontjából a következőkre hívja fel a figyelmet: 1. Bizonyos aránytalanságok mutatkoznak; egyes iskolák és áramlatok túlságos súllyal jelentkeznek, ezzel szemben jelentékenyebbek, különösképpen a mai vulgárisok (keynesi iskola és a körülötte folyó vita) kifejtésre, kiegészítésre és mélyültebb tárgyalásra szorul. 2. Az egész műnél az átdolgozás alkalmával jobban kell kidomborítani a modern polgári közgazdaságtan válságát. Tovább kell fejleszteni az egyes irányzatok immanens bírálatát, vagyis egyrészt az elméletben rejlő belső ellentmondások feltárását, másrészt annak kimutatását, hogy a szóban forgó elméletek ama gazdasági jelenségek alakulásának magyarázatára, ill. tudományos előrelátására is alkalmatlanok, amelyek alakulásának magyarázatát célul tűzték.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Mátyás Antalt* a közgazdasági tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Fenyő Imre „A kiskereskedelmi áruforgalom és az üzlethálózat főbb összefüggései” c. kandidátusi értekezését 1958. október 6-án védte meg. Az értekezés opponensei *Forgács Tibor*, a közgazdasági tudomány kandidátusa és *Vajda Imre* egyetemi tanár voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy *Fenyő Imre* disszertációja az adatgyűjtésben újszerű, gazdag és hasznos eredményt hozott. Meg kell állapítani azonban,

hogy az anyagnak az elemzése és az abból levont következtetések már kevésbé sikerűek. A bizottság ennek okát abban látja, hogy a jelölt elmulasztotta felvetni a szocialista kereskedelemnek a témával szorosan összefüggő elvi kérdéseit. A bizottságnak az a véleménye az adatgyűjtésben mutatkozó eredmények alapján, hogy a jelölt rendelkezik a tudományos kutatás végzéséhez megkívánt képességekkel. Emellett a bizottság figyelembe vette azt a tényt, hogy a téma feldolgozása gyakorlati szempontból is igen hasznos. A bizottság felhívja a jelölt figyelmét arra, hogy további munkásságában nagyobb súlyt fektessen a gyakorlati kérdések elvi megalapozására.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság javaslata alapján *Fenyő Imrét* a közgazdasági tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Esze Zsuzsa „A szocializmus politikai gazdaságtanának érték-, és pénzelméleti kérdései” c. kandidátusi értekezését 1958. október 8-án védte meg. Az értekezés opponensei *Gerő Tamásné* és *Nagy Tamás*, a közgazdasági tudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság az értekezés érdemeként állapította meg, hogy tisztázatlan és bonyolult kérdéseket bátran vet fel, az érték-, ár- és pénzelméleti vitához új és részben igen figyelemre méltó gondolatokkal járul hozzá. A jelölt nagy elméleti jártasságáról és önálló kutatási készségről tett tanúságot jelentős irodalmi anyag alapján megírt értekezésében. A bizottság felhívja a jelölt figyelmét, hogy következtetéseit konkrét tényanyagok behatóbb tanulmányozásából kell levonnia és ily módon leküzdenie az értekezésében is helyenként megmutató skolasztikus érvelésre való hajlandóságát.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Esze Zsuzsát* a közgazdasági tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Kovácsics József „Államtudomány és statisztika” c. kandidátusi értekezését 1958. november 14-én védte meg. Az értekezés opponensei *Beér János*, a jogi tudományok és *Kis Albert*, a mezőgazdasági tudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a szerző által választott téma mind az államtudományok, mind a statisztika és a történettudomány szempontjából jelentős, mivel a statisztika tudománya történetének marxista összefüggő elemzése

mind ez ideig hiányzik s az államtudományok és a statisztika kölcsönhatásainak vizsgálata terén az általa feldolgozott korszakból ilyen részletességű munkák nincsenek. A szerző tanulmánya a tudományos igényeknek mind tartalmilag, mind a feldolgozás módszerét illetően megfelel. Nemcsak kiemelkedő személyek működésén keresztül mutatja be a statisztikai tudomány fejlődését, hanem kapcsolatba hozza azt a társadalmi-gazdasági viszonyokkal, az államvezetés általános jellemzésével. A feldolgozást a dialektikus és történelmi materializmus kutatási módszerével végezte. Gazdag irodalmi és levéltári forrásanyagot dolgoz, ill. tár fel. A munka némi szerkezeti egyenetlenségei a végső értékelést alig befolyásolják, s az meg-

haladja a kandidátusi fokozathoz szükséges kívánalmakat.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Kovácsics Józsefet* a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

A Tudományos Minősítő Bizottság 1958. szeptember 22-én egyszerűsített eljárással *Dobrovics Aladárt* a történelemtudomány, *Haász Árpádot* és *Háy Lászlót* a közgazdasági tudományok, *Nemes Dezsőt* és *Pach Zsigmond Pált* a történelemtudomány, *Radó Sándort* a földrajzi tudományok, *Sándor Pált* és *Szigeti Józsefet* a filozófiai tudományok doktorává minősítette.

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki felelős: Farkas Sándor

A kézirat nyomdába érkezett: 1959. II. 11. — Terjedelem: 6,75 (A/5) sv

Akadémiai Nyomda, Budapest — 48150/59 — Felelős vezető: Bernát György

Ara: 15,— Ft

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
TÁRSADALMI-TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK OSZTÁLYÁNAK
KÖZLEMÉNYEI

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI
FRISS ISTVÁN, MOLNÁR ERIK, SZABÓ IMRE

SZERKESZTI
SZABÓ IMRE

IX. KÖTET, 3—4. SZÁM

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TÁRSADALMI-TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK OSZTÁLYÁNAK KÖZLEMÉNYEI

A szerkesztőbizottság tagjai

FRISS ISTVÁN, MOLNÁR ERIK, SZABÓ IMRE

Szerkeszti

SZABÓ IMRE

Technikai szerkesztő

MÁDL FERENC

KIADÓHIVATAL: BUDAPEST V. ALKOTMÁNY U. 21.

SZERKESZTŐSÉG: BUDAPEST V. SZÉCHENYI RKP. 3.

A Magyar Tudományos Akadémia II., Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei változó terjedelmű füzetekben jelennek meg és az Akadémia II. osztályának előadó ülésein bemutatott dolgozatokat, magyar nyelven még nyomtatásban meg nem jelent értekezéseket közölnek a társadalmi-történeti tudományok (történelem, filozófia, klasszika-filológia régészet, művészettörténet, néprajz, pedagógia, jog, közgazdaságtan, földrajz) köréből. Évenként általában négy füzet jelenik meg.

Kéziratok a következő címre küldendők:

Magyar Tudományos Akadémia
II. Osztályának Közleményei
Budapest V. Széchenyi rakpart 3.

Ugyanerre a címre küldendő minden szerkesztőségi levelezés.

Minden szerzőt megjelent munkájáért 100 különlenyomat és nyomtatott 40 000 „n”-enként 400,— Ft tiszteletdíj illet meg. Közlésre el nem fogadott kéziratokat a szerkesztőség lehetőleg visszajuttat a szerzőhöz, de felelősséget a beküldött kéziratok megőrzéséért vagy továbbításáért nem vállal.

A Közlemények előfizetési ára belföldi címre 40,— Ft, külföldi címre 60,— Ft. Belföldi megrendelések az Akadémiai Kiadó (Budapest V. Alkotmány u. 21. Magyar Nemzeti Bank egy számlaszám 05-915-111-44), külföldi megrendelések a „Kultúra” Könyv és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, VI. Népköztársaság útja 21., Magyar Nemzeti Bank egy számlaszám 43-790-057-181) útján eszközölhetők.

A Magyar Tudományos Akadémia II. Osztálya a következő idegen nyelvű folyóiratokat adja ki:

1. *Acta Historica*
2. *Studia Historica*
3. *Acta Juridica*
4. *Acta Archaeologica*
5. *Acta Ethnographica*
6. *Acta Historiae Artium*

Acta Historica szerkesztősége: Budapest V. Belgrád rakpart 5.

Studia Historica szerkesztősége: Budapest V. Belgrád rakpart 5.

Acta Juridica szerkesztősége: Budapest V. Széchenyi rakpart 3.

Acta Archaeologica szerkesztősége: Budapest V. Pesti Barnabás u. 1.

Acta Ethnographica szerkesztősége: Budapest Egyetem, Néprajzi Intézet. V. Pesti Barnabás u. 1.

Acta Historiae Artium szerkesztősége: Budapest Egyetem, Művészettörténeti Intézet. V., Pesti Barnabás u. 1.

FOGARASI BÉLA

1891—1959

Fogarasi Béla akadémikus, a Magyar Tudományos Akadémia alelnökének hosszabb szenvedés után, számunkra mégis tragikus váratlansággal bekövetkező halála súlyosan érinti egész tudományos életünket. Forradalmi, harcos kommunista egyénisége, a marxizmus-leninizmus elméletének és gyakorlatának magasfokú ismerete, aktív politikai és ideológiai tevékenysége a párt legjobb harcosainak sorába emelte. A marxista filozófia és a dialektikus logika kérdéseiben tudományos munkássága által nemzetközi hírnévre tett szert. Vezető szerepet játszott a hazai marxista-leninista filozófiai élet kialakításában, a magyar tudományos élet szocialista szellemben való újjászervezésében, a Magyar Tudományos Akadémia tekintélyének és súlyának kialakításában, az értelmiség szocialista nevelésében. Tanulmányaiban, előadásaiban, könyveiben harcolt a burzsoa ideológia ellen; következetesen fellépett a revizionizmus minden megnyilvánulásával szemben s küzdött azért, hogy száműzzük a dogmatizmust a társadalomtudományokból.

Méltó, hogy a Társadalmi és Történeti Tudományok Osztálya e lap hasábjain — amelynek élete végéig szerkesztőbizottsági tagja volt — tudánypolitikai és tudányszervezési tevékenységének azokról a vonatkozásairól emlékezzék meg, amelyek a hazai, marxista alapon nyugvó társadalmi-történeti tudományok fejlődésével kapcsolatosak.

A Magyar Tudományos Akadémia átszervezésében Fogarasi Béla akadémikus elsősorban éppen a társadalmi-történeti tudományok terén fejtett ki alapvető jellegű tevékenységet, amely arra irányult, hogy megteremtse a marxista-leninista társadalomtudományok hazai kibontakozásának szervezeti és tartalmi előfeltételeit. Döntő szerepe volt az Osztály mai szervezetének kiépítésében, — az Osztályhoz tartozó tudományágak osztályozása fontosabb elvi kérdéseinek tisztázásában, társadalomtudományi intézeteink létrehozásában és fejlesztésében, folyóirataink megindításában.

Mint az Osztály elnöke, majd mint az Osztályvezetőség tagja, abban az irányban tevékenykedett, hogy a társadalomtudományok az Akadémia életében jelentőségüknek megfelelő helyet foglaljanak el, és egyben ellássák azokat a feladatokat is, amelyek e tudományokra egész tudományos és társadalmi életünkben hárulnak. Tevékenyen részt vett az Osztályhoz tartozó intézetek, valamint az Osz-

tályhoz tartozó különböző bizottságok elvi és gyakorlati irányításában, egyaránt foglalkozott az osztályhoz tartozó tudományágak elméleti és szervezeti kérdéseivel, segítséget nyújtott az égető kérdések megoldásában. E tevékenysége során mindenkor a marxista-leninista tudományosság érvényrejuttatására és fejlesztésére irányuló törekvés vezette.

Az Osztályt közvetlenül érintő tevékenységének részleteit nehéz lenne felsorolni. Mint olyan tudós, akinek áttekintése volt a filozófia és a társadalomtudományok egész területe fölött, tanácsaival segítséget nyújtott minden tudományág számára általában s e tudományágak művelőinek személyesen is. A viták és előadások, amelyeken részt vett és amelyeket tartott, társadalomtudományi fejlődésünk időszerű kérdéseit tárták fel s előre vitték ideológiai fejlődésünket. Amikor a Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményeiben haláláról megemlékezünk, sokoldalú tevékenységének számbavétele egyben jelzi azt a nagy veszteséget, amely társadalomtudományunkat s az Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályát halálával érte.

*A Társadalmi-Történeti Tudományok
Osztályának Vezetősége*

VARIÁNS, INVARIÁNS, AFFINITÁS

(A szájhagyományozó műveltség törvényszerűségei)*

ORTUTAY GYULA

Igen tisztelt hallgatóim!

Előadásom része egy készülő nagyobb munkámnak, amely a folklór, a szóbeli költészet törvényszerűségeit, alapjait vizsgálja. Ezért úgy tűnhetik, hogy az itt bemutatott rész legalább két hibába esik: részint olyan meghatározásokat és kérdéseket is ismertet, amelyekkel már többen foglalkoztak, másrészt fontos problémakörökre éppen csak utalunk, vagy azokat nem is érintjük. Így ha kiindulásunk eleve figyelembe veszi a költészet egységének s bizonyos kettéválásának fundamentális elvét (szóbeli költészet — irodalom), ugyanakkor e kettévált s mindegyre egymásraható s végső lényegében egységes költészettípus összefüggéseit nem vizsgáljuk most. Inkább azt az alapvető mozzanatot igyekszünk meghatározni, amely szóbeli költészet és irodalom közt a különbségeket megteremtette, megtartotta s e különbségeket fokozatokon keresztül szinte minőségi rangra emelte. Előadásunk nem tér ki azokra a meghatározó tényezőkre sem, amelyek a szóbeli költészet megmaradásának, feudalizmuson, kapitalizmuson át való továbbélésének gazdasági-társadalmi és történeti alapjai voltak. Ezekkel a tényezőkkel, valamint az alapnak és a felépítménynek a folklórban megmutatkozó összefüggéseivel munkánk első része foglalkozik.

Munkánk módszere az, hogy az összehasonlításnak egy bizonyos módját követve azt vizsgáljuk, hogyan fejlődik a népköltészet a szóbeli költészeti előadásmód, alkotás hagyományait követve s hogyan válik el ettől a történeti fejlődésmenettől a maga kialakuló törvényszerűségeit követve az irodalom. Hogy e fejlődésmenet mindegyre dialektikus egymásrahatást mutat, azt most ne is említsük. Véleményünk szerint csak e költészeti egyezések, különbségek, fokozatosan kialakuló eltérések s állandóan megmutatkozó egymásrahatások figyelembevételével érthetjük meg a szóbeli költészet, a népköltészet és az irodalom összefüggéseinek a történetét is, az egyező és az eltérő vonásait s így alakul ki az a meggyőződésünk, hogy a folklórnak ki kell alakítania

* Ortutay Gyula akadémikus 1959. április 6-án elhangzott akadémiai székfoglaló előadása.

(s eddig még csak részben alakította ki!) a maga külön filológiáját, a szó-hagyomány filológiáját, amely részben kapcsolódik a szövegfilológiához, részben szükségszerűen el kell térnie attól.¹ Az egyik ilyen alapvető kérdése a szó-hagyományozó költészet (vagy : orális, tradicionális költészet terminusok is szokásosak s ennek csak részei az ősköltészet, primitív, paraszti vagy népköltészet néven ismert tartományok) életének, alkotásmódjának és fennmaradásának *a változatokban, variánsokban való megjelenése*, szemben az írásbeliségnek az *egyszeriségre*, a maradandó alakra, a „hiteles verzió”-ra *való törekvésével* s e törekvés megszilárdulásával.

Ha most nem is foglalkozunk azokkal a gazdasági és társadalmi meghatározókkal, a termelési és jogviszonyokkal, amelyek meghatározták, hogy a parasztság zömének miért kellett oly sokáig írástudatlannak maradnia s ezért szinte a szocializmus korszakába lépéséig a szó-hagyományozó költészet módszereivel alkotni, azt leszögezhetjük, hogy ennek a szó-hagyományozó költészeti módszernek, alkotó eljárásnak és hagyományozásnak jelenségeit ma is — ha mind jobban fogyatkozó mértékben — megfigyelhetjük, tételeinket, kikötéseinket a valóságon ellenőrizhetjük. Az azonban bizonyos, hogy a költészeti alkotás szóbeli módja egyre inkább a háttérbe szorul s egyre inkább csak perifériális műfajokban (anekdota, tréfa, vicc stb.) jut szerephez. Hogy a munkásosztály fellépte a kapitalista, majd a szocialista társadalomban más és más módon miért és hogyan szorítja háttérbe a szóbeli költészetet s hogy van-e perspektívája a szocializmusban a népköltészetnek, vagy csak színpadi műfajjá, iskolai tanulmányi anyaggá válik, külön kérdés, nem ennek az előadásunknak a témája.

*

1. A népköltészetet alakító tényezőknek azokat a törvényszerűségeit kívánjuk sorra venni, amelyek több történeti korszakon keresztül meghatározták az alkotásmódot, a költészeti technikát, az előadás és hagyományörzés módszereit. Ezek a törvényszerűségek hatásukat mind a tartalmi, mind a formai vonásokra is kiterjesztik. (Csak zárójelben említjük, hogy ezek a törvényszerűségek mutatis mutandis érvényesülnek ugyanakkor a paraszti művészkedések más területein is ; ezekre néhol utalunk.) Sokan úgy gondolják, hogy a variánsokon keresztül, az élőszóban megjelenő és ismétlődő alkotó- és előadói mód teszi a legfőbb különbséget szóbeli költészet és irodalom között.² Nem is egy olyan elméletet ismerünk, amely *kizárólag* az írásbeliség

¹ Gy. Ortutay, The Science of Folklore in Hungary between the two World-Wars and during the Period Subsequent to the Liberation. Acta Ethnographica, IV : 63 pp. Ezzel rokon nézetek újabban : Four Symposia on Folklore, Ed. by Stith Thompson, Bloomington 1953. 144 pp.

² Csak néhány példát a kérdés beláthatatlan irodalmából : Tolnai Vilmos, Bevezetés az irodalomtudományba. Bp. 1922. 7, 12 kk. ; Horváth János, Tanulmányok. Bp. 1956. 15 kk. ; Marót Károly, Népköltészet és műköltészet. Pusták Népe, 2 (1947) 13 kk. és uő : Mi a „népköltészet”? Ethn. 58 : 162 kk. ; М. Азадовский, Литература и фольклор. Ленин-

hiányát, illetőleg a szóbeliség ún. konzerváltságát tartja a népköltészet jellemző vonásának.³ Aligha kell hangsúlyoznunk, hogy ezt az egyoldalúságot nem valljuk a magunkénak, ha előadásunk ma éppen e különbségek körül forog.

Bizonyos, hogy a szóban és írásban megjelenő költészet különbségeit igen hamar érzékelték is, értékelték is. A példák sorát itt át se tekinthetnők, csak néhányat hadd emeljünk ki. Ismeretes az európai koraközépkori doctus, kancelláriai irodalomnak az a formulája, amely a hiteles, megbecsülendő scriptura-t szembeállítja a paraszti csacsogással, hitelt nem érdemlő szófia beszéddel. Anonymus tudósítása a szóbeli költészetről ennek a formulának a rokona.⁴ S hogy az értékelő különbségnek ez a népköltészet, szóhagyomány iránt kizárólag pejoratív formája, mily sok változaton át jelentkezett egészen korunkig, arról sem szölkünk most. Goethe a *Westöstlicher Diwan* egyik, szinte e korszakának programatikus versében, a *Hegire*-ben a természeti tisztaságban élő : elképzelt ősi Napkelet romantikáját adja s a kissé rousseau-i színezetű strófái során a következőket mondja :

Wie das Wort so wichtig dort war,
Weil es ein gesprochen Wort war.

Az csak tanulságos, hogy egyik költőnk gyöngéd műfordításában az eredeti értelmét, témánk számára kedvezően, kissé túlzottan is hangsúlyozza :

Ott a szó oly ragyogó volt,
mert nem írott, — *mondott* szó volt.

(Vas István ford.)

S azt se hallgassuk el, hogy ugyane ciklusban egy másik költeménye (*Selige Sehnsucht*) első strófája a horatiusi odi profanum vulgus et arceo hangját üti meg, ami az ő „kettős magatartását” a népköltésszettel kapcsolatban

град 1938. В.Чичеров, Литература и устное народ. поэтическое творчество. Коммунист. 1955. №1Г. стр. 68—83.

H. D. Duncan, Language and Literature in Society. Chicago 1936 ; R. Escarpit, Sociologie de la littérature. Paris 1958 ; Jan de Vries, Betrachtungen zum Märchen. Helsinki 1954, FFC. 150 : 9 ff. ; P. L. Bennett, Folklore and the Literature to Come. JAF, 65 : 23 pp. ; W. R. Bascom, Verbal Art, JAF, 68 : 245 pp. ; Folklore in Literature : A Symposium, JAF, 70 : 1—24 pp. ; G. Cocchiara, Popolo e letteratura in Italia. Torino 1959 ; az irodalom és folklór viszonyának alapkérdéseiről több ízben írtunk, legutóbb egy vita alkalmával, ahol a kérdést *Trencsényi-Waldapfel Imre*, Bellerophon c. tanulmánya vetette fel, I. MTA I. Oszt. Közl. II. 1—4. : 545 kk.

³ Thienemann Tivadar, Irodalomtörténeti alapfogalmak. Pécs, 1931² : passim.

⁴ Fest Sándor, Anonymus angol forrásai. EPhK, 59 : 163 kk. ; Honti János, Anonymus és a hagyomány. Bp. 1942, Minerva Ktár 60 ; Gyula Ortutay, Ungarische Volksmärchen. Berlin 1957 : 7 f. A középkori szóhagyomány megbecsülésére viszont érdekes elemzést ad Horváth János, Árpád-kori latin nyelvű irodalmunk stílusproblémái. Bp. 1954 : 24 kk.

(mint különben a mi Arany Jánosunkét is) annyira jellemzi.⁵ Arany János is szembeállítja a népköltészet belső formai tökélyét kora egyre selejtesebb, eláradó sajtótermékeivel, Merényi mese-stilizálásairól írott bírálatában, s mindjárt a maga tömör fogalmazási módján a szóbeli költészet fontos törvényszerűségeire utal; a többi közt kiolvashatjuk szavaiból a jó cáfolatot a népköltészetben csak romlást-rontást látó ún. Zersingung-elméletekről.⁶ S mintha csak Arany disputáját folytatná 1918-ban, Babits Mihály is fejtegeti az eleven népköltészet és a csak írásban, nyomtatásban megőrzött irodalom közti különbségtevést, értékelés ellentétes álláspontjait.⁷ Az egyik vitázó éppen a szóbeliség és az irodalom ellentéteit, különbségeit hirdeti s a kizárólagos állásponttal szemben Babits véleménye tükröződik abban a nézetben, hogy az alkotásnak ez a két területe nem választható el egymástól.

Sígy folytathatnók a sort — magyar és külföldi szerzők értékelő-különböztető nézetein keresztül. Az értékelő, lebecsülő nézetek különbözősége mellett ezekre a felfogásokra az a jellemző, az a közös bennük, hogy a szóhagyományt és irodalmat szembeállítják s mindegyre az eltérőt hangsúlyozzák. Előadásunk az alkotás e két nagy, egységes gyökérzetű tartományának szintén az eltéréseit hangsúlyozza, éppen ezért e rész befejezéseként nyomatékkal utaljunk arra, hogy az írásban megrögzített, nyomtatott irodalom kialakulásának kezdetétől fogva elválaszthatatlan kapcsolatban maradt a szóhagyománnyal, állandóan visszahatott rá s állandóan impulzusokat kapott tőle. Az ún. népies, népi irodalmi mozgalmak és a népköltészet termékeny kapcsolatai közismertek, hadd emeljek ki itt egy olyan példát, amely különös

⁵ Erről hangsúlyozottan emlékezik meg *Turóczi-Trostler József*, Goethe, a világirodalom és Magyarország. MTA I. Oszt. Közl. I : 197, 200 pp.; l. még ehhez a kérdéshez : *Fr. Strich, Goethe und die Weltliteratur*. Bern 1946 : 355 ff., 360 és *E. Kunze*, Goethes „Finnisches Lied”. *Studia Fennica*, 6 : 37 pp. 54. Különben hadd említsük meg itt, hogy az írásbeliség sajátos vonásait meg *Arany* emeli ki egyik költeményében (Összes Művei, I. 120 k., Bp. 1951):

Mert szemnek írunk, a fül második
Érzés, gyakran hibázik, hamarkodik,
Csak angolul nézhetni ilyet el,
Hogy *bird*-nek *sword*, *moan*-nak *alone* felel.

(Vojtina levelei öccséhez)

⁶ „Míg napjainkban akármely silányság utat lelhet a sajtóba, vagy legalább írott betű segítségével főnmaradhat, mint örökös hiba: ama folyók partjain, tábori tüzeknél, sátor vagy isten szabad ege alatt hallgató nép visszautasítá, ami nem életre való; s ha mit elfogadott, kellett abban lenni valami derekasnak, méltónak, hogy emlékezetbe vesse, tovább adja, firól-fira örökítse. Míg most a költőgyén munkája, hibáival, fonák részeivel, hézagaival, kinövéseivel átmarad ivadékról-ivadékra: a hajdani — ha szabad új szót gyártanom — *panpoëticus* korban minden továbbad, minden egyes dalnok, minden következő nemzedék rátette kezét a műre, hibáit kijavítá, darabosságát elegyengeté, betölté hézagait, megigazgatá, a mi fonák volt benne s eltörölve a mi pusztán a költő egyediségének volt kifejezése, az egészet mind általánosb érdekűvé, az összes nép közvagyonává alakította. Nem is kell gondolni, mintha e századok és ezrek közös munkája csak rontó, megvesztegető irányban haladt volna egy vagy más nagy költői szellem művét illetőleg. Ki merné eldönteni, vajjon az az Iliász volt-e tökélyesebb, melyet a maeoni vak koldus önjakulag zengett phorminx-án, vagy az, melyet néhány századdal később, neve alatt összegyűjtöttek?” (*Arany János* összes prózai művei és műfordításai. Bp. Franklin, é. n. : 564 p.)

⁷ *Babits Mihály*, *Népköltészet* (1918) c. tanulmányában, I. B. M. Összegyűjtött Munkái, Bp. (1938) II : 217 k.

élességgel világít rá a szóhagyományban elevenen élő, szervesen beépülő irodalmi alkotásokra. Cervantesnek egyik elbeszéléséből, a szép cigányleány történetéből idézünk s e néhány sor különösen alkalmas bizonyos romantikus képzetek eloszlására: „Preciosa feje a szent énekek, coplák, seguidillák, zarabandák és egyéb dalok, de főként románcok — ezeket különös bájjal adta elő — valóságos kincsestára volt, mert a szemfüles nagyanyó észrevette, hogy unokájának fiatal-sága és szépsége mellett ezek a készségek és elbájoló képességek pompás eszközei a csábításnak, vagyongyűjtésnek. Igyekezett tehát minden úton-módon felkutatni és megszerezni az efféle dalokat. Nem volt hiány költőkben, akik ellátták versekkel, mert akadnak versírók, akik cigányokkal társalognak és nekik adják el műveiket, ahogyan sok vak koldushoz csatlakoznak, olyan emberek, akik csodálatos történeteket fundálnak ki róluk és megosztják velük a nyereséget. Bizony sok minden van ezen a világon, és az éhség nem egyszer olyan dolgokra vesz rá tehetséges embereket, amiről nem beszél a krónika.”⁸

Ez a néhány sor nemcsak a spanyol balladaköltészet és mesemondás egyes korszakainak irodalomtörténeti összefüggéseire utal, hanem adatai generalizálhatók az európai szájhagyományra is, nyilvánvaló ez. De ugyanígy nyilvánvaló, hogy a szóbeliség mindegyre megjelenik az irodalomtörténet nagy korszakain, nagy alkotásain keresztül. Homerosnál éppúgy, mint Dante, Shakespeare, Puskin vagy Petőfi költészetében. S nem is csak erről van szó, nemcsak a hatás és visszahatás dialektikájáról, hanem arról, amit Marót Károly oly jogosan szeret hangsúlyozni,⁹ hogy a költészet e két típusa eredetében, alkotásmódja lényegében azonos.

Mégis, most a különbségek egy soráról kell szólnunk. A „mondott szó” költészetének törvényszerűségeit vizsgáljuk.

2. Nem szólunk a nyelvtudományban is nagy vitákat kiváltott kérdésekről, a beszéd és a nyelv, az írott szó, az irodalmi, a köznyelvi és népnyelvi kifejezés, stílus közötti eltérésekről; nem fejtegetjük az irodalom kialakulásának kezdeti korszakait, amikor még nem is egy vonása éppen a most tárgyalandó kérdésekre emlékeztetően (pl. kézirati, etc. variánsok) egyezik a szóhagyomány tradíciós módszereivel. Csak summázzuk azt a kibontakozó tendenciát, amely a különbségek egész sorát kifejti majd irodalom és szóhagyomány között. Az irodalom, az írásbeli rögzítés kezdeténél nyomban a megőrkítésre, monumentalizálásra törekedett s ehhez hamarosan kapcsolódott a hiteles, eredeti s ezzel együtt az egyszeri alak megőrzésére való törekvés. Ehhez a két tendenciához csatlakozott aztán ugyancsak igen korán a hiteles alaknak sokszorosítására való törekvés, ami később a változatlan, egyszeri: „eredeti”

⁸ Cervantes, Példás elbeszélések. Bp. 1958: 13 k.

⁹ Marót Károly több tanulmánya foglalkozik ezzel a kérdéssel, legutóbb az eddigi elméleti megjegyzéseit is összefoglalóan: A görög irodalom kezdetei, Bp. 1956: 36 kk., 39 kk., 42, 308 stb., stb. A magam állásfoglalását, nem kis mértékben Marót tanulmányaitól meggyőzve, legutóbb: Magyar népköltészet, I: 75. p. bevezető tanulmányában fejtettem ki.

alakban való sokszorosítását is jelentette. Az írásban, nyomtatásban megörökített, sokszorosított alkotásokhoz egész sora tapad az olyan vonásoknak, amelyek ezekből a tendenciákból következnek, mint pl. a költői halhatatlansági igény, a tömegektől való elfordulás alkotó gögje, az egyéni alkotói jogokra való vigyázat (az írói „eredetiség”, amelyre Goethenek olyan fanyar szavai voltak, a plágium kérdése), ezekkel a tendenciákkal függ össze, hogy az író alkotása egyszeri jellegének megőrzésére is ügyel s ugyanakkor mindegyre törekednie kell tartalomban is, formában is az újra, óvakodnia kell az ismétlés veszedelmétől; ezek a tendenciák nem kis részben meghatározói lesznek az alkotó és közössége társadalmi viszonylatainak stb., stb. A szóhagyományban mindezzel szemben nem beszélhetünk egyszeri, végleges alakról, egyszeri s végleges tartalomról sem, amelyet megalkotása után csak „sokszorosítani” kell. A szájhagyomány sokszorosítása: újramondása, újraéneklése egyben az újra mondott tartalom, illetőleg forma több-kevesebb megváltoztatását is jelenti. Ezért vagyunk — más okok mellett — eleve szkeptikusak az archetípus fogalmával, az eredeti: ősi alakot helyreállítani akaró törekvésekkel szemben s bármennyire alapvetőnek tartjuk tudományunkban a történeti összehasonlító módszert, nem érthetünk egyet a finn földrajz-történeti iskola egyes fogalmaival, mechanikus folyamatelképzelésével (mint pl. archetípus, egyenesvonalú terjedés stb.).¹⁰

A szóhagyományozó népköltészet alkotásainak történetében az első, amire érdemes felfigyelnünk, hogy történeti korszakokon át nemcsak az alkotó személyiség volt ismeretlen, hanem az *alkotás, hagyományozás, újramondás, -éneklés* szavaknak az értelme szinte kibogozhatatlanul elegyedik egymással. Az újramondás szinte mindig változtatás: variáns, s ugyanakkor alkotás is lehet, a szóhagyomány későbbi, végső időszakaiban rombolás, dadogó felejtés inkább.

Amíg az irodalom alapvető tendenciája a hiteles, egyszeri forma változatlan ismétlése és sokszorosítása, a szóhagyomány tendenciája a változat meg-megelevenülése, alakulása.

¹⁰ K. Krohn, Die folkloristische Arbeitsmethode. Oslo 1926; A. Aarne, Leitfaden der vergleichenden Märchenforschung. Hamina 1913, FFC. 13.; nem részletezzük itt a finn földrajz-történeti iskola körül kialakult vitát, erre készülő könyvünk más helyén részletesen kitérünk, itt csak W. Anderson, Zu Albert Wesselski's Angriffen auf die finnische folkloristische Forschungsmethode. Tartu, 1935. c. tanulmányát említjük és utalunk C. W. v. Sydow, Selected Papers on Folklore. Copenhagen 1948. c. tanulmánykötetére, kül. az első két tanulmányra: On the Spread of Tradition és Geography and Folk-Tale Oicotypes. A kérdés szovjet vitáját, valamint az idevágó magyar viták anyagát itt mellőzhetem; az archetípus kapcsán mégis két újabb — ellentétes megjegyzésre utalnék, az egyik védelmezi, ill. magyarázza jogosultságát: W. Anderson, Eine neue Monographie über Amor und Psyché. Hessische Blätter, 46 : 119 p.; ellene L. Bødker szólt: „In my opinion the archetype is a pure abstraction. The mistake of the Finnisch school as I see it was to throw away the study of the individual motifs and try to get back to an archetype, which they think they can find in a single country and created at a certain time.” Four Symposia on Folklore. i. m. p. 275. A szovjet kritikái irodalomban l. legújabbban: B. M. Жирмунский, Сравнительно-методическое изучение фольклора. Тезисы Доклада. Ленинград. 1958.

3. Nem véletlen hát, hogy e szembeállítás következtében az elméleti viták a szóhagyomány lényegi kérdéseit faggatva, oly sokat szólnak a variánsok, változatok létéről, megfoghatatlannak tűnő alakváltásairól. Még az az extrém kérdésfeltevés is jogosultnak tűnt, hogy van-e mód a változatok megőrzésére, illetőleg van-e értelme, hogy egy-egy alkotó pillanathoz, újra ugyanúgy meg sem ismétlődő szituációhoz kötött változatot megőrkítsünk? Ezeknek a változatoknak a foglalatja eszerint a felfogás szerint: a népköltészeti gyűjtemények, fonogramok, hanglemezek már csak a kihűlt, megmerevedett, holt anyagát teszik egy eleven, a mi „írással” kultúránktól lényegében különböző műveltségnek. S így ez a holt anyag nem tanúskodhatik az élőről. Ezt a szélsőséges felfogást vallotta emlékezetes, lelkesült tanulmányában az ifjú Honti János,¹¹ amikor problematikusnak vélte már a néphagyományok megmentését és a gyűjtés, rögzítés különböző módszereit. Így ez a nézet egyoldalúan eltúlozza a változatok lényegében rejlő egyik, valóságos vonást, azt, amire Kodály Zoltán is utal egy idézendő helyén, követelve a népi dallamok helyszínen való, eredeti előadásban történő megfigyelését szemben a csak könyvtári, fonogram-archivumi tanulmányozásokkal. Marót Károly is sokszor s nyomatékkaal hangsúlyozta a hagyományossal szemben a megelevenülő, egyszeri jellegüket őrző alkotások vizsgálatát, előadásában a hangsúlyt ő is nem egyszer annyira az egyszerire, a singulárisra, a pillanatnyi sublogikus szituációtól meghatározott teremő pillanatra helyezte, hogy előadásában elhomályosult a megelevenülő változat mögött munkáló, a történeti időt és az alkotó-megőrző társadalmat reprezentáló közösségi hagyomány.¹²

Minékünk éppen az a feladatunk, hogy a szóhagyományban a variánsokon keresztül megjelenő alkotásban rejlő kettős egységet, ebben a kettős egységben összefogott dialektikus ellentétet fedjük fel. A *variáns* (magyar terminussal: *változat*) lényege éppen ebben a kettős, dialektikus ellentétet takaró egységben van. A variáns mindig *valaminek* a változata (mesetípus, motívum, dallam stb.), ami életre kell a változatban s amivel mégsem teljesen azonos, amit mindig reprodukálni akar — hiszen ez a hagyományozás menetének belső szüksége —, s amitől mégis mindegyre eltér, hol lényegtelen, hol lényegesebb vonásokban. Igaz, a variáns mindig egy adott pillanatban megvalósuló alkotás, de mindig hírt ad egy már történetileg megvalósult alakról, illetőleg csakis ahhoz viszonyítva mond valami újat, valami mást, amiért a *változat* terminusra éppen jogosult. A változat tehát mindig Janus-arccal fordul felénk: a mögötte elősejlő, változatlanságra törő, egyszer már meg-

¹¹ Honti János, A néphagyományok megmentéséről. Debreceni Szemle, 8 : 183 kk.

¹² Pl. A költészet lényege és formája, Budapesti Szemle, 1927 : 264 ; Survival és Revival, Ethnographia, 56 : 1—9 ; Fejezetek a magyar néprajz módszertanához, Klnyomat, Pb. 1940 — de az ellentétek feloldására ugyancsak Marót tanulmányai közül: *ΙΔΙΟΣ ΕΝ ΚΟΙΝΩ*, Gondolatok Fedics Mihály meséről, Archivum Philologicum, 1940 : 224 kk. és History and Ethnology, Folia Ethnographica, 1 : 1 pp. c. tanulmányaiban.

született alkotás visszaállítása, mint a hagyományozás benső tendenciája és az újraszülető s a maga újraszületésének frissességét hirdető alak, amelyet a közösség is úgy fogad, olyan kettős érzéssel, hogy ünnepli benne az ismert — hagyományost és a most teremtetett alkotás diadalát. (Különben mindennapi tapasztalat lehet ez: a jó anekdota-, tréfa-mondó éppen ezt a hangulati kettősséget tudja megteremteni.) Ez a sajátos dialektikus feszültség a névtelen népköltészetben, ahol az „*első alkotó*” (e fogalommal munkánk más helyén foglalkozunk részletesen) ismeretlenségbe süllyedt az esetek döntő többségében, ahol egyéni stílusok helyett csak közösségi stílusok ismeretesek,¹³ ez a feszültség a variáns létének lényegi vonása s a szóhagyományozó filológia kérdései közül az egyik legfontosabb, szinte minden további kérdésünk valamilyen szálon ide kapcsolódik.

A változat lényegének e kettőssége az egyik oka, hogy sokan kételkednek pl. a népköltészet költészet voltában, mert az alkotást csak az irodalom változatlan, egyszeri alakokat megőrző formáiban tudják elképzelni s megfoghatatlannak, történeti elemzésre alkalmatlannak tartják az, „*egy alkotás — szinte végtelen változat*” egységét. Ezért hajlanak sokan arra, a szövegfilológia megfogható eredményeire támaszkodva, hogy minden szóbeli alkotás mögött írásos előképet, irodalmi előzményt lássanak. Teljesen elfeledik a népi dallamok történetének tanulságtételét, elfeledik azt az elemi történeti tényt, hogy az írásbeliség a fiatalabb, az vált ki, lassú fejlődési átmenetekben a szóbeliségből, s hogy a középkoron át is pl. a hangos olvasáson keresztül mily sokáig élt s ütött át az irodalmi formákon.¹⁴ Hiszen a vers maga követeli a hangos olvasást, még a ritmust, a formák belső zengését finoman halló fül számára is a némán olvasott vers szinte ellene mond a költészet egyik lényeges elemének, megfosztja természetes díszeitől. S hogy a változaton keresztül való megvalósulás mennyire kapcsolódhatik az írásos formákban megőrzött s újra meg újra előadott művek létéhez, azt a műzene világa is jól igazolhatja: egy-egy nagy zenei mű bemutatása végre is mindig változat, az eredeti mű megelevenülése a karmester értelmezésén, a zenekar „ihletettségén” stb. múlik; ugyanígy ismerjük az előadóművészek egyéni értelmezéseit, Kodály Zoltán is utal a műzene előadásmódjának a szóhagyománnyal rokon e vonásaira.¹⁵

Kis túlzással azt mondhatnók, hogy a szóhagyományozó költészetben csak a variáns él, csak az a „hiteles”, szemben az irodalom egyszeri hiteles alakjaival (amikor pl. költői gyakorlat annak kijelentése, hogy a szerző

¹³ Reed Smith, South Carolina Ballads. Cambridge, Univ. of Harvard, 1928: 7 p. Bartók Béla is — tagadva az egyéni dallaminvenció lehetőségét — a népdalok egységes stílusáról beszél: A régi magyar paraszttzenéről c. tanulmányában, Emlékkönyv Kodály Zoltán 60. születésnapjára, Bp. 1943: 5.

¹⁴ Josef Balogh, „Voces paginarum” Beiträge zur Geschichte des lauten Lesens und Schreibens. Leipzig 1927.

¹⁵ Kodály Zoltán, Népzene és műzene. Úr és paraszt a magyar élet egységében c. kötetben (Szerk.: Eckhardt Sándor), Bp. 1941: 218.

melyik változatot ismeri el véglegesnek, hitelesnek).¹⁶ Ritkább eset az a szó-hagyományozó költészet történetében, amikor az alkotás (mese, ballada stb.) születését, kibontakozásának, a hagyományban való megerősödésének történetét megfigyelhetjük. Leginkább olyan esetekben kerülne erre sor, amikor a megállapíthatóan irodalmi mű vagy nyomtatásban megjelent ponyva, eredeti alak további életét figyelhetjük meg a szóhagyományozó költészetben. Ilyenkor kedvére viszonyíthatja a kutatás az eredeti tartalmat és formát a változatok sorához — azokéhoz a változatokéhoz, amelyeket ismerünk. Kiálló fokok ezek a megelevenülő változatok tengerében, különösen, ha nagyobb földrajzi-történeti egészekre tekintünk. Honti János fiatal tekintete — miközben a sziget mítoszát vizsgálta — mindegyre e beláthatatlan tengeren kalandozott. Az ő emlékezetének is adózunk, mikor bátor szenvedélyét s szkepszisét egyaránt követve újabb válaszokat keresünk a régi kérdésekre.

4. Hogy a népköltészet (s általánosabban szólva : a szóhagyományozó költészet) lényeges vonása a változatokon keresztül való megjelenés, azt kutatóink hamar észrevették. Maga a variáns, változat nevezet is nyomban az első népköltészeti közlések kapcsán megjelenik.¹⁷ Jelentőségét Kriza János is ismeri, igaz, az ő számára különösen a Vadrózsapert követően, inkább a magyar eredetiséget bizonyító érv volt a változatok gyarapodó száma. De mióta jobban ismerjük Kriza elkallódott kézíratait, levelezését is, azóta nyilván látni, hogy nemcsak a magyar balladák prioritásának kérdése foglalkoztatta: tudatosan törekedett a változatok minél nagyobb számának megörökítésére, gyűjtőtársait erre buzdítja, figyelni a szinte szó szerint ismételtető, az eltéréseket mutató variánsok feltűntét, elemzi, hogy Erdélyben a hagyomány szívósságát bizonyítja a változtatás jelentéktelensége. (Aligha kell hangsúlyozni, hogy ő még igen kevés adat birtokában szólhatott.) Erdélyi János pedig a *Népdalok és mondák* II. kötetének bevezetőjében nyomban hangoztatja a változatok kutatásának fontosságát, ha csupán egyetlen szempontból is: „Nálunk a népdaloknak, mivel nyomtatva egy-kettőn kívül soha nem voltak, nincs még állapotodott, bizonyos formája. Eme laza, bizonytalan s vidékek szerint változó életök azonban fölötte nagy fontosságú, kivált azon bűvárnak, ki a dalok változataiból a külön vidékek műveltségére akarna következtetni s belőlök a nép erkölcsét, ízlésének színezetét felvilágosítani.”¹⁸ Ugyane kötet végén, a népköltészetről szóló nevezetes nagy tanulmányában már mélyebben, több szempont alapján szól e kérdéshez. Egyrészt kifejti, hogy csak emlékezetben élván a népdalok „nem köttetnek meg betűkben” s így

¹⁶ Ismeretes ez a régiebb s újabb magyar irodalom történetében is; legutóbb *Szép Ernő* és *Szabó Lőrinc* többször is nyilatkozott, hogy egy-egy versének melyik kiadását ismerte el véglegesnek, de számos magyar, külföldi példát hozhatni erre.

¹⁷ *Dincsér Oszkár*, A változat a magyar népzenei kutatásban, *Emlékkönyv Kodály Zoltán* 60. születésnapjára, i. m.: 128—138.

¹⁸ *Erdélyi János*, *Népdalok és mondák*, Pesten 1847, II: V.

koronkint változnak, csinosodnak, új mázt nyernek s csak a bennök lappangó eszme után mondhatunk bármit is eredetükről. Megfigyeli, hogy a változatok nem egyszer a történeti degradáció folyamatát tükrözik (a *Lengyel László-játék* példáján), tehát feltárja a változatok munkálásának egyik történeti folyamatát, a degressziós folyamatot. (Már ennyiből is kiderülhet, hogy a magyar kutatás igen korán legalább két folyamatot megkülönböztetett a változatok munkájában: az Arany János kifejtette alkotó, szebbítő és az Erdélyi példájában hivatkozott romboló folyamatokat.) Erdélyi azt is részletezően kifejti e tanulmányában,¹⁹ hogy a változatok mögött *meglevő és megmaradó* eszmék teszik a költészetnek a nép karakterét leginkább kifejező vonásait s ezekhez a népi jellemvonásokhoz az új változatokon keresztül új eszmék kapcsolódnak, ez a fejlődés biztosítéka, így alakul ki a változatok mérhetetlen nagy száma.

Utaltunk arra, hogy a *Vadrózsaper*: az eredetiség-plágium éppen nem folklór, sokkal inkább irodalmi értelmű vitája felkeltette a változatok jelentősége iránt az érdeklődést. A vita azonban a változatoknak nem az általunk itt vizsgálendő kérdéseit feszegette, bár haszna — szemben a kezdeti sovén nézetekkel — igen komolynak mondható. A változatok megbecsülése ekkor vésődik be az irodalmi köztudatba s ez a vita segített kialakítani a magyar összehasonlító népköltészeti kutatást is. Ennek a vitának az idején jelenik meg egy eléggé elfeledett tanulmány, Varró Sándor írása.²⁰ Tanulmányában, sok mellékes megjegyzése, elkalandozás mellett, egyik újkori balladánknak, a *Bereg Náni*-nak a változataiból akarja, természetesen sikertelenül, helyreállítani az ősi alakot, az archetípust. (A kor irodalmias gondolkodásának megfelelően vitatja azt a kérdést, hogy a gyűjtőnek vajon van-e joga az egyes változatokból kontamináló eljárással felmutatni az „eredeti” alakot.) Vannak azonban e tanulmánynak érdemes találatai is: hangoztatja, hogy a népköltészeti alkotásoknak részint kezdeményezői, részint módosítói vannak, látja e két funkció különbségét és kapcsolatát. A nép módosító tevékenysége a variánsokban tűnik elő, mondja. Leszögezi, hogy a lírai dalok rendre mozaikokból (ma e mozaikoknak több neve is van, terjedelmük mértéke szerint: elem, formula, vándorstrófa stb.) vannak összerakva; a nép módosítása lényegében másolás, nem hasonlítható a tudatos plágiumhoz. Hangsúlyozza, hogy a változatok alapját az elemek, mozaikok teszik, csak hogy amíg Erdélyi János ezekben az elemekben az ősi magot kereste („régészkedett”, mondja Varró), addig ő kifejti, hogy ezek az elemek a népköltészet nyersanyagát teszik csupán s őt éppen az érdekli, hogyan teremt ezekből az elemekből újat a nép, hogyan alkot a hagyományosból eredetit. Kérdésfeltevése tehát e részében akár modernnek is tekinthető. Néhány példán be is bizonyítja, hogy

¹⁹ Erdélyi János uo.: 408, 428, 475 kk.

²⁰ Varró Sándor, A magyar nép módosító tehetségéről, a Pesti Hírlap Magyarországi és a Nagyvilág c. melléklete, 1868. május.

azonosnak tűnő formulák hogyan helyezkednek el új népdalokban, de azután jó gondolatait elejti ballada-rekonstrukciós kísérlete kedvéért.

A kérdés magyar történeti előzményeiről, vázlatosan, legalább ennyit illendőnek tartottunk megemlíteni.

5. Vegyük szemügyre a modern európai kutatás néhány legkiemelkedőbb eredményét is. A kutatások főként két területre irányultak: részint az ún. eredeti típusok helyreállítására a változatok alapján, részint a változatok alakító folyamatainak megismerésére; ez utóbbi területen legtöbbször az ún. Zersingung-folyamatok vizsgálatait értették. Csak megemlítjük, hogy újabban a kutatás arra is törekszik, hogy a változatok történeti során keresztül egy-egy történeti korszak eszmei-politikai mondanivalóját, e mondanivaló világosabb, nyíltabb kifejeződéseit is megfigyelje. E téren különösen W. Steinitz kutatásai a kiemelkedőek.²¹ A változatok törvényszerűségeinek kutatása két területen folyt jelentősebb eredménnyel: a népzene és a népi epikumok kutatása terén. Az a meggyőződésünk, hogy a változatokra vonatkozó törvényszerűségek érvényesek a kisebb lírai alkotások szövegeivel kapcsolatban is és érvényesek — mutatis mutandis — a népi díszítőművészkedés különböző területein is.

A kérdés modern európai megfogalmazói közül kiemelkedik előadás-módjának szinte klasszikus tömörségével, tételeinek eredetiségével és biztonságával C. J. Sharp.²² Jelentőségére vall, hogy félszázada ismételtetjük tételeit s a vita kimondva-kimondatlanul vele folyik. Így legújabbban is Bronson egész mondandóját, vitatéziseit Sharpnak a változatokra vonatkozó három tételére építi.²³ Annál sajnálatosabbnak kell tartanunk, hogy a magyar kutatás szinte alig vett tudomást Sharp korszakos munkásságáról. Sharp a népköltészet (elméleti megfontolásaiban mindig együtt látja az egészet: a mesét, balladát, dallamot, szöveget) létében, fejlődésében — ma inkább alakulást mondanánk — három principium egymásraható érvényesülését látja: a *kontinuitás*, a *variálás* és a *szelekció* erőinek működését. Megállapítja, hogy a szóhagyományozó szövegekre és dallamokra egyszerre jellemző a kontinuitás, az állandóság s ugyanakkor a változékonyság s a változatok mögött működik a közösségi szelektálás, az adott közösség ízlése, igénye. Az egyén alkot, az egyéniség a feltaláló, a költő, a közösség a szelekción keresztül szentesít és

²¹ W. Steinitz, *Deutsche Volkslieder demokratischen Charakters aus sechs Jahrhunderten*, Bd. I, Berlin 1954; Uő: *Das Leunalied, Zu Geschichte und Wesen des Arbeitervolksliedes*, *Deutsches Jahrbuch für Volkskunde*, IV (1958): 3—52 pp.; e kérdést érinti több helyen is *Dégh Linda*, Kálmány Lajos munkássága és a történeti énekek c. tanulmánya, I.: Kálmány Lajos népköltési hagyatéka, Bp. 1952. I.: 74—132; *Ortutay Gyula*, Kossuth Lajos a magyar nép hagyományaiban. *Ethn.* 73: 263—307; *Josef Szövérfy*, *Irische Volks-erzählung und deutsche Aufklärung*. *Hessische Blätter*, 46: 31 p. Szövérfy munkáira is visszatérünk később.

²² C. J. Sharp, *English Folk-Song. Some Conclusions*. London 1907. Legújabb kiadása Londonban 1954-ből való. Tételeit summázza nagy kétkötetes gyűjteményének bevezetőjében is: *English Folk Songs from the Southern Appalachians*, I—II. London 1932.

²³ B. H. Bronson, *The Morphology of the Ballad Tunes*. *JAF*, 67: 1 pp.

általánosít s a folytonosságot, a kontinuitást is a közösség biztosítja. Rámutat arra is, hogy ez a három erő egymásra ható, összefogó és egyensúlyozó játéka a lényege a színhagyományozás folyamatainak. Sharp az egyéni feltalálás, költői aktus mellett nyomatékokkal hangsúlyozza a közösségi újrateremtés elvét, mint a hagyományozás megújuló költői-közösségi tevékenységét. Sharpnak érdeme, hogy a közösségi újrateremtésben (communal re-creation) nemcsak romboló folyamatokat lát s tanulságos, hogy vele ellentétben Bronson szerint a mai nyugati kutatás a variálásban inkább csak a negatív, a bontó tényezők eredményeit mutatja fel s csak ezeknek a degresszív folyamatoknak a bizonyítására lát módot. Azt hisszük, Bronson téved, ha csak a mai kutatásra korlátozza a degresszív folyamatokat igazoló vizsgálatokat: évtizedek óta szinte kizárólag csak ezt hajlandó figyelembe venni a nyugati kutatás — már H. Naumann előtt is s különösen Naumann tételei óta.²⁴ (Bronson szerint Sharp a szelekció elvének érvényesülését sem bizonyította kellően s tanulmányában elsősorban itt támadja Sharp tételeit.) Az *invariáns* problémájáról szólva tán sikerül erősítenünk Sharp igazát ebben a vonatkozásban is.

Mint a későbbiekben, már itt is nyomatékmal utalunk arra, hogy a variánsok alkotó és degresszív folyamatainak megítélésében is Sharp látott világosabban. Jogosan állította, hogy a színhagyomány változtatásai az eredeti, az elképzelt ősalakhoz viszonyítva nemcsak rontások lehetnek, hanem új és gazdagabb, szebb változatok is teremthetnek az előadás folyamatában. Rámutat arra, hogy bár minden alkotás mögött, az előadók beláthatatlan sora végén egyéni feltalálót, alkotót (archipoétát!) kell feltételeznünk, de egyrészt az első inventor felmutatására nincs kétség nélküli módszer, másrészt az alkotás folyamatába beleszól, maga is alkot: a hagyományozó közösség. Az a meggyőződése, hogy a változatokon keresztül megvalósuló, közösségi alkotás lényegében nem különbözik az egyéni alkotás módszerétől: egy végtelen skálán reprodukálódik, lassan épül a változatok láncolatain át a közösségi alkotás, amint hogy az egyéni költői, művészi alkotás sem készen pattan ki alkotója fejéből — ritka kivételektől eltekintve. Az egyéni alkotó,

²⁴ Hiszen E. Hoffmann-Krayer már 1902-ben felállítja tételét: „das Volk produziert nicht, es reproduziert”, amit aztán teljes elméletté Hans Naumann, Primitive Gemeinschaftskultur. Jena 1921. c. művében emel végleges rangra s a népi alkotások különböző csoportjaiban csupán a degresszív folyamatok különböző fokozatait látta. (Csak megemlíthetjük, hogy legutóbb K. Ranke igyekezett szép tanulmányában korrigálni a H. Naumann-kép kissé egyoldalúan alakult vonásait, l.: K. Ranke, Hans Naumann, Mann und Werk. Hessische Blätter, 46 : 1 ff.) E nézetek ellen ugyan olyan tekintély is felszólalt, mint John Meier, kinek érdemes itt idéznünk szavait: „...dass auch das Volk nicht bloss reproduziert, sondern auch innerhalb gewisser Grenzen produziert und dass eine bedeutende und hoch zu wertende Tätigkeit darin liegt, wenn die Unterschichten aus dem in der Oberschicht lebenden Gut eine Auswahl trifft und auch das gewählte nicht so wie es ist, einfach übernimmt, sondern nach Gefallen und Bedürfnis ummodelliert und unter Umständen selbständig weiter entwickelt.” Wege und Ziele der deutschen Volkskundeforschung, Deutsche Forschung, 1928 : 24 f. Mégis, sorolhatnók fel az azóta eltelt évek irodalmából H. Naumann nézeteinek visszatükröződését, illetőleg, hogy Ranke figyelmeztetésére is ügyeljünk, e nézetek kizárólag pejoratív felfogású ismétlését. Egész műfaj-keletkezés elméletek ehhez igazodtak, pl. T. F. Henderson, The Ballad in Literature. Cambridge, 1922. stb., stb.

mondja, lassú tervezéseken, próbálgatásokon, vázlatokon át építi témáit, műveit, a közösség meg a változatok lassú evolúcióján keresztül.²⁵ Ezt az elvet később Kodály Zoltán is hangsúlyozza a népzene és a műzene különbségeiről és összefüggéseiről szóló tanulmányában,²⁶ mégis szeretnénk itt rámutatni e hasonlat veszedelmeire. Ugyanis egy-egy költő, zeneszerző, festő (gondoljunk pl. Munkácsy *Honfoglalásá*-nak vázlataira, Rubens vázlataira stb.) kísérletei, elővázlatai világosan mutatják egy-egy kibontakozó téma körvonalait, amelyet a vázlatok tudatosan, egyre jobban megközelítenek, kibontanak. Itt tehát egyirányú: alakító, kiépítő folyamatot láthatunk, ami a tudat és ösztön (Marót rávilágító szavával: a sublogikum) alkotó összefogásából származik, a kísérletek mögött levő tartalmi elv, formai ötlet egyre jobban kibontakozik. A szóhagyományban élő alkotás változatai mögött nincs ez a *szinte tudatos* egyirányúság. Inkább azt kell majd bizonyítanunk, hogy a változatok élete az állandó bontás és építés, új csomópontok keletkezésnek, típus-átmenetek, témák egymásba fonódása, szétválása a jellemző. Másrészt a változatok kapcsán a változatokat hordozók köre szerint is különbségek vannak: egy előadó változatai ugyanegy témáról (mesetípusról, balladáról stb.), egy kisebb, egy tágabb etnikai közösség körében élő változatok összefüggése, nagyobb történet-földrajzi körök (észak-európai, közép-európai stb.) változatainak genetikusan, egymásraható kapcsolatai mind-mind ellene mondanak e hasonlatnak. Ha ezzel az egy részlettel vitázunk is, az az igazság, hogy Sharp tételeit ma is érvényesnek, minden további meggondolás kiindulópontjának kell tekintenünk.

Csak sommásan emlékezünk meg itt a modern európai kutatásnak arról a két irányzatáról, amelyekkel munkánk más helyein bővebben foglalkozunk, az orosz, majd szovjet ún. egyéniség-vizsgáló módszerekre gondolunk²⁷ és a finn földrajz-történeti iskolára. Amíg közel száz éve az orosz kutatók észrevették a bylinák énekeseinek teremő-változtató tehetségét s felfigyeltek a változatok mögött működő törvényszerűségekre, a finn iskola hívei az egyes mesék, epikumok archetípusát, keletkezési helyét, idejét keresték a változatok nemzetközi összehasonlítása révén. Nem bocsátkozunk most bele e két irány ismertetésébe, az összehasonlítás módszerének kritikai problémáiba,²⁸ de ami témánk számára e két iskola jelentős alkotásaiból hasznosítható, az különösen

²⁵ Sharp, i. m. 13 p.

²⁶ Kodály Zoltán, *Népzene és műzene*, i. h.: 216 k., ezt a témát fejti tovább Szabolcsi Bence, *Népi és egyéni műalkotás a zenetörténetben*, a *Népzene és történelem* c. kötetében, Bp. 1954: 11 és kk.

²⁷ Ю. Соколов По следам Рыбникова Гилфердинга Москва, 1927: 3 s kk., M. Asadovskij, *Eine sibirische Märchenerzählerin*, Helsinki, 1926, FFC, 68. áttekintést ad az addigi orosz, ill. szovjet kutatásról, l. még Ortutay, *The Science of Folklore...* Acta Ethnographica, i. h.: 57 pp. M. Азадовский Литература и фольклор c. id. kötetben l. a Русские сказочники c. tanulmányt, i. m. 196 kk.

²⁸ E kérdésekkel foglalkoztunk legutóbb „A nemzeti és nemzetközi kérdése a néprajzban” c. előadásunkban, l. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Értesítője 1957/58, Bp. é. n.: 22 s kk.

azokból a megfigyelésekből adódik, ami az orosz kutatók gyűjtéseiben dokumentálódik, amit a magunk gyűjtőtapasztalata s a legújabb európai kutatás is igazol.

6. Vegyük vizsgálóra mindenekelőtt, egymástól elválaszthatatlan összefüggésben, a kontinuitás és a variálás fogalmait, mint a szóhagyományozó költészet létrejöttében és fennmaradásában döntő tényezőket. Kodály Zoltán, amikor a népdal definícióját keresi, így felel a maga feltette kérdésre: „Mi a népdal? Erre a kérdésre kielégítő választ adni eddig senki sem tudott. Inkább elindulhatunk a nehezen megfogható tárgy megismerésére ezzel a kérdéssel: 'Mi az, amit a nép énekel?'”²⁹ Ezzel a kérdésre kérdéssel válaszoló módszerrel Kodály nemcsak a meghatározás nehézségeire utalt, hanem elfogadja azt a közkeletű meghatározást, amely népdalnak a paraszti közösség körében állandóan énekelt, elfogadott dalokat tekinti, bárhol, bármilyen történeti, társadalmi rétegből származzanak is azok.³⁰ Viszont ezt a közösség befogadta, az élő népdalt épp az jellemzi Kodály szerint is, hogy proteusi változékonysága szinte megfoghatatlan. Egyik útmutató jelentőségű tanulmányát³¹ főként ennek a kérdésnek szenteli. Rámutat arra, hogy a régi és a keleti kultúrákban általában nem jegyezték le a dallamaikat, így például a keleti egyszólamú zenét csak a XIX. században kezdik lejegyezni. Pedig ezeknek a zenei alkotásoknak évezredes múltjuk, szívós hagyományos formakincsük van s ha volt is hangjegyzésük, az elnagyolt vázlat volt csupán, ami a dallam igazi életét nem tüntette fel: a dallam valóságos élete mindig az improvizált előadásban rejtett, ezt tanulták meg, ezt adták tovább. A zenetörténeti kutatások nyomán derült ki, hogy a régi hangjegyzések mindig csak a vázát adták a dallamnak s a kidolgozott formát az élő előadás teremti meg újra s újra, csak az a bökkenő éppen, hogy az eleven előadás sohasem egyforma, lényegéhez tartozik a proteusi változékonyság. A magyar zene régi dallamlejegyzéseit is csak az tudja megfejteni, aki az eleven népzenei előadásmódot ismeri. Ezek a néma hangjegyek csak a népi hagyomány ismerőseinek szólnak meg s ezt az eleven előadásmódot, magát a népdalt, népzeneét nem érteti meg velünk sem a vázlatos vagy teljes lejegyzés, de a tökéletes gépi felvétel sem, csupán a helyszíni megismerés.³²

Ismeretes, hogy a vázlat és az eleven előadás ilyen viszonyának feltárása alapján sikerült Gombosi Ottónak az olasz reneszánsz egyes táncdallamainak megfejtése és rekonstruálása, ennek az összefüggésnek megértése segített a történeti tánc kutatás nem egy kérdésének a megoldásában.³³

²⁹ Kodály Zoltán, *A magyar népzene*. Bp. 1952 : 6.

³⁰ O. Böckel, *Psychologie der Volksdichtung*. Leipzig. 1906 : 3, 6 ff.; Bartók Béla, *A magyar népdal* Bp. 1924 : V p.; Horváth János, *A magyar irodalmi népiesség Faludtól Petőfiig*. Bp. 1927 : 160 stb.

³¹ Kodály Zoltán, *Népzene és zenetörténet*. Ethn. 44 : 6 kk.

³² i. h. 11, 13pp.

³³ Otto Gombosi, *About Dance and Dance Music in the Late Middle Ages*. The Musical Quarterly, 27 : 289 pp.; Szentpál Olga, *A csárdás*. Bp. 1954 ; 1. még Szabolcsi Bence, *A XVI. század magyar tánczenéje c. tanulmányát id. kötete : 59—131.*

A kutatóknak mindegyre az tűnik a szemébe, amit egy-két népköltési gyűjtemény átlapozása után a laikus is észre vesz: egyfajta sajátos ismétlődést s ugyanakkor az ismétléseken belül szinte rögzíthetetlennek tűnő változékonyságot. Lajtha László szerint a népzene lényegében a variálás művészete,³⁴ másutt az ún. „hamis” dallamok révén ő is kapcsolódik Kodály, ha úgy tetszik, Sharp vagy Honti extrém tételéhez, amikor a változatok pillanatnyi alakjairól, lejegyezhetetlen mozzanatairól szól.³⁵ A. Schaeffner a primitív, egzotikus zene és a nyugat-európai zene viszonyát vizsgálva szintén a változat megfoghatatlan improvizációit emlegeti.³⁶

A példák számát szaporíthatnók. Minden példa arra vall, hogy a szóbeli előadás, éneklés, amit nem őriz a megalkotott szöveg, dallam írásbeli állandósága, csak tűnékenynek vélt változatokon keresztül él, s e változatokban egyszerre munkál az állandó alakot visszaállítani kész ismétlés, a kontinuitás hagyományos törekvése és a megújító variálás.

7. Hogy a szóbeliségnek ezt az ellentéteket egységbefoglaló dialektikáját megérthessük, a valóságos folyamatok modelljét megalkothassuk, születtek meg, nem kis érdemére a finn földrajz-történeti iskolának, olyan általánossá vált fogalmaink, mint a *típus*, *motívum*, *elem formula* — aminek a definíciója többé-kevésbé azonos a népi epikumok kutatásában éppúgy, mint a dallam- vagy tánckutatásban.³⁷ (A díszítőművészetek területén inkább csak motívumokról, elemekről, a kisebb egységekről esik szó.) A változat lényegének megértéséhez volt szükségünk éppen e fogalmakra. Mert hiszen, hogy megértsük ezt az állandóan változót, meg kellett találnunk azokat az egységeket, amelyekhez képest változik az előadás, amelyeken mérhető, hogy milyen mérvű ez a változás. A típus, motívum etc. és változatainak összevetése igazolhat történeti folyamatokat, etnikai törvényszerű eltéréseket, az egyéniség alkotó szerepét a reprodukálásban, a közösségi hagyomány erejét s további törvényszerű vonásait a szóhagyománynak. Az összefüggő tartalmi s formai egészt, egységet jelentő típusnak s kisebb részének, a motívumnak a változat mindig aktualizálódó, eseti megjelenési formája. Azt mondhatjuk, a típus, a motívum stb. a fix határérték, amit a változat megközelít, vagy amitől a típusok, motívumok rendszerében eltávolodik. A típus, motívum: elvonás is a változatok másként ismétlődő sorozatából, valóságosan létező alak is, amit éppen a változatoknak egy-egy állandónak tűnő tartalmi, formai egység körüli gyűrűzése bizonyít.

³⁴ Lajtha László, Egy „hamis” zenekar. Emlékkönyv Kodály Zoltán 70. születésnapjára, Bp. 1953 : 170.

³⁵ Lajtha, uo. 170, 172.

³⁶ Schaeffner André, Primitív, exotikus zene és modern nyugateurópai muzsika. Emlékkönyv Kodály Zoltán 60. születésnapjára, Bp. 1943 : 213.

³⁷ Legújabbán a táncnál I. Olga Szentpál, Versuch einer Formanalyse der ungarischen Volkstänze. Acta Ethn. 7 : 257—334.

Az elvonásnak és a megelevenülő valóságnak kettőssége jellemez minden típusrendszert, akár mesekatalógusról, motívum-indexről, akár a dallamok rendszerezéséről van szó.

8. Ha már a fogalmak elemzésénél tartunk, a variáns mellett említsük meg azt a fogalmat is, amelyre ugyan a kutatás eddig kevés figyelmet fordított: az *invariáns*t. Invariánsnak tekintjük a szóhagyományban azt a feljegyzésre került költészeti alakot, amelynek csak egy, esetleg egy-két szórványos adatát ismerjük, amely tehát nem mutatja a változatokban való eleven élet jelét. Bartók Bélának igaza van, amikor leszögezi: egy adat, nem adat,³⁸ mégis azt hisszük, érdemes némi figyelmet szentelnünk a jövőben az invariánsok nyújtotta tanulságoknak is.

Az invariáns adat ugyanis sok szempontból fontosságot nyerhet. (El kell különítenünk azt a nem is ritka esetet, amikor egy ideig azért tekintünk invariánsnak egy-egy dallamot, mesetípust, balladát, mert a gyűjtés hiányos volta ezt a feltételezést engedi meg.) Az invariáns adatok következetes összeállítása is elősegítheti egy-egy etnikum jellegzetes vonásainak, törvényszerű reagálási módjainak megismerését. Többféle módon. Az invariáns adat

a) jelzi azt az egyéni javaslatot, amit a maga kisebb-nagyobb közössége nem fogadott el. Ilyen invariáns adatot egyaránt felhozhatnánk a folklór legkülönbözőbb területéről. Az „egyéni javaslat” Sharp-féle kifejezését természetesen ebben az esetben szélesebben kell értelmeznünk: az invariáns lehet más társadalmi osztálytól, más etnikai csoporttól, más néptől érkező javaslat: hatás is, amit a közösség mint hagyományaitól, belső stílusától idegent elutasít.

b) Az invariáns fontossága még jobban kidomborodik, ha nem csupán egy-egy motívum, egy-egy típus esetében vesszük vizsgálóra, hanem nagyobb összefüggések egységében. A kérdés jelentőségére egy ízben már utaltunk.³⁹ Kiderül ugyanis, hogy az invariáns „javaslatok” néha egy egész műfaji csoportra, szokások összefüggő egységére is vonatkoznak s a szóhagyományozó etnikum, népi műveltség általánosabb reagálási módjáról vallanak. Ez az elutasítás bizonyítja a közösség szelektív, válogató befogadását, bizonyossága annak, hogy a szóbeli kultúra is rendelkezik azzal a hagyományai, történet-társadalmi fejlődése megszabta belső autonómiával, szelektáló igénnyel, aminek a mértéke szerint válogat a minden irányból érkező ráhatásokból, azokra nem egyértelműen, nem mechanikusan reagál. S az elutasításnak, a befogadásnak ez a válogató módszere jellemzi éppen egy-egy etnikum, nép szóbeli kultúrájának jellegzetességét, ahogy mondani szokás, etnikai specifikumát.

A variáns-invariáns anyag ilyen szembeállításával adhatna egy olyan megbízhatóbb rosta-rendszer megalkotására módot (ez a rosta-rendszer nem

³⁸ Bartók Béla, Miért és hogyan gyűjtsünk népzene-t. Bp. 1936 : 9.

³⁹ A nemzeti és nemzetközi kérdése a néprajzban, i. h. : 27k.

azonos a Mühlmann-féle metodológiai művek ún. rostájával!), ami teljesebb képet adna egy-egy etnikum, kultúra viselkedési módjairól, valóságos szerkezetéről: következetesen jelölné, mit ereszt át, mit alakít a maga hagyományaihoz s mit utasít el következetesen, hosszabb történeti korszakon keresztül, hosszabb egymásrahatás időszakai ellenére is. Csak a variánsok kisebb-nagyobb számán keresztül ez nem mérhető, *a teljes elutasítás és az invariáns adatok a variánsokkal együtt adnak valóságos képet.*

Ilyen módszerű vizsgálatra alig hivatkozhatunk. Mindenekelőtt Bartók Béla példamutató összefoglalására, amelyben a magyar és a szomszédos népek népzenejét vetette össze.⁴⁰ Bartók következetesen elemzi nemcsak az egymásrahatás komplex tényeit, hanem e népek egymásrahatásainak relációiban azt is mindegyre felmutatja, ami csak szórványosan vagy egyáltalán nem hatott, amit egy-egy nép a feléje érkező hatásokból elutasított. Ilyen módon a zenei dialektusoknak egész karaktere félreérthetetlen, jellemezhető szerkezetben bontakozik ki. Az invariánsok felhasználásának ilyen módjával volt kielemezhető a díszített ír dallamok és a skót díszítetlen előadásmód közötti következetes különbség.⁴¹ Ilyen módon lehetne rendszerezni például a magyar szokás-anyag interetnikus elhelyezkedését, amire eddig még csak vázlatos utalásokat ismerünk a különböző szláv szokásokkal való egész mély kapcsolatra s a következetesen elutasított osztrák és német invariáns adatokra. (Róheim és mások.) De ez a kérdés — eltekintve a szokás-összehasonlítások alapvető problémáitól: az összehasonlítás alapjait tevő egységek hiányzanak — még csak kezdeti stádiumában sincs a megoldásnak. ■

A mesekutatás is kínál különböző példákat, akár az egyes invariáns adatokra, akár nagyobb műfaji összefüggésekre is. Tanulságos, hogy a magyar paraszti mesemondás a nyugati tündérmesék néhány legkedveltebb darabját nem vagy alig ismeri, pedig ezek a mesék (pl. a *Hófehérke*) a legkülönbözőbb nyomtatványokon keresztül is hathattak volna a paraszti előadásra, még Benedek Elek is népszerűsítette. De hivatkozhatunk az állatmesék egyik, ún. aesopusi csoportjára. Amíg ez az állatmesei műfaj a spanyoloktól kezdve egész Nyugat-Európában kedvelt, általában Kelet-Európában nem divatos, nálunk sem az; kevés invariáns adatot ismerünk csupán e műfajból, amit már nem lehet a gyűjtés véletlen hiányosságának tekintenünk. Tanulságos cáfolata lehet ez a Wesselski-teória egyoldalúságának.⁴² Az aesopusi mese műfaja ugyanis irodalmi életünk kezdeteitől fogva az egyik kedvelt műfaj: az első műfordítások közt nyomban megjelenik s azóta századokon át iskolakönyvek, ponyva, magyar írók átköltései mindegyre felidézik s az eleven irodalmi hagyomány részének tartják meg. Mégis, a magyar népmese-kincs, bár állatmeséink szép számban vannak, ezt a műfaji csoportot nem fogadta

⁴⁰ Bartók Béla, *Népzenénk és a szomszéd népek népzeneje*. Bp. (1934).

⁴¹ Sharp, i. m. 24.

⁴² A. Wesselski, *Versuch einer Theorie des Märchens*. Reichenberg i. B., 1931.

be szívesen, nem engedett ráhatásának.⁴³ Egyéb, erre a területre vonható kísérletről (Löwis of Menar, Koechlin és mások⁴⁴) most említést sem téve, ez a néhány példa is igazolhatja az invariánsok figyelembevételének, esetenként fundamentális fontosságának jogosultságát.

c) Az eddigiekkel ellentétben az invariáns adat (esetleg több, eleinte elszigeteltnek mutatózó adat) bizonyítéka lehet egy megkezdődött, beépülni kezdődő hatásnak, „javaslatnak”. Csak egyetlen példa: a matyó szűcshimzés áttétele, majd elterjedése más himzésterületekre s egyre szélesebb körben, tipikus példája lehet ennek az esetnek. Az egyéni „javaslattévőt” is ismeri a kutatás s itt megfigyelhető volt, alig néhány évtized alatt, egy invariáns javaslatnak terjedési sebessége is, mértéke is, a variánsná válás egész menete.

d) Végül az invariáns adat beszámolhat egy régebben gazdag variáns-csoport, típus elhalásának bekövetkezéséről. Erre azonban vizsgálataink nincsenek, hiszen ehhez olyan időközönként (esetleg évtizedenként) végrehajtott gondos vizsgálatra lenne szükség, hogy egy-egy nagyobb műfaji egység, egy-egy típus, motívum történetében az elhalóra, a megszűnőre figyelmeztessen az invariáns adat, a variánsláncolat bizonyíthatóan utolsó egy-két tagja. Ha vizsgálataink nincsenek is, példáink vannak erre, hiszen a régi stílusú balladáink egész sorát emlegethetnők; ezeknek a történetében mutatkozik meg többször is aztán ebben az esetben jogos Zersingung-széténeklés jelensége: ballada verses alakja prózai (esetleg mesei) bevezetést vagy befejezést kap, esetleg a prózává oldódás folyamata is megkezdődött. Itt valóban arról beszélhetünk, hogy a variánslánc végénél tartunk, tehát az invariánsnak tekinthető adat felismerése itt is nagy fontosságú. (A széténeklés kérdésének ilyen cseteivel más vonatkozásban még foglalkoznunk kell.)

Annyi ezek után bizonyosnak tűnhetik, hogy mind a szóhagyományozó műveltség, alkotások megismerésében, mind az interetnikus kapcsolatok folyamatainak feltárásában az invariáns adatok fontossága jóval nagyobb, mint eddig gondoltuk.

9. Visza kell térnünk a variánsok, a szóhagyományok fő megjelenési, állandó-változó formáinak a vizsgálatához. Szabolcsi Bence egyik jelentős tanulmányában az ún. *makám-elvet* elemezve⁴⁵ azt állítja, hogy mind a népi hagyományozásnak, mind pedig az újratereztetésnek legfőbb elvét ebben a makám-módszerű előadásban figyelhetni meg. A *makám* eredetileg azt az emel-

⁴³ Erre a tényre utaltunk az invariáns-vizsgálatokról szólva 1957-ben „A nemzeti és nemzetközi kérdése a néprajzban” c. előadásunkban, i. h. 27k.; hasonló eredményekre jut az állatmese kérdésében Kovács Ágnes, Magyar állatmesék típusmutatója. Bp. 1958 3 k.

⁴⁴ V. von Löwis of Menar, Der Held im deutschen und russischen Märchen. Leipzig, 1912; E. Koechlin, Wesenzüge des deutschen und des französischen Volksmärchens. Basel 1945.

⁴⁵ Szabolcsi Bence, Két zenetörténeti előadás. Ethn. 60 : 81kk.

vénnyt jelentette, amelyen az arab udvarnál az énekes a kalifa előtt dalait előadta. Tágabb értelemben ma, szóhasználatunkban: dallamképlet, dallammodell (pattern) oly fajtáit nevezzük így, amelyek a keleti zenében egy-egy törzsnél jellegzetes csoportként kialakultak, tehát elkülönítésük etnikai értékű dallamtípus megjelölésére alkalmas. Továbbá, Szabolcsi szóhasználatára szerint, már azt érthetjük ezen az elnevezésen, amit nagyjában a népmesekutatók a típuson: a megvalósulásra kerülő dallam jellemző csontvázszerkezetét, a változat mögött levő, a változatok sorát nagyobb történeti korszakokon, korszakokon át meghatározó előkép, alapforma. Szabolcsi elemzéséből is az derül ki, ami Sharp, Kodály más fogalmazásából, amit más és más módon mi is ismételgetünk: a szóhagyományozó előadásban egyszerre érvényesül a törvényesnek, állandónak tűnő előkép, makámszerkezet és a másító, megújító, változtató tendencia: maga az előadás, a — változat. Ő is felhívja a figyelmet, hogy ez a tendencia a műalkotások egyes csoportjait, előadásmódját is jellemezheti; közelítő hasonlatként ez igaz is.

A kutatók tehát mindegyre, más és más megközelítéssel az állandóság és a változtatás dialektikáját figyelik meg a szóhagyományozó előadásban. Ha ironizálni akarnánk önmagunk fölött, azt mondhatnók: változatok egy témára, ez jellemzi kutatásainkat. De hogy a magunk néhány mozzanatnyi újat jelentő elemzését előadhassuk, illendő, hogy az eddigi fontos eredményeket, tételeket a továbblépés érdekében összefoglaljuk.

Először néhány szót a kontinuitás, az állandóság tényezőjéről. A szóhagyomány szinte azonos jelképekben, eseményekben ismétlődő „szép történeteiről”, az előidők mélyéig gyűrűző köreiről Thomas Mann beszél a *József és testvérei* tetralógia legfőbb fordulópontjain. Ez a mitikus fénybe vont, évezredes köröket vető mély emlékezet ellenpárja a nagy író „új elmondásának”, a régi új kitalálásának. Jelképe lehetne a változatban élő hagyomány törvényszerűségének. De veszedelmes jelkép! Az állandóságot, a szinte azonosan s időtlenül való visszatérést annyira hangsúlyozza, hogy a hangsúly minden ereje az időtlen állandóra esik. Ahogy súlyos tévedés lenne csak a pillanatnyi megvalósulót, csak az eseti változatot figyelemre érdemesíteni és elvágni előzményeitől, annyira súlyos tévedés az állandóság tényezőjét mintegy a metafizikai principium rangjára emelni. Pedig erre a néprajzi kutatásban megvolt a hajlam: az állandóság tényezőjét szerettük mintegy történeti kategórián kívüli tényezőként emlegetni, szerettük a népi „nagy emlékezet” erejét valósággal időtlen érvényűnek vélni. Ez vezet aztán az „örök”, az „időtlen” népi jellemvonások hirdetésére, a néprajz egyes eredményeinek, törvényszerűségeinek misztifikálására.

Az állandóság, a kontinuitás tényezője elválaszthatatlan a maga *változó* változataitól, elválaszthatatlan attól a ténytől, hogy ez az állandóság csak egy-egy történeti korszakon belül, esetleg egyes típusoknál, műfaji csoportoknál több történeti korszakon belül való *váltakozó formákat öltő állandóság*,

végül ez az állandóság éppen a változatokon keresztül, átépül továbbalakul, illetőleg deformálódik, megszűnik. Akármilyen sok példáját ismerjük is az állandóság szóbeli tényezőjének, hangsúlyoznunk kell, hogy ez történeti értelemben véve viszonylagos, történeti korszakokhoz kötött és a történeti változás, elhalás dialektikájától nem mentes.

Mi tehát a szóhagyomány történetében, a változatok életében valami metafizikus állandóról nem beszélhetünk. A szóhagyományozó műveltség legkülönbözőbb alkotóterületein a viszonylag szívós, nagy történeti korszakokat is átölő kontinuitásról beszélhetünk, az igaz, számos bizonyító példáját ismerjük. Aligha kellene a geometrikus-stilizált díszítőművészeti motívumok, különböző karcolt, vésett eljárások több korszakon át eleven kontinuitását emlegetnünk. Emlegethetnők a mesei motívumok, elemek ugyancsak korszakokat átfogó s mindegyre megújuló vitalitását, egyes szokáselemek páratlan alkalmazkodó, átépülő és megmaradó szívósságát.⁴⁶ Sharp említ egy balladaénekest, aki olyan balladát ismert a szóhagyományon keresztül, amelynek variánsa csak a Bodleian-Library kéziratárában volt meg s Kodály is hivatkozik arra, hogy a kóta tudása nélkül a népi emlékezet megőrzött olyan dallamokat, amilyenekről csak több száz éves kézíratos feljegyzés tanúskodik. Kodály mutat rá arra is, hogy honfoglaláskori hősi énekeinket még a XIII. században is ismerték; azóta tudjuk, hogy még a XVI. század elején is ismerhették.⁴⁷ A sirató és históriás énekköltésünk dallamai közt olyanokat is feltárt a kutatás, amelyek egészen az ugor korig nyúlnak vissza⁴⁸ s a gyermekdalaink egy csoportja szintén évezredekben kifejezhető múltra hivatkozhatik.⁴⁹ Ezért jegyzi meg Kodály, hogy a nyelvi alakok szívósságánál nem kell kevesebbre tartanunk a zenei dialektusokét s ha nyelvünk közel áll a kódexek nyelvéhez, zenei nyelvünk még sokkal közelebb áll a kódexek korához, azaz, úgy is mondhatnók, jóval messzibb mutat annál.⁵⁰

Azt hisszük, a történeti szívósságnak *ez a fajtája* könnyebben érthető. Minél kevesebb tartalmi összefüggést mutató, a valóságos társadalmat, történeti korszakot minél kevésbé tartalmi összefüggéseiben tükröző elemekről, típusokról, alkotói műfajokról van szó, annál maradandóbbak a történeti változtatásnak annál kevésbé voltak és vannak kitéve. Ezért lehetnek szívósak az elemi nyelvi, zenei formák, a gyermekjáték bizonyos műfajai, egyes szokáselemek, díszítőmotívumok — ez utóbbiak is igen sokszor már

⁴⁶ *Marót Károly*, Fejezetek a magyar néprajz módszertanához, Ritus és ünnep. Karcag 1940 : 167 stb. (Kinyomat az Ethn.-ból) és újabban ugyanő: A görög irodalom kezdetei, Bp. 1956 : 320.

⁴⁷ *Kodály Zoltán*, Néprajz és zenetörténet. i. h. 5. és *Kardos Tibor*, Középkori kultúra, középkori költészet. Bp. é. n. : 251 idézi *Philip Sidney* szavait a *Defense of Poetry*-ből (1583), amit jogosan idevehetünk.

⁴⁸ Вардяш Л., Угорский слой в венгерской народной музыке. Acta Ethn. 1 : 161—196pp.

⁴⁹ A Magyar Népzene Tára (szerk.: *Bartók Béla* és *Kodály Zoltán*), I. Gyermekjátékok, Bp. 1951 : XXII.k.

⁵⁰ *Kodály Zoltán*, Néprajz és zenetörténet. i. h. 10.

másodlagos jelentésüket is rég elvesztették! Azt hisszük, érdemes lenne a skáláját felállítani a kontinuitás különböző mértékének s kiderülne, hogy jelentésnélküli, illetőleg több jelentést is hordozni képes elem, motívum, a legszívósabban ismétlődő, a legkönnyebben képes átépülésre, más, nagyobb egységbe való beleszövődésre, átértelmeződésre: a maradandóságra. S ahogy közelítünk a történeti korszakot, eseményt, a társadalom problémáit egyre konkrétabban tükröző szóbeli alkotásokig, annál rövidebb időre szabott az állandó változatokban való kontinuitás, annál törvényszerűbb, hogy a maga korszaka, tükrözött problematikájának érvényvesztése után, meg kell szűnnie, invariánssá kell változnia, vagy pedig — erre is számos példát ismerünk a folklór történetéből: át kell értelmeződnie, új eseményekhez kell tapadnia, új tartalmi, formai elemekkel telítődnie. (Láttunk erre is példákat a Mátyás epikumok történetében).⁵¹ Világos mintája ennek a mitikus, mesei történetek több korszakon át való eleven élete és a kontinuitásuk mértékének jelentős eltérése a történeti, helyi mondáktól.

A kontinuitás fogalmának marxista értelmezése másként, mint egy ilyen skálán nem is képzelhető el. Ez megfosztja fogalmunkat metafizikai sallangjaitól s nem kényszerít bennünket olyan pszichológiai konstrukciókra sem, amilyenekkel a legújabb irodalomelméleti művekben mai nap is találkozunk.⁵² Arról meg munkám más helyén, az első részben esik szó, hogy mi a gazdasági, társadalmi és történeti oka annak, hogy a parasztság művelődési fejlődése oly lassú volt s ez hogyan tette kényszerű szükséggé a szájhagyományozó kultúra elevenebb megmaradását. Ennek egyenes következménye a kontinuitás szívós ereje a változatok alakulása mögött.

Különben is, mint mondtuk, a kontinuitás elválaszthatatlan a változattól: abban jelenik meg, azon keresztül valósul meg létének történeti korszakaiban. A kontinuitás fogalmának a variáns fogalmától való elválaszthatatlansága magyarázza azt is, hogy még a maga meghatározott történeti korszakaiban, vagy egyelőre beláthatatlan történeti létében sem jelent ez a kontinuum merev állandóságot, mozdulatlanságot. Sharp is figyelmeztet erre, Kodály is utal rá.⁵³ Aki a szövegfilológia fogalmi kategóriáiban gondolkodik, rendszerint nem akarja elfogadni ezt a dialektikus, az ellentéteket egységbe foglaló szemléletet. Itt az állandóság az állandó változásokon, sőt átépüléseken keresztül valósítja meg önmagát — amíg az invariáns fokig el nem érkezik,

⁵¹ *Ortutay Gyula*, Kossuth Lajos a magyar nép hagyományaiban. *Ethn.* 63 : 271, 275, 294 kk.

⁵² Csak példának hadd emeljük ki az újabb idevágó irodalomból *Maud Bodkin*, *Archetypal Patterns in Poetry*. New York, 1958. c. művének egész felépítése, az irodalmi „patron”-ok, modellek képzése teljesen a Jung-féle lélektan hatására alakult.

⁵³ „Látszólag ellentmondás van benne, hogy nem változott a dallam, holott ma is folytonos változás a lényege. De éppen ez a bizonyítéka állandóságának: hogy százados használat, mindig új, mindig más előadás ellenére, az alapformák azonossága megállapítható a régi feljegyzésekből. Ezzel meghatároztuk azoknak értékét is: okmányszerűen igazolják, hogy a dallamok már akkor éltek.” *Kodály Zoltán*, Néprajz és zenetörténet. *Ethn.* i. h. 10k.

amíg a változatokban való megjelenés tényezői meg nem szűnnek. Marót annyira ellenezte az egyoldalú történeti kontinuumokban való költészet-, rítus-, vallás-elképzeléseket, hogy egy időben szinte eleve elutasította lehetőségét is.⁵⁴

A szóhagyomány dialektikus jellege olyan, nem győzzük eléggé hangsúlyozni, hogy az ellentét-pár mindkét oldalára kell ügyelnünk. Ha csak a közösségi hagyományt (ami a történeti kontinuum jelenkori, társadalmi kifejeződése!) hangsúlyozzuk s nem ügyelünk a pillanatnyi szituációban, hic et nunc megvalósuló változataira, akkor félreismerjük a megvalósulás folyamatait. Viszont ha a történeti, a közösségi kontinuitás vonatkozásait mellőzzük a megvalósuló változatok kedvéért, elhallgatjuk a szóhagyomány köztényezőit, meghamisítjuk a valóságos folyamatokat. Kodály idézett szavai éppen erre az egységbe oldódó ellentétre, a szóhagyomány történeti dialektikájára hívták fel a figyelmet. Az időbeli kontinuitásról (a közösség történeti meghosszabbítása) és a jelenvaló teremtető pillanatról egyszerre kell beszélnünk, amíg a társadalom feltételei olyanok, hogy a parasztság a szóhagyomány művelődési formáival, kifejező eszközeivel él.

A kontinuitás határait megszabja a jelentésnélküli, átépülésre kész és a jelentésében szigorúan egy-egy korszakhoz kötött elemek, motívumok, típusok etc. skálája. Emellett a kutatás más, a kontinuitást biztosító törvényszerűséget is ismer. Erre a törvényszerűsége először a finn iskola egyik legkiemelkedőbb személyisége, W. Anderson hívta fel a figyelmet: a népmese eredeti alakját helyreállító belső tendencia törvényét fedezte fel a mesemondás menetében. („Das Gesetz der Selbstberichtigung der Volkserzählungen”) Andersonnak különben az a meggyőződése, ami igaz is, hogy ez a törvény többé-kevésbé áll általában a folklór jelenségeire. A cinkotai kántor-típusú mesék, rejtvények etc. elemzése során mutat rá, hogy van a szóbeli előadásnak egy sajátos törvényszerűsége, amely az eltérő változatok egymást korrigáló előadásaiából mindig igyekszik az eredeti formát, a tartalom eredeti szerkezetét visszaállítani. Anderson hangsúlyozza, hogy a folklóristát valóssággal meg kell döbbszereznie a tengerparti változat mögött levő stabilitásnak, kontinuitásnak. Ez a szóbeli előadásmódból következik szerinte is: törvényszerű az, hogy a) minden mesemondó a maga történetét nem egyszer, hanem sokszor adja elő, b) nem egy, hanem több hallgató és több előadásban hallja ezeket az epikumokat és e két vonás következtében valóssággal szervesen állítódik mindegyre vissza — számos előadás, meghallgatás korrigáló, ellenőrző funkciója mellett — az eredeti alak.⁵⁵

⁵⁴ „Ezért is nem lehet majd szellemiek terén tulajdonképpen sohasem szó kontinuitás (egyszeri) fejlődésről, mindig csak egy-egy, a fejlődés külső folytonosságába beilleszkedő, kiszámíthatatlan és számtalan egymástól független regenerálódási esetről.” Marót Károly, A költészet lényege és formája. Budapesti Szemle, 1927: 265.

⁵⁵ W. Anderson, Kaiser und Abt, Die Geschichte eines Schwanks. FFC. 42, Helsinki 1923: 397ff.

Hogy a W. Anderson által felvetett törvényszerűségnek általánosabb érvénye van, azt a zenefolklór területén végzett megfigyelések is erősíthetnék, de megerősíti a mesekutatók, balladakutatók mindennapi tapasztalata is. Így Dincsér Oszkár a már említett tanulmányában bebizonyítja,⁵⁶ hogy a variánsok nem gyengítik a dallamot, hanem éppen típuszerűségében erősítik s nem az eltérő, egyszeri jellegében.

A többször s többektől előadott-hallott dallamváltozat ugyanis a tipikus szerkezetet erősíti, akadályozza az egyszeri cifrázást, az invariáns formák kapcsolását. A változatok személyi variabilitása a maga zenei funkcióját csak a közösségben, a közösség ellenőrzésével érvényesíti. A szerző igen helyeselve azt is leszögezi, hogy az az egyéni előadás, amelyet már csak 1—2 öreg énekes őriz, az is közösségre utal, csak már egy elmúlt közösségre. Ugyanez a helyzet azoknál a mesemondóknál, akiknek a régi típusú mesehallgató közösségük ma nem létezik többé.

A változatokban megmutatkozó önhelyreállítás törvényével kapcsolatban is felállíthatunk egy skálát: ez a törvényszerűség annál inkább érvényesül, minél inkább egyetlen mesélőnek egy-egy mesetípus kapcsán ismeretes variánsairól van szó. Már az eredeti típus helyreállítása csak több engedménnyel érvényesül egy-egy kisebb-nagyobb etnikai közösségen belül s egyre több lesz az interferáló, módosító tényező, újabb típusok felé való eltolódás a nemzeti, majd nagyobb nemzetközi centrumok esetében.

Amikor az önhelyreállítás törvényét a szóhagyományban elevenen működő erőnek tartjuk is, rámutathatunk majd, hogy a helyreállítás és az önkontroll mellett van még egyéb pozitív törvénye is a szóbeliségnek, olyan törvényszerűsége, ami túlmutat a pusztá helyreállításon, a kontinuitás, az eredeti alak megőrzésén. S tudnunk kell azt is, hogy az eredeti alak visszaállításának a törvényszerűsége is csak addig érvényes, míg hat az előbbieken vizsgált általánosabb elv: amíg a variánsok skáláján az adott történeti korszakban jelentése, értelme van az alkotás újramondásának, amíg a szóbeli kultúrában funkciót tölt be, akár mint jelentés nélküli, más és más szöveghez kapcsolódó dallam, általános érvényűnek tűnő közmondás, mese stb.

Így mutat, amíg érvénye van, az egyéninek tűnő, az adott pillanatban megvalósuló változat mindig vissza több-kevesebb világossággal, tiszta alakban a maga előképére: típusára, motívumára, formulás szerkezetére. Ha ez a tendencia nem lenne, valójában kultúráról sem beszélhetnénk. Ez a viszony előfeltétele nemcsak a nyelvi konvenciónak, nemcsak a nyelv, a beszéd szociális funkciójának, hanem minden kulturális konvenciónak, minden műveltség kialakulásának, megszilárdulásának.

10. Mint mondtunk, ez a szóhagyományozott alkotás az eredeti alak visszaállítására való törekvés ellenére sem jelent időtlen állandót. A változat nemcsak újra meg újra megvalósítja az egyszer feltalált, megalkotott művet

⁵⁶ Dincsér, i. h. 131k.

a maga tartalmi-formai egységének jobb vagy tökéletlenebb alakban, nemcsak „körülírja”, helyreállítja, hanem módosít is azon, változtat is rajta. A változat, az újra elmondott, elénekelt szóahagyomány *változtat* is. Láttuk az eredeti alak helyreállításának törvényszerűségét, vegyük sorra azokat a tendenciákat, amelyek a variáns változtató, másító folyamataira vallanak.

Mi e tendenciák között három csoportot különböztethetünk meg:

- a) degresszív, romboló folyamatok: a Zersingung jelenségei;
- b) az eredeti alakot nemcsak helyreállító, hanem tovább építő, szebítő, gazdagító: alkotó folyamatok;
- c) a változatok átmenetein keresztül új típusok születésének, illetőleg típusok, motívumok egymáshoz közelítésének alkotó folyamatai: az affinitás jelenségei.

Vegyük sorra ezeket a folyamatokat is.

11. Ha egy-egy műfaj, típus etc. változatainak története során a degresszív folyamatok jelenségéről van szó, egyelőre tegyük félre az olyan (nem is ritka) eseteket, amikor gyenge képességű, rossz előadótól, rosszul gyűjtött anyag közreadásáról beszélhetnénk. Ezeknek a degresszív, romboló folyamatoknak ábrázolásában két, egymással összefüggő nézetet ismerünk. Az egyik nézet, helyesebben iskola szerint (Hoffmann-Krayer, H. Naumann és számos követőjük) a paraszti szájhagyomány csak a felülről, magosabb társadalmi, művelődési szférából lejutott alkotások továbbalakítását, javarészt rontását. Ahogy magosból lefelé pereg az alkotás, szinte úgy veszíti el eredeti értelmét, válik darabosabbá, primitívebbé. (Ugyanekkor ez az elmélet megengedi, hogy ezek a paraszti alkotások üdék, különös bájt sugárzók legyenek; olyan ellentmondás, amelyre Marót⁵⁷ figyelmeztet bennünket, de azt hisszük, nem feloldhatatlan: a primitív báj etc. elismerése e felfogásban magában hordoz pejoratív értelmet is, lenéző elismerés ez.) A nyugati kutatás egy jelentős ága az ún. Zersingung-jelenségeiben, a széténeklésben valójában ennek a „gesunkenes Kulturgut” elméletnek az igazolását látja. Így kapcsolódik egybe a két irányzat. Pedig itt egy törvényszerű folyamatnak két csoportjáról van szó. Pontosabban azt mondhatnók, hogy a Naumann-i iskola a széténeklésnek, a degresszív folyamatnak csak egyik speciális esetét ismeri: azoknak az alkotásoknak a széténekléséről, tönkremeneteléről beszél, amelyek az ún. „magosabb szférákból” ereszkedtek a szóahagyomány körébe. Látni fogjuk, hogy nemcsak ilyen alkotásokban jelentkeznek a degresszív esetei, másrészt a népköltészetbe jutott „fönről” lekerült művek sorsa nem kizárólag a Zersingung, a szétesés.⁵⁸

Ugyanis mindenekelőtt azt kell leszögeznünk, hogy logikai és történeti tévedés azt hinni, hogy a szájhagyományozás gyakorlati elve, immanensen

⁵⁷ Marót Károly, *ΙΑΙΟΣ ΕΝ ΚΟΙΝΩΙ*. i. h., 224k.

⁵⁸ A Zersingung kérdésére l.: O. Böckel, *Psychologie der Volksdichtung*. Leipzig 1908; R. Dessauer, *Das Zersingen*, *Germanische Studien*. 1928. Lényeges új megállapítások ezen a területen azóta sem történtek.

csak a rombolás folyamatait hordozza önmagában; az építő, melioratív folyamatokat kizárják a szóhagyomány történetéből. Akik ezt állítják, elfeledkeznek arról a triviális tényről, hogy a szóbeli alkotásokban meglevenülő kultúra s egyes alkotásai meghatározott gazdasági-történeti korszakoktól elválaszthatatlanok, létük, kifejezési kincsük, ábrázolási módjuk: tartalmaik is, formaviláguk is elválaszthatatlan attól. Az iparosodás, a kapitalizálódás hatásai a paraszti szóhagyományra Nyugat-Európában közel kétszáz évvel előbb érvényesültek, mint Kelet-Európában. (Az Európán kívüli, vagy az antik szóbeliség kérdéseit most nem is bolygatjuk.) A nyugat-európai parasztság történetében már régebben megkezdődött azoknak a gazdasági, társadalmi és kulturális feltételeknek a megváltozása, amelyek megmáskították, felforgatták az írástudatlan kulturális alkotások létét, megzavarták a szóhagyomány eddigi módszereit, megkezdették a szóhagyomány kiszorítását. Ha mi tudjuk is, hogy a szóhagyomány természetétől elválaszthatatlan az alkotó és a romboló újrachagyományozás dialektikája, akkor sem értünk egyet azokkal, akik a „gesunkenes Kulturgut” elmélet jogosulatlan fölényével csak a degresszív folyamatokat hajlandók észrevenni. Azokban a jelenségekben, amelyeket emlegetni szoktak, nem a szóhagyomány „immanens” romboló tendenciái az elsődlegesek: ez már következménye annak, hogy maga az a művelődés kezd szétrombolódni, amely csak vagy elsősorban írástudatlan, szóhagyományozó volt s ennek a művelődési, társadalmi helyzetnek a megbomlása, amely különböző mértékben érte a paraszti osztályrétegeket, megbontotta a szóhagyományozó előadás addigi törvényszerű menetét, rombolni kezdte a meglevő szerkezetét, értelmetlenné tett tartalmi összefüggéseket, a tükrözés, kifejezés eddigi módszereit — a szóhagyományozó alkotásmód egész rendszerét.

Amíg a maga egységes rendszerében élt a szóbeli paraszti műveltség s a hozzááramló legkülönbözőbb ráhatásokat a maga módján dolgozhatta fel, addig a szóhagyományozás dialektikájában, mondhatjuk, a lényegtelenebb szerep a degresszív, romboló folyamatoknak jutott. S ahol, Nyugaton is, a szóhagyomány különböző történeti-társadalmi okok következtében épebb maradt, szintén ezt tapasztalhatjuk. (Ir mesemondók, breton ballada- és körtáncénekek, a szicíliai, spanyol énekesek, mesemondók stb.) A szóhagyomány alkotásaiban megmutatkozó újkori degresszív folyamatok döntő többségükben nem az alkotás bontó-építő folyamatainak dialektikájára jellemzőek, hanem szükségyszerű és fokozatosabban megvalósuló következményei éppen a szóhagyomány gyöngülésének, a paraszti műveltség szétlazulásának, térátengedésének. Ez az első kikötés, amit le kell szögeznünk.

El kell hát utasítanunk az olyan elméleteket, amelyek szerint például a ballada sajátos, dramatikus műfaja törvényszerűen úgy alakult volna, hogy a széles menetű, nagy epikus költemények kopás, széténeklés következtében válhattak volna epikus-dramatikus balladákká. Innen szaggatottságuk,

drámai kiélezettségük, közbeeső mozzanatokot kihagyó lüktető szerkezetük stb. Ezt az elméletet nemcsak nyugati kutatók közül vallották többen is, akadt e nézetnek magyar hirdetője is, mint A. Ferenczi Sára, sőt még Honti János is ennek az elméletnek a segítségével kívánta megmagyarázni a *Szilágyi és Hajmási*-típusú balladáink összefüggését a *Waltharius manu fortis* epikus szétágazásaival.⁵⁹ Esetileg nem lehetetlen, hogy egy-egy ballada előzményei, előkészítésének elemei meglelhetők egy nagyobb epikus műben, de tudjuk, hogy azok a vizsgálatok, amelyek az eposz és a rokon témájú ballada-kör között keresték a kapcsolatot, lényeges tartalmi és formai pontokon nem tudtak megnyugtató átmenetek, kapcsolatok nyomaira bukkanni (pl. a Cid-eposz és a spanyol balladák megfelelő csoportja, a Hildebrandslied, a Wolf-dietrich-eposz és a rokon német balladák köre stb.) inkább áthidalhatatlannak tűnő formai különbségeket mutattak.⁶⁰ Csak a témák, motívumok, elemek rokonságáról beszélhetünk — ezek számára pedig a műfajok nem jelentenek korlátokat s különböző műfajokban való megjelenésük nem a Zersingung folyamatai közül való. Még *talán* könnyebben tehető fel az, hogy kisebb epikus egységekből nagyobb epikus művek keletkeznek s különben is aligha nevezhetnők degresszív folyamatnak a ballada műfajának kialakulását, ha köthetnénk is a nagyobb epikus egységekből való kiválás feltételezett elméletéhez. A ballada véleményünk szerint önálló keletkezésű, külön csoportja a kisebb epikus dramatikus énekek műfajának.⁶¹ Az már másik kérdés, hogy a ballada, az eposz etc. *műfajain belül* beszélhetünk-e a degresszív, a Zersingung folyamatokról.

Föltétlenül beszélhetünk, ezek a degresszív folyamatok megvalósulnak az ép, eleven szóhagyományban is, a pusztuló szóhagyományban is. Csak-hogy, amíg az eleven, a maga hagyományos alkotó módszereit követő szájhagyományban — látni fogjuk — a megtartás és a szebbítés folyamatai az erősebbek, addig a megtámadott, érvényét veszítő szájhagyományban ezek a folyamatok visszafordíthatatlanok. Danckert idézi egy helyen Goethenek a Wunderhorn-recenziójában mondott szavait, — annyi más mellett ezt a folyamatot is számontartotta: „Wer weiss nicht was ein Lied auszustehen hat, wenn es durch den Mund des Volkes und nicht etwa nur des ungebildeten, eine Weile durchgeht!”⁶² Goethe e sorokban elsősorban azokra a műdalokra gondolt, amelyek a szóbeli előadásban önkényes változtatásokon esnek át, sőhaja így a pusztuló műköltői alkotásnak szólt. Mégis, bizonyos, hogy a szó-

⁵⁹ Asbóthné Ferenczi Sára, A székely népballadáról. EPhK, 36. : 193kk. ; Honti János, A Szilágyi és Hajmási-monda szövegtörténete. ItK., 40 : 304kk. ; Ortutay, Székely népballadák³. 40kk.

⁶⁰ W. J. Entwistle, New Light on the Epic-Ballad Problem. JAF, 62 : 375 pp. ; E. Seemann, Wolfdietrichepos und Volksballade. Arch. f. Literatur u. Volksdichtung, 1 (1949) : 119ff.

⁶¹ Ortutay, Az „európai” ballada kérdéséhez, Emlékkönyv Kodály Zoltán 70. születésnapjára, Bp. 1953 : 125 kk. ; 1. még W. J. Entwistle, European Balladry. Oxford 1951 : 56 pp.

⁶² W. Danckert, Grundriss der Volksliedkunde. Berlin 1939 : 52.

hagyomány a maga alkotta műfajokon belül ismerte és ismeri a változatok, variánsok degresszív hatásait is.

Mielőtt e degresszív hatások főbb eseteit szemügyre vennénk még egy kikötést kell tennünk. Sajnálatos, de igaz, következtetéseink jó részét a régibb s tökéletesnek nem tekinthető gyűjtésekre kell alapoznunk. Ezért először is különböztetnünk kell egyszeri, esetleges rontás és egy fokozatokon keresztül következetesen kibontakozó folyamat között, vagy ami ezzel a különböztetéssel lényegében rokon : egyéni tévesztés, bizonytalan intonáció, emlékezet-kihagyás vagy a közösségben már rosszul, bizonytalanul, töredékesen hagyományozott alak között. Az a baj, hogy ezeket a különbségeket sem a magyar, sem a többi nemzetközi gyűjtemények általában nem jelzik. A gyűjtemények alapján nem lehetünk biztosak abban, hogy egy jó előadó pillanatnyi fáradtságán, emlékezet-zavarán (motívum-kihagyás, rossz intonáció stb.) múlik-e az előttünk fekvő szöveg, dallam romlott alakja, vagy egy közepes, tehetségtelen előadó korlátairól van-e szó, vagy pedig már az egész közösségben senki sem tudja jobban, illetőleg másként a vizsgált anyagunkat. (Nem kell hangsúlyozni, Bartók nyomatékos figyelmeztetése után, hogy a romlott változatokat is, a töredékeket is gyűjtenünk kell^{62a}.) Mindennapi tapasztalat, hogy ugyanegy előadó jó és rossz formájú, szép és zilált mesét is elmond, mert fáradékonyság, kedvetlenség, a hallgatók jó vagy rossz rezonanciája különféleképp érvényesítheti *egyszeri esetekben* a hatását. Tehát a Zersingung mint egyszeri jelenség s nem mint degresszív folyamat igen sokszor jelentkezhetik a szájhagyomány története során s ezért tartjuk jelentősnek azt a kikötésünket, hogy az egyszeri eseteket el kell különítenünk a valóságos kopási, romlási folyamatoktól.

Mindezt figyelembe véve a degresszív folyamatok következő típusait különböztethetjük meg az eleven szóhagyomány életében :

a) bizonytalan, téves intonáció ; természetesen nemcsak téves dallamintonációról beszélhetünk, vonatkozhatik ez, bár ritkábban, a mese törvényszerű kezdetében megmutatkozó bizonytalanságban, lazaságban, különösen adott mesekeret esetében;

b) idevonhatjuk a külső forma eseti romlásának jelenségeit is, mint a ritmuszökkenőket, a rossz rímeket is, a mese szövegezés döccenőit stb. Az ilyen esetek rendszerint az előadó gyöngéit leplezik le, de sok esetben arra vallanak, hogy pl. a ponyváról a szóhagyományba került alkotás még a közösségi alakítás, lassú csiszolás folyamatain nem ment át;

c) a dallam, ballada, mese stb. szerkezetének kezdeti megbomlása, megbillenése ; a motívumok, elemek kapcsolásának láncában (akár a formai, akár a logikai szerkezetben!) az első, jelentéktelenebb zavarok. Ezek még rendre azok a jelenségek, amelyeket sokszor nyomban maga az előadó vagy

^{62a} Hogy kötelességünk a „jó” és „rossz” változatok gyűjtése, azt újabban is hangsúlyozzák, vö.: Four Symposia on Folklore, 209 p.

egyik-másik hallgatója, éneklő társa is kijavítja; ezek azok a hibák, amelyek második, x-edik esetben nem ismétlődnek, tehát invariánsok, de megszokott kísérőjelenségei a szóbeli előadásnak:

d) a szerkezet bomlásának lényegesebb esetei, amikor a kihagyás érzékenyebben sérti a szóbeli alkotás egész szövetét: a dallamszerkezet megbomlik, átmeneti formát mutat, korcs, kevert szerkezetek felé; balladastrófák, mesemotívumok maradnak el, sőt pl. a hármasszerkezet egyik tagját is elvesztheti a mese vagy csak egyetlen tagja él már az emlékezetben. Ugyan a romlás jelének tekintik egyesek azt is, ha a hagyományos hármasszerkezetet egyik-másik mesemondó kibővíti. Mi — ha a hagyományos előadásmód belső szépsége nem szenved csorbát, ha a történet logikája nem zavarodik meg a bővítés következtében, ezt nem tekintjük a hagyományos alak romlásának; változat, változtatás ez csupán. (Erre említ példákat Azadovszkij a szibériai brodjágák gyakorlatában, erre vall Fedics Mihály, Palkóné mesemondói gyakorlata is.)

e) a ballada-előadás történetében figyelhetni meg a felejtésnek azt a formáját, — s erre már szó szerint illik a Zersingung kifejezés — amikor a történet elmondása során, az előadó többször is prózai betétekkel hidal át hagyományos énekelt-verses részeket. Tanulságos megfigyelni, hogy az énekelt balladák milyen szerkezeti részét (bevezető, áthidaló-epikus részek, a befejezés) lepi el a prózai szöveg, a kisegítő prózai rész, néha csak egy-egy mondat erejéig. Kálmány gyűjtésében, a maga kiadta, a néhány éve publikált anyagában többször is találkozunk ezzel a jelenséggel, a jelenkori gyűjtésben is, annyira, hogy magam szinte már a prózává oldódás teljes folyamatát is lejegyezhettem a *Fogarasi István* típusú balladánk esetében;⁶³ a jellemző az, hogy ennek a balladának a testét régibb gyűjtések tanúsága szerint jó ideje kikezdte már a széténeklés. Az se mond ellene e folyamat degresszív jellegének, hogy esetenként az így megőrzött ballada zavartalan esztétikai élményt nyújt, mint pl. a *Gyönyörű Bán Kata* balladája⁶⁴ egyszerre mutat kontaminációt, ill. az affinitás jelenségét és a prózává oldódást is. Vagy igen tanulságos a Kőmives Kelemenné egyik, Lajtha László gyűjtötte változata, amely más, a valóságos mese szerkezettel való összeolvadást, nyílt affinitást is, a széténeklést is igen tanulságosan mutatja befejező részében.⁶⁵ Különösen a novellisztikus, széphistóriás típusú balladánál figyelhetni meg a degresszív variánsok fellépését. Az ilyenfajta, prózai kiegészítő rontás kevésbé lehetséges a táncballadák, lírai dalok esetében, de igen gyakori az epikus balladák, a történeti dalok körében.⁶⁶

⁶³ Ortutay, Adalék a mese és ballada összefüggésének kérdéséhez. Ethn. 49 : 373—380*

⁶⁴ Kálmány Lajos, Szeged Népe. II. 169, Arad 1882.

⁶⁵ A szöveg első közlése : Pásztorútz, 27 : 211 — újra közöltük : Magyar népköltészet, II : 12 kk., Bp. 1955.

⁶⁶ Több példát láthatni erre Kálmány Lajos, Történeti énekek és katonadalok. Bp. 1952 ; l. még Esze Tamás, A szegénylegény éneke. Magyar századok, Bp. 1948 : 131 kk.

f) a romlás folyamata már odáig jutott, hogy a lírai dalból, történeti énekből, balladából már csak egy-egy vándorstrófa úszkál az előadó emlékezetében, vagy pl. önállósul egy-egy balladai formula, mintegy leszakadva eredeti, funkcióval bíró helyéről (pl. az ismert átokformula);⁶⁷ a meséből, mondai történetből már csak az esemény töredéke, egy-egy név maradt meg az emlékezetben, vagy pedig valami sovány tartalom-elmondás. Ez már tagadhatatlanul a bomlás végső stádiumát jelzi, egy alkotásnak a kisebb-nagyobb közösségben való elmúlását.

De vajon az ilyen széténeklésnek minden jelensége az elmúlás bizonyosága lehet? Hadd vonjunk éppen ide egy-két meggondolkoztató példát. Úgy tűnik, hogy a szóhagyomány alkotó ereje néha a széténekelte egy-két strófából, néha egy-két, az emlékezetben úszó formulából is egész, egységes hatású alkotást tud teremteni. Idézem Vikár Béla kéziratgyűjtésének egyik darabját :

Két út van előtttem,
Nem tom merre menjek,
Megházasodjam-e,
Vagy egyedül legyek?

Ha egyedül élek,
Az Isten is bánja,
Ha megházasodom,
Az a magam kára.

(Lukácsháza, Zala megye.)

Jogos a kérdés : romlás, degresszív folyamat része lenne ez a kis dal? vagy a változatokon át egy új, ép alak? Mögötte bujkál, tudjuk, egy lírai bújdoso énekünk kezdő formulája és egyik víg balladánk témaütése — s maga ez a „romlott” variáns valójában egy új kis lírai remeklés : csupa formulából. Vagy idézhetnénk azt a két strófát, amely nem is áll másból csak ismert formulák helyi alkalmazásából s mégis, így is egy teljes balladai történet hiteles összefogásának tűnik.⁶⁸ Mindez arra vall, hogy a rombolás folyamata mindegyre átcsaphat ellentétbe s új, szebb változatot teremthet.

⁶⁷ Pl. Ethn. 12 : 459, 6. sz. dal, Ethn. 15 : 469, 10. sz. dal stb., stb.

⁶⁸ Nyr. 1 : 328, újra közöltük, Magyar népköltészet, II. 320 : 137 sz. Érdemes leg-
alább jegyzetben idézni :

„Hallottátok, Vásárhelyen mi történt?
Ambrus doktort a pénziér megölték;
Ambrus doktort viszik a temetőbe,
Fehér Annát a szögedi börtönbe.

Fehér Anna azt üzeni anyjának :
Bársony párnát küldjön feje-aljának ;
De az anyja azt izeni lányának :
Márványkő is jó lesz fejed-aljának.”

g) a degresszív folyamatok egyik különálló csoportjának szokták tekinteni azt az esetet, amikor a népköltészeti alkotás állítólag kiesik a maga társadalmi meghatározói közül, valóságos értelmét elveszítette és csupán gyermekjátékká, a gyermekek körében megőrzött hagyománnyá süllyed. Ilyennek tekintette már Erdélyi János a *Lengyel László-játékot*,⁶⁹ valóban ilyen az a samánritusba tartozott gyermek-vers, amelynek eredeti értelmét Röheim tárta fel.⁷⁰ Vannak, akik mint Menéndez Pidal⁷¹ a népballada utolsó, degresszív állomásának a gyermekek ajkán élő balladát tekintik. A kérdés ilyen megítélésénél óvatosságot kell tanúsítanunk: ne feledkezzünk el arról, hogy a szóhagyománnyal élő társadalomban a gyermek eleven figyelemmel tanulja a felnőttek körében dívó alkotásokat. Például a mesehallgatás, mesetanulás első nagy jelentőségű fokozata éppen a gyermekkori⁷² — s ha ilyen módon egy mesét tudó gyermektől lejegyezzük a mesét, az nem vall arra, hogy ez a mese már csak a gyermekek közösségében élő degradált forma. Ugyanígy hallgatja és tanulja a gyermek a felnőttek énekeit, táncait, próbálgatja — ez a tradíció tanulásának, átvételének egyik törvényszerű módja.⁷³ Ezért nem föltétlenül szükséges gyilkossági balladát a gyermekjátékok közé emelnünk, csupán azon kritérium alapján, hogy a gyűjtőnek azt gyerek énekelte. A gyermekek körében élő szóhagyomány csak akkor degresszív folyamat következménye, az egyik végső állomás, ha a közösség egyébként már nem ismeri, vagy nem ismeri el a magáénak azt az alkotást, azt a műfajt.

Az eddigiek alapján leszögezhetjük tehát, hogy a degresszív folyamatoknak két fajtája van: az egyik állandó jelensége, következménye a variánsokban való alkotási módnak, amelyet a variáns életének alkotó folyamatai ellensúlyoznak, másrészt azok a folyamatok, amelyek a szóbeli műveltség alapjainak széteséséből következnek a kapitalizálódás korszaka óta. Az is megfigyelhető volt, hogy a degresszív jelenségek egy sora egyéni, egyszeri tévesztés is lehet, tehát invariáns.

Végül a kontinuitás folyamataival ellentétben itt is megfigyelhetünk egy skálát: minél inkább helyhez, történeti korszakhoz, adott eseményhez, személyiséghez kötött egy szóbeli alkotás, minél inkább jelentéstelibb, annál hamarabb kezdheti ki a rombolás, a változtatás folyamata, esetleg csak adaptáció, átépítés formájában, esetleg jelentés nélkülivé válása esetén formái is megbomlanak, feledni kezdik, elveszíti funkcióját, értelmét. Ezért állnak ellen a legtovább a degresszív folyamatoknak a jelentésnélküli, formai elemek (vers-, ritmus-szerkezetek, dallamok) és a jelentésük tartalmánál fogva leginkább általánosítható, elemi egységek: közmondások, kis trufák etc.

⁶⁹ Erdélyi János, i. m. II. 382; I. még: Kiss Lajo, A Lengyel László-játék. Emlékkönyv Kodály Z. 70. születésnapjára: 373 kk.

⁷⁰ Röheim Géza, Samánkodó gyógyítás egy gyermekversben. Ethn. 23: 360 k.

⁷¹ R. Menéndez Pidal, Romances y Baladas. MHRA, 1927.

⁷² Tanulságos Fedics Mihály emlékezése, I. Ortutay Gyula Fedics Mihály mesél. Bp. 1940:41.

⁷³ Ortutay Gyula, A mai magyar belső vándorlás és a néprajzi kutatás. A Két előadás c. kötetben, Bp. 1947: 70 kk.

12. Hangsúlyoztuk, hogy a szóhagyomány a variánsokon keresztül nemcsak a romboló erőket érvényesíti, sőt hajlunk arra a nézetre, hogy amíg a maga törvényei szerint eleven a szóhagyomány, addig nagyobb jelentősége van a szebbítő, alkotó, költészetteremtő folyamatoknak. Még az ún. Zersingung esetek között is rámutathatunk olyanokra, amelyeknek széténekeltsége inkább új alkotásnak, mint rombolásnak nevezhető.

A variánsok története arra vall, hogy az alkotó folyamatok — mind formai, mind tartalmi mozzanatokon keresztül — állandóan érvényesítik hatásaikat. *Az a meggyőződésünk, hogy az újraalkotó szóhagyományozásban a döntő nem a pusztá megőrzés, hanem a szebbítés, gazdagítás.* Ha ez az alkotó tényező nem működne, akkor a szóhagyomány képtelen lenne a rohamos hanyatlástól megóvni az alkotásokat, nem bonthatta volna ki a műfajok, típusok, motívumok szinte áthatolhatatlanul gazdag és változatos rengetegét, amiben a történetileg megmaradó elemek, azonos szerkezetek mellett nagy hiba lenne elfeledkeznünk az új ötletek, formai, tartalmi elemek megjelenéséről. *A továbbépítés egyben megőrzés is.* Sehol nem mutatta a szóhagyomány története sem a pusztá, merev, azonos ismétlést (ezt éppen lényege nem engedi), sem az egyszer megalkotott típus, forma csak degresszív folyamatait. A szebb, tisztább formák, a mind jelentéstelibb tartalmak felé törekvés a szóhagyományozó alkotási módot is jellemzi; ezt biztosította az a társadalmi tényező, amely ezeknek az alkotásoknak a megörökítését, megőrzését lehetővé tette.

Amikor a szóhagyományozó műveltséget meghatározó társadalmi-gazdasági tényezők megbomlanak, elsősorban a továbbalkotásnak ezek a melioratív tényezői sorvadnak el. Funkciójuk egyre fölöslegesebbé válik; azonban ez a funkcióvesztés is lassan, fokozatokon át végbemenő folyamat. A kutatás a variánsok építő-szebbítő folyamatait inkább egyes formai vonásokon keresztül vette észre, bár érvényesülnek azok a tartalmak életében, csakhogy meghatározásuk a tartalmakban problematikusabb, a tartalmak „jobbá alakulásának” kritériumai nehezebben megfogalmazhatók.

A magyar irodalomtörténetnek is, folklórnak is fájdalma, hogy a honfoglaláskori magyarság epikus énekeiről az emlékezés, a híradás bizonytalan; még a lírai énekeinkből is csak töredékek maradtak. Ugyanakkor dallamaink története — egyes csoportokon keresztül — az ugor korig is visszavezethető. Ez a történeti tény, a legújabbkori szövegromlások, mintha arra vallanának, hogy epikus népköltészetünk csak a pusztulás, a romlás eseteit mutatják. A magyar népköltészetnek ez a legtöbb pusztulást mutató ága, s ezért kezdjük itt, mert szintén bizonyíthatja tételünket. Nincs itt terünk, hogy a honfoglalás előtti s a honfoglaláskori hősi, epikus énekeink eltűnésének annyit vitatott kérdését érintsük, történeti-társadalmi okait elemezzük. Az azonban bizonyos, hogy az ellenőrizhető történeti énekeink, epikus népballadáink története sem csak a romlás, a Zersingung jeleit mutatja. Elég néhány példa erre. Esze Tamás említi, hogy a Rákóczi László hosszadalmas, nehézkes *Börtönéneké-*

ből hogyan fejlődik a szájhagyományban a szebb szerkezetű, költői hatású Rákóczi Sámuel balladája.⁷⁴ Ez a történeti ének is azt a kapcsolatot mutatja, amikor a pusztán esztétikai szemlélet számára is világos: az írásbeli alkotáson a szóhagyomány változatai javítottak. Ugyanerre a folyamatra kínálják a példákat, a kéziratok énekeskönyveink és a szóhagyomány kapcsolatán keresztül az ún. bújdosó balladáink is; elég ha a Janóczi András bújdosó énekére gondolunk, amelynek versfői még a szerzőre árulkodnak: a népi, balladás változatok a szebbek.⁷⁵ A *Basa Pista balladája*⁷⁶ a történelmi ének-költés dallamaihoz kapcsolódik s a szöveg az újabb változtató hatások, sőt a befejezés sajátos, majdnem töredékesnek ható lezárása ellenére is kerek művészi hatású. A *párjavesztett gerlice* alapotívuma, ha úgy tetszik formulás hasonlata is azt bizonyítja, hogy egyetlen költészeti elem mily szívós életű, mennyiféle ún. műfaji átalakulásra kész, s végül hármass szerkezetű balladás dalformáján keresztül a variánsokon át való teljessé épülés, formálódás milyen fokozatait mutatja.⁷⁷

A népballádák módszeres gyűjtése azt is bizonyíthatta, hiedelem az, hogy az ún. régi stílusú balládák ép formáinak gyűjtésére ma nincsen mód. Már Kálmány Lajos, Bartók, Kodály, Lajtha László gyűjtései is bebizonyították, hogy még olyan balladáinknak mint a *Kőmives Kelemenné, Molnár Anna, Biró Szép Anna, Két testvér* az újabb lejegyzései nemcsak teljesebbnek, hanem szebbnek is tűnnek, pedig a Kriza-féle lejegyzést a kegyelet is mind magasabbra emelte. S ahol a szóhagyomány törvényei ma is elevenen funkcionálnak, különböző gazdasági-társadalmi okok következtében, ott még több bizonyosságot találhatunk e folyamatokra. Igen érzékletesen bizonyítja ezt az a legújabb romániai népballadagyűjtés, amely a moldvai csángó balládák körében részint ismert balladáink szebb, gazdagabb változatait tudta fölmutatni, részint a mi hagyományainkból kikopott szép s teljes balladaszövegeket is őriz.⁷⁸

Igen tanulságos elemzésekre adna alkalmat a már a kapitalizálódás korszakában keletkezett betyár-, ponyva-balladáink szövegtörténete is. Világosan megkülönböztethető népballadáinknak e kései csoportjaiban is a régi tartalmi-formai elemek felhasználása, az a törekvés, hogy a variánsok a szövegeket is a régibb, ismert kifejezéseken keresztül a hagyományos balladai stílushoz közelítsék. Emellett az egyes ballada-típusok változatai a variánsok csiszoló, alakító: szebbítő folyamatait is mutatják, de mutatják azt az állapotot is, amikor a ponyváról még éppen csak a szóhagyományba került szöveg zökögős ritmusai, fogyatékos rímei, néhol a nehézkes képalkotások a

⁷⁴ *Esze Tamás*, Magyar költészet Boeszkaytól Rákócziig. (Bp.) 1953. : 13, 475 pp.

⁷⁵ Vö. : *Ortutay*, Székely népballádák. Bp. 1948 : 76, 195.

⁷⁶ Uo. 78, 195.

⁷⁷ Uo. 84 k., 197 kk.

⁷⁸ *Faragó József—Jagamas János—Szegő Júlia*, Moldvai csángó népdalok és népballádák. Bukarest 1954.

beolvadás, áthangolódás kezdeteit mutatják. Esetleg mutatják — ezt eseti elemzések döntenek el — azt a történeti pillanatot, amikor a szózhagyomány erői már nem elegendők a gyökeresebb alakításokra, a szebbítés, a gazdagító újraalkotás teremtő készsége kihunyóban van. A *Fehér László* ballada-típusunk változatainak története világosan árulkodik mind a régibb változatok nyomán újabb, szebb alakot öltő formákra, mind pedig a mostani hanyatlás, sorvadás jelenségeire is. Ugyanezt a tanulságot árulja el a *Szócs Mariska* balladája is.⁷⁹ A betyárballadák, a sirató vagy búcsúztató balladák újkori csoportjai szinte típusonként kínálják a variánsokban meglevő ellentétes erők eleven működését s jól ábrázolják az invariáns esetek törvényszerűségeit is.

Ennyit, mintegy előljáróban, a legnehezebb területen, a verses epikumok műfaja kapcsán. Ha az alkotó, melioratív folyamatokról beszélünk a variánsok történetében, akkor itt sem feledkezhetünk meg a hagyományozó közösség által szankcionált és a gyűjtő által ugyan megörökített, különleges szépségű, de egyszeri invariáns alak közötti különböztetésről. A jobbító, szebbé alakító újramondás során is lehetséges egyszeri találat, trouvaille, ami csak invariáns marad, a teremtő, „sublogikus” pillanat olyan felfénylése, aminek mására nem akadunk többé. Mégis azt kell mondanunk, hogy a szájhagyományozás újraalkotó folyamataiban az egyéni invenció, a szépítő törekvés szervesen összeforr a hagyományos alak megőrzésének tendenciáival. Walter Andersonnak nagyon is igaza van abban, hogy az egyéni előadás egyik, esetlegesen rossz formáját a mesemondó más alkalommal, vagy egy másik mesemondó kijavítja s így a változatokon keresztül az előadók akarva-akaratlan törekszenek az eredeti forma visszaállítására, a kontinuitásnak eredeti típusokon keresztül való megőrzésére. Csakhogy ez a törekvés is csak úgy valósulhat meg, ha a pusztá konzerváláson túl az egymást hallgató, egymástól tanuló előadókat (mesélőket, énekeseket stb.) törekszenek a szebb előadásra, a tökéletesebb újraalkotásra. Ez a tendencia szerintünk a szózhagyomány erőinek teljessége korszakaiban erősebben érvényesül minden egyéb tendenciánál. Ezért maradhatnak meg a hagyományos formák, szerkezetek, tartalmi egységek, ezért keletkezhetnek újabbak.

Még a primitív közös éneklés hagyományaiban is ezt a törekvést találhatjuk: a kórus és az egyéni rögtönzés egymásra-feleléseiben ez a tendencia mutatkozik.⁸⁰ A *versengés tendenciájának* is nevezhetnők ezt a hajlamot. Aki a mesemondás szokásos alkalmaira is ügyel a változatok történetével kapcsolatban, ezt a tendenciát fel kell fedeznie. Számos bizonyítékunk van rá, hogy a jó mesemondók a fonóban, dohánycsomózásnál, esti beszélgetések idején, erdei munkán, halászbokrokban, a katonai szolgálat idején⁸¹ nemcsak

⁷⁹ A ballada történetét l.: *Vikár Béla*, Szücs Maresa balladáról. Ethn. 16 : 273, 337.

⁸⁰ Számos gyűjtő, útleíró tapasztalata számol be erről, irodalmat adni fölösleges.

⁸¹ A mesemondás közösségi szokásainak irodalmát is bőven adja: *L. Dégh*, Some Questions of the Social Function on Story-telling. Acta Ethnographica, 6 : 91 pp.

arra törekszenek, hogy elmondjanak egy-egy mesét, hanem arra is, hogy *minél szebben mondják el* a maguk meséit. (Még olyan szélső tendenciákat is ismerünk, hogy vannak olyan mesemondók, akiknek a szó szerinti értelemben megvan a „maguk meséje”, amit leginkább szeretnek elmondani, amit ők tudnak a legszebben, aminek ők a legjobb „specialistái”. Kiterjedhet ez az igény akár egy-egy műfajra is.⁸²) Ismerjük a szibériai mesemondóknak, a brodjagáknak, a kenyérkeresetükkel, mindennapi egzisztenciájukkal összefüggő törekvését, hogy meséiket minél szebben, minél gazdagabban mondják el. Néha ez náluk valósággal túlzáshoz is vezet.⁸³ A mesebővítések, kontaminálások és a később sorra kerülő affinitás-vonzás jelenségek nem kis mértékben összefüggenek a szóbeli előadás, újraalkotás ilyen versengő tendenciáival is. Számos adatunk van arra, hogy a jó mesemondó büszke tudására, meghallgatja más mesemondók tudását is, összehasonlítja, tanulni igyekszik, bővíti a „repertoire”-ját: törekszik a szebbítő újraalkotásra.⁸⁴

Érdemes rámutatnunk arra is, hogy ez a versengő tendencia nemcsak a szóbeli alkotásokban mutatkozik meg a paraszti műveltség hagyományőrző történeti korszakaiban. A szebb előadásra való törekvés megmutatkozik egy-egy falu életének dramatikus szokásaiban (pl. a leánykérés, lakodalom stb. dramatikus részeiben), a különböző tánc-alkalmakkor, de pl. a díszítő-művészet egyes területein is: a kapatisztító pálcikák, guzsalyvégek etc. díszítésének, a menyasszonyi szőttes díszítésének versengő tendenciái ismeretesek. De nem akarok a versengés távolabbi területeire utalni, amire — szinte mint általános műveltségteremtő principiumra — Huizinga oly nyomatékkal hívta fel a figyelmet.⁸⁵

A változatok története — szemben az egyoldalú Zersingung-elméletekkel — még az írásbeliség, a nyomtatott költői szöveg és a szóhagyomány viszonylatában is igazolja a szebbítő tendenciák érvényesülését. Ha végig-elemeznők a kitűnő Czuczor-féle népdal-imitációkat, amelyek Petőfi ragyogó rátalálásai mellett a legjobbak az irodalmi népdalunk történetében⁸⁶ kiderülne, hogy a népi szóhagyományba kerülve rendre azokat a szerkezeti, ritmikai vonásaikat, azokat a fordulataikat veszítik el, amelyek a népdal egyszerű monumentalitásától távolesnek, amelyek túlzottan stilizált vagy egyénieskedő jegyeket viselnek magukon. Még Petőfi verseivel kapcsolatban is

⁸² Ilyen tapasztalatokat saját gyűjtéseim során is szerezhettem, ezekről több ízben beszámoltam már, utalva a hasonló megfigyelésekre.

⁸³ Asadowskij, Eine sib. Märchenerzählerin, id. mű: 26 ff., kül. 30 ff.

⁸⁴ Azokra a példákra nem is utalva, amit Asadowskij és más orosz kutatók feltártak s újabban a nyugati kutatás is bizonyíthat (vö. Tillhagen gyűjtését!), a nagy tehetségű magyar mesemondók vallomásai, Fedics Mihálytól, Pandur Pétertől kezdve Lacza Mihályig és Palkó Józsefnéig mind ezt bizonyítják. Érdemes lenne idevágó nyilatkozataikat összeállítani, szinte formulás elemeket tartalmaznak.

⁸⁵ Anélkül, hogy Huizinga történetmagyarázó elveit elfogadnánk (*J. Huizinga, Homo ludens, Versuch einer Bestimmung des Spielelementes der Kultur. Amsterdam, 1939.*), a versengés tendenciája a szóbeliség alkotásaiban föltétlenül érvényesül.

⁸⁶ Horvák János, A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig. Bp. 1927: passim.

megmutatkozik a népdal, a névtelen közösség alakító hatása — s viszonylag rövid néhány évtizeden belül. Terbe Lajos hívta fel a figyelmet a *Hegyen ülők* c. dalának alakulástörténetére.⁸⁷ Petőfi versének utolsó strófája így hangzik :

Szeretném, ha vadfa lennék erdőben.
Még inkább : ha tűzvész lenne belőlem ;
Elégetném ezt az egész világot,
Mely engemet mindörökké csak bántott.

A népdal így énekli :

De szeretnék —
De szeretnék fa lenni az erdőben,
Ha valaki tüzet rakna belőlem ;
Felgyújtanám ezt a cudar világot,
Közepéből —
Két széléből szakajtanék virágot...⁸⁸

Minden különösebb elemzés nélkül is kiderülhet, hogy a szóhagyomány Petőfi versén is javít, a maga stílusigényeihez alakítja a verset, elhagyja a túlságosan is személyes vonatkozású részeket, a bonyolult mondattani-verstani szerkezetet egyszerűbbé teszi s a vers végét már befonja a népdalok egy más-honnan is ismert formulája. Kálmány balladagyűjtésének kéziratai közt találhatjuk a *Fürdik a holdvilág* népvé alakulásának néhány változatát.⁸⁹ A Kálmány-gyűjtötte változatok is arra vallanak, hogy Petőfi versét is kezdik beszőni a betyárballadák formulái s szinte a kísérlet tanúságtételével mutatják a változatok, hogyan távolodik el ez a költői alkotás a változatokon keresztül formai elemeiben is, mondanivalójában is eredeti alakjától s hogyan kezdi magára öltetni a népi szóhagyomány jellegzetességeit. Igaz, ezek a változatok még csak az átalakulás folyamatát s nem a kiérlelt végső s értékelhető eredményt mutatják : mégis a tendencia nem kétséges.

Hogy a legegyszerűbb dalok alakításában is milyen ereje van a közösségi formuláknak s e formulák változatai mennyire képesek megújulásukban új meg új szépséget mutatni, arra már említettünk épp a Zersingung kapcsán

⁸⁷ Terbe Lajos, Petőfi és a nép. Bp. 1930 : 40.

⁸⁸ MNGY. VIII : 361.

⁸⁹ Már Vikár Béla is (A magyar népköltés remekai, I : VIII, Bp. é. n.), Terbe is felhívja a figyelmet (i. m. : 40.) a *Fürdik a holdvilág* népköltészeti alakulására, a Kálmány kéziratos gyűjtés anyagát l.: Kálmány Lajos, Alföldi népballadák. Bp. 1954 : 118 kk., 245 k.

példát, de hadd hivatkozzunk, szintén a közelmúltból, a Kossuth-nóta egyik változatára :

Esik eső karikára,
Kis angyalom kalapjára ;
Nem esik az urakéra,
Sem a szegény rabokéra . . .

E vers tartalmi mondandójának erejét, a csodálatosan sűrítő fogalmazását elemeztük már egyszer,⁹⁰ elég, ha itt a népdal egyszerűségének, tisztaságának költői hangulatára, a néhány ismert elemből új szépségeket is felmutató formájára utalunk. Ilyen példákat lépten-nyomon idézhetnénk, a népdal dallamainak, szövegeinek világából. Nem egy példát hozhatnánk arra, hogy egyetlen verskezdő ötlet természeti kezdőkép hármassá bővítése, új variálása mennyire továbbépíti az alapötletet.⁹¹

Csak két mérhető példát a népi dallamok világából : Az egyik a *Csak egy kislány* kezdetű műnépdal érzelgős dallamát tette széppé, alakította a maga stílusigényei szerint a népi előadás,⁹² s Balla Péter gyűjtéséből tudjuk, hogy a bukovinai magyar népdalok gyűjtése során jelentéktelen operettmelódiaik emelkedtek variánsokon keresztül a népi dallam magosára.⁹³ A dallamokban megmutatkozó szebbítő tendenciák elemzését, az idevágó példatár előadását azonban nemcsak az ilyen műdalokhoz mérten igazolhatjuk ; ennek bemutatására azonban illendőbb, ha a zenefolkloristáink vállalkoznak.

A jó mesemondók esetében pedig általánosnak tekinthetjük ezt a versengő jobbító tendenciát, amiről a variánsok lépten-nyomon árulkodnak. A mesét ugyanis nemcsak egy mesemondótól hallják sokan és sokszor, mint W. Anderson mondja. Az igazi gyakorlat az eleven mesehallgató, -mondó közösségekben az, hogy *ugyanegy mesét többször, több előadótól, más és más módon hallják*. Ez a tény a mesehallgatókra rendszerint úgy hat, hogy kéri a jó mesemondót, hogy ezt vagy amazt a mesét ő mondja el : a változatnak így erősödik meg, hatalmasodik el az egyik formája. Másrészt a mesemondókra is hatással van az a tény, hogy ugyanazt a mesetípust különböző előadásban is hallják életük különböző szakaszán. Hathat úgy is, hogy a mesemondó az újabb variáns adaptálását, felhasználását elutasítja ragaszkodik a maga ismerte hagyományos alakhoz, amin ha változtat, az inkább a szóhagyomány akaratlan változtató működése s nincs köze az újraalkotás művészi törekvéséhez. Ezek a hagyományőrző mesemondók, ilyen volt a nemrégiben el-

⁹⁰ Ortutay Gyula, Magyar népköltészet. I : 46.

⁹¹ Berze Nagy János dr., Baranyai magyar néphagyományok. I, 438 : 138 sz. dal, számos példát hoztunk az ilyen típusú alkotó továbbképzésre : Magyar népköltészet, I. 96—112 ll.

⁹² Bartók Béla, A magyar népdal. (Bp. 1924.) 80. sz. dal, l. a hozzáfűzött jegyzetet is uo. Egy későbbi előadásában Lajtha László és Molnár Antal is említi ezt a kiemelkedő példát.

⁹³ Balla Péter, Népzenei gyűjtés a bukovinai magyar falvakban. Ethn. 46 : 139, 141.

húnyt Lacza Mihály. Mások (mint Fedics Mihály, Pandur Péter, Palkóné — s hozhatnánk példát az ismert európai mesélők közül is!) örömmel gazdagítják meséjüket megismert új mozzanatokkal, szeretik meglepni hallgatóikat, valósággal az alkotói tudatosság nem is egy vonását mutatják. Ez a tendencia a még organikusan működő szó hagyomány továbbfejlődését biztosította s az affinitás továbbképző hatásaival együtt segített a mesetípusok számának a gyarapításában is, egy-egy típuson belül pedig a szebb, gazdagabb alakok megteremtésében is. Magam is többször tapasztaltam, hogy egyetlen mesemondó ugyanazt a mesét lényeges értékbeli különbséggel mondotta el. S ez a tendencia nemcsak a nagyobb terjedelmű tündérmesék, hanem a legkisebb trufa esetében is érvényesülni akar.⁹⁴

Nem vizsgáltuk még kellőképpen, hogy a variánsok melioratív tendenciái hogyan mutatkoznak meg a népköltészeti tartalmak alakulásában. Hogy a nép a maga értékítéleteit, véleményét egyre világosabban, egyre határozottabban akarja kifejezni alkotásaiban, erre már többen is rámutattak.⁹⁵ Ebből a szempontból is igen tanulságosak Steinitz vizsgálatai, aki bebizonyította: a német népdal variánsaiban egyre jobban kibontakoznak a politikai-társadalmi ítéletek.⁹⁶ Legutóbb Szövérfy József vizsgálatai igazolták (pedig ő éppen nem vádolható marxista meggyőződéssel!), hogy a néphagyományba kerülő különböző irodalmi provenienciájú alkotások mennyire telítődnek a népi világszemlélet politikai-társadalmi ítéleteivel. S a fejlődésnek, variálásnak ezt a menetét mi feltétlenül jobbító, alkotó továbbképzésnek tartjuk.⁹⁷ Azt is a tartalmak alkotó továbbképzésének kell tekintenünk, amikor a nép régi hőseihez kapcsolt epikumokat a maga új történeti helyzetében átkepezi, az új helyzet igényeihez formálja. Rámutattuk erre a törekvésre a Mátyás királyról szóló epikumoknak Kossuth Lajoshoz való tapadásával kapcsolatban s ott láthattuk, hogyan alakul a szó hagyományban kis epikus történetek átképzésein keresztül, valósággal előttünk, egy Mátyásról szóló közmondásunk ismét Kossuth-közmondássá.⁹⁸ Az ilyen variáns-képzéseket is bízást a szó hagyomány alkotó továbbfejlesztésének kell tekintenünk.

13. A variáns továbbalakulásának egyik sajátos esete az, amire a magyar kutatók figyelmét Kodály Zoltán hívta föl. A Kőmives Kelemenné ballada

⁹⁴ Ennek a tendenciának érvényesülése igen tanulságosan elemezhető pl. Kurt Ranke, Schleswig-holsteinische Volksmärchen. I—II., Kiel 1955—58. c. kitűnően gondozott edíciójában, ahol egy zártabb etnikai csoport meseanyagának típusok szerinti s az egyes típusokon belül az összes történeti, recens variánsok szerinti elrendezését találjuk.

⁹⁵ Különösen a szovjet folklór különböző elméleti vitáiban került előtérbe ennek a szempontnak a mérlegelése s ez a nézet általános érvényre jut már pl. Соколов М. Ю., Русский фольклор, Москва, 1941. passim, ez a mű azóta angolul is, franciául is megjelent; l. még a Русское народное поэтическое творчество Москва, 1956. egyes tanulmányait.

⁹⁶ W. Steinitz tanulmányaira már fönnebb — l. a 21. sz. jegyzetet — utaltunk.

⁹⁷ Szövérfy idevonható több tanulmányát tartalmazza a nemrégiben megjelent kötete: Irisches Erzählgut im Abendland, Studien zur vergleichenden Volkskunde und Mittelalterforschung, Berlin 1957, kül.: 156 ff., 170 ff.

⁹⁸ Ortutay Gyula, Kossuth Lajos a magyar nép hagyományaiban. Ethn. 63 : 297.

strofikus változatait bemutatva a többi közt ezeket írja: „Ezekben a strófáinkint megújuló, a szöveg minél találóbb kifejezését kereső előadás a dallam törzshangjait is kikezdi, megváltoztatja s az alapelődiát egyre újabb és meglepőbb világításban mutatja be. Itt ér el a népének odáig, hogy teljes értékű művészetnek kell elfogadni, s minden folklorista tanúsíthatja, hogy egy-egy sokversszakos dal sikerült szabad előadása, még öreg ember erejevesztett hangján is, oly magasrendű művészi élményt jelenthet, amelyet rendszeren csak a világvárosok koncerttermeiben szokás keresni és találni”.⁹⁹ Ezzel azt hisszük, Kodály Zoltán nemcsak a népi előadásmód magasrendűségét bizonyította be, hanem azt is, hogy a szebbé alakítás tendenciája még egy-egy alkotáson belül is, a színhagyomány természetéből következően, megvalósul. Annyira megtalálható ez a törvényszerűség másutt is, annyira általánosnak tekinthető, hogy már Sharp is felfigyelt erre a jelenségre: elemezte egyik ballada énekesének előadásmódját s kimutatta, hogy a strofikus variánsokban nemcsak az alapelődia változásainak művészi hullámzását figyelhetjük meg, hanem az előadó énekes egyéni tehetségét és invencióját is.¹⁰⁰

Meggyőződésünk szerint a dallam strofikus variánsai is arra a kényszerűsége utalnak, ami minden dallam variálása mögött munkál: az énekesek nem tudnak pontosan intonálni, a dallamaik előadásában a speciális díszítéseket, ékítő variálásokat a fixáltság hiánya s az intonálás bizonytalansága is okozza. Mindez szépségükből mitse von le, az alkotó tendenciák létét sem korlátozza.

Többen felteszik,¹⁰¹ hogy a paraszti énekes számára a szöveg sokkal fontosabb, jobban él az emlékezetében. A dallam-emlékezet, a dallam-értékelés tudattalanabb, a hozzá akár időlegesen kapcsolódó szövegé tudatosabb, jelentéstelibb. A dallamok közt nem tudnak annyira különböztetni, mint a szövegek közt (bár az *ad notam* emlékezés igenis megvan a szóhagyományban is!) s a szövegre való emlékezés sokszor hoz elfeledett dallamokat az előadó tudatába. Sőt Sharp azt is bizonyítani akarja, hogy az új dallam-típusok, változatok keletkezésének az egyik fontos oka, hogy a dallamok új szövegekhez kapcsolódnak s az új szöveg hatása megmutatkozik a dallam testén, melodikus szerkezetén, képletein is. Ezt különben a strofikus változatok esetében Kodály is megengedi. A kérdés azonban, több példán, alaposabb elemzést igényelne, mi csak bizonyító jelenséggént említettük fel a variánsok e külön, zártabb csoportját. A kérdések ellentmondásosságára hadd említsük Ligeti Lajos afgán útijegyzeteinek egyik példáját: megfigyelése szerint a szöveg állandóságára, eredeti alakjának visszaállítására való törekvéssel a dallamok meg rögzíthetetlen változékonysága állítható szembe.^{101a}

⁹⁹ Kodály Zoltán, *Néprajz és zenetörténet*. i. h. : 10.

¹⁰⁰ Sharp, i. m. 14, 21.

¹⁰¹ Így ismét elsőnek már Sharp is, i. m. 18 pp., 26 p., l. még: *Brailoiu Constantin*, *A román népzene*. Emlékkönyv Kodály Zoltán 60. születésnapjára. Bp. 1943 : 306, *Kodály Zoltán*, *A magyar népzene*. i. m. VI. ; *B. H. Bronson*, *Melodic Stability in Oral Transmission*. *Journal of the Int. Folk Music Council*, 3 (1951) : 50 pp.

^{101a} *Ligeti Lajos*, *Afgán földön* (Bp.), é. n. : 213 k.

Azt pedig, hogy a szövegek tudatosabb, a dallamok tudattalanabb őrzése mit jelent egy-egy alkotás élettartamára vonatkozóan, igyekeztünk kifejezni. Sharp és mások nézetével ellentétben mi úgy találjuk, hogy a szövegek megmaradása azért rövidebb időtartamú, mert tudatos értelme, jelentése szigorúbban tapad egy-egy korszakhoz, mint a csak érzelmi-indulati mondanivalójú dallamok. E tapadása miatt a szöveg hamarabb veszti érvényét, hamarabb kopik ki a közösség emlékezetéből, mint egy-egy dallam. Ezért van az, hogy régi dallamokhoz kapcsolódnak új meg új szövegek s nem fordítva történik ez. Sőt nagyon tanulságos, hogy ugyanegy dallam összefoghat egészen különböző jelentésű, értelmű strófákat is. Ilyenkor e lírikus strófák között a kapcsolatot az ismétlődő dallam teremti meg. Vikár Bélának érdekesen vallott erről az egyik énekese: „Az ilyennek azért van sok verse, mert szeretjük a hangját és összeszedjük a verseket reá.”¹⁰² A lírai dal-variánsok keletkezésének egyik módja ez.

14. Ezek a most tárgyalt variáns-keletkezési vonások már részben emlékeztetnek a variáns alkotó továbbképzésének egyik, különálló módjára, amit mi az *affinitás*, a *vonzás módszerének* neveztünk el. A kutatás erre a jelenségre is kisebb-nagyobb nyomatékkal utalt, de azt hisszük, érdemes a variánsokon keresztül megvalósuló ilyen alkotómódszert a jövőben gondosabban vizsgálnunk. Amikor Róheim Géza a varázserő eredetének és funkcióinak kérdéseivel foglalkozik, mintha az affinitás egyik esetét hangsúlyozná az ún. konvergencia törvényéről szólva: „A konvergencia így olyan elemek között volna valószínű, amelyek már eredetileg is együvé tartoztak és csak kulturális hatások folytán divergáltak. Nevezhetjük ezt a vonzás ethnológiai törvényének, amely így szólna: az egy értelemről keletkezett formák az értelem elefejtése után is kombinálódnak, vagyis itt az vonzza egymást, ami rokon.”¹⁰³ Amikor a „*Két testvér*” (AaTh 303) típus-történetét feldolgozva K. Ranke a típus kontaminációs variánsait említi, szintén az affinitás egyik vonásáról esik szó.¹⁰⁴ Amikor Bloomingtonban a nyugati folkloristák arról vitáznak, hogy a típus, vagy a motívum-index elkészítése az indokolt, akkor a pusztán tudománytechnikai, motívumszótár-szerkesztési problémák mögött az affinitás-jelenségek adta problémák is rejlenek.¹⁰⁵ Röviden a típusoknak, motívumoknak, formai elemeknek arról a viselkedéséről van szó, amit egy sajátos vonzásnak, affinitásnak nevezhetünk: rokon vagy hasonló típusok, szer-

¹⁰² L. E. Adattár, Vikár Béla gyorsírási gyűjtésének áttételében a VII. 87 : 199 sz. dalhoz Bokor Márton bánffyhungyadi énekes szavai. A népdal-kapcsolás ilyen elveit is megtalálhatjuk Petőfinél, mint erre Horváth János rámutatott „A nemzeti klasszicizmus irodalmi ízlése” c. tanulmányában, l. Tanulmányok, Bp. 1956 : 302.

¹⁰³ Róheim Géza, A varázserő fogalmának eredete. Bp. 1914 : 8.

¹⁰⁴ K. Ranke, Die zwei Brüder. FFC. 114, Helsinki 1934 : 380 ff. Mintha az affinitás jelenségének a felismerése mutatkoznék már Spiess, Die deutsche Volksmärchen. Leipzig u. Berlin, 1917 : 4 ff. fejtegetéseiben, a mesék asszociatív kapcsolódásairól szóló részben ; azt hisszük jogosan vonhatjuk ide a török népmesék típuskatalógusában kifejtett rokon nézeteket is : Eberhard—Borataw, Typen türkischer Volksmärchen. Wiesbaden 1954 : 5, 24.

¹⁰⁵ Four Symposia on Folklore, 110 p., 112, 115 pp.

kezetek vonzást gyakorolnak egymásra, e vonzástörvények a variánsokon keresztül új típusok, formák megteremtésére vezetnek. A variánsokon keresztül megnyilatkozó szózhagyomány egyik alkotási módja ez. Hogy ez a vonzásokon keresztül építő módszer mennyire elemi törvénye az emlékezetnek és az asszociációnak (s éppen ezért a szózhagyománynak is), elég ha emlékeztetek Ranschburg Pál híres szópár vizsgálataira,¹⁰⁶ amelyekből kiderült, hogy a szópárok emlékezetbe idézésének erőssége attól a kapcsolattól függött, amely a hívó tagok között fönnállt — értelmi stb. kapcsolatok hívása: vonzása döntött már az elemi egységeknél. Mi azt találjuk, hogy ilyen hívás, affinitás megmutatkozik a szózhagyományozó kultúra bonyolultabb alkotásai között is.

Érdemes vizsgálóra vennünk a szózhagyomány néhány területét, műfaját, hogyan is jelentkezik az affinitás törvényszerűsége.

Mintha Kodály Zoltán egyik elemzéséből az ellenkező, a divergencia folyamata derülne ki. Három dallam-változat elemzése kapcsán, Kodály a következőkre jut: „Ez a három változat egyúttal egy kis világot vet a változatok életébe. Némi túlzással el lehet mondani: 20—30 dallamot is egymás mellé rakhatunk úgy, hogy két-két szomszéd közt alig lesz különbség, s a két szélső közt alig lesz hasonlóság.”¹⁰⁷ *A dallamok e kapcsolódásában a rokonság, a dallamszerkezetek vonzása a döntő*, minden bizonnyal Kodály elemzése is ezt tartja a fontosabbnak. Hogy a rokon-párok kapcsolódása egyre távolabb vezet egy elképzelt variánssoron, az természetes. S hogy nemcsak a magyar népi dallamokra jellemző ez a sajátság, az is bizonyos.¹⁰⁸ Éppen a dallamokra jellemző bizonyos fixálatlanság teszi, hogy a variánsok affinitása teremt új szerkezeteket, sokszor alig feltűnő átmeneteken, eltolódásokon keresztül. Hogy ezek a variánsok történeti sorban igazolnák e feltevésünket, arra aligha mi válaszolhatnánk. Azt hisszük azonban, hogy a folytonosságot, a kontinuitást is, az átmeneteket: az újabb stílusjegységek harmonikus beolvasztását, a régi dallamstílus és az új kapcsolatát is az ilyen affinitás-variánsok, azok hosszú sora magyarázhatná megnyugtatóan.¹⁰⁹

Ha a lírai népdalaink szöveg-szerkezeteit, összetevő elemeit vizsgáljuk, ugyanezekre a törvényszerűségekre találunk. A lírai formulák, hasonlatok, verskezdő képek, ellentéteket, analógiákat felmutató természeti képek változatai, vándor-strófák statisztikus összeállítása megmutathatja, hogy egy-egy hasonlat körül valóságos affinitás-gyűrű alakul ki: e hasonlatból egymással rokon, egymást mintegy involváló alkotások variáns-sora nőtt ki. Sajnálatos, hogy e variánsok történeti, genetikai sorba állítására sok oknál fogva nincs

¹⁰⁶ Ranschburg Pál, *A gyermeki elme*. Bp. 1905: 40., Uő: *Psychológiai tanulmányok*, BP. 1913, I., stb. Ranschburg művére dr. Várkonyi Dezső hívta fel a figyelmem.

¹⁰⁷ Kodály Zoltán, *A magyar népzene*. 31.

¹⁰⁸ Vö. erre a Kodály Zoltán 60. születésnapjára kiadott id. Emlékkönyv: 179, 217 — Schneider és Schaeffner adatait.

¹⁰⁹ Ezt bizonyítják azok a tételek is, amelyeket Szabolcsi Bence szögezett le „Népi és egyéni műalkotás a zenetörténetben” és „Adatok az új magyar népdalstílus történetéhez” c. tanulmányaiban I.: *Népzene és történelem* c. kötetében: 7 kk., 26 kk.

mód, bár érdemes lenne legalább bizonyos határig törekednünk erre.¹¹⁰ Említettük a *párjavesztett gerlice* formulás hasonlatát, amely a kis egyszakaszos lírai daltól a balladáig behálózta népköltészetünket, vagy említhetnők a balladák *páva* motívumát, ami lírai dalainkban szintén önálló egységként jelenik meg, vagy a *kivirágzott zöld ág* motívumát, amelynek történeti mélységére a prehomerikus katalógus költészetről szólva Marót Károly mutatott rá,¹¹¹ s amelynek gyakorisága ismeretes népdalainkban is — a történeti sor végső változatai közül hadd emeljem ki ezt a magyar munkásdalt:

Látod-e babám ezt a gyufaszárat?
Mikor ez a gyufa
Ki, ki, kivirágzik,
Akkor leszek párod ... stb.¹¹²

A magyar lírai dal szövegformuláinak teljes összeállítása és e szövegformulák, szakaszok korrelációinak világos történeti és statisztikai képe magyarázza majd meg, hogy milyen nagy jelentősége van népdalaink szövegtörténetében az affinitás törvényének. Lírai népdalaink szövegtörténete az ilyen korrelációs csomópontok hálózatának tűnik; a változatok ezek körül a csomópontok körül gyűrűznek, alakulnak tovább, teremtenek új motívum-egységeket, új dalokat, bontanak le régieket. Így teremti meg az affinitás a maga hatásain, építő elemein keresztül, a kontinuitás-variálás ellentétein át az újabb típusokat, szerkezeteket.

Az affinitás bizonyos törvényszerűségeit a népballadáink világában is megfigyelhetjük. Egyes balladai témák, típusok sajátos vonzást mutatnak, a kapcsolódás, kontamináció törvényszerű viselkedését. Érthetőbb, amikor egy alapjában egynemű műfaj, mint a búcsúztató- vagy sirató-ballada, különösen egy etnikai egységen belül, árulkodik az egymásrahatásra, ez még inkább a műfaj adta szerkezeti ismétlés, újraképzés, a formulák sokszor mechanikus átvétele az egyik sirató balladából a másikba. (Erősen érvényesült itt az írásbeliség hatása is, kántori stb. szerzemény.) Hasonló jelenségeket találhatunk a ponyva-balladák egyes típusainak bevezető, befejező részeinek affinitásában is. Így alakul ki pl. a *Rózsa Sándor, Gacsaj Pista* balladák számos rokonvonása, vagy már tanulságosabban a *Pápainé* balladája és az egyik *Rózsa Sándor*-ballada között következetesen megmutatkozik a vonzás törvénye, sőt a *Pápainé* ballada egyik híres fordulata más balladákban is megjelenik.¹¹³ Ne higgyük, hogy csak ilyen vonzási eseteket ismerünk: ismét-

¹¹⁰ Klein Valeska, Állandósult elemek a magyar népdalszövegekben. Szeged 1931. c. értekezése a témát nem dolgozhatta ki a kérdés fontosságához méltón s néhány kisebb kísérlet óta ez a feladat is munkására vár.

¹¹¹ Marót Károly, Praehomerikus katalógusok. MTA Nyelv és Irod. Oszt. Közl., III. 4. : 389 k.

¹¹² MNGY. VII. 75 : 126 sz.

¹¹³ MNGY. III. 111 : 68, 69 sz.-ok.

lódó esetekben találjuk meg variánsaink között a *Homlódi Zsuzsanna* és a *Szőcs Mariska* típusok egymásrahatását, egymásbaszövődését, a *Fogarasi István* és a *Halálratáncoltatott leány* egyes csoportjainak egymásrahatását, az *Anyai átok* balladák típus-változatai is az affinitás törvényének érvényesülésére vallanak s ezt a törvényt látjuk érvényesülni a *Bátori Boldizsár* és a *Barcsai* balladák típusaiban is. A *Gyönyörű Bán Kata* már említett szép balladája tán a *Molnár Anna* és a *Budai Ilona*-típusok affinitásán keresztül valósulhatott meg. A sajnálatos csak az, hogy a magyar népballada fogyatékos összegyűjtése nem teszi lehetővé, hogy az egyes típusok, motívumok vonzásának általánosabb törvényszerűségeit felmérhessük, hiszen a korrelációk, csomópontok kijelöléséhez egy-egy típuson belül sokkal több változat ismeretére lenne szükségünk. Hiszen még sorolhatnók az egyes példákat (*Katát kértették . . .*, *Királyfi*, *Nagy hegyi tolvaj* stb.), de az affinitás különböző esetei csak a nagy variáns-számok birtokában bonthatók ki. Hogy az európai balladatípusok rokon redakciói között működik-e s hogyan működik ez a vonzástörvény, válaszungat meg kellene előznie egy olyan nemzeti katalógusokra épülő nemzetközi típus-katalógusnak, motívum-indexnek, amire már többen gondolnak.¹¹⁴

Sokkal nagyobb a lehetőség az affinitás tanulmányozására mind a nemzeti, mind a nemzetközi meseanyag változatain. A típusok szinte szabályosan ismétlődő vonzását mutatják a magyar mese területén pl. az AaTh 300¹ és a 313 típusok kapcsolata több mesénkben, vagy az AaTh 327/a + 465¹ és a 728 típusok egységbe fonódó jelentkezése. Kovács Ágnes a magyar mesekatalógus készítése közben kérésre több ilyen affinitást mutató mesetípust emelt ki,¹¹⁵ olyan típusokat, amelyek már nemcsak a vonzást, hanem az egybeolvadást is mutatják.¹¹⁶ A példák számát természetesen nemcsak a tündérmesék körében lehet szaporítanunk, vagy a novella-mesék sorában, hanem éppúgy megellelhető ez a tréfák, helyi történetek, állatmesék stb. kisebb prózai epikus műfajok körében is, sőt megellelhető szólások, közmondások képződésében is. Az affinitás típusokat továbbalakító, összekötő, egybeolvasztó tevékenysége a lírai népdalok mellett elsősorban a népmese területén figyelhető meg. E két területen mutatkozik meg leginkább az affinitáson keresztül, hogy a szóhagyomány variánsaiban az alkotó erők milyen lehetőségek és milyen korlátok között működnek. Emellett meggyőződésünk szerint az affinitás jelenségei a paraszti műveltség más területein is megellelhetők: a táncok különböző motívumainak típusképző kapcsolódásai, a díszítőművészkedések elemeinek az ilyen vonzásokon alapuló formaképzése mind-mind erre vall. Ez azonban adott kérdésünktől távolabbra vezetne.

¹¹⁴ Four Symposia on Folklore, 115 p.

¹¹⁵ AaTh 463 + 301, 315 + 300, 511 + 361 I., 510/A + 403 stb., stb.

¹¹⁶ AaTh 550 + 551, 326 + 330, 301 + 650, 328 + 531 + 465/I, 530 + 314, 566 + 567 stb.

A szóhasználatban megmutatkozó affinitás jelentkezésének eddigi megfigyeléseink szerint általában három főiránya van :

a) a rokon jellegű szerkezetek: formák, formulák (formai oldal) és típusok, motívumok (tartalmak) vonzzák egymást s e vonzásnak megoldása a variánsokon keresztül : közelítés, áthangolás vagy kontamináció ;

b) egyes típusok kapcsolódása már túlmutat a kontamináción : organikusan összeolvadnak, egyre inkább csak ily összeforrott kombinációban jelennek meg ; ismerünk, különösen a kalandos mesei történetek, trufák körében, olyan eseteket, amikor egyes önálló motívumok additív kapcsolata jelentkezik szabályosan ismétlődő szerkezetekben ;

c) egy-egy típus eltolódásaiból rokon típus, hasonló szerkezetű történet alakul s így egymás mellett néha valóságos típus-család, típus-bokor keletkezik.

Nem állítjuk, hogy az affinitás törvényszerűségére való rámutatásunk a szájhagyományozó alkotás egyik módszerét teljesen feltárta volna. Azt se hisszük, hogy jelenségei e néhány pontban összefoglalhatók. Számos olyan kutatás eredményeire támaszkodhatunk, amelyek a meseváltozatok egymással összefüggő redakcióit állították össze. Ha mi a finn földrajztörténeti iskola egyenesvonalú terjedést hirdető elméletével s számos prekoncepciójával nem is értünk egyet, az olyan monográfiák, mint Jan de Vries-é, W. Andersoné, K. Ranké-é s még annyi másé, már egy-egy típus variáns redakcióinak összeállításával e kérdés megoldására is elvégezték a jelentős előtanulmányok egy részét. S az a meggyőződésünk, hogy C. W. v. Sydow és iskolája — a finnekével ellentétes kiindulópontból — az oiko-típusok vizsgálatával, a különböző sub-típusok rendszerezésével, szintén e kérdés felderítését viszik előbbre.¹¹⁷

Valójában mégis azt kell mondanunk, hogy az affinitás alkotó módszereinek feltárásában még a kezdeteknél tartunk. Inkább csak kijelölhetjük egyelőre a feladatokat s nem a megoldásról beszélhetünk. Így szükséges lenne mind formai, mind tartalmi elemek, szerkezetek, kisebb-nagyobb egységek variánsain keresztül az affinitás statisztikai gyakoriságát vizsgálni, másrészt azokat az állandósult korrelációkat, csomópontokat, amelyek egyes típusok, szerkezetek stb. közt kialakulnak. Az is külön vizsgálati terület, hogy egy-egy kisebb-nagyobb etnikai területen milyen típusok, elemek korrelációja a gyakoribb ; feltárássra vár, hogy egyes típusok közt az affinitás maximálisnak vagy minimálisnak tekinthető, s ezeken az elemzéseken keresztül arra is feleletet kaphatunk, hogy milyen tartalmi, formai okok teszik a vonzást vagy fordítva : az elhárítást ; kérdés az is, hogy egy-egy etnikum stílus-hagyománya, szelektív rosta-rendszere hogyan irányítja azokat a kapcsolásokat, amelyeket az affinitás hatásának körébe sorolhatunk.

¹¹⁷ C. W. v. Sydow id. tanulmánykötete mellett iskolájának munkái közül l. : A. B. Rooth, *The Cinderella Cycle*. Lund 1951. és Jan-Övind Swahn, *The Tale of Cupid and Psyche*. Lund 1955.

Így sorolhatnók még a feladatokat, amelyek mind arra valók, hogy segítsenek eligazítani a teremő szóhagyomány változatainak tengerében. A hagyományokat alkotó, őrző és újratereő paraszti közösségek megismerésének, ezekben a közösségekben élő névtelen, de éppen nem személytelen alkotók megismerésének néhány módszerére kívántam rámutatni a variáns dialektikus törvényszerűségein keresztül.

TUDOMÁNYOS ÜLÉSSZAK A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG KIKIÁLTÁSÁNAK 40. ÉVFORDULÓJÁN

A Magyar Tanácsköztársaság 40. évfordulója alkalmából a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága Párttörténeti Intézete, a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, a Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum, valamint a Magyar Történelmi Társulat 1959. március 16—21-e között tudományos ülésszakot rendezett a Magyar Tudományos Akadémián. Az ülésszakra tizenkilenc külföldi történész érkezett: a Szovjetunióból *N. I. Satagin* professzor, a Moszkvai Marxizmus—Leninizmus Intézet helyettes vezetője, *L. N. Nyezsinszkij* kandidátus, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa, *G. I. Turjanyica* a SzKP Kárpátontúli területi bizottsága pártiskolai- és pártfőiskolai osztályának vezetője; Kínából *Czjang Csun-fan*, a pekingi Marx—Engels—Lenin—Sztálin műveit fordító iroda helyettes vezetője; Ausztriából *Anna Hornik* az Osztrák Kommunista Párt történeti bizottságának küldötte; Bulgáriából *Stella Dimitrova Mityeva* a Bolgár Párttörténeti Intézet tudományos munkatársa, *Todorov Niko Nikov* a Bolgár Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa; Csehszlovákiából *Frantisek Pór* a prágai Párttörténeti Intézet helyettes igazgatója, *dr. Martin Vietor* a bratislavai Komenszky Egyetem Jogtudományi Karának docense, *Michal Dzvonik* a bratislavai Párttörténeti Intézet tudományos munkatársa; Franciaországból *Paulette Charbonnel* egyetemi tanár, a Francia Kommunista Párt történeti bizottságának küldötte; Lengyelországból *Henryk Malinowski* a Lengyel Párttörténeti Intézet tudományos munkatársa, *Aleksander Zatorski* a Dzserszinszkij Katonai-Politikai Akadémia munkásmozgalomtörténeti tanszékének vezetője; a Német Demokratikus Köztársaságból *dr. Johannes Zelt* és *dr. Helmuth Kolbe* a berlini Társadalomtudományi Akadémia docensei, *Walter Klaws* a berlini Marxizmus—Leninizmus Intézet tudományos munkatársa; Romániából *Nikolas Goldberger* a Román Párttörténeti Intézet első igazgatóhelyettese; *dr. Victor Cherestiesiu* egyetemi tanár, a Román Tudományos Akadémia kolozsvári Történettudományi Intézetének helyettes vezetője és *Gheorghe Unc* a bukaresti Stefán-Gheorghe pártfőiskola előadója. A tudományos ülésszakon, melyen a külföldi vendégek tizenkét előadást

tartottak, kifejezésre jutott, hogy az első magyar proletárdiktatúra évfordulója közös ünnepe a haladó történettudomány képviselőinek is.

1959. március 16-án de. 9 órakor került sor az ülészak megnyitására a Magyar Tudományos Akadémia dísztermében. Az elnökségben helyet foglalt *Molnár Erik* akadémikus, a MTA Történettudományi Intézetének igazgatója, *Fogarasi Béla* akadémikus, a Magyar Tudományos Akadémia al-elnöke, *Nemes Dezső* akadémiai levelezőtag, a MSzMP Politikai Bizottságának póttagja, *dr. Orbán László*, a MSzMP Központi Bizottsága Tudományos és Kulturális osztályának vezetője, *Kálmán Endre*, a MSzMP Párttörténeti Intézetének igazgatója, *Zsigmond László*, a MTA Történettudományi Intézetének helyettes igazgatója, *Otta István* vezérőrnagy, a Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum igazgatója, *Horváth Miklós* alezredes, a Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum helyettes igazgatója, *Székely György*, az Eötvös Loránd Tudományegyetem rektorhelyettese, a Magyar Történelmi Társulat főtitkára. Jelen voltak a megnyitón *dr. Rusznyák István* a Magyar Tudományos Akadémia elnöke, *dr. Sik Endre* külügyminiszter, *Kisházi Ödön* munkaügyi miniszter, *Gyáros László*, a kormány Tájékoztatási Hivatalának elnöke, a budapesti diplomáciai kar számos tagja, az 1919-es Tanácsköztársaság veteránjai, történészek és számos érdeklődő.

Molnár Erik elnök megnyitó szavai után *Fogarasi Béla* a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága és a Magyar Tudományos Akadémia elnöksége nevében köszöntötte a résztvevőket s hangsúlyozta az ülészak jelentőségét.

Az ünnepi megnyitón *Nemes Dezső* tartott előadást „A Magyar Tanácsköztársaság történelmi jelentősége” címen.

Magyarországon 1918. október 31-én — mondotta — polgári demokratikus forradalom játszódott le, ennek során a hatalom a liberális-szociáldemokrata koalíció kezére jutott, amely a forradalom utáni hónapokban már mindinkább a burzsoá reakció irányában tolódott el. 1918. november 20-án alakult meg a Kommunisták Magyarországi Pártja, amely a burzsoá rend védelmezőivel szemben a szocialista forradalom célkitűzése miatt küzdött, s amely csakhamar megnyerte a széles munkástömegek támogatását. Az ország népe 1919 elején már a munkásosztály felé tekintett, amely egyedül tudott kivezető utat mutatni abból a csődből, melyet a burzsoá uralom előidézett. Mikor 1919. március 21-én a kül- és belpolitikailag egyaránt csődbe jutott kormány átadta a hatalmat a munkásosztálynak, a szociáldemokrata és a kommunista párt a proletárdiktatúra elvi alapján egyesült. A burzsoázia gyengének bizonyult a munkásosztály egyesült erőivel szemben s így a magyar munkásosztály vértelenül, békés úton jutott hatalomra.

A Tanácsköztársaság mindenekelőtt Szovjet-Oroszországgal lépett harci szövetségre. A magyarországi tanács hatalom megalakulásának nemzetközi visszhangja rendkívül nagy volt. Szovjet-Oroszországból sok üdvözlés érkezett,

de a tőkés országok munkásszervezetei részéről is sok olyan üdvözletet küldtek, amelyek a közép-európai forradalmi hullám emelkedésének hírnökei voltak. A Kommunista Internacionálé is felhívást adott ki a Magyar Tanácsköztársaság támogatása érdekében.

A Tanácsköztársaság történelmi tetteit összefoglalva hangsúlyozni kell, — mondotta Nemes Dezső — hogy a szocialista forradalom végrehajtásával az országot a társadalmi fejlődés legmagasabb fokára emelte. A hatalmat elvette a kizsákmányoló osztályoktól és a munkásosztály kezébe adta, mely bevonta a hatalom gyakorlásába a dolgozó parasztságot. A Tanácsköztársaság végrehajtotta a nagyburzsoázia és középburzsoázia kisajátítását, köztulajdonba véve a kisajátított termelőeszközöket, s a nagy- és középipart a népgazdaság szocialista szektorává változtatta. Végrehajtotta a földbirtokos osztály kisajátítását, amit sem az 1848-as, sem az 1918-as forradalom nem tett meg. Elkobzott földesúri földet csak igen kis mértékben, kivételes engedményként osztott fel. A földesúri birtokokon állami irányítású paraszti termelőszövetkezeteket hozott létre s a falu agrárfejlődésének forradalmi demokratikus szakaszát átugorva, azonnal hatalmas szocialista szektort teremtett a mezőgazdaságban. Ez „baloldali” hiba volt, ami azonban nem szabad, hogy elhomályosítsa azt a tényt, hogy a Tanácsköztársaság elvette a földet a kizsákmányolóktól és átadta azoknak, akik megművelik.

A Tanácsköztársaság biztosította a dolgozók összes szabadságjogait s e téren is messze túlhaladta a polgári demokratikus forradalmakat. Először kapták meg a munkások és parasztok a politikai szabadságjogok teljességét és jogaik felhasználásához a kormányzat „minden anyagi és szellemi támogatását”.

A Tanácsköztársaság a rendkívül nehéz gazdasági helyzet ellenére javította a dolgozók életviszonyait, jelentős intézkedéseket tett az egészségügy fejlesztésére és különösen nagy munkát végzett a kulturális forradalom kibontakoztatása, a kizsákmányoló osztályok műveltségi monopóliumának mielőbbi felszámolása érdekében.

A Tanácsköztársaság biztosította a nemzeti kisebbségek teljes egyenjogúságát, a nemzeti politika tekintetében messze túlszárnyalta mind az 1848-as, mind az 1918-as forradalmat, megmutatta a dunavölgyi népeknek, hogy valóban demokratikus nemzetiségi politikát csak a munkáshatalom valósíthat meg.

A Tanácsköztársaság hősiek forradalmi honvédő háborút, szocialista szabadságharcot vívott az antant imperialisták ellen. Amikor a német burzsoázia szociáldemokrata segédlettel és az antant imperialisták támogatásával megfojtotta a Bajor Tanácsköztársaságot, a Magyar Vörös Hadsereg dicsőséges északi hadjárata vitt új lendületet a közép-európai szocialista forradalom fejlődésébe. Segítséget nyújtott a Szlovák Tanácsköztársaság megteremtéséhez.

A Magyar Tanácsköztársaság, a proletár internacionalizmus zászlaját emelve magasra, szorosabban összekapcsolta a magyar forradalom ügyét a világ forradalmi mozgalmával, mint bármely megelőző forradalom. A Tanácsköztársaság Magyarországot Szovjet-Oroszország szövetségesevé és a nemzetközi szocialista forradalom közép-európai erődjévé tette, megszerezte a magyar proletárállam számára a nemzetközi proletáriátus messzemenő támogatását.

A Tanácsköztársaság történelmi tetteinek összegezésénél külön kell megemlíteni, hogy létrejövetelével és fennállásával megzavarta az antant-hatalmak Szovjet-Oroszország elleni intervenciós háborúját, elvont és lekötött jelentős erőket, melyeket az antant 1919 tavaszán és nyarán Szovjet-Oroszország ellen vethetett volna be. Forradalmi segítség volt ez a világ első munkás-paraszt államának, amely állam példájával és tetteivel az egész világ munkásmozgalmának a legnagyobb segítséget nyújtotta. Az ő példája nyomán és messzemenő segítségével lendült fel a forradalmi munkásmozgalom Magyarországon is és jött létre a Magyar Tanácsköztársaság.

Végül hangsúlyozni kell a nagy morális győzelmet, melyet a Magyar Tanácsköztársaság megteremtése a szocialista világforradalom számára jelentett. Ismeretes, hogy Lenin mennyire hangsúlyozta e morális győzelem jelentőségét a II. Internacionálé ama zavartkeltő propagandájával szemben, mely azt hirdette, hogy a szovjet forradalom, a tanács hatalom csak „orosz specialitás”, mely másutt „nem lehetséges”. Az antant katonai túlereje leverte ugyan a magyar tanács hatalmat, a nemzetközi szocialista forradalom e morális győzelme azonban az ellenforradalom átmeneti felülkerekedése ellenére is a nemzetközi szocialista forradalom nagy győzelme maradt.

Előadása következő részében Nemes Dezső a Tanácsköztársaság megdöntésének körülményeit vizsgálta. A Tanácsköztársaság megdöntésében jelentős szerepük volt a burzsoá ellenforradalmi erőknek, a párton belül lévő szociáldemokraták összeesküvő frakciójának, s végül az antant hatalmak által támogatott és irányított román és cseh burzsoázia hadseregének.

A Tanácsköztársaság kormányának egyik legsúlyosabb hibája volt a Clemenceau-jegyzék feltétel nélküli elfogadása és a győzelmes Vörös Hadsereg Szlovákiából való visszavonása. Helytelen dolog ezzel kapcsolatban a breszti taktikára hivatkozni, amelyet Szovjet-Oroszország egészen más helyzetben alkalmazott.

A visszavonulás után egyre jobban erősödtek az ellenforradalmi erők, melyek június 24-én Budapesten katonai ellenforradalmi puccsot robbantottak ki; ezt azonban — teljes elszigeteltsége következtében — néhány óra alatt le lehetett verni.

Mikor július második felében a Tanácsköztársaság új offenzívát indított a román megszállók ellen, Böhm, Peyer és Weltner szociáldemokrata vezetők áruló módon már a Tanácsköztársaság kormányának lemondásáról és a szociáldemokrata kormány megalakításáról tárgyaltak az antant bécsi képviselőivel.

A vörös hadsereg hőiesen harcolt a tiszai fronton, de a túlerővel és a katonai vezetés árulásával nem tudott megbirkózni. 1919. augusztus 31-én a Tanácskormány bejelentette lemondását és a hatalmat szociáldemokrata kormány vette át, amely néhány nap alatt visszaállította a kapitalizmust és a nyílt ellenforradalmi diktatúra szálláscsinálójává vált.

Szembe kell szállni azzal a felfogással, hogy a Tanácsköztársaság bukása elkerülhetetlen volt. Időnyerés esetén mód lett volna a hibák okainak feltárására, az erők tömörítésére, a Szovjet-Oroszországgal való területi kapcsolat felvételére és új lendületet nyerhetett volna így a szomszédos országok forradalmi mozgalma is.

A Tanácsköztársaság történetének néhány tanulságát elemezve, meg kell állapítani, hogy az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság a szocialista forradalom békés győzelmének történeti példáját adta — mondotta befejezőül az előadó. A kommunista és szociáldemokrata párt — hibákkal terhes — egyesülésének tanulsága az, hogy a szociáldemokrata vezetők egy része ugyan elárulva a tanácshatalmat, az ellenforradalommal való nyílt szövetségig süllyedt, más részük azonban a nagy harcok tüzeiben mind következetesebbé, a kommunisták hű fegyvertársává vált. A parasztkérdésben elkövetett hiba, az agrárfejlődés forradalmi demokratikus szakaszának az átugrása, a földosztás mellőzése s a földnek azonnal szövetkezeti használatra való átadása a szegény parasztoknak, negatív oldalról mutatja annak a lenini parasztpolitikának a helyességét, amelyet a Szovjetunió Kommunista Pártja a Nagy Októberi Szocialista Forradalom után következetesen megvalósított.

A magyar történetírásnak megtisztelő feladata, hogy a Tanácsköztársaság történetét részletesen feltárja, megtisztítsa az ellenforradalmi korszakban reászórt rágalmaktól és megmutassa a Tanácsköztársaság igazi nagyságát,* — fejezte be referátumát Nemes Dezső.

A délutáni ülésen az első előadást *Frantisek Pór* tartotta „*A csehszlovák jobboldali szociáldemokraták áruló szerepe a csehszlovák burzsoá hadseregnek a Magyar Tanácsköztársaság elleni intervenciója idején*” címmel. Tulajdonképpen tárgyának bevezetéseként ismertette a Csehszlovák Köztársaság létrejöttének történelmi körülményeit, majd az 1919-es esztendő elején a cseh országrészek és Szlovákia helyzetének különbségét jellemezte. Szlovákiában ekkor nagy számban alakultak munkástanácsok, s ezeknek igen nagy volt a szerepük akkor, amikor a közigazgatás a magyar hatóságok kezéből a csehekébe ment át. Ebben a bonyolult helyzetben a szlovák munkástanácsok arra törekedtek — és sok helyen sikerrel — hogy saját kezükbe vegyék a közigazgatás irányítását, s ahol ez megtörtént, fizetésemelést és egyéb szociális intézkedéseket hajtottak végre.

Az előadó foglalkozott a munkásmozgalom akkori helyzetével, rámutatva arra, hogy a csehszlovák jobboldali szociáldemokrácia befolyása

* Az előadás teljes szövege megjelent a Századok, 1959. évi 1. számában.

igen erős volt. Amikor létrejött a Magyar Tanácsköztársaság, a munkásmozgalomnak ez a szárnya csatlakozott a hivatalos állásponthoz, s maga is terjesztette a Tanácsköztársaságra szórt rágalmakat. Ezek egy része a nacionalizmust szította, mert a magyar munkáshatalmat hódító politikával vádolta. Majd a csehszlovák burzsoá kormány és a nyugati nagyhatalmak kapcsolatairól, az intervenciós támadás megszervezéséről szólt. Az intervenció során, különösen a magyar Vörös Hadsereg sikeres előnyomulását követően, a burzsoá és jobboldali szociáldemokrata sajtó harcba hívta a népet a „betolakodók” ellen. De „a szlovák dolgozó nép örömmel fogadta az előretörő magyar Vörös Hadsereget és hálás volt azért a segítségért, amellyel felszabadította a burzsoá uralom alól.” Ezzel a segítséggel és a szlovák forradalmi munkásmozgalom erejéből született meg a Szlovák Tanácsköztársaság. Az előadó befejezésül hangoztatta, hogy a két nép együttműködésének, a Magyar Tanácsköztársaságnak a jelentőségét az 1921-ben alakult Csehszlovák Kommunista Párt kezdettől fogva igen nagyra értékelte.

Anna Hornik „A Magyar Tanácsköztársaság és Ausztria” címmel olvasta fel előadását. Hangsúlyozta, hogy Ausztriában is megvoltak a feltételei a tanácsuralom megteremtésének, azonban az osztrák szociáldemokrácia rendkívül ravaszul folytatott propagandával megakasztotta a tömegek forradalmi mozgalmát. Propagandájuk sarkpontja az a tétel volt, hogy Ausztria gazdasági helyzete oly mértékben megromlott a háború utáni időre, hogy lehetetlen megvívni a forradalmat. Az előadó azonban rámutatott arra, hogy éppen ez a megromlott gazdasági helyzet volt egyik alapvető oka a forradalmi mozgalom növekedésének, s lehetett volna az alapja a munkáshatalom megteremtésének. Az osztrák szociáldemokrácia a kommunisták „erőszakos módszereivel” szemben a békés fejlődés eszméjét hangsúlyozta. Majd bemutatta azt a gyakorlati manőverezést is, amellyel sikerült befolyása alá vonni a munkásság legforradalmibb szerveit, a tanácsokat, s ezeken keresztül még a kommunisták felett is ellenőrzést gyakorolhatott.

Az osztrák munkásmozgalmon belül — nagyrészt a Tanácsköztársaság hatására — kiéleződött a kommunisták és a szociáldemokraták közötti harc, mind az elméleti, mind a gyakorlati kérdések tekintetében. A kommunisták mindent megtettek a Tanácsköztársaság népszerűsítéséért; a Vörös Hadseregben harcoló osztrák zászlóaljbat is ők szervezték.

A Tanácsköztársaság kihatott a korabeli osztrák szociálpolitikai törvényhozásra is, az üzemi tanácsokról, a hadirokkantak kártalanításáról, a munkások szabadságidejéről, a munkaidőről stb. hozott törvények megalkotására.

Foglalkozott az előadó az osztrák hatóságok, a rendőrség és a magyar ellenforradalom kapcsolataival. Ismertette azokat a módokat, eszközöket, amelyekkel ezek a hatóságok támogatták a Tanácsköztársaság ellen szervezett akciókat.

Befejezésül elmondotta, hogy bár az osztrák szociáldemokrácia állást foglalt a Tanácsköztársaság ellen, bukása után mégis segítségére volt a menekült magyar forradalmároknak. Az osztrák kormány és a Peidl-kormány között létrejött egyezmény értelmében az ellenforradalom üldözöttei menedékjogot élveztek Ausztria területén. Az osztrák munkások — köztük maga az előadó is — támogatták a menekülteket, s részt vettek a Horthy-Magyarország ellen szervezett bojkottban.

Aleksander Zatorski előadása „*A Magyar Tanácsköztársaság létrejöttének és tevékenységének visszhangja lengyel földön*” címmel hangzott el. Igen gazdag, részletes anyag alapján ismertette a rokonszenvtüntetések, sztrájkokat, amelyeket már márciusban a dabrowai szénmedence több tízezer bányászának munkabeszüntetése indított el. Varsó, Lublin és a nagyobb városok munkástanácsai üdvözlőlevelet küldtek a Forradalmi Kormányzótanácshoz. A Lengyelországi Kommunista Munkáspárt — mint mondotta — kezdettől fogva felhasználta munkájában, harcaiban a Tanácsköztársaság eredményeit, tapasztalatait, épített arra a lelkes hangulatra, amelyet a magyar munkáshatalom megteremtése váltott ki. A párt két illegális röpiratban („Proletárdiktátúra Magyarországon”, „Ma hozzátok szól a magyar és bajor forradalom”) is foglalkozott a Tanácsköztársaság történelmi jelentőségével, s tiltakozott a szovjetoroszországi intervenció ellen. A párt legális lapjának első vezércikkét is a Tanácsköztársaságnak szentelték. Míg a lengyel uralkodó osztályok diplomáciai úton sürgették a proletárforradalom továbbterjedésének megakasztását, ellenforradalmi szövetségek létrehozását Kelet-Európában, addig a lengyel munkások — a kommunisták vezetésével — május elseje megünneplését, a július 21-i sztrájkot és minden más alkalmat felhasználták a Tanácsköztársaság támogatására. Ezenkívül lengyel önkéntesek vettek részt a magyar Vörös Hadsereg nemzetközi ezredének harcaiban. A rokonszeny megnyilatkozások akkor sem csökkentek, amikor a hatóságok kegyetlen terrorral, fegyverrel és letartóztatásokkal szálltak szembe a tömegek elszántságával.

Az előadó rámutatott arra, hogy a Tanácsköztársaság hatása sokoldalúan nyilatkozott meg a lengyel munkásmozgalomban: növelte a munkástömegek aktivitását, bátorította a tanácsok elismertetéséért, a szovjet állam ellen szervezett intervenció megállításaért folytatott harcukat, élesztette a nemzetköziség szellemét.

Az ülészak első napját *Hikádé Aladár* visszaemlékezése zárta le, aki felelevenítette a *budapesti Forradalmi Törvényszék tevékenységének* számos mozzanatát. Az előadó a Forradalmi Törvényszék vádbiztosa, majd elnöke volt, együttműködött Korvin Ottóval, Sallai Imrével, Szamuely Tiborral. A munkáshatalomnak ez az új típusú igazságügyi szerve — mint mondotta — fontos feladatot töltött be, amikor eljár az ellenforradalmárokkal szemben. Munkatársainak azonban nemcsak az új munka adta nehézségeket kellett

leküzdeniök, de szüntelenül harcolniok kellett a Forradalmi Törvényszéken és a Tanácsköztársaság más igazságügyi szerveiben működő jobboldali szociáldemokraták ellen is.

Március 17-én, az ülősszak második napján *N. I. Satagin* a szovjet delegáció nevében a magyar munkásmozgalom történetére vonatkozó értékes dokumentumokat adott át, majd „*V. I. Lenin a magyar proletárforradalom tapasztalatainak történelmi jelentőségéről*” címmel tartotta meg előadását. Bevezetőben foglalkozott a Nagy Októberi Szocialista Forradalom történelmi jelentőségével, s röviden érintette a magyar polgári demokratikus forradalom néhány kérdését is, többek között a kormány jellegével összefüggő problémákat, a tanácsmozgalom gyors terjedését.

Ezt követően a tanács hatalom létrejöttének körülményeit vizsgálta. Rámutatott azokra a súlyos következményekre, amelyek a két munkáspárt egyesülésének módjából fakadtak. Mint mondotta, „a pártba a szociáldemokrata pártból beözlött sok kispolgári elem, ami a pártot ideológiailag és szervezetenleg erősen legyengítette. Ebben a tényben keresendő a Magyar Tanácsköztársaság végzetes sorsa.” Lenin írásait idézve leszögezte, hogy a munkáshatalom kivívása és megtartása lehetetlen, ha nincsen egységes, marxista párt, ha nem folyik szakadatlan küzdelem a munkásmozgalom opportunistá irányzatai ellen.

A szociáldemokraták szerepét vizsgálva külön szolt a jobboldali szociáldemokratákról, akik a kormány szerveken belül gyengítették a munkáshatalmat. A szociáldemokraták egy másik csoportja — mutatott rá — őszintén csatlakozott a munkáshatalomhoz, de sokan voltak közöttük, akik jószándékuk ellenére is ingadoztak. Majd Lenint idézve hangsúlyozta, hogy bár szubjektíve nagy különbség van a gyengeségből lett áruló és a tudatosan lett áruló között, ez a különbség a politikában, amely „az emberek millióinak tényleges sorsa”, nem érvényesül.

Leninnek a magyar munkásokhoz küldött üdvözlétét elemézve szolt az újdonsült revizionistákról, Nagy Imrének és csoportjának tevékenységéről, megállapítva, hogy 1956-ban ugyanezt a szerepet játszották, mint Peidl kormánya 1919-ben.

Előadásának befejező részében azokról a kölcsönös akciókról beszélt, amelyekkel a szovjet és a magyar nép, a nemzetköziség szellemében, támogatták a munkáshatalmat.

Szántó Rezső a magyar Vörös Hadsereg nemzetközi alakulataira emlékezett vissza. A májusi válság után újjászervezett Vörös Hadseregben harcoltak a nemzetközi ezred különböző nemzetiségű zászlóaljai, s ezek az alakulatok hősiiesen helytálltak a csehszlovák fronton. Részletesen szolt azokról a tapasztalatairól, amelyeket az orosz, lengyel, osztrák önkéntesek körében szerzett.

Liptai Ervin a Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum tudományos munkatársa „*A Magyar Tanácsköztársaság katonai stratégiájának néhány kérdése*”

címmel tartotta meg előadását. Ismertetve a Tanácsköztársaság nemzetközi-katonai helyzetét, rámutatott arra, hogy a Tanácsköztársaság vezetőinek alapkonceptiója szerint a világforradalom, valamint a szovjet és magyar vörös hadseregek egyesülése a közeljövőben bekövetkezik. Ezért — mondotta — a Vörös Hadsereg szervezése a proletárdiktatúra első napjaiban nem folyt olyan gyorsan, mint arra szükség lett volna.

A május elsejei válságról szólva kiemelte, hogy hasonlóan súlyos helyzetben a burzsoá stratégia meghátrálást, kapitulációt eredményezett volna, míg a Forradalmi Kormányzótanács a munkástömegekre támaszkodva a támadó védekezés mellett foglalt állást. Kimutatta, miért volt helyes az az elhatározás, hogy a Vörös Hadsereg főcsapását az északi fronton, a csehszlovák intervenciós csapatok ellen indítsa meg. Ezzel kapcsolatban elmondotta hogy a Szlovákiában kibontakozott baloldali mozgalom a Vörös Hadsereget támogatta, gyengítette az intervenciós csapatok helyzetét. A Miskolc—Kassa támadási vonal kialakításában a döntő szempont az volt, hogy győzelem esetén itt reálisan meg lett volna teremthető a szovjet és magyar hadseregek egyesülése.

Ezt követően a Clemenceau-jegyzékkel, s az annak elfogadása következtében kialakult helyzettel foglalkozott. Rámutatott arra, hogy a jobboldali szociáldemokraták tevékenysége, a belső ellenforradalom aknamunkája miatt szükség lett volna olyan átmeneti időszakra, amelyben lehetőség nyílik a belső problémák rendezésére. A békére szükség volt, de mert garancia nélkül jött létre, nem hozhatta meg a várt eredményeket. Befejezésül a tiszai offenzíva bonyolult problematikájával foglalkozott, majd leszögezte, hogy a Vörös Hadsereg a Tanácsköztársaság idején eleget tett mind nemzeti, mind nemzetközi kötelességének.

Dr. Martin Vietornak „*A Magyar Tanácsköztársaság segítsége a proletárdiktatúra megvalósításának kísérletéhez Csehszlovákiában*” című előadása zárta a napi programot. A Tanácsköztársaság kikiáltása után — mondotta — a szlovák munkásmozgalom erősen fellendült, annak ellenére, hogy a csehszlovák kormányzervek brutálisan felléptek a munkásság szervezetei ellen. Népgyűléseket hívtak össze mégis, majd az intervenciós támadás előkészítése idején igen sok fiatal megtagadta a bevonulási parancs teljesítését. A hatóságok ekkor statáriumot rendeltek el Szlovákia területére, s betiltották május 1-e megünneplését is. Mindezek ellenére az intervenció, majd a Vörös Hadsereg előrenyomulása idején sem szűntek meg a rokonszenvakciók, sőt számuk egyre növekedett.

Részletesen foglalkozott azokkal a tényezőkkel, amelyek lehetővé tették a Szlovák Tanácsköztársaság kikiáltását. Ezek között említette a szlovákiai munkásmozgalom fellendülését, azt a pozitív politikai hatást, amelyet a magyar munkásmozgalom váltott ki. Rámutatott arra, milyen nagy szerepük volt azoknak a cseh és szlovák kommunistáknak, akik a Tanácsköztársas-

ság kikiáltásától kezdve Budapesten szervezkedtek, s akik a Vörös Hadsereg előrenyomulása idején visszatértek Szlovákiába. Végül foglalkozott azzal a segítséggel, amelyet a Vörös Hadsereg alakulatai, a Forradalmi Kormányzótanács nyújtottak a szlovák munkásságnak. Mindezek közrejátszottak abban, hogy június 15-én már a szlovák munkástanácsok kezében volt a tényleges hatalom, s így lehetővé vált a Szlovák Tanácsköztársaság kikiáltása.

A Szlovák Tanácsköztársaság bukása ellenére is erősítette a szlovákiai munkásmozgalmat, többek között azért is, mert közös harcban forrasztotta össze a szlovák és a magyar munkásokat.

Március 18-án az előadások megkezdése előtt felolvasták *Franco Ferrinek*, a római Gramsci Intézet tudományos munkatársának táviratát, melyben sajnálattal közölte, hogy nem vehet részt az ülészak munkájában, mert az olasz hatóságoktól nem kapott kiutazási engedélyt. Majd *Czjang Csun-fan* tartotta meg előadását „*A magyarországi proletárforradalom és a kínai nép forradalmi harca*” címmel. Hangsúlyozta, hogy Kínában kezdettől fogva igen nagy érdeklődés kísérte a Tanácsköztársaság eseményeit. A különböző újságokban (Mzsics-zson pinluny, Csen-bao stb.) gyakran jelentek meg tudósítások, méltató cikkek. Közölték a Forradalmi Kormányzótanács nyilatkozatának teljes szövegét, júniusban pedig cikksorozatokban adtak összefoglaló áttekintést a magyarországi proletárforradalom eseményeiről. A pekingi egyetem hallgatóinak lapja részletesen foglalkozott a magyar munkáshatalom alkotmányával, elsősorban azokat a pontjait emelve ki, amelyek a kínai tömegeket is közvetlenül foglalkoztatták. A „Csen-bao” c. lap leszögezte, hogy a magyar forradalom „nem a szuronyokra, hanem a proletáriátus támogatására építi hatalmát”.

Ismertette a Kínai Kommunista Párt egyik alapító tagjának még 1918-ban megjelent cikkét, amely a nemzetközi forradalmi mozgalom helyzetét és fejlődését elemezve mutatott rá arra, hogy „a szocialista forradalom tartalmat adott a XX. századnak”.

Mao Ce-tung ebben az időben több cikkben is foglalkozott a munkásmozgalom általános helyzetével, s így a magyarországi proletárforradalommal is. Egy alkalommal kiemelte, hogy a német munkások előtt sem lehet más kivezető út, mint amelyet az orosz és a magyar nép követett. Végül az előadó a kínai nép imperialistaellenes, hazafias mozgalmával, a „május 4” mozgalommal foglalkozott, ismertetve annak menetét, jellegét. Ezzel kapcsolatban ismételtén Mao Ce-tungot idézte, aki a mozgalmat létrehozó tényezők között említette a Magyar Tanácsköztársaság hatását is.

Dr. Johannes Zelt „*A német kommunisták szolidaritása a Magyar Tanácsköztársasággal*” című előadásában elmondotta, hogy a magyar proletárforradalom különösen élénk visszhangra talált Bajorországban, különösen Münchenben, ahol áprilisban létre is hozták a Tanácsköztársaságot. A proletár szolidaritás azt követelte a német kommunistáktól, munkásoktól, hogy lelep-

lezzék a magyar munkáshatalomra szórt rágalmakat. Ezért nagy jelentőségű volt a Rote Fahne-ban, valamint a többi kommunista újságban megjelent méltató cikkeknek, a magyarországi eseményeket ismertető beszámolóknak.

Érdekes adatokkal illusztrálta, hogyan működött közre az Ebert—Scheidemann kormány a Tanácsköztársaság ellen szervezett gazdasági blokád erősítésében. Kimutatta, hogy a Szovjetországgal, valamint a Magyar Tanácsköztársasággal szemben tanusított hivatalos magatartást a német imperialisták és militaristák ösztönözték. Ez a politika — annak ellenére, hogy a német és az antant imperialisták között egyébként súlyos ellentétek voltak — végső fokon megegyezett, találkozott az antant hatalmak ilyen irányú politikájával.

Majd részletesen szólt arról, hogyan akadályozták a német munkások a Magyarországra küldött intervenciók csapatok fegyverszállítmányainak útját, hogyan szálltak síkra a Tanácsköztársaság mellett.

Befejezésül arról a heves, de eredményes ideológiai harcról beszélt, amelyet a német kommunisták folytattak a Tanácsköztársaság bukása után, hogy a munkásmozgalom különböző irányzatainak rágalmaival szemben megvédjék, hogy létrejöttek törvényszerűségeit kimutassák. Idézte erre vonatkozóan a Kommunistische Rätekorrespondenz egyik augusztusi cikkének megállapítását: „A Magyar Tanácsköztársaság nem véletlenül összeverődött emberek valamilyen csoportjának nevetséges terméke, hanem történelmi szükségszerűség és a háború utáni gazdasági és politikai helyzet eredménye. Nem belső lehetetlenné válása folytán omlott össze, hanem ellenségeinek túlereje következtében, amelyet azok a szomszéd országok fejletlen forradalmi helyzetéből nyertek.”

Ehhez az előadáshoz kapcsolódott dr. Helmuth Kolbe „Németország Kommunista Pártjának állásfoglalása a Magyar Tanácsköztársaság mellett” című előadása. A magyar proletárdiktatúra győzelme — mint mondotta — a német kommunistáknak erkölcsi megerősödést jelentett. Állásfoglalásukat a magyarországi eseményekkel kapcsolatban nem elszigetelten, hanem a német munkásmozgalom többi pártjának állásfoglalásával együtt mutatta be, s így ennek pozitívumai még inkább kitűntek. Rámutatott arra, hogy a jobboldali szociáldemokraták, valamint az ún. független szocialisták opportunisták vezetői tagadták, hogy Szovjet-Oroszország és Magyarország a szocialista fejlődés példaképei és úttörői. Ezzel szemben a kommunisták hangsúlyozták, hogy a szocializmus győzelmének igen fontos eseménye a magyar munkáshatalom létrejötte Európában. A német kommunisták és a német munkások megértették — mint Clara Zetkin megfogalmazta —, hogy „A magyarországi proletárforradalom győzelme tüzes nyelven szól a világ bérabszolgáihoz.”

Amikor a német munkások gyűléseken, tüntetéseken és egyéb megmozdulások során megnyilatkoztak a Magyar Tanácsköztársaság mellett,

ebben nemcsak a nemzetközi szolidaritás szelleme vezette őket, hanem az a törekvés is, hogy kövessék a magyar munkásosztály példáját. Ezzel kapcsolatban az előadó több korabeli munkásbeszédből, újságcikkből idézett. Ismertette a munkanélküliek berlini ülésének határozatát is, amely többek között megállapítja: „A kongresszus azonosítja magát az egész forradalmi proletáriátussal, elfogadja a tanácsdiktatúrát és igéri, hogy Németországban is egyengeti a megmentő világforradalom útját”. A kommunisták síkraszálltak Németország új külpolitikai vonalának kialakításáért, amelynek sarkpontja volt a szovjet és magyar proletárállammal történő jóviszony megteremtése. A kommunista sajtó rendszeres cikkekben számolt be a tanács hatalom építésének magyarországi eseményeiről, s a Tanácsköztársaság bukása után is síkraszállt védelméért, emlékének megőrzéséért.

Ezt követően *Pamlényi Ervin*, a MTA Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa tartott előadást „*A Magyar Tanácsköztársaság kultúrpolitikájáról*”.

A Magyar Tanácsköztársaság kikiáltása — mondotta — tette lehetővé 1919-ben a régi uralkodó osztályok művelődési monopóliumának felszámolására irányuló kultúrpolitika kibontakozását. A proletárdiktatúra rövid és küzdelmes 133 napja alatt az alapvető kultúrpolitikai intézkedéseknek olyan sorát láthattuk, amely hosszú emberöltők céltudatos munkájának is becsületére válna.

A közoktatás terén az egyház és állam szétválasztása, az egyházi iskolák államosítása lehetővé tette a 8 osztályos, 6—14 éves korig terjedő egységes és kötelező népoktatás megvalósítását. Jelentős erőfeszítések történtek az analfabétizmus felszámolására, az óvodák fejlesztésére. Az egyetem megreformálása mellett felállították a Marx—Engels Munkásegyletet. Javították a nevelők anyagi helyzetét, új főiskolákat, múzeumokat, kutatóintézeteket állítottak fel. Államosították már a diktatúra kezdeti időszakában a színházakat, filmszínházakat és a könyvkiadást. Intézményesen gondoskodtak a kultúra munkásainak rendszeres támogatásáról.

A Tanácsköztársaság kultúrpolitikája célkitűzéseiben, terveiben és megvalósított alkotásaiban egyaránt mély szocialista humanizmustól áthatott, marxista világnézettől irányított, egyszerre nemzeti és gyökeréig internacionális kultúrpolitika volt, amely közügyvé kívánta tenni Magyarországon a kultúra kérdéseit és megváltoztatni az egész társadalomnak a kultúrához való viszonyát.

Az ellenforradalom korszakában a Tanácsköztársaság haladó kulturális törekvéseit 25 éven át rágalmazták és gyalázták. Ez azonban hiábavaló volt, mert ha a Tanácsköztársaság politikai hatalma 1919 augusztusában meg is dőlt, szellemét fegyverekkel nem lehetett megsemmisíteni.

Az alatt az idő alatt, ami a Tanácsköztársaságnak nagy nemzeti feladatainak megoldására adva volt, a kulturális forradalom nagy művét természetesen nem lehetett befejezni. A Tanácsköztársaság öröksége most a mi

korszakunkban hat igazán : a legmerészebb akkori tervek most egész népünk javára valóra válnak. Ez bizonyítja mindennél jobban 1919 kulturális alkotásainak, törekvéseinek realitását és történelmi nagyságát — fejezte be előadását Pamlényi Ervin.*

A napi program utolsó előadása *Emil Tersen* egyetemi tanár, a Francia Kommunista Párt történeti bizottsága tagjának „*Az antant (főleg) Franciaország és a Magyar Tanácsköztársaság*” c. referátuma volt. Mivel E. Tersen betegsége miatt nem vehetett részt az ülésen, a referátumot *Paulette Charbonnel* ismertette. Az előadás bevezető részében felvázolta a nyugati nagyhatalmak helyzetét, viszályait az első világháborút követő időkben; ebben az időben az ellentéteket köztük csak a forradalom továbbhaladásától való félelmük fékezte. Majd a szövetségeseknek, mindenekelőtt Franciaországnak a Tanácsköztársasággal szemben tanúsított magatartását elemezte. E viszony alakulásában három szakaszt különböztetett meg.

Az első szakaszban (1919. március 19. — április 15.) a szövetségesek magatartását a megfigyelés jellemezte. Ekkor küldik Budapestre Smuts tábornokot, hogy ígéreteivel — amelyeket E. Tersen szavai szerint csak csapdaként lehet értékelni — megpróbálja egyengetni a szövetségesek politikájának útját.

A második szakaszt (április 16. — június 6.) már a közvetett beavatkozás korszakának nevezte. Az antant, hogy nyomást gyakoroljon a Tanácsköztársaságra, elnézte a szomszédos országok intervenciók hadműveleteit s a magyar ellenforradalmi kormány szervezkedését. Ismertette, hogy a támadó csapatok a szövetséges hatalmak ellenőrzése, illetve vezetése alatt állottak. A nagyhatalmak politikájukat arra a hibás koncepcióra alapozták, hogy a magyar forradalomnak az országban nincsen tömegbázisa.

A harmadik szakaszt, amelynek kezdetét E. Tersen Clemenceau július 7-i táviratában jelölte meg, a közvetlen beavatkozás jellemezte. Nemcsak a diplomáciai manőverekről beszélt, hanem arról is, hogy júliusban a szövetségesek — a tiszai offenzíva megindulása előtt — már fegyveres támadásra gondoltak.

Végül, összefoglalva az antant hatalmak magatartásának főbb jellemzőit, szólt a két világháború között keletkezett, a Magyar Tanácsköztársaságra vonatkozó irodalomról is.

Március 19-én dr. Victor Cherestesiunak „*A romániai dolgozók szolidaritási akciói a magyar proletárforradalom mellett 1919-ben*” című előadása nyitotta meg az ülést. Az előadó a román delegáció nevében a magyar munkásmozgalomra vonatkozó fontos dokumentumokat adott át, majd igen gazdag anyag alapján mutatta be a román munkásmozgalomnak azt a fellendülését, amelyet a Tanácsköztársaság kiváltott. A romániai kommunisták — mint mondotta — szembeszálltak a hivatalos szervek, a burzsoá sajtó rágalmaival,

* Az előadás megjelent a Századok 1959. évi 1. számában.

s akciót szerveztek a magyar munkáshatalom támogatására. Ennek nyomára katonalázadásra került sor, az erdélyi parasztok nem adtak élelmiszert az intervenciós hadseregnek, a vasutasok pedig megtagadták a szállítást. A május 1-i ünnepségek az ország különböző városaiban egyben tüntetést jelentettek Tanács-Magyarország mellett is. Igen részletesen foglalkozott a május-júniusi általános vasúti sztrájkkal, amely rendkívül megnehezítette a tiszai intervenciós front ellátását. A romániai munkások részt vettek a július 21-i nagy sztrájkokban is. A kommunista csoportok felhívást adtak ki, amelyben határozottan tiltakoztak mind a Szovjet-Oroszország, mind a Tanács-Magyarország ellen folytatott imperialista intervenció ellen.

Ezek mellett, Havasalföldről, Moldvából, Erdélyből igen sok román és magyar katona, munkás csatlakozott a magyar Vörös Hadsereghez. Jelentős forrásanyaggal bizonyította, hogy sok román munkás Szovjet-Oroszországból tért vissza, hogy támogassa a magyar munkáshatalmat. A magyar Vörös Hadsereg nemzetközi ezredében harcolt a romániai munkások, katonák zászlóalja is. A román haditörvényszékek később keletkezett irataiban erre vonatkozóan igen gazdag anyag áll a kutatók rendelkezésére.

Megállapította, hogyha a román munkásoknak nem is sikerült megállítaniuk a Tanácsköztársaság ellen szervezett intervenciót, mégis akadályokat gördítettek útjába, s kinyilvánították, hogy helytelenítik, s az intervencióval szemben a magyar munkáshatalmat támogatják.

L. N. Nyezsinszkij „Az 1919. évi magyar proletárforradalom visszhangja Oroszországban” c. előadásában rámutatott arra, hogy a magyar munkáshatalom létrejötte rendkívül nagy lelkesedést váltott ki Oroszországban. Lenin, a OK/b/P, valamint a különböző városok és falvak tanácsai, munkáskollektívái egymás után üdvözlötték a magyar munkásokat. A Tanácsköztársaság létrejöttének jelentőségét sokoldalúan világította meg, kitért katonai, politikai és ideológiai hatására. Hangsúlyozta, hogy a szovjet munkások lelkesedését, a végső sikerbe vetett hitét mennyire megerősítette az a tény, hogy most már nem érezték magukat egyedül az imperialista hatalmakkal szemben, hogy maguk mellett tudhatták a szövetséges Tanácsköztársaságot. Idézte többek között a donyeci bányászok táviratát, akik leszögezték: „Esküszünk, hogy a magyar proletariátus évszázados elnyomói felett aratott győzelme által lelkesítve, mi donyeci proletárok a győzelemig fogunk harcolni a gyenyikínista banda hóhér és eb hordája ellen.” Majd elmondta, hogy sok helyen népgyűléseken fejezték ki örömlükét a szovjet és magyar vörös hadseregek várható egyesülése felett.

Részletesen foglalkozott azzal, hogy az első világháborút követő időszakban milyen sokoldalú, kölcsönös támogatás alakult ki a szovjet és a magyar nép között. Így például az Októberi Forradalom győzelméért magyarok is harcoltak Oroszországban, de orosz zászlóalj is küzdött a magyar Vörös Hadseregben a Tanácsköztársaság védelmében.

Hevesi Gyula, a Magyar Tudományos Akadémia titkára, a Tanácsköztársaság egykori népbiztosa és harcosa „*Néhány elgondolás a Tanácsköztársaság gazdasági-politikai sikereinek magyarázatára*” címmel szólalt fel. A tanács hatalom gazdasági politikáját újszerűen világítva meg, elsősorban arra hívta fel a figyelmet, melyek voltak e politikának azok a mozzanatai, amelyek mindmáig tanulságosak lehetnek. Ezzel kapcsolatban szólt a gazdasági rendeletekről, s azok végrehajtásának stílusáról. Előbbieket világosság, közérthetőség jellemezte, míg az utóbbi gyors és hathatós volt.

Részletesen szólt azokról a tényezőkről, amelyek lehetővé tették, hogy a Forradalmi Kormányzótanács már a hatalom átvételétől kezdve eredményesen lásson hozzá az ország gazdasági szerkezetének átalakításához. Ezek közül hármat emelt ki: a munkásellenőrzésnek bizonyos, már a polgári demokratikus forradalom idején megvalósult formáit, Szovjet-Oroszország példáját, a baloldali vezetés alatt tömörült műszaki értelmiség rokonszenvét a Tanácsköztársaság iránt. Ezek a tényezők is elősegítették, hogy kialakuljon a szocialista iparvezetés módszere, amelynek Magyarországon akkor semmiféle hagyománya nem volt.

Ezután a Tanácsköztársaság 40. évfordulójára hazánkba érkezett külföldi veteránok közül az 1919-ben magyar vöröskatonaként harcolt *V. V. Uraszov* (Szovjetunió) szólalt fel, majd *Antonin Janousek*nek, a Szlovák Tanácsköztársaság vezetőjének özvegye emlékezett vissza a cseh és szlovák kommunisták 1919-es harcaira.

A következő előadást *Stella Dimitrova Mityeva* tartotta „*Az 1919-es magyar forradalom visszhangja a bolgár forradalmi munkásmozgalomban*” címmel. Elmondotta, hogy a bolgár munkások, kommunisták lelkesen fogadták a Magyar Tanácsköztársaság hírért, és sajátos, hazai feladataik megoldását összekapcsolták a magyar forradalom támogatásával. Így a bolgár kommunisták május 1-i felhívása az orosz és magyar munkásosztály példáját állította a bolgár tömegek elé. Az újságok közöltek minden hírt, amely a magyarországi eseményekkel foglalkozott. Több helyen kifejezték a munkások azt a szándékukat, hogy az előrenyomuló szovjet és magyar vörös hadseregek támogatására sietnek.

A Bolgár Kommunista Párt harcra buzdított az intervenció ellen is. Egyik felhívásában többek között ez áll: „Követeljétek az orosz ellenforradalmároknak nyújtott segítség azonnali megszüntetését. Egyértelműen jelentsétek ki, hogy a bolgár dolgozó nép az orosz és a magyar szovjet szocialista köztársaságok oldalán áll.” S annak ellenére, hogy a kormány erőszakkal próbálta leszerelni a rendkívül megélénkült munkásmozgalmat, a gyűlések, tüntetések egymást érték. Szófiában *Georgi Dimitrov* is előadást tartott a Tanácsköztársaságról, majd a gyűlés táviratban üdvözölte a Forradalmi Kormányzótanácsot.

Amikor a magyar tanács hatalom elbukott, a kommunista sajtóban

igen sok cikk jelent meg a magyarországi ellenforradalomról, és széleskörű mozgalom bontakozott ki a magyar forradalmárok támogatására. A bolgár párt — elemezve a magyar forradalom tapasztalatait — ennek igen sok tanulságát saját munkájában is érvényesítette.

Michal Dzvonik „A Szlovák Tanácsköztársaság és az önrendelkezési jog” címmel olvasta fel előadását. A szlovák nép nemzeti felszabadulása látszólag két alkalommal történt meg: 1918 októberében és a Szlovák Tanácsköztársaság kikiáltásával, — mondotta. A továbbiakban azt vizsgálta, e két esemény milyen viszonyban állt egymással. Ezzel kapcsolatban foglalkozott a szlovák nemzeti mozgalom kialakulásával, fejlődésével; rámutatott azokra a gazdasági tényezőkre, amelyek az Osztrák-Magyar Monarchia államrendszerében akadályozták ennek kibontakozását, s megvilágította a nemzeti burzsoázia és a néptömegek érdekeinek ellentéteit. A nemzeti felszabadító mozgalom szempontjából tért ki a szlovák munkáosztály kialakulására, osztállyá szerveződésére. Majd a szlovák burzsoázia különböző csoportjainak magatartását elemezte.

A Csehszlovák Köztársaság megteremtése a szlovák nép szempontjából a nemzeti felszabadulást jelentette a magyar uralkodó osztályok elnyomása alól. Azonban rövidesen kitűnt, hogy a szlovákiai vezető posztokat elfoglalt burzsoázia, élén Vavro Šrobárral, nem elégíti ki a szlovák nép követeléseit.

Így, amikor létrejött a Magyar Tanácsköztársaság, majd pedig megindult az intervenció, a szlovák nép a burzsoá Csehszlovákiával szemben a proletár Magyarország mellett foglalt állást. A gyorsan megerősödött szlovákiai munkásmozgalom teremtette meg — a magyar forradalom támogatásával — a Szlovák Tanácsköztársaságot. Hangsúlyozta, hogy a szlovák munkások „a Csehszlovák Köztársaság területén nem a formát, hanem a tartalmat akarták megváltoztatni”, s a cél a szocialista Csehszlovákia megteremtése volt.

Március 20-án Paulette Charbonnel tartotta meg az első előadást „A francia munkáosztály és az 1919-es magyarországi forradalom” címmel. A francia társadalom háború utáni helyzetét elemezve megállapította, hogy a gazdasági helyzet leromlása, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatása fokozta az osztályharcot, azonban a munkásszervezetek nagy részében reformista vezetés, és ezért eszmei zűrzavar, szervezeti gyengeség uralkodott.

Amikor a kommunisták a sajtóban, gyűléseken, a parlamentben és minden egyéb módon síkraszálltak a Magyar Tanácsköztársaság mellett, amikor meg akarták nyerni a közvéleményt a magyar forradalom ügyének, munkájukat számos tényező nehezítette. A háborúban aratott győzelem hangulata, a reformisták nagy befolyása, valamint Magyarország háborús felelőssége voltak ezek között a leglényegesebbek. De szólt arról is, hogy a magyarországi eseményekről nem voltak kellőleg tájékozva, s így például a Peidl-kormány megalakulását sem tudták azonnal helyesen megítélni.

A továbbiakban részletesen beszélt azokról a konkrét akciókról, amelyek a Tanácsköztársaság támogatását szolgálták. Rámutatott arra, hogy ezek során a munkások nagy része kiábrándult a II. Internacionáléhoz tartozó szocialista vezetőkől és megerősödött az a forradalmi szárny, amely a III. Internacionálét támogatta.

A Tanácsköztársaság jelentőségét különösen nagyra értékelte azért, mert forradalmasító hatásával segítette a reformista befolyás leküzdését, mert visszavezette a francia munkáosztályt saját legjobb hagyományaihoz.

Todorov Niko Nikov „*A Magyarországon élő bolgárok viszonya a Magyar Tanácsköztársasághoz*” c. előadásában elmondotta, hogy a jórészt kertészetből élő bolgárok között a proletárforradalom hatására kiéleződtek az osztály-ellentétek. Míg a kertészgazdák ellenszenvvel fogadták a gazdasági és politikai intézkedéseket, addig a munkások maguk is kezdeményezően léptek fel. Egy áprilisban megtartott gyűlésen például azzal a kéréssel fordultak a Forradalmi Kormányzótanácshoz, „tegye számukra lehetővé a szocializálást és valamennyi bolgár kertész termelőszövetkezetbe való tömörítését”. Igen sokan jelentkeztek szolgálatra a Vörös Hadseregbe, s így a szerb hadifogságból megszökött bolgár katonákkal is kiegészülve önálló zászlóaljat alakítottak, amely részt vett a csehszlovákiai front hadműveleteiben.

A bolgár munkások minden akcióját a kommunisták szervezték, akiknek ekkor Nikola Gramovszki volt a vezetőjük. A kommunista csoport adta ki a „Cserveno Zname” (Vörös zászló) c. lapot is. Mindazt, amit a magyar forradalomban tapasztaltak, saját hazájukban is hasznosítani akarták. „Példát kell vennünk orosz és magyar testvéreinktől. — írta F. Sz. Kisev. — Le kell ráznunk a kapitalizmus évszázados bilincseit, véget kell vetnünk ennek a régi és rothadt rendszernek.”

A Tanácsköztársaság bukása után a bolgár kommunistáknak is bujkálniuk vagy menekülniük kellett. De az emigrációból igen sokan, köztük N. Gramovszki is hazatértek. Ezek a kommunisták továbbra is népszerűsítették a Magyar Tanácsköztársaságot, és tapasztalatait felhasználták a bolgár munkásmozgalom harcaiban.

Ezután *Siklós András*, az Eötvös Loránd Tudományegyetem docense olvasta fel „*Adalékok a Magyar Tanácsköztársaság historiográfiájához*” c. előadását. A Magyar Tanácsköztársaság bukása után az ellenforradalom nemcsak a munkásmozgalom elnyomását valósította meg — mondotta az előadó —, hanem ideológiai téren is támadásra indult. A húszas évek elején a Tanácsköztársaság történetét, eseményeit gyalázó pamflettek és röpiratok áradata öntötte el az országot. A hivatalos történettudomány azonban színvonalasabb munkákat sürgetett, olyanokat, melyek „tudományos” vértetben rontanak a Tanácsköztársaság emlékének.

A Tanácsköztársaság történetéről a hagyományos — pozitívista — történetírás tollából csak kis számban jelentek meg nagyobb összefoglalások.

1919 őszén ugyan létrejött a Tanácsköztársaság Adatainak Gyűjtésére Szervezett Országos Bizottság (Tagyob), melynek tevékenysége azonban a kezdeti lendület után elakadt. 1921-ben jelent meg a Gratz Gusztáv szerkezte „A bolsevizmus Magyarországon” c. gyűjteményes kötet, mely a proletárdiktatúra történetének egyes részletkérdéseit dolgozta fel. A pozitivistá módszerű munkák azonban nem tudtak meggyökerezni, mert az ellenforradalomnak nem a proletárdiktatúra történetének részletekbe menő tényszerű ismeretetésére volt szüksége.

Az ellenforradalom számára ehelyett sokkal fontosabb volt a felelősség kérdésének tisztázása, annak bizonyítása, hogy a proletárdiktatúráért azok felelősek, akik felleptek az uralkodó osztályok konzervatív bel- és külpolitikája ellen. E feladat megoldását Szekfü Gyula vállalta magára, aki „Három nemzedék” c. munkájában a liberalizmust és a demokratikus irányzatokat tette felelőssé a proletárdiktatúráért. Az ellenforradalmi történetírás, mely a továbbiakban Szekfü koncepciójára épített, ennek megfelelően elítélte a liberális és demokratikus törekvéseket, a háborús vereséget az ellenzéki irányzatra hárította és a proletárdiktatúrát a magyar történelem mélypontjaként ábrázolta, mely részletes tárgyalásra nem is szorul.

Ez a szemlélet, mely a felszínen erőteljesebben támadta a polgári forradalom híveit, mint a Tanácsköztársaságot, a polgári irányzatokon belül is heves ellenkezést váltott ki a polgári forradalom ideológusai részéről, akiket a szociáldemokraták is támogattak. De az októbristák is, noha felismerték a polgári forradalom szükségszerűségét, és elkerülhetetlenségét, polgári korlátaik következtében nem ismerhették fel a forradalom jellegét és sajátosságait, a proletáriátus vezetőszerépét és elítélték a proletárdiktatúrát.

A felszabadulás természetesen elsöpörte az ellenforradalmi koncepciókat. 1945 után még a polgári történetírók is elismerték a polgári forradalom szükségességét, ha a proletárdiktatúrával nem is rokonszenveztek. Csak egyesek — mint pl. Szekfü — voltak képesek gyökerében leszámolni régi koncepcióikkal és kimondani, hogy Magyarország számára a proletárforradalom a felemelkedés egyetlen útja. Az ország felszabadulása egyidejűleg megnyitotta az utat az addig illegális marxista történettudomány előtt. Az ellenforradalom éveiben a marxista történetírás tisztázta a Tanácsköztársaság történeti helyét, feltárta jelentőségét, s rámutatott a párt elkövetett hibáira. A fordulat éve óta — egyes elkövetett hibák ellenére is — a marxista történettudomány jelentős eredményeket ért el a Tanácsköztársaság történetének feltárásában — mondotta befejezésül Siklós András.*

Végül Siegfried Höppnernek, a berlini Humboldt Egyetem docensének „A Németországi Független Szociáldemokrata Párt forradalmi munkás tagjainak állásfoglalása a Magyar Tanácsköztársaság mellett” c. előadását olvasta fel

* Az előadás megjelent a Századok 1959. évi 1. számában.

távollétében *Walter Klawns*. A Magyar Tanácsköztársaság hatása — mint az előadás megállapította — sokoldalúan mutatkozott a független szociáldemokraták körében. A párt centrista vezetői, Haase, Crispian, Hilferding, Kautsky és mások, látszatforradalmi politikával és magatartással igyekeztek leszerelni a munkások megmozdulásait. Lapjukban, a *Freiheitben* a magyar forradalom iránti rokonszenvükről írtak, beszámoltak a magyar tanács-hatalom minden lényegesebb intézkedéséről, eseményéről, azonban semmit nem tettek annak érdekében, hogy konkrétan is támogassák a Tanácsköztársaságot.

De a német munkások — mint azt a felhozott igen sok adat is bizonyította — lelkesedéssel fogadták a Tanácsköztársaságot, gyűléseket hívtak össze, tüntetéseket rendeztek. Megerősödött a balszárny, amely kezébe vette néhány újság szerkesztését és nyíltan állást foglalt a Tanácsköztársaság támogatása mellett. „Magyar testvéreink hívnak bennünket. Mire várunk?” — tette fel a kérdést az egyik újság. Ernst Thälmann a Tanácsköztársaság példájával lelkesítette a német munkásokat a jobboldali vezetők elleni harcra. A munkástömegek határozott, forradalmi fellépése sok esetben — mint az a tanácsok II. kongresszusán is történt — meghátrálásra kényszerítette a jobboldali vezetőket.

E küzdelmek mellett termékenyítő, a forradalmi szárnyat erősítő hatása volt azoknak az elméleti vitáknak is, amelyek a Tanácsköztársaság bukása után bontakoztak ki a proletárdiktatúra értékelése, tanulságai körül. Ezek is hozzájárultak ahhoz, hogy a jobboldal még inkább elszigetelődött.

Március 21-én, az ülősszak utolsó napján hangzott el *Henryk Malinowski* előadása: „*A lengyel és a magyar munkásmozgalom néhány közös forradalmi hagyományáról.*” Az előadó a múlt század közepétől tekintette át a lengyel-magyar barátság, szolidaritás mozzanatait, amelyeknek kimagasló pontja volt a Tanácsköztársaság támogatása. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatása, a nemzetköziség szelleme mutatkozott meg abban, hogy a Magyarországon élő lengyelek mint önkéntesek vettek részt a Vörös Hadsereg harcaiban. Parancsnokuk, Frantisek Gawlinski a fronton halt hősi halált. A lengyel kommunisták csoportja adta ki a „*Czerwona Gazeta*” c. lapot, s rendszeres kapcsolatot épített ki a bécsi lengyel kommunistákkal. Elmondotta, hogy Kun Béla és a magyar kommunisták igen nagyra értékelték azt a segítséget, amelyet lengyel elvtársaiktól kaptak.

Hangsúlyozta, hogy a Lengyel Kommunista Párt számára igen nagy jelentősége volt azoknak a tapasztalatoknak, amelyeket a Magyar Tanácsköztársaság nyújtott. Majd szólt arról, hogy a lengyel munkások közvetlenül a Tanácsköztársaság bukása után, de később is, tiltakoztak az ellenforradalmi rendszer, a fehér terror ellen. Lengyel és magyar forradalmárok együttműködése mutatkozott meg a spanyolországi polgárháborúban is. Végül hang-

súlyozta, hogy a két nép barátsága és együttműködése mély történelmi hagyomány, amely ma is elevenen él.*

Ezután külföldi veteránok felszólalásai következtek. *Edmond Semil* (Lengyelország) a Tanácsköztársaság idején tagja volt a budapesti lengyel kommunista csoportnak, s az ott végzett munkájáról szólt. *Dr. Basil Spirú* (Német Demokratikus Köztársaság) a Vörös Hadsereg északi hadjáratában szerzett tapasztalatairól szólt, amelyeket mint önkéntes vöröskatona szerzett. *Gheorghe Timofi* (Románia) arról beszélt, hogyan támogatták a magyar munkáshatalmat a romániai dolgozók. Végül *Anton Gábor* (Ausztria) az ellenforradalom elleni harcról, a Lenin fiúkról szólt, akik közé 1919-ben ő is tartozott.

Ezt követően *Kálmán Endre* ismertette a Tanácsköztársaság 40. évfordulójára hirdetett pályázatra beérkezett munkák bíráló bizottságának jelentését. A beérkezett művek értékes adatokkal gazdagítják a Tanácsköztársaság történetét, eredményes munkáról adnak számot. A legjobb pályaműveket a bizottság jutalomban részesítette.

Majd *Czjang Csun-fan* emelkedett szólásra, aki a külföldi történész-vendégek nevében méltatta az ülészak jelentőségét, a nemzetközi együttműködés fontosságát.

Végül *Nemes Dezső* összegezte a hatnapos ülészak eredményeit. Hangsúlyozta annak fontosságát, hogy az ünnepi ülés nem a szakemberek elszigetelt tanácskozása volt, hanem beilleszkedett az országos megemlékezések sorába. Itt is megnyilatkozott a nemzetköziség szelleme, az a tény, hogy az egész szocialista tábor együtt ünnepelt a magyar néppel. Rámutatott arra, hogy az elhangzott előadások — mindenekelőtt a külföldi vendégek referátumai — igen értékes adatokkal gazdagították a Tanácsköztársaság történetét. Szükségesnek tartja, hogy ezek az eredmények minél szélesebb körben ismertekké váljanak. A veteránok felszólalásairól megállapította, hogy a történészeknek gazdagabban kell felhasználniuk ezeket a színes, értékes forrásokat. Foglalkozott azzal is, hogy az ülészak hozzájárult a Tanácsköztársaság történelmi jelentőségének tudatosításához. Majd befejezésül hangoztatta, hogy az első magyar proletárdiktatúra történetének feldolgozásában magyar és külföldi történészeknek továbbra is együtt kell működniük.

* A külföldi vendégek előadásainak teljes szövegét a közeljövőben a Kossuth Kiadó fogja megjelentetni.

A MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSASÁG JOGALKOTÁSA*

RÁKOS FERENC

A Tanácsköztársaság 40 éves évfordulójának megünneplése nemzeti létünk, a dolgozó magyar nép és különösen a magyar munkásosztály történetének legkimagaslóbb eseményére irányította a figyelmet. Nemcsak a Magyar Népköztársaságban, hanem a szocialista világrendszer minden országában, sőt azon túlmenőleg az egész haladó emberiség körében megemlékeztek erről az évfordulóról.

A magyar munkásosztály a földkerekség népei közül elsőnek követte az oroszországi munkások és parasztok új világot teremtő forradalmi példaadását. Ez az elévülhetetlen történelmi tény, — kicsiny országunk kereteit túllépve — világjelentőségű eseménnyé nőtt. Történelmi bizonyosságot tett a proletárdiktatúra elkerülhetetlenségéről, az egyetlen lehetséges útról, amely kivezeti az emberiséget a kapitalizmus válsága okozta ellentmondásokból és elnyomorodásból.

A szovjet-oroszországi bolsevik párt VIII. kongresszusán, 1919. március 23-án, két nappal a Tanácsköztársaság kikiáltása után mondotta Lenin: „A legradikálisabb, a legdemokratikusabb, megalkuvó burzsoázia beismerte, hogy a legnagyobb válság pillanatában, amikor a háborúban kimerült országot újabb háború fenyegeti, a tanács hatalom történelmi szükségszerűség, beismerte, hogy az ilyen országban nem lehet más hatalom, mint a proletariátus diktatúrája” (*Lenin Művei*. 29. köt. 222. old.).

Majd később a moszkvai szovjet ülésén így értékelte Lenin a Magyar Tanácsköztársaság jelentőségét: „Ezért a magyar forradalom azzal, hogy egészen másképpen született meg, mint a mienk, megmutatja az egész világnak azt, ami Oroszország tekintetében nem volt világos: nevezetesen, hogy a bolsevizmus az új, proletár demokráciával, munkás demokráciával függ össze, amely a régi parlament helyébe lép” (*Lenin Művei*. 29. köt. 272. old.).

A Tanácsköztársaság 40. évfordulóján megállapíthatjuk, hogy Lenin látnoki szavai a beigazolódott történelmi igazság értelmével fénylenek. A marxizmus-leninizmus tanítása a proletár forradalomról, a proletárdiktatúráról és

* *A Magyar Tanácsköztársaság Jogalkotása* (Szerk. Biz.: Halász Pál—Kovács István—Peschka Vilmos) Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1959. 399 old.

a proletárdemokráciáról kilépett az elmélet keretéből és a világnak egy milliárdnyi ember lakta egyharmadán élő valósággá lett. A magyar munkáosztály büszkén tekinthet vissza hőstettére: példaadása — Szovjet-országot után a második proletárdiktatúra — nagyértékű, maradandó tapasztalatokkal gazdagította a marxizmus-leninizmus ércalapját, a nemzetközi szocialista forradalom és a szocializmus építésének elméleti, gyakorlati fegyvertárát.

*

A Magyar Tanácsköztársaság, mint a Magyar Népköztársaság történelmi előfutára és főpróbája, a felszabadulást követő években — minden jelentősége ellenére — nem részesült méltó figyelemben közéletünk és még kevésbé a tudományos világunk részéről. Valahogy elmentek az évforduló, mint valami poros emlék kuriózuma mellett. Nem vették észre, hogy a Horthy-fasizmus részéről a félelem sugallta elfeledtetés, a tudatos ködösítés, majd a felszabadulás után a személyi kultusz tenyésztette közömbösség porrétege alatt legdicsőbb történelmi hagyományunk, egyben legaktívabb propaganda kincsünk és a szocializmus építésének mindmáig gazdag gyakorlati értékű tanulságai rejlenek.

A Magyar Szocialista Munkáspárt és a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány letörölte az idők porát, feltárta ezt a kincset. A 40 éves évforduló ünnepén a magyar munkáosztály, egész dolgozó népünk büszkén vallhatta és vállalta magáénak múltja kiemelkedő örökségét. Eljött végre az ideje, hogy a magyar munkáosztály forradalmi államépítő és vezető tevékenysége ne csak néhány kortárs és aktív résztvevő visszaemlékezéseinek, ne csak kevés fiatal kutató lelkes buzgóságának és vizsgálódozatának tárgya legyen, hanem szocialista államunk minden irányú politikai és tudományos tevékenységének reflektorfénye elé kerüljön.

A Magyar Tanácsköztársaság, mint a szocialista állam és jogalkotás prototípusa, nemcsak megemlékezés, hanem egyben tanulság és tanulmányozás tárgya is napjaink magyar jogászsága előtt. Mégis, az ellenforradalom mocskoló, rágalmozó, áltudományos jogászai torzításait leszámítva, felszabadulásunk óta egészen a legutolsó ideig alig néhány komoly tanulmány és cikk volt az a jogi irodalmi termés, amely a Tanácsköztársaság államával és jogával foglalkozott. Tollforgató jogászaink túlnyomó része (nem kevésbé, mint más tudományágak képviselői) alig-alig fordítottak figyelmet a Tanácsköztársaságra, amely pedig — éppen az államépítés és jogalkotás szempontjából — mai jogfejlődésünkre is nemcsak történeti, hanem kiemelkedő gyakorlati jelentőséggel bír.

*

Pártunk és kormányunk határozata, a Tanácsköztársaság emlékének és 40. évfordulójának méltó megünneplése, az állam- és jogtudomány művelőit is felrázta. 1959 eleje, óta mindössze négy-öt hónap alatt több könyv, tanul-

mány, gyűjtemény, cikk látott napvilágot a Tanácsköztársaság jogalkotásáról, mint az egész megelőző idő alatt összesen.

A Tanácsköztársaság 40. évfordulójára megjelent munkák között megkülönböztetett figyelmet érdemel a „Magyar Tanácsköztársaság Jogalkotása” c. gyűjteményes mű, amely a Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete kollektív munkájának eredménye, és a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó gondozásában jelent meg, a tartalomhoz méltó komoly, szép külsővel.

A könyv jelentőségét csak emeli, hogy nemcsak egy magában álló témát tárgyal, nemcsak a Tanácsköztársaság jogalkotásának valamely ágazati kérdéséről szól, hanem újra kiadva a Tanácsköztársaság jogszabályainak válogatott gyűjteményét, egyetemességre törekszik.

A gyűjtemény bevezető tanulmányát *Szabó Imre* akadémikus, az Állam- és Jogtudományi Intézet igazgatója írta. A Tanácsköztársaság jogalkotásának egészét értékeli és összefoglalja. A Tanácsköztársaság állam- és jogalkotó munkájának alaki és tartalmi jellemzőivel, az új jognak a régi joghoz való viszonyával, továbbá magának a jogalkotásnak, mint új szocialista jogunknak néhány tartalmi és elvi sajátosságával foglalkozik.

Ezt az általános összefoglalást követik a Tanácsköztársaság jogszabályainak ágazati csoportok szerinti válogatásai, amelyek mindegyikét ismét egy-egy szakmai bevezető tanulmány foglalja össze. A gyűjtemény — mint-hogy hangsúlyozottan jogászok számára készült, bár számot tarthat mind-azok érdeklődésére, akik a Tanácsköztársaság történetét ismerni akarják — következő jogágazatokra osztja az anyagot: a Tanácsköztársaság a) államjoga (*Kovács István*), b) államigazgatási joga (*Halász József*), c) büntetőjoga (*Szabó András*), d) polgári joga (*Eörsi Gyula*), e) családjoga (*Pap Tibor*), f) munkajoga (*Trócsányi László*).

A bevezető tanulmány kiemeli, hogy a Tanácsköztársaság megünneplése jó alkalmat szolgáltat arra, hogy jóvátegyük az elmúlt esztendőök hibáit, mulasztásait a Tanácsköztársaságot megillető méltó ismertetés tekintetében és töröljük az emberek tudatából azt a torz és hamis képet, amelyet az ellenforradalom festett a magyar munkásosztály államáról. Ez annál is inkább kötelességünk, mert a Tanácsköztársaság nem egyszerűen történelmi emlék, hanem „mai munkánk számára is rendkívül hasznos, gyakorlati segítséget nyújt, mindenek felett kimagasló eredményeivel, olykor azonban még bizonyos hibáival is”.

*

Nemcsak a Tanácsköztársaság emlékeként, nemcsak a jogtörténet, hanem a jogpropaganda szempontjából is értékes és hasznos az a jogszabály anyag, amelyet a gyűjtemény felelevenít, újra az olvasók elé tár. E jogszabályokat eredetileg az akkori hivatalos lap, a „Tanácsköztársaság”, — majd összesítve a „Tanácsköztársasági Törvénytár” közölte „A Forradalmi Kor-

mányzótanács és a népbiztosságok rendeletei” címmel az új egyesült párt, a Magyar Szocialista Párt (majd a pártkongresszus után már „A Szocialista-Kommunista Munkások Magyarországi Pártja”) kiadásában.

Az egész jogalkotás több mint 770 jogszabályt ölel fel. E jogszabályok túlnyomó része (682) a tanácskormány, a Forradalmi Kormányzótanács, és az egyes tárca népbiztosságok rendeletei (köztük 104 a Népgazdasági Tanácsé). Ezt a jogalkotó tevékenységet a Szövetséges Tanácsok Országos Gyűlésén (SzTOGY), a tanácskongresszuson, a legfőbb államhatalmi szerv által elfogadott alkotmány koronázta. A tanácskongresszuson választott Szövetséges Központi Intézőbizottság (SzKIB.) alig néhány rendeletet hozott. Jellemző a törvényhozó szellemére és az akkori politikai helyzetre, hogy a SzKIB első rendelete a bürokrácia elleni harcnak, a közéleti tisztaság biztosításának, az állami hivatalok ellenséges elemektől való megtisztításának volt szentelve.

A Magyar Tanácsköztársaság Jogalkotása c. gyűjtemény mint már említettük, különös érdeme, hogy újra kiadja a tanács hatalom legfontosabb rendeletének válogatását. Közli azonban ezenkívül a Tanácsköztársaság jogszabályainak teljes mutatóját is, amivel kiegészíti, mintegy teljessé teszi a tájékoztatást a tanácsállam jogalkotó tevékenységéről.

A Tanácsköztársaság jogszabályai között időrendben az elsők, mert legsürgősebbek, azok a rendeletek, amelyek az új államhatalom külső és belső ellenség elleni védelmével, az új tanácsállam felépítésével és — ezzel egyidejűleg — a régi burzsoá osztályállam és gépezetének megszüntetésével, rombolásával foglalkoznak. A szocialista állam fő funkciói sorában ezek az aktusok állanak első helyen. Ilyenek főképpen: a Forradalmi Törvényszék felállítására, a Vörös Hadsereg és a Vörös Őrség megszervezésére, a tanácsok megalakítására és a választások kiírására vonatkozó rendeletek.

Sorban és fontosságban nem kevésbé sürgősek voltak azok az alapvető gazdasági tárgyú rendeletek, amelyek a kisüzem kereteit meghaladó mezőgazdasági és ipari üzemek, a termelőeszközök és a tőkés vagyron köztulajdonba vételét, társadalmasítását elrendelték és a szocialista gazdasági rendszer fundamen umát építették. Ide sorolhatjuk a gazdaságszervezési, szociális termelési, közlelmezési és ellátási, pénzügyi, szociális és lakásügyi szabályokat is, amelyek a dolgozók egészségügyi védelmével, munkavédelmével, a dolgozók egész társadalmának jóléti viszonyaival foglalkoznak. Ezek az úgynevezett gazdasági rendeletek a Forradalmi Kormányzótanács rendeleteinek mintegy 40%-át teszik ki. A népbiztossági rendeletek között a gazdasági tárgyú rendeletek arányszáma még nagyobb — 65%.

A következő csoport: a népművelés ügyének szocialista megalapozásával foglalkozó rendeletek. A közoktatásügyi népbiztosság rendeletei (mintegy 66 rendelet) jellemzi azt az intenzív munkát, amelyet a dolgozók állama folytatott a dolgozók felvilágosítása, az igazi népkultúra fejlesztése terén.

Végül azok a rendeletek következnek, amelyek mindenféle szervezési, igazgatási, rendészeti kérdésekkel foglalkoznak.

*

A gyűjteményben, mint már említettük, nem az állam fő funkciói, hanem hat jogágazat szerint vannak a jogszabályok csoportosítva. Ez a csoportosítás szakjogászok számára bizonyos könnyebbséget jelenthet, egyben azonban — ezt sajnálkozással érezzük a gyűjtemény áttekintése közben — meg kell jegyeznünk, hogy a csak kialakulóban levő jogviszonyok és azoknak jogszabályi rendezése ilyenformán politikailag kevésbé értékelhető és áttekinthető, mintha a jogszabályok összeválogatása és magyarázata a szocialista állam funkciói szerint történt volna. Persze — egyik a másikat nem zárja ki, és mint a bevezető tanulmány igéri, a kezdeti munkát követni fogja a Tanácsköztársaság jogalkotásának mélyebbre ható feldolgozása. Célszerű volna a Tanácsköztársaság teljes jogszabályalkotásának újra kiadása is.

Ki kell emelni — és ez a legfontosabb — hogy a gyűjtemény összeválogatása egészben véve jó: valóban a Tanácsköztársaság legfontosabb és a munkáshatalomra legjellemzőbb jogszabályainak a gyűjteménye. Alkalmas arra, hogy tájékoztasson, képet adjon a Tanácsköztársaság jogszabályalkotásáról, magáról a tanácsszocializmusról, a munkások szocialista államáról.

Ugyanakkor azonban önkényesnek látszik, a polgári állam és társadalom jogára emlékeztetőnek, a válogatott jogszabályok csoportosítása az adott jogágak szerint. Nem könnyű az egyoldalú beskatulyázás, amikor számos jogszabály jellege szerint több csoportba is kívánczik. Pl. a forradalmi törvénytörvény felállítás, inkább az államjog, de működése, vagyis a bírósági büntetőeljárás már a büntetőjog keretébe tartozik. Vagy pl. a Vörös Hadsereg és a Vörös Őrség, mint az állam fontos pillérének *felállítása* — államjog. Hatósági tevékenységük viszont a közigazgatási jog, sőt a Vörös Őrségnél a büntető ügyekben való nyomozás, és a Vörös Hadsereg forradalmi törvénytörvényeinek működése a büntetőjog keretébe tartozik. És így folytathatnók tovább. Ha már a szakjogászok számára szükségesnek látszik a jogágak szerinti szétosztás, akkor éppen úgy szükséges — az áttekinthetőség szempontjából — az adott jogszabály párhuzamos felemlítése más csoportban vagy csoportokban is, ahová az adott jogszabály hasonló indoklással sorolható.

Ha a szovjet szocialista állam-és jogtudomány immár 42 éves tapasztalatát iránytűnek tekinthetjük — és kell is tekintenünk —, akkor a Tanácsköztársaság jogszabályainak adott elosztása, beskatulyázása nem az újabb jogfejlődés eredményének, hanem inkább elavultnak látszik. Kétségtelen ugyanis, hogy az az állami aktus, amely a földet és a termelőeszközöket, a kapitalista tulajdont, az egészségügyi és közművelődésügyi intézményeket stb. köztulajdonba vette, szocializálta, amely megteremtette a szocialista állam gazdasági, kulturális, egészségügyi fundamentumát, — az államjog keretébe

kívánczik elsősorban és nem a polgári jogba. Az államosítás következtében az államosított (korábban magántulajdonban volt) gazdaság funkcióváltáson ment át: kikerült az állampolgárok jogviszonyainak keretéből és az államjog, a közigazgatási jog tárgya lett. Eörsi Gyula is megállapítja (251. old.) „Az idevágó rendelkezések államigazgatási jellegű kötelezettséget keletkeztettek . . .”

Nem tartom alapvető jelentőségűnek a jogágazatok szerinti ilyen vagy olyan beosztást, de fogalmi zavar elkerülése és a jogszabályokban való könnyebb eligazodás, tájékozódás céljából helyes volna rámutatni egyidejűleg arra, hogy bizonyos jogszabályok jellegüknél fogva más ágazatban is felsorolhatók, valamint arra is, miért éppen az adott csoportban, az adott jogágazatban vannak megemlítve.

*

A bevezető tanulmány szavai szerint a jogszabályok egymásutánja az egyes ágazati csoportokban *fontosság* (és nem időrend szerint) történt. Ezt az elvet helyeselni lehetne, ha következetesen és tényleg így volna. De nézzük csak:

Az államjog csoportjában első helyen van, nagyon helyesen, a legfontosabb törvény: az alkotmány. De nyomban utána már egy átmeneti jellegű, ideiglenes népbiztossági jogszabály következik a bírósági tárgyalások elhalasztásáról. Ezután még egy sor viszonylag kisebb jelentőségű rendelet következik. Csak ezután, a válogatás második felében következnek a tényleg legfontosabb államjogi rendelkezések. Nem felel meg a fontosság szerinti felsorolás elvének ebben a jogcsoportban a Forradalmi Kormányzótanács rendeleteinek összekeverése a népbiztossági rendeletekkel, amelyek — már kibocsátójuk hatóságánál fogva is — főképpen végrehajtó és utasító, törvényt magyarázó, számos esetben átmeneti, ideiglenes jelentőséggel bírnak.

Helytelen és nem tudományos viszont törvényes jogforrás kibocsátotta jogszabályok sorába iktatni a Vörös Ujság közleményét (A vidéki munkáskatonák és paraszt tanácsok és direktóriumok hatásköre, Vörös Ujság, 1919. április 1-ei száma.), amelyet sem a hivatalos lap, a Tanácsköztársaság, sem a Tanácsköztársasági Törvénytár gyűjtemény nem közölt, tehát már csak ez oknál fogva sem tekinthető rendeletnek, törvényes jogszabálynak. A kérdéses közlemény hangjánál, szövegezésénél fogva, bár a Forradalmi Kormányzótanács elnökének és két belügyi népbiztosnak a neve van alatta, teljesen elűt a rendeletek szövegezésétől, inkább rendelettervezetnek, esetleg körlevéltervezetnek felel meg. Ezt bizonyítja az is, hogy még csak dátummal sincs ellátva. Ennek a közleménynek rendelet voltát egyenesen kizárja az, hogy az Forradalmi Kormányzótanács XXVII. sz. rendelete valóban megjelent a hivatalos lapban, a Tanácsköztársaság 1919. április 3-i számában „A falusi, városi, járási, megyei és országos munkás-, katonák- és földmivestanácsi választások megtartásáról” címmel. Az ideiglenes alkotmány, az F. K. XXVI. sz.

rendelet és a választások kiírása, rendezte azt a kérdést, amelyet a kérdéses közlemény tárgyal.

Itt jegyezzük meg, hogy a direktóriumok státusát semmiféle tanácsköztársasági jogszabály nem említi és nem rendezi. A direktórium a Tanácsköztársaság idején igen elterjedt és népszerű intézmény volt. Többnyire az intéző bizottság elnökségét nevezték így. A direktóriumok ténylegesen működtek a megyeszékhelytől le a falvakig. De a központi államhatalmi szervek csak hallgatólag vették tudomásul a direktóriumok létezését és működését. Törvényileg, rendeletileg, vagy akár csak határozatilag soha meg nem erősítették, jóvá nem hagyták. A francia forradalomra emlékeztető romantikus elnevezés népszerű volt a munkásosztály körében. A direktóriumok többnyire 3—5 személyből álló hatékonyan működő csúcsszervek voltak, amelyek a munkásosztály államvezetői képességének a tanúbizonyságául szolgáltak. — Tanácsköztársasági jogszabály válogatásban azonban egy ilyen újságközleménynek a felvétele helytelen. Helyesebb lett volna a bevezetőben említést tenni a közleményről, tartalmáról és egyúttal a direktóriumokról.

A közigazgatási, büntetőjogi, polgári jogi és családjogi csoportokban a jogszabályok valóban fontosság és időrend szerint vannak felsorolva. A fontossági sorrendet biztosítja az is, hogy elsősorban az F. K. rendeletek állnak és csak utánuk következnek a szaknépbiztosságok rendeletei. A polgári jogi csoportban — ha helyes címet adunk e csoportnak, mondjuk: a termelőeszközök, a kapitalista tulajdon, a föld stb. köztulajdonbavételének jogi aktusai vagy az állami szocialista tulajdonjog keletkezése. — sikerült és jól áttekinthető a jogszabályok válogatása. Az F. K. rendeleteket megfelelően kiegészítik a szaknépbiztossági rendeletek. Szinte zavarja a köztulajdonbavétel jogi aktusainak logikus sorát az a három rendelet (5. I. N.—Igazságügyi Népbiztos — számú az örökösödési eljárás felfüggesztéséről, az F. K.: CXVIII. számú rendelet a nagykorúság korhatáráról és a 18 pont, I. N. számú rendelet a hagyatéki eljárásról) amely valóban a polgári jogba tartozik.

*

A Tanácsköztársaság jogalkotásának egyik legszembetűnőbb jelensége az a meglepően nagy és sokoldalú törvényhozói tevékenység, amelyet fennállásának mindössze 133 napja alatt kifejtett. Ha még megemlítjük, hogy ennek, a Tanácsköztársaság-i Törvénytár 5 kötetére és még egy hatodik, gyűjteményesen már nem kiadható volt kötetre rugó jogszabály anyagnak több mint a fele (a Forradalmi Kormányzótanács 79 rendelete — több mint az összes F. K. rendeletek fele) 1919. április 30-ig jelent meg, tehát a proletárdiktatúra első 40 napjára esett, úgy szinte szemelláthatóan érzékelhetjük ennek a törvényhozói tevékenységnek izzó intenzitását.

A rendeletek, amelyek a szocialista állam létének legfontosabb pilléreit emelték, szinte lélegzetelállító gyorsasággal követték egymást. Lobogó, alkotó

lázban égtek a magyar munkásosztály legjobbjai. A nemes és kápráztató feladat: a szocializmus építése — elbűvölte a proletárság legjobb embereit.

És ha most 40 esztendő múltán, nyugodt szemlélődéssel, bíráló figyelemmel olvassuk ezeket a rendeleteket, megállapíthatjuk, hogy nem ötletszerű, hevenyészett jogi fogalmazványok voltak, hanem átgondolt, jól rendezett, elvi következettséggel fogalmazott jogalkotások sorozata, ami a bevezető tanulmány szerint „... a Tanácsköztársaság államszervezetének igen korai rendezettségére mutat...” Az államépítés és jogalkotás meglepő tudatossága, „korai rendezettsége” azt a benyomást kelti, hogy a Tanácsköztársaság építő mesterei jól tudták, mit akarnak.

Némelyeknél napjaink jogásznemzedéke körében a Tanácsköztársaság jogalkotásának ez a logikus tudatossága azt a látszatot kelti, mintha előre megadott, jól ismert szovjet séma szerint történt volna ez az államépítő munka. Ez a gondolat jelentkezik már a bevezető tanulmányban is, de különösen kihangsúlyozza ezt az államjogi csoport bevezetése, amely egyenesen „közel két esztendő tapasztalataira” (Sic!) utal és arra, hogy „a Tanácsköztársaság fennállása alatt nagy számmal érkeztek az országba a szovjet állam jogalkotását ismertető hivatalos kiadványok”. (A történelmi igazság kedvéért: a Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a szovjet állam kezdetétől a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásáig nem 2 év, hanem csak 16 és fél hónap telt el.)

Nem tudom, min alapulnak ezek az állítások. A valóságban távolról sem így volt. A Tanácsköztársaság vezetői, (a kommunisták is néhány kivétellel) nem ismerték a szovjet-oroszországi állam- és jogfejlődést. A szovjet-oroszországi átalakulást mozgató nagy eszmék, az Októberi Forradalom eszméi, majd az 1918-as alkotmány eszméi azonban eljutottak természetesen Magyarországra is. A Szovjet-Oroszországból hazatért volt hadifoglyok elhozták magukkal ezeket az eszméket, amelyek hatalmas lökést adtak a magyar forradalomnak. De nem hozták és nem is hozhatták a tételes jogi átalakulás ismeretét. A kormányban mindössze három olyan kommunista volt (Kun Béla, Számuelly Tibor, Vántus Károly), akik részt vettek irányító pozícióban a szovjet-oroszországi eseményekben. Helytelen és félrevezető tehát Kovács István megállapítása, hogy „a Tanácsköztársaság vezetőinek nagy része Szovjet-Oroszországban járta ki a forradalom első nagy iskoláját”. Ez ellenkezik a tényekkel. A hazatért volt hadifoglyok és internacionalista harcosok nem államszervezéssel, jogalkotással foglalkoztak, hanem a nemzetközi brigádok szervezésével, katonai munkával, harctéri tevékenységgel, agitációval voltak elfoglalva. Az államépítésről, a szovjet állam alakulásáról csak általánosságban tudhattak, nem is szólva a jogalkotásról, a különböző jogi intézmények elvi és gyakorlati megszervezéséről.

Nyomtatott anyagot, „a szovjet állam jogalkotását ismertető hivatalos kiadványok”-at a visszatérő volt hadifoglyok nem hozhattak magukkal haza, hiszen ellenséges területeken, frontokon keresztül csak nagy ügyel-bajjal,

veszedelmek között vágták át magukat hazafelé, gyakran elszenvedve testmozgásokat is. Többen hivatkoznak Számuely Tibor ismert moszkvai útjára. Ez az utazás — egy rozoga kétüléses kis repülőgépen, amelyet „repülő koporsónak” csúfoltak — már a Tanácsköztársaság idejében történt. Számuely Tibor tényleg hozott is magával — nem sokat — nyomtatványokat, de ezek szinte kivétel nélkül politikai agitációs és propagandaanyagok voltak. Különben is, amikor Számuely Tibor visszatért, 1919 május végén, akkor már az államépítés és jogalkotás jelentékeny része a Magyar Tanácsköztársaságban megtörtént. Postai küldemények akkor egyáltalán nem voltak. Nagyon kevés volt az az anyag, ami a Tanácsköztársaság vezetőinek a kezébe került.

Így hát felmerül a kérdés, mi az oka annak, hogy oly tudatosan jelentkezett a magyar munkásosztály államszervező képessége?

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom eszméi, az új állam, a szovjet gondolat, a földosztás, a nemzetek egyenjogúsága, a bolsevik forradalmi jelzavak megragadták a dolgozó emberek, a munkások, parasztok, a haladó értelmiség gondolatvilágát és képzeletét. Ezek az eszmék gondolkozásra készítették a legjobbakat, amikor az államépítés nagy feladatai eléjük tornyosultak.

A magyar proletariátus nagyszerű alkotó, építő munkáját azzal az államalkotó képességgel és készséggel végezte, amely sajátja a társadalom mélyében már kifejlődött, az államhatalom megragadására, az állam és társadalom vezetésére már érett új történelmi osztálynak. Miként a megfelelő történelmi korszakokban, a polgári forradalmak idején a burzsoázia is késznek mutatkozott a hatalom átvételére és a polgári állam felépítésére, a korhadt, düledező, feudális állam helyén.

Végül, de nem utolsósorban számba kell venni, hogy a munkásság a munkásmozgalom szervezeteiben már hatalmas közéleti és szervezési tapasztalatra tett szert. A nemzetközi munkásmozgalom szélesen elágazó politikai szervezeti tapasztalatai, a magyarországi szociáldemokrata párt és a különböző nemzetközi munkáspártok programjai és kongresszusi vitái, a szakszervezeti élet mindennapos harcai, vitái minden más társadalmi osztálynál jelentékenyebb szervezeti tapasztalatot, tudást és tanulságot szolgáltatottak a munkásosztálynak.

A marxizmus iskolája már egész nemzedékeket nevelt a szocializmus elméletére és gyakorlatára. Karl Marx híres műve: „A Gothai Program Kritikája”, amely a német szociáldemokrácia programtervezetének alapos elemzése és bírálata, egyben kifejti a proletariátus politikai mozgalmának alapvető kérdéseit. Ezzel kapcsolatban meghatározza az osztályharcos munkáspárt politikai követeléseit, megállapítja a kapitalizmusból szocializmusba való átmenet idejére a proletárdiktatúra szükségszerűségét, lényegét, alapelveit. Az alkotó marxizmusnak ez a halhatatlan műve és egyéb munkái, amelyek a marxizmus államelméletének alapját megvetették, már korán felfegyverezte a nemzetközi és a magyar munkásosztályt azzal a forradalmi

elmélettel, amelynek nyomán a magyarországi proletárdiktatúra államépítő munkája elindulhatott.

A magyar munkásozttály tehát nem rátermettség, megfelelő tapasztalat és tudás nélkül állt az ország kormánykerekéhez, hanem alapos, több évtizedes iskolát járt ki, amelyben megszerezte a hatalom átvételéhez és gyakorlásához, az államalkotás történelmi munkájához szükséges tudást és készséget. Bár hibázott néhány fontos elvi kérdésben, bár csetlett-botlott egyes gyakorlati kérdésekben (éppen azért, mert nem ismerte és nem használhatta ki a szovjet tapasztalatot), alapjában véve a helyes úton haladt. A Magyar Tanácsköztársaság állam- és jogrendszere, jogintézményei a szocializmus építésének, a proletariátus és az egész dolgozó nép érdekének megfelelően épültek.

*

Némelyeket megtéveszt az a körülmény, hogy egyes rendeletekben a szovjet intézkedésekhez hasonló intézkedések és elrendezések történtek. Pl. a forradalmi törvényszékek szervezése terén. A valóság az, hogy a hasonló okok hasonló okozatot, a hasonló jelenségek — hasonló intézkedéseket vonnak maguk után. A cél egy volt: a szocializmus építése. A Tanácsköztársaság forradalmi törvényszékeinek szervezésénél az égvilágon semmi, de semmi írott anyag rendelkezésre nem állott. A Szovjet-Oroszországból hazatért volt hadifoglyoktól kapott információ egészen felületes és bizonytalan volt. Mindössze annyi: forradalmi tribunálok működnek, amelyekben a munkások és parasztek képviselői ítélkeznek. A forradalmi törvényszékek kialakulása és működése a Magyar Tanácsköztársaságban mégis hasonló körülmények között történt, mint Szovjet-Oroszországban, bár jelentékeny eltérések is voltak. Még az is egyezett, hogy a Tanácsköztársaságban centrista, revizionista szociáldemokrata volt az igazságügyi népbiztos, Szovjet-Oroszországban pedig szintén nem bolsevik, hanem egy opportunistá (szocialista forradalmár).

A hasonló jelenségek, a kommunista forradalmi mentalitás harca, ami kifejezője volt a forradalmi proletariátus hatalmi törekvéseinek, — a revizionista mentalitás ellen, ami viszont a burzsoá restauráció törekvéseket fejezte ki, ez a harc szülte logikusan és vonta maga után a Tanácsköztársaság és Szovjet-Oroszország jogalkotásának némely egyező rendelkezéseit. Csak természetes, hogy a kevés, szórványos, egyesek esetleges emlékezésén alapuló, vagy a jó ég tudja milyen úton ide került, esetleg ellenségesen torzított szovjet anyag is mély vonzást, erős befolyást gyakorolt a Tanácsköztársaság jogalkotására. Az 1918-as szovjet alkotmány eszméi, bár ez az alkotmány sok tekintetben eltért az 1919. június 23-án, a Szövetséges Tanácsok Országos Gyűlésén elfogadott tanácsköztársasági alkotmánytól, erősen szügesztív hatást gyakoroltak a tanácsokon épülő magyar szocialista állam, a Tanácsköztársaság törvényhozóira.

A Tanácsköztársaság alkotmánya és jogalkotása eredeti jogalkotás volt, amely az előbb említett okoknál fogva bizonyos tekintetben egyezett, más tekintetben viszont eltért a szovjet alkotmánytól és jogalkotástól. A Tanácsköztársaság alkotmányát illetően Kovács államjogi bevezető tanulmánya is elismeri, hogy „olyan eredeti jogalkotás”, amely mind a „közel két esztendő” szovjet tapasztalatokat, mind a magyar sajátságokat „összegezte”. Szabó Imre helyesen állapítja meg a bevezető tanulmányban, hogy a szovjet fejlődés első időszakának jogfejlődésével — a jellemző alapvonásokat illetően — a Magyar Tanácsköztársaság jogfejlődése megegyezett: „a tanácsokra épülő államtípus azonos elvi magva jutott kifejezésre”. Továbbá, a jogforrásokat illetően: „... a Tanácsköztársaság alkotmánya az első szovjet alkotmánnyal egyezően vonta meg a fő határvonalat, a legfőbb államhatalmi szervek és az államigazgatási szervek jogalkotó tevékenysége között...”

*

A régi jogot, a polgári állam jogát illetően a proletárdiktatúra szilárd elvi álláspontot foglalt el: megtagadta a jogfolytonosságot, nem ismerte el, semmisnek nyilvánította, felszámolta a polgári állammal együtt a régi jogot és jogi berendezéseket is. Ezt a forradalmi elvet a Tanácsköztársaság jogalkotása ismételtén, expressis verbis, kimondta. Ennek megfelelően teljesen felszámolta például a proletárdiktatúra előtti polgári állam bíróságait is. Ezt az elvet nem töri meg az sem, ha egyes népbiztosságok, vagy akár bíróságok is gyakorlati célszerűségi okból, bizonyos kérdések megoldása, eldöntése, rendezése céljából felhasználtak egyes régi jogszabályokat, ha azok nem ellenkeztek a proletárdiktatúra szellemével, elvi álláspontjával, célkitűzésével, érvényes rendeleteivel, határozataival. Ez az utilitárius felhasználás az új államhatalom akaratából történt és ez itt a döntő. Előfordult ugyan, kivételesen, egyetlen olyan rendelet, a bevezető tanulmányban hivatkozott 6. Ke. N. (Közélelmezési Népbiztosság rendelet), amely kimondottan fenntartotta a polgári, koalíciós kormány rendeletét. Ennek politikai magyarázata az, hogy a közélelmezési népbiztos egy jobboldali szociáldemokrata volt (Erdélyi Mór), aki nem egyedül ezzel a rendelettel demonstrálta nemtetszését a proletárdiktatúrával szemben.

Az átmenet ideje alatt, természetesen és gyakran súlyos problémát jelentett a különböző jogi intézmények, jogi szabályozások hiánya. A törvényhozó, jogalkotó hatalom — az idő rövidsége folytán — számos kérdésben még nem fejezhette ki jogszabályban akaratát. Ilyenkor, különösen a bíróságok, minden külön engedély és arra való hivatkozás nélkül tájékozódásképpen figyelembe vették a régi jogszabályokat, amelyek ilyen módon bizonyos kisegítő szolgálatot tettek. Például a Forradalmi Törvényszék a közönséges, nem politikai bűnügyekben tájékozódás céljából felhasználta esetenként a régi Btk.-t. Ez azonban csak mint a jogi irodalomba való betekintés fordult elő, ami semmiben

sem gátolta és nem is gátolhatta a proletár bírák szabad jogérzékének és jogtudatának érvényesülését, vagyis az önálló jogszabályalkotást.

Amennyiben valamely régi jogszabály tartalma értelmi alkalmazást nyert, akár rendeletben, akár bírósági ítéletben, határozatban, ez az alkalmazás az új állam új jogszabályaként történt, amelynek semmi köze sem volt a megdöntött polgári államhoz és jogához. Elvi harc alakult ki e kérdés körül. Az igazságügyi népbiztosság néhány kommunista jogásza (dr. Engel József, dr. Somogyi Károly, dr. Somogyi Ödön) és mások élesen szembeszálltak a kísérletekkel, amelyek a proletariátus forradalmi jogfelfogásának érvényesülését gátolni próbálták. — A bevezető tanulmány helyesen állapítja meg a szovjet és a magyar megoldás elvi azonosságát e kérdésben.

A Tanácsköztársaságban, miként a Szovjetunióban is, a régi törvények alkalmazhatósága kérdésében lényegesen más volt a felfogás, mint a Népköztársaságban és általában a népi demokratikus államokban. A népi demokratikus átalakulás lényegesen más viszonyok között indult meg. Ezekben a sajátos viszonyokban sokkal ruganyosabb politikát kellett követni a régi polgári állam jogának alkalmazhatósága terén. A népi demokratikus fejlődés sajátosságaiból következett, hogy nem generálisan, nem egyetlen forradalmi aktussal, hanem fokozatosan, jogi úton történt és történik az átmenet: egyes régi jogszabályok törvényhozói, vagy bírói határozatban való hatályon kívül helyezésével és új jogszabályok megállapításával.

*

A bevezető tanulmány helyesen jegyzi meg, hogy a jogszabályokban nem jut kifejezésre a forradalmi munkáspárt szerepe és helye a proletárdiktatúra mechanizmusában. Egyúttal helyes lett volna, ha Szabó Imre a bevezető tanulmányban magyarázatot is adott volna erre a hiányra, röviden rávilágított volna a párt szerepére a magyarországi proletárdiktatúrában.

A párt, éppen a két munkáspárt megegyezésének hiányosságai, főképpen a garancia nélküli egyesülés következtében, nem harcokban edzett, forradalmi marxista párt volt, a proletárdiktatúra vezető ereje, hanem a szociáldemokraták által majorizált, ingatag hibrid párt. A párt vezetősége — valójában — nem a proletárdiktatúra irányító, vezető szerve volt, hanem a Forradalmi Kormányzótanács, a kormány árnyéka, alteregoja. Gyakran megesett, hogy a Forradalmi Kormányzótanács, kimerítvén napirendjét, az ülést, mint pártvezetőség folytatta. A pártnak ez a másodlagos szerepe az alsóbb színvonalon is hasonló volt. Ilyen volt a párt helyzete és szerepe a Tanácsköztársaságban. Ennek egyik következménye, hogy a párt szerepe nem jut kifejezésre a jogszabályokban. — Helytelen tehát az államjogi jogszabályokat tárgyaló tanulmányban a megállapítás: „... a vezető szerep érvényesülése a Tanácsköztársaságban sem vitatható”. Sajnos a párt vezető szerepre alkalmatlan volt és vezető szerepet nem is játszott a Tanácsköztársaságban.

*

A gyűjtemény, mint általában jogszabály gyűjteményeknél lenni szokott, a jog egyik oldalát: az írott tételes jogot mutatja és magyarázza. Hiányzik a gyűjteményből — már csak a hely szűke miatt is — a működő államgépezet, a tanácsközigazgatás demonstrálása, az eleven és hatékony jogalkalmazás, a joggyakorlat ismertetése.

Az állam- és jogélet gyakorlati oldalának feltárása és ismertetése egy további elmélyedt kutatómunka eredménye lehet. Ezt a kutatómunkát különösen érdekessé tenné az a körülmény, hogy a gyakorlat — különösen a kezdeti, forró forradalmi átalakulások idején — gyakran eltér az előzetesen alkotott jogszabálytól, korrigálja az íróasztal mellett készült jogszabályalkotást, amely — ilyen esetekben — utólag igazodik az élet, a gyakorlat igényelte szükségszerűséghez. Így volt ez a Tanácsköztársaságban. Egész sor példával igazolható, hogy az F. K., vagy még inkább valamelyik népbiztosság rendeletét a gyakorlat lényegesen korrigálta. Így volt ez pl. az F. K. IV. sz. rendeletével a forradalmi törvényszékekről. A jogalkalmazásnak, a tényleges joggyakorlatnak a kutatása és feltárása azért is nagy figyelmet érdemel, mert bizonyosságot tesz a törvényhozó rugalmasságáról, az eleven élettel való közvetlen kapcsolatáról és bürokráciaellenes szelleméről.

*

Az élet közvetlenségét, hogy úgy mondjam: testmelegét sugározza a Tanácsköztársaság jogszabályainak a nyelve is. A Tanácsköztársaság jogszabályai egyszerűen, mindenki, még a legegyszerűbb ember által is könnyen érthetően, bizonyos felvilágosító, agitáló lendülettel vannak fogalmazva. Távol áll tőlük a fontoskodó jogásznelv, a „hivatali” nyelv nehézkessége és rosszul emészthetősége. Ez nem volt véletlen, hanem a törvényhozó egyenes akarata. A törvényhozó — a munkásosztály államának legfelsőbb szervei — azt akarták, hogy a proletárállam törvényeit mindenki megértse, mindenki ismerje, mindenki tudja. Azt akarták, hogy mindenki tudja: ez a magyar proletariátus akarata, ez a proletariátus műve. Jogpropaganda volt ez a javából és egyben politikai propagandának is kitűnő.

* * *

Érdeme a bevezető tanulmánynak, hogy először veti fel a gondolatot a Tanácsköztársaság alkotó és jogalkalmazó jogászainak elismeréséről.

Valóban nem könnyű feladat hárult a kevés számú, — egy-két kivétellel fiatal — odaadó és lelkes kommunista jogászra, akik az igazságügyi és többi népbiztosság polgári (jelentékeny számban burkolt ellenforradalmi) és oppor-
tunista jogászainak visszahúzó törekvéseivel szemben felvette a harcot a jog és jogintézmények forradalmi, szocialista átalakulásáért. Ezen a helyen különösen kiemeljük azt a körömszakadtig menő harcot, amely az alkotmány valóban forradalmi, valóban marxista (akkor még Lenin életében a „leninista” és a „leninizmus” kifejezések nem voltak a kommunista pártok szóhasználatá-

ban. Lenin — végtelen szerénységében — nem tűrte volna el) tartalmáért és szövegezéséért.

Nem kevésbé méltók a Népköztársaság jogásztársadalmának elismerésére és kegyeletes megemlékezésére azok, akik a forradalmi törvényszékeken és más kialakulóban volt bírói szervekben, továbbá a tanácsi és egyéb közigazgatási szerveknél a jogalkalmazás feladatát kommunista lelkesedéssel, lobogó osztályöntudattal vállalták és teljesítették — akár tanult jogászok voltak, akár a munkásosztály egyszerű képviselői az állam- és jogéletben. Sokan közülük életükkel fizettek becsületet, osztályhű tevékenységükért. A Magyar Népköztársaság jogász nemzedékének becsületbeli, hivatási feladata, hogy emléküket — érdemük szerint — megvilágítsa és megbecsülje, mint a forradalmi szocialista törvényesség első harcosainak emlékét.

*

A Magyar Tanácsköztársaság Jogalkotása c. gyűjtemény szerzői arra vállalkoztak, hogy a tanácsállam válogatott jogszabályainak tükrében elemezzék és jellemezzék a magyar munkásosztály állam- és jogalkotó munkáját. A munka, amely a Tanácsköztársaság egész jogalkotó tevékenységének összefoglalására törekedett, eredményesen oldotta meg a nem könnyű feladatot. Számos kérdésben eddig töretlen úton járt. A felsorolt hiányosságok nem kisebbítik a gyűjteményes munka értékét.

Szabó Imre sikerült bevezető tanulmánya jogászai módszerességgel ismer-teti és foglalja össze a Tanácsköztársaság jogalkotásának olyan alaki, tartalmi sajátosságait, amelyeket eddig elkerült, vagy alig érintett a figyelem. A vezetése alatt dolgozó kollektíva — egyes problematikus kérdésfelvetések, egyes hiányok ellenére — hasznos és jó munkát végzett. Kíváncsú volt, hogy a jogi kutatás tovább folytassa a Magyar Tanácsköztársaság állami- és jogi életének minden irányú feltárását. Ez nemcsak jogtörténeti feladat, hanem elsőrangú politikai és gyakorlati szükségszerűség is.

A DIALEKTIKUS LOGIKA KIDOLGOZÁSÁNAK JELENTŐS ÁLLOMÁSA*

SÓS VILMOS

Jelentős feladat beszámolni egy olyan tudományos munka értékéről, jelentőségéről, amely rövid idő alatt négy magyar, két német, egy japán kiadásban került a széles olvasótábor elé és most folynak megjelentetésének előkészületei a Szovjetunióban. Különösen aktuálissá teszi ezt az a nagy veszteség, amely a szerző halálával az egész nemzetközi marxista-leninista filozófiai életet érte.

Éppen ezért megkíséreljük Fogarasi Béla akadémikus e legjelentősebb munkájának érdembeni méltatását a teljesség igénye nélkül. Feladatunk abban áll, hogy kimutassuk azokat a csomópontokat, amelyek a dialektikus logika újszerű kidolgozásának irányába mutatnak, vagy már el is értek oda.

Mint már a fentebb említett kiadási adatokból is látható, a könyv nagy érdeklődést keltett szerte a világon szakemberek és nem szakemberek között is. Ez abban is megmutatkozott, hogy több országban, mindenekelőtt a Szovjetunióban és a Német Demokratikus Köztársaságban már eddig is nagyszámú értékelés, bírálat és ismertetés jelent meg a Logikáról.

Még a könyv alapvető koncepciójával egyet nem értők is nagy elismeréssel nyilatkoztak tudományos értékéről, újszerűségéről, bátor mondanivalójáról, harcáról a régi skolasztikus logikai irányzatok ellen. A fiatal filozófusok sokasága tanulta meg, hogy kell marxista módon, tudományos alapos-sággal és sokoldalúsággal dolgozni, hogy lehet tudományos színvonalon megvalósítani az elmélet és a gyakorlat egységének dialektikus materialista elvét.

Fogarasi Béla Logikája első kiadástól kezdve (1951) példa volt mind-azok számára, akik az objektív igazság kutatását tűzték maguk elé követendő célul, és azok számára is, akikben él az a tudat, hogy a marxizmus nem dogma, hanem állandóan továbbfejlődő tudomány. Ebből a könyvből meg lehetett tanulni azt, hogy a filozófiában, és általában a tudományban megállni, nem előre menni — visszafelé lépést jelent.

Ez az óriási hatás nem magyarázható egyszerűen a munka tudományos értékeivel, „csak” filozófiai-logikai mondanivalójával. Többről van itt szó.

* *Fogarasi Béla*, Logika. IV. átdolgozott és bővített kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest 1958. 543 old.

Arról, hogy a logikának filozófiai érdemein kívül, mai szemmel már szinte felmérhetetlen általános politikai és tudománypolitikai jelentősége van.

Fogarasi Béla könyvének tudománypolitikai érdeme éppen abban van, hogy konkrét példáját adja annak, hogy a filozófia, mint tudomány hogyan szolgálhatja a párt feladatainak megvalósítását. Ennek legalább két alapvető mozzanatát kell hangsúlyoznunk. Egyrészt azt, hogy a filozófia nem szakadhat el a politikától, pártos tudomány, amely függ a politikától, de vissza is hat rá; segíti vagy harcol ellene. Másrészt azt, hogy a filozófia saját természetének megfelelően, tehát *speciális módon* támogatja a pártot. Ez azt jelenti, hogy a filozófiának a tárgyhöz tartozó fundamentális kérdésekkel kell foglalkoznia és ezekben a kérdésekben kell feltárni az objektív igazságot. A filozófia alapkérdéseinek marxista, tehát a valóságot hűen visszatükröző feltárása és részleteiben való kidolgozása *lehetővé* teszi a konkrét kérdések dialektikus materialista megközelítését és megoldását.

Vagyis a filozófia nemcsak azzal segít a pártnak, hogy a napi feladatok megoldásához hozzájárul, hanem ezen túlmegegy. A filozófia fundamentális kérdéseit és a párt napi feladatainak megoldását szerves egységbe kapcsolja. Ezen az egységen belül a filozófia speciális feladata éppen abban áll, hogy a napi feladatok megoldásához általános világnézeti, elméleti és metodológiai kiindulópontot ad. Természetesen nem hanyagolhatja el a napi feladatok megoldását sem.

Ma már mindenki számára magától értetődő, természetes dolog a fent kifejtett elvek elfogadása. A könyv megírásának és megjelenésének idején azonban nagy politikai és tudományos bátorság kellett a fenti elvek kimondásához és gyakorlati megvalósításához.

A szektarianizmus, a dogmatizmus és a konjunkturizmus az ideológiában bénítólag hatott a marxista tudományok fejlődésére. Ez a szektarianizmus szűk prakticista felfogásával megalkudott a jobboldali opportunizmussal, a formalizmussal és a fő tüzet nem a valóságos ideológiai ellenségre irányította.

Fogarasi elvtárs könyve a marxi tudományos igényesség elvét kielégítve súlyos csapást mért a marxi-lenini filozófiai örökséget eltorzító revizionizmusra és ugyanakkor megmutatta, hogy a dialektikus materializmust eltorzító és meghamisító filozófiai revizionizmus ellen nem lehet harcolni szektás, tudományellenes, a valóságot dogmatikusan eltorzító pozíciókból.

Marxista dialektikus logika kell és nem térhetünk vissza az elavult skolasztikus logika metafizikus koncepciójához. De *dialektikus* és nem eklektikus, a valóságnak nem megfelelően „hajlékony” logikára van szükség. Ennek a logikának a kidolgozásához fel kell használni mindazt, amit a régi logika helyesen oldott meg.

A Logikának elévülhetetlen érdeme, hogy az első viszonylag olyan teljes áttekintést adó munka, amely ezt a feladatot tűzi ki, és kezd hozzá annak

megvalósításához. Nem vagyunk elfogultak, ha most, ez alkalommal éppen ezt a központi gondolatmenetet ragadjuk meg és nem azokat a részleteket, amelyekkel vitatkozni lehetne.

I.

Már a Logika struktúrája is mutatja, milyen nehéz feladatra vállalkozott írója. A feladat nem volt kisebb, mint megmutatni a logika fundamentális kérdéseinek a szó legszélesebb értelmében vett aktuális vonatkozásait és ezen alapproblémák gyakorlati jelentőségét más szaktudományok számára.

Éppen ezért a munkát belső struktúrája szempontjából három elvileg élesen el nem határolható problémakörre tagolhatjuk.

Az első problémakört egy általános bevezető rész tartalmazza, amelyben a szerző tisztázza a logika tárgyát, módszerét, felosztását stb. Itt kerülnek megvilágításra azok a legfontosabb elvi kérdések, amelyekben legalább körvonalaiiban a konkrét logikai kérdések elemzése előtt kell állást foglalnia a kutatónak. A szerző itt egy sor olyan tételt előlegez, amelyek csak a további fejezetekben bizonyosodnak be és nyernek viszonylag befejezett értelmet.

A második rész tartalmazza a logika tulajdonképpeni kifejtését, törvényeinek, szabályainak feltárását. Ezek a fejezetek részleteiben is megadják Fogarasi Béla álláspontját a logika tudományának minden alapvető kérdésében. A dialektikus logika jónéhány kategóriája tárul elénk abban a gazdagságában, ahogyan az élő tudományos gondolkodásban az megtalálható.

Végül az utolsó nagy problémakört a szerző egy megjegyzése alapján, mint alkalmazott logikát jelölhetnénk meg. Ez a Függelékben található és a modern fizikai idealizmus bírálata tartalmazza. „Ez a dolgozat (Materializmus és „fizikai” idealizmus) a logika eredményeit alkalmazza a jelenkori fizika ismeretelméleti kérdéseire és ezért e munka egyenes folytatásának tekinthető” (14. old.). A fizikai idealizmus belső logikai hibáinak immanens kritikáját adja a tanulmány és ezért a logikai kategóriák konkretizálásának szempontjából is nagy jelentősége van.

Megjegyezzük, hogy a könyv egy külön fejezetet szentel a marxista ismeretelmélet alapfogalmainak kifejtésére. Ezt azért nem jelöltük meg külön nagy problémacsoportként, mert az egész művet éppen az ismeretelméleti és nem a formális nézőpont hatja át. *Ismeretelméleti logika* — ez az alapgondolat, amelyet a szerző végigvezet művében. A külön fejezet csak egy összegezője a gnoszeológiáról az addig elmondottaknak.

II.

Tekintsük végig a fent megjelölt problémakörök legfontosabb kérdéseit és vizsgáljuk meg most már nemcsak általánosságban, mit nyújt nekünk ezen a téren Fogarasi Béla Logikája!

Az első nagyobb kérdéssoport a logika általános filozófiai kérdéseivel foglalkozik. Egy problémát ragadnánk ki a sok kérdésből: a dialektikus és a formális logika kölcsönviszonyát. Ez a központi problémája az általános bevezetésnek. Ugyanis ennek a kérdésnek előlegezett eldöntésétől nagymértékben függ a többi általános kérdés — a logika tárgyának, módszerének stb. — megoldása is.

Mi a dialektikus és mi a formális logika? Kiegészítés vagy szembeállítás? Elvi vagy csak aspektusbeli különbség van-e a kettő között? Mi értelmében van megkülönböztetésüknek? Ezek azok a fő kérdések, amelyek válaszra várnak.

Fogarasi Béla szavaival „... az egész Logika tartalma nem más, mint a formális logikának és a dialektikus logikának az egész könyvön végigvonuló szembeállítása” (25. old.). A dialektikus logikát úgy kell kifejteni, hogy egyes elvi tételeit szembe kell állítani a formális logika megfelelő elvi tételeivel.

„Formális” logikáról ugyanis csak akkor indokolt beszélni, ha azt szembeállítjuk valamilyen másfajta logikával. Ezt tette pl. Kant, amikor a formális logikát szembeállította transzcendentális logikájával. A klasszikusok pedig a dialektikus logikát, mint marxista logikát állították szembe vele. Ezek olyan tények, amelyek természetesen még magyarázatra szorulnak.

A formális logika leírja a gondolkodás formáit, törvényszerűségeit, mint állandó, változatlan, egymástól elszigetelt formákat és törvényszerűségeket. Természetesen, ha helyesen, a maga természetes határai között alkalmazzuk ezeket, az nem jelent metafizikát. Történetileg, és nem elvileg, azonban a formális logika összekapcsolódott a metafizikus módszerrel. Ezért szükségessé vált a formális és a dialektikus logika szembeállítása.

A formális logika elemi, iskolai jellegű, a dialektikus logika pedig mindekelőtt *ismeretelméleti* jellegű. A dialektikus logika a gondolkodást mint fejlődő történeti folyamatot fogja fel. „Az ismeretelméleti logika: a dialektikus logika, a dialektika tana a gondolkodásra vonatkoztatva” (35. old.).

Az új marxi-lenini logika nem egyszerűen csak egymás mellé állítja, felsorolja a formákat, hanem a magasabb formát az alacsonyabból vezeti le.

Ez nem azt jelenti, hogy a formális logikát el kell vetni, mert használhatatlan. A kétféle logika tárgya bizonyos aspektusban megegyezik: mindkettő foglalkozik a gondolkodás formáival, törvényeivel. A döntő különbség azoknak a *módszereknek a különbségében* van, amelyek megfelelnek mindkét fajta logika céljainak és feladatainak.

A formális logikának, mint elemi logikának, ha megtisztítjuk a skolasztikus lerakódásoktól, nagy jelentősége van. Törvényeit mindenki köteles betartani, aki helyes gondolkodással helyes eredményeket akar elérni. A formális logika szabályainak betartása nem elegendő, mert a gondolkodásnak csak a legegyszerűbb összefüggéseire vonatkozik. Az élő tudományos gondolkodás ezeknél a legegyszerűbb formáknál összehasonlíthatatlanul gazdagabb.

A dialektikus logika nem más, mint „a gondolatformák és a gondolkodás törvényeinek dialektikus módszerrel kidolgozott tudománya” (44. old.).

Ezek az alapelveken épül fel Fogarasi Logikája. Büszkéek lehetünk rá, hogy magyar tudós volt az első, aki egy olyan általános logikai munkát írt, amely nem szorítkozott a formális logikára és konkrét kérdéseket is dialektikus logikai alapon dolgozott ki.

A szerző könyvében, amely mindmáig egyetlen összefoglaló kísérlet a dialektikus logika kifejtésére, indirekt módszert követ. A formális logika anyagából indul ki és e logika tételeinek egyoldalúságát bírálva szembeállítja velük a dialektikus logika álláspontját, vagy ahol erre még nem képes, kijelöli a továbbhaladás irányát és módját.

Célja, hogy a logika, mint ismeretelméleti logika, „a gondolkodást, mint az *objektív valóság megismerését fogja fel*” (9. old.).

Hogy biztosítsa a Logika tételeinek történeti jellegét, anyagát a természet és társadalomtudományok történetének gazdag anyagából veszi. Nem unalmas iskolai példákkal dolgozik, hanem az élenjáró tudományos eredmények alapján elemzi a logikai összefüggéseket, törvényeket.

III.

A második nagy problémakör tárgyalása egy átvezető témával az ún. logikai alapelvekkel, vagy más néven a gondolkodás alaptörvényeivel kezdődik. A logikai alaptörvények állnak a legszorosabb kapcsolatban a filozófia általános törvényszerűségeivel. Egyrészt a logika legáltalánosabb alapelveit jelentik, amelyek a *gondolkodási* folyamat minden szakaszában érvényesek, másrészt — éppen ezért — ezek helyes megoldásához *közvetlenül* szükséges helyes álláspontot elfoglalni a formális és a dialektikus logika viszonyának kérdésében.

Mivel a tradicionális logika az azonosság és az ellentmondás elvén alapul, ezért a dialektikus és a formális logika ellentéte a lehető legélesebb ebben a kérdésben. Ugyanakkor ennek az ellentétnek a jellege — az általánosság alacsonyabb fokának megfelelően — konkrétabbá lesz.

Az azonosság elve vagy törvénye a hagyományos logikában eltorzul és metafizikussá lesz. Először is ezt az elvet egyaránt vonatkoztatja az objektív valóságra és a gondolkodásra. Mivel a valóságban minden dolog csak önmagával azonos, ezért „A” csak mint „A” gondolható el. Ez a felfogás a dolgokat önálló, egymástól elszigetelt statutumoknak tekinti.

A materializmus világosan kimondja, hogy „az azonosság, mint gondolkodási törvény . . . csak *annyiban* a helyes, az igaz, a megismerő gondolkodás elve, *amennyiben* a valóságban fennálló azonosságot fejezi ki, annak visszatükrözése” (53. old.).

Természetesen ma már nem értelmezhető úgy ez az alapelv, hogy a valóságos dolgok és jelenségek, valamint az ezeket tükröző fogalmak változatlanok, merevek lennének.

A szerző rámutat minden azonosság relatív voltára. Az azonosság valamely vonatkozásban való azonosságot jelent és ezen a vonatkozáson kívül pedig nem-azonosságot, különbözőséget is. Tehát az azonosság *egyfajta* összefüggés.

Az azonosság történelmileg is változik. Ma különbözőséget fedezünk fel ott, ahol régen csak azonosságot láttunk és azonosságot ott, ahol csak a különbözőt vettük észre.

A legfontosabb azonban az, hogy azonosság és különbség szerves egységet alkotnak, együtt léteznek. Pl. „Az uránium izotópjai U 235 és U 238 azonosak mint elemek, de különböző atomsúlyuk van, mint izotópok különbözők” (57. old.).

Jelentős új mozzanatot jelent az azonosság felfogásában a szerzőnek az a tétele, hogy bizonyos összefüggésben a különbözők sőt az *ellentétek is azonosulnak*. Ezt vissza kell tükröznie a helyes azonosításnak.

Fogarasi azonban nemcsak feloldja a merev azonosságokat, hanem egyértelműen kijelenti, hogy a helyes azonosságok megállapítása fontos, mert egy *meghatározott* vonatkozásban minden dolog önmagával azonos és ezért fogalma sem változtatható meg anélkül, hogy előbb az objektum meg ne változna. Általában valóban nincs értelme azt mondani, hogy az elem az elem, de amikor a rádiumot nem ismerték el elemként, akkor meg kellett mondani, hogy ez elem és nem valami más.

Hasonló a helyzet az ún. ellentmondás törvényével kapcsolatosan is. Aristoteles a létező ellentmondását tagadta, amely nincs és nem is gondolható. Ezért helyesebb ezt az elvet a „nem-ellentmondás” vagy a „gondolkodás ellentmondásmentessége” elvének nevezni.

A dialektikus logika felfogása ebben a kérdésben a következő: Mivel a logikai törvények az objektív valóság mozgásának sajátos visszatükröződései és a valóság belső ellentmondásokat tartalmaz, ezért a logikai törvényeknek is vissza kell adniok ezeket az ellentmondásokat.

Fogarasi Béla érdeme, hogy először a logikai irodalomban megjelölte a nem-ellentmondási elv szerepét a gondolkodásban. Ugyanis az ellentmondásmentesség elve „logikai jellegére nézve *negatív* ítélet” (2. old.). Ez a típusú ítélet, mint később részleteiben szó lesz róla, mintegy közvetítő funkciót tölt be a megismerés absztrakt fokán. Ettől az ítélettől tovább kell menni pozitív ítéletekhez.

Mint már ebből is látható, a nem-ellentmondási elv korlátozó, kizáró jellegű, mert megállapítja, hogy „két egymásnak ellentmondó tétel nem lehet együtt, egy és ugyanazon vonatkozásban igaz” (73. old.). Nem mondja azonban meg, hogy két egymásnak ellentmondó ítélet milyen vonatkozásban lehet

igaz. Ezt a formális logika szintjén nem lehet eldönteni, ez már a dialektikus logika feladata.

Minden korlátozottsága ellenére az ellentmondásmentesség elvének betartása kötelező a helyes gondolkodás számára. Ez a tétel igaz és nagy pedagógiai jelentőséggel is bír.

A lényeg azonban nem ebben, hanem abban van, hogy ha a dolgok ellentmondásos viszonyban vannak egymással, akkor ennek nyoma kell hogy legyen gondolkodásunkban is. Tehát nem beszélhetünk általában a gondolkodás ellentmondásmentességéről. Viszont igenis beszélünk kell a gondolkodásban megtalálható logikai ellentmondások megengedhetetlenségéről.

Azért ismertettük ezt a két alapelvet kissé részletesebben, bár korántsem a maguk teljességében, mert a továbbiakban is fontos szerepet játszanak.

Még két alaptörvényről szokás említést tenni: a „kizárt harmadik” és az „elégséges alap” elveiről. Mi csak az elsővel kapcsolatosan emelünk ki egy mozzanatot.

A kizárt harmadik elve azt fejezi ki, hogy két logikailag ellentmondó ítélet közül az egyik feltétlenül igaz és ugyanebben a vonatkozásban ki van zárva egy harmadik ítélet igazságának lehetősége.

A szerző rámutat arra, hogy ezzel az alapelvvel kapcsolatosan az ún. nem-aristotelesi iskola képviselői torz, idealista álláspontot foglalnak el.

Azt állítják, hogy néhány ítélet se nem igaz, se nem hamis, hanem *lehetséges*, vagy *valószínűséggel* bír. Ez az ún. harmadik érték. Ezek az ítéletek 0 és 1 között vannak. A „lehetséges” a $1/2$ érték.

A hibát ott követik el, hogy teljesen heterogén fogalmakat összekuszálnak. Valamely ítélet igazsága, vagy hamissága attól függ, hogy hűen, vagy torzítva adja vissza a valóságot. A „lehetséges” nem a visszatükrözésre, hanem magára az objektív valóságra vonatkozik. Valami lehetséges az objektív valóságban és akkor az ezt tükröző ítélet igazsága attól függ, hogy a lehetőséget vagy a lehetetlenséget mondja-e ki.

Ugyanez a helyzet a „valószínűség” problémájával is. Valamit tarthatunk többé vagy kevésbé valószínűnek, de ez az ítéletünk is lehet igaz vagy hamis, attól függően, hogy objektíve a tárgy mozgásának meghatározottsága többé vagy kevésbé valószínű.

Közvetlenül kapcsolódik a logikai alapelvek kérdésének megoldásához a matematikai logikai és logisztikai irányzatok szerepének értékelése. Ugyanis ezek az irányzatok azt hirdetik, hogy megoldották azokat a kérdéseket, amelyekkel a tradicionális formális logika a régi keretek között nem tudott eldönteni.

A különböző aspektusok összekeverésével találjuk szembe magunkat. Fogarasi érdeme, hogy nem hagyja elkenni formalizmusokkal a valóságot és visszavezeti a kérdésfeltevést az alapproblémáig.

Az azonosság és a nem-ellentmondás törvénye a formális logikában elavult, metafizikus jelleggel bír. Egyetlen kiút van: az ismeretelméleti szempont bevezetése a logikába.

Ha eltekintünk attól az óriási előrelépéstől, amely valóban jellemzi a modern szimbolikus logikát formális vonatkozásban, akkor is fel kell tennünk a kérdést: *ismeretelméleti* vonatkozásban van-e lényeges különbség a tradicionális és a modern szimbolikus logika közt?

Nincs. A mai formális logika tudatosabban és rendszeresebben dolgozta ki a formalizmusokat, de a gnoszeológiai szempontot *tudatosan* kapcsolja ki megoldásaiból. Tehát a dialektikus logika és a szimbolikus logika szembenállása éppen ezért még élesebb, természetesen *csakis* ismeretelméleti szempontból.

Konkrétan, a mai formális logikák a régi formában fogadják el az azonosság és a nem-ellentmondás elvét, vagyis nem ismerik el a valóság és a valóságot visszatükröző gondolkodás dialektikus ellentmondásait. Az ellentmondásmentesség elismerése a valóság és a gondolkodás viszonyának tudatos kikapcsolását jelenti a logikai vizsgálatból.

A matematikai logikának, mint a matematikában megtalálható gondolati eljárások és a matematikai bizonyítás logikai elméletének, nagy, gyakorlatilag is hasznos jelentősége van.

Hasonlóképp jelentőséggel bír bizonyos matematikai eljárások és analógiák kiterjesztése más, a matematikánál szélesebb formalizmusok elemzésére. Ez éppen azért lehetséges, mert a matematikai gondolkodás, mint az általános emberi megismerés része, olyan tulajdonságokkal is bír, amelyek nemcsak a matematikai gondolkodásra jellemzőek. Tehát *bizonyos* módszerei meghatározott *határok* között nemcsak a matematikában használhatók.

Más a helyzet az ún. logisztikával. Ez pozitívista, idealista nézeteket visz be a formális logikába. A tényleges emberi hangnyelvet alkalmatlannak minősíti a logikában és helyébe a formalizált nyelvet, az ún. metagrammatikát teszi.

A nyelv és a gondolkodás elválaszthatatlansága a marxisták számára egyértelműen igaznak elfogadott és bizonyított tétel. *Ez a második jelrendszer, ha fiziológiai kifejezéssel élünk. Minden más jelrendszer csak ez alapján jöhet létre.*

Továbbá, a formalizált nyelv kiküszöbölheti a köznapi nyelv néhány hiányosságát (pl. egzaktabb, rövidebb, áttekinthetőbb, nemzetközi stb.), de sok tekintetben alulmarad a köznapi nyelvvel szemben. (Az utóbbi pl. hajlékonyabb, gazdagabb, emóciókat fejez ki és ez tudományban is sokat jelenthet stb.) Következésképpen megállapíthatjuk, hogy a második jelzőrendszer nyelve az alapvető, erre épül az ún. metagrammatika is. Bizonyos szaktudományok bizonyos problémáinak megoldásánál azonban jól felhasználható a formalizált nyelv is, ha figyelembe vesszük alkalmazásának korlátait.

Az egyes logikai formák elemzésénél a szerző követi a szokásos menetet : fogalom, ítélet, következtetés stb., de nem azért, mert ezt abszolút helyesnek tartja, hanem azért, mert még nem jutott el elemzésében addig a pontig, ahol teljes következtetességgel újfajta, bensőleg is logikus menetet lehetne alkotni. Álláspontjának a hagyományos felfogástól való különbségét azonban az egyes formák vizsgálata ki is mondja. Például a fogalom csak relatíve az elemzés első mozzanata, bizonyos vonatkozásban eredmény és így végső mozzanat is. Ez azonban már átvezet minket a fogalom logikai lényegének a kifejtéséhez.

Fogarasi a fogalom következő definícióját adja : „A fogalom az anyag legmagasabbrendű termékének, az emberi agynak legmagasabbrendű terméke, a hangnyelvben kifejezést nyerő gondolkodás alapformája, amely az objektív külvilág, a tárgyak és a közöttük fennálló összefüggések közös elemeinek általánosítás útján való kiemelésével és összefoglalásával (analízis és szintézis) az objektív valóság meghatározott részeit és összefüggéseit gondolatilag visszatükrözi” (140. old.).

Ez a definíció kiemeli a valóság és a fogalom viszonyát, hogy a fogalom az anyag terméke és visszatükrözi az anyagot, valamint a fogalom funkcióját a megismerésben (abstrakció, általánosítás). Ezenkívül jónéhány kérdést szükséges még megvilágítani.

A fogalmi gondolkodás hosszú történelmi fejlődés eredménye. Bizonyos analízis és szintézis már a megismerés érzéki fokán is megtalálható. Pl. nagy szerepük van a képzetek kialakításában. Ez nem jelenti azt, hogy ez az elemi analízis és a fogalmi analízis ugyanaz lenne. A kettő között minőségi szintkülönbség van. A fogalom speciális emberi jelenség, míg az érzet és a képzet közös az állatnál és az embernél, bármilyen különbségek is legyenek az állati és az emberi érzékelés között. A képzet, bár képisége miatt közelebb áll az érzékeléshez, mint a gondolkodáshoz, mégis átmeneti fokozat az érzékelés és a fogalmi gondolkodás között.

A legfontosabb specifikuma a fogalomnak az, hogy elvonatkoztat a tárgy külső, nem lényeges jegyeitől. A fogalom „a tárgy *lényeges* jegyeinek gondolati összefoglalása és visszatükrözése” (146. old.).

A fogalom tartalmán a lényeges ismertetőjegyek összességét kell érteni. A hagyományos logika ebből kiindulva a fogalom tartalmát állandónak tartja. A tudomány fejlődésével azonban a fogalmak tartalma is változik. Bővülnek ismereteink és ezáltal a fogalmi ismertetőjegyek is bővülnek vagy csökkennek. Tehát az ismertetőjegyek summája változó nagyság.

Hasonló a helyzet a fogalom terjedelmével is (a fogalom és a hozzá tartozó tárgyak viszonya). Ha megváltoznak az ismertetőjegyek, akkor több vagy kevesebb fajta tárgy tartozhat a fogalomhoz. Tehát a terjedelem változott. Pl. a kémia elem fogalom terjedelmének változása.

Ami a tartalom és a terjedelem viszonyát illeti, azzal kapcsolatban elég annyit mondani, hogy „A tartalomnak primátusa van a terjedelem felett” (153. old.). Ez a fenti elemzésből is kitűnik.

A fogalmak képzése folyamat, amelyben a fogalmak kettős irányú mozgást végeznek : 1. az érzetektől a legegyszerűbb fogalmakon keresztül általánosabb fogalmakhoz, 2. az általános fogalmaktól az egyes differenciált fogalmakhoz. Röviden : a fogalomnak *közvetítő* szerepe van az egyes és az általános között és vice versa.

Rendkívül figyelemre méltó a konkrét és az absztrakt fogalmának logikai elemzése. Ez az elemzés egyedülálló a logikában. Konkrét és absztrakt szembeállításának a következő esetekben van értelme : 1. az *absztrakt fogalom* és a *konkrét* totalitás viszonya (pl. szépség és Julia szép lány), 2. az absztrakt *fogalom* és a konkrét *szemléleti kép* viszonya, 3. az absztrakt mint kép, és a konkrét mint totalitás, 4. absztrakt és konkrét *fogalmak* viszonya. (Sokrates, szépség.)

Absztrakt és konkrét fogalmak megkülönböztetése sem állandó jellegű. A mai absztrakt fogalmak konkrétabbakból fejlődtek ki. (Pl. a lélegzésből a lélek stb.) Számottevő eredményt ér el a szerző a negatív fogalmak ismeretelméleti szerepének analízisében. A negatív fogalmak mindig viszonyfogalmak, közvetítést jelentenek valamilyen pozitív fogalomhoz és csak arra vonatkoztatva van értelmük. Nincs ugyan önálló jelentésük, de közvetítő szerepük miatt szükségesek, mint a megismerési folyamat közbülső láncszemei. Részletesebben a negatív ítéletekkel kapcsolatban még visszatérünk szerepükre.

Még egy mozzanatot emelnénk ki a szerző fejtegetéseiből a fogalomra vonatkozóan : hogyan érvényesül a *történeti* mozzanat a fogalmak dialektikájában.

A fogalom állandó és változó elemekből tevődik össze. Milyen az állandó és a változó viszonya a fogalmak fejlődésében? Az állandó elem is csak relatív jellegű. A fogalom bizonyos elemeinek állandósága az emberi megismerés történeti folytonosságát, bizonyos elemeinek változósága pedig a tudomány történeti fejlődését teszi lehetővé.

A fogalmaknak van némi konzervatív tendenciájuk. Ugyanis a tárgyak és a jelenségek változnak és a megváltozott jelenségeket, tárgyakat a régi fogalommal magyarázzák. Ez a megismerés egy szükséges szakasza.

Ugyanakkor a fogalmak is változnak és fejlődnek. (Elég ismét a kémiai elemről, a társadalmi fejlődésről való fogalmaink változására utalnunk.) A tudomány feladata, hogy a megváltozott jelenségeknek megfelelően megváltoztassa, fejlessze fogalmainkat.

Nagymértékű változás esetén nemcsak gazdagodnak a fogalmak új jegyekkel, hanem a régi, elavult fogalmakat, új, szakszerű fogalmakkal kell felcserélni.

Hasonló ez a folyamat, amikor spontánul kialakított fogalmainkat tudatosan tudományos fogalmakká alakítjuk át. Pl. a „szín” fogalma viszonylag korán kialakult, de a „szín” tudományos fogalmának kialakításához hosszú fejlődés kellett.

A fogalom történeti és relative változó elemeinek fenti kifejtését, sőt magát a problémát is először szintén e Logika szerzője adta meg.

A fogalom bizonyos, a szerző által kidolgozott mozzanataira, a következő részben, az ítélet tárgyalásakor, térünk ki.

Az ítéletről szóló fejezet talán a leggazdagabb és legalaposabban kifejtett része a könyvnek. Új gondolatoknak és tételeknek egész sorát találhatjuk meg itt. Természetesen ismét csak az új, vagy újszerűen értelmezett mozzanatokra térhetünk ki röviden.

Már kezdetben is világos lesz a gondolkodás két alapformájának: a fogalomnak és az ítéletnek szétválaszthatatlan kapcsolata. „Fogalom és ítélet egymástól elválaszthatatlan, egymásrautaló, eredetükre és fejlődésükre nézve egységben fellépő, egységet alkotó gondolatformák” (197. old.). Ugyanis a gondolkodásban a fogalmak nem elszigeteltek egymástól, hanem összefüggenek. Az ítéletek a reális összefüggéseket tükröző fogalmak és azok összefüggéseinek specifikus gondolatformái.

Az ítélet feladata, hogy a valóság részei között egyre több kapcsolatot, összefüggést tárjon fel.

Fogarasi az ítélet esetében is szembeállítja egymással az idealista és a materialista felfogást. Az idealista felfogás szerint az ítélet képzetek vagy fogalmak szubjektív összekapcsolása. A materialista logika szerint az ítéletek is az objektív tárgyak, jelenségek, folyamatok összefüggéseit tárják fel fogalmak összekapcsolásán keresztül.

Ami a fogalom és az ítélet primátusának kérdését illeti, azzal kapcsolatosan a következőket lehet a tudomány mai állása szerint mondani: Feltehetően kezdetben fogalom és ítélet differenciálatlan egységet alkottak és csak hosszú történeti fejlődés során váltak szét. Erre utal a nyelvtörténet is (mondatszavak és szómondatok).

Az ítéletre jellemző az alany-állítmányos mondat szerkezet. Ez igaz, de a következőket kell hozzátenni. Alany és állítmány viszonya nem egyszerűen valami szubjektív momentum, mert legalább két tárgy között fennálló objektív viszonyt jelöl. Ugyanakkor az alany-állítmány forma így nincs meg a valóságban. A gondolkodás a valóságos összefüggéseket felbontja és összeköti. Ennek a műveletnek az egyik alapformája a gondolkodásban az alany és az állítmány egyesítése az ítéletben. Az ítélet alapformulája: S—P

Ebből következően az ítélet igazsága vagy hamissága is attól függ, hogy az általa visszatükrözött objektív összefüggések megfelelnek-e a róluk alkotott gondolati képnek, a tükörkép a tükrözöttnek. Másrészt hangsúlyozni kell, hogy az igazság nem az objektív valóság kategóriája, mert nem más, mint az

igaz gondolat. „Az igazság az igaz tétel, igaz fogalom, igaz ítélet tartalma” (205. old.).

Bár nem térhetünk ki részletekben az ítéletek típusainak kérdésére, mégis legalább néhány észrevételt kell tennünk a terjedelem és a minőség alapján történő ítéletfelosztáshoz. Ez azért szükséges, mert szemléletesen bizonyítani fogja, hogy a szerző nemcsak materialista módon kijavítja a formális logikát, hanem minőségileg új dialektikus logikai problémákat vet fel.

Az ítéleteket terjedelmileg általános, részleges és egyes ítéletekre szokás felosztani. Fogarásit nem ez a formai megkülönböztetés érdekli elsősorban. Az általános és az egyes viszonya nem egyszerű alárendeltségi kapcsolatokat jelent. A dialektikus logika felfogása szerint az általános és az egyes (vagy a különös) egységet alkot. Az ítéletben az általános és az egyes bizonyos vonatkozásban azonosulnak. Fontos mindkét mozzanat. Alany és állítmány azonosak, de csak bizonyos vonatkozásban és nem abszolút azonosak. Iván ember. Bár Ivánt bizonyos értelemben azonosítom az emberrel általában, de tudnom kell, hogy Iván egy adott ember csak, egyén. Ha nem lenne valamilyen aspektusban alany és állítmány azonos, akkor állítás sem lehetne. Ha viszont más vonatkozásban nem lennének nem-azonosak, különbözők, akkor az ítélet üres tautológia lenne.

Általános, egyes és különös dialektikája a legszorosabb kapcsolatban van az ítélet állító vagy tagadó formájával, amelyet az ítélet minőségének nevez a logika.

Mindenekelőtt megállapíthatjuk, hogy az ítélet minősége (állító vagy tagadó) nem függ az ítélet igazságtartalmától. Az állító ítélet egy valóságos összefüggés fennállását, a tagadó ítélet pedig egy ilyen összefüggés hiányát tükrözi. Tehát mindkettő lehet igaz vagy hamis attól függően, hogy megfelel-e a valóságnak.

Az ítélet, mint alapvető gondolatforma specifikus jellege abban is áll: hogy „Az állító ítélet és a tagadó ítélet nemcsak a *valóságról* állít valamit, hanem a valóságról *állít* vagy *tagad* valamit” (211. old.). Az állítás és a tagadás, mint logikai mozzanatok az ítélet specifikus jellemzői.

A formális logika merev választóvonalat állít az állító és a tagadó ítéletek közé éppen azért, mert nem az ítéletalkotás és fejlődés folyamatát tekinti, hanem az ítéleteket kiragadja összefüggéseikből és csakis mint elszigetelt, önálló gondolati formákat veszi. Csakis a pozitív ítéletet tekinti önálló ítéletnek.

Ez a koncepció mélyen hamis. Ha az élő gondolkodást vesszük alapul, akkor láthatjuk a kétfajta ítélet elválaszthatatlanságát.

A negatív ítéleteknek, mint *kizáró* ítéleteknek nagy tudományos jelentőségük van. A tudomány története számos ilyen ítéletet ismer. A szerző rengeteg példát hoz fel a különböző tudományok köréből tételének igazolására (Vö. 212—13. old.).

A negatív ítélet, mint egy őt megelőző pozitív ítélet tagadása lép fel, de a negatív ítéletből új pozitív ítéletekhez jutunk tovább. Ez nem csökkenti a negatív ítéletek értékét, hanem csak sajátos szerepüket mutatja a megismerés folyamatában. Ha a negatív ítéletnek csak a pozitív ítéletre vonatkoztatva van értelme, úgy megfordítva a pozitív ítéletnek is csak negatív ítéletre vonatkoztatva van értelme. Ezt fejezi ki Spinoza híres tézise: „omnis determinatio est negatio”. Minden állítás korlátozás is egyben.

„A negatív ítélet a *negáció* ítéleti formája” (214. old.). A negáció a gondolkodás egy elengedhetetlen szakasza. A negatív ítélet megismerési funkciója közvetítő, kérdéstartó, mozgató jellege. Ez a funkció a negáció sajátos szerepéből ered. Itt érthető meg alaposabban a negatív fogalmak szerepe is. Ugyanis a negáció nem szűkíthető le a negatív ítéletekre, mert a negatív fogalmak, következtetések stb. is beletartoznak. Szükséges hozzátenni, hogy a negatív ítélet csak akkor helyénvaló, ha megfelel a tükrözött dolog természetének.

Közvetlenül ehhez a kérdéshez kapcsolódik egy új ítéletforma megismerési funkcióinak elemzése. Ez az ún. *negatív-pozitív összetett ítélet*, és mint önálló ítéletforma felismerése, Fogarasi Béla nevéhez fűződik. Ebben az ítélettípusban tárul fel a *különös* kategóriájának közvetítő szerepe is.

Nem az a fontos, hogy egy új ítéletformával többet ismerünk, hanem az, hogy ennek az ítéletnek nagy szerepe van a tudományos gondolkodásban. Ez az összetett ítélet a pozitív és negatív ítéletek kapcsolatából alakul egységes ítéletté. Megfelel neki a „nem-hanem” típusú mondatszerkezet.

Pl. Nem a tudat határozza meg a létet, hanem a lét a tudatot. Ez nem két ítélet egy mondatban való összesűritése, hanem a gondolkodás két ítéletből egyet alkot. Nem egyszerűen állítunk valamit, hanem ezen állítás értelméhez a megfelelő negatív ítélet tagadása is szervesen hozzátartozik.

Az ítélet helyességének feltétele, hogy mindkét részítélete igaz legyen. Nem minden fontos ítéletnek ez a formája, de minden fordulatot jelző tételnek általános formája ez a típusú ítélet. Elég utalnunk Kopernikus, Darwin, Kant megfelelő tételeire.

☛ Ez azért van így, mert ez az ítéletforma tükrözi a megismerés során fellépő ellentmondásokat gondolkodásunkban, amelyek megoldásra várnak. Ebből következik az is, hogy ez az ítélet nem cél, eredmény, hanem csak előkészítője új pozitív ítéleteknek, amelyek ezen az összetett ítéleten is alapulnak. Az összetett negatív-pozitív ítélet továbbmegy a pusztán negatív ítéletnél, de alapvető, a megismerésben betöltött funkciójuk azonos: közvetítés új pozitív ítéletekhez.

A negatív ítéletek szerepének elemzése Fogarasi Bélánál talán a legnagyobb jelentőségű a részproblémák közül a Logikában.

Az ítéletekkel kapcsolatban végül még egy megjegyzést tennénk. A diszjunktív ítéletről van szó. Ez az ítéletfajta a lehetőségeket adja meg és ezért

fontos szerepe van a megismerési folyamatban. Önmagában azonban nem kielégítő, mert ebből nem tudjuk meg, hogy melyik lehetőség felel meg a valóságnak (kizáró diszjunkcióról van szó). Ettől az ítélettől tovább kell menni és a gondolkodást folytatni kell. A diszjunktív ítélet több folytatólagos ítéletet igényel és ezért *átmenetet* jelent az ítéletből a következtetésbe. Ez a diszjunktív ítélet *megismerésben* betöltött fő funkciója.

A következtetésről szóló fejezettel kapcsolatban csak néhány fontos mozzanatra szorítkozhatunk. Egyrészt ez a rész a legkevésbé kidolgozott fejezet a könyvben, másrészt inkább csak a hagyományos formális logika kritikáját és materialista kijavítását adja.

Az előző fejezet szervesen kapcsolódik a következtetés problémáinak tárgyalásához. Ez már az elején is azonnal kitűnik. A következtetés nem független az ítélettől és a fogalomtól, hanem azok összekapcsolását jelenti a gondolkodás folyamatában. „A gondolkodás meglevő ítéletekből új ítéleteket alkot. Ítéletek olyan összefüggését, amelyben egy vagy több ítélet alapján új ítéletet alkotunk, következtetésnek nevezzük” (230. old.).

A következtetés nemcsak az ítéleteken és a fogalmakon keresztül kapcsolódik az objektív valósághoz, hanem mint gondolkodási művelet is meghatározott objektív folyamatokon, mozgásokon alapul. Bár ez az összefüggés még nincs részleteiben feltárva, annyi bizonyos, hogy a következtetési tevékenység a termeléssel szoros összefüggésben van, a folyamatos termelőtevékenység eredménye, de ugyanakkor feltétele is. Ez abban is megnyilvánul, hogy a következtetés erősen közvetett jellege szintén a termelésre és csak *azon keresztül* utal a természetre.

Továbbmenően, a következtetés az ismeretek közvetítését biztosítja. Ennek a közvetítésnek legfontosabb mozzanata a következtetésen belül az ún. középfogalom, vagy középső terminus. Ez a középső terminus jelenti a közvetítő láncszemet, mint „az ítéletektől ítéletek felé haladó gondolkodás lényeges szerkezeti vonását” (238. old.). Tehát a szillogizmus nem helyettesíti a tapasztalatot, hanem csak közvetít a tapasztalat egyes láncszemei között. „A helyes közvetítés a valóságban *tényleg fennálló* kapcsolat gondolati kifejezése, összefoglalása” (239. old.).

Nem ismertetjük a szillogizmus alakzatainak, módzatainak, szabályainak leírását, de a következtetés más típusainál (analogikus, induktív) szükséges röviden megállnunk.

A szillogizmus meghatározott keretek között mozog, amennyiben csak már elfogadott premisszákból indulhat ki. „Az induktív következtetés célja az *új tények, új tapasztalatok*, új megfigyelések felhasználása ismereteink, tudásunk kibővítése céljából” (271. old.).

A gyakorlatban ez úgy megy végbe, hogy az emberek egyes vagy néhány esetből általánosítanak minden esetre. (Nem teljes indukció.) Ez történik az oksági összefüggések megállapításakor. Az induktív következtetések záró-

tételeinek *terjedelme* nagyobb, mint amekkora a premisszáé terjedelme volt. Ez a leglényegesebb különbség szillogizmus és indukció között.

Az indukcióban az *ismertből ismeretlenre* következtetünk. Többet ismerhetünk így meg, de a tévedés veszélyei is jóval nagyobbak. Ezért az indukció mindig csak *valószínűségi* eredményeket ad *elméletileg*.

Az indukció is fejlődik népszerű formájától a tudományos induktív következtetésekig. A tudományos indukció olyan következtetés, amelyben az egyestől úgy haladunk az általánosabb felé, hogy a tárgyak és a jelenségek *lényeges* összefüggését és ezek között oksági összefüggéseket is ismerünk fel.

Fentebb azt mondtuk, hogy a dedukció határok között mozog és ezen megy túl az indukció. Ezt nem úgy értelmezzük, hogy az indukció értékesebb a dedukciónál. Az indukció is csak egy eleme a tudományos gondolkodásnak és állandóan kapcsolatban van a dedukcióval. Feltételezik és kiegészítik egymást.

Az indukció és a dedukció merev elválasztása a tradicionális logika metafizikus szemléletmódjának eredménye. A dedukció indukció nélkül pusztán spekuláció lenne, az indukció egyedül nem lenne képes a dolgok lényegébe hatolni. Mindehhez járul még az is, hogy indukció és dedukció különbsége is relatív bizonyos vonatkozásban. Ugyanis nemcsak az egyesből lehet a különösen át az általánosra következtetni. Lehet pl. egyes ítéletekről más egyes ítéletekre (pl. a Neptun felfedezése) és általánosból más általánosra is következtetni (az általánosság fokai is lehetnek különbözőek). Pl. a törvények az *általánost általánosító* következtetések.

Mindezek alapján nyugodtan mondhatjuk, hogy szó szerinti értelemben nem is beszélhetünk ún. induktív és deduktív tudományokról. Csak arról lehet szó, hogy valamely tudományban az indukciónak vagy a dedukciónak van-e nagyobb szerepe.

Még egy-két megjegyzés az analogikus következtetésről. Analogikus következtetésen azt értjük, hogy két tárgy (jelenség, folyamat) bizonyos megegyező tulajdonságaiból és az egyik tárgy valamely ismert tulajdonságából arra következtetünk, hogy a másik tárgy is rendelkezik azzal a tulajdonsággal.

Ez a típusú következtetés a *tudás elemi fokán* játszik nagy szerepet. A tudás kezdetén uralkodó szerepe van. Az analogikus következtetések súlya a fejlődés során csökken, de ugyanakkor egyre magasabb színvonalon is mozog.

Ennek a következtetésnek önmagában nincs nagy jelentősége, de a megismerési folyamaton belül, megfelelő helyen alkalmazva segítségével jelentős sikereket is érhetünk el. Elég itt utalni Morgan eredményeire az észak-amerikai indiánok rokonsági rendszerével kapcsolatosan. A lényeg az, hogy túl kell haladni az analogikus következtetést és tovább kell menni a megfigyelések, kísérletek stb. irányába.

Ennyit a következtetésekről. Ami ezek után a hipotézist, valamint a bizonyítást és a cáfolatot illeti, röviden csak a megismerésben betöltött funkcióikról írhatunk.

Annak az elemzésnek, amit a szerző nyújt könyvében a hipotézisről, nagy jelentősége van az egyes szaktudományok művelői számára is. A hipotézis olyan következtetés, amelyet a kutatásnak egy adott szakaszában kell alkalmazni, de helyességét még nem lehet cáfolhatatlanul bizonyítani. Általában nem egyes jelenségekre vonatkozó tétel, hanem széles jelenségterületre érvényes magyarázat.

A hipotézis a következtetések egész sorozatát foglalja magában, amelyben néhány (kevés vagy sok) premissza ismeretlen.

A hipotézis rendszerint akkor szükséges, ha nincsenek tapasztalati tényeink, vagy a meglevő tapasztalati tények alapján nem tudunk kielégítő magyarázatot adni a jelenségről, vagy az új jelenségek ellentmondásba kerülnek az elfogadott elmélettel. *Módszeresen* csak az újkori tudomány kezdte alkalmazni.

Bár a hipotézis, amíg hipotézis, nem cáfolhatatlanul bír az objektív igazság értékével, mégis „A valóban gondolkodó természettudománynak fejlődési formája...” (*Engels*, A természet dialektikája. Szikra, Budapest 1952. 250. old. Idézi *F. B.*, i. m. 315. old.). A hipotézis a megismerésnek egy *szükséges* szakasza és nem valami szükséges rossz.

Azonban nem szabad megállni a hipotézisnél. A hipotézisnek kétségbevonhatatlan igazsággá kell átalakulnia előbb vagy utóbb. Ha ez nem történik meg, el kell vetni. A hipotézis akkor lesz igazsággá, ha a tudomány tényekkel, kísérletekkel stb. *bizonyítani* tudja.

A fejlődés során egyre valószínűbb hipotézisek váltják fel a kevésbé valószínűeket, de a fejlődés nem áll meg a hipotézisnél. A hipotézis kezdet (bár relatív, hiszen bizonyos tapasztalati tények általában megelőzik) és nem eredmény. A hipotézisből igazság lesz vagy hamisság. Előfordul az is, hogy tények alapján elvetünk egy hipotézist, de később ismét új tények alapján visszatérünk a hipotézishez, természetesen új, módosított formában.

Amit Engels írt a hipotézis jelentőségéről a természettudományok számára, az igaz a társadalomtudományokra is. A fejlődés döntő szakaszaiban itt is a hipotézisek viszik előre a tudományt. Különösen vonatkozik ez a múlt és a jövő eseményeinek magyarázatára.

Az is előfordulhat, hogy bizonyos körülmények között téves hipotézisek is előreviszik a tudomány fejlődését. Pl. Dalton atomhipotézise, vagy Becquerel sugárzáshipotézise stb.

Végül a bizonyításról valóban csak néhány szót. A bizonyítás valamely tétel helyességének kimutatása, más, már bebizonyított igaz tételek segítségével. A cáfolat pedig valamely tétel hamisságának, helytelenségének iga-

zolása hasonló eljárással. Mindkét eljárás az elégséges alap logikai törvényén alapul.

A bizonyítás problémái közül kiemelkedik az *axiómák* kérdése. Ha az axiómák nem üres tautológiák, akkor a valóság összefüggéseit tükrözik vissza. Eredetük az emberi praxisban rejlik. „A gondolkodás fejlődése folyamán bizonyos tételek az emberiség (felhalmozott tapasztalatainak) alapján axiómákká válnak” (338. old.).

A logikai gondolkodás számára ezek újbóli igazolásra nem szoruló alapelvek, mert az emberiség évszázados gyakorlata már igazolta.

Alapelveket úgy kell bizonyítani, hogy kimutatjuk eredetüket. Az axiómák nem azért alapelvek, mert evidensek, hanem azért evidensek, mert megegyeznek az emberiség tapasztalataival, állandó gyakorlatával.

Az axiómák mindaddig nem szorulnak ellenőrzésre, amíg nem kerülnek szembe a gyakorlattal, a tapasztalattal. Ha ilyen szembekerülés előáll, akkor ismét meg kell vizsgálni az axióma helyességét. Vagy az axióma helytelen, vagy az ellentmondás látszólagos.

Bizonyítás és cáfolat elválaszthatatlanok egymástól. Valamely új igazság mindig valamilyen hamis tételt vált fel. Ezért valamely tétel bizonyítása rendszerint más tétel cáfolatával jár együtt.

Ezek voltak a kimondottan logikai rész legfontosabb problémái.

IV.

Mivel állandóan azt igyekeztünk bizonyítani, hogyan vitte be Fogarasi Béla a logikai kérdések tárgyalásába az ismeretelméleti szempontot, röviden ki kell térnünk az ismeretelmélet két-három elvi kérdésére is.

Ez azért is szükséges, mert a fizikai idealizmus logikai ellentmondásainak kritikája ezekből az általános ismeretelméleti alapelvekből alakul ki. Ezért is iktatta a szerző a logikai rész és a Függelék (fizikai idealizmus bírálata) közé az ismeretelmélet alapfogalmairól szóló fejezetet.

Az ismeretelmélet „a gondolkodással mint megismeréssel foglalkozik”. Azt vizsgálja, miként megy át a nem-tudás tudásba, elemzi a gondolkodás és a valóság, az igazság és hamisság kölcsönviszonyát és így tovább. Az ismeretelmélet nem más mint a dialektikus materializmus elméletének és módszerének alkalmazása a megismerés törvényszerűségeinek vizsgálatában. Ebből következően az ismeretelmélet egyes kérdéseinek elemzésekor szembe kell állítani egymással a materializmus és az idealizmus felfogását a megismerés problémáiról.

Nem foglalkozhatunk az ismeretelmélet alapkérdéseinek, a visszatükrözésnek, a praxisnak, a társadalmi megismerésnek stb., elemzésével. Csak három olyan mozzanatot emelnénk ki, amelyek a továbbiakban elengedhetetlenek,

Az egyik az okság felfogása szerzőnél. Mindenekelőtt az oksági összefüggések objektív jellegét húzza alá. Bár az okság az objektív valóság kategóriája, mégis önmagában töredékes és önmagától elvezet minket a fontosabb kérdés: a kölcsönhatás vizsgálatához. Ez minden esetben így van, ha az okot, mint *causa* suit, mint önmagának okát, vagyis dialektikusan fogjuk fel. Az okság fogalmát az embernél a praxis, a munka (az ember visszahatása a természetre) alakította ki. Ugyanis az okságot, mint a változás előidézőjét tekintjük.

A kölcsönhatásba való átmenet jelzi a második kiemelésre szoruló momentumot, a törvény és a törvényszerűség kérdését. Fogarasi érdeme — túl a marxi-lenini értelmezés interpretálásán — az e téren uralkodóterminológiai zűrzavar felszámolása. Azáltal, hogy a törvényszerűséget, mint objektív kategóriát, a törvényt pedig, mint ennek az objektív kategóriának szubjektív visszatükröződését fogja fel, jelentősen előmozdította ennek a bonyolult kérdéskomplexumnak a tisztázását.

Végül az utolsó kérdés az ismeretelméletben, amire kitérünk: a metódológia (módszertan) problémája.

A módszer „a fogalmak, ítéletek és következtetések rendezett menete, általános elvek által irányított egymásraveztetése, összekapcsolása, következetes használata, célirányos alkalmazása” (352. old.). A metódológia pedig a helyes módszer elmélete.

A módszer kérdése tehát gnoszeológiai kérdés. Ugyanis a módszer nem önkényes, hanem a gondolkodásnak olyan meghatározott menete, mozgása, amely a valóság menetét, mozgását tükrözi vissza. Ez a visszatükrözés a módszer esetében valamilyen relatíve totális mozgás visszatükrözése és nem a részeké.

A módszer a tudományos kutatás *feltétele*, a kutatás eredménye az elmélet. Minden tudomány ezért módszer és elmélet egysége. A gondolkodás rendszeres menete, mozgása a módszert, az ítéletek, fogalmak, következtetések tartalmi összefüggései (az adott területre vonatkozó tételek egységes összefüggése) pedig az elméletet jelentik.

Ebből kiindulva dolgozza ki a szerző a tudományok osztályozásának alapelveit. Ehhez hasonló alapelveket azóta Fogarasi elvtárstól függetlenül több szerző pl. a szovjet Kedrov professzor is kidolgozott. Az osztályozás elveinek tartalmi ismertetése külön tanulmányt igényelne és ezért erre ehelyütt nem térhetünk ki.

V.

Nemzetközileg elismert tanulmány alkotja a Logika utolsó részét: a Materializmus és „fizikai” idealizmus. Megjelenése óta nagy vitákat váltott ki ez a tanulmány. Filozófusok és fizikusok egész sora Nyugaton és Keleten foglalt állást pro vagy contra a szerző ezen írása által felvetett kérdésekben.

Ez az önálló jelleggel bíró tanulmány azért került be ebbe a logikai kérdéseket tárgyaló könyvbe, mert a szerző a „fizikai” idealizmus *logikai jellegű* bírálátát adja. Kimutatja ennek a *szubjektív idealista* filozófiai áramlatnak logikai ellentmondásait és azt, hogy még az immanens kritikát sem állja ki.

A jelenkori fizikai idealizmus több vonásban eltér a Lenin által megbírált idealizmustól. Ez az idealizmus közvetlenebbül kapcsolódik a *fizikai* elmélethez, mint Machnál. Nagyobb szerepe van benne a matematikai *formalizmusnak*. Főképpen az okság és a determinizmus elvei ellen intéz támadást. Fő módszere, hogy szembeállítja a klasszikus fizikát a kvantum fizikával, a makrofizikát a mikrofizikával. Nemcsak ideológiailag veszélyes, hanem szakszempontból is. Ugyanis *közvetlenül* befolyásolja sok esetben magát a fizikai kutatást is.

A legnagyobb hatású irányzat a Bohr és Heisenberg iskolája, az ún. koppenhágai iskola. Ennek az iskolának az ismeretelméletben elfoglalt álláspontja: a szubjektumtól független objektív külvilág tagadása. Mindezt nem általános filozófiai síkon, hanem „csak” a fizika terén vetik fel és ott is csak az atomi tárgyra vonatkozóan.

Mivel az atomos szerkezet minden anyagformában jelen van, elméletük is általános jelleget ölt. Kérdésfeltevésük és megoldásaik leszűkítése az atomfizikára ezért teljes mértékben taktikai jellegű.

Fő érvek akörül összpontosulnak, hogy a mérőeszköz befolyásolja a mérés tárgyát, tehát a mérés zavarja a megfigyelést, és ezért a mikrofizikában nincsen a szubjektumtól független alanyi tárgy. Ezért a kvantumelmélet tárgya nem valamilyen objektum, hanem csak erről az objektumról való tudásunk.

Mindezek az érvek alapjában egy mélységesen hamis azonosítás rejlik. Mégpedig az, hogy a *mérőeszköz nem szubjektum*, hanem objektív fizikai tárgy. Tehát két objektív fizikai tárgy (a mérőeszköz és a mikroobjektum) viszonya nem azonosítható a szubjektum és az objektum (a megismerő tudat és a megismerendő vagy megismert tárgy) viszonyával.

Túlmenve a fentiekben ez a felfogás egy szélsőségesen szubjektív agnoszticizmust foglal magában. Az agnoszticizmus abból, hogy az objektív külvilágról való tudásnak határai a megismerés egy adott fokán meghatározottak, arra következtet, hogy a megismerésnek elvi határai vannak. Most már a bizonytalansági relációra alapozva a mai fizikai idealizmus képviselői hasonló konzekvenciákat vonnak le abból, hogy egy elektron helyét és idejét nem tudjuk egyidejűleg mérni. Ezzel szerintük az emberi megismerés határához értünk el.

Itt azt a hibát követik el gnoszeológiai tájékozatlanságuk következtében, hogy megrekednek az érzéki megismerés fokán. A szemléleti megismerés természetesen korlátozott, de a gondolkodással kiegészítve állandóan tágítja

megismerésünk határait. Ez a tágulás tovább fokozódik, ha a praxis szerepét is figyelembe vesszük a megismerésben.

Az okság kérdésében ismét egy hamis azonosítással találjuk szemközt magunkat. A pozitivisták — köztük Heisenberg — egyenlőségjelet tesznek okság és determinizmus közé. Márpedig az okság korántsem meríti ki a determinizmus tartalmát. A determinizmus az állandósult, a rendszeres és szabályos ismétlődő okságot: a törvényszerűséget is magában foglalja. Sőt ez a lényege a dialektikus materializmus determinizmusának. A determinizmus: a jelenségek törvényszerű összefüggése.

A koppenhágai iskola egy teljesen elavult mechanikus oksági koncepciót bírál. Laplace oksági felfogása nem azonos Marx és Engels determinizmusával. Ez ignoratio elenchi (a bizonyítandó vagy cáfolandó tézis felcserélése).

Fő érvük e téren az anyag diszkontinuitása. Ez arra a hamis premisszára alapozódik, hogy az okság feltételezi a folytonosságot. Ha a folytonosság megszakad, akkor vége az okságnak is — állítják. Teljesen figyelmen kívül hagyják, hogy a nem-folytonosságnak is van oka. Diszkrét és indiszkrét bizonyos szétválasztása módosítja a determinizmus fogalmát, de nem tünteti el lényegét: a jelenségek törvényszerű kölcsönös meghatározottságát.

Ezek a mozzanatok csak ízelítők abból a gazdag elemzésből, amit Fogarasi Béla ebben a bírálólatban nyújt. Néhány kisebb tanulmány és cikk kapcsolódik még a szorosabb értelemben vett logikához, amelyek később íródtak. (Ellentmondásmentes-e a komplementáris elv? Az ellentmondás felfogása Hegel „Logiká”-jában stb.) Ezek ismertetésétől jelen írásunkban eltekintünk.

BOLGÁR ELEK : VÁLOGATOTT TANULMÁNYOK*

HAJDU GYULA

Elismeréssel kell adóznunk a Magyar Tudományos Akadémiának az elhatározásért, melynek alapján egy gondosan és szépen kiállított kötetben kiadta szocialista országunk egyik meggyőződéses előharcosának, Bolgár Eleknek válogatott tanulmányait. Elismeréssel tartozunk azért, mert e könyvvel időálló emléket állított az utolsó fél évszázad egyik tiszteletre méltó, kiemelkedő magyar tudósának, de azért is, mert e tanulmányokon keresztül bemutatja a társadalmi fejlődés törvényeit kereső, széleskörű ismeretekkel rendelkező, a filozófiai gondolkodás rendszerességével felvértezett elme fejlődését, míg megtalálja a kielégítő utat és megoldást, és bemutatja a mindenki által megérthető, következetes okfejtést, mellyel e tanulmányok rávilágítanak a társadalom és a munkásmozgalom számos sokat vitatott kérdésére.

Bolgár Elek arcképét találjuk a gyűjtemény élén, de még megbízhatóbb, plasztikusabb arcképet mutatnak a kötetben tartalmazott fejtegetések. Minden sor mögött ott kell látnunk mindnyájunknak, akik őt személyesen is ismertük, az embert, az egyéniséget, akinek cselekedetei, észjárása, elgondolásai és szavai teljes összhangban álltak a gondolatokkal és szavakkal, melyek ezekben a kis tanulmányokban nyertek kifejezést. Az egyenes jellemű, kiegyensúlyozott lelkületű ember megértő, de igazságához, meggyőződéséhez ragaszkodó felfogása, halványan malíciát érintő, de nevelni akaró humora, az egymástól látszólag távol eső fogalmakat a diplomata céltudatos, meglepő fordulatokkal összekötő szellemessége rajzolja ki az elemeit e művek szerzőjének, akit — mint élő embert is — ugyanezek miatt a tulajdonságok miatt becsültünk és szerettünk.

A századforduló időszakába vezetnek bennünket Bolgár Elek fiatalkori cikkei. Abba az időszakba, amikor még szilárdan uralkodtak a nagybirtokosok és a kibontakozni kezdő kapitalizmus kapitányai, de amikor már fenyegetni kezdték biztonságukat egyes megmozdulások, melyekkel jobb megélhetést, több jogot igyekeztek maguknak kiverekedni a föld és a gyárak elnyomottai. Ám ezek a megmozdulások csak helyi jellegűek, elszigeteltek voltak, az erők

* *Bolgár Elek*, Válogatott tanulmányok. Akadémiai Kiadó, Budapest 1958. 329 old.

döntő mérkőzésévé nem tudtak még izmosodni. Az uralkodó osztályok ezeket a helyi fellobbanásokat könnyűszerrel elfojtották: erre való volt a csendőr, a katona, a szolgabíró. A lappangó általános elégedetlenséget pedig azzal igyekeztek lecsapolni, hogy közjogi jellegű követelések, az Ausztriával való közösségből származó háttérbe szorítottság megszüntetésére vagy legalább enyhítésére irányuló „hazafias” jelszavak hangoztatására, akciók támogatására szították a szenvedélyeket. A haladó elvek már tömörülni kezdő hordozói sem merészkedtek odáig, hogy rendszerváltozásra gondoljanak, agitációjuk mindössze egyes szociális reformok elérésére irányult. Bolgár Elek e haladó gondolkodók társaságában kezdte szárnyait bontogatni és tollát hegyezni. Meglátta az ország gazdasági, politikai, nemzetiségi helyzetének fonákságait és ellentéteit és a gyűjteményben is kiadott több cikkében ezek feltárásával, ostromozásával szállt szembe azokkal.

Erősen foglalkoztatta a gazdasági bajok összesített következményének, a *kivándorlásnak* kérdése, melyet igyekezett annak különböző oldaláról megvizsgálni és elemezni. Rámutatott, hogy a „nemzetállam” jelszavával szédelgő feudális urak garázdálkodása, szűkkeblősége miként szorítja ki hazájából „az életerős, kultúrképes magyar parasztságot”, hogy annak helyére könnyebben féken tartható nemzetiségieket telepítsenek be. Majd amerikai tapasztalatai alapján figyelmezteti az otthoniakat a kivándorlók sorsára, akik járatlanságukban sokszor a kiuzsorázásukra spekuláló vállalkozók és közvetítők prédáivá válnak és elhagyatottságukban, csalódottságukban sztrájk törő munkákra vállalkoznak. Sokan visszatértek régi otthonukba, az 1907. évi amerikai gazdasági válság erősen fokozta a visszatérést, de itthon ismét a régi bajok nyomták és keserítették őket, felébredt így bennük a tengeren túl látott jobb kereseti lehetőségek csábítása és abban bízva, hogy most már tapasztalataikra támaszkodva boldogulni fognak — megindult a visszavándorlók visszavándorlása. Bolgár felismerte a folyamat gazdasági hátrányait és politikai veszedelmét egyaránt és bár leszögezte, hogy „mindenütt a világon jobb az élete a magyar parasztnak, a magyar munkásnak, mint saját hazájában” erélyes szóval hirdette a szociális parancsot: „a magyar munkásság maradjon itthon és szálljon szembe itt azzal az ellenséggel, mely kiűzi ebből az országból, vívja ki itt azokat a viszonyokat, melyeket idegenben vél megtalálni, ne fusson el az osztályharc elől, hanem vívja meg azt derekasán, ne tegye oly könnyűvé az ellenségnek a helyzetet, hanem álljon ki és mutassa is meg, hogy ő az erősebb” (68. old.).

Bolgár ekkor már (1908) elérkezett a szocializmushoz, az *osztályharc* felismerésének szemléletével látta és bírálta az eseményeket. Míg néhány év előtt mint haladó szociológus a *választójog* reformjának megvalósítását látta a leg-sürgősebb politikai feladatnak és ennek megoldása tárgyában élesen támadta a nemzeti érdekek leple alatt reakciós álláspontot képviselő *Concha Győző* egyetemi tanárt, egyre nagyobb figyelmet fordított most már az osztályharcát

vívó proletariátus felkészülésének, szervezkedésének kérdésére. Az e tárgyban kifejlődött nagy nemzetközi irodalom alapos ismeretét igazolja a „*Szakszervezeti mozgalom és szociáldemokrácia*” címet viselő tanulmánya (22. old.), mely egyben mutatja szerzőjének független, eredeti gondolkodásmódját. Kétségtelenül erős hatást gyakorolt rá barátja, a szindikalista *Szabó Ervin*, de azért kritikával illeti ennek nézeteit, midőn saját tanulmányai eltérő eredményre vezetnek. A szocializmus fejlődése tekintetében a jövedelemelosztásban beálló változásokat látja döntő jelentőségűeknek és ennek megfelelően vonja le a rendkívül figyelemre méltó tanulmány eredményét: „Látni való, hogy nem politikai szempontok irányadók a párt és szakszervezet viszonya tekintetében, hanem tulajdoni viszonyok . . . mert ezek ellen folyik az osztályharc, mely a szakszervezetekben játszódik le és amelyeket a politikai küzdelem visz diadalra”. Az ebben az időben erősen lábrakapott revizionista elméletekkel szemben határozottsággal leszögezi a maga marxista álláspontját: „Ez az egységes, semmiképpen sem dualisztikus fejlődés nem tűr semmiféle egyoldalúságot, sem merev parlamentarizmust, sem egyoldalú szindikalizmust. Valamint a jelenkori termeléssel a jelenkori jövedelemeloszlásnak is meg kell változnia, azonképpen a szocialista taktikára nézve sem lehet kétséges, vajon a szindikalizmus vagy szocializmus, avagy szindikalizmus és szocializmus között kell-e választania?” (38. old.)

A tanulmánykötet szerkesztője (*Kerekes Lajos*) joggal emeli ki előszavában Bolgár Elek műveinek széles skáláját. A társadalmi tudományok területén elért alapos jártassága, filozófiaiag képzett gondolkodásmódja segítségével biztos kézzel nyúlt különböző témákhoz, melyek az aktuális kérdéseken túl is figyelmét megragadták. Akár a szociológia tudományáról, vagy a politikai ideológiákról, illetőleg pártokról, akár a vallásalapító *Kálvinnról*, a „*problematisztikus természetű*” *Rousseau*-ról vagy a „*sajátságos*”, a maga nemében egyedül álló mű” alkotójáról, *Madách Imréről* szól, mindig van megszívlelésre méltó eredeti és ötletes mondanivalója, mindig rávilágít valamely új szempontra, mely eddigi megítélésük újbóli átgondolására fogja készíteni a tanulmányok olvasóit.

Jellegzetesen domborodik ki látszólag egymástól különálló társadalmi jelenségeket összefoglalni tudó felismerése pl. a „*Jog és dialektika*” címen közölt előadásában (221. old.), melyben mindenekelőtt leszögezte: „meggyőződésem szerint a jognak éppen alapvető, döntő jelentőségű problémái azok, amelyek túlhaladják a jog szféráját és metajurisztikus problémákká válnak. Problémákká a szó igazi értelmében, vagyis nem pusztán kérdésekké és feladatokká, hanem lényegileg állomássá a tudás és nem tudás között.” A jogi problémák, a jogászai gondolkodás és jogászai gyakorlat egységbe hozatala megoldásának döntőbírója a dialektikát tekinti. De nem azt, amely a mindenáron perdöntő argumentumok mikéntjéről ad használati utasítást. „Amit mi értünk dialektika alatt, nem az ‘emberi ész’ valamelyik elvont tételéből

fog kiindulni, mint követelményből, hanem a társadalom valóságos, anyagi életének konkrét feltételeiből, mint a társadalmi fejlődés döntő tényezőiből, a társadalom anyagi életével kapcsolatos fejlődés reális szükségleteiből.” Kifejti, hogy a jogrend nem örök érvényű adottság, hanem alá van vetve a társadalmi fejlődésben kifejeződő dialektikus mozgásnak, hogy aztán rámutasson, mily szoros kapcsolat van az életben gazdaság, politika és jog között. Ám ez a kapcsolat — és ez a végső következtetés — nem önműködőleg hat. „A jogalkotás nem követeli automatikusan, mechanikusan a gazdasági életet és annak változásait, hanem ahhoz a hatalmi tényezők céltudatos munkájára van szükség. Ezeknek a tényezőknek összhangja az, amely a társadalmi ellentéteket egy magasabb egységben kiegyenlíti és megmutatja azt a mélyreható kapcsolatot is, mely jog és dialektika között fennáll.”

Gondosan kidolgozott tömörséggel, de mégis világos, egyszerű fogalmazással rögzíti le ez a kis tanulmány a marxista jogelmélet alapvető tételét.

Amilyen következetességgel harcol Bolgár a jog problémáinak megértéséért, a marxista felfogás érvényesítéséért, ugyanolyan élesen bírálja a történelembőlceletben felburjánzott marxistaellenes, „sok hűhóval terjesztett és eredeti magyar gyártmányként propagált” idealista tanítást, melynek tarthatatlanságát „*A magyar szellemtörténeti iskola*” című tanulmányában (152. old.) tárja fel. A materialisztikus gondolkodás, a „liberális konstrukciók” visszautasításával arra törekszenek ennek az iskolának megalapítói, hogy „ezekkel teljesen ellentétes eszközökkel konstruált zagyva szintézis, úgynevezett világnézet vonuljon be a történelem felfogásába, amely azonban — legalábbis ebben a változatban — sem nem idealisztikus, sem nem szellemi, hanem egyszerűen fasiszta”. Kimutatja, hogy ez az irányzat nem tudományos feladatokat kíván megoldani, hanem „elsősorban is és mindenekfelett az aktuális politika szolgálatában áll”. A magyar fehér terrort, a revizionista szédelgést és ezek mögött a hitlerista náciizmust igyekszik igazolni. Tudományosnak mutatkozó apparátussal a történeti folyamatok „eszmei lényegét” fejtegették, hogy azután ebből levonják a fasiszta vezér csálhatatlanságának, a magasabb és közelebből meg nem határozható rendeltetésnek köztudatát, a tömegek vak hitének szükségességét. A „selejtés német importárut” magyar fejlődéstörténeti elméletnek hirdették, hogy ezzel is beilleszkedjenek a magyar imperializmus gondolatvilágába és elfogadtassák az ellenforradalom igényeihez mért tanaikat. Bolgár bírálatának igazolásául arra is rámutat, hogy milyen változásokon mentek át a szellemtörténészek következtetései is, — az adott politikai helyzet kívánalmainak megfelelően. Szekffő Gyula Széchenyi István, a konzervatív nemzeti reformátor „fontolva haladó” politikáját igazolja és dicsőíti és a „korszellem” jegyében az ahhoz való visszatérést követeli. Ám „a történelmi Széchenyi-be csak a jelenkor Bethlenét kell behelyettesíteni, hogy a magyar szellemtörténet ezen irányzatának politikai értelmét meglássuk”. De Hóman Bálint „robusztusabb szellemtörténete” már

nem ragaszkodik a fontolva haladás szelleméhez, hanem annak a „szellemnek” szóvivője, mely a különítmények terrorakcióit, a véres „kilengéseket” semmi képpen sem utasítja el, sőt igazolja azokat történelmi alapon, mintha csak azt akarná bizonyítani, „hogy a történelem kizárólag arra való, hogy egy hatalmi igény számára keressen és találjon tetszetős érveket”.

A történelmi elemzés marxista módjának meggyőző példáit mutatják „*A demokrácia útjai a francia forradalomban*” (182. old.) a „*Diplomácia a két világháború között*” (230. old.), valamint „*Mi volt és mi ma a magyar imperializmus*” (162. old.) című tanulmányok. A két utóbbiban megvilágítja, miért kellett az uralkodó osztályok felfogásának, politikájának, célkitűzéseinek szükségyszerűleg az első, illetőleg a második világháborúra vezetni. A magyar imperialisták 670 ezer emberrel többet küldtek a harctérre, mint amennyire elkötelezték magukat, mert a német szövetségtől, illetőleg e szövetség győzelmétől várták, hogy az ő uralmukat jelentő „magyar államiság megújulása, megerősödése, mindenkitől való elismertetése fog elkövetkezni”. Sőt még a háborús vereség sem változtatott törekvéseiken és az új háborúra való felkészülésükben kifejlesztették a nemzeti demagógiának kultuszát, a „vezér” frazeológiáját, még mielőtt Hitler ugyanezeket a nézeteket a „Mein Kampf”-ban rendszerezte volna. Így készültek az új erőpróbára, azt hirdetve, hogy újból Szent István koronája alatt egyesítik a népeket, vagyis folytathatják a magyarok és nemzetiségiek elnyomását, a feudális rend örökségét.

A két világháború közti diplomáciáról írt akadémiai székfoglaló széles alapon fejtegeti a magyar „történeti osztály” bűnét és felelősségét a világháború felidézésében, de egyben a polgári ellenzék gyatraságát, mely nem engedte, hogy komoly akadályt gördítsenek a háború megindítására kínálkozó „jó alkalmak” megragadása elé. A magyar feudális urak ragaszkodtak minden más ország urainál konokabban előjogaikhoz, mereven kizárva a munkásságot, de még az új polgárságot is az ország kormányzásából. „Egyedül a magyar kormány nem adott le hatalmából egy morzsányit sem és egyedül a magyar ellenzék tűrte ezt jóformán szó nélkül és mikor a hatalom végre az ölébe hullott, az teljesen elrothadt gyümölcsnek bizonyult.” Nagyon helyénvaló és meggyőző idézettel zárja le Bolgár a háborús bűnösség megállapításáról szóló fejtegetését Széchenyi István gróf szavaival: „Az önfenntartásunkért meg függetlenségünkért ontott vér nem volt elég tiszta, mert egy elsatnyult osztály kiváltságaiért folyt és nem az ország közszabadságaiért”.

Mint a kommunista párt hú harcosa, mérhetetlen lelkesedéssel és tetterésséggel üdvözölte Bolgár Elek a *Tanácsköztársaság* deklarálását. Adottságainak és felkészültségének tökéletesen megfelelő területen dolgozhatott: bécsi követ, majd a külügyi népbiztos helyettese lett. A bukás után a történész és a diplomata szemével tanulmányozta ennek a bukásnak okait, de még inkább a fennállásának rövid tartama dacára megállapítható kihatásait és jelentőségét.

Már a *Károlyi-forradalom* 20. évfordulóján írott cikkében (170. old.), melyben röviden, de annál élesebben jellemzi a hatalomra jutott polgári kormány nehézségeit és veseszületett gyengeségeit, rámutat, hogy „a fő baj abban rejlett, hogy ez a forradalom éppen annak az osztálynak nem hozott semmit, amely a magyar társadalomban számánál, gazdasági jelentőségénél, békében és háborúban viselt terhénél és hozott áldozatainál fogva a legjobban rászolgált volna arra, hogy egy demokratikus rezsim felkarolja gazdasági érdekeit: a közép- és kisparasztiságnak”. Megfosztva ezzel önmagát egyik legerősebb támaszától, ez a kormány „a reménytelenség és kétségbeesés atmoszférájának” martaléka lett.

A Tanácsköztársaságra vonatkozó több tanulmánnyal találkozunk a kiadott kötetben. Az elkövetett hibákat jól ismeri és nem óhajtja ezeket szépíteni vagy eltakarni. De tiltakozik az ellen, hogy a magyar proletárdiktatúrát, mint „egy nemzeti felkelés eredményét az entente mértéktelen követeléseivel szemben”, tehát tisztán magyar ügyként állítsák be. Ezért elsősorban a berlini Arbeiterliteratur számára írt cikkében (132. old.) nagy nyomatékkal hangsúlyozza, hogy bár a Tanácsköztársaság súlyos hibákat követett el az államigazgatásban, gazdasági, agrár-, sőt katonapolitikai intézkedéseiben, „de mindezek a hibák eltörpülnek, ha tekintetbe vesszük, hogy: létének pusztá tényével feltartóztatta az imperialisták Szovjet-Oroszország ellen intézett halálos csapásait”.

Még az entente oldaláról elhangzott nyilatkozatok is megerősítik e tételt, melyet Radek ekként fogalmazott meg: „A magyar forradalom sokban hozzájárult a munkások forradalmasításához más országokban és azáltal, hogy hónapokon át akadályokat gördített a világellenforradalom elé, kedvezőbbé tette az ellenállás feltételeit a világforradalom első fellegvárában, az Orosz-Szovjetköztársaságban és megkönnyítette annak győzelmét Kolcsak felett”.

Azonos eredményre jut Bolgár egy másik tanulmányában, melyben megállapítja, hogy a „magyar tanácsköztársaság összeomlása nagy fellélekzés volt az ententenak. Nem annyira annál a világpolitikai fontosságnál fogva, melyet a magyarországi proletárdiktatúra *önmagában* jelentett, hanem annál az erősítésnél fogva, amelyet Szovjet-Oroszországnak nyújtott” (150. old.). Míg tehát a Károlyi kormánynak úgyszólván nem volt külpolitikája és „külpolitikai tevékenysége kezdettől fogva alig állott egyébből, mint az antant tisztekből álló fegyverszüneti bizottság diktátumainak végrehajtásából”, a Tanácsköztársaság határozott külpolitikai vonalat követett. Megvalósíthatott volna komolyabb eredményeket is, ha „a győzteseknek a magyar kérdésben mutatott és lassanként köztudomásúvá vált ellentétét megfelelően kihasználta volna”, ami azonban — Bolgár szerint — nem történt meg (179. old.). Amely nézetével arra céloz, hogy a Smuts-féle javaslatoknak, mint tárgyalási alapnak visszautasításával a tanácskormány önként kiadta kezéből

a szorosan vett külpolitikai eszközök és módszerek alkalmazását és siettette ezzel a nemzetközi imperializmus fegyveres fellépését Magyarország ellen.

A Magyar Tanácsköztársaság nemzetközi jelentőségét hangoztatja a Lenin segítségéről szóló cikk is (283. old.), mely megállapítja, hogy a világ proletárjainak nagy tanítója úgy beszélt többször a magyarországi proletárdiktatúráról, mint az elsőről, melyet követni fog az újabb, győzelmes proletár hatalom. „Lenin szavaiból nem az agitáció hivatalos optimizmusa szól, hanem a tudós meggyőződése, aki döntően érvényes tapasztalatokra építi az elkerülhetetlen következményeket.” A következmény nem is maradt el, mert éppen a Lenin tanításait követő szovjet nép támogatásának segítségével Magyarország útban van „a félglyarmati kiszípolozottságból az alkotó szocializmus felé”.

A kötetben foglalt utolsó cikk „*Szocialista szavak, hazafias tettek*” cím alatt (292. old.) részletet közöl egy nagyobb tanulmányból, mely azonban nem fejeződhetett be. A *II. Internacionálé történetét*, ennek jelentőségét — munkásmozgalmi és nemzetközi vonatkozásban — készült Bolgár Elek megírni; nagy odaadással gyűjtötte már jó idő óta a vonatkozó adatokat, de betegsége, majd elhúnytja folytán a munka félbeszakadt. Mint történész, mint diplomata, mint kommunista egyaránt hivatott volt, hogy ezt a maga elé tűzött feladatot megoldja, annál inkább, mert közvetlen észleletből ismerte a feldolgozni kívánt történet számos mozzanatát és azok kihatásait. Nagy vesztesége tudományunknak, hogy e mű nem készülhetett el és a veszteséget segít felmérni a közzétett részlet, mely mutatja szerzőjének kiterjedt tárgyszeretét, marxista elemzésének mesteri módszerét.

A kötetben tartalmazott cikkek kiválogatását, a német nyelven írottak fordítását a legközvetlenebb munkatárs, *Bolgár Elekné* végezte, akinek külön köszönettel tartozunk nagy hozzáértéssel végzett munkájáért.

A KONSTANZI „BULLA” HATÁSA A FŐKEGYÚRI JOG FEJLŐDÉSÉRE

CSIZMADIA ANDOR

I.

Az állam és egyház közötti viszony felkutatása és tárgyalása szocialista fejlődésünk mai periódusában nem veszített időszerűségéből. Ennek oka nem utolsósorban az, hogy e viszony feudális, majd kapitalista kori fejlődését e korok történettudománya sok apró részletre is kiterjedően feltárta, a maga osztálykorlátainak határai miatt azonban sok lényeges vonását elhallgatta, elsatírozta, elferdítette s teljesen elködösítette azokat a gazdasági alapokat, amelyekre e jogi kapcsolatok felépültek. Nem közömbös az sem számunkra, hogy a feudális ideológia elsőszámú hordozójának, az egyháznak és az államnak jogi kapcsolatait, e kapcsolatoknak a gazdasági alappal való összefüggéseit ne csak egyoldalúan, hanem minden oldalról megvilágítva ismerjük meg. A marxizmus-leninizmus tudományos fegyvertárával ellátott történettudományunknak kötelessége, hogy évtizedek mulasztásait e téren is pótolja.

Az állam és egyház közötti kapcsolatok feltárásának előtérbe kerülése megfigyelhető a szomszédos népi demokratikus államokban is. Különösen a német,¹ a lengyel² és a csehszlovák³ történet- és jogtudomány szentel az utóbbi években mind nagyobb figyelmet az állam és az egyház közötti viszony felderítésének. Nálunk is a legutolsó két évben a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában két jelentős munka látott napvilágot: Révész Imre akadémikus a Bach-korszak egyházpolitikájáról eddig ismeretlen részleteket tárt

¹ Utalunk itt *H. E. Feine*, *Kirchliche Rechtsgeschichte* c. munkájának immár egymásután megjelent három kiadására (Weimar 1950, 1953, legutóbb 1955); *Albert Hauck*, *Kirchengeschichte Deutschlands* c. újból (9. kiadás, Berlin 1958) kiadott hat kötetes munkájára; *Erwin Jacobi*, *Rudolf Smend* professzorok több tanulmányára; az 1952-ben *Rechtsprobleme in Staat und Kirche* címmel megjelent Smend-émlékkönyvre; legújabban *Ulrik Krüger*, *Das Prinzip der Trennung von Staat und Kirche in Deutschland* (Berlin 1958) c. munkájára.

² *Jakob Sawicki* varsói egyetemi tanár 1957-ben Bécsben számolt be a lengyel egyházi történeti és jogi irodalom 1918 és 1957 évek közötti szakaszának gazdag terméséről, amit külön tanulmányban az *Österreichisches Archiv für Kirchenrecht* 1958. évi 4. füzetében külön is közzétett (*Sawicki*, *Die Entwicklung des Kirchenrechtswissenschaft in Polen*, 1918—1957. 243—269. old.).

³ A Szlovák Tudományos Akadémia 1957-ben adta ki *Felix Vašečka*, *Buržoázny Štát a Cirkvev* c. kötetét (Bratislava 1957).

fel,⁴ legújabbán pedig Mályusz Elemér tette közzé a konstanzi zsinat és a magyar főkegyúri jog összefüggéseit tárgyaló s az általa még a 40-es évek elején felfedezett konstanzi oklevelet magában foglaló történeti munkáját.⁵

Mályusz Elemér kutatásokban és eredményekben gazdag életének egyik igen jelentős állomása e kötet. Meglehetősen hosszú ideig váratott magára, de a várakozás sok részletkérdés tisztázását tette lehetővé. Mályusz professzor először 1943 februárjában „A konstanzi zsinat és a magyar főkegyúri jog” címmel tette közzé a Budapesti Szemle⁶ a bulla tartalmát s keletkezésének addig feltárt körülményeit. A korszak társadalmi és gazdasági viszonyaira vonatkozó dokumentumokat az azóta eltelt 16 év alatt a történetkutatás nagymértékben feltárta. Éppen Mályusz Elemér volt az, aki több mint két évtized óta folytatott gyűjtő és kutatómunkájának eredményeit, melyet a Zsigmond-kori oklevelek gyűjtését elindító Fejérpataky László örökében végzett, a *Magyar Országos Levéltár Kiadványai* sorozatban megjelenő *Zsigmond-kori oklevéltár* eddig megjelent három kötetében közzétette.⁷ Ez a hatalmas oklevélanyag, mely fényt vet a konstanzi zsinat előzményeire és az oklevél keletkezési körülményeire, beállítja a bullát a kor gazdasági és társadalmi viszonyaiba, felfedi a keletkezés körülményeinek eddig elrejtett rugóit, s egyúttal lehetővé teszi az oklevél jogi értékelését is.

Amikor az alábbiakban Mályusz professzor könyvével foglalkozom, nem tekintem céloknak a könyv mindenoldalú részletes bírálátát, hanem jogi vonatkozásainak, elsősorban a „bullá”-nak jogi értékelését kívánom nyújtani.

II.

Az egész feudális, valamint a kapitalista korban a magyar királyoknak (államfőknek) a magyar katolikus egyházzal kapcsolatban évszázadok alatt kialakult jogosítványait, melyet gyűjtőnéven főkegyúri jognak (ius supremi patronatus) neveztek, a Werbőczy Hármaskönyve I. R. 11 címében is összefoglalt jogalpból származtatták. Werbőczy a kérdéses helyen azt állította, hogy Magyarországon a pápa az egyházi állások betöltésére vonatkozóan a megerősítésen kívül más jogot magának fenn nem tartott. Ezt négy okra vezette vissza :

⁴ Révész Imre, Fejezetek a Bach-korszak egyházpolitikájából. Akadémiai Kiadó, Budapest 1957. Értekezések a Történeti Tudományok köréből. Új sorozat 2—3.

⁵ Mályusz Elemér, A konstanzi zsinat és a magyar főkegyúri jog. Akadémiai Kiadó, Budapest 1958. Értekezések a Történeti Tudományok köréből. Új sorozat 9.

⁶ A konstanzi zsinat és a magyar főkegyúri jog. Budapesti Szemle, 1943 február 783. sz. 65—71. old. A bulla felfedezése, különösen pedig értékelése a klérusban heves ellenhatást váltott ki, lásd erre Kühár Flóris : A konstanzi zsinat és a magyar főkegyúri jog. *Katolikus Szemle*, 1943 március 75—77. lapok ; „A főkegyúri jog” *Nemzeti Ujság*, 1942. november 18. — (dr. Szabó Árpád), A főkegyúri jog körül. *Dunántúli Hírlap*, 1942. november 21. — Kühár Flóris válasza Mályusz Elemérnek. *Nemzeti Ujság*, 1943. február 28.

⁷ Zsigmondkori oklevéltár I (1387—1399) Budapest, 1951. — II. 1. (1400—1406) Budapest, 1956, — II. 2. (1407—1410) Budapest, 1958.

1. Az egyházak alapítására. Véleménye szerint ti. Magyarországon minden egyházi javadalmat a királyok alapítottak, s ezzel megszerezték az egyházak kegyúri jogát.

2. A kegyúri jog Magyarországon Szent Istvánra vezethető vissza, akinek a pápa e jogok gyakorlására felhatalmazást adott. Szent István mint király és apostol a pápától az apostoli kereszt viselésének jogát is megkapta.

3. Magyarország királyai Szent István óta, tehát több mint ötszáz éven át az egyházi javadalmak adományozásának mindenkor valóságos és békés gyakorlatában voltak, így elévülés útján is megszerezhették e jogokat. Végül

4. „az országnak az egyházi javadalmak adományozására vonatkozó ebbeli szabadsága, hajdan Zsigmond császár és magyar király idejében, országunk többféle szabadságával együtt a konstanzi egyetemes és híres-neves zsinaton . . . helybenhagyatott és eskü erejével megerősítettett, amint a róla kiadott bullában világosan olvasható.”⁸

Werbőczy Hármaskönyvének hivatkozott részében a XVI. század eleji jogállapotot rögzíti le, indokait az uralkodó osztály, főleg a királyi udvar köreinek nézeteiből meríti, amelyek — ma már megállapíthatjuk — a 4. pontot kivéve — nem állták ki a történelem kritikáját.

Az első jogcímet már a század elején Kollányi Ferenc megdöntötte, aki a magánkegyúri joggal kapcsolatban összefoglalta⁹ azokat a dokumentumokat, amelyek világossá teszik, hogy Magyarországon számos egyházat nem a királyok alapítottak, azokra tehát alapítás jogcímén kegyuri jogot nem szerezhettek.¹⁰

A második jogcím Werbőczy fogalmazásában szintén gyenge lábon áll. Elsősorban azért, mert István király idejében kegyúri jogról egyáltalán nem beszélhetünk. Az egyházjog nem ismerte még ebben a korban a kegyúri jog intézményét, s ez csak a XII. században válik általánossá.¹¹ A királyok, — így István király is — a XI. század első felében szabadon rendelkeztek a földjükön emelt egyházak felett, amit a feudális földesúri jogok tartozékának tekintettek. Ez a rendelkezési jog behatolt felsőbb régiókba is, s már az István király korát megelőző században X. János pápa kinyilvánította: régi szokás...

⁸ „quia ista libertas regni, quantum ad beneficiorum collationes, olim tempore domini Sigismundi imperatoris ac regis nostri una cum complurimis libertatibus hujus regni in generali ac celebri concilio Constantiensi . . . corroborata jurisque jurandi religione firmata fuit; prout in bulla superinde confecta, clare continetur.” (Trip. Pars I. Tit. 11. § 5.)

⁹ Kollányi Ferenc, A magánkegyúri jog hazánkban a középkorban. Budapest 1906.

¹⁰ Kollányi ugyan arra utal, hogy Werbőczy ez állítása nyilvánvalóan csak a királyi adományozású egyházakra vonatkozott, amelyek tehát királyi kegyuraság alatt állottak (Kollányi i. m. 164. old.).

¹¹ Paul Thomas, Le droit de propriété des laïques sur les églises et le patronage laïque au moyen âge. Paris 1906. 109. kk. old. — *Wahrmund*, Das Kirchenpatronatrecht. Wien 1894. I. 53. kk. old. — *Mihalovics Ede*, A kegyúri jog, különös tekintettel hazánkra. Nyitra 1897. 9. kk. old. — L. még *Paul Hinschius*, System des katholischen Kirchenrechts. Berlin 1878. II. 629—630.

hogy a király parancsa nélkül senki sem rendelhet püspököt.¹² Magyarországon — mint ezt már máshelyütt kimutattam,¹³ — István királynak nem volt szüksége pápai felhatalmazásra az egyházzal kapcsolatos aktusaihoz, mert azokat — a korabeli uralkodók példájára — minden külön pápai felhatalmazás nélkül a feudális főtulajdonjogból kifolyólag világi és egyházi szempontból egyaránt érvényesen végezhetette. Mindazok a dokumentumok, melyek István király pápai felhatalmazásáról szólnak, vagy hamisítványoknak bizonyultak, mint a Szilveszter-bulla,¹⁴ vagy interpoláltaknak, mint a pannonhalmi alapítólevél,¹⁵ vagy a Hartvik-legenda.¹⁶ Az is kiderült, hogy az apostoli keresztet sem kapta István király a pápától, ezt a keresztet abban az időben még nem is használták.¹⁷

Hasonlóképpen megdől Werbőczy harmadik jogcíme a történeti kutatások fényénél. Fraknoi Vilmos azóta megvilágította,¹⁸ hogy a magyar királyok a főpapi kinevezések körül a XI. századi gyakorlatot a következő századokban egyáltalán nem folytatták, s bár kétségtelen, hogy befolyásuk mindvégig megmaradt a főpapi székek betöltésére, a XIV. századig túlnyomórészt kánoni választás (*electio canonica*) érvényesült, a XIV. században pedig Európa más országaihoz hasonlóan nagy mértékben érvényre jutottak a pápai rezervációk.

Hátra van még a negyedik jogcím, s ezzel elérkeztünk a kérdés tulajdonképpeni magvához. Vajon a Werbőczy által állított konstanzi privilegiális bulla tényleg létezett-e s ha létezett, mi annak a tartalma, végül milyen hatással volt a magyar főkegyúri jog fejlődésére?

Werbőczy határozott állításával szemben a bullát a legutóbbi időkig nem sikerült felfedezni. Már néhány évtizeddel a konstanzi zsinat után a magyar királyi udvarban hivatkoztak a bullára, azt azonban sem ott, sem a pápai levéltárban nem találták.¹⁹ A bulla egyik szakaszára az 1498 : 63. tc.-ben az országgyűlés hivatkozott, mondván, hogy az ország a konstanzi zsinaton jelen volt bíborosok engedélyével többek közt azt a kiváltságot élvezti, hogy

¹² „...prisca consuetudo et regni nobilitas censuit, ut nullus episcopus ordinare debuisset absque regis iussione” (*X. János pápa* 921 október [előtti] levele *III. Károly* frank királyhoz) Közli *Leo Santifaller*, *Zur Geschichte des ottonisch-salischen Reichskirchensystems*. Wien 1954. 75. old.

¹³ Az állam és egyház közötti viszony jogalapja a magyar államalapításkor. *Marton Emlékkönyv* (kiadás alatt).

¹⁴ *Karácsonyi János*, *Szent István király oklevelei és a Szilveszter-bulla*. Budapest 1891. 209 old.

¹⁵ *Harry Breslau*, *Zu den Urkunden König Stephans von Ungarn*. *Archiv für Urkundenforschung*. VI (1918) 71. és kk. old. — *Szentpétery Imre*, *Szent István király oklevelei*. *Szent István Emlékkönyv*. II. 165—168. old.

¹⁶ *Váczy Péter*, *Stephan der Heilige als päpstlicher Legat*. *Bécsi M. T. I. Évkönyve*. Budapest 1934. 27—41. *Üß.*, *Die erste Epoche des ungarischen Königtums*. Pécs 1935. — E források kritikájának összefoglalása i. cikkemben, a *Marton Emlékkönyvben*.

¹⁷ *Hóman Bálint*, *Magyar pénztörténet*. Budapest 1916. 197., 225. és kk. old. *Váczy*, *Stephan der Heilige*. 38—39. old.

¹⁸ A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig. Budapest 1895 — Magyarország összeköttetései a római Szentszékkal. Budapest, 1901—1903. I—III.

¹⁹ *Fraknoi*, *A kegyúri jog* 146—147. old.

a római kúria eléperes ügyek csak fellebbezés útján vihetők, s ezenkívül senkit sem szabad az országon kívül levő bíróság elé vinni. Az országgyűlés tehát fenntartotta a bullára emlékezés tudatát, anélkül, hogy az egész bullát közzétették volna. A bullára azonban Werbőczy nyomán olyan nagytekintélyű államférfiú, mint Pázmány Péter is hivatkozott,²⁰ s a polgári korszak e kérdéssel foglalkozó történetírói, köztük Karácsonyi és Fraknói sem kételkedtek létezésében, bár Fraknóinak gondos vatikáni levéltári kutatás mellett sem sikerült a bulla „rejtélyét” megoldania, sem pedig a konstanzi zsinat azóta közzétett aktáiban felfedezni.²¹ A Horthy-korszak több egyházjogásza és történésze foglalkozott²² a konstanzi bulla kérdésével, s közülük a kánonisták tudni sem akartak a bulláról, a történészek már óvatosan mérlegelték a lehetőségeket, de ismerve Werbőczy nem teljesen szeplőtlen szavahihetőségét, a bulla ismerete nélkül legalább is a kétkedés álláspontjára helyezkedtek.

A főkegyúri jognak a Horthy-korszakban ismételten felmerülő aktualitása a figyelmet a sokat vitatott jogalapra terelték, s Stolpa József a konstanzi bulla kérdését külön is vizsgálat tárgyává tette a Notter-Emlékkönyvben,²³ hol a források gondos áttanulmányozása után megközelítette a megoldást is. Rábukkant Fillastre bíboros naplójának azon részére, hol a már-már felbomlással fenyegető zsinat bíborosi kollégiuma a zsinat legbefolyásosabb uralkodójának, Zsigmond római és magyar királynak a pápaválasztás meggyorsításába való beleegyezése fejében ígéretet tesz arra, hogy a király bizonyos jogainak elismerését a megválasztandó pápánál kieszközli. A napló azonban nem közli a megegyezés szövegét, csupán bevezető szavait. Ennek ellenére már Stolpa megállapította kétségtelen tényként, hogy „a konstanzi zsinat után a magyar királyi kegyúri jog gyakorlása valóban nyugvópontonra jutott,”²⁴ jogi alapként azonban lehetségesnek tartja a germán konkordátum²⁵ hatályának Magyarországra való kiterjesztését is. A bulla szövegének ismeretében ez a feltevés önmagától megdől, bár német szerző is állítja, hogy a germán konkordátum Magyarországon is hatályban volt.²⁶

²⁰ Fraknói i. m. 335—336. old.

²¹ A zsinat aktáit Heinrich Finke tette közzé: Acta concilii Constantiensis. Münster I. k. 1896, II. k. 1923, III. k. 1926. és IV. k. 1928. ; — lásd még tőle: Forschungen und Quellen zur Geschichte des Konstanzer Konzils. Paderborn 1889.

²² Különösen Meszlényi Zoltán, A főkegyúri jog és a forradalom. Esztergom, 1920. 6. old. 1. jegyzet. ; Tomcsányi Lajos, A főkegyúr szerepe a püspökök kinevezésénél. Budapest, 1922. 23. és kk. old. — Uő., Vita a főkegyúri jogról. Budapest 1923. 17. old. — Galla Ferenc, Mátyás király és a Szentsek. Mátyás király emlékkönyv. Budapest 1940. I. k. 97—170. old. Barta István, Egyház és állam viszonya Magyarországon a középkor végén. A Pázmány Péter Tudományegyetem Történelmi Szemináriumának kiadványai. 4. sz. Budapest 1935. 58. és kk. old.

²³ Stolpa József, Adalékok a magyar királyi főkegyúri jog történetéhez. (A konstanzi bulla) Notter-Emlékkönyv. Budapest 1941. 1007—1028. old. Klny.-ban is.

²⁴ Stolpa i. m. 1026. old.

²⁵ A konkordátum szövege Angelo Mercatinál, Raccolta di concordati. Romae 1954. I. k. 144—168. old.

²⁶ Bernhard Hübler, Die Constanzer Reformation und die Concordate von 1418. Leipzig 1867. — Joseph Heffele, Conciliengeschichte. Freiburg 1874. VII. 358. old. Ők s nyomukban a magyar szerző is (Stolpa i. c. 1013—1014. old.) arra hivatkoznak, hogy 1418-ban és 1419-

Nem lehetett azonban várni, hogy a bulla eredetije valaha is napvilágra kerül, mivel a középkori magyar királyság egész levéltára a mohácsi vész után elpusztult, a pápai levéltárban pedig többszöri gondos kutatás sem vezetett sikerre. Mályusz professzor azonban a Zsigmond-kori oklevelek összegyűjtése során reménykedett abban, hogy a bulla valamilyen másolatára előbb utóbb sikerül majd rábukkanni. Mint később kiderült, Eperjes város középkori levéltára valóban megőrizte a bulla egyik másolatát. Iványi Béla egyetemi tanár Eperjes város levéltárának ismertetése kapcsán közölte az oklevél regesztáját,²⁷ de sem ő maga, bár szaktárgyai éppen a jogtörténet és egyházjog voltak, nem ismerte fel a bulla jelentőségét, sem követőkre nem talált, sőt mikor Mályusz 1942-ben akadémiai székfoglalójában erről beszámolt, a bejelentést a klérus részéről — nagy fenntartással és ellenérzéssel fogadták.

A bulla teljes szövege Mályusz Elemér könyvében most került először közzétételre,²⁸ s a szerző Zsigmond-kori hatalmas oklevélgyűjtésének felhasználásával az eseménytörténeti leírás mellett széles társadalomtörténeti háttérrel megvilágítja a bulla kibocsátásának körülményeit és indokait.

Nagy hiba lenne, ha a magyar királynak tett engedményeket, illetve a magyar állam szerveinek az egyházzal kapcsolatos jogai elismerését összefüggéseiből kiragadva tárgyalnánk, s a magyar államfőnek a katolikus egyházzal kapcsolatos jogát valami különleges jogosítványnak tekintenénk, amint ez Werbőczytól kezdve végigkísért a feudális és a kapitalista kor egész történeti és jogi irodalmában, sőt a kapitalista kor jogszabályalkotásaiban is. A szerző nem esett ebbe a hibába, bár soraiból kitűnik a felfedező öröme s talán az oklevél jogi tartalmának a valóságosnál nagyobb jelentőséget tulajdonít.

Az egész polgári kor történeti és jogi irodalma túlságosan egyedülállónak tekinti a magyar királyok (államfők) ún. *főkegyúri jogát*, noha ez a jog a kapitalista kor által ismert terjedelemben csak a XVIII. század jogirodalmában bontakozik ki. Ekkor már nemcsak a főpapi javadalmak adományozásának jogát, tehát a királyi kegyúri jogot jelenti, hanem magában foglalja az egyházszervezési jogkört, az egyházi javadalmak feletti felügyeleti jog gazdag skálájú és bőven ömlő jogosítványait, az ország összes kegyuraságai feletti felügyeletet (ius patronatus universale) s nem utolsósorban a kegyúri ügyekben folyó legfőbb bírászkodás jogát. Mindezeket a jogosítványokat együttesen nevezik a feudális kor vége felé főkegyúri jognak (ius supremi patronatus).²⁹

ben V. Márton pápa a germán konkordátumra hivatkozással tölt be magyar püspöki székeket. Ezzel szemben a regestákban nincs szó a germán konkordátumról, csupán a konstanzi zsinatra utalnak (l. *Fraknói*, A kegyúri jog 124—125. old. *Luksics Pál*, XV. századi pápák oklevelei. I. k. 1931. 57. és 193. sz. okl.).

²⁷ Eperjes szabad királyi város levéltára. Szeged. (Acta litterarum ac scientiarum reg. universitatis Hung. Francisco-Josephinae. Sect.: Iuridico-politica. Tom. II.) I. köt. 71. lap.

²⁸ *Mályusz* i. m. 9—11. old.

²⁹ Különösen *Kollár Ádám* fejti ki e jogokat nagy visszhangot keltett munkáiban: *Historiae diplomaticae iuris patronatus apostolicorum Hungariae regum. Vindobonae MDCCLXII.* és *De Originibus et Usu perpetuo potestatis Legislatoriae circa sacra Apostolicorum Regum Ungariae. Vindobonae MDCCLXIV.*

Kérdés, hogy az oklevél mennyire érinti a főkegyúri jogot?

Ha az oklevél szövegét nézzük, ott nincs szó sem a főkegyúri jogról, sem a királyi kegyúri jogról; rendelkezik azonban a kinevezési jogkör gyakorlásáról, tehát a főkegyúri jognak éppen azon jogosítványáról, amely századok alatt a legtöbb vitát váltotta ki a római kúria és a magyar királyi udvar között. Az oklevél szövege szerint Konstanzban együtt levő valamennyi bíboros, — közöttük Odo Colonna bíboros, akit néhány nappal később V. Márton néven pápává választottak, — megígérte: „*hogy a megválasztandó pápa és utódai mindenkor olyanokat helyeznek az érseki és püspöki egyházak, valamint a monostorok élére, ... akiknek érdekében a magyar királyok ... supplicatíot nyújtanak be*”.³⁰

Mindjárt bevezetőben meg kell állapítanunk, hogy az oklevél nem tartalmazza az államfői kinevezési jognak azt a széles terjedelmét, amelyben később — a XVI. századtól kezdve — királyaink gyakorolták, még olyan tartalomban sem, ahogy Werbőczy Hármaskönyvében e jogot lefektette. Werbőczynél, majd a királyi kancellária gyakorlatában a királyt illeti kegyúri jogánál fogva a főpap megválasztása (eligimus), kinevezése (nominamus) és a főpapi javadalom adományozása (conferimus), amely után csak pápai megerősítés (confirmatio) következik. A kinevezett főpap (választott püspök = episcopus electus) a királyi kollacionális levél kézhezvételétől, illetve az erre következő állami jellegű eskütételtől nemcsak a javadalom birtokába lép, hanem püspöki öltönyben résztvehet az országgyűlésen,³¹ ezenkívül gyakorolhatja a püspök közjogi állásával összekötött funkciókat.³² Ezzel szemben az oklevél a korabeli egyházjog kegyúri bemutatási jogának (ius praesentandi) megfelelően a király jelöltjeinek kinevezését igéri. E mondatban, még inkább a következő mondat nagyon óvatos fogalmazásában Zsigmond számára azt is kilátásba helyezik, hogy az apostoli szék nem avatkozik be semmiféle

³⁰ „...sumpimus (!) pontifex de proximo domino concedente assumendus et eiusdem in sede apostolica successores imperpetuum providebunt ecclesiis metropolitanis et cathedralibus et monasteriis prefati regni Hungariae de personis ydoneis, pro quibus supradictus rex et successores ipsius in regno Hungariae pro tempore supplicabunt...” (Mályusz i. m. 9. lap.)

³¹ Erre az állandó gyakorlatra utal *Fraknói i. m.* — Noha később sikerült a Vatikánnak megakadályozni a választott püspökök kánonellenes magatartását, még 1848-ban is a király által kinevezett főpapot azonnal az állásával járó közjogi méltóságba helyeztettek tekintették. Salve, domine, Primas! — köszöntötte a soha pápai megerősítést nem nyert Hánot V. Ferdinánd (Esztergomi primási lt. Hám-akták I. sz. Hám János emlékiratai Közzétette Scheffler János, Hám János szatmári püspök és kinevezett primás emlékiratai Budapest, 1928), s ha Hám a XIX. sz. közepén a pápai megerősítés előtt nem is foglalta el a primási széket, az országgyűlésen állandóan mint primás szerepelt, s az eskütételtől a primási javadalom élvezetébe lépett.

³² L. ezeknek összefoglalását Kovachich Martinus Georgius, Codex Juris Decretalis Ecclesiae Hungaricae. Pestini 1815. I. p. 261—527.

magyarországi és a kapcsolt részekben levő javadalmak adományozásába.³³ Ez lényegében a lemondás ígértét jelenti a pápai rezervációról.³⁴

Az ígértet tartalmát akkor tudjuk megfelelően értékelni, ha összehasonlítjuk a zsinaton megválasztott pápa és a jelenlevő nemzetek képviselői között kötött megegyezésekkel. V. Márton Konstanzban négy megegyezést kötött, amelyeket ekkor neveznek először konkordátumnak.³⁵ Külön-külön konkordátum jött létre a germán, a francia, a spanyol és végül az angol nemzetek képviselőivel. E konkordátumok az egyházi reformok jegyében s a korlát nélküli pápai rezervációk elleni harcban jöttek létre, mégis a kinevezési jog terén nem tettek jelentősebb engedményeket. Fenntartották továbbra is a pápai rezervációk intézményét, csak éppen bizonyos keretek közé szorították, ahogyan ezt az *Execrabilis* és az *Ad regimen ecclesiae* kezdetű bullák³⁶ szabályozták. E szerint az összes pátriárkai, érseki, püspöki székeket, sőt a közepes stallumokat is — a kanonoki székeket s a monostorok legfőbb előljáróit is beleértve — rezerváció útján a pápa tölti be, ha azok az „Apostoli széknél”, vagy úgy üresednek meg, hogy a pápa a javadalom birtokosát megfosztja vagy áthelyezi. A pápa tölti be azokat a javadalmakat, melyeknek betöltése vagy választása ellen az érdekeltek Rómába fellebbeztek. A pápa tölti be a bíborosok, a kúriai tisztviselők, követek javadalmait. Rezerválja továbbá a Rómába jövő vagy onnan távozó beneficiáriusok javadalmát akkor is, ha jövetelükkor vagy távozásukkor két napi járásnál nem távolabb eső helyen haltak meg. Kiterjed végül a rezerváció azokra az egyházi állásokra, amelyek úgy üresednek meg, hogy betöltőiket a pápa nevezi ki valamely magasabb állásra.

Ezen túlmenően azonban megengedi a kánoni választásokat, illetőleg a Rómának közvetlenül alá nem vetett apátságokban, melyeknek jövedelme nem haladja meg a 100 toursi fontot, a megerősítés és betöltés jogát érintetlenül hagyja. A nagyobb jövedelmű apátságok és székeskáptalanok választását az apostoli székhöz kell ugyan kinevezés, illetve megerősítés végett terjesztteni, de a betöltés a pápát csak akkor illeti meg, ha az előírt idő alatt a bemutatás nem történt meg, vagy nem felelt meg a kánonoknak; választás esetén pedig ha ésszerű okból vagy a bíborosok tanácsára másként kell határozni.

A nem rezervált javadalmaknál a javadalmak felének betöltése a pápát illeti, másik fele a patronust, vagy a javadalom betöltésére egyébként joga-

³³ „Item quod sedes apostolica non intromittat se de collatione beneficiorum quorumcunque in regno Hungariae et aliis sibi annexis” (*Mályusz* i. m. 9. old.).

³⁴ A rezerváció, vagyis a főpapi székek s más nagyobb jövedelmű egyházi állások betöltésének a pápa számára való fenntartása a XIV. század elején már Magyarországon is általánossá vált.

³⁵ *Bihlmeyer—Tüchle*, Kirchengeschichte. 15. kiadás. Paderborn 1948. II. k. 395 old. — A konkordátumok egyházi értékelése *Carlo Calisse*, I concordati del secolo XV. A Chiesa e Stato I. Studi Storici-kötetben. Milano 1939. 115—145. old.

³⁶ Az *Execrabilis* (1317) és az *Ad regimen* (1335) kezdetű bullákat XXII. János, illetve XII. Benedek pápák bocsátották ki. (*H. E. Feine*, Kirchliche Rechtsgeschichte. I. 302—303. old.)

sítottat. Ezt felváltva gyakorolja a pápa és a jogosított minden egyes javadalmnál: egyszer a pápa, egyszer a jogosított eszközli a betöltést.³⁷

A germán konkordátum külön szabályokat tartalmaz a tudományos fokozatokkal rendelkező klerikusok előlépésének biztosítására.³⁸ Mályusz munkájában az adatok hosszú sorával mutatja be a tanult egyházi középréteg szerepét a konstanzi zsinat körüli tevékenységben. Bár nálunk — ahol hiányoztak a nagymúltú egyetemek és a tollukat könnyen forгатó klerikusok — nehezebb kimutatni az egyházi „szellemi arisztokrácia” befolyását az egyházpolitika mikénti fejlődésére, mint angol, francia vagy német vonatkozásban, mégis a beneficiumok elnyeréséért folytatott harcokban jelentősen hallatják szavukat és érvényre juttatják érdekeiket. Ezek azonban főleg a kanonoki stallumok betöltésénél érvényesülnek, ahol az Anjouk alatt általánossá vált pápai rezerváció keretébe illeszkednek. Mivel a rezerváció egyre inkább idegenek vadászterületévé teszi a magyar egyházi középbeneficiumokat, e magyar egyházi középrétegnek sikerül keresztülvinni, hogy Zsigmond 1404 évi placetum-rendeletébe bekerüljön a megürült javadalmak egyháziak által adományozásának tilalma, ami nemcsak a pápai kúriát zárja el a magyarországi középjavadalmak adományozásától, hanem a magyarországi főpapokat is, akik ezt a jogot — megelőzőleg — a pápaság rezervációjával konkurrálva a káptalan préspostjától magukhoz vonták. Nálunk ugyan a germán konkordátumhoz hasonló biztosítókkal a tudományos fokozattal rendelkezők érdekében nem találkozunk, mégis a placetum-rendelet említett szabályozása kétségkívül e réteg javára szólt.

Noha Mályusz professzor a Zsigmond-kori okleveleknek ma kétségkívül legalaposabb ismerője, történetkutatásunk még bizonyára felderít olyan dokumentumokat, melyek alapján a magyar egyházi középrétegnek Mályusz professzor által felvázolt társadalmi szerepe plasztikusabbá válik, aminek elvégzése ma még a történeti részadatok hiányában megvalósítható nem volt. S bizonyára a külföldi marxista kutatások a zsinat körüli harcokra is fognak még olyan adatokat felderíteni és publikálni, amelyek a magyar királynak adott „bulla” Mályusz professzor által lényegében tisztázott társadalmi hátterét egyes részletkérdésekben még jobban megvilágítják.

A germán konkordátumban — éppúgy, mint a bourgesi *pragmatica sanctio*ban a tudományos fokozattal rendelkezők számára a plébániai egy-

³⁷ A spanyol konkordátumban, *Mercatinál* I. 145—148. old.; — A francia konkordátumban, *Mercatinál* I. 152—154. old.

³⁸ Vö. ezt az 1438. évi bourgesi *pragmatica sanctio*-val, melyben a bázeli zsinat azon határozatát, hogy a káptalani javadalmak egyharmadát tanult klerikusok számára foglalta le, olyan rendelkezéssel toldották meg, hogy az egyharmadba eső javadalmak kétharmadára olyan klerikusoknak kell kerülniök, akik francia egyetemen végezték tanulmányaikat, sőt ugyanilyeneknek kell juttatni a parochiális egyházak és káplánságok megfelelő hányadát is. (Mályusz i. m. 57—58. A bourgesi *pragmatica sanctio Carl Mirbt*nál, *Quellen zur Geschichte des Papsttums und des römischen Katholizismus*. 5. kiadás. Tübingen 1934. 232. old.)

házak bizonyos részét (itt egyhatodát) is fenntartották³⁹. Ugyanakkor azonban a germán konkordátumban olyan rendelkezéssel is találkozunk, amely gátat akar vetni a tudományos fokozattal rendelkezők netáni álláshalmazásának, mondván, hogy az emberi törtetés fékezése a pápa úgy rendelkezett, hogy „a tudományos fokozatokkal bírók közül senki se érhesse el egynél több egyházi javadalmat”.⁴⁰

A germán, valamint a szerkezetre és tartalomra vele lényegében egyező francia és spanyol konkordátumoktól teljesen eltérő szövegű és szerkezetű az angol konkordátum. Ez a beneficiumok betöltésének kérdését egyáltalán nem érinti, s csak az álláshalmazások és egyes visszaélések ellen nyújt szabályozást.⁴¹ Abban is különbözik az angol konkordátum a többiektől, hogy míg azok csupán öt évre terjedő érvénnyel jöttek létre, s a részletes rendezést a legközelebbi zsinatra halasztották, az angol konkordátumnál érvényességi határidő nincs.

E konkordátumok — az angol konkordátumtól eltekintve — Európa nyugati felében fenntartják — bár korlátok közé szorítják a pápai rezervációkat, ugyanakkor azonban a beneficiumok betöltésének szabadon hagyott területén is a beneficiumok felének betöltési jogát a pápa számára tartják fenn. Persze a rezervációk ily nagy mértékű fennmaradása nem jelenti azt, hogy az uralkodók vagy tartományurak nem tudnák a pápai rezerváció útján jelöltjeiket kineveztetni. Egyáltalán nem. Igen gyakran történt, hogy az uralkodó a pápai rezerváció intézményének segítségével sokkal jobban tudta kiszemeltjét javadalomhoz juttatni, mintha a vele nem mindig barátságos káptalanokkal egyezkedett volna a kánoni választásban. Tudjuk jól, hogy pl. a rezerváció intézménye egyenesen segítette az Anjou-ház magyar trónra juttatását, mert az Árpád-ház utolsó „aranyágacska” mellett hűségesen kitartó magyar káptalanoktól aligha lehetett várni, hogy a nápolyi királyfi kedvelt idegen papjait válasszák meg saját fejük fölé főpapnak, főleg még akkor, mikor igen kétséges volt az Anjou-ház magyar trónra jutása, s az Árpádokhoz hű Ladomér érsek haragja sokkal közvetlenebbül csaphatott le rájuk, mint a viszályok közt küzdő pápák fenyegetései.

Az Árpád-ház kihaltával az Anjouk trónigényét realizáló Károly Róbert hívei továbbra is a rezervációk segítségével kerültek javadalomba,⁴² mikor pedig hatalma megerősödött, a rezervációk segítségével a pápával nevezettette ki jelöltjeit, többek között természetes fiát, az alig húszéves Kálmánt győri püspökké, sőt Kálmán érdekében már 1332-ben folyamodott a pápához, hogy a győri püspöki szék betöltését a legközelebbi üresedéskor

³⁹ *Mercati* i. m. I. 159—160. old.

⁴⁰ *Mercati* i. m. I. 160. old.

⁴¹ *Mercati* i. m. I. 166—167. old.

⁴² *Fraknói Vilmos*, *Kegyúri jog* 47. old. *Uő.*, Magyarország összeköttetései I. 111.

magának tartsa fenn.⁴³ Hogy Károly Róbertnek mennyire érdeke volt a pápai teljhatalom fenntartása, mutatja az 1317. évi kalocsai érsekválasztás. A bácsi és kalocsai káptalanok ugyanis Demeter kalocsai prépostot választották érseknek, aki nem volt a király jelöltje. A pápa nem erősítette meg, hanem a választást megsemmisítve a király jelöltjét, Janki László ferences szerzetest nevezte ki érseknek.⁴⁴ Károly Róbert és a pápa viszonyában az egyetértés legfontosabb záloga a politikai érdekek azonossága volt. A királynak a reá egyáltalán nem közömbös püspöki székek betöltésénél a politikai ellenfeleit jelentős számban magában foglaló káptalanokkal sokkal nehezebb dolga volt, mint a vele barátságos pápával.⁴⁵

A pápa rezervációs politikája változatlanul fennáll I. Lajos idején is, de nincs meg az érdekazonosság a pápai és királyi udvar között. Az Endre és Johanna körül kirobbanó viszályban a pápák az Anjouk nápolyi ága mellett állanak, s ezért Lajos egyre kevésbé nézi el a pápai plenitudo potestatis alapján gyakorolt rezervációkat. A szerző az Anjouk ideje alatt Károly Róbert és Nagy Lajos egyházpolitikája között beállott változást nem méltányolja eléggé, holott erre már Barta István, a szerző által is elismert disszertációjában felhívta a figyelmet.⁴⁶ Elég az említetteken kívül arra is rámutatnunk, hogy az Anjouk alatt kialakult új főúri rend fiainak szüksége van a dús jövedelmű főpapi stallumokra. E törekvéshez a főúri rendnek sokkal nagyobb biztosítékot nyújtott a feudális uralkodó osztályt szolgáló királyi hatalom, mint a tőlük idegen pápai udvar, telve a főpapi javadalmakra éhes udvaroncokkal és kegyencekkel. Ez elsődleges küzdőszempont mögött a magyar feudális uralkodó osztályon belül is külön küzdelem folyik minden idegen ellen, akiket Károly Róbert még jelentősen, Nagy Lajos már jóval kisebb mértékben dédelget. I. Lajos volt az, aki az 1345-ben Veszprémbe helyezett Galhard püspök ellen — nyilván nagybirtokos tanácsosainak sugalmazására — tiltakozik, mivel a veszprémi püspök mindenkor a királyné kancellárja, s így a magyar nyelv ismeretét nem nélkülözheti.⁴⁷ A nagybirtokosok idegenellenes mozgalmának tulajdonítható, hogy a király, aki nem helyezheti magát tanácsosainak körén kívül, az egyes püspökségek betöltésének kérdésében, mindinkább kénytelen szembefordulni a pápával. 1374-ben, a váradi püspökség betöltésénél Lajos már olyan határozott álláspontot foglal el királyi jogainak védelmében, hogy a pápa a feudális rend velejére tapintva állapítja meg: a király gonosz tanácsosaira hallgat, s „illetéktelenül” kegyúri jogokat kezd

⁴³ Theiner, Monumenta Vaticana. I. p. 502., 553., 613—614. Károly Róbert törekvése 1337-ben Kálmán győri püspökké kinevezésével sikerrel is járt. Vö. Pór Antal, Kálmán győri püspök. Századok, 1889. Kollányi Ferenc, Esztergomi kanonokok. Esztergom 1900. 42. old.

⁴⁴ Theiner i. m. I. 459—461. old. Vö. Schematismus Cleri Archidioecesis Colocensis et Bacsensis. 1942. 16. old.

⁴⁵ Ugyanezt látjuk a XIV. századi Aragoniában. Vö. Johannes Vincke, Staat und Kirche in Italien und Aragon während des Mittelalters. Münster im Westfalen. 1931. 340. old.

⁴⁶ Barta i. m. 33. és kk. old.

⁴⁷ Fraknoi i. m. 63. old.

igényelni minden, vagy legalább is számos egyházra.⁴⁸ „A Te bölcsességed és áhitatod megítélheti, — írja a pápa ez alkalommal az anyakirálynénak, — vajon illendő-e és az egyetemes egyházra nézve hasznos-e, hogy az összes főpapi állások, méltóságok és javadalmak, melyekre a szentszéket Isten a hatalom teljességével ruházta fel, a fejedelmek és más hatalmasságok tetszése szerint adományoztassanak? . . . Fontold meg, hogy ha a magyar király minden kívánságát teljesítjük: vagy ugyanúgy kellene eljárunk a többi uralkodók irányában, mi a keresztény hitre káros volna, vagy okot adunk, hogy a többi uralkodók az apostoli szék ellen veszélyes mozgalmat támasszanak.”⁴⁹

I. Lajos magatartása jelzi tehát az utat: a rezervációk mind nagyobb ellenállást váltanak ki az uralkodó osztályon belül, mely Lajos halála után már az országgyűlésen követeli⁵⁰ az „uralkodói jogok” érvényesítését és lépésről lépésre kivívja azok elismertetését.

Mint a szerző a továbbiak során kimutatja, Zsigmond uralkodása alatt ezek a lépések szakadatlanul egymásra következnek. Az 1397. évi országgyűlés már akként rendelkezik: „Bullások egyházi javadalmat ne nyerhessenek el, kivéve azokat, akik a kegyúrtól kapják.”⁵¹

A rezerváció elleni s a királyi kegyúri jog elismeréséért folyó küzdelem azonban akkor fejlődött ki teljességében, amikor Zsigmond és a pápa között Nápolyi László ellenkirály pápai támogatása miatt a nyílt harc kitört. Ez vezetett Zsigmond 1404. április 6-án Pozsonyban kiadott rendeletéhez,⁵² melyben a király ismételten kijelenti, hogy bullások királyi hozzájárulás nélkül Magyarországon javadalmat nem nyerhetnek, sem királyi engedély nélkül ilyen helyet nem tarthatnak meg, ha azt a zavarok idején szerezték volna. Megtiltja a rendelet, hogy megüresedő beneficiumokat egyháziak, mint kegyurak ajándékozzanak, mivel betöltésük ügyében a rendelkezést magának tartja fenn, s csak a világi kegyurak számára engedi meg a *ius praesentandi* gyakorlását. A rendelet vezeti be a *placetum regiumot*, mondván, hogy nem szabad peres ügyben Rómából vagy a pápai bíróságtól származó ítéletleveleket, idézéseket királyi engedély nélkül kihirdetni, azzal a szankcióval, hogy a tilalom áthágóit mint felségsértőket fej- és jószágvesztés fenyegeti.⁵³ Noha a rendelet elvben nem tagadja a pápai kinevezés jogosultságát, azzal azonban, hogy hatályosságát a király hozzájárulásától teszi függővé, lehetetlenné teszi, hogy a királlyal való előzetes megegyezés nélkül bárki javadalmat elfoglal-

⁴⁸ A pápa levele a Tört. Tárb. 1890. évf. 395—396. old.

⁴⁹ Uo. idézi *Fraknoi*, Magyarország összeköttetései. I. 280. old.

⁵⁰ Az 1397. évi országgyűlésen. Közl. Knauz Nándor, Az 1397. évi országgyűlés végeménye. Magyar Történelmi Társ. (1857) III. k. 230. old.

⁵¹ Knauznál a hivatkozott helyen, idézi Málusz i. m. 77. old.

⁵² Közl. *Fraknoi Vilmos*, Oklevéltár a magyar királyi kegyúri jog történetéhez. Budapest 1899. 8—11. old. — Vö. Málusz, Zsigmondkori Oklevéltár II. k. 3094 sz. Málusz korigálja *Fraknoi* szövegét.

⁵³ A *placetumra Vázsonyi Vilmos*, A királyi *placetum* a magyar alkotmányban. Budapest 1893.

hasson. A királynak mindez a biztosíték nem garantálta a kegyúri jogot. Ezért 1410-ben, a pápai trón betöltőinek változása után érkezettnek látta az időt, hogy igényeit — a békülés ellenében — körvonalazza. Küldöttje útján azt a kívánságot terjesztette elő, hogy Magyarországon, ahol az uralkodó az egyházak kegyúra, amint elődei is azok voltak, s mert a javadalmasok olyan hatalmasok, hogy könnyen veszélyeztethetik trónját, ha nincsenek neki lekötelve; továbbá figyelemmel a régi szokásra is, szükséges, hogy a beneficiumokat a király adományozza, s a pápára az a kötelesség hárul, hogy erősítse meg az így kinevezettet, vagy ha erre nem volna hajlandó, azoknak juttassa a javadalmakat, akiket a király írásban név szerint megjelöl. Hogy a pápai udvar is megtalálja számítását, a tekintetben megnyugtatta: az adományosok kötelesek lesznek a pápai kamarának a szokásos díjakat megfizetni.⁵⁴

Noha Zsigmond diplomáciai küldöttesteinek római útja sikeres volt, a javadalmak adományozásának kérdésében a pápa nem tett elvi engedményeket sem most, sem a Zsigmonddal barátságos XXIII. János ellenpápa alatt. XXIII. János sem ismerte el Zsigmondnak valamennyi egyházra vonatkozó kegyúri, még kevésbé javadalomadományozási jogát, sőt éppen ő volt az, aki valamennyi magyarországi beneficium betöltését a maga számára rezerválta, „ahányszor” azt jónak látja.⁵⁵

Ezt a nyilatkozatot a pápa csak elvi jogfenntartásnak szánta. Ugyanakkor követét Castiglione Branda püspököt megbízta, hogy az adományozások körül eddig felmerült pereket szüntesse be, hozzon létre mindenütt egyezséget, ami egyértelmű volt a király által kinevezett főpapok elfogadásával. Ez azonban nem minden esetben volt így. A király tehát tovább folytatta a küzdelmet javadalomadományozási jogának elismeréséért, ami a „bullával” lényegében sikerült is.

Az oklevél ugyan nem beszél a kegyúri jog elismeréséről, viszont azzal, hogy a királyi supplicatiókban megnevezett jelöltek kinevezését igéri, másrészt annak ígéretével, hogy a beneficium-adományozásba való beavatkozásról, valójában tehát a rezervációkról lemond, olyan ténylegességet biztosít a magyar államfő számára, amelynek birtokában tovább folytathott a küzdelem: most már a kegyúri jog teljes elismeréséért, ami Mátyás alatt következett be.⁵⁶ Ekkor már a királyi kinevező okiratok állandóan a kegyúri jogra hivatkoznak.⁵⁷ A XV. század második felében a magyar egyházi javadalmak betöltéséből de facto a pápaság szinte teljesen kikapcsolódott, Hunyadi kormányzósága idején pedig a rendek a királyi kegyúri jogot az államot megillető jogosít-

⁵⁴ Finke, Acta. I. k. 95. old. — *Fraknói, A kegyúri jog.* 105—106. old. és *Uő.*, Oklevelek a pápai levéltárakból. Történelmi Tár 1892. 397—8. old. *Mályusz* i. m. 93—94. old.

⁵⁵ *Fraknói, A kegyúri jog.* 109. old. *Uő.*, Oklevéltár 12. old. *Vö. Mályusz* i. m. 97. old.

⁵⁶ *Fraknói* i. m. 187. és kk. old. *Mályusz*, i. m. 113. és kk. old.

⁵⁷ „auctoritate iuris patronatus regalis, sicut in aliis eiusdem regni nostri ecclesiis... habemus” *Fraknói*, Oklevéltár 54. Idézi *Mályusz* i. m. 112. old.

ványnak tekintették,⁵⁸ amit a törvények ismételten az ország jogának nyilvánítottak, s ezt a pápa is elismerte.⁵⁹ Az 1495 évi 31. tc. azokat a külföldieket, akik nem a királytól vagy más kegyúrtól szereztek Magyarországon javadalmakat, vízbe fullasztani rendeli, az 1498: 67 tc. pedig kiemeli, hogy „az ország régi szabadsága értelmében” a királyt illeti meg a kegyúri joga alá tartozó egyházak valamennyi javadalmáról a rendelkezés joga.

E fejlődésnek most már csak betetőzését jelenti Werbőczy megfogalmazása, aki a kánonjog szerinti kegyúri jogon jóval túlmenően a magyar királynak valóban az adományozás jogát tulajdonítja, kánonjogi analógia szerint azt a jogot, amit *electio canonica* esetén a káptalanok gyakoroltak. Míg ugyanis a kegyúri bemutatásra (*praesentatio-ra*) az egyháznak főpappal való ellátása (*provisio*), a választásra (*electio-ra*) csak megerősítés (*confirmatio*) következett.⁶⁰ Werbőczynek az adományozási jog biztosítása annál könnyebben ment, mert a hazai jogi nézetek a főpapi kinevezésekben lényegében javadalomadományozást láttak, s ez a hazai feudális jog szerint nem vitathatóan a királyt illette. Ha tehát a temporáliák adományozása királyi (államfői) jog volt, a velejáró spirituáliák tekintetében elégségesnek tekintették a pápa számára a pusztá *confirmatio*-t, amit annál inkább megtehettek, mert a konstanzi zsinatnak a hagyomány útján fenntartott kiváltsága a magyar király ebbeli jogát elismerte. Werbőczynek abban igaza volt, hogy a magyar király joga — összehasonlítva a konkordátumokban foglalt kinevezési jogosítványokkal, — egész különleges volt, azt is kell azonban tudnunk, hogy a század folyamán az egyes államok uralkodói és tartományurak a konkordátumokban foglaltaknál jóval túlmenő kinevezési jogot gyakoroltak. Werbőczy az elismert jogot új kánoni formába öltöztette, midőn a választásra következő megerősítés jogát hagyja csak meg a pápának. Mégis e jogi forma alkalmazásának tárgyi alapja is volt: már a XV. század második felének királyi adományozásai nemcsak kinevezést, hanem választást is tartalmaztak.⁶¹ A kancelláriai gyakorlatnak, bár az „*eligimus*” kifejezés⁶² nem

⁵⁸ 1447. évi törvény: „Mivel abból, hogy a szentszék a székes- és társasegyházi, valamint más méltóságok és javadalmak betöltéséről az ország rendjeinek megkérdezése nélkül intézkedett, sok baj és egyenetlenség származott, egyetlen egyházi se merészeljen a király, vagy a rendek bemutatása és kinevezése nélkül valami *beneficium*-ot adni magának a szentszékekkel; aki pedig úgy jár el, hűtlennek és számkivetettnek számít.” Kovachich Márton György, *Sylogae decretorum*. I. 130. old., idézi Mátyusz i. m. 123. old.

⁵⁹ V. Miklós pápa a kalocsai érsekség elnyeréséért Rómában lépéseket tevő boszniai püspököt elutasította és határozottan kijelentette, hogy „az ország akarata ellen semmit sem tesz és az ország levelét bevárja.” (Fraknoi i. m. 152. old.)

⁶⁰ „*Propria enim electionem, confirmationem, nominationem et praesentationem provisió consequitur.*” Gesualdo bíboros véleménye 1589. jan. 18. Tomcsányi Lajos, A főkegyúr szerepe a püspökök kinevezésénél. Budapest 1922. 86. old.

⁶¹ „*eligimus*” 1486. ápr. 1. Mátyás az esztergomi érsekséget Estey Hyppolitnak adja. Fraknoi, Oklevéltár 53—54., 1500. febr. 26. — II. Ulászló adománylevele Tolnai Máténak a pannonhalmi főapátságra: „*eligimus*”. Fraknoi uo. 60. old.

⁶² *Stolpa* (i. c. 1027. old.) bemutatja az *eligo* és *nomino* kifejezések gyakori összekeveredését. Az előbbi jegyzetben említett Tolnai Máténál is összekeverednek az egyházjogi kifejezések: „*eligimus* — mondja a király — *et ad conferendum, cui de hoc interest, presentamus*”. Fraknoi, Oklevéltár, 60. old.

jelent okvetlenül a kánoni választásnak megfelelő aktust, ez már elterjedt kifejezése lett, s Werbőczy megtalálta hozzá a kánoni formulát is. A következő korban a magyar uralkodó osztály — nem vonva ki belőle az ország primását : Pázmány Pétert sem, — Werbőczy tekintélyére és a kialakult szokásjogra támaszkodva sikeresen védte Róma ellen a magyar királyi kegyúri jog olyan terjedelmét, amely a kánoni választásoknak felel meg.⁶³ A széleskörű magyar államfői jogkör egyházjogi alapja jelentősen a konstanzi oklevélen nyugodott.

III.

A konstanzi bulla a kinevezési jogkör biztosítása mellett jelentős engedményeket tett az *annaták* elengedése tekintetében. Az *annaták* a XIV. századra már általánosan elterjedt pápai bevételek voltak, amelyek abból álltak, hogy a pápa által adományozott egyházi javadalom után (*ratione provisionis ecclesiae*) a javadalmasnak meghatározott illetéket kellett a Camera apostolica-nak fizetni. Ezt a kinevezési illetéket általában *annatak-nak*⁶⁴ nevezték, noha az *annaták* eredetileg csak a pápa által a consistoriumon kívül adományozott olyan kisebb javadalmak után fizetendő illetékek voltak, melyeknek évi jövedelme a 24 arany forintot meghaladta. Az *annata*-illeték általában az évi jövedelem felével volt egyenlő és teljes egészében a pápai kamarát illette.⁶⁵

A közönséges szóhasználat az *annaták* fogalma alá vonta a consistoriális javadalmak elnyerői által fizetett *servitium*ot is. Ez két részből állott. Nagyobbik része : a *servitium commune* a pápát és a bíboroskollégiumot fele-fele részben illette, kisebbik része : a *servitia minuta* öt felé osztva a pápai kamara és a bíbornoki kollégium tisztviselőinek, valamint a kúriai officialisoknak jutott.⁶⁶

A *servitium* nagyságát a pápai udvarban a világegyház minden püspöksége és apátsága számára megállapították, s a *Liber taxarum*-nak nevezett jegyzékbe foglalták. Az illeték nagyságának első megállapítása az évi jövedelmet vette alapul, s annak rendszerint egyharmadát tette ki.⁶⁷ Idővel a jövedelem megváltozott, a *servitium* azonban állandó maradt, s csak kivételesen lehetett emelni vagy leszállítani.⁶⁸

Az *annaták* és *servitium*ok terhét növelték azok a visszaélések, hogy ha az előd a kinevezés után előbb meghalt, mielőtt *annatáit* (*servitiumát*) ki-

⁶³ Pázmány elaborátumát közli *Fraknói*, A kegyúri jog. 334—337. old.

⁶⁴ Az „*annata*” elnevezés onnan eredt, hogy a fizetendő díjak meghatározásának alapjául mindig a javadalom egy évi jövedelme (*reditus unius anni*) szolgált.

⁶⁵ Az *annatákra* lásd *Lukács József*, „Bevezetés” a Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis III. kötetében. CXIV. old. — Vö. *Johann Peter Kirsch*, Die päpstlichen Annaten. Paderborn 1903. Bevezetés, IX. old.

⁶⁶ *Mayer Béla*, Pápai bankárok Magyarországon a középkor végén. Századok, 1924. 650. old.

⁶⁷ A XIV. századi jövedelmek becslését közli a *Liber taxarum* alapján *Eubel, Konrad*, Hierarchia catholica medii aevi. 1913.

⁶⁸ *Kirsch* i. m. Bevezetés X—XI. old.

fizette, az utódot nemcsak saját kinevezése után járó annatával (servitiummal), hanem az előd hátralékával is megterhelték.⁶⁹ A késlekedés, nemfizetés az excommunicatio büntetését is maga után vonta.⁷⁰

Az annaták mértéktelen követelése IX. Bonifác alatt Magyarország mellett Angliában is visszahatást keltett, s az angol klérus megszüntette azt a gyakorlatot, hogy a javadalom kieszközlése végett Rómához forduljon.⁷¹ Érthető, hogy a zsinat egyik legfőbb követelése volt, — amint arra a szerző is rámutat, — hogy minden servitiumot és annatát töröljenek el.⁷² A kívánság olyan népszerű volt, hogy az 1417 júliusában megalakult zsinati reformbizottság többsége is magáévá tette, s noha az érdekelt bíborosoknak sikerült a határozathozatalt elodáznia, az egyes konkordátumokba belekerült az annaták és servitiumok mérséklése. A konkordátumokban a pápa megígéri, ha a pápai kamara könyveiben az egyes javadalmakat túlságosan felértékelték, azokat igazságosan újra fogják megállapítani. Módot nyújtanak a konkordátumok a részletfizetésre, s a pápa azt is megígéri, hogy az előd hátralékát az utódnak nem kell megfizetni. Végül nem fizettetnek annatákat azon javadalmak után, melyek nem haladják meg a 24 forint értéket, valamint azok után, melyeket nem a pápa, hanem az ordinarius tölt be.⁷³ Az annaták (servitiumok) mennyiségét a konkordátumok nem határozzák meg. A spanyol csak a taxák mérsékléséről szól, a francia azonban a francia királyságot sújtott „különböző károk mérlegelésével” megígéri, hogy megelégszik öt éven át a javadalmak első évi gyümölcseinek felével. Erre a felerészre is enged a pápa részletfizetést. A francia konkordátum az annaták fizetése tekintetében egyébként megismétli a spanyol rendelkezéseit, megengedi azonban, hogy a szerzetesnők monostoraik után annatát ne fizessenek, s a pápa az eddig fennállt hátralékok felének elengedését is megígéri, ha a hátralékos a másik felerészt kifizeti.⁷⁴

Hátra van még az angol és a germán nemzettel kötött konkordátum. Az előbbi nem terjed ki az annaták és servitiumok kérdésére, a germán nemzeté ellenben részletes szabályokat tartalmaz. Az annaták (servitiumok) mennyisége tekintetében a germán konkordátum szövege lényegileg azonos a spanyol

⁶⁹ György veszprémi püspök 1403. március 23-án a saját 900 forintnyi communia és a megfelelő mintha díjakon felül nem kevesebb mint négy elődje tartozását köteles volt elvállalni. (Mon. Vesp. IV. 365—366. old.)

⁷⁰ Így járt pl. Demeter esztergomi érsek (*Pór Antal*, Demeter bíboros, esztergomi érsek. Az esztergomvidéki régészeti és történeti társ. második évkönyve. Esztergom 1898. 14—15. old.) — 1385. február 3-án a pápai adószedő a pozsonyi káptalan örkanonkját oldozta fel a kiközösítés büntetése alól, oly feltétel alatt, ha illetékét megfizeti. (Magyar Sion, 1864. 689—690. old.)

⁷¹ *Finke*, Acta IV. k. 598. old. *Mályusz* i. m. 14. old.

⁷² Az egyik nagytekintélyű bíboros azzal indokolta az ebbeli követelését, hogy azok miatt romlanak meg az egyházak és monostorok és kerülnek a lelkek veszedelembe, mert általában a prelátust közönsítik ki. (*Finke*, Acta IV. k. 562. old. *Mályusz* i. m. 14. old.)

⁷³ Az annaták szabályozására lásd *Carlo Calisse*, I concordati del secolo XV. 121—122. old. A spanyol konkordátum *Mercatinál* I. 148. old.

⁷⁴ A francia konkordátum *Mercatinál* I. 154—155. old.

konkordátummal. Ha túlságosan magasak, a pápa igazságos újraértékelésüket helyezi kilátásba. A taksákat ezentúl két éven át két részletben kell kifizetni. A kisebb javadalmak után 50%-os annatát kell fizetni egy éven belül, de a hátralék nem megy át az utódra. 24 ft-on alul jövedelmező javadalmak birtokosai semmit sem fizetnek. Végül ha a hátralékos fél év alatt törleszt, a pápa a fele hátralékot elengedi.⁷⁵

A germán konkordátum e rendelkezése különösen azért fontos tárgyun-
kat illetően, mert a magyar oklevél a germán egyházak módjára mérsékelt
annatákat ígér. A bullát kibocsátó bíborosok ugyanis *a beneficiumok ujélve-
zőitől annatát vagy más díjak fizetését nem kívánják, egyedül az érseki
(metropolitai) egyházak betöltésénél igénylik az annata-fizetést, azt is mér-
séklik „a germán nemzet többi egyházai módjára”* („moderatas solvant
annatas ad instar ceterarum ecclesiarum nationis Germanice”). Ez a „mód”
nemcsak azt jelentette, hogy — mint a szerző is rámutatott⁷⁶ — a német,
főleg az északi érsekségek⁷⁷ aránylag kedvezőbb servitiumot fizettek java-
dalmaik után, mint a francia vagy angol metropolitai egyházak betöltői,⁷⁸
hanem bizonyára nagyobb kedvezmények voltak a részletfizetést illetően is.

Nincsenek adataink arról, hogy V. Márton idején a bulla e rendelkezése
miként érvényesült. Nincs ugyanis semmi nyoma, hogy a magyar főpapok
mentesültek volna a kinevezési illetékek megfizetése alól, vagy hogy Zsig-
mond, illetve utódai érvényesítették volna e megígért kedvezményt.

IV.

Általános óhaja volt a konstanzi zsinatnak, hogy a kúriai bíróságok
túlságosan kiterjedt hatáskörét szűkebbre vonják. Már a decretális jog szerint
a házasságügyek, mint causae mere spirituales, az egyházi bíróság elé lettek
utalva. A kegyúri ügyek a legtöbb országban, az alapítványi és tizedviták,
az eljegyzés, jegyajándék, státusperek és végrendeleti perek és az esküvel
megerősített szerződési ügyek, mint spiritualibus annexae vagy mixtae egy-
házi bíróság elé tartoztak. Ehhez járultak a miserabiles personae, tehát sze-
gények, özvegyek, árvák, keresztesek pereit a jogszolgáltatás megtagadása
esetében és a klerikusok ügyei, amelyek, főként ha a vádlott klerikus volt,

⁷⁵ A germán konkordátum *Mercatinál* I. 160—161. old.

⁷⁶ *Mályusz* i. m. 15. old.

⁷⁷ Az északi érsekségek mérsékelt taxájára lásd *Albert Hauck*, *Kirchengeschichte Deutschlands*. V/2. k. 609. old. Vö. *Mályusz* i. m. 15. old. Hauck kimutatja, hogy míg a kölni vagy a salzburgi érsek taxája a 10 000 Guldent elérte, sőt meghaladta, az északnémet magdeburgi érsek 2500, a rigai 800, a Hamburg—Bremen-i 600 Guldent fizetett.

⁷⁸ *Konrad Eubel*, *Hierarchia catholica*-ja szerint a három Magyarországhoz tartozó érsekség közül az esztergomi 4000 arannyal szerepelt a pápai *Liber taxarum*-ban, a kalocsai 2000 arannyal s a spalatói csak 400 (később 200) arannyal (*Eubel* i. m. I. 464., 197., 459. old.). A magyar főpapok servitium fizetésére vonatkozó összefoglaló adatok *Ludevit Knappek* jeles művében: *Obsadzovanie Uhorských Biskupstiev od X. do konca XIV. storočia*. Bratislava 1934. 206. és kk. old.

természetesen egyházi bíró elé tartoztak. Az egyházi bíraskodásnak ez a kiterjesztése már összeütközésre talált a XII. században az angol királlyal (1164. Clarendoni Constitutio), a XIV. században Franciaországban a nemességgel, a XV. században a francia királlyal (1329. Vincennes-i gyűlés, 1438 évi bourgeois pragmática sanctio), Németországban pedig, ahol II. Frigyes, majd IV. Károly is az egyházi fejedelmekkel megegyezésre jutott, a városokban és a tartományokban, sőt magában a népben talált ellenállásra⁷⁹. Az ellenállás két irányú volt: egyrészt szűkíteni kívánták, hogy az ügyek nagy tömege kerüljön Rómába, másrészt általában az egyházi bírósági hatáskörből is kivenni akartak egyes ügyeket.

A zsinat alatt kötött konkordátumok legalább ideiglenesen — csak egyik irányban jelentettek szabályozást, ti. a római kúriába kerülő ügyek körét illetően, s ezzel szűkíteni akarták a pápai igazságszolgáltatási tevékenységet. A spanyol és francia konkordátum mindenek előtt meghatározta, hogy az egyházi fórum elé nem tartozó ügyeket⁸⁰ a római kúria ne fogadja el, csak ha a felek kívánják. Csak azokat az ügyeket tárgyalják a kúrián, amelyek 1. fellebbezés útján, vagy 2. más törvényes módon kerülnek a kúria elé, vagy 3. természetüknél fogva ott kell tárgyalni. A házassági perek mindenképpen csak fellebbezés útján kerülhetnek Rómába. Végül a konkordátum rendelkezik az alaptalan fellebbezések meggátolásáról, s a jogtalanul fellebbezőket a költségekben, a károsodásban és a kamatokban való elmarasztaláson túl meg is bünteti.⁸¹

Míg az angol konkordátum egyáltalán nem rendelkezik az egyházi bíróságokról, a germán konkordátum még jobban megszorítja a kúria bírói hatáskörét, mondván, hogy azokat az ügyeket, melyek jog vagy szokás alapján nem tartoznak egyházi forum elé, keresztes hadjárat idején kívül még világiak keresztessé minősítésének ürügye alatt se fogadja el a római kúria, vagy ne adjon annak kivizsgálására megbízást, ha csak a felek nem kérik. A germán konkordátumból viszont hiányzik az alaptalan fellebbezők elmarasztalása és büntetése.⁸²

A magyar „bulla” a kúria előtti perek tekintetében e vonatkozásban is sokkal tovább megy: *Senki sem vonható perbe az országon kívüli bíróság előtt pápai idézéssel, ha csak ügye nem fellebbezés folytán került az apostoli székhöz elé.*⁸³ Ez a rendkívülinek látszó engedmény Magyarországon egy régebbi folyamat betetőzése volt... Nálunk már az Árpádok korától igyekszik a királyi, vagyis világi bíraskodás az egyházat háttérbe szorítani. Kezdetben

⁷⁹ H. E. Feine, Kirchliche Rechtsgeschichte. Weimar 1955. 3. kiad. 383—4. old.

⁸⁰ „causae quae ad forum ecclesiasticum de jure vel consuetudine non pertinent.” (Mercati i. m. I. 149. old.)

⁸¹ Mercati i. m. I. 149. 155—156. old.

⁸² Mercati i. m. I. 161. old.

⁸³ „quod nullus extrahatur extra sua regna predicta ad iudicia auctoritate litterarum apostolicarum, nisi cum causa predictorum regnorum per appellationem legitime fuerint ad sedem apostolicam devolute.” Mátyusz i. m. 9—10. old.

itt is érvényesülnek a kánoni törvények, megtaláljuk nyomát már I. István törvényeiben a privilegium forinak, I. László decretuma pedig megtiltja a világi bírónak, hogy papokra, egyházi személyekre pecsétet küldjön. Megtaláljuk a privilegium forit Kálmán törvényeiben,⁸⁴ majd szabatosan kifejti II. Endrének az egyház számára kiadott kiváltságlevele: e szerint világiak egyházi személyt sem birtokjogi kérdésben, sem tolvajlás bűncselekménye miatt világi bíró elé nem idézhetik, s ha világi személy pap ellen keresetet indít, az ügyet csak arra hivatott egyházi ítélni meg. Ha viszont klerikus világi személyt vádol, az ügyet világi törvényszék elé viszik.⁸⁵ A privilegium fori kérdésében a beregi egyezmény is rendelkezik; a klerikusok egymásközi ügyeiben egyházi bíróságok hatáskörét állapítja meg, ugyanakkor az egyházak fekvőségeire vonatkozó pereket (judicia terrarum) „régí szokás szerint”⁸⁶ a királyhoz utalja.⁸⁷ Az egyháziak egyéb pereinél sem érvényesült mindig az egyházi bíróság joghatósága,⁸⁸ viszont a papok ellen indított hatalmaskodási perek a XIV. század elejéig még a szentszékek előtt folytak⁸⁹ s csak a század során kerültek világi bíróság elé.⁹⁰

A XIV. század elején a pápai centralizáció Magyarországon is érvényesül és a püspöki bíróságok (a püspöki szentszékek) jurisdictioját sokszor magához vonja. A pápa sok egyházi fórumot — minden közbeeső fórum kikapcsolásával — „kiváltságképpen” közvetlenül maga alá rendelt, s így számos egyházi vita a pápai udvarban, vagy a pápa által közvetlenül kiküldött bírák által került eldöntésre. Mivel azonban a felsőbb egyházi hatóságok peres ügyekben alkalmazni kezdték egyházi fenyítéket olyan esetekben is, amikor az felesleges, sőt kirívóan igazságtalan volt, e tevékenységnek egyre kellemetlenebb visszhangja támadt a világi fórumoknál. Az egyházi fenyíték jogtalan alkalmazása ellen már Nagy Lajos is törvényt hoz és megtiltja, hogy az egyháziak világiakkal szemben a per folyama alatt interdictumot vagy excommunicatiót alkalmazzanak.⁹¹

A pereknek a római kúriába vonása már az Árpádok alatt ellenhatást szült, s azt IV. Béla meg akarta szüntetni, de csak olyan engedményt tudott

⁸⁴ Szent István I. k. IV. fej. Závodszkynál: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Budapest 1904. 19. lap, Szent László III. könyv 25. fej. Závodszkynál 179. old. Kálmán I. kv. 14. fej. Závodszkynál 185. old.

⁸⁵ 1. és 2. p.

⁸⁶ Ezzel szemben a XIII. század elején sok esetet találunk arra, hogy egyháziak egymás közötti birtokpereinek elintézésére a pápa magyarországi püspököket, apátokat bízott meg. AUO. I. 127., 136., 138., 150., 155., 160., 176. stb.

⁸⁷ Knausz, Monumenta Strig. I. 295. old. Vö. Winkler János, A magyar igazságszolgáltatási szervezet és polgári peres eljárás. Pécs 1927. II. 282. old.

⁸⁸ Hajnik Imre, A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád és Vegyesházi királyok alatt. Budapest 1899. 113. old.

⁸⁹ Zichy Okmánytár I. 291., 292.

⁹⁰ Hajnik i. m. 114. old. Kérészy Zoltán, A papi rend törvénykezési kiváltsága az egyházi jog és a régi büntetőjog szerint. Pécs 1936. Klny. a Finkey-Emlékkönyvből 12. old.

⁹¹ 1351. évi decr. I. c. Vö. Tóth Szabó Pál, A magyar főpapság a rendi alkotmányban. Budapest 1898. 22. old.

a pápától kieszközölni, hogy az országlakókat nem lehet a határon kívül perbehívni, azt már nem tudta elérni, hogy pert ne lehessen a határon kívül befejezni.⁹² Lényegében a már IV. Béla idejében nyújtott engedmény új megerősítését jelenti a bulla rendelkezése, s ennek végrehajtását a következő évtizedekben több királyi rendelet, sőt törvény ismételten biztosítja,⁹³ amint ezt a szerző részletesen maga is kimutatja.⁹⁴

Ami végül az egyházi és világi bíróságok hatáskörének elválasztását illeti, ez is párhuzamosan haladt a Rómától való függetlenítéssel. Míg a szentszékek hatásköre a XIII. század elején a szorosan vett egyházi ügyek közül még kiterjedt a házassági köteléki perekre,⁹⁵ a világi bűncselekmények jelentős körére is,⁹⁶ addig az állami bíróságok az Anjouk idején már a szentszékek egyházi hatáskörét is alig veszik figyelembe. A magyar főpapok 1338-ban panaszkodtak a pápának, hogy az egyházi férfiak rangkülönbség nélkül, a papi kiváltságok mellőzésével világi törvényszékek elé idéztetnek.⁹⁷ Ehhez képest a „bulla” rendelkezései aligha jelentettek engedményt. Noha a „bulla” az egyházi bíróságok *hatáskörének* kérdésében nem rendelkezett, azokat a törvényhozás néhány évtizeddel később (1464) juttatta nyugvópontra: a végrendeleteket, házasságot, hitbért és jegyajándékot, hamis esküt, a papi személyek és asszonyok megverését és fosztogatását, végül a nem világi természetű⁹⁸ ügyeket utalta a szentszékek elé.⁹⁹ A Róma előtti ügykezdés tilalma mindvégig fennállott.

⁹² Barta István i. m. 70. old.

⁹³ Zsigmond 1419. évi parancsa, V. László 1454. évi utasítása, az 1440 : 6., 1445 : 16., 1447 : 36., 1471 : 19., 1492 : 45. és végül az 1498 : 63. tc.-ek. Az utóbbiak már a pápai kúria előtti pereskedési tilalom áthágóit a budai csonkatoronyba záratták.

⁹⁴ A végrehajtásra vonatkozó jogszabályok *Fraknóinál* (A kegyúri jog 227. és kk. old.). Vö. Mályusz i. m. 125. old.

⁹⁵ Beregi egyezmény 63. pont. Knauz, Mon. Strig. I. 295. old.

⁹⁶ A Kálmán törvénykönyvében (I. decr. 58, 59, 60, 61) még széles körben felsorolt bűncselekményekből Nagy Lajos 1344. évi rendelete csak a szűzek, asszonyok elleni erőszakoskodásokat és a házasságtörést utalja egyházi bíróság elé, ha nem járt vérontással, az asszonyok bántalmazását pedig csak akkor, ha a sértett fél vitte az ügyet a szentszék elé. (*Gárdonyi Albert*, Városi plébániák kiváltságos állása a középkorban. Károlyi Emlékkönyv. Bp. 1933. 176. old.) A Nagy Lajos korabeli Ars notarialis szerzője a városokban csak a házassági, házassági vagyoni jogi, végrendeleti és leányági ügyeket utalja egyházi bíróság elé. (*Kovachich*, Formulae solennes styli. 53. old.) A szentszékek elé tartoztak a kánonok szerint a tizedperek, a nálunk kialakult szokásjog azonban csak az egyháziak között felmerülő tizedpereket hagyja egyházi fórum előtt (ÁUO I. 137., 138., 202., 211., 243. stb.). Minden más esetben a király (*Barta* i. m. 70. old. Pannonhalmi Rendtörténet I. 764., II. 299. lap) vagy valamelyik nagybírája (nádor : *Fejér*, Codex diplomaticus X. 6. 753., Pannonhalmi Rendtörténet I. 76. old. II. 388. old. *Kollányi*, A magánkegyúri jog. 264. old.; — országbíró : *Zichy* Okm. II. 131. old. Pannonhalmi Rendtörténet I. 759., 761., 769. old. II. 317., 416., 424., 428., 464., 479., 560. old. *Kollányi* i. m. 262. old. Zalai Okl. II. 130. lap. *Holub*, Zala megye a középkorban 417. old.) elé került az ügy. A vitás kegyúri kérdésekben sem ismerték el a szentszékek hatáskörét, azok még fellebbezés után is csak kivételesen kerültek Rómába. (*Kollányi* i. m. 267—268. old.)

⁹⁷ *Fraknói*, Magyarország összekötöttései. I. 163. old.

⁹⁸ „quae profanae non essent”

⁹⁹ 1464 : 17. tc.

V.

A történeti események és a külföldi összefüggések értékelése után eljutottunk a „bulla” jogi értékeléséhez, s ezt mindkét jogterületen el kell végeznünk, amiként Hartvik püspök bár nem mindenben megbízható krónikája a pápa szájába adva a felhatalmazás szavait: azt mindkét, vagyis egyházi és világi jogterületre (utroque iure ordinandis) kiterjesztette.¹⁰⁰

Az egyházi jog szempontjából irányt mutatnak azok a nézetek, amelyek 1942-ben Mályusz Elemér akadémiai székfoglalóját s a „bulla” feltalálásának közlését kísérték.

A kánonjogászok közül Félegyházy József már akkor rámutatott arra, hogy a kérdéses bulla elbírálásánál elsősorban az jön tekintetbe, hogy V. Márton megválasztása előtti időből származik-e? Ha igen, akkor egyházjogi szempontból érvénytelennek tartja, mert a zsinat egyetemes jellegéhez hiányzott a lényeges mozzanat: törvényes feje. A fő nélkül hozott határozatok pedig nem bírnak egyetemes zsinati érvénnyel.¹⁰¹

Kühár Flóris is tiltakozik a bulla jogérvényessége ellen, mondván, hogy nem lehet ezt a konstanzi zsinat által kiadott privilegiumnak tekinteni, mivel nem a zsinat plenáris ülésén tárgyalták, a pápa mint zsinati határozatot sem általános, sem különleges jóváhagyásban nem részesítette.¹⁰² A pápa ugyanis a zsinatnak nem is minden határozatát hagyta jóvá, csak a hitet érintő tárgyakban hozottakat („in materiis fidei, conciliariter, non aliter, nec alio modo”).¹⁰³ Az a tény, hogy Odo Colonna bíboros, aki csakhamar V. Márton néven pápa lett, szintén aláírta az oklevelet, az egyházjogászok szerint nem számít pápai jóváhagyásnak, mert az oklevél aláírásakor még nem volt pápa.¹⁰⁴

Végül Sipos István a konstanzi bullára vonatkozó nézeteit abban foglalja össze: hogy „a bíborosi nyilatkozat nem jogforrás, arról pedig semmi adat sincs, hogy a megválasztott V. Márton kifejezetten megerősítette volna”.¹⁰⁵

Helytelen lenne — véleményem szerint is — kánonjogi szempontból a konstanzi bullát többnek tekinteni, mint a bíborosok ígéretének és semmi esetre sem lehet privilegiumlevélnek tekinteni, — mint Werbőczy tette.¹⁰⁶ Mégis a bullának egyházjogi szempontból is nagy jelentősége van és ezt nem szabad figyelmen kívül hagyni:

¹⁰⁰ Gombos, *Albinus*, *Catalogus Fontium Historiae Hungaricae*. Budapestini 1938. Tomus III. p. 2586.

¹⁰¹ Félegyházy József, Werbőczy Hármaskönyve és a kánonjog. Budapest 1942. 127. old.

¹⁰² Kühár Flóris, A konstanzi zsinat és a magyar főkegyúri jog. Katolikus Szemle, 1943. (57) március 57. old.

¹⁰³ A zsinati határozatok jóváhagyására l. *Feine* i. m. 419. old. *Bihlmeyer—Tüchle* i. m. II. 395. old. *Hübler* i. m. 258., 266. old.

¹⁰⁴ Kühár i. c. 76. old.

¹⁰⁵ Sipos István, Katolikus egyházjog. 3. kiad. Pécs 1943. 51. old.

¹⁰⁶ Trip. I. 11.

1. Elismeri a magyar király jelölési jogát a főpapi javadalmak betöltésére, s ha V. Márton pápa óvakodott is a még bíboros korában aláírt oklevelet megerősíteni, de facto az ígéret őt pápasága alatt kötötte. Ha egyes esetekben (pl. Rozgonyi Péter veszprémi püspökké kinevezésekor) a kinevezést pápai teljhatalomból eredőnek is mondja, ez nem mond ellent a bullában foglalt ígéretnek, mert a kinevezettek a király jelöltjei voltak.

2. Általánosságban megszünteti a pápai rezervációkat Magyarországon ; ettől kezdve csak kivételesen fordulnak elő.

3. Noha a kegyúri jogot a király jogának szokták tekinteni, az oklevél bevezetése azt az ország (regnum) érdemeire tekintettel ismeri el, valójában tehát az országot tekinti jogszerzőnek, s a pápák a következő évtizedekben ismételtelen az ország jogának ismerik. Kitűnik ez különösen Hunyadi kormányzósága alatt, amikor a pápa kijelenti, hogy az ország levelét bevárja.¹⁰⁷

Helyesen állapítja meg tehát az egyházjogász Sipos, hogy „a konstanzi zsinat után a magyar király kegyúri joga nyugvópontra jutott, a királyok a nagyobb egyházi javadalmakra a kinevezést gyakorolták . . .”¹⁰⁸ Nem lehet többé vitás, hogy a bíborosok oklevele a rezervációk elleni küzdelemben és az államfői kegyúri jog elismerése terén egyházjogilag is bizonyos nyugvó helyzetet teremtett.

Ha egyházjogi szempontból (de jure) nem is teljes értékű eredmény a konstanzi „bulla” és Zsigmond nem mindenben érte el az óhajtott célt, *tényleg* (de facto) elérte a rezervációk megszüntetését s a királyi kegyúri jog elismerését.

Még nagyobb hatása volt „a bulla”-nak a magyar államjogra. Annak ellenére, hogy nem szabad eltúlozni a bulla jelentőségét, s itt a felfedező szerző nézetét tompítani szeretném, annyit azonban Sipossal meg kell állapítanunk, „hogy a nemzetben az a meggyőződés alakult ki, hogy a konstanzi zsinat a király főkegyúri (!) jogát elismerte”.¹⁰⁹

Kisebb jelentőségűnek kell tartanunk az annata-fizetés, valamint a fórum-rendszer tekintetében tett ígéreteket, amelyek közül az első gyakorlati érvényesítéséről nem tudunk, a második tekintetében pedig a magyar közjog már sokkal előbb fait accomplit teremtett, s nem várta hozzá a kánoni sanctiót.

Ha a konstanzi oklevélben foglalt ígéreteket az összehasonlító államjog keretében vizsgáljuk, a többi konkordátumban található tényleges engedmények (különösen a kinevezési jog tekintetében) kisebbek a magyar királynak adottakénál, de ténylegesen ez államok, különösen az angol, a spanyol,

¹⁰⁷ *Fraknói*, A kegyúri jog. 152. old. l. előbb az 59. jegyzetnél.

¹⁰⁸ *Sipos* i. m. 51. old. Vö. *Sipos—Gálos*, *Enchiridion Iuris Canonici*. VI. kiadás. Roma 1954. 671. old.

¹⁰⁹ *Sipos*, *Katolikus egyházjog* 51. old.

a francia,¹¹⁰ vagy a szicíliai királyok¹¹¹ jogai aligha maradnak el a magyar királynak tett ígérek mögött. Éppen ezért a Zsigmondnak tett ígéretet nem lenne helyes túlértékelni.

A magyar államjog szempontjából a konstanzi zsinaton jelenlevő bíborosok oklevele egy fejlődési folyamat összefüggő láncszeme, mindenesetre azonban jelentős láncszem a magyar király (államfő) főkegyúri jogának kialakulása tekintetében. S ha Mátyás uralkodása folyamán erősödött meg véglegesen az a magyar közjogi felfogás, hogy a magyar király az „ország” összes kisebb és nagyobb javadalmának kegyura, s „ennek a jogi helyzetnek kiépítésében” a szívós, következetes és kérlelhetetlen Mátyásé az oroszlátné,¹¹² Zsigmond törekvései és eredményei a konstanzi zsinaton, ennek a fejlődésnek kétségkívül fontos mérföldkövét jelentették. Az ekkor elindult folyamat ezután több-kevesebb zökkenővel vezet a teljes kifejlődés felé: Zsigmond utódai alatt megerősödve, Mátyás idejében a főkegyúri jognak az országon belüli elismertetéséhez és bővítéséhez s e jognak az uralkodói hatalom attribútumakénti felfogásához, állandó országgyűlési szabályozásához jut el. Néhány évtized után Werbőczy a magyar köztudatban teljesen megszilárdult sajátos, bár egyházi eredetű, de az állami hatalom szerves részévé vált, s ekként elismert kiváltságnak tekinti a főkegyúri jogot, mely már nem a király egyéni joga, hanem az ország szabadsága (libertas regni).

Összefoglalva Mályusz Elemér könyvének eredményeit, az ő munkássága a magyar királyi kegyúri jog egy évszázadok óta vitatott kérdését derítette fel. A „bulla” közlésén túl a marxista történetíró gondosságával sokoldalúan megvilágította a bulla keletkezési körülményeit, s ennek során feltárta azokat a gazdasági és társadalmi viszonyokat is, melyek lehetővé tették a „bulla” keletkezését és a magyar király kegyúri jogának elismertetését. Zsigmond uralkodásának még sok fel nem tárt részlete talán nem tette lehetővé a szerzőnek, hogy a társadalmi és gazdasági kérdések minden részletére végleges választ adjon, munkája azonban kétségtelenül nagy eredménye szocialista történettudományunknak.

Maga a „bulla” történeti dokumentumaink gazdag tárában a haladás irányába mutat. Az évszázados kísérlet a pápaság részéről az István királynak adott korona jogcímén a magyar királyság hűbéri alávetésére, Zsigmond korában végleg megtörik, s a magyar király kegyúri jogának elismerése, a pápai rezervációk megszűnése a főpapi székek betöltésének annyira fontos területén

¹¹⁰ Romani Pontifices iam ante Concilium Tridentinum compluribus principibus, v. g. regibus Galliae et Hispaniae indulerunt ius quoddam nominandi vel praesentandi episcopos... salvo iure suo immediate concedendi clericis sibi praesentatis institutionem canonicam, Fr. X. Wernz, Ius Decretalium. 1906. II. 537. old. Vö. Félégyházy i. m. 132. old. — Hogy a konkordátumokban foglalt engedményeket mennyire keveselték, mutatja, hogy a párizsi parlament nem szavazta meg. Carlo Calisse, I concordati del secolo XV. 124. old.

¹¹¹ Sentis, Die „Monarchia Sicula” Freiburg 1869.

¹¹² Galla Ferenc, Mátyás király és a Szentszék. Klny. a „Mátyás király Emlékkönyv”-ből 36. old.

a nemzeti függetlenség elismertetését jelenti. A jog fegyvert ad a király kezébe a feudális anarchia elleni küzdelemben, politikai hatása nemzetközi és belpolitikai viszonylatban egyaránt jelentős, s nem véletlen, hogy a teljes elismerés a fejedelmi abszolútizmust megvalósító nemzeti király, Hunyadi Mátyás uralkodása alatt következik be. A „bullát” tehát mint elsőrendű jogi dokumentumot iktatjuk feudáliskori haladó emlékeink közé, melynek segítségével a magyar államfők a következő évtizedekben eredményesen küzdöttek a nemzeti függetlenség egyházi vonatkozásban is megvalósuló elismerése érdekében.

MAGYAR SZABADTÉRI NÉPRAJZI MÚZEUMI ANKÉT

A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi—Történeti Tudományok Osztálya Néprajzi Bizottsága és a Magyar Tudományos Akadémia Műszaki Tudományok Osztálya Építészettörténeti és Építészettudományi Bizottsága 1959. április 29-én a Magyar Szabadtéri Néprajzi Múzeum kérdéséről kiállítással egybekötött ankétot rendezett. Az ankét — címének is megfelelően — a magyar szabadtéri néprajzi múzeum általános elvi és gyakorlati kérdéseinek megvitatását tűzte ki céljául.

Az egyidejűleg kiállított, a hazai és a külföldi szabadtéri néprajzi múzeumokat ismertető rajz- és képanyag, valamint a vonatkozó kiadványok bemutatása az ankét célkitűzéseit, a Magyar Szabadtéri Néprajzi Múzeum általános elvi és gyakorlati kérdéseit megfelelő hangsúllyal magyarázták.

Az ankéton elhangzott előadások és a vita — a hozzászólások — értékelésével és annak eredményeként, Gunda Béla egyetemi tanár, kandidátus határozati javaslatot terjesztett az ankét résztvevői elé. A Magyar Szabadtéri Néprajzi Múzeum megszervezése, létesítése érdekében előterjesztett javaslatot az ankét résztvevői egyhangúan elfogadták.

Az ankét célkitűzéseinek minél hatékonyabb és eredményesebb szolgálata érdekében az ankét anyagát — az ankéton elhangzott előadásokat egész terjedelmében, a hozzászólásokat a felszólalás sorrendjében, érdemi részük figyelembevételével — közöljük.

MAJOR MÁTÉ

az Akadémia levelező tagja, egyetemi tanár, a Műszaki Tudományok Osztálya Építészettörténeti és Építészettudományi Bizottságának elnöke

A Magyar Tudományos Akadémia a Társadalmi-Történeti Tudományok Osztálya Néprajzi Bizottságának kezdeményezésére, a Műszaki Tudományok Osztálya Építészettörténeti és Építészettudományi Bizottságának bevonásával rendezte meg ezt az ankétot, hogy az első magyar szabadtéri néprajzi múzeum létesítésének gondolatát előbbre vigye a megvalósulásban. E két Bizottság nevében üdvözlöm az ankét minden résztvevőjét, különös hangsúllyal azokat, akik magas hivatali és társadalmi pozíciók alapján már megjelenésükkel is aláhúzzák az ankét témájának kulturális jelentőségét és mintegy előre biztosítják a megbeszélés elvi s majdan gyakorlati sikerét.

Azt mondtam, az *első* ilyen jellegű magyar múzeum felállításáról lesz szó, de ez nem fedi pontosan a tényeket. Az elsőt az Országos Ezredéves Kiállításon — 1896-ban — építették fel, mely a magyar falut — annak mintegy extraktumát — akarta bemutatni a kiállításra özőnlő bel- és külföldieknek, de ezt az — egész Európában is az elsők közül való — kiállítást lebontották, mozgó anyagát a Néprajzi Múzeumban helyezték el. Igaz — 1932—35. óta — van egy állandó jellegű szabadtéri néprajzi múzeumunk is a balassagyarmati Palóc Múzeum keretében, ez viszont csupán egyetlen kisebb tájegység néhány épületét mutatja be. Tehát mégis elsőről, az első olyan állandó szabadtéri néprajzi múzeumról lesz ma szó, mely lehetőleg felölelné Magyarország minden vidékének népi építészetét, begyűjtené mindenünnen a legszebb népi műemlékeket, melyek sajátos anyag- és szerkezetbeli, technikai és formai vonásaikkal, mesterségükben, művészetükben nemrég még a magyar falut

jelentették, míg ma a városi civilizáció és kultúra természetes és szükségszerű terjedésével, annak a helyes és fontos törekvésnek következtében, mely — a szocializmusban — meg akarja szüntetni a város és a falu közti különbségeket, ezek a népi műemlékek — a maguk helyén — pusztulásra ítélték, s nagyrészüik máris kallódóban, veszendőben van. A tervezett magyar szabadtéri néprajzi múzeum tehát az egyik legnagyobb, legjobb és az utolsók közül való lehetősége népi műemlékeink megmentésének, s megőrzésének az utókor számára.

Ez egyben motiválja azt is, hogy az Akadémia Néprajzi Bizottsága miért vonta be ez ankét megrendezésébe és a szabadtéri néprajzi múzeum létesítésének munkálataiba az Építészettörténeti és Építészetelméleti Bizottságot, de motiválja azt a gondolatot és elengedhetetlen követelményt is, hogy a két Bizottságon kívül a magyar kultúra ügyének vitelére hivatott minden hivatalos és társadalmi szerv, végső fokon az egész magyar társadalom vegye ki részét az első magyar szabadtéri néprajzi múzeum megvalósításának szép munkájából.

GUNDA BÉLA

egyetemi tanár, a történeti tudományok kandidátusa, a Társadalmi-Történeti Tudományok Osztálya Néprajzi Bizottsága elnöke

Az ankét célkitűzései

A múlt századot záró két évtizedben a magyar néprajztudománynak több nagyobb jelentőségű és úttörő jellegű vállalkozása bontakozik ki. Gondoljanak Herman Ottó halászati és pásztoréleti kutatásaira, Jankó János kalotaszegi és torockói monográfiáira, a Magyar Néprajzi Társaság megalakulására, a magyar folklórban jelentkező európai perspektívákra (Katona Lajos, Herrmann Antal tevékenységére).

A hetven—nyolcvan esztendővel ezelőtt felvetett eszmék, gondolatok és eredmények ma is hatnak, alapot jelentenek a további munkához és napjainkban is érlelődnek. Herman Ottó és Jankó János már a múlt század végén felvetik a szabadtéri múzeum eszméjét és különböző módon, a szerény lehetőségekhez igazodva, valósítják meg; — s elgondolásaikkal és tetteikkel megelőzik a svéd Hazelius Artur törekvését, akit pedig a szabadtéri múzeumok szervezése terén úttörőnek könyvelt el a tudomány.

A korszak társadalmi szemlélete, a néprajzi törekvések mögött álló társadalmi és anyagi tényezők erőtlensége miatt Jankó János és Herman Ottó kezdeményezései „formában” nem maradhattak reánk, de eszméjük évtizedeken át a tudomány és a társadalmi mozgalmak területén tovább élt. Györffy István, Viski Károly, Vargha László, Domanovszky György vetik

fel újból és újból a magyar Skansen gondolatát. A gondolatok és tervek szélesednek, amelyekhez csatlakozik a népi műemlékvédelem jelentőségének felismerése is: az etnográfusok törekvése számtalanszor találkozik az építőművészek elgondolásával, a történeti stílusok műemlékeit gondozó művészet-történészek és mérnökök igényével.

Mai, széles alapokon nyugvó megbeszélésünknek az a célja, hogy felmérje az eddigi törekvéseket. De nem kívánunk csak a múltba tekinteni, hanem meg is kívánjuk valósítani, tovább akarjuk fejleszteni, a szocialista tudomány és népnevelés igényeinek megfelelően formába kívánjuk önteni mindazt, ami elődeinknél csak úttörő törekvés volt.

Tudjuk nagyon jól, hogy a szabadtéri múzeum ma többet és mást jelent, mint 50—60 évvel ezelőtt. Elsősorban fában, kőben, építészeti formákban megjelenő hatalmas oklevéltára dolgozó népünk életformájának. A szabadtéri múzeum is dokumentumok gyűjteménye, amely dokumentumok népünk gazdálkodási módjáról, társadalmi szervezetéről, technikai tudásáról, művészi ízléséről, a magyar falu sajátosságairól vallanak, tájak, korok és társadalmi rétegek szerint is. A szabadtéri múzeum tájakat, életformákat hoz közelebb hozzánk és lehetővé teszi mindannyiunk számára, hogy a valósághoz legközelebb álljunk, ha dolgozó népünk múltját, jelen életének a hagyományhoz kapcsolódó irányvonalait kívánjuk megismerni. A szabadtéri múzeum a leghitelesebben, a valóságnak megfelelően dokumentálja azt, hogy mit kellett megváltoztatnunk ahhoz, hogy felépüljön a szocialista falu.

Mindebből az következik, hogy a szabadtéri múzeum nemcsak a tudomány tárháza, hanem a népművelés hatalmas eszköze is. Az ilyen intézmény a fiatalság érdeklődését éppen úgy felkelti, mint ahogyan bővíti a munkás ismereteit, elmélyíti az értelmiség tudását és arra hívja fel a falusi dolgozó figyelmét, hogy arcát a fejlődés lehetőségei felé fordítsa. Minden szabadtéri múzeum az idegenforgalom egyik gócpontja s így egy-egy nép sajátosságát, etnikai jellegét távoli területeken teszi megbecsültté. Amint a stockholmi Skansen megismerése szükséges a svéd nép megismeréséhez, úgy a mi megvalósítandó szabadtéri múzeumunk népi életünk megismerésének egyik leggazdagabb forrása lehet.

Mai megbeszéléseink hozzásegíthetnek bennünket ahhoz, hogy részleteiben álljon előttünk a magyar szabadtéri múzeum problémája, különböző oldalról világítsuk meg jelentőségét, a megvalósítás szükségességét és lehetőségét.

Az építészettudomány és a néprajztudomány képviselői tudatában vannak annak, hogy a szabadtéri múzeum megvalósítása a mai szocialista építés egyik része, hozzátartozik Budapest s a magyar föld arculatához, emelni fogja sokszínű fővárosunk értékét s az a sok százezer látogató, amely évenként egy-egy szabadtéri múzeum objektumai között megfordul megbecsülője lesz a magyar földnek, a magyar dolgozóknak, de megbecsülője

lesz annak a szocialista államnak is, amely lehetővé tette egy ilyen intézmény megvalósítását.

Értekezletünkön vitassuk meg minél több oldalról a szabadtéri múzeum problémáját. A különböző területen dolgozó szakemberek véleménye csak tökéletesítheti terveinket, erősítheti a különböző szervek összefogását, tágíthatja azokat a munkalehetőségeket, amelyek ezzel a nagyszabású vállalkozással együtt járnak.

Ha Herman Ottó igényessége, Jankó János szervezői lendülete és problémalátása, Györfly Istvánnak a magyar föld népi értékei iránti megbecsülése hatja át törekvéseinket — akkor már nem is a tervezés, hanem a megvalósítás útját járjuk.

Ezen az úton járni pedig mindannyiunk legjobb szándéka.

S ez a szándék hitvallás is egy nagy népi-nemzeti közintézmény mielőbbi alapkövetétele mellett!

ORTUTAY GYULA

egyetemi tanár, akadémikus, a Hazafias Népfront főtitkára

A szabadtéri múzeum és a nemzeti művelődés

Sajnos kimentéssel kell kezdenem, mivel ma délelőtt őszinte sajnálatomra, a vitának csak egy részén vehetek részt, bármennyire is úgy érzem hogy a főváros eléggé el nem ismerhető kezdeményező készsége, a Főváros Idegenforgalmi Hivatal szervező tevékenysége és tudósaink munkája mellett a Hazafias Népfontra is vár éppen elegendő feladat és szerep ennek a szabadtéri múzeumnak a létrehozásában. Most néhány szót nekem is szólnom kell annak a nagyon igényes címnek a jegyében, amelyet előadásom címül adtak, de amelynek kifejtésére nem vállalkozhatok, hiszen akkor a nemzeti művelődésnek egész sor kérdését fel kellene itt vázolnom. Néhány gondolatot vetnék itt fel csupán. A szabadtéri múzeum is múzeum: csak ebből szabad kiindulnunk. Múzeum, a múzeumoknak egy sajátos típusa, amelyet mi nem tekintünk idegenforgalmi látványosságnak, ahol a tudomány csak ürügy, látszat, esetleg amolyan csalogató cégér. Előre szeretném leszögezni, hogy mi, akik a néprajz különböző kérdéseivel foglalkozunk, a szabadtéri múzeumot nem városrendezési ötletnek, parkosítási javaslatnak és nem idegenforgalmi látványosságnak tekintjük csupán. Az is. Annak is lennie kell, hogy a múzeum a maga sajátos funkcióit be tudja tölteni. Ezért engedjék meg, hogy először általánosságban néhány szót a múzeumok funkcióiról szóljak.

Legalább három funkciót kell állandóan szem előtt tartanunk, ha múzeumokról beszélünk. A múzeum feladata — és ez nem rangsorkérdés, hanem azt mondhatnám, genetikus, szükségszerű sorrend a múzeumi mun-

kánál — első soron a megőrzés. Tehát az anyag összegyűjtése, konzerválása, megőrzése. Másodszor a múzeum feladatai közé tartozik a tudományos feldolgozás, az anyag rendszerezése, értelmezése, tudományunkban való elhelyezése. A múzeum harmadik funkciója a nevelő munka. A dolgozók társadalmát a múzeum anyagán keresztül nevelni, műveltebbé, szélesebb látókörvé kell tenni, kiállításokon, könyvtárának, adattári anyagának eszközein keresztül.

Minden művelődéspolitikai és minden múzeumpolitika, amely a múzeumnak ezt a hármas egységű funkcióját egyikre vagy másokra akarná leszőkíteni, kártékony, hibás múzeumpolitika. Az a múzeumpolitika, amely megelégszik azzal, hogy jól-rosszul gyűjtse és poros raktárakban őrizze az anyagot, vagy az a múzeumpolitika, amely csak látványos kirakati rendezvényekre törekszik, csak kiállításokat mutogat, és mögötte nem gyűjti, konzerválja, őrizi és értelmezi az anyagot új és új tudományos problémafelvetésekkel, rossz múzeumpolitika, rossz művelődési politika.

Meg kell mondanom, hogy a mi múzeumpolitikánkban nem egyszer az elmúlt évtizedek során, sőt még a felszabadulás után is egyik vagy másik irányban eltolódott a hangsúly. Volt olyan időszak, amikor szükségszerűen a háborús rombolások, a hitlerista kártevések, a hitleristákkal szövetkezett árulók kártevése után egyszerűen az volt a feladatunk, hogy felépítsük múzeumainkat, rendberakjuk a raktárakat, megnézzük, mi pusztult el és hozzálássunk a munkához. De míg a felszabadulás előtt szinte semmit sem törődtek a múzeumnak azzal a funkciójával, hogy nevelje népünket, műveltebbé tegye, a felszabadulás után egy időre eluralkodni látszott egy olyan nézet, hogy az a tudományos munka, ami a múzeumban folyik, lényegtelen, a megőrző munka is másodrendű, fő a kiállítás és a kiállításokon keresztül való reprezentáció. Amennyire a felszabadulás előtt csak ritkaságszámba ment egy-egy múzeumi kiállítás, és évtizedek kellettek, hogy valamifajta múzeumi kiállítás létrejöjjön, annyira eltolódott a felszabadulás után munkánk a kiállítások rendezése irányában. Volt és van ennek egy igen fontos, jelentős érdeme, múzeumpolitikánk megváltoztatása, de azt hiszem, helyes, ha itt hangsúlyozzuk, hogy ennek a három egymástól elválaszthatatlan funkciónak együtt kell működnie a helyes múzeumpolitika kialakításában és megvalósításában.

Ez az első, amit itt hangsúlyozni szeretnék egy olyan múzeumtípus kapcsán, amilyen a szabadtéri múzeum, amely tehát szinte állandóan reprezentál egy kiállítástípust. A kiállításnak egy sajátos fajtája ez, hiszen állandóan — hogy úgy mondjam — terítve van a látogatók számára, tehát elsőrendűen előtérbe nyomul itt a harmadik, a népművelő, népművelő, kiállítási funkció. És azért kellett a másik kettőt nyomatékosan hangsúlyoznom, mert éppen a szabadtéri múzeumnál ez a harmadik funkció az, amely határozottan előtérbe kerül már magának a múzeumtípusnak a természetéből következően. Ezért hangsúlyozom tehát, hogy ennél a múzeumtípusnál sem szabad el-

feledkezni arról, hogy e múzeum jó funkcionálásához tudományos szakemberekre van szükség: nemcsak adminisztratív irányításra van szükség, hanem tudományos vezetésre; hiszen a megbeszélések során a legnagyobb megértéssel találkozott, elfogadták ezt az elvünket, helyeselték azt, de meg kell mondanom, minden helyeslés mellett jónak láttam, hogy ezen a megbeszélésünkön is határozottan leszögezzem.

Ha a szabadtéri múzeumok típusaira gondolunk, (én csak azokról számolhatok be, amelyeket magam is láttam és némileg zavarban vagyok a szabadtéri múzeum kérdésének olyan kitűnő szakemberei előtt, mint Domonvsky György és Vargha László barátaink, de engem jelölt ki a sors, hogy ezt a bevezető néhány szót én mondjam el), én csak a magam tapasztalatairól számolhatok be. Magam láthattam a svéd, a finn, a cseh és a román szabadtéri múzeumokat, amelyek egy-egy típust valósítanak meg a legjelentősebbek közül. Nem egyforma alapelvből indulnak ki, vagy talán az alapelv többé-kevésbé egyforma volt, de megvalósításuk, kialakításuk során sajátos jelleget vettek fel. Tudomásunk van a Jankó könyve alapján arról a milleneumi magyar faluról is, amellyel a magyar néprajz kísérletezett és egy igen korai és igen tiszteletre méltó kísérletet tett a magyar falu, az egész magyar nép milleneumi bemutatására a Milleneum évében. Nos, én azt hiszem, ha mi követendő példát akarunk, akkor a magunk számára elsősorban a finn példából kell levonnunk a tanulságokat. A svéd szabadtéri múzeum, a Skansen, amelynek neve tudományos fogalomvá vált, ma már elég sok rátrakódást mutat és nemcsak azért, mert állatkert is, szálloda is van a területén és a szórakozó üzemek egy részét is oda helyezték, de múzeumi felépítésénél fogva is azt mutatja, hogy igen sokszor a tudományos szemlélet mellé a látványossági igény, az idegenforgalmi igény is belopózott különböző árutakon, mellékutakon.

A cseh szabadtéri múzeum Moravska Valašsko vidékének centrumában, Rožnov nevű kisváros közelében van (Valašské Museum v Přírodě, Rožnov pod Radhoštěm). Ez a szabadtéri múzeum elsősorban a fővárostól távol, nagyon szépen megőrzött, gondos tudományos dokumentációjú létesítmény, amely XVI—XVII. századi egyik cseh falu képét őrizte meg számunkra, azonban jellegében nem törekszik az egész országot reprezentálni, hanem csak egyetlen egy falunak a képét őrizte meg. Tehát ez is speciális, sajátos típus a szabadtéri múzeumok rendszerében. Azt hiszem ez sem lehet követendő számunkra.

A finn szabadtéri múzeum — nemcsak azért, mert legutoljára láttam, hiszen előtte alig kis idővel néztem meg a svéd Skanzent — számunkra a leginkább követésre méltó. Ez a múzeum-típus szigorúan ügyel a tudományosság igényére. Ebben a múzeumban azt kell mondanunk, hogy minden tárgy szinte a megszabott helyén, a maga eredeti funkciójának megfelelően kerül bemutatásra. Másrészt törekszik arra, hogy az egész finn nép történetét, az

egész finn település történetét a maga különböző változataiban, etnikai eltérésein keresztül mutassa be. Tehát az egész finn nemzet képét adja ezen a szabadtéri múzeumon keresztül, nagyon érzékletesen, igen kitűnő megőrzésben és a legnagyobb tudományos ellenőrzés és állandó tudományos, feldolgozó értelmező munka mellett.

A finn szabadtéri múzeum vezető munkatársai a finn néprajz kitűnő szakemberei. Megmondom azt is, — hozzátartozik az igazsághoz, — hogy nem valami sok szakember dolgozik ott. Általában a nagyon sok szakember nagyon kevés munkával, nem ismeretes a finneknél. Inkább a fordított arány, a kevés szakember, nagyon sok becsületes munkával, ez jellemzi a finn kutatókat, meg általában a cseh kutatókat is. De nem akarom ezt a kissé kényes témát tovább bonyolítani, bár ez is egyike művelődéspolitikánk témáinak, amiről érdemes lenne elbeszélgetni.

Megmondom igen tisztelt barátaim, hogy számunkra megdöbbentő az, hogy a finn néprajz milyen kevés számú kutatóval, milyen roppant feldolgozó munkát végzett, mennyi kötetet publikált, milyen ragyogóan rendben van az anyaguk, milyen messzetekintően dolgoznak, hogy segítik az egyetemeket ellátni mikrofilmes anyaggal, hogy az egyetemek intézményeinek kis raktári szekrényben meg legyen a legdöntőbb, a legfontosabb anyag, mindannak az anyaga, ami az irodalmi múzeumban rendelkezésre áll és elmondhatom azt is, hogy a kis finn nép mindezt nem olyan lényegesen hosszú évtizedek alatt teremtette meg igen kis számú, igen áldozatkész, igen céltudatos kutatógárda segítségével. Ha van tanulnivalónk, ettől feltétlenül van.

Nos, én azt mondom, hogy nekünk az a feladatunk, — és ebben a magyar néprajztudomány, a Fővárosi Tanács, idegenforgalmi intézményeink és a Hazafias Népfront együttes segítségével létrehozhat egy speciális és egészséges múzeumtípust itt a főváros egyik szépen kiválasztott pontján. Erről is hosszú, megfontolt és jó vita folyt az elmúlt hónapok során. Én szerettem volna, ha ez a vita valamivel hamarabb ér véget. Azt reméltük, hogy már januárban összejöhetünk az első ilyen tárgyalásra, mert úgy van az, hogy a beruházási összegeknek van egy sajátos olvadási tendenciájuk, ha azokat abban az időben, amikor felajánlják, nem igyekszünk felhasználni. Itt nem az akkumuláció jelenségeivel szoktunk találkozni. És utólag sajnálhatjuk, hogy nem éltünk idejében és kellő gyorsasággal ennek a készségnek a felhasználásával. Ez bizonyos retardáló tényező lesz. S minden további késés, ezt is meg szeretném mondani, — további retardáló tényezőket fog eredményezni. Ezt világosan látnunk kell.

A főváros a közüzemesítés minden lehetőségét, a terveket stb. rendelkezésre fogja bocsátani. A néprajztudomány kijelöli a tudományos igényeket, a megvalósítás módszereit és eszközeit kidolgozza, vállalja azt, hogy dolgozni fog a múzeum további megőrzésén, együtt a főváros arra kijelölt adminisztratív munkatársaival. A Hazafias Népfront pedig megszervezi azt az országos

akciót, hogy minden megye azokat a legjellegzetesebb, a néprajztudomány által kiválasztott és kijelölt ház-, épülettípusokat, gazdasági melléképületeket stb., stb. eszközöket, berendezési készüléket rendelkezésre bocsátja a megye dolgozó népe, a mi számunkra, hogy ilymódon ebből a hármás összefogásból felépüljön a szabadtéri múzeum.

Amikor a Hazafias Népfrent ezt a feladatot vállalta, akkor úgy éreztük, hogy mi két, a magyar művelődéspolitikában nem jelentéktelen célt szolgálhatunk. Az egyik egy régóta hangoztatott, nagyon értékes gondolat. Úgy tudom, elsősorban Vargha László barátunk volt ennek a hirdetője. A legkülönbözőbb fórumokon harcolt érte, a népi műemlékvédelemért. Ez a múzeum segíti részben megvalósítani itt a fővárosban egy múzeumon keresztül a magyar népi műemlékek megőrzését, magyarul mondva parasztságunk épületekben, berendezési tárgyakban megőrzendő és felmutatható sajátosságait.

Ez a népi műemlékvédelem itt Budapesten egyben segíteni fogja a maga hatáskörén belül azt, hogy minden megye és maga a dolgozó nép saját területén is megbecsülje a népi műemlékeket és nem szójáték akar ez lenni, a népi műemlékvédelem mellett talán sikerül népünket ránevelni a műemlékvédelemre is, hogy a nép magát a műemléket is megvédje, mert ezen a téren is éppen elegendő tennivalónk van. Szép dolog az, hogy a megyei népi műemlékeket is meg akarjuk védeni, de jó lenne, ha népünket is megtanítanók a műemlékvédelemre általánosságban.

A mi feladatunk mindenesetre az, hogy az olyan néprajzi objektumokon keresztül is, mint amilyen a szabadtéri múzeum, arra törekedjünk minden tőlünk telhető erővel, hogy megvédjük és megőrizzük a magyar nép történetének minden értékes emlékét, kivétel nélkül, a legkisebbet, a legjelentéktelenebbnek tűnőt is.

Elvitatkozhatunk mi a Vigadó épületén és számos kérdésen, ha emögött a vita mögött nincs olyan valóságos közvélemény, hogy egy gótikus hajlatról, egy román ablakrészletről — és sorolhatnám a kis részletektől kezdve egészen az épületekig — is ne éreznék az egész nép, hogy ez az övé és ne éreznék, hogy védelmére is hivatott, a legkisebb falutól a fővárosig. Mert szép dolog, hogy a szakértők nagy vihart, levelezési kampányt kavarnak a Vigadó épülete körül. Bár ez megtörtént volna évekkel ezelőtt, amikor mi a Múzeumi és Műemléki Központban harcoltunk azért, hogy csak néhány millió forintot kaphassunk az országban pusztuló és romba hanyatló műemlékeink, kastélyaink, falrészleteink védelmére és teljesen visszhangtalanul, segítség nélkül, eredmény nélkül harcoltunk. És a mienk is részben a felelősség, akik ott dolgoztunk, hogy nem volt eredmény.

Én tudom azt, hogy most már az építésügyi miniszter elvtárs és azok a szakemberek, akik a magyar műemlékvédelem kérdésével foglalkoznak, néhány év óta nagyon jelentős eredményeket érnek el és végre céltudatosan

kitűzték azt a néhány pontot, — Sopron városát, a várat és még néhány jelentős pontot — amelynek megmentése elsőrendűen szükséges. Mi nagyra értékeljük ezt a munkát, igen értékesnek tartjuk és azt hisszük, hogy a legutolsó két-három év teremtette meg annak lehetőségét, hogy végre tudatos tudományos műemlékvédelemről lehessen hazánkban beszélni. De azt hiszem, hogy ehhez a munkához mi néprajzosok is — bármilyen furcsának tűnik — nagyon sokkal adósok vagyunk és a Hazafias Népfrontnak is van itt feladata abban, hogy egész népünkben tudatosítsuk azt, ami egy finn ember számára, ami egy cseh vagy morva paraszt számára, ami egy francia paraszt számára magától értetődő, aminek ezernyi jelét láthattam a Szovjetunióban Leningrád mellett a Csarszkoje Szelon éppen úgy, mint egy grúziai faluban, nevezetesen, hogy minden műemlék megőrzésére és megvédésére szinte társadalmi kötelezettséget érzett mindenki. Ennek a társadalmi kötelezettségnek, ennek a segítőkészségnek a felébresztésére, feltámasztására és állandóan elevenen tartására nagy segítséget fog jelenteni a magyar szabadtéri múzeum megvalósulása, mert nemcsak mutatni és dokumentálni fogja számunkra a magyar falu képét generálisan, különböző változatain keresztül, néhány épülettípuson, tárgyakon keresztül, hanem egyben — és itt van a nevelő és idegenforgalmi funkció művelődéspolitikai feladata is — ezeken az épületeken, ezen a múzeumon keresztül rá kell ébresztenünk ezernyi és százezernyi látogatót arra, hogy megbecsülje saját múltját, saját történetét, nem valami romantikus historizmusból, hanem egész népünk életének, történetének, küzdelmeinek tudatos értékelése alapján.

Ez az, amit a szabadtéri múzeum művelődéspolitikai feladataival kapcsolatban röviden elmondani kívántam. Szándékkal néhány problémát kiéleztem, mert utána esik jól a vitatkozás és így lehet is min vitatkozni. Úgy éreztem, hogy sokkal jobb, ha a magam nézeteit mondom el, mint olyan általánosságokat, amelyeknek egyikünk sem tulajdonít túlzott jelentőséget.

VARGHA LÁSZLÓ
műszaki egyetemi docens

A magyar szabadtéri néprajzi múzeum elvi és gyakorlati kérdései

A magyar néprajztudomány több, mint félévszázados s állandóan visszatérő egyik jelentős tudományos igénye és kíváncsi: népi műveltségünk lehető teljes egészét, természetes kereteivel, egységes és átfogó, szemléltető múzeológiai rendszerben, állandó kiállítás formájában is bemutatni.¹

A magyar szabadtéri néprajzi múzeum általános elvi és gyakorlati kérdéseiről számos tanulmány jelent meg. Ugyancsak a szakmai ismereteket, s a közvetlen érdeklődést, valamint az általános népművelési igényeket szolgálták a folyóiratokban és a napilapokban megjelent hosszabb-rövidebb közlemények, ismertetések és híradások. Mindezek részletes ismertetésére, természetszerűleg, előadásunk keretében, nem térhetünk ki. Ez alkalom-

Mindezek a néprajztudományi — és múzeológiai — kívánalmak és törekvések már régtől fogva, szerte a világon, természetszerűleg tekintetbe veszik a földrajzi, a gazdasági, a társadalmi, a művelődési, stb., tényezőket, egyszóval mindazokat az adottságokat és követelményeket, amelyek a népi — s hagyományosnak is joggal tartott — műveltséget alakítják, s egy-egy kisebb vagy nagyobb etnikai közösségen belül, időbeli, térbeli és történeti elhatárolásokkal, a népi műveltség sokrétű és sokszínű változatait jelentik.

A magyar néprajztudomány — a magyar néphagyomány — fokozottabb és módszeres tudományos munkássága a népi műveltség korszerű összegező, egységes vizsgálatát és múzeológiai jellegű bemutatását az adott lehetőségek mellett, mindenkor jól szolgálta. Tudományágunk egyik, módszerintanilag is tanulságos és sok jeles vitát kiváltó fejezete, a népi építészet rendszeres vizsgálata, már évtizedekkel ezelőtt, egyidejűleg a kiemelkedő jelentőségű népi építészeti alkotások biztosítását és fenntartását is szorgalmazta. A magyar népi építészet történeti-néprajzi és építészettörténeti-műszaki vizsgálata ugyanis lényegében a népi műemlékvédelem szolgálatát is jelentette.² A műemlékvédelem sokrétű feladatai körében a népi műemlékvédelem azonban nemcsak új szint, újfajta, de alapjában véve azonos jellegű értékelést, hanem egyúttal bizonyos mértékig eltérő jellegű védelmet: gyakorlati munkát és feladatokat igényel.³ A népi építészet fokozottabb és rendszeres tudományos munkássága keretében, a népi műemlékvédelem egyik jellemző és múzeológiai-lag is kitűnően bevált megoldását jelenti a szabadtéri néprajzi múzeum. A népi műemlék és a szabadtéri néprajzi múzeum elvi megfogalmazása alapjában véve azonos értékelésű, de a gyakorlati célkitűzést tekintve, más jellegű népi építészeti — népi műemléki — védelmet jelent. Ez a látszólagos ellentmondás, a fogalmak egymásba kapcsolódása és átfedése, egyrészt a korszerű

mal csupán a jelentősebb, az általános elvi kérdések megfogalmazását s az egyes múzeológiai szempontból is figyelemre méltó tanulmányokat említjük meg. Az alább felsorolt irodalom tehát nem tarthat számot a teljességre.

Czakó Elemér: Az Északi Múzeum kulturális értéke. Magyar Iparművészet. XII. 1909. 335. — (Klny.) — Domanovszky György: A Szabadtéri Múzeum szervezeti és technikai kérdései. Néprajzi Értesítő. XXXII. 1940. 165—178. (Klny.) — Györffy István: A néphagyomány és a nemzeti művelődés. Bp. 1939. 91. (A szabadtéri múzeum. 76—78.) — Jankó János, dr. bizottsági tag javaslata a néprajzi kiállítás ügyében. Bp. 1893. december hó 8. (Klny.) — Jankó János: Az ezredéves országos kiállítás néprajzi faluja. Bp. 1897. 133. (Matlekovits Sándor: Az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye. Bp. 1898. V. K. — Klny.) — Kovács Gyula: A néprajzi kiállítás. A Magyar Néprajzi Társaságnak f. évi július 7-én tartott milléniumi díszgyűlése. Ethnographia — Népelet. VII. 1896. 253. — Sebestyén Gyula: Magyar Skansen és Nemzeti Múzeum. A m. kir. kormánynak, Budapest Székesfővárosának és a Magyar Nemzeti Múzeumnak benyújtott emlékirat. Bp. é. n. 39. — Vargha László: A magyar Skansen. Ethnographia — Népelet. XLVIII. 1937. 330—340. (Klny.) — Viski Károly: A magyar Skansen. Magyar Szemle. 1931. 12. (Klny.)

² Vargha László: Magyar népi műemlékek. A MTA Társadalmi—Történeti Tudományok Osztálya Közleményei. VII. 1955. 47—64. (Klny.) — Vargha László: A népi műemlék-kutatás általános módszertani kérdései. 1958. Kézirat. — Vargha László: Népi és ipari műemlékek védelme. Népi műemlékvédelmi munkálatok. 1959. Kézirat.

³ Vargha László: A magyar népi műemlékek védelmének intézményes megszervezése. (I. A népi műemlék fogalmának és jellegének a meghatározása. — IV. A népi műemlékvédelem módja és jellege, fokozatai.) 1953. Kézirat.

műemlékvédelem elvi és gyakorlati kérdéseit és célkitűzéseit, másrészt a néprajzi múzeológia sajátos feladatait is — természetesen — egyaránt érinti.

A szabadtéri néprajzi múzeum ugyanis — a korai hazai és a kiváló külföldi példák bizonyosságai szerint is — egy-egy nép — egy ország — néprajzi, művelődéstörténeti emlékeit őrzi. A népelet tárgyi emléksanyagának teljes egészét — a településformát, a telkek elrendezését, a közösségi-, a lakó- és a gazdasági épületeket, a melléképületeket és a népi közösség egyéb építészeti alkotásainak a jellemző példáit — mintegy nemzeti — népi építészeti gyűjtemény keretében, országrészek, hely, vidék, háztípus, építőanyag szerint csoportosítva, berendezve, s bebútorozva, felszerelve olyképen, hogy a nép egykori — és hagyományos — eszközei, s tárgyai, eredeti környezetükben mutatják és magyarázzák meg céljukat, rendeltetésüket és értékeiket.

*

Hazánkban első alkalommal, az 1885-ben rendezett országos kiállítás keretében, Herman Ottó kezdeményezésére, „... az ország minden vidékéről 15 élethű parasztszobát sikerült berendezni...” Részben e nagysikerű és az ipari oktatásunk akkori korszerűsítése és nemzeti-népies jellegű ízlésfejlesztése szempontjából is tanulságos kiállítás értékes tapasztalatai felhasználásával, 1896-ban, az Ezredéves Országos Kiállítás keretében épült Néprajzi Falu, korának múzeológiai színvonalán már valóságos szabadtéri néprajzi múzeum. A Néprajzi Faluban, elsősorban Jankó János és munkatársai: Xantus János, Herrmann Antal, Vikár Béla helyszíni gyűjtő- és kutatómunkája alapján 24 lakóház épült fel, jellegzetes gazdasági épületeikkel együtt.⁴ A Néprajzi Falu épületei és felszerelései azonban, mai felfogásunk szerint már sem teljességükben, sem részleteikben nem feleltek meg a néprajztudomány követelményeinek. Inkább az egyes vármegyék — akik Xantus János indítványára a néprajzi falu anyagát adományozták — vetélkedését, hiúságát és részben közömbösségét mutatták. Ennek ellenére a Néprajzi Falu sikere rendkívül nagy volt, s termékenyítő, löktető hatása néprajztudományunk gazdag növekedésében még ma is érezhető.⁵

⁴ L. Jankó i. m. — Kiállítási falu. Kovács Gyula—Jankó János coop. biz. előadói részletes előterjesztései. 22. lakóház és melléképületeik, stb. részletes leírása, felmérései — magyarázó rajzokkal. Bp. 1894—1895. 117. l. — Kézirat. — Néprajzi Múzeum. Ethnológiai Adattár. 000.940. Ltsz.

⁵ Jankó i. m.-ban — I. l. sz. jegyzet — a Néprajzi Faluról és sikeréről a következőket írja: „Az ezredéves országos kiállítás egyik alkotása a Néprajzi Falu volt. Míg a kiállítás meg nem nyílt, a nagyközönség általános és naiv kíváncsisággal várta, miként fogják bemutatni a magyar föld népeinek otthonát; a kiállítás tartama alatt annak egyik vonzóereje, a közönségnek becézett kedvence volt, mert mindenki otthon érezte magát benne s a házak közül megkereshette azt, a mely saját otthonára, telkére, házára, berendezésére, bútoraira és élete módjára emlékeztette; most, a kiállítás berekesztése után, hogy a Néprajzi Falu anyaga a vármegyék nemeslelkű adományából a nemzet legnépszerűbb közművelődési intézetének, a M. N. Múzeumnak tulajdonába ment át és az ország közkinccse lett, most meg rögzíti azokat az állapotokat, melyekben édes hazánk, szülőföldünk népei, saját véreink éltek és laktak az első ezredév végén, a másodiknak küszöbén.” — Bevezetés. I. l.

A nagysikerű kezdeményezés azonban nem talált egyhamar folytatásra ; a kiállítás megszűntével a Néprajzi Falu épületeit is lebontották s a tárgyi anyaga a Néprajzi Múzeum gondozásába került.

*

Ezalatt északon, ebben az időszakban, a svéd művelődés korszerű és történeti értékelése keretében, Stockholmban, szerencsésebb és megértőbb körülmények között alakult és fejlődött ki, s svédek mintaszerű intézménye, az Artur Hazelius dr. által 1891-ben alapított és haláláig nagy odaadással gondozott „Skansen”, a svédek szabadtéri néprajzi múzeuma. A Skansen valódi értéke és a svéd kultúrára, művelődésre, a svéd művészetre — építészetre, belső berendezésre és iparművészetre — gyakorolt rendkívül termékenyítőleg ható hatása még napjainkban is jól felmérhető. A svéd Skansen a szó legtisztább értelmében nemzeti park, a svéd művelődéstörténeti emléktárház páratlan gazdag anyagával, a svéd népművelés — és szórakozás — egyik legjelentősebb intézménye. Népszerűségére és jelentőségére jellemző, hogy az egy milliónál kevesebb lakosú város szabadtéri néprajzi múzeuma, a Skansen látogatóinak a száma egyes években már a két milliót is elérte. A Skansenben ma már több mint 200 épület, s egyéb, kisebb-nagyobb építmény áll, példaadó gondozásban és bemutatásban, teljes berendezéssel és felszereléssel.⁶

Hasonlóképpen jelentős szabadtéri néprajzi múzeum létesült 1894-ben Oslo mellett (Bygdø), Norvégiában. A norvég szabadtéri néprajzi múzeum, sajátos művelődéstörténeti adottságaikra is figyelemmel, a svéd Skansenhez hasonlóan, rendkívül változatos. A történeti-néprajzi jellegű és eredetű épületek mellett, polgári, kisvárosi jellegű és eredetű építészeti alkotások bemutatására is figyelemmel vannak.⁷ A hazai adottságokra tekintettel, s azoknak értékelésével, kimagasló jelentőségű az 1901-ben Kopenhága mellett, (Lyngby), Dániában megszervezett szabadtéri néprajzi múzeum. A közel 100 épület, teljes berendezéssel s felszereléssel, a svéd Skansenhez hasonlóan, a dán művelődéstörténet páratlan gazdagságú tárháza és gyűjteménye.⁸ A 16 ha terjedelmű *Frilandsmuseet* eredetileg egy eléggé szerény — kis — területtől állt, majd több ütemezéssel bővült a mai nagy területére. Jellemző, hogy az I. (1920.) II. és a III. sz., s jelenleg már üzemben álló múzeumi terület

⁶ A svéd — a stockholmi — Skansent — szabadtéri néprajzi múzeumot számos tudományos és népszerűsítő kiadvány, tanulmány, vezető stb. ismerteti. A művelődéstörténeti és néprajzi szempontból egyaránt tanulságos kiadványok közül két, egymástól bizonyos szempontok alapján eltérő, de egyúttal szerves kapcsolatban álló kiadványcsoportra hívom fel a figyelmet. — *Erixon, Sigurd*: Führer. Skansens Kulturgeschichtliche Abteilung. Stockholm. é. n. 195. l. — *FATABUREN*. Nordiska Museets och Skansens Årsbok. (1957. 267. l.)

⁷ *Friluftsmuseet på Norsk Folkemuseum*. Oslo. 1935. (56 Billede.)

⁸ *Olsen, Bernhard*: Bygningsmuseet — (Afdeling i Dansk Folkemuseum) — ved Kongens Lyngby. Kjøbenhavn. 1901. — *Uldall, Kai*: Den Gamle Landsby. Billeder fra Frilandsmuseet. Kjøbenhavn. 1944. 55. l. — *Uldall, Kai*: Frilandsmuseet. (Freilichtmuseum.) 7. Abteilung des Dänischen Nationalmuseums. (H. n., é. n. 76. l.) — *Uldall, Kai*: Frilandsmuseet ved Sorgenfri. Museets Oprettelse og Udvikling. (Klby. 1958. 14. l.)

teljes áttekintése kb. 3 órát vesz igénybe. A IV. sz. jelzésű rész a további kibővítést szolgálja, a már meghatározott több évre szóló múzeológiai tervek alapján.

Északi rokonaink, a finnek, 1909-ben, közvetlenül Helsinki mellett, a *Seurasaari* szigeten alapították meg a Szabadtéri Néprajzi Múzeumot. A finn szabadtéri néprajzi múzeum — *Ulkomuseo* — több mint 10 ha területen, a sziget egyrészén települt, a további bővítésre is megfelelő nagyságú terület biztosításával. A finn szabadtéri néprajzi múzeum rendkívül szabatos, rendszeres tudományos kutató- és gyűjtőmunka eredménye. A történeti-néprajzi tudományos szemlélet következetes és módszeres alkalmazásával a szabadtéri néprajzi múzeumok mintaszerű példája.⁹

Hasonlóképen figyelemre méltó, s ugyancsak hasznos útbaigazítást nyújt az 1918-ban alapított Holland, Arnhem-i Szabadtéri Néprajzi Múzeum, amely szervezetében és egymástól függetlenül, helyileg is, a lakó- és a gazdasági épületek mellett, még más egyéb, művelődéstörténeti emléket, épületet — különösen sok szélmalmot, stb. — védett műemlékké nyilvánítva, eredeti helyén, múzeális kezelésben és gondozásban őriz.

A lengyelországi Szabadtéri Néprajzi Múzeum szervezetéről, a védett népi műemlékek múzeológiai kérdéseiről megfelelő adatokkal — sajnos — nem rendelkezünk. Elsősorban az ipari műemlékek kérdéseit érinti a bányász- és a gyáripari műszaki emlékek védelme. Így többek között a kielcei iparvidék és a wieliczka bányák egykori (XVIII. sz.) technikai s ma, 100—150 évvel később is üzemképes berendezései óriási méretű szabadtéri — s elsősorban — ipari múzeum törzsanyagát jelentik.¹⁰

A csehszlovák, közelebből az 1911-ben alapított, de a fejlődésében megállapodott *Valašské Muzeum, Rožnov* — Csehszlovákia — 10 épületet: templomot, parasztházat, méhest, s egyéb gazdasági épületet foglal magában. Kibővítése, fejlesztése, az általános népi műemlékvédelem keretében s azzal egyidejűleg folyamatban van.¹¹

⁹ Führer durch das Freilichtmuseum auf der Insel Seurasaari. Helsinki. 1937. 38. l.

¹⁰ Az igen nagy eredményeket felmutató lengyel műemlékvédelem keretében — a lengyel építésetörténet rendszeres és példaadó gondosságú tudományos kutató- és gyűjtőmunkássága során — a népi építészeti emléktanyag, a népi műemlékvédelem is jelentős gondozásban részesül. A népi műemlékvédelem általános és helyi, gyakorlati védelme, egyúttal, amint erre már az előzőekben is rámutattunk, a néprajzi szemléletű és jellegű szabadtéri múzeumi elvek szolgálatát is jelenti. Ezekről, a rendszeresen végzett értékelő és gyakorlati munkálatokról számos tanulmány és közlemény ad számot. Többek között, pl. *Piechocka*, Kazimierz, M. — *Krassowski*, Czesław : Prace Sekcji I Zdzładu Architektury Polskiej. — *Biuletyn Historii Sztuki i Kultury*. IX. 1947. 349—359. — Részlettanulmányok és — népi — műemlékvédelmi munkálatokról szóló jelentések és beszámolók: *Ochrona Zabytków* évfolyamai.

¹¹ A Csehszlovák népi műemlékvédelem nagyarányú munkálatai jelentős eredményeket értek el. A népi műemlékek védelme elvi kérdéseivel foglalkozik *Balaš*, Emanuel : *Ochrana památek lidové architektury. Zprávy památkové péče*. XV. 1955. 209—212. l. — *Turzo*, Jozef : *Technické problémy výstavby Skanzene. Pamiatky A Múzeá*. 1952. 62—65. l. — *Fiala*, Jaroslav : *Museum valašské architektury v Rožňově. Zprávy památkové péče*. XVII. 1957. 160—162. l.

Szovjetunióban, — értesüléseink szerint — Moszkva mellett, Kolomen-skaja területén, több száz hold terület biztosításával napjainkban szervezik meg a szovjet népek szabadtéri néprajzi múzeumát. A nagyszabású — adottságainál fogva rendkívül változatosnak ígérkező szovjet szabadtéri néprajzi múzeumról — sajnos — közelebbi ismereteink nincsenek.

Értékes és jellemző szabadtéri néprajzi múzeum létesült 1924-ben Riga közvetlen közelében, a Lett Sz. Sz. Köztársaság művelődéstörténeti népi építészeti anyagának a megőrzésére és bemutatására. Az óriási — 70 ha — terjedelmű szabadtéri néprajzi múzeum eddig beépített területén több, mint 40 épület található, az északi szabadtéri néprajzi múzeumokhoz hasonló gondos és szakszerű kezelésben.

A bolgár Népköztársaságnak az elmúlt évtizedben szervezet szabadtéri néprajzi múzeuma, a bolgár nép gazdag és sajátos népi műveltségállományát tekintve, bizonyára méltó keretül szolgál, a művelődéstörténeti tárgyi emlék-anyaga korszerű bemutatásának.

Az eddigiekben röviden ismertetett külföldi szabadtéri néprajzi múzeumok mellett, s ezeknek a sorában, a sajátos hazai, s elsősorban a földrajzi, a gazdasági, és a társadalmi, stb. adottságokat figyelembe véve, hozzánk legközelebb állónak tekinthetjük a Romániában, Bukarestben 1936-ban alapított *Muzeul Satului*-t.¹² Az 1948—1950-ben újjászervezett Falumúzeum, közvetlenül Bukarest mellett jelenleg már 7 ha területet foglal magában, bőséges, további fejlődést jelentő szabadterülettel is biztosítva. A falumúzeumban jelenleg 36 épület áll, teljes berendezéssel és felszereléssel, a népi életforma teljes egészére vonatkozó eszköz- és szerszámmennyaggal, s a díszítőművészet — főleg a textiliák — páratlanul gazdag gyűjteményével.

A bukaresti Falumúzeum ma is egyre bővül s gazdagszik. Ismerve a Román Népköztársaság rendkívül változatos népi építészetét és szinte példátlanul gazdag és színes népi díszítőművészetét, úgy véljük, hogy a bukaresti Falumúzeum rövidesen Európa legjelentősebb néprajzi gyűjteményei sorába fejlődik.

Az 1929-ben alakult *Parcul etnografic*, Kolozsvárott, (Cluj) a szerény, kezdeti, majd hosszú időn át vajudó időszak után új lendülettel fejlődik. Már eddig is — a bukaresti Falumúzeum kiváló példája mellett — számos értékes népi építészeti alkotás gazdagítja a Hója erdős — ligetes — magaslatát.¹³

*

A szabadtéri néprajzi múzeum — amint már az eddigiekben is, úgy vélem, kitűnik — lényegében tehát a kiemelkedő jelentőségű népi építészeti

¹² Petrescu, Paul—Stahl, Paul—Dimboianu, Anton : *Architectura din Muzeul Satului*. H. n., é. n. 99. l. — *Focșa*, Gheorghe : *Das Museum des Dorfes in Bukarest*. Bukarest. 1958. 207. l. 33. mell.

¹³ Onișor, Teodor : *Parcul etnografic din Cluj*. *Tribuna. Săptăminal de Cultura*. II. 1958. 48. (95.) sz. 10. l.

alkotások — népi műemlékek — közvetlen, gyakorlati jellegű védelmét, fenntartását és egyúttal múzeumi kezelését és gondozását is jelenti. A népi műemlékvédelem elvi és gyakorlati feladatai keretében a védelem módja és jellege, s fokozatai következnek. A 13/1949. tvr. rendelet többek között a *néprajzi* jelentőségű műemlékekről is rendelkezik. Ennek megfelelően a helyszíni kutató- és feltáró munka, a népi műemlékek topográfiai összegezése mellett, a védelem hivatali megszervezése és végrehajtása, valamint a műemléki anyag tudományos és népszerű feldolgozása együttesen jelentik a népi műemlékvédelmet.¹⁴

A továbbiakban a fenntartási kötelezettség, a megóvási és helyreállítási munkálatok, valamint az állandó és a rendszeres ellenőrzés együttes követelménye és gyakorlati végrehajtása egészíti ki még a — történeti-néprajzi és az építészettörténeti-műszaki szempontokból egyaránt — kiemelkedő népi építészeti alkotások műemlékvédelmi feladatait.

A népi műemlékek fenntartása, s felhasználása is különféle szempontok — adottságok és lehetőségek — alkalmazását kívánja meg. Mindezekről, bár jelentős kérdésekről azonban — jelen esetben — csak sommás összefoglalásban szólhatunk. A népi műemlék helyszíni felhasználása egyrészt eredeti rendeltetésének is megfelelően, másrészt más célú, eltérő rendeltetéssel is megoldható, az épület népi műemlék jellege megtartása és megóvása mellett. A népi műemlékek használaton kívül, emlékszerű fenntartása — a továbbiakban — önmagában véve is lehet indokolt, valamilyen kiemelkedő, pl. építőanyaga, építőszerkezete és formai alakítása együttes értéke alapján. Számunkra azonban, jelen esetben, lényegesebb a *népi műemlék helyszíni, vagy eredeti helyéről távol, múzeális, szabadtéri múzeumi jellegű fenntartása*.

A népi műemlék helyszíni, eredeti helyén történő további, múzeális jellegű fenntartásával kapcsolatosan, ebben az esetben, a műemléki jelleg következetes figyelembevétele mellett, elsősorban a néprajzi múzeológiai szempontok az irányadók.

Ezek a szempontok a következők :

1. A népi műemlék múzeális, szabadtéri múzeumi jellegű kezelésben áll, akár a tájmúzeum, körzeti múzeum, akár az országos központi szabadtéri néprajzi múzeum keretében, illetve szervezetében. A népi műemlék ebben az esetben, mint az egyes múzeum különálló, a múzeumon kívül elhelyezett, raktári és kiállítási helyiségeiben el nem helyezhető — önálló életet élő — múzeumi tárgya szerepel.

2. Szabadtéri néprajzi múzeumi jellegéből adódóan, s lehetőségekhez képest, megfelelően be is van rendezve; a népiélet eszközei, tárgyai bemutatásával fel van szerelve.

¹⁴ Vö. 2. és 3. sz. jegyzet.

3. A népi műemlék megelőző, egyidejű, s további biztosítása, fenntartása tekintetében, a műemlékvédelmi rendelkezések az irányadók, természetesen a sajátos néprajzi múzeológiai kívánalmakkal teljes egyetértésben.

*

A népi műemlék — eredeti helyéről távol, elszállítva — múzeális, szabadtéri múzeumi jellegű fenntartása és kezelése az egyes népi műemléket sajátos néprajzi és építészettörténeti értékéért védi és gondozza. A Szabadtéri néprajzi múzeum lényege ugyanis abban áll, hogy mindazok a népi, s elsősorban építészeti alkotások, amelyek a múzeumi raktári és kiállítási kezelésben, elsősorban nagyobb méretük, anyaguk, stb. következtében nem helyezhetők el, lehetőleg megfelelő táji környezetben, zárt területen, múzeális keretek között kerülnek bemutatásra. Mindezek a nagyméretű népi építészeti alkotások egyrészt az eredeti helyükön fenntartva és biztosítva, másrészt a tájmúzeumok, ill. körzeti múzeumok, valamint az országos központi szabadtéri néprajzi múzeum keretében kerülnek felállításra, illetve kiállításra. Az ezekkel kapcsolatos kérdéseket a következőkben foglaljuk össze.

1. A népi műemléknek a tájmúzeumban, körzeti múzeumban való elhelyezése.

A tájmúzeum, körzeti múzeum (helytörténeti múzeum) egy-egy tájegység, vagy közigazgatási egység tárgyi emlékanyagát gyűjti és gondozza. A tájmúzeumok, s elsősorban a néprajzi gyűjtemény csoport feladatköre, természetesen a nagyobb méretű, a szokásos múzeumi raktári és kiállítási kezelésben el nem helyezhető tárgyak gyűjtését, múzeális bemutatását is joggal megkívánja.

Az egyes tájmúzeumok területi elhelyezésétől és korábbi múzeumi fejlesztési terveitől, gyűjtőtevékenységétől függően, ilyen irányú kísérletek, illetve múzeológiai munkálatok már történtek a múltban is.

Ezek a következők:

Balassagyarmat. Palóc Múzeum. A múzeum népi műemléki, múzeális, szabadtéri néprajzi múzeumi kiállítása 1932-ben alakult. A balassagyarmati népi porta, a palócságra jellemző házat és az ahhoz tartozó melléképületeket foglalja magában. Az eredeti állapotban átszállított és gondosan felépített palóc faház (Karancseszki), melléképületeivel: istállójával (Bocsár-Lapujtó), óljával (Patvare), néprajzi és múzeológiai szempontból kifogástalan szabadtéri múzeumi együttest jelent. Néprajzilag hitelesen, a palócság házépítő tevékenységét, építőinek és lakóinak építőképességét, a nemzedékeken át kialakult hagyományos palóc háztípust, a szűkebb táj adta építőanyagok okoszerű felhasználását, a felépítési módot. Sajnos, egykori berendezése, felszerelése, bútorai és eszközei hiányoznak, s korábbi teljes értéke jelentős csökkenésével ma gondozatlan, elhanyagolt.¹⁵

¹⁵ Viski Károly: Stockholm és Balassagyarmat. Búvár. I. 1935. 7—11. l. — A továbbiakban vö. Vargha L. és Viski i. m. I. sz. jegyzet.

Veszprém. Bakonyi Múzeum. A múzeum melletti parkban, a megyére eléggé jellemző íves tornácú házat, Őcs község egyik jelentős lakóháza után építették fel, 1935-ben,¹⁶ elfogadhatóan hiteles arányokban, igyekezve megtartani az eredeti alapelrendezést, szerkezeti megoldásokat, s a formákat, a részleteknek rajzban alig érzékelhető naivitását. Bár ez a lakóház sem anyagában, sem az egyes részletekben nem eredeti, nem az „ősi” paraszti hajlék, hanem nagyrészt „áttervezett” és „javított” falusi lakóház, mégis közel jár a néprajztudomány által megkívánt követelményhez. Néprajzilag, a népi építészet szempontjából azonban csupán a balassagyarmati palóház és belsőség kifogástalan és hiánytalan.

2. A népi műemléknek az országos központi szabadtéri néprajzi múzeumban való elhelyezése.

Az erre vonatkozó eddigi tervek, elgondolások, előterjesztések, emlékiratok általában megegyeztek abban, hogy a MNM Néprajzi Múzeummal szoros kapcsolatban, illetve annak szervezetében létesítendő. A szervezeti és technikai kérdésekkel kapcsolatos eddigi elgondolások és tervezetek ugyancsak tanulságos és hasznos útbaigazításokat tartalmaznak.

Mindakét esetben a népi műemlék lebontása, szétszedése, elszállítása, újbóli felállítása és további fenntartása, használata, azonos elvek, technikai adottságok, néprajzi múzeológiai és gyakorlati kívánalmakat és követelményeket támaszt, s csakis ezeknek a teljes figyelembevételével történhetik meg.

Ezek a következők:

1. A népi műemlék felkutatása, vizsgálata.

A népi műemlék nyilvántartása, megmentése és biztosítása érdekében végzett minden helyszíni kutató- és gyűjtőmunka egyúttal, már értékeléssel s a továbbiakban pedig kiválasztással jár együtt. A rendszeres — egyéni, vagy intézményes — kutató- és gyűjtőmunka természetesen egyrészt az általános műemléki feltáró és gyűjtő, másrészt a sajátos néprajzi kívánalmak együttes és egymást szervesen kiegészítő közös tevékenységén alapulhat.

2. A megfelelőnek vélt és kiválasztott népi műemlék ideiglenes védelme, gondozása, fenntartása szükséges, mindaddig, amíg arról, annak végleges kezeléséről döntés nem történik.

3. A feltárt, felkutatott, néprajzi és építészeti szempontból megfelelően értékelt népi műemlék kiválasztása egyrészt annak megmentése és biztosítása, másrészt a helybeni további fenntartása, illetőleg az egyes tájmúzeum (körzeti múzeum) vagy az országos központi szabadtéri múzeum keretében raktári és kiállítási kezelésbe való elszállítása céljából történik.

¹⁶ *Herkely Károly*: A Veszprémmegyei Múzeum néprajzi gyűjteménye. Dunántúli szemle, VII. 1940. 164—176. l. (A „Bakonyi ház”. 166—176. l.) — *Vajkai Aurél*: Une maison paysanne de la région du Balaton. Klny. Nouvelle Revue de Hongrie. 1939. 5. l.

A néprajzi és építészettörténeti szempontból helyesen értékelt, kiválasztott, s néprajzi múzeológiaiilag is megfelelőnek tartott népi műemlék elszállítása kérdése azonban a továbbiakban még több kérdés megfontolását kívánja meg. Elsősorban technikai szempontokat, a szállíthatóságát, valamint az eredeti helyén épült s lebontásra szánt, s a múzeum területén újból felépített, felépítendő épület hitelessége kérdését.

a) A technikai szempontok — az épület lebontása, szétszedése — gondos és szakszerű építési munkát követelnek meg. Az épület valamennyi alkatrésze, gondos és a részletekbe szerte ágazó aprólékos és érthető jelzést, megjelölést igényel. Ennek a részletes megjelölési feladatnak az a célja, hogy a lebontott, az alkotórészeire szétszedett lakóház, stb., minden egyes darabja nyilvántartható legyen, s annak szállítása, megfelelő csoportosításban, kellő gonddal és hiánytalanul megtörténhessék.

Az átszállított és múzeumi elhelyezésre kerülő épület pontos és hiteles felépítése, az alkotó részek ugyancsak rendkívül gondos és eredeti darabszerinti felhasználását követeli meg. A népi műemléknek ez a *teljes egészét*, elrendezését, építőanyagát, szerkezeti elemeit, formai megoldását érintő műszaki vizsgálata, „bonctana”, regisztrálása és megjelölése, egyúttal a legteljesebb tudományos kutatást is jelenti. A népi műemlék bontás közbeni teljes részletességű — s hiteles — felvétele (felmérése, fényképezése, stb.) ugyanis lehető teljes képet nyújt az épületről. Hitelesebbet és részletesebbet, mint egy változatlanul fennálló épületnek csupán a megbolygatatlan felületén folytatható bármely alaposan is végzett vizsgálata.

Ez a műszaki vonatkozású munka nyilvánvalóan építészeti feladat. A néprajzi szakember, a néprajzi hitelesség megállapítása mellett tehát műszakilag képzett, s kellő gyakorlattal is rendelkező szakemberre, építészre is elengedhetetlenül szükség van az ilyen jellegű munkálatoknál. A népi műemlék hiteles és szakszerű felvétele (felmérése) a bontás közbeni állapot, az építőanyag és szerkezet lerögzítése, valamint az újbóli felépítés technikái — építészeti — feladata nyilván már meghaladja a néprajzi szakember munkásságát.

b) Az előző pontban vázoltak egyúttal a népi műemlék építőanyagának a teljesmérvű felhasználását, felhasználhatóságát, szállíthatóságát is magyarázzák, illetve meghatározzák. A népi műemlékek építőanyaga az alföldi síkvidékeken, de Dunántúlon, a dombosvidékeken és a Palóc földön is, nagyrészt föld (vertfal, sárfal, rakottfal, vályog). A lebontott sárfalú ház építőanyaga vajon teljes egészében felhasználható-e, az újabb elhelyezésnél, felépítésnél, vagy nem? Az építőanyag, a föld, a termelőhelyéről, az építés eredeti helyéről egészítendő-e ki, vagy a felállítás helyén kitermelhető — de esetleg más jellegű — földanyaggal. (Pl. Az alföldi kötött talajú lösz anyag, a népligeti homokos feltöltéssel pótolható-e?) A továbbiakban még az a kérdés is felmerülhet, vajon szükséges-e egyáltalán ilyen esetben magának a földnek,

a vert- és rakottfal anyagának az egyidejű elszállítása? Nem pótolható-e ez más, bár esetleg eltérő földdel? Hasonlóképpen meggondolásra készítet pl. egy paticsfal (tapasztott vesszőfonás, ún. karóköz építés, stb.) építőanyagának a szerepe, szerkezeti megoldása. Vajon szükséges-e, a paticsfalas ház eredeti és bontás közben levert sárrögeinek az újbóli felhasználása (szállítása, stb.), vagy ugyancsak pótolható, a múzeális elhelyezés területén termelt sártapasztással.

Hozzájárul még mindezekhez a használhatatlanná vált faalkatrészek (elkorhadt gerendák, stb.), szalmafedés, nádfedél anyagának a kiegészítése, pótlása, bár ezeknek a megújítása, tehát újabb anyaggal — de azonos jellegű anyaggal — való kiegészítése már nyilván nem eshet ugyanebbe a kategóriába.

c) Mindez természetesen a népi műemlék „hitelessége” kérdését is érinti. Mennyiben hiteles egy alföldi, közelebbről pl. egy kiskunsági rakottfalú (sárfalu) lakóház, ha a múzeális elhelyezése ugyan alaprajzilag, szerkezeti-
leg és formailag is teljes értékű pontossággal történik, de az építőanyag nem azonos. Az ilyen módon múzeumi elhelyezésben felépített *népi műemlékekkel kapcsolatosan is joggal felmerülhet „... a műemlék anyagi eredetiségének és a forma történeti hitelességének kérdése ...”*

A népi műemlékek múzeális, szabadtéri múzeumi jellegű elhelyezésénél, a hazai népi építőanyagokat (többségében föld, kevés kő és téglá, eléggé elterjedt paticsfal) figyelembe véve, tehát a *népi műemlékek anyagi eredetisége* nem lebecsülendő.

Érdemes ennél a jelentős és szinte alapvetőnek is tekinthető kérdésnél a már meglevő külföldi és hazai szabadtéri múzeumok (Skansen) hasonló jellegű feladatait — ha csak röviden is — áttekinteni.

A nagyszabású, évtizedes múltra visszatekintő svéd, norvég, dán, stb. szabadtéri múzeumokban elhelyezett épületek szinte kivétel nélkül fából épültek. Elvértve, igen kis számban találhatók köztük földből, kőből és téglából épült épületek. A faépületek egyes részletei (kemence, kémény, padozatburkolás, stb.), ugyan kőből és téglából is épültek, ezeknek a szerepe és jelentősége azonban az épület teljességéhez képest elenyésző.

Magyarországon a balassagyarmati Palóc Múzeum palóc háza és belsősége — amely néprajzilag is teljes értékű és *anyagi eredetiségében is hiteles* — teljes egészében faépítkezés, részben tapasztással, igen kevés, jelentéktelen kő felhasználásával. A veszprémi Bakonyi Múzeum bakonyi háza viszont egészen kőből épült (kevés téglá felhasználásával); éppen az építőanyaga következtében „*anyagi eredetiségében*” egyáltalán nem, s még a „*forma történeti*” hitelességében is kevésbé hiteles.

Az elmondottak alapján megállapítható, hogy a szabadtéri néprajzi múzeum tudományos — elsősorban történeti-néprajzi és építésztörténeti-

műszaki — és gyakorlati — múzeális — feladatai egyaránt rendkívül szerteágazóak, sokfélék.¹⁷

Mintegy ismétlésül említtem meg, hogy a népi műemlék múzeális, szabadtéri múzeumi jellegű felhasználása természetszerűleg annak gondos és teljes értékű, s néprajzilag hiteles berendezését, felszerelését követeli meg, amint erről már a korábbiakban is megemlékeztem.

A népi műemlék múzeális, szabadtéri múzeumi jellegű elhelyezése, gondozása és kezelése elsősorban is a sajátos néprajzi múzeológia feladata, az épület műemléki jellegének a teljes figyelembevételével. Az általános műemléki és műemlékvédelmi rendelkezések ugyanis a múzeumi kezelésbe vétellel egyidejűleg megszűnnek, s azokat a továbbiakban már a múzeológiai védelem, gondozás (pl. karbantartás), egyszóval a múzeális kezelés váltja fel.

A szabadtéri néprajzi múzeum általános elvi és gyakorlati kérdéseivel kapcsolatosan még, az egyik alapvető kérdést — az elhelyezés, a terület kérdését — kell megvizsgálnunk. Az eddigi számos terv, javaslat és előterjesztés általában megegyezett abban, hogy a magyar szabadtéri néprajzi múzeum az ország fővárosában, vagy közvetlen környékén, a MNM Néprajzi Múzeum szerves kiegészítéseként épüljön fel. Ezt az általános elvi álláspontot ma is egyedül helyesnek kell tartanunk. Más kérdés azonban, hogy Budapesten, helyesebben Nagybudapesten hol lenne a legalkalmasabb — hosszú évtizedekre is, fejlődésében akadálytalanul alakítható — elhelyezés. A közel félévszázad alatt, a Városliget és a Margitsziget mellett, valamint a Lágymányos és a Tabán területeit is figyelembe véve állandóan visszatérő tervként ismertük — nyilván a Néprajzi Múzeum szomszédsága révén is — a Népliget felhasználásának, a népligeti elhelyezésének a gondolatát. Az elmúlt években, újabb elgondolások és szorgalmazások révén a Zúgliget, a Hűvösvölgy egyik lankás területe, a Szépvölgy — Újlaki hegy és a Hármashatárhegy közötti — változatos tája merült fel a szabadtéri néprajzi múzeuma elhelyezésével kapcsolatosan.

A MTA II. Osztálya megkeresésére a Budapesti Városi Tanács VB. VIII. Városrendezési és építészeti osztálya megbízásából a Budapesti Városépítési Tervező Vállalat I/2. Zöldterületi Műterme előtanulmány keretében foglalkozott a szabadtéri néprajzi múzeum elhelyezése kérdésével. Az előtanulmány szerint a tervezett múzeum elhelyezésére legalkalmasabbnak a III. ker. Aranyhegyi kilátóponttól északra és keletre fekvő változatos topográfiajú terület látszik. Ezen a területen a felföldi, a dombvidéki és az alföldi táji építészet jellemző alkotásai, településformái, telekelrendezései megfelelő természetes keretbe kerülhetnének. Ezen a változatos topográfiajú területen, a terület északi dombos részén mintegy 104 hektárnyi területet biztosítottak,

¹⁷ Erre a kérdéscsoportra vonatkozó részletes elemzést vö. A magyar népi műemlékek védelmének intézményes megszervezése. — IV. A népi műemlékvédelem módja és jellege, fokozatai. L. 3. sz. jegyzet.

építési tilalom elrendelésével az új filmgyár részére, míg a keleti lapos terület, mint zöldterület áll védelem alatt. Az előtanulmány szerint, a jövőendő szabadtéri néprajzi múzeum területe összekapcsolható a filmgyár elhelyezésével, egy esetleges újabb kiránduló rész biztosításával is. Az előtanulmány — egy bővebb és nagyobbkeretű területrendezési elgondolás keretében — az Állatkerttel való esetleges és helyi kapcsolatot is csak oly mértékben javasolja hogy a múzeum területén az egyes tájcsoportokat a szűkebb tájra jellemző, állatanyaggal és növényzettel — bizonyos keretek között — élővé és még hitelesebbé tegye. A részletes elhelyezési, területrendezési terv alapján készült tanulmány — a külföldi példák alapján — a 20 ha körüli terület biztosítását javasolja.¹⁸

A szabadtéri néprajzi múzeum a népi építészeti alkotások mellett, szervezeti és ügyviteli feladatai hiánytalan elvégzése érdekében megfelelő üzemi épületeket is igényel. A központi bejárat, hivatali — üzemi — épület, az állandó és időszakos kiállítási helyiségek, raktár, helyi konzerváló műhely, stb. mellett gondolnunk kell megfelelő bemutató, felvonulási részre, ünnepélyek színhelyére, szórakozó, kiránduló, s éttermi, kereskedelmi, s egyéb célú üzemek elhelyezésére is.¹⁹

Ilyen jellegű megoldást tanulmányozhatunk ifj. Rimanóczy Gyula építészmérnök Budapestre tervezett szabadtéri néprajzi múzeumi diplomatervén,²⁰ s Puskás Tamás építészmérnök hasonló, Tihanyba tervezett diplomatervén.²¹ Mind a két — általánosságban és részleteiben is — értékes terv az Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem, Építészmérnöki kar Középülettervezési Tanszékén — Weichinger Károly professzor irányításával — készült.

*

Az elmondottak természetesen még nagyvonalakban sem merítik ki a magyar szabadtéri néprajzi múzeum általános elvi és gyakorlati kérdéseit. Számos olyan kérdés, feladat és követelmény merül még fel a továbbiakban, amelyek a szervezeti, ügyviteli, néprajzi, építészeti, műemléki, s mindezekkel együtt, egyenlő mértékben és egyenlő jelentőséggel a társadalmi, népművelési és az idegenforgalmi szempontból alapvető jelentőségűek. Ezekre a kérdésekre, feladatokra és követelményekre az előzőekben már részben felhívtam a figyelmet, s az eddigi tanulmányokban és elgondolásokban nagyrészt már választ is nyertünk, s részletes javaslatokat is hallottunk. A továbbiakban a társadalmi és a közművelődési törekvések — Budapest Városi

¹⁸ Gulácsy Béla: Előtanulmány a Budapesten létesítendő szabadtéri néprajzi múzeum elhelyezésére. — Budapesti Városépítő Tervező Vállalat. I/a. Zöldterületi Műterme. Törzsszám: 7.009. — 338/1959. 9. l. 1. helyszínrajz melléklet.

¹⁹ Vargha László: Magyar Szabadtéri Néprajzi Múzeum. — Program tervezet. 1958. XII. 28. Kézirat.

²⁰ Ifj. Rimanóczy Gyula: Magyar Skansen. Diplomaterv. Bp. 1957.

²¹ Puskás Tamás: Népi liget Tihanyban. Diplomaterv. Bp. 1957.

Tanács Végrehajtó Bizottsága, a Hazafias Népfrent szervezete, s valamennyi érdekelt és érintett szervezet és intézmény — közös és valóban egységes munkássága szükséges ahhoz, hogy a tervezett magyar szabadtéri néprajzi múzeumban, a magyar népi építészet kiemelkedő jelentőségű alkotásai, a népi műemlékek egy-egy jellemző és jellegzetes, sajátos példája, a magyar művelődéstörténet beszédes emlékei, méltó és maradandó múzeális keretben elhelyezést nyerjenek.²²

²² A magyar szabadtéri néprajzi múzeum általános elvi és gyakorlati kérdéseivel kapcsolatosan igen nagy segítséget és további hasznos útbaigazítást nyújtottak az anketon elhangzott hozzászólások. Az átgondolt és sokoldalú, műemlékvédelmi adottságokra és múzeológiai feladatokra és kérdésekre is utaló hozzászólások nagymértékben elősegítik és eredményesen támogatják a magyar szabadtéri néprajzi múzeum megvalósítását szolgáló törekvéseket.

HOZZÁSZÓLÁSOK*

KENDE FERENC építészmérnök

a szabadtéri néprajzi múzeum szervezési munkálatait, valamint a népi építészeti műemléki vonatkozásait értékelve, a népi építészeti egyes muzeológiai, műszaki vonatkozású kérdéseire hívja fel a figyelmet. Különösen a népi építészeti alkotások faanyagának a megfelelő vizsgálatát és kellő konzerválását szorgalmazza. A továbbiakban a magyar népi kismesterség egyik jelentős iparága, a vízi molnárság még néhány fennálló hajómalma múzeumi elhelyezésének, bemutatásának a kérdését tárgyalja.

TÁLASI ISTVÁN egyetemi tanár, kandidátus

felszólalásában hangoztatta, hogy a szabadtéri néprajzi múzeum megvalósítása muzeológiai, tudományos és népművelési érdekeket is szolgál. A felsőoktatás is örömmel fogadja ennek az intézménynek a létesítését, s ez nem csupán a bölcsészkar megfelelő szakjainak, hanem a műszaki tudományoknak — és nemcsak az építészetnek, hanem más anyaggal, technikai megoldásokkal foglalkozó szakágaknak is — didaktikai segítséget jelent.

A történetiség kérdését kiemelve, megemlíti: az laboratóriumból nem látszott eléggé élesen, hogy vajon ez a gyűjtemény csak az utolsó század állapotát kívánja-e bemutatni, amelynek természetesen megvannak a korábbi idősakra visszanyúló történeti előzményei is, vagy esetleg a középkori építészeti feltárt emlékanyaga is múzeumi bemutatásba, múzeumi megmentésre kerülhet. A moszkvai történeti múzeum novgorodi ásatási anyagának mintaszerű bemutatására hivatkozva a tiszalök—rázompusztai ásatások lakóépületeire utalva, egy-egy kor lakásszintjének a múzeumi bemutatása lehetségeire hívja fel a figyelmet.

A természetszerűleg felmerülő rekonstrukciós kérdésekkel kapcsolatosan, az alföldi középpadkás konyha példáját említi, ami az utolsó évszázad sajátos jellegű berendezése. Véleménye szerint ebben az esetben a történeti hitelesség feltétlen betartásával egy bizonyos típusnál a tudomány kára nélkül, sőt a tudomány előnyére megfelelő rekonstrukciót lehet végrehajtani.

Ugyanez a helyzet mutatkozik még a nyugat-dunántúli kerített háztípusnál is. A három oldalról kerített, s századokon át használt, Gönczi és társai ábrázolásából és felvételeiből is jól ismert háztípust, nyilvánvaló, hogy eredeti formájában kellene bemutatni. Véleménye szerint az in floribus elért fejlődési fokokat is fontos bemutatni: kötelességünk a nép által elért legmagasabb vívmányok bemutatása, s nem csupán a részben már csonkolt formák hiteles tárolása.

DOBROVITS ALADÁR egyetemi tanár, kandidátus, múzeumi főigazgató

a szabadtéri néprajzi múzeum szervezési munkálatait értékelve, felhívja a figyelmet a magyar múzeumok egyes, sajnálatos kérdéseire. A magyarországi múzeumügy hatalmas — tudományos és gyakorlati — előrehaladása

* Az elhangzott számos, sokoldalú, sokrétű, a népi műemlékvédelmi és néprajzi, valamint muzeológiai szempontokból egyaránt figyelemre méltó és értékes hozzászólásokat — a vita teljes anyagát — egész terjedelmében nem közölhetjük. A továbbiakban a hozzászólásokat, a felszólalás sorrendjében, elsősorban az érdemi részük kiemelésével foglaljuk össze.

ellenére súlyos állapotban van. Magyarországon a kiállított tárgyak aránya a raktáron levő tárgyakhoz viszonyítva, maximálisan 5—10%. A raktári viszonyok azonban nem megfelelőek. Elismerve kormányzatunknak a múzeumok fejlesztése terén végzett rendkívül jelentős és eredményes munkásságát — a Magyar Nemzeti Galéria alapítása stb. — a múzeumok tudományos jellegét és népművelési szerepét tárgyalja. Ezek szerint: a múzeumok tudományos intézmények, amelyek a gyűjtésben levő anyagot konzerválják, közzéteszik stb. és az egyetemes emberiség kulturális emelkedése érdekében kiállításokon bemutatják. A szabadtéri néprajzi múzeum létesítésével kapcsolatosan is megállapítja, hogy a múzeum csakis akkor éri el a helyes népnevelő munkát, ha alapja az élő tudományos munka.

A továbbiakban az ipari és iparművészeti jellegű műemlékeknek helyszínen való fenntartása és esetleges üzemeltetése kérdését tárgyalva, megemlíti a pápai Kluge-féle kékfestő üzem katasztrófális helyzetét. Lényeges feladatnak tekinti még a továbbiakban, az eredetiség — a történeti hitelesség — kérdését. Tanulságos példák alapján megállapítja, hogy végeredményben a tudományos hitelű műemléki műtárgy fenntartása a cél, nem pedig az anyag-fetiszizálás.

SZOLNOKI LAJOS muzeológus

mint a Néprajzi Múzeum egyik dolgozója a legnagyobb örömmel üdvözlöi a szabadtéri néprajzi múzeum létesítése tervét. Aggályát fejezi ki azonban az elhelyezési tervezettel kapcsolatosan. A szervezeti kérdések, a muzeális feladatok és a kiállítási anyag, valamint a tudományos dolgozók közös, kölcsönös és együttes működése és munkássága alapján kívánatosnak vélné, ha a szabadtéri néprajzi múzeum mellett, illetve annak keretében épülne fel az új Néprajzi Múzeum. A továbbiakban Ortutay Gyula és Dobrovits Aladár megállapításaira is utalva megállapítja, hogy mind a Néprajzi Múzeum, mind a szabadtéri néprajzi múzeum tudományos intézmény.

ANGHY CSABA, Budapest főváros Állat- és Növénykert igazgatója

kulturális forradalmunk megvalósítása során szükségesnek véli a biológiai kultúra megvédését és fenntartását. A biológiai kultúra nagy problémakörének egyik részét képezik a pusztuló ősi magyar háziállataink. Véleménye szerint a népi műemlékek bemutatását, a népi építészet dinamizmusát feltétlenül fokozná, ha az ősi magyar háziállatokat, tehát élő anyagot is bemutatnánk.

Számos, tanulságos példát felhozva, értékes párhuzamot von a népi építmények és az ősi magyar háziállatok közötti szerves kapcsolatokról. A magyar nép történeti emlékhanyaga megmentése egyidejűleg az ősi magyar háziállatok megmentését s — természetesen bölcs mérséklettel — a megfelelő bemutatását is jelenti.

GULÁCSI BÉLA, Budapest Városépítési Tervező Vállalat építészmérnöke

mint a magyar szabadtéri néprajzi múzeum elhelyezési előtanulmánya tervének készítője megállapítja, hogy a szabadtéri néprajzi múzeum terület-

helyigényes, forgalomigényes s a továbbiakban még bizonyos gazdasági igények is jelentkeznek. Budapest városrendezési kérdéseit érintve a továbbiakban részletesen ismerteti a helykiválasztás, a területkijelölés, a szabadtéri néprajzi múzeum elhelyezése kérdéseit, feladatait.

A szabadtéri néprajzi múzeumnak tájigénye is van, a megfelelő táji környezet elengedhetetlen. Magyarország rendkívül változatos felszínnel rendelkezik, s ennek következtében a hasonlóképpen változatos népi építészet bemutatása is megfelelően változatos jellegű területet igényel, amit kisebb területre, körzetben összezsúfolni még kivételes adottságok esetén sem lehetséges. Éppen ezért, a budapesti szabadtéri néprajzi múzeum elhelyezésével kapcsolatosan nem elégedhettünk meg egy 18—20 ha terület kijelölésével, amellyel az eddigi elgondolások beérték, hanem kénytelenek voltunk ezt a területigényt kibővíteni, s ennek érdekében csaknem 100 ha területet jelöltünk meg. A kijelölt óbudai területen, a síkvidéki elhelyezés mellett, egészen a sziklás — majdnem a magashegységi — tájakig minden megtalálható. A hely kiválasztásában még közrejátszott az is, hogy a közvetlen mellette fekvő Aquincum egyrészt még a történelmi folyamatosság lehetőségét is biztosítja. A forgalmi adottság is megfelelő, s ennek további rendezésére — a római fürdőpartra, s az egész terület további kiépítésére is tekintettel — lehetőség is van.

A Néprajzi Múzeum és a szabadtéri néprajzi múzeum felvetett elvi és gyakorlati kapcsolataira — az elhelyezési kérdésekre — vonatkozólag megállapítja, hogy a Néprajzi Múzeum ideiglenes jellegű elhelyezése egyáltalán nem indokolja, a szabadtéri néprajzi múzeumnak a más területi értékű népligeti elhelyezését. Egyedüli racionális és helyes megoldás új néprajzi múzeum építése. Ezt a feladatot nemcsak a Néprajzi Múzeum gazdag anyaga, de a múzeum szellemi tartalma is feltétlenül megérdemli.

A szabadtéri néprajzi múzeum sokféle jellegű, így többek között forgalmi igénye megfelelő kihasználása érdekében is célszerű egyidejűleg még más, hasonlóan tér-, hely- és forgalmi igényes intézmények elhelyezési kérdésével is foglalkozni. A szabadtéri néprajzi múzeum elhelyezésére javasolt terület táji biztosítását egyidejűleg a Hunnia Filmstúdió is igényelte. Ez azt jelenti, hogy a filmgyár a rendelkezésre álló, közel 250 ha területből mintegy 60 ha-t fog felhasználni. A fennmaradó 100—180 ha terület táji biztosítása viszont a szabadtéri néprajzi múzeum megfelelő elhelyezését gyakorlatilag és értelemszerűen is lehetővé teszi. Ez a tudományos és népművelési kooperáció egyúttal, természetesen a két intézmény közös érdekeit is érinti.

KRESZ MÁRIA muzeológus

a Néprajzi Múzeum és a szabadtéri néprajzi múzeumi gondolat évtizedes együttes szerepét és kapcsolatát hangsúlyozza. A továbbiakban a Néprajzi Múzeum épülete és elhelyezése, súlyos kiállítási és raktári hiányosságaira mutat rá. A kiállítási és bemutatási általános kérdések mellett, a korszerű néprajzi gyűjtésről — az átányi és a bodonyi, a teljes életszerűséget igénylő gyűjtési anyagról — nyújt felvilágosítást. Végül, ismételten a Néprajzi Múzeum és a szabadtéri néprajzi múzeum részben azonos, közös, részben egymástól eltérő elvi, gyakorlati, tudományos és népművelési kérdéseire hívja fel a figyelmet.

TÓTH JÁNOS építésmérnök (Építésügyi Minisztérium Város- és Községrendezési Főosztály Műemléki Csoport)

Az Építésügyi Minisztérium műemlékvédelmi munkája keretében a népi műemlékek feltárása, megállapítása és megfelelő fenntartása egyik jelentős feladatunk. Ennek a nagyszabású munkának a keretében a műemléki táj, a műemléki terület védelme is fokozott figyelmet igényel. A népi műemlékvédelem szempontjából nagy jelentőségű feladat érdekében az Építésügyi Minisztérium már rendelettervezetet is készített. A rendelettervezet szerint a kiemelkedő értékű és jelentőségű népi műemléki együtteseket a helyszínen, eredeti helyén tervezzük megvédeni és a továbbiakban is fenntartani. Ilyen területeink most vannak feltárás alatt, s a városrendezési és a falurendezési tervek elkészítésénél ezekre az adottságokra és feladatokra a továbbiakban figyelemmel is kell lennünk.

BORBIRÓ VIRGILNÉ

a stockholmi Skansen élményszerű emléke, s Bátky Zsigmond egykori közlése alapján hangsúlyozza, hogy a Néprajzi Múzeum és a szabadtéri néprajzi múzeum sem topográfiailag, sem szellemileg — szervezetileg — nem választható el egymástól.

KOVÁCS LÁSZLÓ, MTA tudományos kutató

a szabadtéri néprajzi múzeum építészeti — műszaki — feladataival kapcsolatosan hangsúlyozza, hogy az építőanyag hitelessége mellett — véleménye szerint — a formai hitelesség, a forma azonossága a döntő. A továbbiakban kifejti, hogy a szabadtéri néprajzi múzeumnak az egész magyar népi építészeti kultúrát reprezentálni kell. A szabadtéri néprajzi múzeum anyagának tipizálása kérdése egyidejűleg a különböző paraszti rétegződés bemutatása igényeit is felveti. Hasonlóképpen nagy figyelemmel kell lenni a berendezés korhatára kérdésében, mivel a meglevő épület fennállása ideje alatt a berendezés többször is cserélődhet.

A Néprajzi Múzeum és a szabadtéri néprajzi múzeum elhelyezése kérdését — az intézmények topográfiai elkülönülését, külföldi példák alapján — nem tartja veszélyesnek. A szabadtéri néprajzi múzeum elhelyezésével kapcsolatosan többek között még megemlíti, mint fontos tényezőt, a biológiai — zoológiai és botanikai jellegű — környezet kérdését és az ezzel kapcsolatos jelentős feladatokat.

VOLLY ISTVÁN

Viski Károly szabadtéri néprajzi múzeumi terveiről megemlékezve, kíváncsúnak tartja a magyar népi játék, népi tánc, népi zene stb. bemutatására alkalmas szabadtéri színpad létesítését.

ENTZ GÉZA kandidátus, az Országos Műemléki Felügyelőség osztályvezetője

felszólalásában átfogó és részletes áttekintést nyújt azokról a munkálatokról, amelyeket a műemléki hatóság, az elmúlt évtized alatt, a 13/1949. sz. tvr. életbeléptése óta végzett. Munkálataik során a népi műemlékek meg-

felelő védelmét is kellőképpen biztosították. A tudományos dokumentációs feladatok mellett a kiemelkedő értékű műemlékek helyreállítási munkálatait is — lehetőség szerint — elvégezték.

A népi műemlékvédelem gyakorlati munkáját a falvak városiasodása nagymértékben akadályozza. A korszerűsítő — s a néprajzi vonatkozásoktól eltekintve — egészséges törekvéseknek ugyanis, amint ezt pl. a Szombat-helyhez csatolt falvak népi építészetileg is jelentős lakóházai mutatják, nem lehet útját állni. Ebben az esetben egyedül a dokumentációs anyag az, amely a népi építészeti anyagot — tudományosan — megőrzi.

A magyar műemlékvédelem 15 évre vonatkozó perspektivikus terve összeállításánál mindezekre a feladatokra természetesen figyelemmel vannak. Ezzel kapcsolatban megvan a lehetőség arra, hogy az Építésügyi Minisztérium kezdeményezésére az ország népi építészeti emlékanyagát, három-négy év alatt építészmérnökeink helyszíni vizsgálat alkalmával felméri, s így megfelelő áttekintést nyerve a védelem különböző lehetőségei alkalmazhatók. Hasonlóképpen jelentős még az a tudományos munka is, amely a műemléki topográfiákkal kapcsolatosan folyamatosan tart, amiről a Nógrád és Pest megyei kötetek is tanúskodnak. A népi műemlékvédelemmel kapcsolatosan több lehetőséget említ meg. Az egyik a helyi megőrzés, eredeti formában. Ez a jellegű védelem a környezet szempontjából is rendkívül jelentős. Ennek a keretében eredeti helyén és eredeti rendeltetésével pl. néhány szélmalom és szárazmalom is üzemeltető, tehát fenntartható lehetne. A védelem másik módja, az eredeti helyén muzeális céllal való fenntartás. A továbbiakban a néprajzi rezervátum, egész falvak megvédésének a kérdése is felmerül. Ez Tihany, Szigliget és esetleg Zalafő esetében még lehetséges. A védelem harmadik lehetősége a dokumentálás, a védetté nyilvánítás. A negyedik mód a Skansen, a szabadtéri néprajzi múzeum, amelynek a tudományos jellege a legteljesebb mértékig feltétlenül megőrvendő.

Az építőanyag-, a szerkezet- és a formamegőrzés kérdéseiről szólva hangsúlyozza, hogy minden egyes esetben a józan mérlegelés alapján, a műemlék-helyreállítási elvek és követelmények szerint kell eljárni.

A mai ankétot a Magyar Tudományos Akadémia két bizottsága hívta össze. Ez is mutatja, hogy az egész kérdésnek a néprajzi és az építészettörténeti szempontok képezik az alapját. Öröndetesnek tekinthető, hogy a műemlékvédelemben, a szabadtéri néprajzi múzeum megvalósításával, a néprajzosok is aktívan részt akarnak venni, kíváncsok, hogy ezen túlmenően a népi műemlékek védelme is véglegesen megoldódjék.

MAKARA GYULA — a Fővárosi Idegenforgalmi Hivatal részéről

a szabadtéri néprajzi múzeum és az idegenforgalom kapcsolatáról szólva megemlíti, hogy a külföldön megvalósított hasonló múzeumoknál a látogatottság igen nagy mértékű. A szabadtéri néprajzi múzeum megvalósításával kapcsolatosan népgazdaságunk teherbíróképességét, a realitások szem előtt tartását hangsúlyozza. Az idegenforgalom érdekeit és eredményeit tárgyalva, egyrészt a népművelés jelentőségét, másrészt, az idegenforgalom gyakorlati kívánalmait és igényeit állapítja meg.

NAGY ELEMÉR építésmérnök, műszaki egyetemi tanársegéd

a magyar Skansen problémáit építészeti szempontból tárgyalja. Megállapítja, hogy az építések számára is igen jelentős a szabadtéri néprajzi múzeum, mivel így közvetlenül is tanulmányozható az anyaggal szerves kapcsolatban álló építészeti alkotószellem. Jó példaképünk erre vonatkozólag az északi államok építészete, amely nemcsak a Skansen építések területén járt elől, hanem építészeti szelleme is szervesen kapcsolódik a népi anyagfelhasználáshoz és a népi formálásmódhoz.

A népi építészeti emlékanyag megmentésével kapcsolatosan véleménye szerint a helyszíni fenntartást tartja helyesnek. A továbbiakban az építőanyag hitelességre — az anyaghűsége — való törekvést hangsúlyozza. Kíváncosnak vélné, ha a szabadtéri néprajzi múzeumban népi kismesterségek, egyes iparágak: bognár-, fazekas-, takácsműhelyek is szerepelnének; üzemeltetésük, a mesterség folytatása általános művészetünk szempontjából is eredményesnek vélhető.

A gyakorlati megoldással kapcsolatosan felveti egyes szakemberek — építésmérnökök — közvetlen és önkéntes részvételét, munkavállalását.

A kiválasztás, a felmérés, a lebontás és az átszállítás, a felépítés bonyolult és kellő szakértelmet igénylő munkálataival kapcsolatosan helyi kismesterek gyakorlati közreműködését tartja szükségesnek.

FILEP ANTAL múzeumi gyakornok

a szabadtéri néprajzi múzeum műszaki — elsősorban építészeti — feladatait tekintve, úgy véli, hogy ezeknek a kérdéseknek a megoldásánál megfelelő szakemberekre, a népi építkezés kutatóira van szükség. Ennek a feladatnak az elvégzésére, szerinte már megfelelő szakemberek rendelkezésre állanak. A továbbiakban megállapítja, hogy a szabadtéri néprajzi múzeum sajátos feladatait tekintve, megfelelő — elsősorban kisegítő üzemi, restaurálói stb. — helyiségekre, ill. épületekre is szükség van. A Néprajzi Múzeum és a szabadtéri néprajzi múzeum eltérő jellegű muzeális anyagkezelését tekintve, nem kerülhet egymással ellentétbe, hanem egymás munkáját szervesen kiegészíti.

SIMÁNYI FRIGYES építésmérnök (Városépítési Tervező Vállalat)

a népi építészeti — népi műemlékek — szempontjából védett területek és a szabadtéri néprajzi múzeum táji adottságait, s lehetőségeit, a táji jelleg kérdéseit vizsgálva, megállapítja, hogy az eredeti falukép, utcakép, tér jellege és hangulata, a népi műemlék átszállításával megszűnhet s a múzeum területén sem pótolható. A közigazgatási és a költségvetési adottságok figyelembevételével helyesnek véli, ha az egyes községek, községrészek, utcaképek megfelelő felmérése is elvégezhető lenne. Természetesen csak a legfontosabb és a legkiemelkedőbb faluképek, terek, utcaképek felmérésére kerülhet sor, pl. mint Akali és Uszód községek vizsgálatánál is történt. Ezzel egyidejűleg az egyes emlékanyag átszállításával kapcsolatos, s muzeális szempontból is szükséges, helyszíni vizsgálat is elvégezhető.

VARGHA LÁSZLÓ

A széleskörű vita, a sokoldalú és tágszemléletű hozzászólások alapján megállapítható, hogy a magyar szabadtéri néprajzi múzeum kérdése, megszervezése, létesítése, általános és egyhangú tudományos, népművelési és gyakorlati kíváncsóság.

A továbbiakban, az egyes hozzászólásokban felvetett kérdések, javaslatok és elgondolások összegezeként, elsősorban az általános érdekű kérdéseket és javaslatokat elemzi. A szabadtéri néprajzi múzeum elhelyezési tervével kapcsolatosan — Gulácsy Béla felszólalására utalva — megállapítható, hogy az adott körülmények között, s a területi — és a közlekedési — stb. igényeket is figyelembe véve, az óbudai elhelyezés tekinthető a legmegfelelőbbnek.

A Néprajzi Múzeum és a tervezett szabadtéri néprajzi múzeum szervezeti kérdéseit, tudományos és gyakorlati együttműködését elsősorban a mindenkori múzeumi főhatóság biztosítja. A lényegében azonos, bár gyakorlati munkájában egymástól bizonyos mértékig eltérő, de egyidejűleg egymás tudományos és népművelési célkitűzéseit is szervesen kiegészítő intézmények — gyűjtemény csoportok — természetesen és kizárólag csakis a Magyar Nemzeti Múzeum keretében és szerves egységében működhetnek.

A magyar néprajztudomány, valamint a társtudományok, elsősorban a műemlékvédelem szerves és hatékony kapcsolata, a népi építészeti emlékeanyag fokozottabb feltárását, megismerését és megmentését is szolgálja.

A táji jelleg, a műemléki együttesek, a faluképi, az utcaképi együttesek és az egyes műemlékek védelme, a sokféle feladatkör szerteágazó — történeti, néprajzi, építészeti stb. — feladatait kívánja meg. A fokozottabb figyelem a táji jelleg lehető biztosítása mellett természetesen az építőanyag, az építőszerkezet és a formai hitelesség szerves egységét, megőrzését is megköveteli. A továbbiakban az egyes típusok bemutatása mellett a történetiségre, történeti adottságokra és lehetőségekre, — pl. a nyugat-magyarországi ún. kerített ház egykori és hiteles bemutatására — is figyelemmel kell lenni. Különösen jelentősek ebből a szempontból az egykori kismesterségek, népi jellegű iparágak épülettípusainak a hiteles megőrzése és bemutatása, gondoljunk itt elsősorban a szélmalmokra, a hajó- és szárazmalmokra stb.

A szabadtéri néprajzi múzeum megvalósításával, lényegében tehát a népi építészet rendszeres vizsgálatával, a népi műemlékvédelemmel kapcsolatosan rendkívül nagy jelentőségűek azok az országos kutató- és gyűjtőmunkálatok, amelyeket az Építésügyi Minisztérium, elsősorban az egyes tervező vállalatok építészeivel végez. Az országos feltárási munkálatokkal kapcsolatosan megállapítható műemléki táj, műemléki védett területek fokozottabb védelme igen nagy jelentőségű. Ezeknek a mielőbbi megvalósítása, muzeális és műemléki szempontból egyaránt kívánatos.

Az Országos Műemléki Felügyelőség ilyen jellegű munkássága, a műemlékvédelem rendszeres biztosítása és végrehajtása a legnagyobb elismerést érdemli. Nagy jelentőségű műemlékvédelmi munkásságuk és a szabadtéri néprajzi múzeum létesítése kölcsönös segítséget, s ennél fogva jelentős és együttes eredményeket is biztosít.

A szabadtéri néprajzi múzeum — mint minden más, tudományos és népművelési intézmény — természetszerűleg igényli az idegenforgalom hasznos támogatását és közreműködését. A hazai — belföldi és külföldi

jellegű — idegenforgalom azonban csak nyerhet azáltal, ha az ilyen jellegű intézmények mindenkor és minden esetben a tudományosság szigorú elvét képviselik.

A szabadtéri néprajzi múzeum szervezeti kérdéseivel kapcsolatosan minden érdekelt és érintett intézmény és szervezet együttműködésére szükség van. A Hazafias Népfront egész országunkat átfogó hatalmas szervezete, az Idegenforgalmi intézmények igen jelentős gyakorlati tevékenysége mellett a társintézmények és szervezetek dolgozói közös és együttes munkássága bizonyára lehetővé teszi a magyar művelődés — a magyar népi kultúra — építészeti emlékanyagának fokozottabb megőrzését és további, muzeális megmentését.

GUNDA BÉLA zárszava

A Magyar Tudományos Akadémia Építészettörténeti és Építészetelméleti Bizottsága, valamint a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Bizottsága nevében köszönetet mondok az ankéten megjelenteknek, az előadóknak, a magasszínvonalú vitában résztvevő különböző tudományok, intézmények és szervek képviselőinek.

A megbeszélések folyamán számtalan új szempont, a segítségnyújtás és megvalósítás különböző formái és konkrét lehetőségei bontakoztak ki. *Az ankét szükségesnek látja A Magyar Szabadtéri Múzeum mielőbbi megvalósítását, illetve szervezésének, építkezésének elkezdését.* Öröndetes, hogy a hozzászólók majd mindegyike egyetértően húzta alá Ortutay Gyula szavait az ilyen természetű múzeum tudományos és gyakorlati jelentőségéről.

Az ankéten elhangzottak nyomán szükség van arra, hogy eredményeinket határozati javaslatok formájában a Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztálya és a Magyar Tudományos Akadémia Műszaki Tudományok Osztálya elé terjesszük s megkérjük az illetékes osztályokat, hogy *á t i r a t* formájában, magasszintű tekintélyével az illetékes szervek és intézmények figyelmét hívja fel a megvalósítással kapcsolatos szervező munkálatokra, s azt teljes tudományos súlyával támogassa.

Határozati javaslat

A Magyar Tudományos Akadémia Társadalom-Történeti Tudományok Osztálya Néprajzi Bizottsága és a Műszaki Tudományok Osztálya Építészettörténeti és Építészetelméleti Bizottsága a Magyar Szabadtéri Néprajzi Múzeum elvi és gyakorlati kérdéseiről 1959. április 29-én nyilvános ankétot rendezett. Az elhangzott előadások és a beható vita után az ankétot rendező Néprajzi és Építészettörténeti és Építészetelméleti Bizottság a következő határozatot hozta:

1. *A magyar tudományos élet, elsősorban a magyar néprajztudomány, valamint a szociális művelődés szolgálatában is álló múzeumi törekvések régi óhaja és kíváncsága a Magyar Szabadtéri Néprajzi Múzeum létesítése. Az ankét ezt a nagy jelentőségű célkitűzést, tudományos feladatot, teljes egészében magáévá teszi, időszzerűnek tartja és a legmesszebbmenően helyesli és támogatja.*

2. A Magyar Szabadtéri Néprajzi Múzeum létesítése és megvalósítása érdekében javasolja, hogy a Magyar Tudományos Akadémia keresse meg és kérje fel az összes érdekelt és érintett szerveket és intézményeket, hogy a Magyar Szabadtéri Néprajzi Múzeum létesítése és megvalósítása — elvi és gyakorlati — kérdéseivel saját hatáskörében is, a legmesszebbmenően foglalkozzék.

A Művelődésügyi Minisztérium a Magyar Nemzeti Múzeum — Néprajzi Múzeum keretében foglalkozzék a Magyar Szabadtéri Néprajzi Múzeum szervezeti biztosításával és fokozatos kiépítésével:

hivatalosan keresse meg a Budapesti Városi Tanács Végrehajtó Bizottságát — VIII. Városrendezési és Építészeti Osztályát, — hogy a vonatkozó rendszabályok és rendelkezések alapján a Magyar Szabadtéri Néprajzi Múzeum helykijelölési intézkedéseit a megfelelő terület biztosítása érdekében tegye meg: hivatalosan állapodjon meg az Építésügyi Minisztériummal, a Magyar Szabadtéri Néprajzi Múzeum elhelyezésére biztosított terület rendezési, s a szükséges építmények részletes tervpályázata kiírása, meghirdetése ügyében;

a Hazafias Népfront Országos Tanácsa országos és helyi szervezete révén biztosítsa a Magyar Szabadtéri Néprajzi Múzeum széleskörű szociális, társadalmi támogatását;

Budapest Városi Tanácsa Végrehajtó Bizottsága erkölcsi, közigazgatási és anyagi támogatásával támogassa és biztosítsa a Magyar Szabadtéri Néprajzi Múzeum megvalósítását;

a Magyar Néprajzi Társaság a Magyar Szabadtéri Néprajzi Múzeum általános elvi és gyakorlati megvalósítását erkölcsi és tudományos szaktekintélyével segítse és támogassa;

a Magyar Építőművészek Szövetsége a Magyar Szabadtéri Néprajzi Múzeum általános elvi és gyakorlati megvalósítását a magyar építészet — a népi építészet — gazdag hagyatéka értékelésével, műszaki-tervezői és építőművészeti szempontból egyaránt segítse és támogassa;

az Országos Idegenforgalmi, Beszerzési, Utazási és Szállítási Rt., valamint a Fővárosi Idegenforgalmi Hivatal, a Magyar Szabadtéri Néprajzi Múzeum létesítését a belföldi és a külföldi idegenforgalom érdekei szem előtt tartásával a legmesszebbmenően támogassa;

a területileg is érdekelt és érintett Hunnia Filmgyár és a Budapest Fővárosi Állat- és Növénykert a Magyar Szabadtéri Néprajzi Múzeum létesítését, a közös érdekű együttműködés hatékony segítségével is támogassa.

Javaslom továbbá, hogy kérjük meg a Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályát, hogy az ankét anyaga az Osztály Közleményeiben jelenjék meg.

*

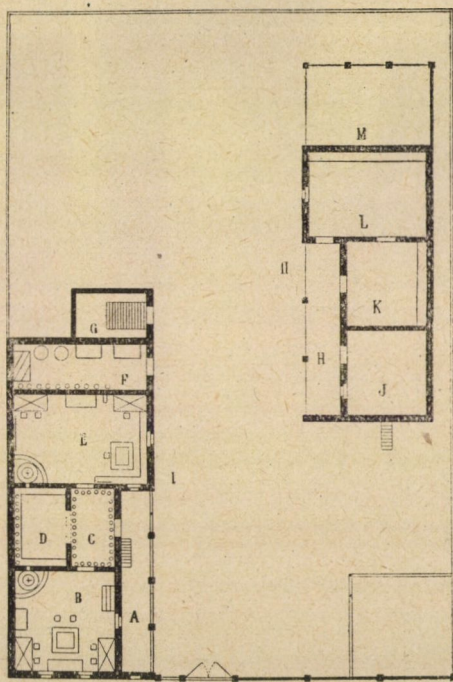
A javaslatokat az ankét résztvevői egyhangúlag elfogadták.

1. ábra. Az Ezredéves Országos Kiállítás Néprajzi Faluja Kormánybiztossága. Helyszíni szemle. Anarcs. Szabolcs m. 1894. — Balról az első : dr. Jankó János múzeumőr. — Néprajzi Múzeum. E. A. F. Ltsz. 39532/5354.

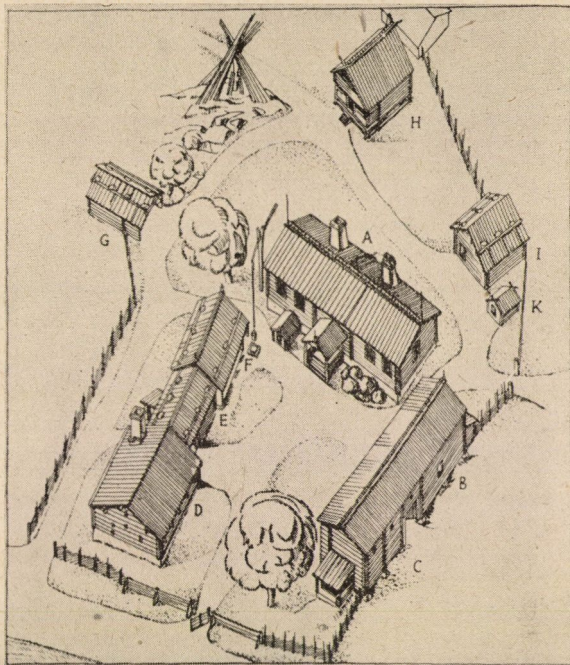
2. ábra. Búd — Szent — Mihályi (Szabolcs megyei) magyar ház. Magyar Falu. 10. sz. ház. 1896. — (Jankó J.: Az ezredéves országos kiállítás néprajzi faluja. Bp. 1897. XIII. ábr.)

3. ábra. Búd — Szent — Mihályi (Szabolcs megyei) magyar ház alaprajza. Magyar Falu. 10. sz. ház. 1896. — I. Lakóház: A tornác, B tisztaszoba, C pitvar, D konyha, E lakó szoba, F kamra, G pincelejáró. — II. Melléképület: H tornác, I kamra, K és L ló- és marhaistállók, M szín. — (Jankó J.: Az ezredéves országos kiállítás néprajzi faluja. Bp. 1897. XIV. ábr.)

4. ábra. Stockholm, Svédország, Skansen. Helyszínrajz

5. ábra. Stockholm. Svédország. Skansen.

Alvrosgården. Északsvéd udvarház. Ép.: XVII—XVIII. sz. A lakóház, B csűr, C kamrák, D marhaistálló, E csűr és takarmányos, F lóistálló, D aszaló, H kamra-gabonás, J kovács-műhely, K gyermekjátszóház

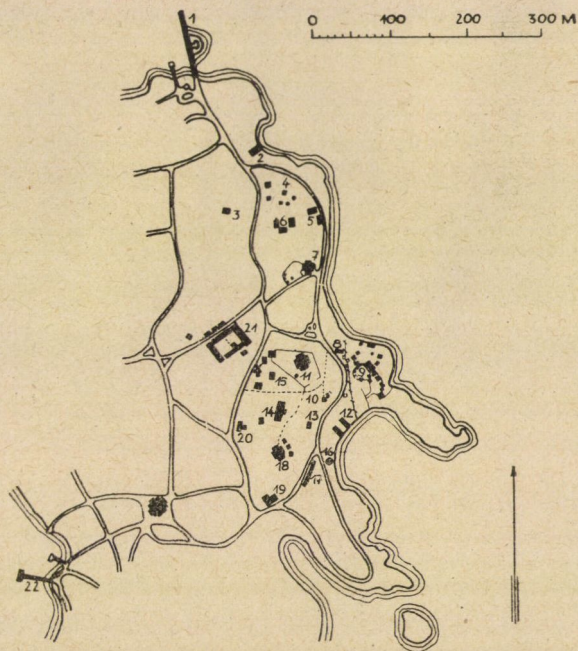

6. ábra. Stockholm. Svédország. Skansen.

Alvrosgården. Északsvéd udvarház. Ép.: XVII—XVIII. sz.

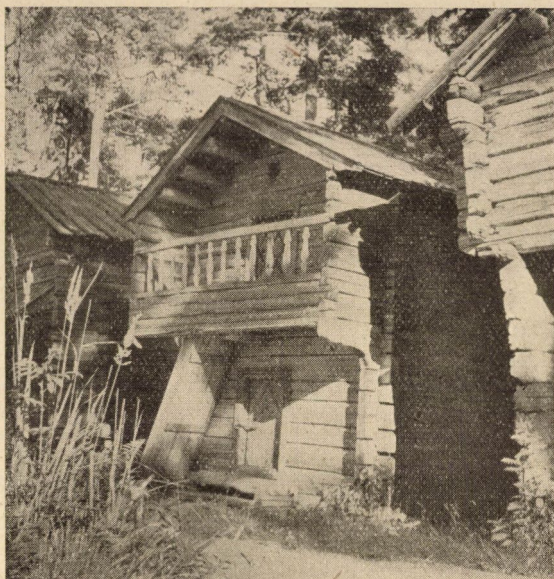

8. ábra. Kopenhagen. Dánia. Frilandsmuseet.
Udvarház. Aarup. Fünen-sziget. Ép.: 1760. — 67. sz. épület

SEURASAARI-FÖLISÖ ULKOMUSEO

9. ábra. Helsinki. Finnország. Seurasaari — Fölisö. Ulkomuseo.
Helyszínrajz. Részlet

10. ábra. Helsinki. Finnország. Seurasaari — Fölisö, Ulkomuseo.
Gabonások — eleséges kamrák. Nusima. — 17. sz. épüle csoport.
Rác z I. felv.

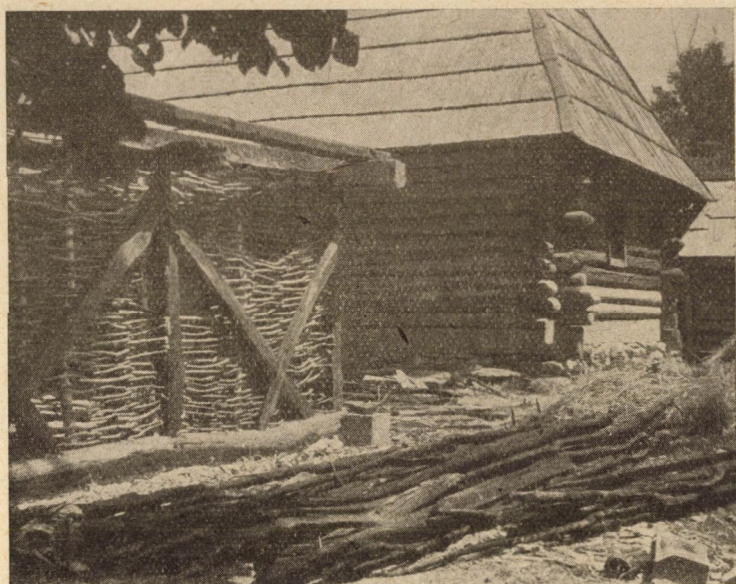
11. ábra. Helsinki. Finnország. Seurasaari — Fölisö, Ulkomuseo.
Szobabelső.
Rác z I. felv.

12. ábra. Rožnov pod Radhostém, Csehszlovákia. Valašské Múzeum.
Tanácsolóház.
Kňava, K. felv. 1956.

13. ábra. Bukarest. Románia. Muzeul Satului.
Parasztház. Ceauru. Tg. Jin r. Ép. 1864.
Hofer T. felv. 1957.

14. ábra. Bukarest. Románia. Muzeul Satului.
Parasztházak. Az előtérben talpgerendás, sövényfalas ház építés közben.
Hofer T. felv. 1957.

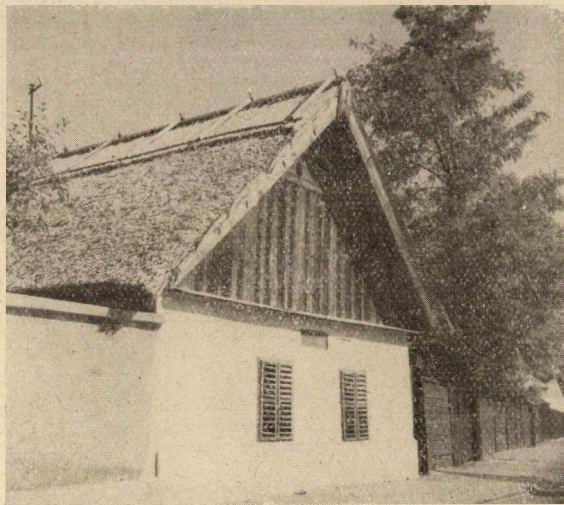
15. ábra. Kolozsvár — Cluj. Románia. Parcul Etnografic.
Lakóház. Érchegység.
Hofer T. felv. 1957.

16. ábra. Kiskunfélegyháza. Bács-Kiskun m. Kismindszenti út.
Szélmalom. Pajkos Szabó István tulajdona. Ép.: 1860. Példa a népi műemlék — ipari
műemlék helyszíni fenntartására.
Viski K. felv. 1936.

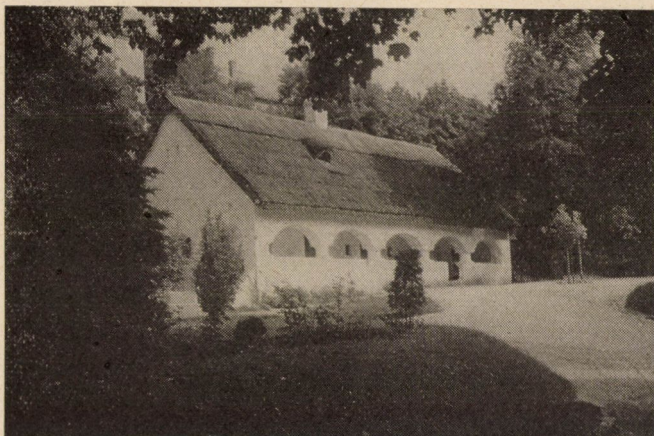
17. ábra. Kiskunfélegyháza. Bács-Kiskun m. Mindszenti út.
Szélmalom. M. N. M. Néprajzi Múzeum tulajdona. Ép.: 1860. Az egykori Pajkos Szabó
István-féle szélmalom. Példa a népi — ipari — műemlék helyszíni fenntartása veszélyére.
Vargha L. felv.: 1959.

18. ábra. Kiskőrös. Bács-Kiskun m. Petőfi Sándor tér 1.
Petőfi Sándor szülőháza. Ép.: XIX. sz. első évtizede. Példa a népi műemlék — a történeti
emlék — helyszíni fenntartására.
Vargha L. felv. 1948. Néprajzi Múzeum, E. A. F. Ltsz. 94.122.

19. ábra. Balassagyarmat. Palóc Múzeum. Palóc udvar.
Karancseszi lakóház. Példa a helyi — a körzeti — múzeum kezelésében, gyűjteményében
felállított szabadtéri néprajzi múzeumra, gyűjteményre. Palóc Múzeum. F. Ltsz. 105, 949.

20. ábra. Veszprém. Bakonyi Múzeum. Bakonyi ház.
 Őcsi lakóház. Példa a helyi — a körzeti — múzeum kezelésében, gyűjteményében felállított
 szabadtéri néprajzi múzeumra, gyűjteményre.
 Vajkai A. felv. 1938.

21. ábra. Veszprém. Bakonyi Múzeum. Bakonyi ház.
 Szabadkéményes konyha.
 Kollár F. felv. 1938.

OPUSCULA ETHNOLOGICA MEMORIAE LUDOVICI BIRO SACRA*

BARABÁS JENŐ

Az emberi kultúra szolgálatában kifejtett erőfeszítések megbecsülése haladó hagyományaink értéklésének bizonyysága az előttünk fekvő szép kiállítási kötet, mely Biró Lajosnak a jeles magyar néprajzi kutatónak állít méltó emléket. Biró azon kevés hazánkfia közé tartozik, akinek sikerült saját lokális problémáinkon túlmenően belekapcsolódni az egyetemes emberi szellem vérkeringésébe. Egyik érdeme ez s nem kisebb a másik sem, ahogyan ezt tette. Az előbbi jelentős mértékig rajta kívül álló tényezőre, a társadalmi munkamegosztás teremtette lehetőségekre támaszkodhatott, még akkor is, ha ez a mérték erősen korlátozott is volt. A „hogyan”-ban már maradéktalanabban nyilatkozott meg emberi arca, egyénisége, jelleme.

Eléggyé gyakran szoktak párhuzamot vonni az orosz Miklucho-Makláj és a magyar Biró Lajos között — teljes joggal. Elsősorban nem azért indokolt ez a párhuzam, mert nem túl nagy időközzel mindketten ugyanazon a területen, Új-Guineában dolgoztak, ezért csak kézenfekvő. Belsőbb kapcsolat is összeköti őket. Nagyon lényeges momentum az, hogy még akaratlanul, tehetetlen eszközként sem volt egyikük sem egy gyarmatosító nép álcázott előőrse. Mindketten élesen elítélték az emberiség történetének legszégységteljesebb lapjai közé tartozó gyarmati imperializmust, melynek „eredményeként” virágzó, boldog népek százait, sok millió embert, mint vadállatokat irtottak ki hódító kalandorok, aranyra és vagyonra éhes hordák. Ez a szembenállás nemcsak érzelmi tényezőkből, hanem tudatos szemléletből fakadt. Biró is felismeri, hogy „az emberi fejlődés törvénye nemcsak a mi társadalmunkra nézve érvényes, hanem a föld bármely félreeső részében lévő emberekre is”. Ennek a felfogásnak megfelelő a bennszülöttekkel szemben tanúsított magatartása, amely mindenkor emberi méltóságuk elismerésére épülten, társadalmi rendszerük, világszemléletük korlátainak tudatában, humánus megértéssel közelít hozzájuk.

A tasnádi kisiparos fia hányatott életpályát fut be, de mindennél erősebb természettudományi érdeklődése egyenesen vezeti a Nemzeti Múzeum

* Biró Lajos Emlékkönyv. Szerk. *Bodrogi Tibor és Boglár Lajos*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1959. 472.

zoológiai gyűjteményébe. Számos hazai és a szomszédságban tett gyűjtőútja tapasztalataival felszerelten 1895 őszén kel útra Új-Guineába, hogy szerencsétlen sorsú honfitársának, Fenichel Sámuelnek munkáját folytassa. Hat évet tölt el a szigeten s gyűjtőmunkájának eredménye mintegy 6000 néprajzi és 200 000 természettudományi tárgy, a Nemzeti Múzeum gyűjteményében. 1931-ben bekövetkezett haláláig még több rövidebb utat tesz. Állomásai: Észak-Afrika, Kréta, Törökország és Bulgária. Közben természetesen publikál is, bár kétségtelenül igaz emlékkönyvének utolsó sora: elsősorban gyűjtései őrzik emlékét.

Születésének századik évfordulójára, 1956-ra, méltán készült ez az emlékkönyv s a pár éves késés sem fakítja a kegyelet hangját; a kötet címének helyességéről sem érezzük indokoltnak a vitát.

Egy emlékkönyvnek nemcsak címében, hanem tartalmában is hordoznia kell azokat az eszméket, gondolatokat, irányelveket és problémafelvetéseket, melyek a megtiszteltre jellemzők. Könnyű a helyzet olyan esetben, amikor a mester tanítványai írják a kötetet. Biró esetében közvetlen tanítványokról nem beszélhetünk, körülötte kialakuló iskoláról sem. Egyetlen lehetőség szinte az Új-Guinea köré lokalizált problematika lenne, mely mégis központi helyet foglal el működésében. Valami kapcsolódási alkalmat teremthet gyűjtő, muzeológusi tevékenysége is. Ez utóbbi törekvés némileg érvényre is jut, elsősorban abban, hogy Bodrogi tanulmánya Biró anyagának egy részét dolgozza fel, más cikkek (Stuchlík, Holý) hasonló gyűjteményegységek közlését jelentik. Annál sajnálatosabb az új-guineai, vagy legalábbis az óceániai problematika jelentéktelen súlya. A 17 cikkből legjobb akarattal is csak három vehető ide s így érthető, hogy Biró neve és munkássága mindössze két cikkben kerül egyáltalán érintésre, ami némileg formálissá teszi az egész megemlékezést. Miután a szerzőknek csak kisebbsége magyar (4), a kapcsolat még jobban lazul. Területi szempontból az emlékkönyv súlya Ázsiára esik, a cikkek több mint fele kifejezetten ázsiai vagy részben ide kapcsolódó kérdést dolgoz fel. Ez kétségtelenül hagyományaink folytatását jelenti, hisz a magyar kutatás sajnos jóformán csak e kontinenssel kapcsolatosan tevékenykedett rendszerebben, más világrészek iránti érdeklődésünk lehetett néha ugyan kimagasló, de inkább csak alkalmi volt. E kötetben is alárendelt szerepük van az afrikai (2) és amerikai (2) vonatkozású cikkeknek.

Tematikai szempontból a kötetnek dominánsan vallás- és néprajzi, történelmi jellege van. Mindössze csak 7 cikk választ nem a hiedelemvilághoz kapcsolódó témát. Annál sajnálatosabb, hogy a szerzők közül hiányzik Diószegi Vilmos, aki mégis a sámánhit egyik jeles szakembere s a kötet tényleges — bár vitatható helyességű profilját erősítette volna, mindenesetre a magyar szerzők részesedése így kedvezőbb lenne. A vallás problematikájának ilyesfajta hangsúlyosságát a téma fontossága, a nemzetközi irodalomban is jelentkező szerepe vitathatatlanul indokolja, tematikailag úgyszólván reménytelen lett

volna Biró munkásságához kapcsolódni. A témaválasztásra vonatkozóan legfeljebb annyit említhetünk meg, hogy a társadalom strukturális vizsgálata indokolatlanul háttérbe szorult, ami pedig a nemzetközi irodalomban szintén vetekszik a vallási problémák súlyával. Ezzel kapcsolatban Tőkei cikke hoz történeti szempontból eredményeket, valamint Lipschutz megállapításai fontosak.

Maximalista igényt támasztanánk a kötettel szemben, ha azt kívánánk, hogy a mű gerincét képező vallásantropológiai tanulmányok egymáshoz kapcsolódjanak, egyik a másikat egészítse ki, vigye tovább a felvetett kérdést. Ez még egy szigorúan profizott tanulmánykötetben sem mindig sikerül. Annál öröndetesebb, hogy az emlékkönyv ebből a szempontból is tud eredményt felmutatni, több tanulmány problémafölvetésben, témában, szemléletben kapcsolódik egymáshoz. Így pl. a sámánhit történeti alakulása, táji változatai, a primitív tudatvilágba gyökerező kiindulása nem egy cikkben megvilágítást nyer. Általában a szerzők törekedtek arra, hogy a dolgok mögött fekvő belső mozgóató lényegét feltárják, aminek Eva Lips cikkében megfogalmazottan is hangot ad.

Jó kiindulásul szolgál a hiedelemkör vizsgálatához *Alexander Lipschutz* santiagoói professzor „*Socio-Economic Aspects of Religion with Special Reference to America*” c. cikke, melynek mondanivalója a vallás gazdaság-társadalmi vonatkozásairól úgy érezzük Amerikánál szélesebb körre is érvényes. A szerző abból indul ki, hogy a vallás társadalmi tény. Kína története és az iszlám jó bizonyíték arra, hogy a társadalmi szerkezet vagy a vallás megváltozása milyen szoros kölcsönhatásban áll egymással. Evans-Pritchard szavaival igazolja kiindulása helyességét, kiemelve még azt, hogy a vallás pszichológiai tényekkel nem magyarázható csupán. Childe is jól világítja meg a gazdasági összefüggéseket. A vallás racionális elemek erősödését is szolgálhatja néha. Példát említ arra, hogy az istenek számára kijelölt földbirtokok, melyeken papok dolgoztak, a termelés előrehaladását szolgálták.

Az emberáldozat problémáját érintve vázolja annak történeti alakulását. A rituális királygyilkosságok, melyek világsszerte elterjedtek, azt a célt szolgálták, hogy a király feláldozásán keresztül az egész nép vezekeljen, engesztelje ki az isteneket. A fejlődés során az áldozat mindig alacsonyabbrendű személyekre, végül rabszolgákra hárítódott át, akiket a király helyett áldoztak fel. Bizonyítja ezt a mexikói vallás, ahol katonai teokrácia volt. XVI. századi forrásokat idéz, melyek a katona-pap kettős funkciót igazolják. Az itt is szokásos emberáldozat lényege: az ember egyesül az istenséggel. E megítisztelő feladat kezdetben a király vagy a nemes önkéntes feláldozását jelentette. Később itt is rabszolga, aki azonosult gazdájával, vette át az áldozat szerepet. Az égbe jutás csak ilyen úton volt lehetséges. Leírja, hogy egy gazdag kereskedő hogyan biztosította az istenséggel való azonosulását. Rabszolgáját meghízlalta s ünnepélyes külsőségek közepette sajátkezűleg fejezte

le. Fejét tűzbe dobták s az áldozat bemutatásakor beszédet mondtak, majd a rabszolga húsát a vendégek között szétosztva közösen elfogyasztották.

Az indián törzsi rendszer és a vallás között is szoros kapcsolat mutatható ki. Az indiánok földjei a XIX. század második felében már nagyon összehúzódtak s ekkor vallásos mozgalom támadt, mely azt hirdette, hogy az indiánok, ellentétben a fehérekkel ezen a földön, saját birtokukon támadnak új életre. E mozgalom a földosztás gondolatát táplálta s így erős szociális tartalommal rendelkezett.

A szerző megállapításainak summáját 7 pontba foglalja össze. 1. A vallás társadalmi tény. 2. Primitív csoportokon belül a vallás a társadalmi kohézió egyik eszköze. 3. A vallás formálja a primitív csoport gazdálkodási módját. 4. A vallás harci eszköz is lehet, ha a háború a csoport gazdasági életének szerves része. 5. A vallás együtt változik a csoport szociális-gazdasági struktúrájával. 6. A vallás megfelelő társadalmi viszonyok között az osztályharc eszköze, mellyel fentről és alulról egyaránt élnek. 7. Amennyiben valamilyen társadalmi átalakulás következik be, a vallás az új rétegződés megerősödésének eszköze.

Ezek a tanulságok lényegében azt bizonyítják, hogy Lipschutz a társadalom fejlődésének törvényszerűségeit a történeti materializmus módszerével közelíti meg, ha nem is fogalmaz mindig pontosan. Bár lényeglátásra törekszik, bizonyítási módszerében úgy érezzük a tekintélyi elv dominánsabb a kelletténél. Rámutat arra, hogy a modern szociálanthropológia is elismeri a vallás társadalmi tény voltát s ebben ő a marxizmus tudat alatti hatását látja, amit a szerzők Childe kivételével nem is észlelnek.

Szintén összefoglaló jellegű tanulmány S. W. Ivanov (Leningrád): „*Religiöse Vorwürfe in der Kunst der Völker Nordasiens vor der Revolution*” c. cikke. A jeles leningrádi kutatónak nemrég jelent meg könyve a szibériai népek ábrázoló művészetéről s most ennek az anyagnak vallási tartalmát próbálja elénk tárni. Előljáróban megállapítja, hogy észak népeinek évszázadok alatt sajátos kultúrája alakult ki. A kultúra egésze és a díszítőművészet is erősen tagozott, szobrok, ornamentális és tematikus ábrázolások egyaránt fellelhetők. Valamennyi legtöbbször vallásos tartalmú, egy konzervatív, reakciós ideológia tükröződése. Életbentartójuk legtöbbször a sámán, akinek felszerelésén is gazdag művészeti anyag jelentkezik. Az ábrázolások célja is többféle, segítséget remélnek ettől a vadászatban és halászatban, védelmet a betegségek és ragadozók ellen. Az itt lakó csoportok egészen alacsony gazdasági szinten élnek.

Dolgozatában négy népcsoportot vesz vizsgálat alá. Először az obi-ugorokat tárgyalja, akiknél a vallásos szobrászat alaptémája az embert és családot védő ősök, túlvilági alakok és hősök. Leggyakrabban eltérő nagyságú antropomorf szobrokkal találkozunk, melyeket mindig a településen

kívül szent ligetekben, áldozó pontokon csoportosan helyeznek el. Kis fémfiguráik és zoomorf ábrázolásaik ugyancsak kultikus célzatúak. A síkrajzok közül a tetoválás jelentős s a hantiknál leggyakrabban madáralakot mutat, mert a túlvilágra a madár kalauzolja a lelkeket. Az ember lelkét a manszikhán is gyakran szimbolizálja madár.

A vizsgált második csoport a szamojédok. A nyenyeczek szobrai kizárólagosan egyszerű formájú antropomorf ábrázolások. Erdőkben, tundrán, kiemelkedő pontokon, áldozati helyeken állítják fel ezeket a nemzetségvédő alakokat. Házi családvédő fétiseik ólomból készültek. A zoomorf ábrázolások leggyakrabban rénszarvast és rókát utánoznak. A jéniszeji nyenyeczek sámánviseletein medve, farkas, hal, madár stb. állatábrázolás látható.

Harmadik csoportban a dolgánokat, a mandzsu-tunguzokat és a nivheket (giljakok) tárgyalja. A dolgánoknak is vannak antropomorf „házi kisisteneik” s a rénszarvasbőrrel bevont sámándobra rajzolt állatalak őrizi az állat szellemét. Az evenkiknél is sok tárgyon található szimbolikus rajz, figura. Az antropomorf ábrázolások általában egyszerűek, ellenben az állatábrázolások, főleg a nyírkéregből készült díszítések gyakran realiztikus formát mutatnak. Más kategóriába tartoznak a nemzeti szellemábrázolások, melyek gyakran az elhalt sámánt formázzák. Ez a család védője, távol tartja a gonosz szellemeket, segít a vadászatban és a halászatban. Számos példát említ erre az evenki, dolgán és nanáj nép köréből. A nanájok figurális antropomorf ábrázolásai az emberek és a szellemek közötti közvetítést végzik. A halottak napján az elhunytat jelképező alakokat felöltöztetik, de az ünnepség lebonyolódása után a figurákat megsemmisítik. A betegségek elleni védekezésül is egy egész sereg antropomorf szobrot készítenek. Ivanov a fából, vasból, rézből készült figurákat két csoportra osztja. Az egyikbe tartozók segítenek a sámánnak a viaskodásban, repülésben, révülésben, amikor a lélek elhagyja a testét. Itt a madáralak dominál. A másik csoportba a betegségek elleni segítő figurák tartoznak. Kígyó, róka, tigris stb. állatábrázolások, melyek megmutatják a betegség okát, tudják a gyógyítás módját. A betegség elűzése a lándzsa hegyére tűzött kígyó, darázs vagy más állat segítségével történik.

Negyedik csoportban Északkelet-Szibéria népeit tárgyalja. Itt a formaváltozatok száma kisebb, de vizsgálatuk tartalmi szempontból annál tanulságosabb. Az egyes népeknél említett számos példa között itt is előfordulnak vadászatban-halászatban segítő vagy családvédő szellemábrázolások, szobor, rajz vagy tetoválás formájában. Céljukat figyelembe véve három csoportot lehet megkülönböztetni. Az életrekeltő ábrázolásokból van a legkevesebb. A lélekábrázolásnak már számos fajtája ismert s nyolc változatot sorol fel annak figyelembevételével, hogy a lélek a test melyik részén foglal helyet. A harmadik csoportba tartozó szellemábrázolások szintén nagyon gyakoriak s lehetnek segítő és rontók egyaránt.

E csoportok tárgyalása után megkísérli a bonyolult anyagot történeti és tartalmi szempontok figyelembevételével rendszerezni. Három szerves egységet lát, melyek még területileg is eléggé összefüggenek. Az elsőbe tartoznak a távoli északkelet népei, ahol a régi képzetek a legerősebbek. Ezek a népek a természetet a mindennapi élet szerves részeként tekintik. A szobrokat és rajzokat nem holt tárgyaknak tartják, hanem eleven lényeknek, melyek azoknak a tulajdonságait hordozzák, akiket ábrázolnak. E lényeknek hivatásuk a szolgálat, birtoklójuk érdekeinek a kapott parancsoktól, kívánságoktól függetlenül is aktív védelme. Az animisztikus képzetek mellett jelentős az animatizmusra valló ideák köre is. Az emberről és természetről naiv képzetek jelentkeznek tehát, melyek még vallási rendszert nem alkotnak, amit más néprajzi anyaguk vizsgálata is alátámaszt.

A fejlettebb szintet mutató mandzsu-tunguz népeknél a szobrok, rajzok elsősorban vallási jellegűek. Elterjedt idea közöttük, hogy a lélek vagy a szellem az állatból előjön s más neki tetsző környezetben helyezkedik el. Ennek megfelelően sok a zoomorf ábrázolás, mert a szellemek új helyüket gyakran állatokban, növényekben találják meg. A jelképes tárgyakat néha meg is semmisítik, ami új áttelepülést von maga után. Jelentős az őstisztelet, a sámán támogatására számos segítő eszköz szolgál. A mandzsu-tunguz népeknél tehát a vallásos művészet teljesen kifejlett animisztikus képzeteket tükröz.

Az obi-ugoroknál és a nyenyecéknél találjuk meg a legfejlettebb vallási szintet. Itt főleg az antropomorf ábrázolások a fontosak, nagy az ősök és hősök kultusza, ezekhez fordulnak kéréseikkel. Tiszteletükre külön áldozó helyeket tartanak, esetleg külön épülettel, ahova ajándékokat is hordanak. Itt is teljesen kifejlett animizmussal találkozunk tehát, mégis az ideáikban a politeizmus kezdeti nyomai is jelentkeznek.

Ivanov gondolatsorát viszi tovább *A. A. Popov* (Leningrád) a „*Die »Kuojska«*” c. cikkében, mely nem más mint a nganaszánok család- és nemzetségvédő szellemének jelképe. Popov különben a nganaszánok (tavgi-szamojédok) néprajzának legjobb specialistája s róluk írt monográfiája világszerte ismert. Míg az előző cikkben Ivanov áttekintést adott, addig itt Popov részleteket elemez s finom disztinkciókra hívja fel a figyelmet, melyeket az eddigi kutatások gyakran figyelmen kívül hagytak. Abból indul ki, hogy a múzeumi gyűjteményekben megtalálható antropomorf és zoomorf isten- és szellemábrázolások nagyon sok esetben nem foghatók úgy fel, mintha az istenség megszemélyesítői lennének, hanem csak olyan tárgyaknak tekinthetők, melyekben az isten vagy a szellem tartózkodik. A leningrádi múzeumban Vasziljevics gyűjtötte dolgán vallásos szoboranyag egyedülálló kollekció, de ezzel kapcsolatosan is téves interpretálások történtek. A kérdés eldöntésénél mindig figyelembe kell venni a nép egész vallási képzetvilágának szintjét, fejlődési szakaszait. Sok szibériai nép áll olyan fokon, ahol a perszonifikáció nem fordul elő. A magas vallási nívón élő jakutoknál pl. nem is találunk

isten és szellemábrázolásokat. Kivételt mindössze egy másodrangú vadász-szellem, az Ehekeen jelent, de ennél is vitatható, hogy tényleg istenábrázolásnak tekinthető-e.

A nganaszánok (tavgi-szamojédok) Kuojka nevű családi és nemzetségi védszellem lakóhelyéül egy egészen közönséges használati tárgyat pl. női kucsmát szokott kiválasztani és abban lakik. A tárggyal kapcsolatban kultusz alakul ki, mely addig él, ameddig a szellem ott tartózkodik, ha elköltözik, a tárgy ismét jelentéktelenné válik. Ez az elv más népeknél is ismert, pl. a dolgánoknál hasonló szellem neve Haiataan. A nganaszánok jó szellemének gyűjtőneve Nguo, a rossz szellemé Barusi. Egyiknek sincs semmiféle anyagból megformált reális alakja vagy bármiféle ábrázolása. Ezek olyan magasabbrendű istenségek, melyeknek nincs meghatározott alakjuk. A Kuojkával a helyzet más, ez gyakran olyan rendkívüli formájú természeti objektumban foglal helyet, melyet emberi kéz nem alakított. Ha találunk egy szokatlan formájú követ, akkor a sámántól megkérdezzük, hogy lehet-e ez az ő Kuojkájuk. Annyira felölthet tehát bármiféle alakot, hogy az ortodox oroszok ikonjait is Kuojkának hívják a nganaszánok.

Nagyszámú példát hoz fel a továbbiakban Popov a Kuojka megnyilvánulási formáiról. Az igen változatos példatárban fából faragott szobrok, szerszámok, eszközök, állatok stb. szerepelnek. A Kuojka-rénszarvas hátába speciális jeleket sütnek, amit abban az esetben is megtesznek, ha a szellem a rén által vont szánban lakik. Külön probléma, hogy az összes Kuojka végülis egy szellemnek tekinthető-e, mely a sámán engedélyével osztódás útján különböző tárgyakban lakik. Az mindenesetre kétségtelen, hogy a Kuojka alacsonyabbrendű lény, mint az istenség és a többi szellemek, de Popov tagadja azt, hogy fétisnek tekinthető.

Rincsen (Ulan-Bator) cikke „*Zum Kult Tschinggis-Khans bei den Mongolen*” már a hitvilág egy más körébe vezet bennünket, mint a szibériai témákat feldolgozó tanulmányok, a már istenként tisztelt ember kultuszához. Észak-Mongóliában 1937-ig állott két templom Dzsingisz kán tiszteletére. Az ország nyugati részében lévő templomban őrizték a kán fehér zászlóját, mely azóta átkerült a Mongol Nemzeti Múzeumba. Sajnos a zászló szelleméhez szóló sámánimádság időközben elpusztult. Ezekről a templomokról az irodalom nem tud, a bennük folyt szertartást sem írták még le. Ennek ismertetésére vállalkozik Rincsen, részben Žamcarano 1909—1910-ben végzett kutatásainak Leningrádban őrzött kéziratok jegyzetei, részben saját 1957. évben végzett gyűjtése alapján. Véletlenül előkerült egy kb. 30 évvel ezelőtt lemásolt himnuszszöveg, melyről megállapították, hogy régi sámán ének, amit Dzsingisz kán oltára előtt Ordosban, Ejen qoriy-aban lévő templomban énekeltek. Itt őrzik Dzsingisz kán több személyi tárgyát, nyílát, kését, villáját s négy feleségének személyi relikviáit. Nagy tiszteletnek örvend a kán fekete zászlója, mely a hatalom és győzelem jelképe s harci trombitáival együtt megmaradt.

Különösen a darhatok körében nagy Dzsingisz kán tisztelete, akik más nagy mongol elődök emlékeit is őrzik. Sajnos egyes emlékhelyeket a múlt századi dungán lázadás során kiraboltak, némely tárgyak megsemmisültek, értékes kéziratok elégték.

Žamcarano leírása alapján ismeretes a szent jurta, ahol az emlékeket őrizték és a kán tiszteletére áldozatokat mutattak be. Ő ismertette a szertartást is, melynél egy alkalommal jelen volt. A darhatok egy gondosan titkolt szövegű himnuszt énekeltek, melynek ismeretlen nyelvről azt állították, hogy az az isteneké. Rincsennek ordosi tanulmányútja során 1957-ben sikerült megszerezni ennek a himnusznak a szövegét, s összesen 12 ilyen ének strófáit közli is tanulmányában. Az „istenek nyelve”-ről csak annyit tudott megállapítani, hogy nem hasonlít a mongolhoz, kínaihoz, törökhöz és mandzsuhoz sem s tibeti analógiát sem lát. Lehet liturgikus vagy egy kihalt nép nyelve, de őrizhet egy ismeretlen tibeti dialektust is. Remélhető, hogy most a himnuszok nyilvánosságra bocsátása után a szöveg majd megfejthető lesz.

Az eurázsiai vallások belső-ázsiai kapcsolatait vizsgálja meg a lipcei *Siegbert Hummel*: „*Eurasiatische Traditionen in der tibetischen Bon-Religion*” c. cikke. A dolgozat nem kívánja a bonyolult kérdés teljes egészét megtárgyalni, csupán a tibeti Bon-vallás, illetve lamaizmus prebuddhista tradícióit s néhány kisázsiai és óeurópai párhuzamot óhajt megvilágítani. Néhány kérdést az eddigi kutatás már tisztázott, bizonyítva egyes jellemvonások Tibeten kívüli eredetét, másoknál elegendő dokumentum nem áll rendelkezésre — főleg a kisázsiai és európai kapcsolatokat illetően — s így ezért is le kell mondani átfogó tárgyalásról.

Hummel korábbi dolgozataiban két komponensre hívta fel a figyelmet, a régi tibeti kultúra alakulását illetően. Megfigyelhető itt egy paraszti jellegű marhatartó műveltségi áramlat befolyása, ahol htonikus istenség s a holddal kapcsolatos termékenységi kultusz uralkodott, valamint egy erős soláris nomád hatás, sámánhittel. Az első komponens a mediterrán megalit kultúrák irányába mutat s nyelvileg a még dravida, árják előtti Indiával történt érintkezést bizonyítja. A másik komponens a korai Irán felé utal s ezen keresztül kapcsolódik a mediterráneumhoz. E régi rétegek mellett természetesen vannak újabb ázsiai elemek is.

A buddhizmus előtti Bon-vallás megalitikus kapcsolatát a termékenységi kultusz igazolja. Tibetben a prehistorikus nyílhegyek ma is amulettek, melyeket a földvarázslásnál használnak s ugyanakkor phallikus vonásokat is mutatnak. A Bon-po ikonográfiájának hármasság tagozódása, a madarak, az oroszlánok és a kígyók világa ugyanazt szimbolizálja, amit az életfa, melynek gyökerei a föld alá, törzse az emberi világba, ágai az égbe nyúlnak. De kimutatható az ázsiai dualizmus nyoma, a fény és sötétség küzdelme s a teremtmendők szintén ide utalnak. A világfa és a fakultusz a régi kelet organikus része, az indoeurópaiak előtti Indiára utal, a Harappa kultúra felé. Itt

is, mint a Bon-vallásban egy tagozott kozmoszt látunk, melynek közepén egy oszlop, mint tengely foglal helyet. Több bizonyítékot említ Hummel arra, hogy a világhegy prototibeti hagyaték.

A lunáris és soláris kultúra összeolvadásának bizonyítéka a Garuda-motívum. A Garuda madár a Bon-po és lámaista ábrázolásokban egyaránt megtalálható. A vas szerepe, a kovácsok kultikus jelentősége a soláris sámán kapcsolatok bizonyítéka. Lunáris vonás az állattartás jellegét is kifejező bika-motívum, ami a mediterráneum felé vezet. A felsorolt számos példa közül több is bizonyítja a paleomongoloid érintkezést. Az invenció-gazdag dolgozat nyilván Frobenius befolyása alatt előszeretettel használ több olyan homályos tartalmú fogalmat, amelyet részletezőbb társadalmi elemzéssel sokkal összetettebben kellene felfogni.

Még délebbre, Ázsia törzseitől leszakadt területre, Szumátra nyugati partjai mellett fekvő Nias sziget vallási problémáihoz vezet a prágai Milan Stuchlík: „*Schutz- und Hausgötzen Siraha von Nias in den Sammlungen des Náprstek-Museums für Völkerkunde in Prag*” c. tanulmánya. Nias sziget sok érdekes néprajzi problémája miatt már hosszú ideje felkeltette a kutatók érdeklődését, mert lakói az ómaláj kultúrát sokkal jobban megőrizték, mint szomszédaik. Nias összekötő szerepe a kontinens és a szigetvilág között abban is kifejezésre jut, hogy itt is számos megalitikus emléket tartanak nyilván.

A szerző dolgozatában a prágai Náprstek múzeum niasi faszobrai veszi vizsgálat alá, melyeket dr. Pavel Durdik gyűjtött, aki 1880–81. évben, mint a holland hadsereg katonaeorvosa működött a szigeten. Az adu-nak nevezett, állókép-istenség-szellem jelentésű faszobor karakterisztikus része a niasi kultúrának, s formailag nagyon sokféle. Eléggé elfogadott tartalmi szempontok alapján az adu-típusú szobrok öt csoportba való sorolása. Ezek lehetnek: összszobrok, házibálványok, ünnepi bálványok, papbálványok s végül védőbálványok.

A dolgozat csak a házibálványokat tárgyalja, melyből a prágai múzeumban 12 darab található. A formai elemzéshez még 11 bálványleírást is felhasznál. Részletesebben foglalkozik a siraha-nak nevezett házibálvánnyal, mely szépen faragott faszobor, s a niasi ház előkelő részén, a tűzhely közelébe egy oszlopon szokták elhelyezni. Bastian ezeket a szobrokat a jó szellemek közé sorozta. Később jelentőségüket veszítették s a ház főhelyéről elkerültek. Volt olyan nagyméretű siraha is, melyet nem a házban, hanem a falu főterén vagy a falu bejáratánál tartottak s az egész községet védte. A továbbiakban Stuchlík részletes leírást ad a prágai múzeumban található 12 szoborról.

A még hátralévő vallási vonatkozású cikkek már új területre vezetnek s nemcsak az előzőktől állnak távolabb problematikájukkal, hanem külön-külön is térben messze esnek egymástól. Az átmenetet Eva Lips (Leipzig) „*Zum geistigen Inhalt einiger Masken aus Melanesien und Westafrika*” c.

szintetizáló jellegű cikke adja meg. A jeles szerző abból indul ki, hogy az etnológus számára minden emberi eredetű dolog sokatmondó s a jelen anyagából kiindulva kell a kultúra eredetét, fejlődését tisztázni. Ilyen értelemben a maszkoknak különösen nagy jelentőségük van, mert ezek az emberi gondolkodásmód és egy régi világkép megszólaltatható bizonyosságai.

Az álarcok világszerte elterjedtek, különösen Afrikában és Óceániában a legutóbbi időig virágoztak. Bastián szerint a maszk egyetemes gondolat. Használatuk tényleg számos magaskultúrában is ismeretes s nem hiányoznak a mai Európából sem. Alkalmazásuk általában vallási tartalommal párosult, a profán célzatú álarcos játék kivétel számba megy. Szabályosnak tehát a kultikus tartalmat kell vennünk, háttérbe szorítva a művészeti célzatot is, mely inkább csak újabban kapott hangsúlyt. Vallásos értelmük abban a hitben gyökerezik, hogy a fejnek kiemelkedő varázsereje van, hisz abban székel a lélek. Ez főleg a földművelő népeknél tudatosult.

A maszkok vizsgálatánál többféle módszerrel is találkozunk. A regionális elemzés jó példajaként említi M. Griaule: *Masques Dogons* c. művét, mely széles megalapozottsággal, a gazdasági és társadalmi miliő ismertetésének keretében mutatja be a maszkokat.

Az álarcok túlnyomó többsége a szellemek, főleg a halott ősök lelkét képviselik s nem csupán jelképek, hanem a maszk maga az ábrázolt szellem, nemcsak annak mása. Ezeket így akarják bevonni a földi életbe, hogy jóindulatukat megnyerjék. A maszkokat mindig előszeretettel helyezik el együttesen nagy tömegben, abból kiindulva, hogy a mágikus erő így még csak növekszik. A halottkultusznak a maszkokkal azonos gyökerű megnyilvánulása a csonttartó edények készítése, vagy a halott fejéről vett minta tisztelete, mely a régi Rómában is elterjedt volt. Ez az individualizált eljárás átmenetet képez a koponya és a maszktisztelet között. Az irodalomban vitatott kérdés, hogy az ún. „Kopffüsser” típusilag hova tartozik.

Részletesen foglalkozik Eva Lips a világszerte elterjedt koponyatisztelettel, mely azonos gyökerű az álarcokultusszal. Kisebb mértékben minden koponya, de főleg a hozzátartozók feje külön-külön vagy tömegben elhelyezve kultusz tárgya. Behatóan tárgyalja a maszkokkal kapcsolatos ritusokat, cselekményeket, melyeknek mindenkor valamiféle céljuk van: a közösség számára valami hasznot kell hajtani. A maszk és maszktánc mögött valami tisztelettel és félelemmel sajátosan kevert képzet húzódik meg.

Húsz évet élt Rhodeziában az uppsalai *Harald von Sicard* s így bőséges terepismerettel szól hozzá az *Acta Ethnographica* 1953. évfolyamában Vajda László által felvetett nungu, rontóbábú kérdéséhez a „*Zum Nhungu Problem*” c. cikkében. A téma megoldásához még nem áll elegendő anyag a rendelkezésre s így írása csak a hozzászólás igényével lép fel, főleg dél-rhodéziai szempontok felvetésével. Egyrészt a varázskő→varázsbábú→varázsfazék fejlődéssort, másrészt a nungu szó etimológiáját kívánja megvilágítani.

Abból indul ki, hogy a lapos, lyukas, átfúrt kövek egész Afrikában mindenütt ismeretesek. Elsősorban nem azokra a racionális célú kövekre gondol, melyek a fejfát tartják, hanem azokra a durvább, kevésbé megmunkált kerek formákra, melyek Rhodeziában is általánosak. Az a körülmény, hogy a kivájt lyukba farudat vagy elefántesontot dugnak, ellene szól praktikus értelmüknek s csak szakrális célzatra utalhat. A vizsgált területen a varázsbábú ismeretlen, csupán két agyagbabáról tud, mely nemrég került elő, de ezek minden bizonnyal termékenységbábuk. Bizonyítékokat hoz arra vonatkozóan, hogy a varázsbábú és a fazék a női test, a termékenység szimbóluma. A nemi tevékenység és az evés paralel jelenség, aminthogy a száj és vagina szimbolikája is megegyezik. Több, főleg terminológiai bizonyítékot hoz arra vonatkozóan is, hogy a fazék és a női nemi szerv között kimutatható a kapcsolat. Foglalkozik végül a nungu szó etimológiájával.

Bár végezetül a szerző hangsúlyozza, hogy a sexuális szférát nem szabad tisztán szexuális értelemben felfogni, hanem az ősi mitikus-vallásos felfogásba szervesen beágyazottan kell szemlélni, ezzel mégis alig enyhíti túlzó beállítottságát. E kérdés kapcsán egyetértünk Tokarjev álláspontjával, aki hangsúlyozza, hogy a polgári kutatók eltúlozzák a mitikus, kultikus jelenségeknek az életben elfoglalt szerepét, amit vonatkoztatni lehet a szexuális kérdésre is.

Egyetlen dél-amerikai témájú dolgozat *Boglár Lajos*: „*Some Notes to Burial Forms of the Brazilian Indians*” c. kisebb közlése. A szerző Haekel adatai nyomán felmerült problémához kíván hozzászólni, azt vizsgálva, hogy az egyes temetkezési formák hogyan ágyazódnak bele az egyes kultúrrétegekbe s miféle összefüggést mutatnak az életforma változásával. Két zsákmányoló szinten élő indián törzs temetkezését hasonlítja össze, melyek közül az egyik, a macro ge a legarchaikusabb, a ge törzsek viszont közbülső típust képviselnek. A macro ge törzsek életformája eléggé változatos s temetkezési eljárásai is többfélék. A hozzájuk tartozó botokúd csoportnál az elföldelés mellett ismeretes az archaikusnak nem nevezhető urnás temetkezés is. A rendkívül hézagos és bizonytalan adatokból végeredményképpen csak annyi állapítható meg, hogy a temetkezési mód erősen differenciált s különböző irányú keveredés tételezhető fel.

Az emlékkönyv egyik legszebb tanulmánya a komplex módszerrel készült *W. Bardavelidse* (Tbilissi): „*Die thematischen Darstellungen des Silberpokals aus dem Gräberhügelfeld von Trialet im Lichte der grusinischen Ethnographie*” c. dolgozata, mely a szerző már megvédett doktori diplomamunkájának egyik részletét adja. A trialeti ezüstserleg az 1936—40. évi Calkin-i ásatások során került elő s a grúz őstörténet egyik nagybecsű emléke, melyet azóta már több neves kutató, régészeti, történeti és néprajzi szempontból egyaránt értelmezett. Maga a serleg egydarabból kikalapált, kerek aljú, üreges talpú, hengeralakú edény, melyen két körbefutó képszalagon ábrázolások láthatók. A felső szalagon 23 emberi alak, két állat, egy fa és néhány tárgy

jelenik meg. Az alsó mezőben egymást követő szarvasokat találunk. Bardavelidze dolgozatában a felső mező megfejtésével foglalkozik.

Először röviden ismerteti az eddigi megállapításokat. Usakov szerint az emberformájú alakoknak stilizált vakond álarca és róka-farka van s áldozati ajándékot visznek az istennek. Kuftin kétségbe vonja, hogy a kompozíció központi alakja Telpinus isten lenne, elveti az álarc feltevését s az alakokat állatoknak tartja. Amiranasvili az élő néphagyomány segítségével kívánja az ábrát megfejtetni. Ő is a termékenység istenének kultuszával kapcsolatos jelenetet gyanít a kelyhen a szent ital készítésének és szétosztásának pillanatában. A farkok a grúz totemállatoknak, a rókának a tartozéka.

Bardavelidze az alakok elrendezéséből arra következtet, hogy azok mind egyenrangú istenek s a középpütt a szent fa, a bőség fája mellett elhelyezkedő személy nem rangban, csak funkcióban különbözik a többitől. Állítását a grúz néphagyományból vett példákkal támasztja alá. A két állat valószínűleg kutya, mely szent állat. Az emberformájú alakoknak stilizált farkas arcuk van, amit valószínűsít az, hogy több grúz törzsnél, így a szvánoknál a farkas totemállat az élő hiedelemvilágban nagy szerepet játszik. A chveszuri törzs hite szerint a farkas kutyává is alakulhat s mint ilyen az istenek legfőbb segítőtje, nevük mcevarni s a közönséges kutyáktól külsőleg is különböznek. Rangjukat jelzi, hogy hozzájuk szoktak folyamodni közbenjárásért. Részletesen fejtegeti, hogy vallástörténeti szempontból miért van látszólagos ellentmondás az istenek egyformaságában. Elemzi a fénynek, a gyertyának a grúz világképben elfoglalt jelentőségét. A szvánoknál az egyik legsúlyosabb büntetés a fákylával való kiátkozás.

Végezetül az ezüst serleg ábrázolásai és a kurgán temetők leletei alapján vázolja az egykori társadalmi képet. Kétségtelen osztály nélküli társadalom volt még, de már a nemzeti szervezeti bomlásnak indult. Földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkoztak, főleg a szarvasmarha, juh és sertés volt fontos. A leletek művészi tökéletessége fejlett fémkohászatról és agyagművességről tanúskodik. Ezeknek az adatoknak teljesen megfelel az a vallási ideológia, mely a trialetti serleg ábráiból tükröződik.

A társadalmi struktúra kérdését tárgyaló egyetlen tanulmány a kötetben *Tókei Ferenc*: „*Die Formen der chinesischen patriarchalischen Sklaverei in der Chou-Zeit*”, mely eltekintve néhány kisebb ismétléstől igen plasztikusan állítja elének a vizsgált időben a rabszolgaság kérdését. Előljáróban megemlíti, hogy a kínai és szovjet történészek többségének véleménye szerint a kínai társadalom átment a rabszolgatartó formáció korán. Viszont igen vitatott az a kérdés, hogy mikortól kezdve beszélhetünk rabszolgaságról. A kutatók egy része a Sang-Jin, másik része az ezt követő Csou kort veszi a rabszolgaság kezdeti szakaszának. A szerző a Sang-Jin korszak vizsgálatával nem foglalkozik, de megjegyzi, hogy véleménye szerint ekkor még nincsenek meg a rabszolgatartás alapvető lehetőségei, az osztálytársadalom és az állam még

csak csírájában létezik. Még a Csou kort sem lehet teljes egészében rabszolgatartónak venni. A feliratok és jóslócsontok bizonyossága szerint már a Sang-Jin korszakban is voltak rabszolgák, de Stepugina-val egyetértve figyelembe kell venni, hogy ezek hadifoglyokból kerültek ki, akiknek egy részét legyilkolták, más részüket feláldozták, munkaerejük kihasználása egészen szűkkörű. A rabszolga terminológiája is igen változatos, ami szintén kezdeti szakaszra utal. Mindezek ellene szólnak, hogy kifejlett rabszolgatársadalmat tételezzünk fel.

Mint fontos kérdést részletes elemző vizsgálat alá veszi, hogy a rabszolga a Csou korban kinek a tulajdona. Rabszolgákat e korban még idegen törzsekkel folytatott rabló és sarcoló háborúk folyamán ejtettek. A fogoly a törzsfő, a wang tulajdonát képezte, aki aztán tovább ajándékozhatta. Még mindig nem minden fogoly lesz rabszolga, egy részüket fel is áldozták, ami a korszak folyamán egyre szörványosabbá válik. A termelés már olyan szinten van, hogy a férfi-rabszolga többet tud termelni, mint a létszükséglete. Új elem e korszakban a saját törzsbeliek rabszolgává tévése, ami sajátos kínai fejlődés szerint állami, adminisztratív beavatkozás útján történt. Bizonyítja, hogy egész falvakat vagy nemzetségeket rabszolgává minősítettek. A tisztánlátást nehezíti, hogy a faluközösség patriarchális kizsákmányolása és a rabszolgák kizsákmányolása nem két, hanem egyetlen osztálynak, a nemzeti arisztokráciának jelentette létalapját. A két elnyomott osztályt nagyon nehéz széjjelválasztani, különbség csak abban tehető, hogy tagja marad-e a nemzeti szervezethez vagy sem. Magántulajdonban lévő rabszolgára nincsen megnyugtató bizonyíték.

Tanulságos a rabszolgák kihasználási módja. Feladatuk elsősorban a házkörüli teendők ellátása, de sok közülük hivatali munkát végez, gazdájuk munkájában segítenek. Földművelő tevékenységük nagyon kétséges. Megnyugtató módon csak a szakrális földeken végzett munkájukat lehet igazolni. Az állattartás terén ugyanez a helyzet. Viszont a kézművesek nagyobbára rabszolgákból kerültek ki. Cáfolja azt az állítást, hogy az öntözéses művelés főleg rabszolgamunkára épült volna. Befejezésül megállapítja, hogy a kínai osztálytársadalom a nemzeti szervezet kereteiben fejlődik s ezt a vonását sokáig megtartja. Mivel a törzsi arisztokrácia eredeti védelmi funkcióját már nem látja el, kizsákmányoló hatalmát vallási szertartásokban való részvétel ürügyén tartja fenn. Az kétségtelen, hogy a kínai rabszolgaság az európaiától főleg erős állami jellegével lényegesen eltér s még a Csou korszakban sem tekinthető teljesen kifejlettnak.

Az emlékkönyv célkitűzéséhez legjobban kapcsolódik *Bodrogi Tibor*: „*New Guinean Style Provinces. — The Style Province »Astrolabe Bay«*” c. tanulmánya, mely Biró Lajos egykori kutatóterületére vezet bennünket. A cikk alapanyagának egy része is Biró-gyűjtés, de emellett Fenichel, Mikluchomakláj tárgyait, valamint számos múzeum ide vonatkozó publikálatlan objektumait is felhasználta. Az új-guineai stílusprovinciák eddigi vizsgálatán átte-

kintve megállapítja, hogy az ismeretek hézagosak, bár az újabb munkák stíluskörök szerint mutatják be az anyagot. Ismerteti a fontosabb, az egész szigetet felölelő beosztásokat, melyek szinte egyöntetűen önálló egységként kezelik a Huon-Guolf stílus-területét, viszont az Astrolabe öböl besorolásában megoszlanak a vélemények. Speiser Huon-Guolf-al együtt a Tami stílus körébe osztja, de Preuss s az ő nyomán Bodrogi korábbi tanulmányában önállónak tekintette. Nilles ellenvéleményt nyilvánított, kifogásolva Fenichel gyűjtésének pontatlan lokalizációját, mely nem nyújt szilárd alapot etno-geografiai kérdéshez. Bodrogi most Fenichel iratainak gondosabb tanulmányozása után azt állítja, hogy az anyagot viszonylag egészen pontosan helyhez lehet kötni.

Végigmenve a rendelkezésre álló Astrolabe öbölből származó művészi jellegű anyagon, azt 20 egységbe sorozva vizsgálja meg ezek stílusjegyeit. Viszonylag részletesen foglalkozik a faszobrok stílusával, nemcsak azért, mert ebből bővebb gyűjtemény található, hanem ezek tanúságtétele is fontosabb, hisz már az első pillantásra kiütözköznek a közös stílusbélyegek. A maszkok, zugattyúk, tánc kardok, pajzsok, fatálak, táncdobok, bambuszcsovek, bambuszfűk, teknősbékahéj karperecek és fülbevalók, faháncs ágyékkötők és takarók, kerámia már rövidebb, az állatfaragások, táncsörgők, baltanyél, fegyverek, hajózás, kókuszdedények, agyagszobrok és a szépia egészen kurta ismertetést kapnak, nyilván a rendelkezésre álló anyag és művészi súlyuk megszabta mértékben.

A stíloselemzés elvégzése után az egész anyagot figyelembe véve összegezi a legfontosabb tanulságokat. Az egyes tárgyakat megfelelő adatok hiányában készítési helyük szerint nem lehet csoportosítani. Ennek ellenére a tárgyak gyűjtési helye bizonyos következtetésekre nyújt módot. A körülmények megfontolása után a szerző úgy véli, hogy a lelőhely a készítés helyét és a stílus elterjedését is jellemzi. Ebből következően az Astrolabe öböl önálló stílusprovinciának tekinthető, mely legfőbb sajátosságaiban eltér a szomszédos Sepik és Tamil stílus területétől. Egész pontos határmegvonás nehézségekbe ütközik, de az elterjedésterület körvonalai azért világosak.

Az anyagi kultúra témakörébe vezet bennünket *Ladislav Holý* (Prága): „*Die Eisenindustrie der Pare-Gweno (Britisch-Ostafrika, Tanganjika)*” c. cikke, mely az afrikai vasművesség egy részletproblémájával ismerteti meg az olvasót. A vaskohászat eredet helye vitatott kérdés az irodalomban. Az afrikai vasművesség történeti szempontból még akkor is fontos kérdés, ha az itteni fémkohászatot nem tartjuk primér kiindulási pontnak. Maga az a tény, hogy a fehér ember megjelenése előtt a fekete kontinens nagy része ismerte a vasat, érdekes problémákat vet fel.

Holý kiindulásként azt bizonyítja, hogy a Pare-Gweno-i vasművesség a történetileg elérhető időben autochton s egyben centrum is, ahonnan a környékbeli népek szükségleteiket beszerezik, ismereteiket gyarapítják. A termé-

szeti adottságok kedvezőek, mosás útján jó vasérchez lehet jutni. Az olvasztás gödrökben vagy sík felületű kövekkel burkolt tűzhelyen történik. A környező törzseknél hasonló primitív redukáló eljárás ismeretes. A rendelkezésre álló forrásokból nem állapítható meg, hogy az olvasztáshoz kapcsolódik-e rituális cselekmény. Sajátos, hogy nemcsak az ércmosás, hanem az olvasztás legtöbb mozzanata, a fújtató működtetése, a salaktalanítás női munka a parei törzseknél, amit legtöbb afrikai helyen rituális szabályok egyenesen tiltanak. A szomszédos törzsek közül egyedül a massaiaknál vehetnek részt kisebb mértékben a nők a vasolvasztásban. A nyersvas feldolgozása már a férfiak, a kovácsok feladata, akik izzítás és kalapálás útján készítik a kívánt formát. Nagyon gyakran dolgoznak már vásárolt nyersvassal is. A forrasztás az általános afrikai módszerrel történik, a forrasztandó felületre port szórnak. Az általánosan ismert két fújtató közül a régebbi rekeszest nem szorította ki a zacskó alakú fújtató. Befejezésül a prágai múzeum gyűjteményéből ismertet néhány vasmegmunkáló eszközt.

A fontosabb termesztett növények eredetének sokat vitatott kérdését tűzi ismét napirendre a neves koppenhágai kutató, *Hans Helbaek*: „*Die Paläoethnobotanik des Nahen Ostens und Europas*” c. cikke. Emlékezve a Candolle centenáriumra összegezi röviden a paleoethnobotanika lényegét, mely ősi növénymaradványok és mai növényfajták összehasonlítása alapján végzi vizsgálatait. A nyelvtudomány és régészet eredményeit szintén figyelembe kell venni.

Sorba megy a fontosabb növényfajtákon, de legrészletesebben a búza történetével foglalkozik. Abból indul ki, hogy a búzaféléket felépítésük szerint három csoportba sorozzák. 1. Diploid csoport 2×7 kromozómával, ide csak az alakor tartozik. 2. Tetraploid csoport 4×7 kromozómával, ahová a kétszemű búzát, a keménybúzát, az angol búzát és néhány más fajtát sorolnak. 3. Hexaploid csoport 6×7 kromozómával s ide számít a közönséges búza, a törpe búza és a tönköly. Csupán morfológiai szempontból az alakort, a kétszemű búzát és a tönkölyt tönkölybúza néven szokták összefoglalni, mert ezeknél a mag burkában szilárdan fészkel s csépléskor a csupaszbúzának nevezett többi fajtáktól eltérően a pelyvéja nem válik el. Foglalkozik az egyes fajtáknak egymáshoz való viszonyával, majd kifejti, hogy Vavilov elmélete minden kitűnősége ellenére is a kétszemű búza abesszíniai eredetétét illetően már nem állja meg a helyét.

Ismerteti R.J. Braidwood Északkelet-Iránban, Jarmoban végzett kora neolitikus ásatásait, melyek a növénytörténet szempontjából főbenjáró eredményeket hoztak. Megállapítása szerint itt kell keresni a kétszemű búza őshazáját s vázolja a növény terjedési útvonalt. A továbbiakban foglalkozik az árpa, köles, rozs és zab alakulástörténetével, terjedésével, valamint egész röviden a hüvelyesek, kender, szőlő, alma, körte őshazájával és vándorútjával.

Vizsgálatainak fontosabb eredményeit összegezve megállapítja, hogy a növénytermelés korai szakaszában nagy a bizonytalanság. Amennyire a múltba

vissza lehet nyúlni a búza és az árpa mindig együttesen kerül elénk. A Jarmo-i ásatások a genezis szempontjából fontosak, mert bizonyítják a kétszemű búza morfológiai átmeneti típusának, valamint az alakornak — melyből csak elszenesedett magok voltak — továbbá a kétsoros árpának itteni létezését. Miután a vad fajták az esőben gazdag vidéken előfordulnak, a gazdasági lehetőségek megteremtődésével termelésük kialakulhatott. A Vavilov teória és derivátumai, mely a gabonafélék eredet helyét Abesszíniába és Kelet-Ázsiába, tette, elfogadhatatlan, mai tudásunkkal nincs összhangban. A búza és árpa Nyugat-Ázsiából a neolitikum útvonalain terjedt el Európában, de ez az útirány sok részletében még bizonytalan. Különösen lényeges volna annak tisztázása, hogy délorosz területre a Kaukázuson vagy a Káspin túli területen keresztül érkezett-e. Sajnálattal állapítja meg Helbaek, hogy a szovjet paleo-etnobotanika jelenlegi eredményeit nem ismeri, amit dolgozata hibájának tekint.

A viszonylag régi hatsoros árpának Európában és Egyiptomban történő felfedezése megengedi azt a feltevést, hogy ezt a régebbi árpát domesztikálták. Miután a hatsoros árpának vad elődje itt ki nem mutatható, vagy poligenezisre kell gondolni, vagy arra, hogy a lehetséges ősök olyan területen voltak honosok, melyet archeológiailag kellően nem ismerünk. Az árpa a korábbi búzaföldön gyom volt, csak fokozatos nemesedése után kezdték termelni. Ugyanilyen módon fejlődhetett a zab és a rozs is, csak ez jóval később Európa északibb táján zajlott le. A köles alakulásának behatóbb megvilágításához az urkán és kínai síkság közötti területen még beható vizsgálatot kell végezni. A szerző különben Irakban a közelmúltban helyszíni tanulmányokat folytatott s tapasztalatairól már több részletcikkben beszámolt.

Tematikailag szervesen folytatja az előbbi problémafelvetést *Heinz Kothe*: „*Das Hirsemesser im Furchenstockbau*” c. dolgozata. A szerző 1953 óta megjelent tanulmányai egy nagykoncepciójú rendszert építettek ki az ún. Furchenstockbau-ról s jelen dolgozat is szerves részét jelenti elképzeléseinek, melyeket az eddigi recenziók nem fogadtak egyöntetű lelkesedéssel. A Furchenstock-teória lényege az, hogy az ekésművelést nem kapás, hanem egy ásólapátos művelés előzte meg mindenütt, mely nemcsak egy eszköz elterjedését, hanem komplett művelési rendszert jelent termelés módjával, eszközanyagával s a hozzá tartozó kultikus felépítménnyel együtt. Itt megjelent cikkében először végigtekinti teóriája előzményeit s rámutat arra, hogy a megmaradt eszközökből is rekonstruálni lehet a mulandóbb anyagok pusztulása következtében nehezen felismerhető művelésformákat. Dolgozata négy területet vizsgál meg.

Az első Japán, ahonnan a 8-ik századból bukkan fel először az ásólapát. Ekkor már a földművelés rituális eszköze volt, hisz ebben az időben itt ekés és kapás művelés folyt. De a legészakibb szigeten az ajnuk körében a mai napig számos példány maradt meg az ásólapátból. Az ajnu példa megvilágítja hasz-

nálatát, mely az ásóéval egyező. Itt a földművelést asszonyok végzik, a férfiak halásznak és vadásznak. A főtermény a köles, mellette árpat, hajdinát és babot termelnek a szántóföldeken, a ház körüli kertben pedig kölest, babot, répát, uborkát és tököt. Aratóeszközük kb. 9 db. kagylóhéjából készített kés. Ez a szerszám azért figyelemre méltó, mert egyetlen aratóeszköz itt, ahol a köles a főtermény. A termelési viszonyok nem tisztázottak, de az kétségtelen, hogy az anyajogú nemzetség volt a karakterisztikus.

Kínában az ie. 2 évszázadtól kezdődően rendelkezésre álló aratókések kőből készültek s csak ritkán félholdformájúak. Tekintettel arra, hogy a rizs és kölestermelésnek határterülete ez, nagyon nehéz eldönteni, hogy melyik növényhez tartozott. A jóslócsontok ábrái igazolják, hogy az ásólapát nemcsak Észak-Kínában, ahol régens anyag is van, hanem a múltban az egész óvilágban el volt terjedve. Foglalkozik az eke kínai meghonosulásának időpontjával. Tisztázatlan, hogy délen meddig terjedt az ásólapátos kultúra. Valószínűnek tartja, hogy az ásólapát és az aratókés Indonéziában is ismeretes volt, de lehetséges, hogy a rizsművelés eszközeként. Az ásólapátos kultúrát Kínában a késői neolitikumban a festett kerámia s a bomló anyajogú társadalom jellemzi.

Mint Kelet-Ázsiában úgy Szudánban is számos emléke él az ágyasművelés, ásólapátos, aratókéses, cséplőbotos kölestermelésnek. Az ásólapát főleg Nyugat-Afrikában terjedt el s formailag különbözik az ázsiaitól, keskenyebb és nyomóberendezése nincs. Ma nagyobbára rizsművelésnél használják. Ismereti elterjedésterületét s kérdésesnek tartja, hogy Észak-Abesszíniában használata megelőzte-e az ekésművelést. A durha aratásánál a vakaróformájú (schaberförmig) kések terjedtek el Khartoum, Kordofan és Timbuktu környékén. Több helyen az ágyasművelés kapcsolódik a kölestermeléshez. Bemutat néhány ásólapáthoz hasonló cséplőfát. Foglalkozik a kultikus vonatkozásokkal megállapítja, hogy a három szent szám volt az ásólapátos kultúrákban, Kínában, Európában, valószínű Indiában, Előázsiában, Egyiptomban és Szudánban. A négyes szám jelentősége az ekés-kapás városi kultúrákban tűnik fel először, de a hozzá tartozó termelési formával együtt újabb történeti réteg.

A negyedik vizsgált terület Közép-Európa, melynek problémáit korábbi tanulmányaiban lényegében e szempontból már kidolgozta. Az ásóbotnak számos neolitikus bizonyosságát említi s a kaparóformájú aratókések kaukázusi előfordulását dokumentálja. Összegezőként leszögezi, hogy jelentős összefüggés van az ásólapát, a soros ágyasművelés, a kölesfélék és a vakaróformájú aratókések között. Ez a kapcsolat nemcsak a vizsgált négy területre hanem ezen túlmenően is érvényes. Az ehhez tartozó vallásos képzetekkel — véleménye szerint — biztos alap jött létre az ásólapátos kultúra igazolásához.

Az agrár-etnografia kérdéseiben vezet bennünket tovább *Róna Tas A.* cikke: *Some Data on the Agriculture of the Mongols*, melyben 1957-ben mongóliai útján gyűjtött anyagot dolgoz fel. Megállapítása szerint a mongó-

liai földművelés három csoportra osztható : a mongóliai kínaiak földművelése, a letelepült mongolok földművelése és a vándorló nomád mongolok földművelésére. Ez utóbbival foglalkozva Taryalang sumunból leírást ad egy faekéről, a részek terminusainak feljegyzésével. A mongolok a bevetett földhöz csak ősszel térnek vissza, a kalászsokat kézzel tépik le s a szemeket leginkább lóval nyomtatják ki. A letelepült kínaiak cséplőhengert használnak. A szórólappal megtisztított gabonát szalmával ágyazott vermekben tárolják.

Cikke második felében a modern Mongólia egy jeles festőjének (részben tanítványai és munkatársai által készített) az ulan-batori múzeumban őrzött egy festményét veszi vizsgálat alá és annak földművelési vonatkozásait tárgyalja. A kép, melyet mellékletként közöl is 1920 körül készült. A festmény egyik része a rétgazdálkodás jelenetét mutatja. Az erdőszéli kaszálón két ember hosszúnyelű kaszával füvet vág, másik kettő összerakja (mivel?). A földművelési jelenetnél két alak csatornát ás egy hosszúfejű ásóval, előttük egy ember szánt. Két jármos ökör húzza egyszerű ásóbot ekéjét, amelynek nyelét bal kézzel nyomja le. Mellette egy másik ember jobb hónaalja alatt tartott zsákból balkézzel vet, mögötte ökrök húzta henger. Távolabb két ember tépi a kölest, egy másik földön négy alak — közülök kettő nő — sarlóval, guggolva arat. A kévékbe kötött gabonát kétkerekű, kétrudas lovaskocsira rakják. Az ökrös és lovas szekér kerekai szerkezetileg eltérők. A cséplés hengerrel történik, amit három ló húz körformájú ágyáson. Látunk egy malmot, melynek kövét két körbenjáró ló forgatja. Egy képrészleten kézimalmot is előtűnik, melynek felső köve függőleges rúddal forgatható. A kéziőrlő mellett famozsár helyezkedik el s egy jelenet agrárítust ábrázol. E leírás mellé a szerző mongol nyelvű terminusokat, kifejezéseket ad, ami a dolgot nyelvészeti szempontból értékessé teszi. Kitűnő fényképanyag és néhány rajz nyújt analóg úton illusztrációt az elmondottakhoz.

Tárgyalásunk sorrendjében az utolsó G. Vasziljevics (Leningrád) : „*Die Toponimie Ostsibiriens*” c. cikke, mely a tunguz etnogenezist tárgyalva egyetlen ilyen jellegű tanulmánya a kötetnek. A szerző leszögezi, hogy e probléma vizsgálatánál a tunguz népek településterületének és az ezzel határos déli vidéknek a helynévanyagát nem lehet figyelmen kívül hagyni. A tunguzok településterülete a XVII. században az egész taiga és a tundrák erdő-zóna a Jéniszejtől az Ohotszki tengerig tart s később sem változik lényegesen. Röviden összegezi azokat a módszertani szempontokat, melyeket a helynévanyag elemzésénél figyelembe kellett venni. A névanyag különböző tunguz nyelvjárások alapján orosz nyelven történő lejegyzése, valamint a jakutok betelepülésével észlelhető nyelvi hatás tekintetbe veendő az adatok értelmezésénél. A csekélyszámú új betelepülő a régi helynévanyagot nem tüntette el, legfeljebb egymás mellett él a régi és az új.

A következőkben vizsgálat alá veszi a tunguz eredetű helységneveket, földrajzi neveket. Mellőzve alapos nyelvészeti elemzésének részleteit csak a

fontosabb végkövetkeztetéseire utalunk. Az *m* végződésű folyónevek a legrégebbi népeiségre, a *ra* és *na* végződésűek pedig egy régi uraltáji nyelvre utalnak. Néhány nem tunguz eredetű helynév az Altáj-Szaján hegységtől északig, északkeletig nyúló területen egy régi, valószínű pretunguz korból való régi népeiségről tanúskodik. Az Altáj-Szaján vidék néhány tunguz eredetű helyneve azt bizonyítja, hogy itt tunguz származású vadászok éltek. A csukcsokják toponimia a Köves- és Alsó-Tunguzka medencéjében és ezek elterjedése északon és északkeleten arra enged következtetni, hogy a mai rénszarvas-tenyésztő csukcsok és korjások a régi paleoázsiai nyelvkörhöz tartozó halászokkal és vadászokkal egészültek ki, akik a Köves- és Alsó-Tunguzka mellékfolyói mentén éltek és kapcsolatban voltak tunguz vadászokkal. A Bajkál tó déli felén néhány helynév tunguz első megszállók mellett szól. Mindhárom Tunguzka mentének és a Felső-Angara vidékének túlnyomórészt tunguz eredetű helynevei, valamint a Jeniszej és az Alsó- és Köves-Tunguzka tunguz neve bizonyítja, hogy a tunguz vadászok kirajzása ebből az irányból ment végbe. A Jeniszejel keleten határolt területnek nem tunguz eredetű toponimiája igazolja, hogy ezt a vidéket a tunguzok első telepesei békés úton szállották meg. A tunguz földrajzi nevek elterjedése északi-északkeleti jakut vidéken a tunguz vadászok további előnyomulását jelzi. Az Amur jobbparti helynevek későbbi tunguz térhódításról szólnak. E summázott tanulságok is jelzik némileg, hogy Vasziljevics cikke a szibériai népek etnogenezise tisztázásában milyen lényegbevágó megállapításokat hozott.

Az egyes tanulmányok tárgyalásánál csak elvétve szoltunk a melléklet-anyagról, mely pedig néprajzi műveknél kiemelkedő fontosságú. Az egész kötet kiállításáról csak elismeréssel lehet megemlékezni. A jó papír, a szép tipográfia, ízléses külső forma mellett egészen elsőrendű és bőséges fénykép és rajzanyag nagyban emeli a kötet tudományos értékét. S ami lényeges, az illusztrációs anyag nem elnyűtt, sokszor közölt képeket tartalmaz, hanem túlnyomó többségben első közlés. Örömmel láttuk magyar kiadványnál először az élesebb szinkontraszt alkalmazását, ami a korszerűbb rajztechnikát jelenti. (pl. 450. o.)

Bár számos kritikai észrevételt tettünk mind a szerkesztéssel, mind az egyes tanulmányokkal kapcsolatban, nem szabad azért optikai csalódásba esni az egész kötet értékét illetően. Az a tény, hogy a cikkek egy jelentős része (7 db) terepgyűjtés és új múzeumi anyag publikálását jelenti, már önmagában is komoly tudományos nyereség. De ezen túlmenően több értekezés, Ivanov, Lipschutz, Helbaek, Kothe és Vasziljevics tanulmányai — még ha megállapításaikkal vitatkozni is kell néha — olyan nagyfontosságú, szélesebbkörű érdeklődésre számot tartó kérdéseket dolgoznak fel, melyekre a nemzetközi irodalom különösképpen ügyel. A többi közlések nagyobb része is a szerzők komoly elemző képességéről tanúskodik s így figyelmet érdemel.

Az emlékkönyv fő jellemvonása az anyaggazdagság, mely azonban nem

azonosítható a pozitivizmussal. Bár a szerzők egy része polgári szemléletű kutató, az egész mű jellegét mégsem ezek tanulmányai adják meg. Szemléletét illetően mindössze Sicard és Hummel cikkeivel kell határozottabban vitatkozni, de ez ellensúlyozódik a tematika szempontjából is hangsúlyosabb dolgozatokkal, melyek a történeti és dialektikus materializmus alapjain állva sokkal lényegesebb összefüggések és törvényszerűségek megvilágítását sikerrel végezték el, mint pl. a dél-amerikai Lipschutz, a szovjet Popov vagy a magyar Tőkei, amivel a sort még nem merítettük ki. Úgy gondoljuk nem von le sem a kötet, sem a tanulmányok értékéből, ha egyes megállapításokat, eredményeket a hozzászólók később minden bizonnyal vitatni fognak. (Pl. Kothe, Bodrogi, Helbaek, Tőkei stb.). Egy mű sorsa sokkal szerencsésebb, ha kritizálják, mintha elhallgatják.

BUDAPEST TERMÉSZETI KÉPE*

SZÉKELY ANDRÁS

Budapest korszerű földrajzának megírása a magyar geográfia legsúlyosabb adósságai közé tartozott. Csaknem fél évszázad telt már el azóta, hogy *Prinz Gyula* 123 oldalas „Budapest földrajza”-ban a főváros teljes földrajzi szintézisét kívánta megrajzolni. Könyvének fele természeti földrajz, fele pedig gazdasági és településföldrajz. Teljes földrajzi képet természetesen egyetlen szakember már fél évszázaddal ezelőtt sem nyújthatott, amit legjobban az a tény igazol, hogy Prinz munkájában pl. a növény-, állat- és talajföldrajzról említés sem történik. Ez természetes is, mert ezeknek a fejezeteknek a megírásához szükséges alapvető szakmunkák is hiányoztak. Ezenkívül még több fejezet csak vázlatos, ami szintén a gyér részlettanulmányok következménye.

Prinz Budapestjét mindössze *Haltenberger Mihály* „Budapest városföldrajza” c. munkája követi 1942-ben. Ez tulajdonképpen tanítók és tanárok számára készített segédkönyv, és ezért már céljánál fogva sem nyújthatta Budapest teljes földrajzát, és így nem is enyhíthette az ilyen földrajzi munka hiányát. Az azóta megjelent forrásmunkák alapján ugyan kurta 5 oldalon összefoglalja már Budapest növényzetét és állatvilágát, de a talajföldrajz még itt is teljesen hiányzik. Ugyanakkor Haltenberger nem használja fel a kellő mértékben a Prinz munkája óta megjelent részletmunkákat Budapest természeti földrajzának korszerűbb ábrázolására. Haltenberger könyve, mint az címéből is kitűnik, elsősorban a főváros településföldrajzi képének magyarázata. Tömören és nagyon találóan jellemzi *Bulla Béla* „Budapest természeti képe” bevezető soraiban a főváros földrajzával foglalkozó eddig megjelent munkákat. „Haltenberger könyvében fővárosunk természeti földrajzának képe teljesebbnek tűnik Prinz vázlatánál, de ez a kép jóval halványabb, elmosódottabb, mint Prinz darabos, de robusztus torzójának rajza.”

A földrajz egyes részterületeire vonatkozó munkák az utóbbi évtizedben gyorsan szaporodtak. Elsősorban a korszerű földtani irodalom növekedett tetemesen, de több morfológiai részlettanulmány is napvilágot látott. A főváros éghajlatára vonatkozóan sok értékes részlettanulmány mellett már egy jó évtizeddel ezelőtt korszerű szintézis is készült. A vízrajzi irodalom viszont

* Budapest természeti képe. (Szerk. *Pécsi Márton*, *Marosi Sándor* és *Szilárd Jenő* közreműködésével.) Akadémiai Kiadó. Budapest 1958. 744 o. 7 db melléklettel.

gyér maradt. Gyors egymásutánban igen értékes növényföldrajzi tanulmányok jelentek meg, az állat- és talajföldrajzi kutatások azonban csak nagyon vontatottan, de mégiscsak gyarapodtak.

Így egyre sürgetőbbé vált, egyrészt a közben megjelent értékes tanulmányok, másrészt a korszerű kutatások révén Budapest modern földrajzi szintézisének elkészítése. Ezt követelték, mégpedig egyre türelmetlenebbül, a szakkörök, a felsőoktatás, tanárok és tanítók, valamint a főváros földrajza, természeti, gazdasági és települési viszonyai iránt érdeklődők széles köre. De talán legsürgetőbben éppen a gyakorlati élet hiányolta ezt a munkát. Ipari, közlekedési, vízügyi és városrendezési tervezések alkalmával mindig komoly igény jelentkezett az összefoglaló földrajzi munka iránt.

Tehát nem volt vesztegetni való idő Budapest földrajzának elkészítésére. Közben már a részletkutatások is olyan szakaszba jutottak, hogy lehetővé vált Budapest földrajzi képének korszerű megrajzolása. Ezek után döntő feladattá vált a munka jól átgondolt megszervezése. Ahogy már fél századdal ezelőtt egyetlen szakember nem írhatta meg a főváros minden részletében kielégítő összefoglaló földrajzát, ma már a földrajz egyes ágainak gyors specializálódása következtében erre még csak gondolni sem lehetett. Nagyon élesen mutat rá Bulla Béla a „Bevezetés”-ben a korszerű földrajznak erre a súlyos és nehezen kiküszöbölhető problémájára: „Olyan természetvizsgáló ma már nincs, aki egyaránt eredményes kutatója a geológiának, a geomorfológiának, az éghajlatnak, a hidrogeográfiának, a biogeográfiának és mindezek mellett a roppant széles skálájú ismeretanyag földrajzi szintézisbe foglalásának is mestere”. S hol van akkor még mindig a módszereiben, szemléletében és tartalmában is eltérő gazdasági és településföldrajz. Így már nem hogy egyetlen ember, hanem egyetlen munkaközösség sem vállalhatta Budapest teljes földrajzának megírását.

Ilyen előzmények után 1954 tavaszán Pécsi Márton javaslatára a Magyar Tudományos Akadémia Földrajztudományi Kutatócsoportja Tudományos Tanácsa elhatározta Budapest földrajzának megírását és több kötetben való kiadását. Pécsi Márton jól átgondolt terve szerint Budapest monográfiáját 3 kötetre tervezték. Ennek a három kötetes monográfiának első kötete *Budapest természeti képe*. Hogy a könyv minden fejezete magas színvonalú legyen, és a legkorszerűbb adatok és kutatási eredmények alapján íródjék, a munka elkészítésébe az egyes rokontudományok legkiválóbb szakembereit is bevonták. Így a könyv szerzőinek többsége nem geográfus és így született meg Budapest természeti földrajzának elődje és előfeltételeként „Budapest természeti képe”.

E kötet szerkesztését Pécsi Márton, Marosi Sándor és Szilárd Jenő végezte és húsz kiváló szakember írta meg. A húsz érdemes szakszerzőnek nem egészen a fele geográfus, többsége pedig a rokontudományok elsőrendű szakembereiből tevődik össze, akik a legkülönbözőbb szakterületeken működ-

nek, és így igen eltérő szemlélettel dolgoznak. Ezért Budapest természeti képe nagyon tarka szemlélettel íródott, heterogén munka, Bulla Béla tömör meghatározásával élve „alapvetés, bázis a földrajzi szintézis számára”. Budapest természeti képét mindezek szem előtt tartásával kell vizsgálnunk és akkor nyilvánvaló, hogy célkitűzését nagyszerűen meg is valósította.

„Budapest természeti képe” alapján már el is készült a földrajzi szintézis: „*Budapest természeti földrajza*”. Ez azonban az eredeti tervekkel ellentétben, gyakorlati okokból népszerűen, széles rétegek számára élvezhető stílusban megírt tudományos munka lett. Az előkészületben levő következő kötet Budapest gazdasági és településföldrajzát fogja tárgyalni.

A Budapest földrajzával foglalkozó szintetikus és részletmunkák az utolsó évtized folyamán hármennyire is időszerűtlenné váltak, mégis alapul szolgáltak Budapest természeti képéhez. Nem is szólva az utóbbi évtized folyamán megjelent, vagy kéziratban olvasható számtalan részletmunkáról, hiszen ez a modern szintézis éppen ezek alapján született meg.

„Budapest természeti képe”-nek éppen egyik legelismerésre méltóbb törekvése, hogy teljes irodalmat igyekezett nyújtani a legrégibb, szórványos, kezdetleges és már csak történeti értékű munkáktól napjaink bőséges modern cikkeiig. Az egyes fejezetek végén elhelyezett irodalmi jegyzékek összesen 687 munkát sorolnak fel, és az egyes fejezetek szakszerzői ezt a bőséges irodalmat figyelembe is vették.

A könyv kiállítása pazar. Finom papírra nyomtatták. Ízléses, az egész könyvet átfogó borítólapját Budapest pompás látképe díszíti. 8 db kitűnő melléklete közül első helyen *Szentes Ferenc* által szerkesztett Budapest és környékének geológiai térképét kell megemlítenünk. A három színű térkép magába foglalja a Budai-hegység és a Pesti-síkság egész területét, valamint a Kevély-csoportot Budapest határain kívül is. A térkép a legújabb földtani kutatások alapján készült, és így e terület legmodernebb földtani térképe. Kár, hogy a jelkulcsban nem használtak legalább egy-két színnel többet, ami a kiváló térkép áttekinthetőségét nagymértékben növelte volna. Az 5 panorámakép a legjobb kilátópontok panorámáját ábrázolja. Budapest és környékének talajtérképe *Szücs László* szerkesztésében a talajtípusokat szemlélteti. Feltünteti a talaj mészállapotát és kötöttségét is.

A mellékleteken kívül 97 ábra, 95 fénykép és 20 tábla illusztrálja a szöveget. Az ábrák főleg földtani és geomorfológiai szelvényeket, valamint térképvázlatokat, az éghajlati elemek táblázatait, grafikonjait, éghajlati térképeket ölelnek fel; azonkívül a folyóvizek és források adatait, valamint talajszelvények elemzését tartalmazó táblázatok is szerepelnek.

A fényképek zöme *Vajda Ernő* művészi felvételei. Ezenkívül több szakember felvétele is szerepel. Jellegzetes feltárásokat, közettípusokat, táj- és látképeket, éghajlati jelenségeket, folyószakaszokat, forrásokat, erdőrészeket, jellegzetes növénytársulásokat és növényeket szemléltetnek.

A táblák az egyes földtani korok fontosabb faunáját, az állatvilágot és színes talajszelvényeket tüntetnek fel.

A könyv nyelvezete a húsz szerzőnek megfelelően nagyon különböző, általában világos és gördülékeny.

A 744 oldalas könyv legterjedelmesebb fejezete a főváros geomorfológiájával foglalkozik és a könyv összerjedelmének majdnem egynegyed részét teszi ki. Terjedelemre nézve második helyen a növénytakarót tárgyaló fejezet áll, a könyv egyötöd része, és nem sokkal marad el a geológiai fejezet terjedelme (115 old.). A vízrajzi fejezetre a könyv nyolcadrésze esik (90 old.), az éghajlatra pedig már csak 65 oldal. A szekuláris mozgások tárgyalására közbeiktatott kis fejezeten kívül nagyon rövid a talajokkal (30 old.) és az állatvilággal (20 old.) foglalkozó fejezet.

Ha „Budapest természeti képé”-nek fent vázolt születési körülményeit és célkitűzéseit ismerjük, nagyon kényes kérdés az egyes fejezetek arányait kritikai vizsgálat tárgyává tenni és ez nem is igen lehetséges. Az egyes fejezetek terjedelme ugyanis elsősorban attól függött, hogy azon a területen a kutatások milyen stádiumba jutottak el, mennyi adatot szolgáltatottak és ennek megfelelően milyen alapossággal lehetett a témát tárgyalni. Különösen hosszú terjedelmével a morfológiát és a növénytakarót tárgyaló fejezet tűnik ki. Budapest nagyon változatos, sokrétű felszíni formakincse és kialakulása már magában is megindokolja, hogy ez legyen a leghosszabb fejezet, de ezenkívül jelen esetben a terjedelmes fejezet azt is jelenti, hogy a morfológiai kutatások Budapest környékén már be is fejeződtek. Sőt jogosan állíthatjuk, hogy Budapest környezete hazánk morfológiailag legjobban ismert tája. A kutatások itt érték el a legmagasabb színvonalat és itt hatolhattak be a legapróbb részletekig. Ennek több alapos oka van, egyrészt tradicionális okok, másrészt geológiai szempontból a legtűzetesebben feltárt tájunk, és tekintettel a fővárosi állandó jelentős építkezésekre, sűrűn találunk mesterséges feltárásokat és fúrásokat, s mindez lehetővé teszi a részletes és alapos geomorfológiai vizsgálatokat. Nem elhanyagolható szempont, hogy ezen a területen helyezkednek el a kutatóintézetek is, és így minden nehézség nélkül szinte állandó megfigyelés alatt áll. A növénytakarót tárgyaló terjedelmes fejezet is arra utal, hogy a botanikai kutatások is már a részletekig hatoltak, és szintén szép múltra tekintenek vissza. Ezt a fejezetet azonban elsősorban a terjedelmes flórajegyzékek növelik meg. Az állatvilággal és a talajokkal foglalkozó fejezet rövidségének pedig éppen ellenkezőleg az a magyarázata, hogy ezen a téren a kutatások még korántsem nyújtottak kellő adatot a pontosabb kidolgozáshoz.

A „Bevezetés”-ben Bulla Béla összefoglalja a könyv megjelenésének körülményeit és célkitűzéseit, megemlékezik elődjéről és tömör és éles kritikai vizsgálat tárgyává teszi azokat, de mindig szigorúan szem előtt tartja a megjelenési év tudományos színvonalát. Végül rövid kritikai vizsgálat tárgyává teszi az egyes fejezeteket és méltatja az elért eredményeket.

Budapest földrajzi helyzetének adatait *Somogyi Sándor* foglalta össze és ismerteti a főváros határait is.

Hogy a földtani és geomorfológiai fejezet milyen tradíciókra és alapokra épült fel, arra az irodalmi jegyzékben felsorolt 378 szakmunka eléggé rávilágít. Mindazonáltal ez Budapest első korszerű földtani szintézise is. Ebben a könyvben tehát nemcsak a geográfusok, hanem egyúttal a geológusok is több évtizedes adósságukat rótták le. Sőt a geológusok adóssága még súlyosabb volt.

Budapest és környékének geológiája *Schréter Zoltán*, *Horusitzky Ferenc*, *Szóts Endre* és *Mauritz Béla* nagyszűrű, modern szintézise. A másodkor *Schréter Zoltán* munkája, a harmadkor *Szóts Endre* (eocén), *Horusitzky Ferenc* és *Schréter Zoltán* tollából származik; a negyedkor ismét *Schréter Zoltán* összefoglalása. Részletesen ismertetik valamennyi képződmény kifejlődését, kor meghatározását, faunáját és elterjedését. Fejtegetéseiket a térkép- és szelvény-mellékletek szemléletessé teszik. Hiányosságként mindössze azt említhetjük meg, hogy az ősföldrajzi kép nem mindig rajzolódik ki elég világosan, és a szükséges éghajlati következtetések levonása többször elmarad. Nagyon kíváncsú lett volna az ősföldrajzi kép szemléltetésére és konkretizálására néhány térképvázlatot mellékelni. Nem eléggé hangsúlyozható ennek a korszerű földtani összefoglalásnak az a kiváló pozitívuma, hogy a problémát és nehézségeket nem hallgatja el, hanem feltárja, és rámutat a fontosabb eltérő nézetekre is. Így reális képet nyújt a Budapestre vonatkozó jelenlegi földtani ismereteinkről, és további kutatásra, a problémák megoldására ösztönöz. A legmodernebb és ezért sok esetben még vitás korbecsoltást használja, így pl. az alsópannont a miocén végére helyezi.

Budapest közeteit és ásványait *Mauritz Béla* foglalta össze röviden. Utal a kialakulási körülményekre is, fontosabb esetekben (dolomitporlás) az ellentétes véleményeket is ismerteti.

A hegységszerkezet *Horusitzky Ferenc* legújabb szintézise. A faciesek eltérése alapján felállított két nagy egységen (Pilisi és Budai Egység) kívül ezeket is további övekre osztja. Meghatározza az áttolódások korát, és ismereti a fontosabb töréseket is. A Pesti-síkság szerkezetét a fúrásadatok alapján foglalja össze. Ebből a kitűnő, modern fejezetből nagyon hiányzik egy szerkezeti térképvázlat, amely a leírt szerkezeti egységeket és töréseket ábrázolná. Helyes lett volna itt is rámutatni a még fennálló problémákra, annál is inkább, mert hiszen ez a szintézis még nem tökéletesen kiforrott.

Az utolsó rész a terület fejlődéstörténetét foglalja össze *Horusitzky Ferenc* feldolgozásában. Itt geomorfológiai fontosságánál fogva hasznos lett volna a fiatal mozgásokkal kissé bővebben foglalkozni.

Budapest és környékének geomorfológiája két részre oszlik. A Budai-hegység geomorfológiája *Láng Sándor*, a Pesti-síkság geomorfológiája nagyobb részben *Pécsi Márton*, kisebb részben *Góczán László*, *Marosi Sándor* és *Szilárd Jenő* munkája.

Láng Sándor a Budai-hegységben több évtizede végez megfigyeléseket és kutatásokat, így a hegységet a legkisebb részletekig ismeri. Ez a munkája a Budai-hegység első morfológiai szintézise. „... Láng Sándor geomorfológiai tanulmánya a Budai-hegységről geomorfológiai irodalmunk egyik legsikerültebb terméke...” írja Bulla professzor a „Bevezetés”-ben.

Láng S. ebben a fejezetben aprólékosan ismerteti a Budai-hegységet, felépítését, formakincsét, a karsztjelenségeket, a völgyhálózatot és kialakulását. Már az általános jellemzésben felsorakoztatja érveit amellest, hogy a Budai-hegység mai formái csak a pliocénvégi-pleisztocéneleji emelkedés során alakultak ki. A tönkösödés időszakának a miocént tartja, mert az oligocén tengeri üledékek elhelyezkedése világosan mutatja, hogy ekkor a tengerből még jelentős rögök magasodtak ki. A miocén tönkösödési folyamat az alsópliocénban még tart, mert a kéregmozgások nem zavarták meg, így a tönk alig emelkedett a pannon tenger szintje fölé és peremi részeire a tenger transzgrádált is, sőt helyenként még a levantei forrásméshékök is betakarják (Szabadság-hegy), és csak ezután, a felsőpliocén végétől emelkedik ki. A fiatal kiemelkedést még a magasan elhelyezkedő forrásbarlang-szintekkel, a fiatal völgyhálózattal is alátámasztja. Ez alatt az idősebb tönkfelszín alatt két hegy-csoportban is fiatalabb tönkfelszínt ír le. A Jánoshegy—Hárshegy-csoportban 300—400 m-es magaslatokat sorol ide (Kis Hárs-hegy, Tündér-hegy, Hunyadi-orom stb.). A Nagy Kopasz—Nagy Szénás-csoport pereméhez csatlakozó alacsonyabb rögöket „fiatalabb pliocén tönkfelszínnek”-ként írja le. Itt megjegyzi, hogy ez volt a pannóniai tenger partvonala. Az a véleményünk, hogy a két szint inkább ugyanannak a tönkfelszínnek eltérő magasságra emelt darabja. Hiszen a szerző is több helyen kiemeli, hogy a tektonika a hegység területén igen egyenlőtlenül dolgozott, és az egyes rögök nagyon eltérő magasságba kerültek. Erős ellenérv a fiatalabb tönkfelszín ellen, amit *Láng S.* jól igazol, hogy a tönkösödés egészen a felsőpliocénig tart és az idősebb tönkök is csak a felsőpliocén végén (!) kezdenek kiemelkedni. Elképzeltetetlen, hogy a felsőpliocén végétől újabb, fiatalabb tönkfelszín alakuljon ki, mert erre már nem volt idő, emellett pedig sem a tektonikai, sem az éghajlati viszonyok nem kedveztek újabb tönkfelszín kialakulásának. Még kényesebb a kérdés a Nagy Kopasz—Nagy Szénás-csoportban, ahol a pannon partvonalat jelöli az alacsonyabb keskeny szint. Így ez még a pannon tenger abráziós színlejeként is számításba jöhet.

Külön ki kell emelnünk *Láng*nak azt a kitűnő megállapítását, hogy a tönkökön semmiféle eredeti felszín sem maradhatott meg, mert az egykori tönk felszínéből azóta már 50—100 m is lepusztulhatott. Erről ugyanis gyakran megfeledkeznek. Bár megjegyezzük, hogy a felsőpliocén óta 50—100 m vastag lepusztulást (tekintettel a kis magasságra) túlzottnak tartjuk.

A karsztjelenségekről írt rövid általános összefoglalásban a gyenge karsztosodást azzal magyarázza, hogy jól karsztosodó kőzet aránylag kevés

helyen van a felszínen, nem sok a csapadék és erős a szerkezeti feldaraboltság.

A Budai-hegységet három tájcsoportha osztva tárgyalja: a Hármashatárhegy, a Jánoshegy-Hárshegy és a Nagy Kopasz—Nagy Szénás csoportra. Először ismerteti a hegycsoport kiterjedését, részletes topográfiáját és felépítését, azután felszíni formáit; a karsztjelenségeket, rög- és felszínmaradványokat, végül a mai felszín kialakulásának folyamatát. Véleményünk szerint hegycsoportonként ez az erősen tagolt tárgyalás elkerülhetetlenül ismétlésekhez vezet és szétforgácsolja az anyagot. A karsztjelenségek külön pontban tárgyalása célszerű és növeli az áttekinthetőséget. A felszíni formák, a rög- és tönkfelszínmaradványok, valamint a mai felszín kialakulásának elkülönített tárgyalása szükségszerűen ismétléseket eredményezett, és zavarja a hegycsoport geomorfológiájának áttekintését. Ezt legjobban igazolja az, hogy az ismétlések során ellentmondás is akad. Így pl. a 176. oldalon: „... a Rupp-hegy (259 m) és Tüzköves-hegy (278 m) nem tönk, hanem a Gellérthegy—Sashegy—Csiki-hegyek dolomit rögsorozat tagja”, a 188. oldalon pedig „... egyidősnek tartjuk a Gellérthegy tönkfelszínét is”.

A karsztjelenségeket minden csoportban tüzetesen ismerteti. Részletesen leír valamennyi barlangot, és alaposan foglalkozik keletkezésük körülményeivel is. Azzal azonban, hogy „A pálvölgyi barlangokat *egyedül* a hév-
vizek dolgozhatták ki” (165. old., kiemelés tőlem) nem érthetünk egyet. A hév-
vizek mellett fontos szerepet játszottak a törés- és repedésrendszerek is, amint erre néhány sorral lejjebb a szerző is utalt. A karsztvizek oldóhatása valóban csekély szerepet játszott ezekben a barlangokban, de mégsem szabad teljesen figyelmen kívül hagynunk.

A Budai-hegység sok kisebb-nagyobb medencéjét is részletesen tárgyalja. Itt nagyszerűen bizonyítja, hogy a nagyobb medencék (Nagykovácsi-, Pesthidegkúti-medence) már a paleogénben létrejöttek, majd környezetük lepusztulásával nagyjából a tönkfelszínbe illeszkedtek, végül régi törésvonalaik felújulásával a hegység fiatal emelkedése során ismét mélyebben maradtak.

„A Budai-hegység déli előtere” c. alatt *Szilárd Jenő* az utóbbi években végzett részletes kutatásai alapján a Budaörsi-medencét, a Tétényi-fennsíkot és az Érd—Sóskúti-fennsíkot ismerteti. Részletesen tárgyalja a felépítést, a felszín fejlődéstörténetét, a formakincset és a kialakulást.

Perbe száll a Tétényi-fennsík peremeinek a Cholnoky—Mihalik-féle deflációs kuesztaperem felfogásával. Fejtegetései végén azonban maga is arra a helyes eredményre jut, hogy a fennsíkot kuesztaperemek határolják. A Tétényi-fennsík fekéreégei ugyanis lényegesebb zavar nélkül a Budaörsi-medencében is folytatódnak; ez a tény kizárja a medence tektonikus bezökkenésének lehetőségét. A döntő különbség azonban, főleg *Mihalik* magyarázatával szemben az, hogy a peremek kialakulását denudációval, a K-i oldalon kimondottan a Duna eróziós alámosásával magyarázza.

A Budaörsi-medence keletkezésének magyarázatakor — Cholnokyhoz hasonlóan — az eredetileg is lényegesen vékonyabb mészkőtakaróból indul ki, majd Ny—K-i irányú vízfolyásokat tesz felelőssé az erős pusztítás megindulásáért és a medence elsődleges kialakulásáért. Dialektikus magyarázata tekintettel van a klímaváltozásokra is és a pleisztocén eljegesedések idején igen helyesen a szoliflukciónak és a hirtelen záporvizek pusztításának tulajdonít elsődleges szerepet. A lepusztulás menetét a medenceperemi törmelékkúpokkal borított szintek segítségével korban is elég pontosan követi, a szinteket ugyanis a Duna-teraszokkal párhuzamosítja. Az orsodi és örmezői rosszlefolysú keserűvizes lapályok magyarázatakor azonban Szilárd is a deflációt hívja segítségül, de korlátozottan és indokoltan : csak az eljegesedések száraz éghajlatán, kis területen és csak laza homokrétegek eltávolításában. Szilárd Jenő körültekintő, plauzibilis okfejtéseit csak annyival szeretnének kiegészíteni, hogy mind a Budaörsi-medence felszínének, mind a Tétényi-fennsík peremeinek kialakításában a tömegmozgásos, korráziós folyamatoknak lényeges szerepet kell tulajdonítanunk. Ezek fontos szerepet játszhattak a Budaörsi-medence egykori Ny—K-i irányú völgyeinek gyors szélesítésében és a fennsík peremeinek hátrálásában.

A Pesti-síkság geomorfológiai fejlődéstörténete Pécsi Márton korszerű munkája ; saját egyévtizedes dunavölgyi kutatásainak a Pesti-síkságra vonatkozó szintézise. Munkájának gerince a Pesti-síkságot felépítő teraszok elemzése. Az eddigi összes irodalmi adatok, fúrásszelvények, faunaleletek lelkiismeretes feldolgozásával és sokoldalú részletvizsgálat alapján határozza meg a teraszok számát és korát. Különösen nagy súlyt helyez a teraszok kavicsanyagának kőzettani összetételére és görgetettségére. Ezeket az adatokat táblázatokban közli.

Sokoldalú adatai alapján felépített szintézise szerint a Pesti-síkságot a Duna ópleisztocén (V. sz.) és idősebb pleisztocén (IV. sz.) hordalékkúp-terasza, valamint 3 pleisztocén (III., II/b., II/a. sz.) és a kettős holocén terasza építi fel. Részletesen vitatja a Pesti-síkságot határoló Gödöllői-dombság problémáját, és végeredményben vastag keresztrétegezett homokanyagát részben az Ősduna hordalékkúpjának tartja. Erre vonatkozólag további vizsgálatok szükségesek.

Mélyre hatóan boncolgatja a hordalékkúp-teraszok és teraszok létrejöttének okát, és arra a következtetésre jut, hogy kialakításukban az Alföld süllyedésének és a pleisztocén klímaváltozásoknak egyaránt fontos szerepe volt. Okfejtései során mégis a tektonikának tulajdonít elsődleges, irányító szerepet.

Behatóan tárgyalja a periglaciális jelenségeket, elsősorban a teraszok anyagán tapasztalható tundrajelenségeket, a lösz háttérbe szorulását és a terjedelmes futóhomok felszíneket. Tüzetesen foglalkozik a Duna mellékfolyóival is, völgyeik kialakulásával és formakincsével. Ezeket a völgyeket nagyrészt tektonikusan preformáltaknak tartja.

Ezután a Pesti-síkság tájrajzi leírása következik. A szerzők négy táj keretében részletesen bemutatják a síkságot. Dunakeszi—Fót—Mogyoród környékét *Góczán László*, a Mogyoródi- és Rákospatak közét *Pécsi Márton*, a Rákospataktól D-re levő területet *Marosi Sándor* és *Szilárd Jenő* jellemezte.

Budapest és környéke futóhomokterületeinek morfológiája Marosi Sándor kitűnő összefoglalása. Rövid és logikus szintézis. Több új, fontos felismerést és megállapítást tartalmaz. Foglalkozik a homokterületek kiterjedésével, az anyag származásának problémájával, főképpen azonban a formakincsel és genetikájával, végül még a homokterületek és formák gyakorlati következményeivel, a településekre és a gazdasági életre gyakorolt hatásával is.

A homok durvaságából megállapítja, hogy származási helyétől alig távolodott el. A homok főleg a kettős würm terasz anyagából fúvódott ki, mert ezt vastagon borítja, míg a magasabb teraszokról a homok már denuválódott.

Legértékesebbek a homokterület formakincsére vonatkozó megállapításai. Nagyon lényeges és helyesnek látszik az a megállapítása, hogy a pleisztocén futóhomok formakincséből „napjainkig semmi sem maradt meg, s az egyáltalán nem is rekonstruálható. Pleisztocénvégi fosszilis homokformák Budapesten és környékén nincsenek”. A mai homokformák keletkezését az óholocén mogyoró szakaszra vezeti vissza, de leszögezi, hogy a későbbi csapadékos, dús növényzetű időszakban ezek a formák is jelentősen átalakultak, így végeredményben arra az egészen új megállapításra jut, hogy a Pesti-síkság futóhomok-formakincse mai formájában *újholocén*. Ez a szerző által kifejezetten ki nem mondott megállapítás, tekintve a homokformák szemünk előtt is lezajló gyors alakulását, helyesnek látszik. Nem szabad azonban megfeledkeznünk arról sem, hogy más területeken (Nyírség, Kiskunság) olyan foltok is akadnak, ahol a pleisztocénvégi homokformakincs fosszilis maradványai is megmaradhattak, mert azokat vékony lösztakaró fedte be és konzerválta.

Marosi a formák tárgyalása során a Kádár-féle líbiai buckák helyébe új fogalomként a hosszanti garadabuckákat vezeti be, melyek alakjukra és felépítésükre nézve a líbiai buckákhoz hasonlítanak, „genetikájukat tekintve azonban garadák, és félig kötött homokterületeink jellegzetes formái”.

Leszögezi, hogy csak féligkötött formákat kereshetünk. Felhívja a figyelmet, hogy a legtöbb esetben a szélbarázda mindkét vége teljesen nyitott, és ez azt a látszatot kelti, hogy ezek akkumulált hosszanti buckák közti mélyedések. Bár a mélyedések mellett húzóódó buckák anyaga valóban felhalmozott homok, szerző azokat egyes esetekben mégis másodlagos pusztulásformának, maradékgerincnek tartja. Erre azonban nem hoz fel bizonyítékot és véleményünk szerint ez megnyugtatóan nem is igazolható. Értékesek és érdekesek a *lepelhomokra* vonatkozó fejtegetései. Anyagát logikus következtetésekkel a szélbarázdákból és a kisvíz-mederből származtatja. Azt a megállapítását

azonban, hogy a lepelhomokok mind az újholocénban keletkeztek, nem bizonyítja és ez csak ott igazolható, ahol az óholocén teraszt fedi. Nézetünk szerint a lepelhomokok egy része okvetlenül idősebb.

Vitába száll Marosi Kádár Lászlónak azzal a vádjával, hogy nem ismer-
tek fel parabolabuckákat, és azt állítja, hogy ilyenek ezen a területen nincse-
nek is, mert az ehhez hasonló formák szélbarázda-maradékgerinc-garmada
együttesek.

„Szekuláris mozgások Budapest társágében” c. alatt *Bendefy László* behatóan tárgyalja a mozgásokat, a mozgások fajait, okait és a közreműködő erőket. Fontos megállapítása, hogy a kéregmozgásoknak csak elenyésző része radiális irányú és sok a vízszintes összetevő. A mozgások kratogén jellegűek. A legerősebb a DK-i nyomóerő. Mondanivalóját sok táblázattal, térképpel és mozgásdiagrammal támasztja alá. A geográfus számára különösen a relatív izobázisok ábrája sok értékes következtetés alapja lehet. Negyedszáz oldalas, adatokban bővelkedő fejtegetéseinek a geográfus számára legfontosabb része az, amelyik a fiatal mozgásokat számtalan adattal igazolja. Különösen meg-
lepő megállapítása, hogy a Pesti-síkság alatti alaphegység állandó emelkedés-
ben van, és a Duna ezért húzódik a Budai-hegység lábához.

„Budapest és környékének éghajlata” *Bacsó Nándor* korszerű, dinamikus munkája. Bár Budapest éghajlatára vonatkozóan Réthly Antal tollából 1947-ben modern összefoglaló munka jelent meg (Budapest éghajlata), és ezért itt nem jelentkezett olyan égető hiány, mint a többi ágazat irányában; és ha ennek megfelelően Bacsó Nándor nagyszerű összefoglalása nem is volt olyan novum, mégis már 12 évvel elődje után sok újat mond. Új egész tárgyalási módja és beosztása. A napenergia tárgyalását veszi előre és okozati kapcsolatok alapján erre építi fel egész mondanivalóját, mert mint írja, „ez az energia tulajdonképpen az időjárás ’üzemanyaga’, azaz annak nélkülözhetetlen megindítója és fenntartója”, később pedig *Berkes* megállapítására hivatkozik, hogy „... éghajlatunk hőmérsékleti, áramlási és nedvességi vonatkozásaiban a sugárzás hatása 80%-os súllyal esik latba”.

A legújabb adatok felhasználásával részletesen tárgyalja az éghajlat valamennyi elemét és foglalkozik az időjárással, végül az éghajlatváltozással is. Sok táblázat, térkép, grafikon és fénykép kitűnően szemlélteti a szöveget. A geográfus számára különösen értékesek a hőmérséklet és csapadék pontos térbeli megoszlását ábrázoló térképvázlatok, mert ezek jól szemléltetik a budai és pesti oldal közti éghajlati különbséget, ami egyébként a szövegben nincs eléggé kiemelve, mert miként Bulla már szóvá teszi, nincs még hozzá megfelelő mennyiségű és minőségű adat. Érdekes összefoglalás a „Záporok és nagy esők csapadékhozama” c. fejezet rész és a hozzá mellékelte csapadék-térkép az 1954. jún. 1-i felhőszakadásról. Ennek a fejezetnek jelentős a gyakorlati értéke is, mert mint Bacsó is megjegyzi, az éghajlatkutatás eredménye „a jövőre szóló útmutatásnak is tekintendő”. Itt külön meg kell említenünk az

aránylag sok speciális városéghajlati adat közlését, ami biztató kezdet — Bulla professzor kifejezésével élve — a budapesti „műéghajlat” vizsgálatára terén.

Amivel az éghajlati fejezet ismertetését kezdtük, annak pontosan az ellenkezőjét kell elmondanunk a vízrajzzal kapcsolatban. Budapest hidrogeográfiájáról nemhogy összefoglaló munka nem jelent meg, de még — a karsztvízproblémától eltekintve — a részletmunkák száma is csekély. Így a „Budapest és környékének vízrajza” c. fejezetnek sok új adatával, ábrájával és eredményével nagy a tudományos és gyakorlati jelentősége. Bár a hét érdemes szerző által írt fejezet korántsem hidrogeográfia, hanem heterogén szemléletű, sokszínű mozaik, amelyik azonban kitűnő alapul szolgálhat Budapest hidrogeográfiájának földrajzi szemléletű megírásához, ahogy az a „Budapest természeti földrajza” c. kötetben meg is történt. Hogy ez a fejezet heterogén szemléletével ebből az amúgyis tarka összeállítású kötetből is kitűnik, annak elsőrendű oka, hogy ezt a fejezetet a legeltérőbb szemléletű szerzők — mérnökök, geográfusok és geológusok — írták.

Első része Budapest ősvízrajzi képe *Góczán László* rengeteg adaton alapuló, kitűnő földrajzi szemléletű összefoglalása. A budapesti Duna és mellékfolyói pleisztocén és holocén ősvízrajzát mutatja be.

A fejezet gerince *Lászlóffy Woldemár* és *Csermák Béla* adatokban bővelkedő összefoglalása a vízfolyásokról. A Duna-szakasz leírását, vízjárását, vízszállítását, jégviszonyait, hőmérsékletét, vegyi elemzését és különösen árvizeit és kisvizet részletesen tárgyalja, és az okozati összefüggésekre is rámutat. Ezután a mellékvizekkel is részletesen foglalkozik. A szöveget értékes helyszínrajzokkal, hosszszelvényekkel, térképvázlatokkal, grafikonokkal, táblázatokkal és fényképekkel illusztrálja.

A „Gazdasági vonatkozások” c. fejezetrésznek nagy a gyakorlati jelentősége. Foglalkozik az ármentesítésekkel és szabályozásokkal, valamint a Duna jelentőségével a hajózás, energiaforrás, vízellátás és szennyvízlevezetés szempontjából.

A forrásokkal *Csallány Sándor* és *Papp Ferenc* ismerteti meg. Foglalkoznak a hideg, meleg, gyógy- és keserűvíz forrásokkal egyaránt. Több táblázat segítségével rengeteg értékes adatot közölnek a forrásokról. Ez a fejezet nagyon adatközlő jellegű és az okfejtések, az összefüggések és kapcsolatok tárgyalása hiányos. Legjobban azonban azt fájjaljuk, hogy a források genetikáját, típusait, a vízbőség kapcsolatát az időjárással és szerkezettel teljesen figyelmen kívül hagyja. Hiányzik minden szintézisre való törekvés is.

A talajvizeket *Horusitzky Ferenc* genetikai csoportosításban tárgyalja. Ez a csoportosítás egészen újszerű és speciális. Már maga a csoportosítás is sokat elárul a hegység talajvízeiről, bár a hat csoport közül a völgyi talajvizek csoportja nem mutatkozik a többi csoporttal egyenrangúnak. Tulajdonságai és természete alapján a lejtők és az áradmányok talajvízeinek bizonyos fokú

egyesített csoportja. Horusitzky foglalkozik a talajvizek helyzetével, származásával, tárolóképződményével, áramlásával és gyakorlati jelentőségével.

A karsztvizeket és a lefolyási viszonyokat *Láng Sándor* tömör összefoglalásában ismerjük meg. A karsztvizeket az aránylag gazdag speciális kérdésekkel foglalkozó irodalom alapján tárgyalja. Elfogadja Szádeczky összefüggő karsztvíztükrét. Rámutat a karsztvíz mennyiségének kapcsolataira az éghajlattal, a közetminőséggel és a szerkezettel. Hasznos lett volna ezt a kapcsolatot kissé bővebben kifejteni. A fontosabb karsztforrások adatait táblázatban közli.

A lefolyásviszonyok tárgyalása során egyenként foglalkozik a lefolyástényezőre és a fajlagos lefolyásra ható tényezőkkel. Rámutat, milyen nagyok az értékkülönbségek a Pesti-síkság és a Budai-hegység, utóbbin belül pedig a karsztos és nem karsztos területek között. A fontosabb vízfolyások lefolyásviszonyait táblázatban közli. Bár még csak igen kevés adat állt szerző rendelkezésére, jó következtetésekkel és megfigyelésekkel pótolta a hiányokat.

„Budapest és környékének természetes növénytakarója” *Zólyomi Bálint* pompás munkája. Nagyobb számú részletmunka ellenére ez az első összefoglalás a főváros növénytakarójára vonatkozóan. Bár szerzője botanikus, jó földrajzi szemlélettel íródott. Ennek az úttörő munkának megírását hihetetlenül megnehezítette, hogy a főváros természetes növénytakarójának többnyire már csak gyenge nyomai maradtak.

A fejezet első része bemutatja Budapest környékének növényföldrajzi tájait, majd florisztikai növényföldrajzi jellemzést nyújt. Hosszasan foglalkozik az éghajlat jellegével és tüzetesen bizonygatja, hogy a Dunántúli-középhegység Köppen beosztása szerint szubmediterrán éghajlati vonásokat mutat.

A növénytakaró történeti kialakulása igen dialektikus szemlélettel és dinamikusán íródott. A növényzet kialakulását és változásait a jégkorszak végétől követi, mindenkor kitér az éghajlati és egyéb természeti kapcsolatokra. Ezt az összefoglalást a geomorfológus is kitűnően használhatja.

A fejezet gerince és javarésze a főváros környékének növénytakarulásait és térbeli eloszlásukat tárgyalja. Bemutatja először a Budai-hegység speciális kőzeteinek, a dolomitnak, a mészkőnek és a homokkőnek jellegzetes növénytakarulásait, majd a kétzonális erdőtakarulást. A Pesti-síkságon a vízi-ártéri, lápi, a keserű sósrétek, majd a homok- és löszfelszínek növénytakarulásait ismerteti.

A növénytakarulásokkal a progresszív szukcesszió sorrendjében foglalkozik. A hosszadalmas flórajegyzékek mellett mindenütt környezetébe építi a növénytakarulást, rámutat kifejlődésének okaira és kapcsolataira a közzet, a domborzattal, a lejtőszöggel, a mikroklimával és a talajjal. Élvezetesen ecseteli a természeti földrajzi tényezők összefüggéseit.

Nem véletlen, hogy az állatvilágot és a talajokat tárgyaló fejezetek a könyv legrövidebb fejezetei. A kutatások ugyanis ezen a téren indultak meg a legkésőbbben, és még a legkevesbé haladtak előre. Ezért nem volt még elegendő adat az állatvilág és a talajok részletesebb kifejtéséhez. Ennek tudható be, hogy ez a két utolsó fejezet nem sok földrajzi szemléletről tanuskodik.

Ebben a könyvben az állatvilág tárgyalására a legcélszerűbb és egyúttal legföldrajzibb módszer is a növénytakaró ismertetéséhez hasonlóan az lett volna, hogy a mai állatvilág történeti kialakulásának ismertetése után a főváros környékének állattársulásait tájanként ismertette volna. Ehelyett sajnos történeti ismertetésről szó sem esik, csak a mai állatvilág tárgyalására kerül sor. *Loksa Imre* bevezetőjében hivatkozik is a kutatások elégtelenségére, — ez különben az irodalmi jegyzékből is kitűnik — és ez meggátolja abban, hogy az állatvilágot társulástani alapokon rajzolja meg, mert — mint írja — ehhez „csak a mozaik darabkái vannak meg”. Így a szerző nem is törekedhetett az állatvilág teljes képének megrajzolására. Ennek következtében ettől a fejezettől nem is várhatunk földrajzi szemléletet. Ki kell emelnünk azonban, hogy ez az első kísérlet Budapest állatvilágának összefoglalására és a szerző által nem titkolt hiányosságok további kutatásokra ösztönöznek.

Loksa a kutatás történetének és a terület állatföldrajzi hovatartozásának ismertetése után először a lakott terület állatvilágát, majd növénytársulások szerint a Budai-hegység és a Pesti-síkság állatvilágát, végül a vizek állatvilágát tárgyalja.

Amint már említettük, az eddig megjelent Budapest földrajzát tárgyaló munkákból a talajföldrajz teljesen kimaradt. Így *Fekete Zoltán* modern összefoglalása ezen a téren nagy haladást jelent. Bár mint *Bulla* megállapítja a „Bevezetés”-ben: „Fekete nem talajföldrajzot, hanem talajismerettant írt”.

A rövid bevezető kutatástörténeti ismertetésben *Fekete* az 1 : 10 000 arányú felvétel hiányával okolja meg a részletesebb ismertetés elmaradását. Előljáróban utal a talajfajták szoros kapcsolataira az éghajlat, a domborzat, a növényzet és a kőzet irányába. Ezután a Budai-hegység, majd a Pesti-síkság talajait a legújabb forrásmunkák és felvételek alapján ismerteti. Ismertetése főként csak a talajfajták jellemzésére szorítkozik.

Befejezésül megállapíthatjuk, hogy *Budapest természeti képe* elérte kitűzött célját. A legkiválóbb szaktudósok által a legmodernebb kutatások alapján megírt munka; bár igen heterogén szemléletű, a jó geográfus előtt e könyv áttanulmányozása után Budapest természeti földrajzi képe tisztán kirajzolódik.

TANULMÁNYOK A NEVELÉSTUDOMÁNY KÖRÉBŐL*

BAKONYI PÁL — KÖTE SÁNDOR

1958-ban jelentette meg az Akadémiai Kiadó a „Tanulmányok a neveléstudomány köréből” című kötetet. A kötet a *Pedagógiai Tudományos Intézet* gondozásában jelent meg, szerkesztette Kiss Árpád. A kötet megjelenése lehetővé tette, hogy a jelenlegi folyóirati keret következtében közlésre nem kerülő nagyobb terjedelmű írások napvilágot lássanak.

A kötet előszava „számadásnak” minősíti a tanulmánygyűjteményt, az előszó szerint a könyv értékét majd az méri le, hogy mennyire tudott teljes képet adni tárgyáról.

A könyvnek az ad különös jelentőséget, hogy éppen az 1957. évben folyt pedagógiai kutatások irányáról és eredményeiről számol be. A tanulmányok és beszámolók a szocialista pedagógia hazai fejlődésének az ellenforradalom utáni nagy jelentőségű szakaszáról adnak tájékoztatást. Közismert, hogy 1956-ban, az ellenforradalom előkészítésének idején súlyos támadások érték a szocialista pedagógiát, kétségbe vonva annak létét vagy tudományos értékét, hazai eredményeit. E támadások felhasználták a szocialista pedagógia fejlődésében valóban megmutatkozó fogyatékosságokat és a tudománypolitikában elkövetett egyes hibákat. Az 1957-es év a neveléstudomány művelői számára az erőgyűjtés és programkialakítás éve volt. A dialektikus materializmus alapján álló kutatók egyre erőteljesebben hallatták szavukat. Fokozatosan urrá lettek az ellenforradalom utáni eszmei zűrzavar felett. A tudománypolitika azt szorgalmazta, hogy összefogásra és produktív munkára ösztönözze mindazokat a kutatókat, akik elfogadják a szocializmus perspektíváját és hajlandók ennek érdekében dolgozni.

A pedagógiával szemben elhangzott kritikák az elmúlt 5—6 évben — többnyire helyesen — rámutattak arra, hogy a didaktikai kutatások eredményei mellett a nevelési kérdésekkel való tudományos foglalkozás lemaradást mutat. A kötetben megjelent két tanulmány (*Tettamanti Béla*, Nevelés és neveléstan; *Ágoston György*, A nevelés elméletének programja) általános

* *Tanulmányok a neveléstudomány köréből*. Szerk. Kiss Árpád. Akadémiai Kiadó, Budapest 1958. 600 old.

pedagógiai és nevelésméleti kérdésekkel foglalkozik. Sajátossága mindkét írásnak, hogy a fogalmak tisztázására törekednek, és, ami ezzel részben rokon, a fogalmak rendszerezésére, a szocialista pedagógia rendszertani problémáinak megoldására. „A nevelés fogalmát tehát tulajdonképpen csak akkor tudjuk a maga teljes és mind tárgyi, mind logikai szempontból megtámadhatatlan jegyeiben magunk elé állítani, ha majd az itt következő megismerések során, azok eredményeképpen feltárul előttünk annak lényeges, részleteiben is igazolt tartalma” — írja Tettamanti Béla tanulmánya elején (i. m. 7—8. old.). „Egy-egy pedagógiai téma rendszertani helye sokszor választ adhat olyan fontos kérdésekre, mint az illető téma, probléma alá-, föl- vagy mellérendelt viszonya más témákhoz, problémákhoz, választ adhat olyan lényeges összefüggésekre, amelyek a gyakorlati nevelőmunka számára sem közömbösök...” — állapítja meg Ágoston György (i. m. 65. old.).

Mindkét munkában a rendszertani és fogalomtisztázó szándék közben erős törekvés tapasztalható a szocialista pedagógia eszmei tartalmának elmélyítésére, a polgári pedagógia fogalmainak és nézeteinek kritikájára.

Az említett tanulmányok az egyetemi oktatással összefüggő problémák megoldását tűzték ki célul. Tettamanti tanulmánya neveléstani tankönyvrészlet, Ágoston munkája pedig oktatási program. Ez nem véletlen. Az elmúlt években a pedagógia fejlődésében mutatkozó hiányosságok élesen ütköztek ki a tanárképzésben is, a fiatal tanárokat sűrűn ért kritika több vonatkozásban az egyetemeken folyó pedagógiai kollégiumokra volt visszavezethető. Ez indokolja azt is, hogy Ágoston György az ilyen jellegű kötetekben szokatlan program-műfajt választotta.

Végül mindkét írásra jellemző a vázlatosság. Különösen áll ez Ágoston György munkájára, aki, bár közli az egész pedagógiai képzés programját, de e programnak csak néhány fejezetét dolgozta ki. A program, mint műfaj önmagában is vázlatosságot kíván, az egyes címszavak mögött rejlő tartalomra csak következtetni tudunk. Tettamanti Béla írása is egy nagyobb mű részlete, ezen belül is egyes kérdéseket csak összefoglalás-szerű vázlatban közöl. E vázlatosság az adott tudománypolitikai helyzetben semmit sem von le a szerzők törekvéseinek értékéből, abból, hogy rendszertani és fogalomtisztázó problématikához — melyek cseppet sem hálások — nyúltak.

Tettamanti Béla tanulmánya két nagyobb egységre bomlik. Az első : I. Nevelés, kommunista nevelés, a második : II. A nevelés tudománya — pedagógia. A I. fejezet első néhány oldalán az oktatási és rendszertani szempontból egyaránt mindig jelentkező problémát veti fel, hogy a nevelés történeti és osztályjellegének, tehát a mindenkori nevelés konkrét tartalmának kifejtése előtt, lehetséges és szükséges-e a nevelésnek valamiféle előzetes, általános meghatározása. Tettamanti Béla azt az utat járja, hogy néhány polgári szerző és néhány szovjet pedagógus nevelés-definíciójából indul ki, és e definíciók közös tartalmából vonja el a nevelés „előzetes meghatározását”.

Az előzetes definíció — úgy látszik célszerű — bevezetése után tér rá a nevelésnek, mint társadalmi jelenségnek a részletes taglalására és telíti meg az általános meghatározást konkrét tartalommal.

Már az első oldalakon fel kell figyelni Tettamanti Béla egy sajátos szóhasználatára, amely — véleményem szerint — nem segíti elő a fogalmi és rendszertani tisztázást. A „pedagógia” szót Tettamanti a „neveléstannal” azonosítja, és úgy fogja fel, hogy az, a neveléstudományon, vagy — többször így használja, jöllehet a kettő korántsem azonos — a neveléssel foglalkozó tudományok csoportján belül foglal helyet. Nem tűnik ki ebből, hogy pl. a didaktikát beleérti-e a szerző a pedagógia így értelmezett fogalmába. Célszerűbbnek tűnik a pedagógia és neveléstudomány-szavak azonos használata. Ezt teszi Ágoston György tanulmánya is, a pedagógián belül szerepelnek az általa közölt programban a nevelés elmélete és az oktatás elmélete. Tettamanti Béla is használja a nevelés elmélete kifejezést (i. m. 8. old.), azonban nem fejti ki ennek tartalmát, mint ahogy nem írja körül pontosan, mit ért a neveléssel foglalkozó tudományok csoportján.

E terminológiai észrevételek nem érintik Tettamanti mondanivalójának lényegét. Különösen nem azt a nagyon méltánylandó tárgyalási módot, ahogy a neveléssel, mint társadalmi jelenséggel foglalkozik. Nem azokat a burzsoá nézeteket tárgyalja, amelyek egyenesen tagadják a nevelés osztályjellegét, hanem kritikájának éle a „szociológiailag tájékozott polgári nevelés” ellen irányul. Bírálata azoknak a polgári szerzőknek a nézeteit érinti, akik látják a társadalom és nevelőmunka valamiféle összefüggését. Ez a pedagógiai irodalmunkban újszerű fejtegetés igen hasznosnak és politikailag célszerűnek bizonyul. Így foglalkozik Paul Barth nézeteivel, aki Spencer követőjeként a társadalmat szellemi organizmusnak tartotta, és jöllehet látta a társadalom és nevelés kapcsolatát, de annak lényegét nem tudta felismerni. Bemutatja Tettamanti a Natorp-féle „szociálpedagógia” idealista jellegét, és hosszasan bírálja Émile Durkheim szociális pedagógiáját. Durkheim sok helyes megfigyelése mellett sem képes helyesen értelmezni a nevelés valódi szerepét a társadalom fejlődésében. Hasonló korlátokat tár fel a szerző Dewey felfogásában is. „... Egyik burzsoá teoretikus sem tud feleletet adni arra a kérdésre, hogyan kapcsolódik a nevelés mind eredete, mind funkciója által a társadalmi életbe, ill. hogyan alakítja az embert, mint társadalmi lényt . . .” — vonja le a konzekvenciát Tettamanti Béla (i. m. 17. old). E kapcsolatok mibenlétét csupán a marxizmus—leninizmusra alapozott pedagógia képes feltárni. A tanulmány ebben a felépítésben a nevelés társadalmi jellegére vonatkozó marxista-leninista nézeteket nem csak egyszerűen kijelenti és közli, hanem úgy mutatja be, mint annak a dilemmának a megoldását, amellyel a modern polgári teoretikusok nem tudtak megbirkózni, akkor sem, ha a nevelés társadalmi meghatározottságát nem vonták kétségbe. Ez a tárgyalási mód a tanulmány jelentős értéke.

Az I. fejezet befejező részében a kapitalizmusban folyó neveléssel és a szocialista kultúrpolitikai törekvésekkel foglalkozik. E fejezetet a tanulmánykötet vázlatosan közli, mégis kitűnik belőle igényessége, a nevelés osztályjellegét elsősorban magyar neveléstörténeti tényanyaggal támasztja alá, bizonyítja.

A II. fejezet mondanivalója a neveléstudománynak a tudományok rendszerében elfoglalt helye. E kérdés igen mélyen érdekli a szerzőt, ez is oka annak, hogy hosszasan — talán túl hosszasan is — fejteget olyan tudományelméleti és rendszertani kérdéseket, amelyeknek inkább filozófiai, mint pedagógiai stúdiumokban volna a helye. E hosszú fejtegetést bizonynyal azért iktatta be a szerző, hogy élesen exponálhassa problémáját: hogyan viszonylik egymáshoz a neveléssel foglalkozó tudományok csoportjában az ún. leíró neveléstan, amely a nevelés tényeit, jelenségeit ismerteti, és az ún. normatív neveléstan, amely a nevelés gyakorlatát szabályozza. Mint Tettamanti kimutatja e kétféle felfogás, sőt egymást kizáró ellentétbe állítása, jellemző a modern burzsoá elméletekre. (Durkheim, Lochner) A neveléstudomány marxista-leninista felfogása értelmében „Minden jogunk megvan arra, hogy a neveléssel foglalkozó tudományok csoportjában egyenlő értékeléssel, esetleg különválasztva egymás mellé állítsuk, vagy egységbe szerkesszük a leíró, ...és a normatív neveléstant...” (i. m. 52. old.).

E kétségekívül helyes megállapítást a szerző inkább elméleti oldalról támasztja alá, jöllehet a leíró és normatív neveléstan egysége — amennyiben szükségesnek tartjuk egyáltalán e megkülönböztetést fenntartani — éppen a nevelési gyakorlat oldaláról mutatkozik meggyőzően. A gyakorlati pedagógia nem alkalmazhat úgy nevelési normákat, hogy ne ismerné a nevelésre vonatkozó törvényszerűségeket és viszont: a nevelés törvényszerűségei a valóságos eredményekhez vezető normákban találják igazolásukat.

Ágoston György tanulmányának bevezetésében azt fejtegeti, hogy mi a jelentősége egy részleteiben jól kidolgozott pedagógia programnak. Ennek különös jelentőséget tulajdonít az ellenforradalom utáni időszakban. „A programkészítés közben állandóan vezérelvünk volt a marxista—leninista pedagógia védelme.” Emellett a program szakítani igyekszik a dogmatikus hibákkal. Semmiképpen nem akar beleesni „a gyermektelen pedagógia” hibájába, s bár a pedagógia nézőpontja természetszerűleg társadalmi nézőpont, mégis arra törekedett, hogy a gyermek fejlődésének szempontjait figyelembe vegye. E szándék megvalósulását láthatjuk abban, hogy a nevelés fogalma c. fejezetben külön tárgyalja a növendéket, mint a nevelés aktív tényezőjét, a nevelés és idomítás közötti különbséget. Éles állásfoglalásokat tartalmaz a program a polgári pedagógiával szemben, de nem helyezkedik a múltban szokásos „sommás elutasítás” álláspontjára sem, igyekszik a használható eredményeket értékesíteni. Ezért külön figyelmet szentel a program arra, hogy a pedagógia mennyiben felépítmény-jellegű tudomány, és

milyen részleteiben játszanak szerepet ún. időtállóbb elemek. Az úttörő-mozgalom és a KISz nevelőmunkájáról szóló fejezetben pl. ismerteti a cserkészzet eredetét és reakciós célkitűzéseit, de egyben felveti a kérdést, hogy mit tanulhatunk a cserkészzettől. (Megjegyzem, hogy egyetértésem itt a megjelölt témáknak a felvetésére vonatkozik, hiszen, mint említettem a program csupán címszavakat tartalmaz, és így nem foglalhattam állást a címszavak alatt kifejtett gondolatokkal kapcsolatban.)

Ágoston György a pedagógia felépítésének sémáját öt főrészen vázolja. Ezek közül a program az elsőt („A pedagógia általános alapjai”), a másodikat („A nevelés elmélete”) és részben az ötödiket („Az osztályon- és iskolán kívüli nevelőmunka intézményei, szervezetei és ezek nevelői tevékenysége”) dolgozza csak fel. Sajnos a programból az egyes fejezetek és részek arányai sem tűnnek ki, úgy hogy ebben a vonatkozásban sem lehet hozzászólni.

Szerkezeti vonatkozásokban a problémákat maga Ágoston György exponálja a bevezetésben. Megemlíti azokat a vitatható kérdéseket, ahol eltér a pedagógia-tankönyvek és oktatás eddigi rendjétől. Csak helyeselni lehet, hogy a nevelés-elméletet kiterjeszti a nevelés valamennyi területére, és egyetértünk azzal is, — a pedagógusok továbbképzésében is ezt az utat járjuk — hogy az értelmi nevelést nem azonosítja a didaktikával. Viszont az értelmi nevelésnek és politechnikai képzésnek túlságosan egybefolyó tárgyalása az intellektualizmust sugallja a politechnikai képzésben. Napjainkban a szovjet, kínai, csehszlovák, német iskolareformok tendenciáinak ismeretében világosan láthatjuk, hogy a nevelés és termelőmunka kapcsolatát szélesebben kell értelmezni, mint azt a programban találjuk. A program e tekintetben átdolgozásra szorul. Problematikus a világnézeti nevelés tárgyalása az értelmi nevelés keretében. Bár e helyen feltétlenül kell róla beszélnünk, de a világnézet kialakítása érdekében a nevelés valamennyi területén kell, hogy munka folyjék. E munkára a programban utalni kellene, hiányzik ez az esztétikai neveléssel kapcsolatban, és nem kielégítő az erkölcsi nevelés tárgyalásában sem.

A tanulmánykötet egyik legjelentősebb írása *Nagy Sándor*, Az oktatás szervezésének és módszereinek jelenkori problematikája (i. m. 163. old.). Nagy Sándor problematikája felvetésében azt az alaphelyzetet veszi tekintetbe, hogy „...a mi társadalmunkban, de mondhatni egész korunkban... az új nevelési feladatok kitűzése, a korszerű tartalom általános keresése szerte a világon felvet egyszersmind megoldatlan módszertani kérdéseket...” E kérdések, mint a pedagógia történetében mindvégig a „mit tanítsunk”, „hogyan tanítsunk” kérdések köré csoportosulnak. A kérdések megoldását nálunk megnehezíti az, hogy a régebbi magyar szerzők a módszer kifejezésen az egész oktatás menetét értették. Ezért Nagy Sándor tanulmánya elején — mint régebbi munkáiban is — szétválasztja az oktatás folyamatát (útját), szervezeti formáit a voltaképpeni módszerektől. Ezután teszi fel azt a kérdést,

amely tanulmányának lényege: „Hogyan áll a helyzet a régi iskola, az Új Iskola, és a szocialista iskola módszereinek egymástól való eltéréseivel, egymáshoz való viszonyával?” (i. m. 169. old.) Helyesen értékelte Szokolszky István az MTA pedagógiai bizottságának ülésén, hogy ezt a kérdést „még nem-igen vizsgálták meg nálunk, de . . . alaposabban külföldön sem.” (Pedagógiai Szemle, 1959. 2. sz. 195. old.).

A kérdést megoldani igen nagy vállalkozás, és úgy tűnik, hogy Nagy Sándornak sikerült a lényegét megragadnia. Felvázolja az alapállást, ismerteti és elemzi azt az éles kritikát, amelyben az Új Iskola képviselői részesítették a régi pedagógiát, lényegében a herbarti oktatási koncepciót. Különösen *Piaget* nézeteivel foglalkozik Nagy Sándor részletesen. Rávilágít arra, hogy *Piaget* — és mások — helyesen látják a régi pedagógia egyes hibáit, de az a következtetés, amelyre e hibák felismeréséből jutottak, újabb egyoldalúsághoz vezetett és ezért számunkra elfogadhatatlan. Az autokrata nevelés pedagógus-növendék viszonyát a nevelői vezetésnek szinte teljes megsemmisítésével kívánják helyettesíteni. Az Új Iskola — állapítja meg Nagy Sándor — a régi pedagógia teljes és értelmetlen tagadása. Ez mutatkozik meg az Új Iskolának a tanítási órával kapcsolatos álláspontjában is. Az Új Iskola képviselői ugyanis a módszerek megreformálása, a tanulók aktivitásának kibontakoztatása során eljutnak a tanítási órának, mint szervezeti formának feladásához. Nagy Sándor igen meggyőzően kifejtett véleménye szerint a mi nevelési rendszerünkben is szükséges a módszerek bizonyos megváltoztatása, mert — jóllehet a módszereknek van immanens fejlődése is — a módszerek szorosan összefüggenek a nevelési céllal. Ennek az összefüggésnek az érvényesítése azonban nem kell, hogy a tanítási óra elvetéséhez vezessen. „Az oktatási folyamat tanóra rendszerű formája alapvető formája ugyan az oktatásnak, de nem az egyetlen formája” (i. m. 192. old) — állapítja meg Nagy Sándor a tanítási óra helyét illetően a szocialista didaktikában. A tanítási óra—több értelemben — a szocialista iskolában megváltozott szerepet tölt be, képes arra, hogy támaszkodjék a tanulók érdeklődésére és igazi aktivitására, hogy megvalósítsa az általunk helyesnek vélt pedagógiai alaphelyzetet, a demokratizmus és a nevelői vezetés helyes egységét. A tanítási óra mellett különösen a szakköri forma alkalmas arra, hogy csökkentse az autokratizmus veszélyét, de a műhelymunka, a tanulók fizikai munkája is hozzájárul a tanítási óra megváltozott szerepéhez. „. . . Az osztályrendszerű iskolai munka a mi esetünkben lényegesen különbözik . . . a régi iskola osztályrendszerű munkájától, de elveiben különbözik a reform-pedagógia által megvalósított különböző szisztémáktól is . . .” (i. m. 199. old.) — mondja ki Nagy Sándor annak fenntartásával, hogy mindkét irányból felhasználhatjuk azt, ami céljainkat segíti. Az igen mély és elgondolkodtató, előremutató tanulmányt — gondolok itt a szocialista iskolarendszer fejlődésére — az oktatás módszereivel kapcsolatos tudományos problematika felvázolása zárja le.

Az ismertetett kötetben fentiekén kívül még több olyan tanulmány olvasható, amely kapcsolatban van közoktatásunk és az iskolai oktató-nevelő munka időszerű problémáival (*Kiss Árpád*, Általános műveltség és iskola, i. m. 95. old. ; *Jóboru Magda*, A magyar köznevelés jelenlegi szervezete és problémái, i. m. 471. old. ; *Faragó László*, A logikus gondolkodásra nevelés terén elkövetett didaktikai hibák a középiskolai matematika-tanításban, i. m. 207. old. ; *Lénárd Ferenc*, A gondolkodás fejlesztése, i. m. 275. old.).

Jóboru Magda tanulmányában végig-elemzi az alsó- és középfokú iskolarendszer történetét a Horthy-korszaktól napjainkig, ismertetve a fontosabb iskolatípusok óraterveit. Munkája voltaképpen a neveléstörténetnek olyan felfogása, amely mindenekelőtt az intézmények történetét dolgozza fel. Külön érdeklődésre tarthat számot iskolarendszerünk felszabadulás után tett útjának kritikai elemzése. Elsősorban az általános iskola fejlődéséről és problémáiról írott gondolatai méltóak megfontolásra, azonban ezek részletes ismertetésére és vitatására itt nincs hely. Jóboru Magda írásának tanulságait itt csak két szempontból szeretném levonni.

Az egész írás azt dokumentálja, mennyire lényeges, hogy a közoktatáspolitikai és a pedagógiaelmélet között szoros kapcsolat legyen. A közoktatási rendszer fejlesztésének megoldásakor mindig szükséges igénybe venni a pedagógiaelmélet művelőinek véleményét, meg kell vizsgálni a tervezett intézkedések pedagógiai kihatásait. Másik oldalról a pedagógiaelmélet legfőbb feladata az, hogy segítse, támogassa az iskolarendszer fejlesztése során felmerülő nevelési problémák megoldását, adjon elméleti, pedagógiai bázist az iskoláknak célkitűzéseik megvalósításához. Úgy érzem, hogy szocialista államban ilyen viszonyoknak kell fennállnia a közoktatáspolitikai és pedagógiaelmélet között.

E követelmény tudatában méltányolhatjuk azokat az eredményeket, amelyek a közoktatáspolitikai és neveléstudomány együttműködése során létrejöttek, és e követelmény tudatában kell kívánnunk, hogy a közoktatáspolitikai és pedagógiaelmélet kapcsolatának meglévő hiányosságai mielőbb megszűnjenek.

Jóboru Magda tanulmányában a jelenlegi iskolarendszer problémáinak felvetése céljából végezte el neveléstörténeti elemzését. Elérkezvén a jelenlegi helyzethez a következőket állapítja meg: „Új iskolarendszer megteremtése vagy akár a meglévő rendszer komolyabb megreformálása olyan nagy jelentőségű kulturális cselekedet, amit csak akkor lehet végrehajtani, ha a szakemberek széles köre és a közvélemény sokoldalú, gondos mérlegelés után meggyőződött végrehajtásának szükségességéről és lehetőségéről.” — „...El kell végezni néhány, egész művelődésügyünk, egész szocialista fejlődésünk szempontjából, alapvető probléma elemzését. Nem szabad megengedni, hogy az idő túlhaladjon nevelésügyünkön. Nevelésügyünknek tartalmában és szervezetében lépést kell tartania társadalmunk fejlődésével, s elő kell

segítenie a fejlődést. A következő évek feladata lesz megállapítani, hogy ez elérhető-e jelenlegi iskolarendszerünk fenntartásával vagy kisebb módosítással, vagy szükség lesz-e lényegesebb változtatásokat jelentő iskolareformra” (i. m. 494. old.).

A cikk megírása óta eltelt közel két év véleményem szerint azt bizonyította, hogy iskolarendszerünk problémái nem oldhatók meg módosításokkal, hanem alapvető tantervi és szerkezeti változásokat kell végrehajtanunk. A középiskolák a jelenlegi helyzetben nemcsak a tanulók megfelelő pályaválasztását nem készítik elő kellőképpen, hanem — és éppen ezért — nevelési feladataikat sem tudják kielégítően megoldani, nem tudnak világos perspektívát állítani a létszámban is egyre jobban növekvő középiskolai tanulófjúság elé.

Ami Jóború Magda többi itt idézett megállapításait illeti, nevezetesen: hogy az iskolareform végrehajtásához el kell végezni egész sor alapvető probléma elemzését, továbbá, hogy az iskolarendszer reformjának szükségességéről és lehetőségéről a szakemberek széles körének, sőt a közvéleménynek is meggyőződöttnek kell lennie — ezek a megállapítások és kívánalmak, úgy vélem, ma is teljes mértékben helytállóak. Hozzáteszem még azt, hogy különösen a széles közvéleményben — a szülők tömegei között — szükséges politikailag megalapozott, tudományosan átgondolt tájékoztatást végezni iskolarendszerünk helyzetét illetően, mert úgy tűnik, hogy ebben a vonatkozásban nem megnyugtató a helyzet.

Kiss Árpád tanulmányával az MTA pedagógiai bizottsága részletesen foglalkozott (Pedagógiai Szemle, 1959. 2. sz. 197—202. old.). Az ott elhangzottakat ismertetem kivonatossan az alábbiakban. A felszólalók nagy elismeréssel nyilatkoztak Kiss Árpád kérdésfeltevéséről, rámutattak a téma nagy jelentőségére, kifejezték azt a reményt, hogy ez a kezdeményezés más kutatókat is a téma felé fog irányítani. „Tiszteletben kell tartanunk ma minden olyan törekvést, amelynek célja, a műveltség fogalma tartalmi átalakulásának lényegére irányul. Különösen tiszteletre méltónak tarthatjuk . . . ha mindez az ifjúság felnevelésének hatalmas feladatához kapcsolódik.” (Kálmán György felszólalásából.) Helyesléssel találkozott a szerzőnek az a törekvése, hogy a műveltség fogalmát nemcsak ismerethalmaznak fogja fel, hanem magatartásnak, érzelmeknek, képességeknek, látókörnek. Helyesen fejtette ki Kiss Árpád, hogy a hagyományos műveltség-fogalom megváltozott, teljesen jogosnak minősítették azt az igényét, hogy az iskolai tananyagot, ennek megfelelően, tudományosan kell megalapozni. Pozitíven értékelték „a tanulmány alapvető tendenciáját is, amennyiben a szerző határozottan a kevesebbet, de jobban felé próbál előretörni, és a műveltségen és a művelő-munkán belül valóban a műveltséget és művelést, a személyiség hatékony alakítását, a képességek fejlesztését hangsúlyozza. Ez a jelen helyzetben, amikor is iskoláinkban valóban egy materiális enciklopedizmus, maximalizmus a jellegzetes, magában véve progresszíven értékelhető” (Faludi Szilárd felszólalásából.)

Emellett elhangzottak bíráló észrevételek is, különösen a tekintetben, hogy a szerző nem elég bátran, a mai olvasó igényét nem eléggé kielégítve és nem elég határozottan foglal állást a társadalom, a világnézet és a műveltség összefüggéseinek tekintetében; nem eléggé mutat rá a műveltségnek a társadalom anyagi létében rejlő gyökereire és osztályjellegére. Ez a sokszor csak megfogalmazásokban jelentkező labilitás, akarva-akaratlan, odavezet, hogy a szerző valamilyen általános, társadalmi kortól független műveltség-eszmét fejteget. Elhangzott többek között olyan észrevétel is, hogy bár helyesen és jogosan mutat rá a szerző a jelenlegi iskola egyes, orvoslásra váró tüneteire, de egyes megfogalmazásai arra engednek következtetni, hogy önkénytelenül is engedményeket tett neo-humanista nevelési tendenciáknak.

A hozzászólók hangsúlyozták, hogy Kiss Árpád művének értékelésében és bírálatában egyaránt az a segítőkészség vezette őket, amely feltétlenül szükséges egy nagyobb tanulmány „menetközben” született részletének megvitatásakor.

Faragó László „A logikus gondolkodásra nevelés terén elkövetett didaktikai hibák a középiskolai matematika tanításban című tanulmánya” (207—273 old.). összegyűjti és feldolgozza azokat a hibákat, amelyet a tanárok és a tanulók elkövettek 14 középiskolában. A szerző az 1956/57 tanévben meglátogatta 39 gimnáziumi és 19 technikumi tanár összesen 122 óráját. A tapasztalt hibákat a matematika-didaktika elvei szerint csoportosítja. Ezek: az értelemszerűség elvének, a fokozatosság elvének, a tudományosság elvének, a szilárdság elvének és más elvek megsértéséből fakadó hibák. A szerző helyesen mutat rá, hogy a hibák kategorizálásának igen nagy nehézségei vannak és bemutat egy olyan órát, amely ezeket a nehézségeket szépen szemlélteti. Tanulmányának második részében a tanulságokat vonja le. Ismerteti a logikus gondolkodásra való nevelés feltételeit, a logikus gondolkodásra való nevelés helyzetét középiskoláinkban és megállapítja, hogy tanárainknak három területen kell munkájukat lényegesen megjavítaniok. Ezek: a középiskolai anyag áttanulmányozása a tudományosság és a matematikatanítás követelményei szerint, az elemi matematika formális logikai vonatkozásainak ismerete és a feladatmegoldó készség fejlesztése. Mindezeket a megállapításokat a szerző igen gazdag példaanyaggal támasztja alá. Az egyes hibák konkrét elemzése, továbbá a hibatípusok megoszlása iskolatípusok és tanárok szerint, a tanárok életkora szerint, a hibaátlagok és a hibákat elkövetők száma közötti kapcsolat, a hibák megoszlása osztályonként és a hibák megoszlása anyagrészenként, a hibák eloszlása az egyes didaktikai elvek szerint mind-mind tanulságos azoknak a tanároknak számára, akik saját munkájukat javítani akarják és keresik ennek konkrét lehetőségeit. A jegyzetekben közölt irodalom segítségével tanáraink a matematikatanítás során elkövetett hibák természetét még alaposabban tanulmányozhatják ezzel is és lehetővé válhat matematika-tanításunk eredményes fejlesztése. A szerző érdeme a tényanyag, ti. a mate-

matikai hibák konkrét, alapos mélyreható elemzése és csoportosítása a logikai szempontok alapján.

Lénárd Ferenc „A gondolkodás fejlesztése című tanulmánya” (275—323. old.) a következő fejezetekre oszlik : a gondolkodás pszichológiai fogalma, a probléma fogalma, a problémamegoldás fázisai, az érzelmi élet szerepe a gondolkodásban, a gondolkodás menetének egyes szakaszai, a gondolkodás fejlesztésével kapcsolatos általános kérdések, a szilárd és biztos ismeretek, mint a gondolkodás fejlesztésének alapja, a kérdések megtervezése és közlésének módja, a gondolkodás fejlesztése a tanítási órán, a cél és eszköz tudatosítása a gondolkodás fejlesztése szempontjából, az egyes hibákból levonható tanulságok, a mechanikus és formális gondolkodás és végül általános tanulságok. A szerző tanulmányának alapgondolata, amelyet kísérleti vizsgálatok alapján fogalmazott meg az, hogy a gondolkodási folyamat pontosan megállapítható fázisokból áll. Ezzel a nézetével szorosan kapcsolódik Sz. L. Rubinstein megállapításához, aki *Az általános pszichológia alapvetése* című nagy munkájában külön fejezetben tárgyalja a gondolkodási fázisokat, kiemelve azok fontosságát a gondolkodás menetében. A gondolkodási fázisok megragadásával élesebben kidomborodik a problémák és a tanári kérdések gondolkodásfejlesztő szerepe. Ezeknek tudatos elemzése alkalmas arra, hogy a pedagógiai gyakorlatban a gondolkodás fejlesztésére irányuló igen helyes célkitűzést eredményesen meg lehessen valósítani. A tanulmányt nemcsak az jellemzi, hogy a szerző megállapításait kísérletek eredményeivel támasztja alá, és mindenütt példákkal szemlélteti, hanem az is, hogy mindenütt rámutat azokra a helytelen nézetekre, amelyek — esetleg jóhiszeműen — a gondolkodás fejlesztésének komoly akadályai. Ilyenek pl. a cél és az eszköz összevetésztése, a mechanikus gondolkodás és a rutinos gondolkodás azonosítása, az önálló gondolkodásra törekvés kezdeti variálással stb. Mindezekkel a szerzőnek az volt a célja, hogy hozzájáruljon olyan pedagógiai babonák megszüntetéséhez amelyek a gyakorlati munkában igen sokszor tapasztalhatók és amelyek ugyanakkor csupán látszat-tudáshoz, látszat-gondolkodáshoz vezetnek, vagyis alapjában véve értéktelenek, eredménytelenek. Tanáraink számára hasznos lenne, ha saját munkájukat a tanulmány megállapításaival egybevetnék és így közös erőfeszítéssel előbbre juthatnánk a gondolkodás fejlesztésének megvalósításában.

A neveléstörténeti tanulmányok sorát Geréb György, *A comeniológia* újabb eredményei és mai állása c. tanulmánya nyitja meg. A szerző, aki maga is jelentős Comenius kutató, ebben a tanulmányában nem újabb kutatási eredményeiről tájékoztat bennünket. Tanulmánya bibliográfiai jellegű, a magyar és európai Comenius irodalom egy részének biztos ismeretében a Comenius-kutatás újabb eredményeit foglalja össze. Munkája igen hasznos, értékes s mindazok számára, akik a Comenius kutatás mai állásáról kívánnak tájékozódni, nélkülözhetetlen. Geréb György a comeniológia fejlődésében

három szakaszt különböztet meg s jelen munkájában a harmadik „Az utolsó két évtized jelentős forrásgyarapodása következtében előállott szakasz”-al, foglalkozik. Röviden érinti az első két szakasz jelentősebb kutatóit és eredményeiket. A Comenius-kutatás első szakaszának értékeléseként a kutatók legnagyobb érdemének tartja, „hogyan hívták a figyelmet a comeniusi örökség jelentőségére”. Az első jelentősebb kutatók között megemlíti Szilágyi Sándor, Kiss Áron és Szabó Károly nevét, akik a sárospataki művek keletkezési körülményeivel, Comenius neveléstudományának rendszeres kifejtésével, gondos bibliográfiai gyűjtéssel járultak hozzá Comenius nagy jelentőségű hagyatékának feltáráshoz, elterjesztéséhez. A második szakasz — amelyet a szövegkiadás és összefoglaló munkák megjelenése jellemez, — legjelentősebb munkáinak felsorolása és méltatása után rátér azoknak a felfedezészámba menő eredményeknek bemutatására, amelyek a harmadik szakaszra esnek. Legjelentősebbeknek dr. Souček Stanislav, D. Číževskij- és G. H. Turnbull kutatási eredményeit tartja.

A szerző részletesen beszámol a D. Číževskij által feltárt anyagról, amelynek alapján napvilágra kerültek a *Consultatio Catholica* hiányzó részei. Ezek alapján az egész művet rekonstruálni lehetett. Röviden ismerteti a mű egyes fejezeteit, s a velük kapcsolatos legfontosabb megállapításokat, értékeléseket. A Comenius kutatók örömmel vehetik tudomásul, hogy az 1957-es nemzetközi konferencia határozata alapján a nagy jelentőségű anyag publikációja megkezdődik. A tanulmányból értesülünk arról is, hogy G. H. Turnbull megtalálta Hartlib Sámuel levelezését. Ez a levelezés és Turnbull könyve sok vonatkozásban új megvilágításba helyezi Comenius diplomáciai kapcsolatait, tudományos és politikai elgondolásait és lényegesen kiegészíti életrajzi adatait. Számunkra figyelemre méltó az is, hogy ez az anyag sok vonatkozásban új megvilágításba helyezi Comenius magyarországi tevékenységét. A nagyszámú Comenius-irodalom áttekintése szempontjából felsorolja a jelentősebb bibliográfiai munkákat, amelyek közül kiemeli J. Brambora munkáját.

Tanulmányának befejező részében a szerző a jelenlegi kutatások főbb irányait foglalja össze. Érint több vitás kérdést is, amelyek Comenius társadalmi, bölcséleti és pedagógiai nézeteivel, illetve korának értékelésével kapcsolatosak. Felsorolja azokat a kutatókat, akik az utóbbi években foglalkoztak Comenius pedagógiai nézeteivel.

Az értékes munkának — mint erre az akadémiai vitában is rámutattak — hiányossága, hogy a nyugat-európai szerzők egy részének munkáját nem vehette figyelembe. Ennél azonban sokkal jelentősebb hibája, hogy a tanulmány nem eléggé áttekinthető. A kétségtelenül jelentős anyag megérdemelt volna egy világosabb szerkezetet, s a tanulmány jellegével nem lett volna összeegyeztethetetlen, ha az említett vitás kérdésekkel kapcsolatban megismerkedhettünk volna a szerző álláspontjával.

Zibolen Endre, A neuhofi kísérlet c. igen nagy tárgyismerettel, hozzáértéssel és szeretettel megírt tanulmányában arra vállalkozott, hogy Pestalozzi kísérletét a mai feladatok szem előtt tartásával megvizsgálja.

A tanulmány első részében a korabeli Svájc gazdasági viszonyainak, társadalmi problémáinak elemzését találjuk. A szerző bemutatja, hogy Svájcban az új rend, a kapitalizmus, a feudális maradványokkal összefonódva tört utat magának, ami a parasztok és a kialakuló proletariátus kizsákmányolását és nyomorát végtelenségig fokozta. A gazdasági és társadalmi viszonyokkal összefüggésben az iskolázás kiváltsága szerves tartozéka volt az arisztokratikus előjogoknak, s ennek következtében a falusi népoktatás állapota elmaradt, alacsony színvonalú. Pestalozzi jól ismerte a falusi iskolák állapotát, de látta azt is, hogy a gyermekek nagy része még ebbe a nyomorúságos iskolába sem tud eljutni. Ő mindenekelőtt ezeket az utakon és városokban elhagyatottan kóborló, a végleges elzúllás veszélyének kitett gyermekeket akarja emberré nevelni. Legfőbb problémája: „miként lehet az embert, bármely élethelyzetben éljen is, erőinek összhangzatos kiművelése útján sorsának urává tenni”. A gyermekek nevelését a termelő munkával akarja összekapcsolni. „Pestalozzi minden idők pedagógiájának példát mutató kísérlete éppen abban áll — írja a szerző —, hogy azt a szeme láttára erőteljesen bontakozó új termelőmódot tegye meg a dolgozó nép nevelésének hordozójává, amelyekben a bajok fő forrását látja.” Ennek az alapvető problémának gyakorlati megoldását kísérlete meg a neuhofi vállalkozásában. A szerző Pestalozzi saját értékelése alapján a neuhofi vállalkozás lényegét a következőkben látja: 1. Az 1774-től 1780-ig eltelt évek egy nagyobbszabású pedagógiai kísérlet időszaka. 2. A kísérlet azt kívánta igazolni, hogy a gyermekek munkájából lehetséges fenntartani egy nevelőintézetet. 3. A kísérlet — a vállalkozó anyagi bukása ellenére — sikerült.

A szerző rámutat Pestalozzi vállalkozásának utópista jellegére. Amikor hangsúlyozza, hogy Pestalozziban helytelen csak pedagógust látni, mert tevékenységének fő mozgatója az adott társadalmi körülmények megváltoztatása és munkásságának tetemes része a gazdasági, a társadalmi kérdések területére esik, aláhúzza, hogy pedagógiai látásmódjából és korhoz kötöttségéből következően azonban a társadalmi kérdéseket végső fokon a nevelés eszközeivel kívánta megoldani. „Pestalozzi, a politikus a közéletben sokszor kifejezetten forradalmi célokat követ, Pestalozzi, a pedagógus, csak a nevelésben tör revolúcióra, egyébként a mindenkori társadalmi adottságokhoz alapvetően reformerként viszonyul”. . . Pestalozzinak ezt a felfogását irodalmi alkotásainak sorával bizonyítja.

Zibolen tanulmányának eddigi menetében sikeresen bizonyította, hogy Pestalozzi nemcsak és nem kizárólagosan kiváló pedagógus, hanem mindenekelőtt saját népének nagyszívű fia, akinek minden cselekedetét a népnek, s ezen keresztül az emberiségnek megsegítése irányította.

A szerző a neuhofi intézet történetét, problémáit elemezve mindenképp hangsúlyozza, hogy az intézetre vonatkozó fennmaradt írásos emlékekből kiderül, hogy kezdettől fogva pedagógiai vállalkozásról van szó. Rámutat, hogy a gyermeknevelés intézményes megvalósítására csak akkor érik meg az idő, amikor a dolgozó osztályok szervezettsége, megnövekedett öntudata és az ipari termelés színvonala együttesen kikényszeríti ezt. Az ipari képzés és a mindenoldalú gyermeknevelés szintézisét pedig csak a szocializmus tudja megoldani. A kísérlet pedagógiai elemzése során a szerző válaszol arra a kérdésre, hogy a termelőmunkára beállított intézet biztosítani tudja-e a gyermek felkészítését leendő hivatására, tud-e teljes értékű embert nevelni. Az elért eredmények, a Neuhofban nevelődő gyermekek fejlődése alapján megállapítja, hogy Pestalozzi kísérleti jellegű kérdésfelvetése teljes mértékben igazolódott. Az az elgondolás, „hogy a tanulókat meg kell ismertetni a termeléssel a maga egészében, az ember munkatevékenységének minden területével, mégpedig ... gyakorlati, cselekvő formában” ma is időt álló.

A tanulmány harmadik részében a szerző megmutatja, hogy Pestalozzi későbbi tevékenysége során is visszatér a problémához, és a munkát az embernevelés, az értelmi nevelés eszközének fogja fel. Későbbi gyakorlati tevékenységében állandóan szerepel ez a probléma, és több alkalommal ismételten megfogalmazza az ipari termelés és a nevelés összekapcsolásának követelését. Egy 1820-ban kelt írásában írja, hogy keresi a lehetőséget „egy politechnikai képző ipariskola felállítására a középső és alsórendek elemi képzése számára hivatásainak és kereseti ágaiknak egész körében.”

Zibolen Endre világos szerkezetű, logikus menetű, élvezetes stílusban megírt tanulmányának nagy érdeme, hogy Pestalozzi tanításának új szempontú feldolgozásával hozzájárul a szocialista köznevelés nagy és megoldásra váró kérdésének, az iskolai oktatás-nevelés és a termelőmunka összekapcsolásának neveléstörténeti megközelítéséhez.

Az egyetemes neveléstörténet körébe esik *Földes Éva*, A korai utópista szocialisták pedagógiai nézetei c. tanulmánya. A témaválasztást örömmel üdvözölhetjük, mert neveléstörténeti irodalmunkban a szocialista nevelés előzményei mindaddig nincsenek megfelelően feldolgozva, értékelve. Földes Éva tanulmánya a marxista neveléstörténet figyelemre érdemes eredménye. Nemcsak azért, mert Morus mellett a marxista neveléstörténeti könyvekből eddig indokolatlanul kifelejtett Campanellával is foglalkozik, hanem elsősorban azért, mert az antifeudális kommunisztikus jellegű népmozgalmakkal, azok pedagógiai és nevelési gyakorlatával hozza összefüggésbe Morus és Campanella pedagógiai elképzeléseit.

A szerző ismerteti a táboriták kezdetleges kommunisztikus államberendezését. Kimutatja, hogy a táboriták fő foglalkozása ugyan a katonaszkodás volt, s ennek következtében nevelésük is katonai jellegű, de nem egyoldalúan fizikai képzést nyújtó, hanem gondot fordít az értelmi, erkölcsi

nevelésre is. Mindenki végez házimunkát is. A műveltségnek egy bizonyos fokát mindenki számára hozzáférhetővé kívánták tenni, ezért szerveztek iskolákat. Iskoláikban a gyermekek és felnőttek egyaránt tanultak és az anyanyelv elsajátítása mellett gondot fordítottak a latin nyelv tanítására is. Akkoriban a táboriták nevelési eredményeit sokan csodálattal elismerték és katonai győzelmeik alapját a sokoldalú embernevelésben is látták.

Morus Utópiájának elemzése során a szerző rámutat, hogy Morus az addigi kommunisztikus elképzelésekkel szemben az elosztás és a fogyasztás mellett a termelés szervezését is kommunisztikus alapra helyezi. Szereplői nem ismerik a magántulajdont, ezért mindenki bőségben él és elégedett. Mindenki dolgozik, és a munka után fennmaradt időt tanulásra, művelődésre, szórakozásra, testgyakorlásra fordítják. Azt, hogy Utópia emberei a vázolt társadalmi rendbe beilleszkedhessenek, a nevelés útján érik el. A nevelés már az iskoláskor előtti gyermekre is kiterjed, és „a természettel megegyező módon” folyik. Az iskola látogatása minden gyermek kötelező feladata. A tanítás az anyanyelven folyik, az íráson és olvasáson kívül számtant, mértant, csillagásztant tanulnak és a természettudományokkal ismerkednek. Az oktatásból száműzik a skolasztikus dogmákat. Az értelmi nevelés mellett az erkölcsi, esztétikai, a testnevelés és a munkára nevelés is fontos szerepet kap. Ez utóbbi a földművelés-oktatás során történik. A földművelés mellett minden gyermek egy iparosmesterséget is megtanul. A felnőttek is rendszeresen művelődnek. Az „Utópia” legnagyobb pedagógiai értékének azt tartja a szerző, hogy itt vázolták fel elsőnek az egész népre kiterjedő sokoldalú nevelés szocialista jellegű elképzelését.

Morus elképzelései feltételezhetően hatással voltak az anabaptisták nevelési gyakorlatának kialakítására, legalábbis az alapelvek azonossága kimutatható. Az anabaptisták nevelési gyakorlatának és nevelési elveinek ismertetése után a szerző kimutatja, hogy szétszóródásuk után az anabaptisták Magyarországon is letelepedtek és iskolai gyakorlatukkal hatást gyakoroltak az iskolai viszonyokra, nevelési hagyományuk itt is tovább élt és hatott.

Campanella államregényének keletkezési körülményeit vázolván rámutat a szerző, hogy ő már fejlettebb iskolarendszerrel, a XVI. században gyorsan szaporodó jezsuita iskolákkal találta magát szemben. Regényében megrajzolja egy kommunisztikus társadalom képét, amelyben a gyermekeket közösségben nevelik. A tanítók által vezetett sétákon szemléltetve szerzik ismereteiket. Az ismeretek elsajátításában sorrendet tartanak. Minden gyermek megtanulja a földműveléshez és állattenyésztéshez szükséges ismereteket. Egyik legfontosabb feladatnak tartják, hogy a gyermekeket a munka szeretetére neveljék. Campanella nevelési elképzeléseivel kapcsolatban a szerző megállapítja — sajnos a terjedelem miatt sem mutathatja ki elemzően —, hogy ő tovább jut Morusnál, a szocialista nevelés előtörténetét tovább gazdagítja.

A népi közösségek és az utopista szocialisták nevelési elképzeléseinek leglényegesebb közös vonásait a szerző a következőkben látja :

1. A nevelés demokratikus jellege, a széleskörű népnevelés megvalósításával együtt a nevelés megjavítására való törekvés.
2. A férfiak és nők egyenlő nevelésének követelése.
3. A sokoldalú nevelés elképzelése (az értelmi neveléssel együtt halad az erkölcsi-esztétikai nevelés, új követelmény, a munkára nevelés).
4. Az anyanyelven történő oktatás követelése.

Földes Éva azzal, hogy a népi közösségek nevelési elképzeléseivel összefüggésbe hozta az utópisták pedagógiai nézeteit, illetve azzal, hogy rámutatott arra, hogy ez a tanítás Comeniusnál magasabb szinten tovább él, nagymértékben elősegítette az utópisták biztosabb elhelyezését és értékelését az egyetemes neveléstörténet fejlődésében.

Ez az igen jelentős tanulmány természetesen nem érintett több fontos kérdést. A tanulmány koncepciója és a probléma megérdemli, hogy részletesebb feldolgozása minél hamarabb megtörténjen.

Szabó Miklós, Tolsztoj mint pedagógus értékeléséhez c. tanulmányában annak megállapítása után, hogy Tolsztoj pedagógiai nézeteivel és működésével kapcsolatos kutatások holtpontra jutottak, arra vállalkozik, hogy a problémát a holtponttól kimozdítsa.

Mi indította Tolsztojt arra, hogy a neveléssel gyakorlatilag és elméletileg foglalkozzék? A szerző szerint erre a kérdésre „csak Tolsztoj, az ember belső fejlődésének vizsgálata alapján lehet” felelni. „Pusztán az író életének külső menetét követve vagy a társadalmi viszonyok és történelmi körülmények hatását kutatva semmiféle perdöntő bizonyítékhoz nem jutunk.” A szerző Tolsztoj „belső fejlődésének vizsgálata alapján” arra a következtetésre jut, „hogy az olyan hivatásból lett pedagógus, mint ő, nem fogható fel másképp, mint valami eredeti nevelői hajlam alapján”. Ennek az eredeti nevelői hajlamnak gyökereit „abba a tudattalan és tudatos önformálási törekvésben” látja, amely szerinte minden igazi pedagógus hivatás termő talaja. Szerinte Tolsztoj belső hivatásból vált pedagógussá. Pedagógiai tevékenységének legfőbb mozgató rugója az erkölcsi nemesítésre, az öntökéletesítésre való törekvés. Az egyes konkrét pedagógiai korszakait viszont a szerző szerint is külső körülmények váltották ki. Tolsztoj pedagógiai, elméleti és gyakorlati tevékenységét más szerzőkkel megegyezően három periódusra osztja, s utal arra, hogy az egyes periódusokban a társadalmi problémák, olvasmányai és az európai pedagógiai törekvések egyaránt hatottak rá, de saját koncepcióját valószínűsítette meg, s a korabeli iskolát és pedagógiát saját elképzelésének pozíciójából bírálta.

A szerző által feltett második kérdés: „hogyan lett Tolsztoj olyan pedagógus, amilyen : aki megtagadta a társadalom és a kultúra szerepét és kizárólag csak a gyermeki személyiség jogait ismerte el a pedagógiában”.

Tolsztoj a leendő ember „én”-jének ad kizárólagos jogot a pedagógiában, „én-szerű” nevelést követel. Számára a pedagógia területén is a természet, a nép, a gyermek, a psziché eredeti sajátosságai a döntők. Nála a nevelés objektív meghatározói (társadalom, iskola, tantárgyak) teljesen a szubjektumtól függenek. A pedagógia feladata a gyermeki igények szabad kialakulását biztosítani. Nála a kényszerű „nevelés” szemben áll a szabad „műveléssel”, — s csak az utóbbinak van jogosultsága az iskolában. Ez a pedagógiai szubjektivizmus a szerző szerint a hatalmas művész egyéniség szülötte. A való élet gyakorlatában azonban Tolsztoj elképzelése nem érvényesülhet, mint ahogy erre a szerző is rámutat.

A tanulmány következő részében a szerző helyre akarja hozni a nyugati szerzők mulasztását és rámutat a Tolsztoj pedagógiájában megnyilatkozó sajátosan orosz vonásokra. Ilyen sajátosan orosz jellegzetességnek tartja: a gyakorlati szempontok uralmát, a konkrétéhoz való vonzódást, az élet-szerűségekre való törekvést. Ezután a szerző Tolsztoj „hominitás”-ával foglalkozik, amely a nyugati értelemben használt humanitás sajátos, ösztönösebb, eredetibb változata. Tulajdonképpen ebből érthető meg Tolsztoj pedagógiája, mint azt a szerző állítja. Ezek után részletesen ismerteti Tolsztoj pedagógiai elképzeléseinek és iskolai gyakorlatának néhány sajátosságát.

A kétségtelenül kiváló tárgyismerettel és általános kulturáltsággal rendelkező szerző, sok értékes kérdésfelvetést tartalmazó tanulmányában adós maradt az általa felvetett kérdésekkel kapcsolatos válasszal. Legalábbis a megnyugtató válasszal. Ennek oka mindenekelőtt a szerző szemléletmódjában keresendő.

Nem tartjuk indokolatlannak azt a vállalkozást, hogy az eddigi, esetenként túlságosan külső, társadalmi és történelmi körülményekből levezetett értékelésekkel szemben, Tolsztoj belső fejlődésére is építő értékelést kíván adni a szerző. A társadalmi körülmények és történelmi viszonyok vizsgálatának, a történelmi materialista szemléletnek elvetése azonban — mint ezt a tanulmány bizonyítja — nem vezethet elfogadható megoldáshoz. Úgy véljük, Tolsztojnak a pedagógusnak értékeléséhez is biztos kulcsot adnak Lenin tanulmányai. Ha ezekre is támaszkodott volna a szerző, elkerülhette volna az eklekticizmust, s tiszteletre méltó szubjektív szándéka — hogy Tolsztoj értékeléséhez újat adjon — valóban eredményt hozott volna.

„Az 1777-i Ratio Educationisról írt tanulmányt *Ravasz János*. A nevelésügyet szabályozó kódex jellegével, értékelésével, létrejöttének körülményeivel előtte már többen foglalkoztak. Ravasz érdeme, hogy a régebbi szerzők eredményeit felhasználva a korszerű, tudományos szemlélet alapján nyúl hozzá közoktatási kódexünk értékeléséhez.

A tanulmány a felvilágosodott abszolutizmus jellemzése, a gazdasági és társadalmi viszonyok vázlatos bemutatása után foglalkozik a Ratio Educationis előzményeivel. A különsszabályzat létrejöttében a korábbi szerzőkkel

egyetértésben jelentős szerepet tulajdonít az udvarnál működő magyaroknak, de a döntő okot abban látja, hogy a jezsuita rend feloszlata után a magyar tanügy kritikus helyzetbe került, és a középiskola mellett a népoktatási reform kérdései is megoldásra vártak. A kérdések megoldása érdekében erős tanügyigazgatási szervekre volt szükség, s a vármegyéket erre a feladatra több okból (politikailag és szakmailag) nem tartották alkalmasnak. Így jött kapóra Ürményi tanügyigazgatási terve, amely lényeges kiegészítésekkel a Ratio alapjául szolgált.

Magával a „Ratio”-val foglalkozva a következő kérdésekre kíván választ adni a szerző: 1. ha e korszak fő problémája már a polgári nemzetté válás megindulása volt, akkor ennek kulturális feltételéhez a köznevelés útján mivel járult hozzá a Ratio? 2. Hol őrizte gondosan a régi állapotokat, hol veszélyeztette az új törekvésekkel a fejlődést?

A Ratio szerzői a közboldogságnak és az állam felvirágzásának megalapozását kívánták, a nevelés vezetését felségjognak tekintették. Mindenkinnek társadalmi helyzetéhez mért nevelést akartak biztosítani, amit a társadalmi osztályoknak megfelelően tagolt iskolarendszerrel kívántak elérni. Az iskolák közé *elvileg* nem tettek áthághatatlan akadályt. A tankötelezettség problémájával kapcsolatban helyesen mutat rá, hogy a Ratio ebben a kérdésben az uralkodó osztályok gazdasági érdekeit tartotta szem előtt és mélyen alatta maradt a comeniusi elképzelésnek.

Ravasz János szerint a szabályozás legmaradandóbb alkotása a felsőbb tanügyigazgatás szervezetének életre hívása volt. A Ratio Educationis megalapozza az iskolák belső adminisztrációját, lépést tesz az egységes tanári közszellem kialakításának útján, igyekszik gátat vetni a tanítók kiszolgáltatottságának. Híven tükrözve a feudális abszolutizmus és a katolikus egyház szövetségét, a vallásos világnézet uralmát biztosítja, a hitoktatás és a hitoktatók vezetőszerépét kiemeli. Azzal viszont, hogy az iskolaügybe bevezette a vallási türelem követelményét, lépést jelent az iskolák laicitása felé vezető úton. A központosító németesítő iskolapolitika érvényesül a német nyelv oktatásának szorgalmazásában. A szerző rámutat, hogy a Ratio az átgondolt, tagolt iskolarendszer megteremtésével együtt gondot fordított a tantervre és a tanterv mellett már sok helyes módszeres útmutatást is adott. Legnagyobb érdeme, hogy az egész iskolahálózatot először tekintette szerves egységnek. A tanterv az alsófokú iskolákban igyekszik a reális ismeretek csíráit meggyökereztetni, s a gimnáziumban is, — ahol a latin nyelv dominált, — kezd előrenyomulni a reális irányú ismeretanyag.

Ezután a Ratio rendtartási fejezetének érdemeire rámutatva azt állapítja meg, hogy sok „újszerű pedagógikus vonást tartalmaz”, melyek közül az iskolai közösség jelentőségének felismerése, az iskola és a szülői ház kapcsolatának szorosabbá tétele, az ifjúság egészségi gondozása emelkedik ki.

A Ratio Educationis értékelésével kapcsolatban a szerző ahhoz a vég-

következtetéshez jut el, hogy ez a szabályzat az ellentmondások és kompromisszumok foglalatja. Tovább őrizte a feudális rendet, de e célból már újabb eszközökhöz nyúlt. Jelentős előrelépés az oktatásnak lefelé való kiterjesztése, szakszerűsítése. Rámutat arra, hogy ezekből a törekvésekből a valóságban kevés valósult meg, de ennek ellenére a későbbi polgári forradalom egységes, világi és korszerű tanrendszerének előzménye.

A Ratio a feudális abszolutizmus érdekeit tükrözte. A tanügyigazgatási reform, az iskolaszervezet felépítése, a tantervi újítások mindenekelőtt az uralkodó szolgálatát, a vallásos szellem megerősítését, a burkolt németesítést jelentették. A Ratio kifejezte és őrizte a fennálló feudális rendet s hazánkban az összmonarchiába való beolvasztásához is veszedelmes fegyvereket adott. Befejezésül utal arra, hogy a kortársak legjobbjai, a felvilágosodás hazai képviselői a Ratióban látták a születő újat.

Ennél a problémánál meg kell említenünk *Némedi Lajos* Bessenyei György és a Ratio Educationos c. tanulmányát,* amely Ravasz János ez utóbbi megfogalmazásával kapcsolatban túlságosan kategorikus és egyértelműen elmarasztaló ítéletet mond. Némedi értékes tanulmányában, amely sok új szempontot ad Bessenyei kultúrpolitikai tevékenységének értékeléséhez, nem veszi eléggé figyelembe, hogy Ravasz nem foglalkozott Bessenyei tevékenységével, csupán egy kérdésben egy konkrét időben elfoglalt álláspontjára utalt. A probléma tényszerű és higgadtabb kezelése nem ment volna Némedi igen értékes tanulmányának rovására.

Összefoglalva úgy gondoljuk, hogy Ravasz János tanulmányában sikeresen oldotta meg feladatát. Az eddigi irodalom alapos ismeretében, mai nézőszögből ítélve foglalta össze a Ratio létrejöttének körülményeit, értékeit, hibáit.

Intézménytörténettel foglalkozik *Gyalmos János* tanulmánya, melynek címe „Budapest Főváros a tudományos pedagógiáért”. A tanulmány tulajdonképpen a Fővárosi Pedagógiai Szeminárium történetének vázlatos feldolgozására vállalkozott. Tények, adatok erejével bizonyítja a szerző, hogy a századfordulón megindult jelentős polgári fejlődéssel együtt, annak részeként, a pedagógiában is új törekvések jelentkeztek. Az új törekvések elterjesztésében, megismertetésében kiemelkedő szerepe volt a Fővárosi Pedagógiai Szemináriumnak, melyet 1912-ben azzal a céllal hoztak létre, hogy „A Fővárosi tanítók továbbképzését intézményesen biztosítsa.” Az intézmény életrehívóit az a felismerés is vezette, hogy a tanítóképzők szinte egyáltalán nem tudtak a korszerű követelményeknek megfelelő pedagógusokat kibocsátani. A Szeminárium a következő intézményeket foglalta magába: 1. Továbbképző tanfolyamok, előadások. 2. laboratóriumok, 3. gyakorló iskola, 4. pedagógiai könyvtár, 5. pedagógiai múzeum. A szerző röviden összefoglalja az egyes

intézmények tevékenységét, feladatát. A neveléstudomány legújabb eredményeit hazai és külföldi neves pedagógusok ismertették. A laboratóriumokat kiváló szakemberek irányították, s az ismeretterjesztés mellett igen jelentős tudományos munkát is végeztek. A tanulmány befejező részében a Szemináriumnak a Horthy-rezsim idején kifejtett tevékenységével foglalkozva megállapítja, hogy az adott lehetőségek között ekkor is jó szakmai munkát igyekezett kifejteni. Majd a felszabadulás utáni fejlődést, a problémákat, a mai feladatokat érinti vázlatosan.

A kötetben szereplő neveléstörténeti tanulmányokkal kapcsolatban öröndetes tényként állapíthatjuk meg, hogy az egyetemes neveléstörténet köréből vett problémával több tanulmány foglalkozik. Ugyanakkor figyelmeztető és elgondolkodtató az a tény, hogy a magyar neveléstörténet problémái alig kaptak helyet, s a legközvetlenebb múlt neveléstörténeti problémáinak feldolgozása teljes mértékben hiányzik. A közoktatás mai problémáinak megoldása szempontjából pedig elsősorban ezeknek a kérdéseknek kritikai vizsgálatára és feldolgozására lenne szükség. Erre még akkor is fel kell hívni a figyelmet, ha tudjuk, hogy a kötet a neveléstörténeti kutatás mai állásáról nem ad és nem is szándékozott teljes áttekintést adni. A tanulmányok mindegyike biztos tárgyismerettel, alapos neveléstörténeti kultúráltsággal íródott, bennük azonban természetesen különböző mértékben érvényesül a korszerű, tudományos, történelmi materialista szemlélet.

Úgy gondoljuk, ezeknek a tanulmányoknak ismertetése kapcsán is szükséges azt a már többször hangoztatott igényt megemlíteni, hogy szükséges lenne a neveléstörténeti kutatásokat központilag szervezni és irányítani, hogy így mielőbb elkészülhessen a magyar neveléstörténet történelmi materialista szemléletű feldolgozása, értékelése. A neveléstörténet mai helyzetének alapos felmérése s e felmérés alapján a meglevő erők tervszerű elosztása, új kutatók bevonása, támogatása ebből a szempontból feltétlenül szükséges lenne. A helyzet ismeretében úgy gondoljuk, hogy a magyar neveléstörténeti kutatások terén legszükségesebb az elmélettörténeti kutatások szorgalmazása, irányítása, támogatása.

A VILÁG TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRATAINAK REPERTÓRIUMA*

RÓZSA GYÖRGY

Az Egyesült Nemzetek Szervezetének Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezete — közismert nevén az UNESCO — hézagpótló kötetben adta közre a világ társadalomtudományi folyóiratainak (kétnyelvű: francia—angol) címjegyzékét. A *Liste mondiale des périodiques spécialisés dans les sciences sociales* nem kevesebbre vállalkozik, minthogy számba vegye a föld 61 országa és a nemzetközi szervezetek tudományos igényű társadalomtudományi folyóiratait.

Egy ilyen nagyszabású nemzetközi tudományos kataszter szükségesége és alkalmazási területe kézenfekvő, különösen ha meggondoljuk, hogy az UNESCO éves nemzetközi társadalomtudományi bibliográfiai sorozatainak csak egyike — például a közgazdaságtudományi sorozat IV. kötete — egyetlen év (1954) szakirodalmának feltárásához 1137 folyóiratot dolgoz fel,** és szükségképpen még ez a mennyiség sem ölelheti fel a számba jöhető periodikák összességét. Márpedig a *Liste mondiale* nem egy társadalomtudományi ágazat, hanem a „sciences sociales”, a nyugati értelemben vett társadalmi tudományok valamennyi ága alapvető időszakos irodalmának számbavételét és ismertetését tűzi ki célul.

A „sciences sociales” fogalmába beletartoznak — és ennek megfelelően ezt tükrözik a feldolgozott folyóiratok — a következő diszciplinák (a repertórium tudományterületi mutatója alapján): *társadalomtudományok általában, statisztika, társadalmi-kulturális tudományok* (szociológia, antropológia, néprajz, lélektan — társadalmi és alkalmazott lélektan —, demográfia), *közgazdaságtudomány* (elmélet, ágazati gazdaságtanok, konjunktúrakutatás, gazdaságtörténet), *politikai (állam)tudományok* (közigazgatás, közvéleménykutatás, nemzetközi kapcsolatok), *jogtudomány* (közjog, nemzetközi jog).

* *Liste mondiale des périodiques spécialisés dans les sciences sociales — World list of social science periodicals.* 2. ed. revue et aug. Comité International pour la Documentation des sciences sociales. Paris, 1957. 210 o.

** *Bibliographie internationale de science économiques* (Travaux publiés en 1954) — *International bibliography of economics.* Vol. IV. Paris, 1957. 588 o.

A repertórium érdeklődési köre, tartalmának skálája meglehetősen széles tehát és a társadalomtudományok különféle ágazatai művelőinek, valamint tájékoztatási szakembereinek figyelmére érdemes.

A kötet szerkesztési munkáját az UNESCO mellett működő Nemzetközi Társadalomtudományi Dokumentációs Bizottság látta el (Comité International pour la Documentation des Sciences Sociales). A vállalkozás bonyolultságát és a feldolgozott folyóiratmennyiség arányait megfelelően megvilágítja az előbbi tartalmi felsorolás, ugyanis a szerkesztőknek a válogatás során az általános társadalomtudományi folyóiratokon kívül — amelyek száma önmagában is tekintélyes — figyelembe kellett venniük a közgazdasági, jogi, szociológiai stb. tudományos periodikákat is. A kötet közel 1000 folyóirat adatait dolgozza fel.

A repertórium alapvető rendszerezése *földrajzi* jellegű. Az országok felsorolása betűrendes (az országok francia neve szerint), az országokon belül ABC sorrendben követik egymást a folyóiratok. Külön fejezet foglalkozik a nemzetközi szervezetek periodikáival.

A folyóiratok *leírása* a fontosabb adatokat tartalmazza: a folyóirat neve, szellemi kiadó (közreadó testület), szerkesztő neve, kiadó, kiadási hely (pontos címmel), időszakosság, indulási év, számonkénti terjedelem, cikkek száma és átlagos terjedelme. E tájékoztató-bibliográfiai adatokat a folyóiratok profiljára, tartalmára, rovataira vonatkozó néhány szavas ismertetés követi (pl. recenziós rovat, számonként hány recenziót közöl).

Mint az egyéb hasonló jellegű munkáknál, ennél a kötetnél is a legnagyobb probléma a válogatás. Nincs olyan biztos mérce, melynek segítségével pontosan megállapítható volna, milyen folyóiratokat ismertessenek és mi maradjon ki. Még néhány ország folyóiratainál is gond a válogatás, elképzelhető, milyen nehézségekkel kell megbirkózni, amikor több mint félszáz ország periodikái közül kell válogatni.

De a nyilvánvaló nehézségek ellenére sem világos a válogatás elve, például a kommunista- és munkáspártok társadalomtudományi folyóirataival szemben elfoglalt szerkesztési álláspont. Az Einheit, a Német Szocialista Egységpárt elméleti folyóirata szerepel, ugyancsak a Társadalmi Szemle és még néhány más kommunista ideológiai folyóirat is, ezzel szemben a francia folyóiratok között a kutató hiába keresi az olyan reprezentatív társadalomtudományi közlönyöket, mint a Cahiers du Communisme, vagy a Cahiers Internationaux. Ugyanakkor szerepel az Economie et Politique, amely köztudomásúlag a Francia Kommunista Párt közgazdaságtudományi folyóirata, tehát olyan irányú következetesség sem látszik, mintha a nyugati országok marxista folyóiratait egyáltalán mellőznék. Több más nemzetközileg ismert marxista szemle is hiányzik, mint például a Weg und Ziel (Ausztria), New Age (India), Démocratie Nouvelle (Franciaország).

Ugyancsak nem egészen világos, hogy a szocialista országok külkereskedelmi folyóiratai közül miért csak a Vnesnjaja Torgovlja (Szovjetunió) és

a Zahraniczny Obchod (Csehszlovákia) kerültek be a repertóriumba, viszont kimaradt az NDK külkereskedelmi folyóirata az Aussenhandel. Még számos ilyen és ehhez hasonló példára lehetne hivatkozni.

Ezek a fogyatékoságok annál inkább szembeötlők, minthogy például a Cahiers du Communisme és a Cahiers Internationaux szerepelnek az UNESCO nemzetközi közgazdasági bibliográfiai sorozatának köteteiben. Nem volna érdektelen összevetni, hogy mennyire érvényesülnek egységes válogatási kritériumok a különböző, azonos szerkesztésben megjelenő UNESCO tájékoztatósi-bibliográfiai munkákban.

Joggal vetődik fel a kérdés, hogy a példaként említett kihagyott folyóiratok nem gazdagították volna-e mégjobban a kötet folyóiratanyagát, ezzel szemben némely folyóiratot talán ki lehetett volna hagyni.

Úgy véljük, az említett hiányosságok és következetlenségek kiküszöbölhetők lettek volna és a repertórium esetleges új kiadásában mindezeket ki is lehet igazítani. Minden bizonnyal a gondosabb, körültekintőbb válogatás még jobban emelte volna a repertórium tudományos értékét, növelte volna használhatóságát.

Nem érdektelenek a magyar olvasó számára a kötet *hazai* vonatkozásai. A következő magyar folyóiratokat ismerteti: Acta Ethnographica, Ethnographia, Jogtudományi Közöny, Közgazdasági Szemle, Magyar—Szovjet Közgazdasági Szemle, Statisztikai Szemle, Társadalmi Szemle. Figyelembe véve azt is, hogy a kötet az 1955. év végi állapotokat tükrözi, sem tekinthető teljesen kielégítőnek a magyar rész szerkesztése (megszűnt folyóirat szerepeltetése: Magyar—Szovjet Közgazdasági Szemle, ezzel szemben más folyóiratok mellőzése, pl. Pénzügyi Szemle).

Megjegyezzük, hogy a nagy nemzetközi tudományos repertóriumokban, címtárakban nem ritkán találni elavult, olykor komikusnak tűnő magyar vonatkozású adatokat (pl. A World of learning-ben) és megfordítva: hiányoznak tudományos és kulturális intézményeinkre és szakirodalmunkra vonatkozó időszerű helytálló tájékoztató adatok. Adott esetben nem lehetünk biztosak benne, hogy az ilyen természetű hiányosságokért kit lehet inkább elmarasztalni: a külföldi szerkesztősegeket, vagy a külföldre irányuló tudományos és kulturális propaganda és tájékoztató munkánkat?

A kötet válogatását azonban nemcsak kritikai megjegyzések, hanem elismerés is illeti. Amellett, hogy a valóban színvonalas társadalomtudományi folyóiratok többségét egy kötetbe foglalva közreadja, különös érdeme, hogy nemcsak a fejlett országok periodikáit veszi figyelembe, hanem meglehetősen gazdag anyagot ismertet az elmaradott országokból, területekről is (pl. Közel-Kelet, Latin-Amerika) és így olyan irodalmi forrásokra is kiterjeszkedik, amelyek különben földrajzi és nyelvi okokból kifolyóan meglehetősen nehezen hozzáférhetők — olykor még tájékozódási szempontból is. Meglepően gazdag a japán folyóiratok ismertetése, Japán 75 tétellel szerepel a repertóriumban.

A bíráló és az elismerő észrevételek betűszámának aránya nem jelenti egyben a kötet értékelését, és úgy véljük, hogy azzal becsülünk meg leginkább egy olyan jelentős tudományos-tájékoztatási művet, mint a *Liste mondiale*, ha hiányosságait aláhúzzuk és esetleg ezáltal a szerkesztők figyelmét sikerül ráirányítani olyan *nem szükségszerű* fogyatékokra, amelyek a későbbi munka során elkerülhetők. A bírálat egyben azt is célozza, hogy a kutató is kritikailag használja a repertóriumot.

Ismételten hangsúlyozni kell, hogy tökéletes válogatás — különösen ilyen nagygényű összeállításnál — elképzelhetetlen és hogy többé-kevésbé szükségszerű hiányosságok mindenképp elkerülhetetlenek az effajta munkánál.

A kötet szerkesztési apparátusa, kiállítása, tipografizálása az egyéb ilyen természetű UNESCO kiadványokhoz hasonlóan mintaszerű. Kitűnően szerkesztett *mutató-rendszer* segíti elő a sokoldalú, minél alaposabb eligazodást. A következő mutatók zárják le a kötetet: betűrendes folyóirat, betűrendes intézmény (a folyóiratok szellemi kiadóiról), részletes tárgy- és tudományterületi mutatók.

Mindent egybevetve: a repertórium igen jól használható a társadalomtudományok területén működő kutatók és könyvtárosok számára (figyelembe véve a bírált hiányosságokat is). Az UNESCO jó szolgálatot tett a világ társadalomtudományi folyóiratait ismertető jegyzék kiadásával, mert általa olyan munkaeszközt bocsátott a szakemberek és az érdeklődők rendelkezésére, amely alkalmas arra, hogy a különböző országok tudományos eredményeinek tekintélyes részét tükröző időszakos irodalom egyik legfontosabb ágát — a társadalomtudományi folyóiratokat megismertesse — és ezáltal elősegítse a minden ország számára oly szükséges tudományos gondolatcserét.

KRÓNIKA*

Az Osztály életéből

A II. Osztály január 15-én tartotta 1959. évi első osztályülését. Az ülésen az Osztály megválasztotta az új osztályvezetőséget. A korábbi osztályvezetőség megválasztása 1955-ben történt; mandátuma az alapszabályok értelmében három évre szólt és 1958 végén lejárt. Az 1958. évi közgyűlésen módosított akadémiai alapszabályoknak megfelelően az Osztály olyan osztályvezetőséget választott, amelyben az Osztály szavazati joggal rendelkező tagjai mellett tanácskozási joggal helyet kaptak az Osztály tudományterületéhez tartozó egyes intézetek (intézmények) tudományos fokozattal rendelkező vezetői is. Szükség volt erre azért is, mert egyes tudományágak nem voltak képviselve az Osztályban és így az osztályvezetőségben sem. Az Osztály új vezetősége ennek megfelelően a következőkből áll: Szabó Imre (osztálytitkár), Ortutay Gyula, Fülep Lajos, Friss István, Molnár Erik, Moravcsik Gyula és Nemes Dezső szavazati joggal rendelkező tagok (az Akadémia rendes, illetve levelező tagjai), valamint Háy László, Szigeti József (a tudományok doktori), Gerevich László, Nagy Sándor és Tálasi István (kandidátusok) tanácskozási joggal rendelkező tagok.

Az Osztályvezetőség megválasztása után az osztályülés az Osztály 1959. évi kutatási tervét vitatta meg és hagyta jóvá.

*

Az új Osztályvezetőség 1959. évi első ülését január 22-én tartotta. Az ülésen az osztályvezetőség elfogadta az Osztályhoz tartozó tudományágak bizottságainak 1959. évi összetételére vonatkozóan előterjesztett javaslatot és határozatot hozott a Köz-

gazdaságtudományi Bizottság mielőbbi megszervezésére. Foglalkozott az osztályvezetőség az Osztályhoz tartozó tudományágak távlati kutatási főproblémáival, kiegészítve azokat néhány olyan témával, amelyeknek felvétele kívánatosnak mutatkozott. Megvitatta és jóváhagyta az osztályvezetőség 1959. első félévi munkatervét. Az ülés napirendjén szerepelt továbbá a magyar—német történész vegyesbizottság megalakításának kérdése, az 1959. első negyedévi felolvasó ülések jóváhagyása, egyetemi kinevezések véleményezése, „Az emberiség tudományos és kulturális fejlődésének története” című nemzetközi kiadvány munkálataiba bekapcsolódó magyar nemzeti bizottság megszervezésére és összetételére vonatkozó javaslat megvitatása, a Közgazdaságtudományi Intézet rendezésében 1959 júniusában megrendendő nemzetközi közgazdaságtudományi konferencia kérdése stb.

*

Az Osztályvezetőség következő ülését február 24-én tartotta, amelyen behatóan megvitatta és néhány korrekcióval jóváhagyta az Osztályhoz tartozó intézetek szervezeti szabályzatait azzal, hogy azokat az osztálytitkár — a felmerült észrevételeknek megfelelő átdolgozás után — megerősítés végett terjessze az Akadémia Elnöke elé. Jóváhagyta az Osztályvezetőség az Osztály 1959. évi költségvetéséről szóló tájékoztatót, valamint a múlt év decemberében tartott Nemzetközi Történész Munkakonferenciára vonatkozó jelentést. Foglalkozott továbbá a Tanácsköztársaság 40. évfordulója alkalmából rendezendő tudományos ülésszak tervével. Az ülés napirendjén szerepelt végül még számos olyan kérdés, mint: javaslat a Közgazdasági Bizottság összetételére, a

* A Krónika-rovat közölt híryanaga — a tudományos eredményeink külföldi visszhangjára vonatkozó szemle kivételével — az 1959. január 1. és június 1. közötti időszakra terjed ki.

Történettudományi Intézet tudományos tanácsára, valamint a Földrajztudományi Kutatócsoport, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos tanácsának kibővítésére; előterjesztés az 1959. évi Nemzetközi Szociológiai Kongresszusra és több külföldi kiküldetésre vonatkozóan.

*

Az *Osztály Vezetősége* április havi ülését április 23-án tartotta. Az ülésen többek között foglalkozott a Régészeti Kutató Csoport felállítására óta végzett munkájával, tudományos tervével, fejlesztési problémáival. Megvitatta továbbá az Osztályvezetőség az Osztályhoz tartozó bizottságok múlt évi tevékenységét, általában is a bizottságok hatáskörét, különös tekintettel azoknak az egyes intézetekhez való viszonyára. Megvitatta és jóváhagyta az Osztály 1960. évi könyvkiadási tervét. Az osztályvezetőségi ülés napirendjén szerepelt végül egyes külföldi kiküldetések mellett az Osztály profiljába tartozó nemzetközi tudományos egyesületek magyar tagszerveinek (nemzeti bizottságainak) kérdése.

*

Az *Osztályvezetőség* május 21-én tartott ülésének napirendjén a Magyar Tudományos Akadémia 1958. évi nemzetközi kapcsolatairól a Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya által készített jelentés, a Régészeti Kutató Csoport munkájára vonatkozó határozati javaslat megvitatása, továbbá számos külföldi kiküldetéssel kapcsolatos és más szervezeti jellegű kérdés szerepelt.

*

Az Osztály felolvasó üléseinek sorozatában január 12-én *Szigeti József*, a filozófiai tudományok doktora „A filozófiatörténet módszertana” címmel tartott előadást.

*

Az Osztály felolvasó üléseinek keretében február 23-án *Diószegi Vilmos* „A sámánhit emlékeinek kutatása Szibériában” címmel előadást tartott. Előadásában tájékoztatott a Szovjetunióban végzett közel másfél éves tanulmányútjáról. A beszámoló fénykép- és magnetofon-felvételekkel illusztráltan Diószegi Vilmos szibériai útjának legfőbb eredményeit összegezte. A kutatás a szibériai kisépek sámán-analógiáinak felhasználásán keresztül az egykori magyar hitvilág rekonstruálására irányult.

*

Április 6-án *Ortutay Gyula* akadémikus „Variáns, invariáns affinitás. A szájhagyományozó műveltség törvényszerűségeinek né-

hány kérdése” címmel megtartotta akadémikusi székfoglaló előadását. Az előadás az Osztályközlemények jelen számában teljes terjedelmében megjelenik.

*

Az Osztály február 5-én az Osztályhoz tartozó intézetek képviselői és a bizottságok titkárai, valamint az Osztály szakelőadóinak bevonásával *aktívaülést* tartott, amelynek keretében Szabó Imre akadémikus osztálytitkár tájékoztatta a megjelenteket az új Osztályvezetőség összetételéről, illetve ezzel összefüggésben az Akadémia alapszabályainak az 1958. évi Közgyűlésen elfogadott módosításairól, a bizottságok ezévi összetételéről, valamint a távlati kutatási tervek problémáiról és az ezzel kapcsolatos főbb feladatokról.

Az ülés második részében a jelenlevők megvitatták és bizonyos módosításokkal a jövőbeni munka szempontjából hasznosnak és általában elfogadhatónak minősítették az akadémiai *célhitelek* felosztásának és felhasználásának az Osztály által kidolgozott alábbi irányelveit:

A célhitelek rendeltetése. Az akadémiai célhitelek az Akadémia tudományos intézetein kívül folyó kutatási munkák támogatását hivatottak szolgálni. Célhitelet mindig csak meghatározott témára, meghatározott kutatás elvégzésére lehet adni, és pedig olyanokra, amelyek eredménye is kimutatható, tehát a felhasználás célszerűsége elbírálnak.

Célhitelek támogatható, illetve támogatandó kutatási témák.

1. Elsősorban elnökségi és osztálytémákra kell célhitelet adni, amennyiben ezek vonatkozásában célhitelet-igény felmerül.

2. Kívánatos, hogy a célhitelek ne aprózódjanak el, hanem kevés nagyobb téma támogatását szolgálják.

3. Kívánatos célhitelek nyújtásával olyan kutatások kezdeményezése és előmozdítása, amelyekre szükség van, még akkor is, ha egyelőre nincs a téma kidolgozására jelentkező. A célhitelek tehát a tudományos kutatás tervszerűségének fokozására is fel kell használni.

4. A célhiteleket érdemi kutatásokra kell adni és nem dokumentációkra, szakbibliográfiákra, fordításokra, könyvbeszerezésekre, tanzéki vagy egyetemi Acták kiadására. Ilyen igények csak nagyon kivételesen — speciális helyzetek honorálásaképpen — az Osztály külön engedélye alapján fogadhatók el.

5. Disszertációk kidolgozására célhitelet csak abban a rendkívüli esetben lehet adni, ha a disszertáció témájának kidolgozása közérdek és a disszertáció elkészítésére irányuló kutatásokkal kapcsolatban költségek merülnek fel. A disszertáció leiratására vagy

pedig a megírásához szükséges könyvek beszerzésére célhitel nem adható.

A célhitel felhasználásának módja.

1. Célhiteleket legnagyobb részben dologi kiadásokra kell és lehet fordítani. Ide tartozik az eszközök, felszerelések, berendezések beszerzése, szükséges kiszállások stb. költségei. Mellőzni kell minden olyan kiadást, amelynek előteremtése az egyetem feladata (például Acták).

2. Kismértékben bérjellegű kiadásokra is lehet célhitelt fordítani.

3. Elnöki utasítás alapján tilos a támogatott szerv saját dolgozója részére a célhitelből illetményeszerű kifizetéseket eszközölni.

4. Külföldről való beszerzésre célhitelt csak az Osztály külön engedélyével szabad fordítani.

A célhitelek felhasználásának értékelése

A célhitelek felhasználásáról szóló beszámolók gyakran nem kielégítőek. A beszámolóknak részben pontosan tartalmazniuk kell azt, hogy az összegeket mire fordították, de ezzel egyenlően fontos a célhitellel támogatott kutatások eredményeinek közlése. Befejezett kutatás esetén tudományos igényű, a tudomány vagy közvetlenül a gyakorlat számára hasznosítható beszámolót kell készíteni, különösen akkor, ha a kutatási eredmények egyébként publikálásra nem kerülnek. Továbbfolyó kutatás esetén a munka érdemi állásáról kell beszámolni és közölni kell az elért részeredményeket.

Intézeteink életéből

A Közgazdaságtudományi Intézet Tudományos Tanácsa január 3-án ülést tartott. Az ülésen Friss István MTA lev. tag, az Intézet igazgatója ismertette azokat a határozatokat, amelyeket a szocialista országok tudományos akadémiai közgazdaságtudományi intézeteinek 1958. decemberében Prágában tartott értekezletén hoztak. Az ülés napirendjén szerepelt továbbá Cukor György és Timár János „A mérnök- és technikus-ellátottság kérdései a magyar népgazdaságban”, valamint Jávorka Edit és Berényi József „A közvetett juttatások a vállalati dolgozók körében” című tanulmányok megvitatása is. Az élénk vita részleteiben foglalkozott a tanulmányokban felvetett kérdésekkel és a Tudományos Tanács javasolta a tanulmányokban foglalt kutatási eredmények szélesebbkörű publikációját.

Az Intézet Tudományos Tanácsa következő ülését március 4-én tartotta. Az ülésen megtárgyalták Bródy András „A gépgyártás anyagfelhasználási mutatóinak alakulása és

pontossága” című dolgozatát, valamint Horváth Lajos beszámolóját a mezőgazdasági beruházások gazdasági hatékonyságáról. Versóban tartott tudományos konferenciáról, továbbá Gergely Istvánnak az NDK ipari irányításának átszervezéséről szóló beszámolóját.

A Tudományos Tanács május 18-án újabb értekezletet tartott. A Tudományos Tanács ülésén Friss István, az Intézet igazgatója beszámolt arról, hogy az Intézet összeállította a közgazdaságtudományi tárgyú kutatások témáinak jegyzékét. Ez az összeállítás több mint 20 országos szerv és intézmény területén folyó közgazdasági tárgyú kutatás mintegy 500 témáját foglalja össze.

A Tudományos Tanács megvitatta továbbá Román Zoltán „A munkatermelékenység nemzetközi összehasonlítása az iparban” című tanulmányát. A Tudományos Tanács tagjai és a meghívottak hozzászólásaikban — amelyek lényegében kiegészítették a kutató gondolatait és javaslatait — megállapították, hogy a tanulmány tárgya helyes és időszerű, a feldolgozás színvonalas munka.

A Tudományos Tanács ugyancsak megvitatta Hoch Róbert—Radnóti Éva—Grolmusz Vince „A bűtorkereslet várható alakulása a második öt éves terv időszakában” című munkáját is. A tanulmány a rendelkezésre álló statisztikai adatok felhasználásával javaslatot tesz e tartós fogyasztási cikk iránti keresletnek az öt éves tervben való felmérésére vonatkozóan. Az érdekelt tervező szervek képviselői bevonásával lefolyt vita azt bizonyította, hogy a tanulmány az eddig használt módszereknél fejlettebb és megalkalmazottabb tervezési eljárást tartalmaz a szükségletek felmérési módszerére.

*

A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, az MSzMP Párttörténeti Intézete és a Hadtörténeti Levéltár és Múzeum a Tanácsköztársaság kikiáltásának 40. évfordulója alkalmából március 16—22-ig ünnepi ülésszakot rendezett. A tudományos ülésszak fő referátumát Nemes Dezső akadémiai levelező tag tartotta „A Magyar Tanácsköztársaság történelmi jelentősége” címmel. Az ülésszakon a következő korreferátumok hangzottak el: Liptai Ervin, a Hadtörténeti Levéltár és Múzeum munkatársa: „A Magyar Tanácsköztársaság katonai stratégiájának néhány kérdése”; Pamlényi Ervin, a Történettudományi Intézet munkatársa: „A Magyar Tanácsköztársaság kultúrpolitikájáról”; Siklós András egyetemi adjunktus: „Adalékok a Magyar Tanácsköztársaság historiográfiájához”.

Az ülésszakon a következő külföldi tudósok vettek részt: a *Szovjetunió* részéről *N. I. Satagin* professzor, a moszkvai Marxizmus—Leninizmus Intézet helyettes vezetője, *L. N. Nyezsinszkij*, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa és *G. I. Turjanyica*, az SzKP Kárpáton túli területi bizottsága pártiskolai és pártfőiskolai osztályának vezetője;

a *Kínai Népköztársaság* részéről *Chiang Chun-fan*, a Marx—Engels—Lenin—Sztálin műveit fordító iroda helyettes vezetője;

a *Német Demokratikus Köztársaság* részéről *Dr. Johannes Zelt*, a Berlieni Társadalomtudományi Akadémia docense, *Dr. Helmuth Kolbe*, a Berlieni Társadalomtudományi Akadémia docense és *Walter Klawns*, a Berlieni Marxizmus—Leninizmus Intézet tudományos munkatársa;

Csehszlovákia részéről *Frantisek Pór*, a Csehszlovák Párttörténeti Intézet helyettes igazgatója, *Martin Victor*, a bratislavai Komenszky Egyetem jogtudományi karának docense és *Michal Dzonik*, a bratislavai Párttörténeti Intézet tudományos munkatársa;

Lengyelország részéről *Henryk Malinowszki*, a lengyel Párttörténeti Intézet tudományos munkatársa és *Aleksander Zatorski*, a Dzserszinszkij Katonai-Politikai Akadémia munkásmozgalomtörténeti tanszékének vezetője;

Románia részéről *Nikolas Goldberger*, a román Párttörténeti Intézet első igazgatóhelyettese, *Viktor Cheresiesiu* professzor, a Román Tudományos Akadémia kolozsvári fiókjának Történettudományi Intézetének helyettes vezetője és *Gheorghe Unc*, a Stefan-Gheorghe pártfőiskola előadója;

Bulgária részéről *Stella Dimitrova*, a Bolgár Párttörténeti Intézet tudományos munkatársa és *Todorov Niko Nikov*, a Bolgár Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa;

Ausztria részéről *Anna Hornik*, az Osztrák Kommunista Párt Történeti Bizottságának munkatársa;

Franciaország részéről *Paulette Charbonnel* egyetemi tanár, a Francia Kommunista Párt Történeti Bizottságának küldötte.

Felszólaltak az ülésszak folyamán a Tanácsköztársaság külföldi és hazai veteránjai. (A tudományos ülésszakról az Oszlatyközlmények jelen számában részletes beszámoló jelenik meg.)

Az *Állam- és Jogtudományi Intézet Tudományos Tanácsa* március 7-én ülést tartott. Az ülés napirendjén az Intézet 1958. évi munkájáról szóló tájékoztató, valamint az „Értéktető” 1959. évi terve szerepelt.

A *Földrajztudományi Kutatócsoport Tudományos Tanácsa* március 5-én ülést tartott. Az ülésen a Tanács a csoport eddigi tevékenységéről készített beszámolót és következő félévi munkatervét vitatta meg.

A *Dunántúli Tudományos Intézet Tudományos Tanácsa* április 29-én Budapesten tartott ülésének napirendjén az Intézet munkájáról szóló beszámoló és *Babits András*-nak, az Intézet tudományos munkatársának bányatörténeti munkásságának, bányatörténeti műveinek értékelése szerepelt.

A bizottságok munkájáról

A *Történettudományi Bizottság* 1959. január 5-én ülést tartott. Az ülésen a Bizottság foglalkozott az egyetemeken folyó történettudományi kutatómunkával, a *Századok* című folyóirat utolsó két évben megjelent számainak értékelésével és a „Kapitalizmus fejlődése az egykori Osztrák-Magyar Monarchia országaiban” témakörben decemberben megtartott nemzetközi munkakonferenciával.

A *Történettudományi Bizottság* február 16-i ülésén foglalkozott a Tanácsköztársaság ünnepi ülésszakának előkészületeivel. Az 1959. évi célhitelek elosztása, a Széchenyi tanulmánykötet tematikája, valamint az 1960. évi stockholmi nemzetközi történetssz-kongresszus előkészületei szerepeltek még a bizottsági ülés napirendjén.

A *Történettudományi Bizottság* május 4-én tartott ülésén a történettudomány távlati kutatói tervével foglalkozott. A Bizottság úgy döntött, hogy még egy alkalommal kíván a távlati tervvel foglalkozni, — az egyes korszakok kutatási tervének jobb összehangolása céljából. Foglalkozott továbbá a Bizottság az 1960. évi stockholmi nemzetközi történetssz-kongresszusra kerülő tanulmánykötettel, amelynek előzetes tervezetét elfogadta.

Az *Állam- és Jogtudományi Bizottság* február 26-án ülést tartott. Az ülésen a Bizottság részletesen foglalkozott a Magyar Jogász Szövetség tudományos szakosztályainak egyéves tevékenységével. Feltárta a szakosztályok és az azokat összefogó Tudományos Tanács tevékenységének eredmé-

nyeit, a munkával kapcsolatos nehézségeket és a szakosztályok rendeltetésszerű tevékenységének fokozására több jelentős határozatot hozott.

Az ülés második részében a Bizottság — szövéttéve azokat a speciális körülményeket, amelyek az állam- és jogtudományok vonatkozásában jelentkeznek — behatóan megvitatta az akadémiai célhitelek felosztására és felhasználására vonatkozóan közölt akadémiai irányelveket, majd a támogatás szempontjából felmerült témák és a jogtudomány előtt álló feladatok alapos mérlegelése után döntött az 1959. évi célhitelek felosztásáról.

Befejezésül a Bizottság megvitatta és jóváhagyta ezévi munkatervének főbb pontjait.

*

Az Állam- és Jogtudományi Bizottság Intézőbizottsága április hó 10-én tartott ülésén a jogtudományok céljára 1959-re biztosított akadémiai célhitelek tanszékekre való felosztásával, továbbá a külföldi jogi konferenciákkal kapcsolatos kérdésekkel foglalkozott.

*

Az Állam- és Jogtudományi Bizottság május 23-án, majd az élénk vita miatt folytatólag május 29-én „A magyar népi demokratikus jogrendszer és tagozódása” címmel kibővített vitaülést rendezett. A vitaülés téziseit az Állam- és Jogtudományi Intézet készítette elő. A tézisek a jogrendszer problémái megvitatásának szükségességét indokoló szempontok vázolója után „A jogrendszer, a jogrendszer tagozódása és a jogágazat”, valamint „A népi demokratikus jogrendszer tagozódásának problémái” főcímei alatt feltárják az egész problémakör mai helyzetét, a fontosabb vitakérdéseket, az egyes vitakérdések ellen és mellett a szocialista jogtudományban jelentkező érveket és a lényeges kérdésekben állásfoglalást is tartalmaznak. A nagy érdeklődést kiváltó vitaülésen felszólaltak Barna Péter, Beck Salamon, Beér János, Buza László, Eörsi Gyula, Martonyi János, Medve Zsigmond, Móra Mihály, Névai László, Peschka Vilmos, Réczai László, Szabó Imre, Vas Tibor, Világhy Miklós és Weltner Andor.

Az elhangzott hozzászólásokra Peschka Vilmos, a tézisek szerzője reflektált azzal, hogy az egész vitaülés anyagának feldolgozásakor a felmerült észrevételekkel behatóbban kíván majd foglalkozni. A vitaülés anyaga az Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítőjében, illetve az Acta Juridicában fog megjelenni.

*

A Régészeti Bizottság január 26-án tartott ülésén megtárgyalta a folyó évi akadémiai könyvkiadási tervet és elkészítette az 1959. évi akadémiai célhitelek felosztásának és az ezzel kapcsolatos kutatásoknak tervét.

*

A Régészeti Bizottság március 12-én tartott ülésén megvitatta és véglegesítette az 1960. évi könyvkiadási tervet és elkészítette a régészet távlati kiadványtervét, míg május 18-i ülésén a régészeti folyóiratok 1958. évi számait vitatta meg.

*

A Művészettörténeti Bizottság február 13-án tartott ülésén foglalkozott az akadémiai témák eddigi alakulásával, az 1959. évi témák kialakításával, valamint az 1959. évi akadémiai célhitelek felosztásával.

*

A Művészettörténeti Bizottság április 3-án ülést tartott, amelyen megvitatta a művészettörténet 1961—62. évi könyvkiadási tervét azzal, hogy azt javaslatként a II. Osztályhoz felterjeszti.

*

A Néprajzi Bizottság február 13-án tartott ülésén egy új néprajzi munkaközösség létrehozásáról tanácskozott. Bodrogi Tibor elvi megalapozottságú felmérése alapján a Bizottság úgy határozott, hogy a népi társadalomvizsgálat néprajzi problémáinak intenzívebb kutatása érdekében munkaközösséget szervez, amely már ez évben megkezdi tevékenységét.

*

A Néprajzi Bizottság március 20-án tartott ülésén összeállította a néprajzi könyvkiadás távlati tervét. A Bizottság által készített listában több mint 50 olyan néprajzi könyv szerepel, amely az akadémiai könyvkiadás profiljába tartoznék. Továbbá mintegy 100 mű más kiadók érdeklődésére tarthat számot. A könyvkiadási terv az 1961. és 1964. évi időszakot öleli fel.

*

A Néprajzi Bizottság, valamint az Akadémia Építészettörténeti és Építészettudományi Bizottsága április 29-én nyilvános ankétot rendezett a magyar szabadtéri néprajzi múzeum (skanzen) kérdéseiről. Az ankét keretében Major Máté egyetemi tanár, akadémiai levelező tag, valamint Gunda Béla egyetemi tanár a kérdés általános és történeti problémáit vázolták, Ortutay Gyula akadémikus a skanzen művelődéspolitikai, Vargha László docens pedig a szabadtéri múzeum

gyakorlati kérdéseivel foglalkozott. Az ankét második felét a hozzászólások jelentették, amelyek keretében az érdekelt szaktudományok, továbbá az illetékes intézmények képviselői mondták el véleményüket. Végezetül az ankét határozati javaslatot fogadott el, amely röviden összefoglalta a kialakult véleményeket és a szükséges tennivalókat.

A *Néprajzi Bizottság* április 28-án tartott ülésén a néprajzi folyóiratok, valamint a Zempléni hegyvidék falvairól készülő néprajzi monográfia kérdéseit vitatta meg.

A *Földrajzi Bizottság* február hó 6-án tartott ülésén foglalkozott a Bizottság 1958. évi munkájának értékelésével, az 1959. évi első félévi tudományos vitaterv kialakításával, az 1959. évi kutatásokra fordítandó akadémiai célhitelek elosztásával.

A *Földrajzi Bizottság* március 27-én, vitaülés sorozatának keretében, *Kádár László* egyetemi tanár „A szakaszjellegekről és a folyóvíz eróziós munkájáról” címmel előadást tartott. A vitaülésen a geográfusokon kívül hidrológusok, geológusok is részt vettek. Igen élénk vita alakult ki. A vita tapasztalatai azt mutatták, hogy a geomorfológusok és hidrológusok közötti együttműködést a jövőben szorosabbra kell fűzni. A vita anyagával részletesebben a szakfolyóiratok foglalkoznak.

A *Földrajzi Bizottság* április 2-án tartott ülésén megtárgyalta az 1958. évi célhitelek felhasználásával kapcsolatban felmerült kérdéseket, továbbá jóváhagyta a földrajztudomány 1960. évi könyvkiadási tervét.

A *Pedagógiai Bizottság* február 23-án tartotta 1959. évi első ülését. Az ülésen megtárgyalták az 1959. évi célhitelek elosztását. Tájékoztató hangzott el a „Tanulmányok a neveléstudomány köréből” 1959. évi kötetének munkálatairól és végül a Bizottság megvitatta 1959. első félévi munkatervét.

A *Pedagógiai Bizottság* április 13-i ülésén *Nagy Sándor* referátuma nyomán megvitatta a II. Osztály Vezetősége elé kerülő, a pedagógia tudomány problémáival és a Pedagógiai Bizottság munkájával foglalkozó elő-

terjesztést és elkészítette a távlati könyvtervet.

Január 8-án a *Gyógypedagógiai Albizottság* rendezésében *Kanizsay Dezső*, a pedagógiai tudományok kandidátusa „A gyógypedagógiai szolgálat a rehabilitációban” címmel beszámolt a Lipcsében 1958 júniusában megtartott rehabilitációs kongresszusról. A beszámoló behatóan ismertette a rehabilitáció fogalmára vonatkozóan a lipcei kongresszuson elhangzott tudományos megnyilatkozásokat.

A *Neveléstörténeti Albizottság* március 9-én ülést tartott, amelyen *Jausz Béla* elnök az albizottság múlt évi munkálatairól számolt be. Kiemelte az albizottság keretében elhangzott tudományos viták jelentőségét, s az albizottság szerepét a sárospataki Comenius ünnepségek rendezésében. A múlt évi beszámoló után az 1959. évi munkaterv kialakítására került sor.

Társulati rendezvények

A *Magyar Történelmi Társulat* tanári tagozata és a Fővárosi Pedagógiai Szeminárium előadássorozatának keretében ez év május 18-án *Hahn István* egyetemi docens előadást tartott „A római birodalom és a kereszténység” címmel. Az 1947 óta napvilágra került ún. Holt-tengeri tekercsek alapján ismertette a történeti kutatások legújabb eredményeit a korai kereszténységre, illetve a kereszténység közvetlen előtörténetére vonatkozóan.

A rövid látogatásra hazánkba érkezett *Albert Soboul*, a párizsi Sorbonne professzora, neves francia marxista történész a Társulat Keletmagyarországi Csoportja rendezésében 1959. április 2-án előadást tartott a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen a mai francia történetírás helyzetéről.

A Társulat tanári tagozata és a Fővárosi Pedagógiai Szeminárium előadássorozata keretében 1959. április 15-én *Borzsák István* kandidátus tartott előadást „Historiográfiai kérdések az ókori történelem tárgyköréből” címmel. Az előadó főként azt vizsgálta, hogy mit vett át a keresztény középkor az antik történeti hagyományokból, milyen szempontok szerint történt a kiválogatás, s mi volt a szerepe a „pogány” ókor hagyatékának a kialakuló új társadalmi rend ideológiájának megszilárdításában.

A Társulat, a Művelődésügyi Minisztérium középfokú oktatási főosztálya és a

Vas megyei Tanács VB. művelődésügyi osztálya 1959. május 21—23-án országos történešvándorgyűlést rendezett Vas megyében. A vándorgyűlés — melyen mintegy 30 fővárosi és vidéki történetkutató és egyetemi oktató kivül részt vett az ország valamennyi vidéki középiskolai történelem-szakfelügyelője, továbbá Vas megyei gimnáziumi és technikum tanárok — elsősorban azt a célt szolgálta, hogy szervezett keretben biztosítson a történetkutatók és -oktatók alkotó együttműködéséhez, s alkalmat adjon a résztvevőknek hazánk egy történelmi emlékekben gazdag részének megismerésére. A vándorgyűlés programja a Magyar Tanácsköztársaság 40. évfordulójának megünneplése jegyében május 21-én délelőtt kezdődött a sárvári Nádasdy-vár lovagtermében. A gazdag programmal rendezett vándorgyűlésen *Liptai Ervin* alezredes, a Hadtörténelmi Levéltár osztályvezetője „A Magyar Tanácsköztársaság katonai stratégiájának néhány kérdése”, *L. Nagy Zsuzsa*, a Történettudományi Intézet munkatársa „A Magyar Tanácsköztársaság dunántúli történetéről”, *Fodor Henrik*, a Vas megyei könyvtár igazgatója „Vas megye közművelődése a Tanácsköztársaság idején”, *Sinkovics István* egyetemi tanár „Dunántúli végváraink a török elleni küzdelemben”, *Szabolcs Ottó*, a Művelődésügyi Minisztérium főelőadója „A történelemtanítás időszzerű kérdéseiről”, *Unger Mátys*, a Tankönyvkiadó Vállalat szerkesztőjének „Új célkitűzések, új eszközök a történelemtanításban” és *Szabó József* szakfelügyelő „A vas megyei történelmi szakörök tapasztalatai” címmel tartott előadást.

A vándorgyűlés keretében a résztvevők megtekintették Vas megye történelmi emlékeit és nevezetőségeit.

A Társulat — a Magyar Jogász Szövetség Jogtörténelmi Szakosztályával karöltve — június 10-én vitaülést rendezett XV. századi társadalom- és jogtörténetünk néhány kérdéséről. A vita alapjául *Mályusz Elemér* „A magyar rendi állam Hunyadi korában”, valamint „A konstanzi zsinat és a magyar főkegyúri jog” című tanulmányai és a szerző referátuma, továbbá *Mollay Károly* „Das Ofner Stadtrecht” című forráskiadványa és korreferátuma szolgáltak.

*

A Régészeti-, Művészettörténelmi- és Éremtani Társulat rendezvényei: *M. Macrea* január 2-án a Régészeti Szakosztály keretében „Sabasius kultusza Dáciában” címmel előadást, január 9-én *Gábori Miklós* beszámolót tartott a Régészeti Szakosztályban mongóliai tanulmányútjáról; ugyanezen az ülésen került bemutatásra a legújabb apolló-

niai (Albánia) ásatásokról készült film, amelyhez *Selim Islami*, a tiranai múzeum igazgatója mondott bevezetőt. Január 20-án a Társulat felolvasó ülésén *Wessetzsky Vilmos* hollandiai és németországi tanulmányútjáról számolt be, *Soós Ágnes* „A zalavári ásatások”, február 26-án *Lakatos János*, „Rómán kívül vert III. századi pénzek”, február 26-án *Krisztinkovics Béla* „Svájci és magyarországi anabaptista korszokok kapcsolatai”, március 26-án *Koroknay Éva* „Kódex miniatűrök”, március 13-án a Művészettörténelmi Szakosztály keretében *Haraszti Takács Marianna* „Ismeretlen régi festmények magyarországi magángyűjteményekben” címmel tartott előadást.

Március 17-én a Társulat rendezésében *Tasnádiné Marig Klára* bemutatta a „Szecesszió Magyarországon” című kiállítását.

Május 19-én *Fitz Jenő* „Pannonia inferior védelmének átszervezése Commodus alatt”, május 28-án *Kádár Zoltán* „A későantik moesia ezüsttalak történelmi és stílári kérdéseiről” című előadása hangzott el a Társulat rendezésében.

*

A Magyar Néprajzi Társaság február havi felolvasó ülésén *Sz. Morvay Judit* „Egy zaborvidéki gyűjtés tanulságai”, február 18-án *Korompay Bertalan* „Molnár Anna balladája”, március 11-én *Hegyi Imre* és *Erdélyi Zoltán* „A magyar paraszti erdőgazdálkodás néprajzi problémái” címmel tartott előadást.

A Társaság március 4-én tartott ülésén *Manga János* vetített képekkel és zenei felvételekkel illusztrált előadásban számolt be egy Nógrád megyei szlovák faluban végzett kutatásairól. Az előadás része egy készülő szlovák falumonográfiának.

Március 18-án *Mándoki László* „Csillag-neveink gyűjtésének története és feladatai” címmel tartott előadásában a néprajzkutatás egy elhanyagolt területének problémáit vázolta. Az előadó kutatásának néhány eredményét is ismertette.

Végül *Mona Ilona* „A magyar népdal-szövegek tipológiai kérdései”, ill. május 20-án *Róna Tass András* „A kazah sátor. — A török-mongol interethnikus érintkezés kérdéséhez” címmel tartott előadást.

*

A Magyar Földrajzi Társaság rendezvényei: január 28-án *Laczkó László* „Hogyan dolgozik a lengyel térképészet. A mai Varsó”, február 20-án *Stefanovits Pál* „Talajföldrajzi vonatkozású talajtani eredmények ismertetése”, február 27-én *Berkes Zoltán* „A nemzetközi geofizikai év légkörkutatásainak újabb eredményei”, Március 25-én *Mészáros*

Imre „A természeti földrajz fogalma és tagolódása”, április 8-án Debrecenben *Kádár László* „A folyóvölgyek és hordalékkúpok formakincse, mint a folyóvíz eróziós tevékenységének következménye”, *Csinády Gerő* „A kokadi pollenfúrások eredményei”, *Eördegh Béla* „Változások a magyar export szerkezetében az utóbbi 40 év alatt”.

Április 9-én (Debrecenben) *Berényi Dénes* „Az állományhőttöbblet kialakulásának folyamata és annak fizikai magyarázata”, *Justyák János* „Mikrometeorológiai vizsgálatok az Aggteleki cseppkőbarlangban” címmel tartott előadást.

A Társaság április 10-én tartotta Budapestén 81. rendes közgyűlését, amelyen megválasztották a Társaság új vezetőségét.

Május 24-én a Társaság a Pedagógusok Szakszervezetével karöltve tanulmányi kirándulást rendezett Szekszárdra és környékre. A kirándulás során a Budapest—Szekszárd—Kálvária-hegy—Öcsény—Gemenci rezervátum—Duna morotvák útvonalat járták be. A kiránduláson több ismertetés hangzott el az Alföld és a Dunavölgy kialakulásáról, a Sárköz ősi és mai képéről, a kis- és nagyüzemi gazdálkodás földrajzi problémáiról.

Külföldi vendégeink

Josef Vlachovid, a szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének munkatársa a csehszlovák—magyar akadémiai egyezmény keretében március 2-án egyhónapos tanulmányútra Magyarországra érkezett. Itt tartózkodása során a budapesti levéltárakban dolgozott.

R. J. Kuzeev kandidátus, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája baskir részlegének történet, nyelv- és irodalomtudományi osztályának osztályvezetője 1959. március 16-án négy hétre Magyarországra érkezett. Megbeszéléseket folytatott nyelvész, történész és etnográfus kutatókkal a baskir ethnogenezis kérdéseivel kapcsolatban. Többek között tanulmányozta a Néprajzi Múzeum baskir anyagát és látogatást tett több budapesti és vidéki múzeumban.

Március 16-án *Pavel Hapak*, csehszlovák történész, a Csehszlovák Tudományos Akadémia magyarországi kirendeltségére hosszabb tanulmányútra érkezett.

A Magyar Tudományos Akadémia, ill. Történettudományi Intézet meghívására

március 25-én kéthetes tanulmányútra Budapestre érkezett *Albert Soboul* professzor, ismert francia történész, a párizsi Sorbonne tanára. Soboul professzor itt tartózkodása során a Történettudományi Intézetben a mai francia történetírásról, a budapesti, illetve debreceni egyetemeken pedig a francia forradalom problémáiról, tartott előadást.

Jan Irbensky és *Anton Spiesz* csehszlovák történészek a csehszlovák—magyar akadémiai egyezmény keretében április 6-tól négy hétig dolgoztak a Csehszlovák Tudományos Akadémia budapesti kirendeltségén. Mindketten a XVIII. század problematikájával foglalkoztak.

Április 20-án Budapestre érkeztek *Richard Marsina* és *Vincent Sedlak* csehszlovák levéltárosok, akik Szlovákiára vonatkozó okleveles anyag feltárása céljából a budapesti, esztergomi, pannonhalmi és egri levéltárakban végeztek kutatásokat.

A lipcei Institut für Volkskunsthorschung hazánkban tartózkodó vezetője, *Paul Nedo* és az Intézet tudományos munkatársa, *Alfred Fiedler*, a Néprajzi Társaság rendezésében április 30-án előadást tartottak a szorb német interethnikus érintkezések, valamint a német népviselet történeti problémáiról.

Josef Elias, a Csehszlovák Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa május 4-től 17-ig kéthetes tanulmányúton Magyarországon tartózkodott. Itt tartózkodása során döntően a mezőgazdasági jog és a polgári jog néhány kérdését tanulmányozta. E kérdések köréből több előadást is tartott.

Esztera Szlatkova a csehszlovák—magyar akadémiai egyezmény keretében május hó 12-től négy hetet töltött Magyarországon. Tanulmányozta a Filozófiai Intézet munkáját, beszélgetett a munkatársakkal és több konzultáción vett részt. Meglátogatta a Pécsi Tudományegyetem Marxizmus—Leninizmus Tanszékét. Tanulmányozta a könyvtárak filozófiai anyagát, különös tekintettel a modern ismeretelméleti irodalomra.

Május 15-én Magyarországra érkezett *Josef Trochta*, aki a Csehszlovák Tudományos Akadémia magyarországi kirendeltsége kere-

tében végez kutatásokat az Országos Levéltárban, a szlovákiai munkásmozgalmak, a szlovákiai nép 1915—1920. közötti szociális, nemzeti kulturális és gazdasági helyzetére vonatkozóan.

*

W. Böttcher német régész, a német—magyar akadémiai egyezmény keretében május 24-én ősrégészeti kutatások céljából két hónapi magyarországi tanulmányútra érkezett.

Külföldi tanulmányutak, kongresszusok

Horváth Lajos kandidátus, a Közgazdaságtudományi Intézet Mezőgazdasági Osztályának vezetője és *Kelemen Zoltán* kandidátus, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársa, a Magyar Tudományos Akadémia képviselőjében részt vettek a „Mezőgazdasági beruházások gazdasági hatékonyságá”-ról Varsóban február 3—9. között rendezett tudományos konferencián.

*

Boros Ferenc tanszéki kutató, a csehszlovák—magyar akadémiai egyezmény keretében április 1-én egy hónapos tanulmányútra Csehszlovákiába utazott. Kint tartózkodása során csehszlovák levéltári térképes anyagokat gyűjtött, továbbá településföldrajzi témájához településföldrajzi kutatásokat végzett, különös tekintettel a csehszlovák falusias és városias települések szerkezetére, azok gazdasági kapcsolataira.

*

Rózsa György, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársa a német—magyar akadémiai egyezmény keretében április 15-én kéthetes tanulmányútra a Német Demokratikus Köztársaságba utazott. Tanulmányútja során a tudományos közgazdasági tájékoztató munka szervezeti kereteit, módszereit, fejlesztési programját és sajátos feladatait vizsgálta.

*

Földes Éva kandidátus, a csehszlovák—magyar akadémiai egyezmény keretében május 4-én négyhetes tanulmányútra Csehszlovákiába utazott. A tanulmányút célja a későközépkori antifeudális mozgalmak nevelésügyére vonatkozó dokumentumainak felkutatása volt. Tanulmányútja során többek között Bratislavában, Prágában, Táborban stb. végzett kutatásokat.

*

Barkóczy László kandidátus, a Magyar Nemzeti Múzeum — Történeti Múzeum Régészeti Osztályának helyettes vezetője május 6-án Berlinbe utazott, ahol részt vett a Német Tudományos Akadémia rendezésében tartott Corpus Inscriptionum Latinarum új kiadásának előkészítését célzó konferencián.

*

Komoróczy György levéltárvezető május 11-én a lengyel—magyar akadémiai egyezmény keretében kéthetes tanulmányútra Lengyelországba utazott. Kint tartózkodása során a lengyel levéltári rendszerek történeti fejlődésére vonatkozóan végzett kutatásokat, — különös tekintettel a feudális kori levéltárak rendszerére.

*

Bulla Béla MTA lev. tag május 14-én Berlinbe utazott, ahol részt vett a Német Tudományos Akadémia által rendezett Humboldt-ünnepségen. A Német Tudományos Akadémia vendégeként ezt követően háromnapos tanulmányi kiránduláson vett részt a Harz hegységben. Kint tartózkodása során meglátogatta a Humboldt-Egyetem két földrajzi intézetét.

*

Schmidt Péter a jogi tudományok kandidátusa május 18-án a szovjet—magyar akadémiai egyezmény keretében öthetes tanulmányútra a Szovjetunióba utazott. Tanulmányútja során a demokratikus centralizmus fontosabb kérdéseire vonatkozóan végzett könyvtári kutatásokat részben a Szovjetunióban 1945 előtt megjelent tudományos munkákra, részben pedig az ugyanabban az időszakban megjelent jogszabályokra vonatkozóan. Végül tanulmányozta a szovjet államszervezetben folyamatban levő decentralizációs folyamat fontosabb államjogi kérdéseit.

*

Ádám Antal, a jogi tudományok kandidátusa május 20-án a német—magyar akadémiai egyezmény keretében tanulmányútra utazott a Német Demokratikus Köztársaságba. Kint tartózkodása során a helyi népképviselői és igazgatási szervek gazdasági irányú tevékenységére vonatkozóan végzett kutatásokat.

*

Markovits Pálné és *Puskás Júlia* május 20-án a csehszlovák—magyar akadémiai egyezmény keretében egyhónapos tanulmányútra Csehszlovákiába utaztak. Mindketten a bratislavai és több más szlovákiai levéltárban végeztek kutatásokat az első

világháború iratanyagának feltárása céljából.

*

Sóky Dezső, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársa május 25-én a szovjet—magyar akadémiai egyezmény keretében öthetes tanulmányútra a Szovjet-unióba utazott. Tanulmányútja során a nemzeti jövedelem nemzetközi összemérésének problémái, különös tekintettel a szocialista országok nemzeti jövedelmének összemérésére című téma kidolgozásához végzett kutatásokat.

*

Radó Sándor egyetemi tanár, a földrajzi tudományok doktora, Bora Gyula, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem tanársegéde, Antal Zoltán, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Földrajzi Intézetének adjunktusa és Enyedi György az Agrártudományi Egyetem adjunktusa, a Földrajztudományi Kutatócsoport munkatársa akadémiai delegációként részt vettek a Lengyel Tudományos Akadémia Földrajztudományi Intézete által a gazdaságföldrajzi rayonizozás tárgykörében május 29-től június 1-ig tartott konferencián.

Szemle az Osztályhoz tartozó tudományterületeken elért eredmények külföldi visszhangjáról

Lapunk Krónika rovatában általában évente rövid áttekintést adunk az Osztály intézeteiben, illetve általában az Osztályhoz tartozó tudományterületeken elért tudományos eredmények külföldi visszhangjáról. Ezekben az áttekintésekben — mint jelen esetben is — az egyes tudományágak eredményei visszhangjának egymáshoz való aránya, továbbá egy meghatározott tudományág vonatkozásában felvett hírek száma nem tükrözi egészen a tényleges helyzetet, nem terjed ki minden ténylegesen jelentkezett külföldi visszhangra. Egyik-másik tudományág tekintetében több külföldi folyóíratra kiterjedő felmérés lehetséges, mert magának a tudományágnak erősebb hagyománya, több és egyetemesebb folyóírata van (például a történettudomány vonatkozásában), kiforrottabb a hazai dokumentációs szolgálat is, míg más tudományágaknál ezek a körülmények viszonylag kedvezőlenebbek. De nem is volt, nem is lehet célunk a legrészletesebb teljességre való törekvés. (Egyes területekre vonatkozóan — pl. a történettudomány tekintetében — a rendelkezésre álló nagy dokumentációs anyag egy részének közlésétől el is tekintettünk.) Célunk: ha nem is teljes, de mégis számottevő dokumentációs anyaggal bemutatni, hogy az Osztály intézeteiben, általában az Osztályhoz tartozó tudományterületeken elért tudományos eredmények mind a

baráti államokban, mind nyugaton milyen megtisztelő fogadtatásra találhatnak. Bemutatni, hogy tudósaink, elért tudományos eredményeik nemzetközi szinten is hozzájárulnak a tudomány fejlődéséhez, hogy a békés együttműködés egyik lényeges oldalát, a tudományos együttműködést hathatósan szolgálják.

*

Friss Istvánnak, az MTA levelező tagjának az UNESCO által 1958. márciusában rendezett bursai konferenciáján elhangzott „A termelési erőforrások és az irántuk mutatózó kereslet összeegyeztetésének módszerei” című előadását cikk formájában közölte a *The Indian Journal of Economics* indiai közgazdaságtudományi folyóirat 1958. júliusi száma.

Megjelent Friss Istvánnak a szocializmus gazdasági építéséről a Magyar Népköztársaságban tárgykörben írott hosszabb tanulmánya a „Mirovaja szocialiszticeszkaja szisztéma hozajszitva” c., a Szovjetunióban kiadott gyűjteményes kötetben (Moszkva, 1958. Goszplanizdat).

*

Göncöl Györgynek, a Közgazdaságtudományi Intézet osztályvezetőjének a Közgazdasági Szemlében megjelent „Értéktörvény a kapitalizmusban és a szocializmusban” című cikkét közölte az *Ekonomický Casopis*, a szlovák közgazdaságtudományi intézet folyóírata (1958. 5. szám).

*

Jávorka Edűnek, a Közgazdaságtudományi Intézet osztályvezetőjének „Das einkommen der Werktätigen der sozialistischen Betriebe Ungarns über den Arbeitslohn hinaus” címmel cikke jelent meg a *Wirtschaftswissenschaft* (Berlin) 1959. 1. számában.

*

A Vnesznaja Torgovlja 1959. 10. számában összefoglaló cikk ismerteti a magyar közgazdasági szaksajtóban a külkereskedelem rentabilitásáról lefolyt vitát. A cikk több, a Közgazdasági Szemlében megjelent közleménnyel foglalkozik (Liska Tibor, Máriás Antal, Balázs Sándor, Cukor György stb.).

*

Varga István egyetemi tanárnak a *Weltwirtschaftliches Archiv*ban írott cikke megjelent a Nemzetközi Közgazdasági Társaság folyóiratában, az *International Economic Papers*-ben (1958.), „Money in Socialism” címmel.

Ugyancsak *Varga István* tollából jelent meg egy cikk az 1946. évi magyar pénz-reformról a *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik* 1959. 1—2. számában.

*

Eörsi Gyula „Zur Diskussion über den neuen Entwurf des ungarischen Zivilgesetzbuches” című tanulmánya megjelent a *Rechtswissenschaftlicher Informationsdienst* 1958. évi 18. számában.

A *Neue Justiz* 1958. 2. száma közölte *Eörsi Gyula* „Über den Entwurf eines Zivilgesetzbuches der Ungarischen Volksrepublik” című tanulmányát.

*

Kovács István „A burzsoá alkotmányosság válsága” című cseh nyelven megjelent könyvét a *Pravny Obzor* 1958. évi 8. száma ismerteti.

*

Kádár Miklós „A büntetőjog a gazdaság rend védelmének fontos tényezője” című tanulmányát a *Państwo i Prawo* 1958. évi 5—6. száma közölte.

*

A *Pravnik* 1959/4. számában megjelent *Vutányi Béla* „Tiltott fegyverek és tiltott célok a nemzetközi jogban” címen írott tanulmánya.

*

Névai László „Das Gerichtsverfassungsgesetz der Ungarischen Volksrepublik” című tanulmányát a *Staat und Recht* 1958. évi 1. száma közölte.

*

A Nemzetközi Közigazgatástudományi Intézet Brüsszelben megjelenő folyóirata a *Revue Internationale des Sciences Administratives* 1958. évi 3. negyedévi száma közölte *Martonyi János* egyetemi tanár „La loi hongroise sur les régles générales des actes administratifs de l'État” (Az államigazgatási eljárás általános szabályairól szóló magyar törvény) című tanulmányát.

*

A *Pravny Obzor* 1959/1. száma beható ismertetést közöl *Horváth Pál* „A közép-kori falusi földközösség jogtörténeti vonatkozásai” című kandidátusi disszertációjáról.

*

A *Rechtswissenschaftlicher Informationsdienst* 1958. évi 12. száma közli *Nagy László*

„Über die Statuten der LPG” című tanulmányát.

*

Katona Zoltánné „Harakterisztiki na novot ungarsko zakonodatelstvo odnoszno grazsdansztvotot” c. tanulmányát közölte a *Szocialiszticeszko Pravo* 1958. évi 7. száma.

*

A külföldi folyóiratok közül az utóbbi két évben egyre többen foglalkoznak a Magyar Tudományos Akadémia idegen nyelvű történelmi folyóiratával, az *Acta Historica*-val; részben bővebben ismertetik, részben megemlítik az egyes számokat, vagy az azokban megjelent cikkeket.

1957—59-ben — többek között — foglalkozott az *Acta Historica*-val, illetve a *Studia Historica* egyes számaival az *American Historical Review* (1959. Vol. LXIV. no. 2.), az *Annales Historiques de la Révolution Française* (1959. no. 1. p. 91.), a *Journal of Central European Affairs* (1958. Vol. XVIII. nr. 2. p. 231.), a *Kwartalnik Historyczny* (1959. Nr. 1. p. 206.), a *La Pensée* (1958. Nouvelle série No. 79.), a *Revue Historique* (1959. no. 449. p. 213.) és a *Südostforschungen* (1957. Bd. XVI. No. 1. p. 203.).

*

Maksay Ferenc: Gutwirtschaft und Bauernlegen in Ungarn im 16. Jahrhundert c. tanulmánya megjelent a *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* 1958. 1. számában. A tanulmány a második jobbhágyság magyarországi kialakulásának problémáival foglalkozik.

*

Benda Kálmán: A magyar jakobinusok c. tanulmánya megjelent az *Annales Historiques de la Révolution Française* 1959. 155. számában. Benda tanulmánya a magyar jakobinusokról írt nagyobb lélekzetű tanulmányának rövidített változata, amely a nagyobb tanulmányban kifejtett koncepciót foglalja össze a francia közönség számára, hangsúlyozza a francia forradalom szerepét a magyar jakobinus mozgalom szervezkedésében és ideológiájában.

Benda Kálmán: A magyar jakobinusok című tanulmányát közli a *Maximilien Robespierre. 1758—1794. Beiträge zu seinem 200. Geburtstag* (Berlin. 1958. 441—472. l.) c. emlékkiadás. Az előbbi tanulmányhoz hasonlóan Benda Kálmán legújabb alapvető kutatásainak az eredményeit összegezi és megrajzolja a magyar jakobinus mozgalom fejlődésének rövid történetét.

*

Vörös Antal: Táncsics Mihály a forradalom előtti korszakban (1831—1847) c. tanulmánya megjelent a *Historický Časopis*. 1958. 4. számában. A cikk igen rövid áttekintést ad Táncsics Mihály életpályájáról és azután elég bőven ismerteti 1831 és 1847 közt írott munkáit.

*

Pach Zsigmond Pál: Magyarország és Oroszország porosz-utas agrárfejlődésének egyező és eltérő vonásairól a 19. század második felében c. tanulmánya megjelent a *Pamjatyi akagyemika Anni Mihajlovni Pan-kratovoj. Iz isztorii rabocsevo klassza i revoljucionnovo dvizsenija* (Moszkva. 1958). c. kiadványban. A tanulmány részletesen ismerteti a magyarországi jobbágyszabadság után kialakult agrárviszonyokat, a kapitalizmus fejlődését a magyar mezőgazdaságban, a feudális maradványok megmaradását. Röviden összefoglalja a jobbágyszabadság reform utáni orosz agrárfejlődés sajátosságait és a párhuzamos vonások mellett kiemeli az eltéréseket is.

*

Münnich Ferenc: Az Októberi Forradalom és a magyar Vörös Hadsereg c. munkáját közli a *Voproszi Isztorii* 1959. 3. száma (34—59. l.). A tanulmány egész rövid áttekintést ad a Magyar Tanácsköztársaság létrejöttéről, utána részletesen tárgyalja a Vörös Hadsereg megalakítását és első forradalmi harcait, a hadsereg létrehozása érdekében kifejtett politikai munkát.

*

Nemes Dezső: A Magyar Kommunista Párt megalakulásának 40. évfordulója c. munkáját közli a *Kommunizist* 1958. 16. száma (120—128. l.). Nemes Dezső rövid áttekintést ad a Párt megalakulásának előzményeiről, a munkásmozgalom kezdetéről, az első világháború alatti szervezkedésekről. Foglalkozik a Magyar Tanácsköztársaság történetével, a Horthy-korszakbeli párt-történettel, majd ismerteti a felszabadulás történetét és a felszabadulás utáni fejlődést.

*

Komját Irén: A Magyar Tanácsköztársaság 40. évfordulója c. tanulmánya megjelent az *Einheit* 1959. 3. számában.

*

Vajda Imre: A német—magyar kereskedelmi kapcsolatok a múltban és a jelenben c. tanulmánya megjelent a *Deutsche Ausserpolitik*. 1958. 4. számában.

*

Ránki György: A magyar gazdasági élet a német hadigazdálkodás szolgálatában a második világháború idején c. munkáját közli a *Probleme der Geschichte des zweiten Weltkrieges* II. kötete (Berlin 1958. 238—259. l.). A tanulmány az 1957. nov. 25—30. közt Lipcsében tartott tudományos ülés-szak jegyzőkönyvében jelent meg és Ránki György és Berend Iván hasonló című nagyobb munkáján alapszik.

*

Nemes Dezső: Nagy Imre „eszméi” és az árulás ideológiai előkészítése c. munkáját közli a *Novo Vreme* 1958. 3. száma.

*

Kovács Endre: A magyar történészek vitája a kelet-európai fejlődés sajátosságairól c. tanulmánya megjelent a *Historický Časopis* 1959. 1. számában (114—121. l.). A tanulmány részletes beszámolót közöl a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében 1958. júniusában a kelet-európai fejlődés sajátosságairól folytatott vitáról.

*

Szedő Antal: A magyarországi levéltárügy fejlődése 1945 után c. tanulmánya megjelent az *Isztoriceszkij Arhiv* 1958. 6. számában (171—178. l.).

*

Ember Győző: A Magyar Országos Levéltár c. munkáját közli az *Isztoriceszkij Arhiv* 1959. 1. száma (182—192. l.).

*

A külföldi történészek üdvözlik a kibontakozó kommunista építés tervét a Szovjetunióban. *Molnár Erik* akadémikus rövid hozzászólásában (*Voproszi Isztorii* 1959. 2. sz. 218. l.) hangsúlyozza a Szovjetunió fölényét a békés gazdasági versenyben és utal a készülő iskolareform jelentőségére a szovjet szakemberek nevelésében.

*

Uray Géza: A magyar tudósok orientalisztikai munkái 1956—1957-ben c. munkáját közli a *Problemi Vosztokegyenyija* 1959. 1. száma (144—152. l.).

*

A magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének 1957—1958. évi munkájáról 1959 folyamán beszámoló jelenik meg a *Novaja i Novejszaja Isztorija* 4. számában.

*

1959-ben Kievben megjelenik a magyar—ukrán kapcsolatokkal foglalkozó tanulmánykötet, amelyben magyar részről a következő tanulmányok kerülnek kiadásra:

Ádám Györgyné: Hogyan csatolták Kárpátukrajnát Magyarországhoz; Kovács Endre: Kárpátukrajn az 1845—47. évi éhínség idején; P. Mayer Mária: Orosz hadifoglyok Magyarországon a breszti béke megkötése után; I. Nagy Zsuzsa: A magyarországi Tanácsköztársaság létrejöttének előzményeiről.

*

A Századok 1956. 4—6. számait ismerteti František Bokes a *Historický Časopis* 1958. 1. számában (157—159. l.). A recensens részletes tartalmi ismertetést ad a Századoknak erről a hármas számáról, különösen részletesen ismerteti Maller Sándor: Marx és Szemere című tanulmányát. Megjegyzi, hogy ez a szám az 1956-os események miatt elkövetve jelent meg, bár ezek a folyóirat tartalmára semmiféle hatást sem gyakoroltak.

A Századok 1957. 1—4. számait ismerteti M. Kertész a *Studia* 1958. 6. számában (225—228. l.). A szerző részletes tartalmi ismertetést ad a számról, a tanulmányok bőséges kivonatolása mellett a közleményekre is kitér, külön hangsúlyozza a gazdag ismeretési rovat fontosságát.

*

Az *Acta Historica* 1958. 1—2. számait ismerteti Janusz Tazbir a *Kwartalnik Historyczny* 1959. 1. számában. A recensens az újkori témájú tanulmányokat csak címük szerint sorolja fel, részletesebb tartalmi ismertetést ad Makkai Lászlónak a magyar puritanusokról és Köpeczi Bélának II. Rákóczi Ferenc és Gualterio levelezéséről írt tanulmányáról, valamint részletesen ismerteti a magyarországi történettudományi intézmények fejlődésével foglalkozó beszámolót.

*

A *Levéltári Közlemények* 27. évfolyamát (1956.) ismerteti J. Zúdel a *Historický Časopis* 1958. 2. számában. A recensens részletesen ismerteti a folyóirat egyes cikkeit.

*

A *Levéltári Híradó* VII. évf. 1957. 1—2. számait ismerteti Richard Marsina a *Historický Časopis* 1958. 2. számában. A recensens röviden ismerteti a folyóirat egyes cikkeit és utána részletes jegyzéket közöl arról, hogy 1956 novemberében milyen szlovákiai vonatkozású levéltári anyagok semmisültek meg.

*

A *Numizmatikai Közöny* 54—55. évfolyamait (1955—1956.) ismerteti Günther Probst a *Südost-Forschungen* 1958. 1. számában. A recensens rövid tartalmi ismertetést ad a fontosabb tanulmányokról, különösen kiemeli Huszár Lajosnak a soproni pénzverésről írt cikkét, amely az osztrák pénztörténet szempontjából is fontos.

*

V. Ja.—L. Je.: Az ókor történetének tanulmányozása Magyarországon címmel tanulmány jelent meg a *Vesztnyik Drevnyej Isztorii* 1958. 2. számában. A cikk Moravcsik Gyula 1955-ben németül és franciául megjelent, a magyar klasszika filológiai kutatás 1945 utáni fejlődésével foglalkozó tanulmányai alapján részletes képet ad az ókortörténeti kutatás mai magyarországi előfeltételeiről, szervezeti kérdésekről, a megjelenő folyóiratokról. Utána tárgyi csoportosításban és ezen belül időrendben ismerteti a megjelent fontosabb munkákat, kitér ezek új eredményeire.

*

Szilágyi János: *Aquincum* című munkáját (Budapest—Berlin, 1956.) ismerteti Hermann Aubina *Vierteljahrchrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* (1958. 517—518. l.).

*

Szilágyi János: Az aquincumi amfiteátrumok c. munkáját ismerteti a *Československý Časopis Historický* 1959. 1. száma. Röviden ismerteti a népszerű tudományos munka tartalmát, illusztrációit és bibliográfiáját.

*

Mócsy András: *Zur Geschichte der peregrinen Gaugemeinden in Pannonien*. *Historia* 1957. VI. köt. Ismerteti Balduin Saria a *Südost-Forschungen* 1958. 1. számában (252. l.). Ismerteti a szerzőnek egy újonnan feltárt jugoszláviai feliratról kiinduló megállapításait és néhány kérdésben vitába száll vele.

*

A *Voproszi Isztorii* 1958. 7. sz. 222. l. rövid hírt közöl arról, hogy Szombathelyen Isis-templom maradványait találták meg, amelyből a magyar régészek múzeumot készülnék alakítani.

*

A *Voproszi Isztorii* 1958. 7. sz. 220—221. l. rövid hírt közöl a magyar történelem egyetemi tankönyvének eddig megjelent kötetéről, a további kötetek megjelenésének

tervezett határidejéről és a készülő két-kötetes magyar történelem munkálatairól.

*

Kovacsics József: A történeti statisztika forrásai c. munkáját (Budapest, 1957.) ismerteti *Branislav Varsik* a *Historický Časopis* 1958. 3. számában (466—468. l.). A recensens részletes tartalmi ismertetést ad a kötet egyes tanulmányairól.

*

I. I. Orlik—Je. I. Szpiwakovszkij: Oroszország és Magyarország népeinek történeti kapcsolatai (Isztorija SzSzsR. 1958. 4. sz. 166—181. l.) c. tanulmány rövid áttekintést ad az 1945—1954 közt Magyarországon a magyar—orosz kapcsolatok történetére vonatkozólag megjelent munkákról.

*

Magyar—orosz történelmi kapcsolatok c. munkát (Budapest, 1956.) ismerteti *Darvas István* a *Slovanský Přehled* 1959. 1. számában. A recensens részletes tartalmi ismertetést ad a kötet egyes tanulmányairól. A szerkesztőség rövid előszava kiemeli azt, milyen jelentős szerepet játszik a kötet a magyar—orosz kapcsolatok haladó hagyományainak feltárásában.

*

Perényi József: Vzaimootnosenyija mezdu vengrami i vosztocnoszlavjanszkimi plemenami c. tanulmányát ismerteti a *Československý Časopis Historický* 1959. 1. száma (172. l.).

*

A „Zsigmondkori oklevéltár”-ról (II. [1400—1410], II. rész [1407—1410]. Összeáll. Mályusz Elemér. Budapest, 1958.) írt recenziót *Hans Wagner* a *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 1958. évi számában (577—578. l.). A recensens röviden ismerteti a kötet iratközlési módszerét, hangsúlyozza, hogy a bő kivonatok a magyar nyelvet nem ismerők számára is megkönnyítik a kötet használatát. Megemlíti, hogy a magyarországi anyag tekintetében a kötet teljességre törekszik, külföldi levéltárak anyagát is bőven felhasználja. Olyan átfogó és teljes oklevélgyűjtemény, mint az itt ismertetett, az ezen a téren jó hagyományokkal rendelkező magyar történettudományban még nem jött létre. Külön hangsúlyozza, mennyire megkönnyíti az anyag feldolgozását a részletes és pontos mutató. A burgenlandi kutatás számára is nagy haszonnal van ez a munka, ezért csak azt lehet kívánni, hogy a vállalkozás jól haladjon előre.

*

Mályusz Elemér: A magyar rendi állam Hunyadi korában c. munkáját (Századok 1957.) ismerteti a *Československý Časopis Historický* 1958. 4. száma.

*

Ember Győző: Külkereskedelmünk történetéhez a 16. században c. tanulmányát (A Magyar Tudományos Akadémia Társ.-Tört. Öszt. Közl. 1958. 8. kötet 4. szám.) ismerteti *Richard Marsina* a *Historický Časopis* 1959. 2. számában.

*

Benda Kálmán: A magyar jakobinus mozgalom iratai. I. c. munkát (Budapest. 1957. 1147 l.) ismerteti *Jan Reychman* a *Kwartalnik Historyczny* 1959. 1. számában.

*

Benda Kálmán: A magyar jakobinusok iratai. I—III. c. munkáját (Budapest. 1952—1957.) *Eva Hermann* a *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*. 1958. 3. számában recenziálja. A recenzió áttekinti a magyar jakobinus mozgalom történetével foglalkozó eddigi irodalmat, utána röviden ismerteti az első kötet anyagát, majd igen hosszan és bőségesen ismerteti tartalmi szempontból az első kötethez frott bevezető tanulmányt. Utána röviden ismerteti a másik két kötet anyagát is.

*

Magyarország története c. munkát (II/1. 1790—1849. Budapest, 1957.) ismerteti a *Československý Časopis Historický* 1959. 1. száma. A recensens röviden ismerteti az egyetemi tankönyvkötetet, amely részletes áttekintést ad a kor történetéről. Sajnálatosnak tartja, hogy a térképmelléleteket szinte kizárólag csak a szabadságharc egyes hadjáratait ábrázolják, hiányolja a fontosabb munkák bibliográfiáját és a korábbi irodalomnak legalább általános áttekintését.

*

Eckhart Ferenc: A bécsi udvar gazdaságpolitikája Magyarországon 1780—1815 c. munkáról (Budapest, 1958) közöl recenziót a *Československý Časopis Historický* 1959. 2. száma. A gazdagon dokumentált munka számos új ismeretet hoz Magyarország korabeli történetére vonatkozólag, — állapítja meg a recenzió.

*

Sashegyi Oszkár: II. József sajtópolitikája c. munkáját (Századok 1958. 1—4. sz.) ismerteti a *Československý Časopis Historický* 1959. 2. száma.

*

Mérei Gyula: Mezőgazdasági árutermelés és a parasztság helyzete Magyarországon a feudalizmus válságának elmélyülése idején c. munkájáról (Századok 1956. 5—6. sz.) a *Československý Časopis Historický* 1958. 2. száma rövid tartalmi ismertetést ad.

*

Révész Imre: Études historiques c. munkát ismerteti *A. Duřu* a *Studii* 1958. 4. számában.

*

Kovács Endre: Az 1846. évi galíciai parasztfelkelés magyar hatásához c. tanulmányát (Századok, 1957. 5—6. l.) ismerteti a *Kwartalnik Historyczny* 1959. 1. száma. A recenzius egészen rövid tartalmi ismertetést ad a tanulmányról és kiemeli azt a végső megállapítását, hogy a galíciai mozgalom elősegítette a magyarországi haladó elemek tömörülését a liberális ellenzék körül. Ismerteti továbbá a tanulmányt a *Československý Časopis Historický* 1958. 4. száma is.

*

Lukács Lajos: Magyar függetlenségi és alkotmányos mozgalmak 1849—1867 c. munkáját *Henryk Batowski* ismerteti a *Kwartalnik Historyczny* 1959. 1. számában.

*

Sándor Vilmos: Die großindustrielle Entwicklung in Ungarn 1867—1900 c. munkájáról (Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae. III. köt. 1956.) *Ferdinand Tremel* a *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* 1958. évfolyamában recenziót közöl.

*

Ruzsás Lajos: A kapitalista iparfejlődés útja a Délkelet-Dunántúlon 1848—1900 c. munkájáról ugyancsak *Ferdinand Tremel* közöl recenziót a *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* 1958. kötetében.

*

Aranyossi Magda: A modern magyarországi munkásmozgalom kezdetei. (Frankel Leónak, a Párizsi Kommun tagjának élete és működése.) c. munkáját (Bratislava, 1958.) ismerteti *V. Kašík* a *Historický Časopis* 1959. 1. számában.

*

Hajnal István: L'enseignement de l'écriture aux universités médiévales c. munkáját (Budapest, 1954.) recenziálja *Marcel Cohen* a *La Pensée* 1958. 79. számában. A recenzius igen érdekes anyaggyűjtemény-

nek mondja ezt a könyvet, de sajnos túl tömörnek és gyakran rosszul elrendezettnek a feldolgozást, hiányolja a bibliográfiai összeállítást és az indexet. Ismerteti a munkát a *Südost-Forschungen* 1958. évi 1. száma is.

*

Zsigmond László: Versuche des deutschen Imperialismus, seine Machtpositionen nach Ost- und Südosteuropa hinüberzueretten (1919 bis 1920) c. tanulmányát (*Acta Historica* 1958. 1—2.) ismerteti a *Historische Zeitschrift* 1959. 1. száma. A recenzius rövid tartalmi ismertetést ad és kiemeli, hogy a tanulmány igen alapos forráskutatásra épült fel, viszont természetesen kétségbevonja, hogy minden a tanulmányban felsorakoztatott tervet az expanzív német imperializmus megnyilvánulása volna.

*

Arató Endre: Csehszlovákia története 1849—1945 c. munkáját (Budapest, 1958.) ismerteti a *Československý Časopis Historický* 1959. 2. száma.

*

Zsigmond László: Németország hatalmi törekvéseinek összefüggése és gazdasági meghatározottsága az imperializmus korszakában c. munkáját (A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének Értesítője 1956. 1—2. sz.) ismerteti a *Československý Časopis Historický* 1958. 2. száma. A recenzius ismerteti a tanulmány tartalmát, a tanulmányt igen érdekesnek és ösztönzőnek tartja.

*

A berlini *Bibliotheca Classica Orientalis*-ban a következő régészeti vonatkozású autoreferátumok jelentek meg: *Fülep Ferenc:* „Die Ausgrabung des römischen Lagers von Nagytétény”, *B. Thomas Edit:* „Die römische Villa von »Tác—Fövénypuszta«”, *Fitz Jenő:* „Die Tracht der Eraviskerinnen”, *Ferenczy Endre:* „Bemerkungen zur griechischen Grabinschrift aus Intercisa”, valamint az erre vonatkozó kritika *Kubinyi Mária:* „Noch einmal über die griechischen Grabinschrift aus Intercisa”.

*

A rézkori csákányok Szlovákiával közös problémájáról írt tanulmányt *Patay Pál* a *Slovenská archeologia* 1958. 2. kötetében.

*

Az *Archeologické Rozhledy* 1958. évi 1. számában a következő magyar régészeti vonatkozású kiadványokat ismerteti: *Mócsy András:* „Die Entwicklung der Sklaven-

wirtschaft in Pannonien zur Zeit des Prinzipates" (1959. 1. szám), *Csery Éva—Füleperenc*: „Nagyttény mőmlekei" (Jan Filip, 1958. 3. szám), *Hunyadi Ilona*: „Kelták a Kárpátmedencében, leletanyag" (Régészeti Füzetek 2.).

*

Vértes László őskőkori vonatkozású tanulmányai közül az *Eiszeitalter und Gegenwart* c. folyóiratban megjelent „Das Moustérien in Ungarn"; a *Quartär* c. folyóiratban pedig „Die Rolle des Höhlenbährens im ungarischen Paläolithikum".

*

Az istállósőkői barlangleletekről írt ismertetést *Vértes László* nyomán *A. Delporte* a *Bulletin de la Société Préhistorique Française* c. folyóiratban.

*

A *Vijesti* c. zágrábi folyóiratban magyar múzeumi évkönyveket ismertett *Ivan Bach* u. m. a *Folia Archaeologica* IX. kötetét és a Déri Múzeum (Debrecen) új évkönyvét.

*

A *Byzantinische Zeitschrift* közli *Moravcsik Gyula* ismertetését Csallány Dezsőnek a byzanti fémművességről írt cikkéről.

*

Az *Archaeologische Funde in Ungarn* újabb ismertetése a *The Antiquaries Journal* 1958. évi 2. számában jelent meg *Stuart Piggott* tollából.

*

A nyitrai Limes Romanus konferencia előadásai között megjelent *Soproni Sándor* „Der spätrömische Limes zwischen Visegrad und Esztergom" c. tanulmánya.

*

Wessetzky Vilmos, az Egyiptomi Gyűjtemény vezetője a Holland Keleti Társaság és a Német Régészeti Társulat meghívására 1958. április 27-én, május 2-án és 7-én Leidenben, Bonnban és Frankfurtban tartott előadást a felső-pannóniai Isis-kultuszról.

A *Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde* 82. k. 2. sz. (1958) közli *Wessetzky Vilmos*: Zur Problematik des d-Präfixes und der Name des Thot c. tanulmányát.

Az 1959-ben megjelent 1957. évi annotált *Bibliographie Égyptologique*-ben J. Janssen részletes ismertetést ad *Wessetzky Vilmos* két magyar nyelvű és egy francia nyelvű dolgozatáról.

*

Castiglione László Griechisch—ägyptische Studie c. az *Acta Antiqua* 1957. évi évfolyamában megjelent dolgozatát részletesen ismerteti J. Janssen a *Bibliographie Égyptologique* 1957. évi, 1959-ben megjelent kötetében. Sajtó alatt van egy cikke *V. Gonzenbach* könyvéről (Untersuchungen zu den Knabenweihen im Isiskult der römischen Kaiserzeit) a *Gnomon* c. Frankfurt a. M.-ban kiadott folyóirat XXXI. kötetében (megjelenik a 4. számban).

*

A *Szilágyi—Castiglione*-féle német nyelvű kiállítás-vezetőről (*Griechisch—römische Sammlung*, Führer. Bp. 1957, 66 p. 32 tábla) ismertetés jelent meg a *Revue des Etudes Anciennes* c. folyóiratban J. Marcadétól (tome LX. 1958, p. 182—3); a Belgiumban kiadott *Latomus*-ban J. Ch. Balty-tól (T. XVII. 1958, p. 818—9) és a *Revue des Etudes Grecques*-ben A. Laumonier-től (T. LXXI. 1958, p. 450). Valamennyi kiemeli azt, hogy a vezető a kiállított anyagot a kor társadalmának keretei közé állítja be s múzeumlátogatók tájékoztatásának és egy ismeretlen anyagba való bevezetésének pedagógiai problémáját jól oldotta meg. Mind-egyik kiemeli a gyűjtemény eddig külföldön a nagyszobrászati anyagán kívül szinte teljesen ismeretlen anyagának gazdagságát is.

Szilágyi János Györgynek Italo-Korinthiaka címen cikke jelent meg a Firenzében az Istituto di Studi Etruschi ed Italici kiadásában megjelenő *Studi Etruschi* c. folyóiratban: vol. XXVI. 1958, pp. 273—288.

A *Szovjetszkaja Archeologia* c. folyóirat 1958. évi évfolyamában N. Jelyickij ismertette *Szilágyi J. Gy. Zur Geschichte des etruskischen Handels mit dem Norden* c. az *Acta Antiqua* I. kötetében megjelent dolgozatát.

*

A 16. századi németalföldi művészet egyik legnagyobb egyéniségének, Hieronymus Bosch-nak a rotterdami Boymans Museumban őrzött, világhírű festménye sokáig mint a Tékozló fiú ábrázolása szerepelt. *Pigler Andornak* 1950-ben a „*The Burlington Magazine*"-ban közölt cikke kimutatta, hogy Bosch itt korának asztrológiai gondolköréből merített, s képének főalakja valójában a Saturnus bolygó egyik „gyermekét" jeleníti meg, a mesternek egy másik, csak másolatokból ismert kompozíciója pedig Luna „gyermekét" mutatja.

„Barockthemen" c., kétkötetes munkájáról 1958-ban is számos ismertetés, kritikai méltatás jelent meg külföldi folyóiratokban. A „*Gazette des Beaux-Arts*" szemleírója így foglalja össze a műről alkotott vélemény-

nyét: „un livre indispensable aux historiens de la peinture”. A német szakfolyóiratok közül különösen beható volt a „Geschichte in Wissenschaft und Unterricht”, „Das Münster” vonatkozó recenziója. Utóbbi helyen H. Schnell nemzetközi munkaközösség létrehozását javasolta, hogy az alapvető munka továbbfejlesztése a kívánatos teljességet elérhesse.

*

Recenzió jelent meg a „Magyarországi művészet története” (Budapest 1956) kötetéről *Südostforschungen* (München, 1958, 283) Bogyay Tamástól.

*

Benedict Nicolson: Hendrick Terbrugghen (Hága, 1958) c. nagy monográfiájában (Kat. A. 29. 65. l. és B 80 111 l. 32. tábla) közli és tárgyalja a *Czobor Ágnes* által 1956-ban az *Oud Hollandban* publikált *egri Pipára gyűjtő fiút*, mint Terbrugghen egyik legkiemelkedőbb zsánerképét. Több esetben elfogadja Cz. Á.-nak Terbrugghen más képeire vonatkozó megállapításait, egy-két datálással kapcsolatban más véleménye van.

Az *Oud Holland* 1958. IV. számában megjelent *Czobor Ágnes*: André Vaillant's Bildnis von Wallerant Vaillant c. tanulmánya, mely a Szépművészeti Múzeum egy azelőtt Kupetzkynek tartott képét tárgyalja. A cikk bebizonyítja W. Vaillant szerzőségét és hogy a kép a festő féltestvérét, André-t ábrázolja.

*

Balogh Jolán „L'origine du style des sculptures en bois de la Hongrie médiévale” (Acta Historiae Artium. IV. 1957.) című tanulmány méltatását tartalmazza a *Südostforschungen* 1958/XVII. száma. Ugyanez a szám a „Korrenaissance” és a „Későrenaissance” (A magyarországi művészet története. Szerk. Fülep L. I. köt. Budapest, 1956.) című tanulmányainak méltatását is adja.

Régebbi és újabb tanulmányon épül fel és azokat sűrűn idézi:

Renate Wagner-Rieger: „Die Renaissancearchitektur in Österreich, Böhmen und Ungarn” (Rivista Archeologica dell' antica Provincia e Diocesi di Como. 1959. p. 457—463.) című munkája.

*

Az „Unità” című olasz napilap májusban hírt adott arról, hogy *Fenyő Iván* a budapesti Szépművészeti Múzeum Grafikai Osztályán Correggio rajzokat talált.

Az „Emporium” című olasz művészeti folyóirat szerkesztője Attilio Podesta ismerteti az Acta Historiae Artium 1958. évfolyamában „Contributo ai rapporti artistici tra

Palma Giovane e Bernardo Strozzi” címen megjelent tanulmányát.

*

Gerszi Teréz Un dessin d'Aldegrevier cru perdu, decouverte au Musée Hongrois des Beaux Arts c. cikke a *Soester Zeitschrift* 1958-as évfolyamában teljes terjedelemben német nyelven megjelent.

*

A moszkvai „Iszkussztvo Állami Kiadó-vállalatnál” 1959 márciusában megjelent *A. K. Lebegyevnek*, a Tretyakov Galeria igazgatójának 54 ív terjedelmű nagy monográfiája Vaszilij Vasziljevics Verescsagin-ról. Szerző a könyv bevezetésében hivatkozik *Bacher Béla* magyar művészet-történésznek Verescsaginről megjelent munkáira, ezek között Verescsagin-monográfiájára, mely nemcsak az irodalomból ismert adatokat ismerteti, hanem érdekes új anyagot is publikál. A könyv szövegében és jegyzeteiben ezen kívül is többször hivatkozik *Bacher Béla* tanulmányaira.

*

A *Przegląd Humanistyczny* c. lengyel folyóirat 1958/4. számában Lili M. Szwen-grub a *néprajzi kutatás magyarországi helyzetéről* ír. Ismerteti a folyó munkálatokat, a Néprajzi Lexikon és a Néprajzi Atlasz tevékenységét s részletesen tárgyalja a múzeumi helyzetet. Igen elismerően nyilatkozik a magyar néprajz egészéről, mely színvonal szempontjából megítélése szerint a svájci és a svéd néprajzi kutatással együtt európai viszonylatban az első között van.

Berze Nagy János „Magyar népmesetípusok” című kétkötetes munkájáról *Jan de Vries* a *Zeitschrift für deutsche Volkskunde* legutóbbi számában (1959. 152—155. l.) elismerő hangú recenziót írt. „Nem emlékszem, hogy találkoztam volna a mesekutatás terén olyan munkával, amely Berze életművéhez teljességben, pontosságban és lelkiismeretességben csak távolról is hasonló volna, kivéve talán Kurt Rankénak a Schleswig-Holstein meséről írt hasonlóan mesteri művét.” S hozzáteszi: „Vajon a mesekutató, aki valóban sohasem tudhat elég sok nyelvet, dolgozza át magának ezt a magyar nyelven írt művet is? Azok a kísérletek, amelyeket végeztem, meggyőztek, hogy meg fogja érni a fáradságot. Az elkövetkező kutatás nem fogja tudni mellőzni ezt a gazdag tartalmú, gondolatébresztő könyvet.” Végül javasolja a kritikus a mű lefordítását valamely világnyelvre.

*

A *Szovjetszkaja Etnográfia* lapjain (1959. 1. sz. 136—143. l.) számol be M. G. Levin és I. N. Grozdova magyarországi tapasztalatairól. Kiterjeszkednek a Néprajzi Múzeum kiállító tevékenységének ismertetésére.

A Néprajzi Múzeumhoz kapcsolt tudományos vállalkozások közül elismeréssel szólnak a Magyar néprajzi atlasz munkálatairól, a magyar etnográfusoknak történeti-néprajzi vizsgálatairól, főként a hazai népi gazdálkodási formák kutatásáról. Végül kitérnek azoknak a részletmunkáknak méltatására is, amelyeket a „Magyar-ság néprajzának” új összefoglalása részére előmunkálatokként végzünk. Összefoglaló megállapításuk szerint „a néprajz egyike a magyar tudomány legkiműveltebb ágainak”, amelynek területén ma „nagyon jelentős tudományos munka folyik”.

Richard Weiss, baseli egyetemi tanár a *Schweizerisches Archiv für Volkskunde* lapjain (1958. 166—167. l.) nagy elismeréssel szól a magyar parasztművészettel foglalkozó kiadványról, amely *Fél Edű, Hófer Tamás* és K. Csilléry Klára szerkesztésében, Franciscy József kitűnő fényképeivel egyidejűleg német, francia és angol nyelven jelent meg, s amelyet a bruxellesi világkiállításon nagydíjjal tüntettek ki. A művet „kiemelkedő tudományos kvalitásúnak” mondja, távol az export célokra tömegével gyártott népművészeti kiadványok felületességétől. Úgy véli, éppen tárgyilagossága és tudományos lényeglátása segíti hozzá a munkát, hogy benne „a magyar földnek sehol egybeült meg nem található képe” tud kialakulni. Összefoglaló értékelése szerint pedig „aligha bizonyul túlzásnak, ha ezt a könyvet a legjobbnak tekintjük mindazok között, amelyeket valamely nemzeti tér teljes népművészetének bemutatásaként valaha is írtak”.

A londoni Boosey and Hawkes cég, amely eddig is jelentősen hozzájárult Bartók Béla életművének tudományos méltatásához, az elmúlt évben teljes egészében lekötötte és megvásárolta a „*Studia Memoriae Belae Bartók Sacra*” című tanulmánygyűjteményt, amelyet a Néprajzi Múzeum két dolgozója, *Rajeczky Benjamin* és *Vargyas Lajos* szerkesztett *Kodály Zoltán* és *Lajtha László* közreműködésével. A kötet a világ legjobb népzenei szakemberének dolgozatait köti csokorba a világnyelvek valamelyikén Bartók Béla emlékére. Első kiadása 1956-ban jelent meg; a londoni cégtől megvásárolt formájában immár harmadik kiadását érte meg.

Az *Urania* c. német folyóirat 1959. 5. füzeté közli *Ádám László* „A Balaton” c. népszerű munkáját.

A *Petermanns Geogr. Mitteilungen* 1958. évi 4. számában megjelent *Pécsi Márton* „Das Ausmass der quartären tektonischen Bewegungen im ungarischen Ausschnitt des Donautales” c. cikke.

A Szovjetunió Tudományos Tájékoztató Intézetének Referáló Folyóirata 1958. évfolyama az alábbi munkákat ismerteti: *Pénzes István* „Adatok a szegedi fűszerpaprika talajföldrajzához” (Földrajzi Értesítő 1957. 1. szám); *Boros Ferenc* „Adatok Magyarország településállományának XVII. századi fejlődéséhez” (Földrajzi Értesítő 1957. 4. szám); *Kádár László* „A magyarországi futóhomokkutatás eredményei és vitás kérdései” (Földrajzi Közlemények 1956. 2. szám); *Vagács András* „A Magyar Népköztársaság közigazgatási térképe” (ismertetés) (Földrajzi Értesítő 1957. 3. szám); *Pálmai Máttyás* „Szeged utcahálózata” (Földrajzi Értesítő 1957. 3. szám); *Kádár László* „A Bécsi Földrajzi Társaság százéves jubileumi ünnepe” (Földrajzi Közlemények 1956. 1. száma); *Karakasevich Károly* „A gyümölcstermesztés földrajzi kérdései Csongrád megyében” (Földrajzi Értesítő 1957. 1. szám); *Ényedi György* „Lucerna-termesztés Békés megyében” (Földrajzi Értesítő 1957. 2. szám); *Leél-Össy Sándor* „A Budai hegység barlangjai” (Földrajzi Értesítő 1957. 2. szám); *Vagács András* „Az új magyar közlekedési szakirodalom és a földrajz” (Földrajzi Értesítő 1956. 3. szám).

A Referáló Folyóirat 1959-es évfolyamában a következő munkák ismertetésére került sor: *Kádár László* „Die Entwicklung der Schwemmkegel” (Petermanns Geogr. M. 1957. 4. szám); *Wallner Ernő* „Paks településtérképe” (Földrajzi Közlemények 1958. 1. szám) és *Wallner Ernő* „A paksi járás mezőgazdasági földrajzának alapvonásai” (Földrajzi Értesítő 1958. 1. szám).

A „*Czeskoslovensky Kras*” c. csehszlovák folyóirat 1959. évi első száma *Szabó Pál Zoltán*-tól a magyarországi karsztformák klímátörténeti vonatkozásairól hosszabb tanulmányt közölt.

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Fogarasi Béla</i> , 1891—1959 (Nekrológ)	193
<i>Ortutay Gyula</i> : Variáns, invariáns, affinitás (A szájhagyományozó műveltség törvényszerűségei)	195
— — : Tudományos ülésszak a Tanácsköztársaság kikiáltásának 40. évfordulóján ..	239
<i>Rákos Ferenc</i> : A Magyar Tanácsköztársaság Jogalkotása (könyvismertetés)	259
<i>Sós Vilmos</i> : A dialektikus logika kidolgozásának jelentős állomása (könyvismertetés) .	273
<i>Hajdu Gyula</i> : Bolgár Elek, Válogatott tanulmányok (könyvismertetés)	293
<i>Csizmadia Andor</i> : A konstanzi „bulla” hatása a főkegyúri jog fejlődésére	301
— — : Magyar Szabadtéri Néprajzi Múzeumi Ankét	325
<i>Barabás Jenő</i> : Opuscula ethnologica memoriae Ludovici Biro sacra (könyvismertetés) ..	369
<i>Székely András</i> : Budapest természeti képe (könyvismertetés)	389
<i>Bakonyi Pál—Köte Sándor</i> : Tanulmányok a neveléstudomány köréből(könyvismertetés)	403
<i>Rózsa György</i> : A világ társadalomtudományi folyóiratainak repertóriumma	423
<i>Krónika</i>	327

СОДЕРЖАНИЕ

<i>Бела Фогараш</i> , 1891—1959 (Некролог)	193
<i>Дьюла Ортутан</i> : <i>Varians, invariants, affinitas</i> (Закономерности культурного уровня устного предания)	195
Научная сессия по случаю 40-ой годовщины Венгерской Советской Республики	239
<i>Ференц Ракош</i> : Законодательство Венгерской Советской Республики (рецензия) ...	259
<i>Вилмош Шош</i> : Значительная века в разработке диалектической логики (рецензия) 273	
<i>Дьюла Хайду</i> : Элек Болгар: Избранные статьи (рецензия)	293
<i>Андор Чизмадия</i> : Влияние констанцской «грамоты» на развитие права верховного патроната	301
Обсуждение вопросов венгерских музеев, находящихся под открытым небом	325
<i>Ене Барабаш</i> : <i>Opuscula ethnologica memoriae Ludovici Biro sacra</i> (рецензия)	369
<i>Андраш Секей</i> : Картина природы Будапешта (рецензия)	389
<i>Пал Бакони—Шандор Кете</i> : Статьи из области педагогики (рецензия)	403
<i>Дьердь Рожа</i> : Реперторий общественно-научных журналов всего мира	423
<i>Хроника</i>	427

SOMMAIRE

<i>Béla Fogarasi</i> , (1891—1959) (Nécrologue)	193
<i>Gyula Ortutay</i> : Variantes, invariants, affinités. (Les lois de la civilisation basés sur des traditions orales)	195
Session scientifique consacrée à la commémoration du 40 ^e anniversaire de la proclamation de la République Hongroise des Conseils	239
<i>Ferenc Rákosi</i> : La législation de la République Hongroise des Conseils (compte rendu)	259
<i>Vilmos Sós</i> : Une étape significative de l'élaboration de la logique dialectique (compte rendu)	273
<i>Gyula Hajdu</i> : Elek Bolgár : Essais choisies (compte rendu)	293
<i>Andor Csizmadia</i> : L'influence de la „bulle” de Constance sur le développement du droit de patronage suprême	301
Enquête sur le Musée hongrois en plein air	325
<i>Jenő Barabás</i> : Opuscula ethnologica memoriae Ludovici Biro sacra (compte rendu)....	369
<i>András Székely</i> : L'image de la région naturelle de Budapest (compte rendu).....	389
<i>Pál Bakonyi</i> — <i>Sándor Kóte</i> : Études pédagogiques (compte rendu)	403
<i>György Rózsa</i> : Le répertoire mondial des périodiques des sciences sociales	423
<i>Chronique</i>	427

INHALT

<i>Béla Fogarasi</i> , 1891—1959 (Nekrolog)	193
<i>Gyula Ortutay</i> : Variante, Invariante, Affinität (Die Gesetzmässigkeiten der Kultur mündlicher Überlieferung)	195
Wissenschaftliche Konferenz anlässlich den 40. Jahrestag der Proklamation der Ungarischen Räterepublik	239
<i>Ferenc Rákos</i> : Die Legislation der Ungarischen Räterepublik (Buchbesprechung)....	259
<i>Vilmos Sós</i> : Ein bedeutendes Werk der Ausarbeitung der dialektischen Logik (Buchbesprechung)	273
<i>Gyula Hajdu</i> : Elek Bulgár: Ausgewählte Schriften (Buchbesprechung)	293
<i>Andor Csizmadia</i> : Die Wirkung der konstanzer „Bulle“ auf die Entwicklung des königlichen Patronatsrechtes	301
Enquete über ein ungarisches Freilichtmuseum	325
<i>Jenő Barabás</i> : Opuscula ethnologica memoriae Ludovici Biro sacra (Buchbesprechung) 369	
<i>András Székely</i> : Das geographische Bild Budapests (Buchbesprechung).....	389
<i>P. Bakonyi</i> — <i>S. Kőte</i> : Pedagogische Studien (Buchbesprechung)	403
<i>György Rózsa</i> : Ein Répertoire der gesellschaftswissenschaftlichen Zeitschriften der Welt	423
<i>Chronik</i>	427

Ara : 48,— Ft